

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Doktora Tezi

EYYÛBÎLER DÖNEMİ FIKIH ÇALIŞMALARI

Abdulğalip ASLAN
15932319

Danışman
Doç. Dr. Muhammed Tayyib KILIÇ

Diyarbakır 2021

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Doktora Tezi

EYYÛBÎLER DÖNEMİ FIKIH ÇALIŞMALARI

Abdulğalip ASLAN
15932319

Danışman
Doç. Dr. Muhammed Tayyib KILIÇ

Diyarbakır 2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Eyyûbîler Dönemi Fıkıh Çalışmaları" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim**.**

29/06/2021

Abdulğalip ASLAN

ÖN SÖZ

Başta fıkıh olmak üzere bütün İslâmî ilimlerin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi, bu ilimlerin tarihsel süreciyle ilgili çalışmaların ortaya konulmasına bağlıdır. Bu yönüyle İslâmî ilimlerin zirve noktasını temsil eden VI-IX. (XII-XV) yüzyıllar arasını kapsayan çalışmalar önem arz etmektedir. VI-VII. (XII-XIII) yüzyıllarda ağırlıklı olarak Şam ve Mısır coğrafyasında hüküm sürmüş Eyyûbîler Devleti de İslâm medeniyet halkasının önemli zincirlerindendir. Fıkıh tarihi açısından oldukça bereketli olan bu dönem, bugüne kadar kapsamlı bir şekilde müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Biz de bu eksiklikten hareketle Eyyûbîler dönemi fıkıh çalışmalarını ele almak istedik.

Son dönem ürünü olan bazı fıkıh tarihi eserlerinde, fıkıh tarihinin içtihat merkezli okunmasından kaynaklı olarak Eyyûbîler dönemi hür içtihadın azaldığı, taklitçiliğin yaygınlaştığı, fıkhî meselelere doğrudan çözümler getiren çalışmaların azaldığı, cedel ve hilâf tarzı eserlerin ve mezhep taassubunun yaygınlaştığı bir dönem olarak anlatılmaktadır. Ancak Abbâsî merkezi idaresinin zayıfladığı ve Şiî-Fâtımî devletinin etkili olduğu bir dönemde İslâm âleminin farklı bölgelerinde hüküm süren Eyyûbîler, İslâm birliğini sağlamaya yönelik çabalarıyla siyasî anlamda önemli başarılara imza atmışlardır. Bu başarıyı aynı zamanda İslâmî ilimlerin gelişmesinde de göstermişlerdir. İslâm medeniyetinin önemli ayaklarından biri olan fıkıh da bu dönemde gelişme gösteren ilimlerdendir.

Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü Dımaşk ve Kahire dönemin önemli fıkıh merkezlerinden biri olmuş, fukahanın bu bölgelere giderek tedrisat faaliyetinde bulunmaları fıkıh ilminin canlılık kazanmasına katkıda bulunmuş ve neticede bu döneme ait zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. Başta Selâhaddin Eyyûbî olmak üzere el-Melikü'l-Muazzam (v. 624/1227) dışındaki bütün Eyyûbî sultanlarının amelde Şâfiî mezhebini, itikadda ise Eş'ariliği benimsemeleri bu dönemde Şafii mezhebinin gelişimine ayrı bir katkı sağlamıştırr.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın konusu, önemi, yöntemi, kaynakları ve Eyyûbîler döneminin siyasî, sosyal ve ilmî durumu ele alınmıştır. Birinci bölümde, dönemin ilmî hayatını şekillendiren fıkıh ilminin eğitim-öğretim kurumları, fakihlerin üstlenmiş oldukları görevler, fıkıh alanında okutulan dersler, ilim yolculukları ve fakihler arasındaki ilmî etkileşim incelenmiştir. İkinci bölümde, dönemin fakihleri ve fıkıh eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Eyyûbî dönemi fukahasının fıkıh ilminin gelişimine katkıları ve fakihler arasında tartışılan konular çerçevesinde Eyyûbîler döneminin fıkhî hareketliliği ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın sonunda Eyyûbî döneminin fıkıh tarihi açısından konumu ve önemi ile ilgili bulgular arz edilmiştir.

Tez sürecinde yardımlarını, ilgi ve alakalarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Muhammed Tayyib KILIÇ'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca başta tez izleme komitesinin değerli üyeleri Doç. Dr. Aydın TAŞ ve Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN hocalarım olmak üzere bugünlere gelmemize vesile olan tüm hocalarıma ve hiçbir zaman hayır dualarını eksik etmeyen anneme, babama ve aileme teşekkür ediyorum. Tezin bazı bölümlerini okuyarak katkı sunan Doç. Dr. Bedri ASLAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Mahsum ASLAN'a, Ömer ASLAN ve Muhammed ASLAN'a teşekkür ediyorum. Tezimizi proje kapsamında destekleyen ve gerekli araştırmaları yapmamız için maddi destek sağlayan Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne (DÜBAP) katkılarından dolayı da teşekkür ediyorum.

Abdulğalip ASLAN

Diyarbakır/2021

ÖZET

Eyyûbî Devleti Mısır, Şam, Mezopotamya, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da VI-VII. (XII-XIII) yüzyıllar arasında hüküm sürmüş bir devlettir. Tarih sahnesine çıktığı günden yıkılışına kadar; İslâm birliğini sağlamaya yönelik çabası ve Haçlılar'a karşı verdiği başarılı mücadelesi ile dikkat çekmiştir. Siyasî alandaki başarıları ilim ve kültür alanında da kendisini göstermiştir. Eyyûbî Devleti, fıkha ve fukahâya yaptıkları hizmetlerle fıkhın gelişmesine ve istikrar kazanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışma, yaklaşık bir asır süren Eyyûbî hükümranlığı dönemindeki Mısır ve Şam coğrafyasında yaşayan fakihleri, onların fıkıh ilmine dair yazdıkları eserleri, fıkıh ilminin eğitim ve öğretiminin yapıldığı müesseseleri, bu müesseselerde okutulan ilimleri, bu dönemde yapılan ve fıkıh ilmini doğrudan ilgilendiren seyahatleri ve fakihlerin üstlendiği görevleri konu edinmiştir. Konuyla ilgili olduğu çerçevede dönemin fıkhî mezheplerinin genel durumu işlenmiş, mezheplerin birbirleriyle olan ilmî ve ictimâî münasebetleri, aralarındaki ilmî rekabet ve bu rekabetin topluma yansımaları da ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde görüşleri tartışılan fakihler ve fıkhî meselelerden öne çıkan bazı örnekler ele alınarak dönemin fıkıh anlayışına ve hareketliliğine dair bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Dönemin fıkıh literatürünün özellikleri klasik ve modern çalışmalar ışığında incelenerek fıkıh ilminin gelişimi üzerinde nasıl bir etki icra ettikleri aydınlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Tarihi, Eyyûbîler, VI-VII. (XII-XIII) Yüzyıllar.

ABSTRACT

Ayyubid state is a state that ruled in Egypt, Damascus, Mesopotamia, Hejaz, Yemen and North Africa between VI-VII (XII-XIII) centuries. From the day it appeared on the stage of history until its collapse; the state drew attention with its efforts to ensure Islamic unity and its successful struggle against the Crusaders. Its achievements in the political field have also shown themselves in the field of science and culture. The Ayyubid state has made significant contributions to the development and stabilization of fiqh with their services to fiqh and fukahâ. This study covers the scholars (alfakis) living in Egypt and Damascus during the Ayyubid reign that lasted about one century, their works on the science of fiqh, the institutions where the science of fiqh was taught, the sciences taught in these institutions, the travels that were directly related to the science of fiqh during this period, and the duties undertaken by the scholars. Within the framework of its relevance, the general situation of the fiqh sects of the period was discussed, the scientific and social relations of the sects with each other, the scientific rivalry between them and the reflection of this rivalry on the society were also discussed. In addition, some outstanding examples of alfakis and fiqh issues, whose views were discussed in this period, were discussed and a framework was tried to be drawn on the understanding and dynamism of the period. The characteristics of the fiqh literature of the period were examined in the light of classical and modern studies, and the effects they had on the development of the science of fiqh were illuminated.

Key Words: Fiqh, History of Fiqh, Ayyubids, VI-VII. (XII-XIII) Centuries.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLANDIRILMASI **1**
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI **3**
III. EYYÛBÎLER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ **8**
A. Siyasî Durum 8
A. Sosyal Durum 14
B. İlmî Durum 16
C. Mısır ve Şam'da Mezhepler 19
BİRİNCİ BÖLÜM **35**
EYYÛBÎLERDE FIKIH EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ **35**
1.1. EYYÛBÎLERDE FIKIH EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI **35**
1.1.1. Mektepler/Küttablar 36
1.1.2. Medreseler 38
1.1.3. Mescitler ve Camiler 47
1.1.4. Hankahlar, Ribâtlar ve Zâviyeler 51
1.1.5. Kütüphaneler 55
1.1.6. Hanlar 58
1.2. FAKİHLERİN İFÂ ETTİKLERİ GÖREVLER (MANSIPLAR) **60**
1.2.1. Kâdılkudât 60
1.2.2. Müderris 68
1.2.3. Muîd 70
1.2.4. İmam ve Müezzin 72

1.2.5. Nâzır ... 73
1.2.6. Diğer Görevler ... 74
1.3. FIKIH TALEBELERİ ... 75
1.4. FIKIH ALANINDA OKUTULAN ESERLER ... 77
1.5. FIKIH İCÂZETLERİ ... 85
1.6. İLMÎ SEYAHATLER ... 87
1.7. EĞİTİM KURUMLARININ FİNANSMANI VE MÜDERRİSLERİN GEÇİM KAYNAKLARI OLARAK VAKIFLAR ... 91
İKİNCİ BÖLÜM ... 102
EYYÛBÎLER DÖNEMİ FAKİHLERİ VE FIKHÎ ESERLER ... 102
2.1. FAKİHLER ... 102
2.1.1. Şâfiî Fakihler ... 104
2.1.2. Hanefî Fakihler ... 159
2.1.3. Mâlikî Fakihler ... 175
2.1.4. Hanbelî Fakihler ... 190
2.1.5. Diğer Mezheplere Mensup Fakihler ... 209
2.1.6. Eser Vermemiş Olan Fakihler (Fakihliğiyle Öne Çıkmış Ancak Kaynaklarda Kendilerine Eser Nispet Edilmeyen Âlimler) ... 211
2.1.7. Kadın Fakihler ... 216
2.1.8. Kendisine Fıkıh'la İlgili Eser Nispet Edilmesine Rağmen Dönemin Fukahâsı Arasında İsmi Zikredilmeyen Âlimler ... 217
2.2. ESERLER ... 221
2.2.1. Usûl ve Furû Eserleri ... 223
2.2.2. Şerh, Hâşiye ve Benzeri Eserler ... 268
2.2.3. Fıkıh Tabakat ve Menâkib Eserleri ... 296
2.2.4. Fıkıh İlminde Zevâid Türü Eserler ... 299
2.2.5. Cihadla İlgili Eserler ... 300
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ... 302
EYYÛBÎLER DÖNEMİ FIKIH İLMİNİN ÖZELLİKLERİ VE FIKHÎ TARTIŞMALAR ... 302
3.1. EYYÛBÎLER DÖNEMİ FIKIH İLMİNİN ÖZELLİKLERİ ... 302
3.1.1. Mezhep İçi Yakınlaşmaların Sağlanması ... 302
3.1.2. Fıkıh Eserlerinde Mukaddime ve Muahhiralar ... 312

3.1.3. Fıkıh Otoritelerinin Ortaya Çıkması 316
3.1.4. Şâfiî Mezhebinde Birinci Tenkîh Döneminin Gerçekleşmesi 318
3.1.5. Mezheplerin Ağırlık Merkezlerinin Değişmesi 319
3.1.6. Usûl-i Fıkıh Alanındaki Gelişmeler 322
3.1.7. Furû-i Fıkıh Alanındaki Gelişmeler 327
3.1.8. Yargı Alanındaki Gelişmeler 333
3.1.9. Günümüze Ulaşmayan Eserlere Yapılan Atıflar 334
3.1.10. Mısır-Şam Etkileşimi 336
3.2. FUKAHÂNIN BİRBİRİYLE İLİŞKİLERİ 339
3.3. FAKİHLERİN YER DEĞİŞTİRMELERİNİN NEDENLERİ 342
3.4. EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE MEZHEPLER ARASI GEÇİŞ 345
3.5. MEZHEBE AŞIRI BAĞLILIK (MEZHEP TAASSUBU) 351
3.6. EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE FIKIH-SİYASET İLİŞKİSİ 356
3.7. EYYÛBÎ DÖNEMİ FUKAHÂSININ TARTIŞMA KONULARINDAN ÖRNEKLER 363
3.7.1. İçtihâd ve Taklîd 364
3.7.2. Mantık ve Cedel İlmi 366
3.7.3. Mezhep Görüşünün Aksine Hüküm Verme Meselesi 371
3.7.4. Semâ’ 372
3.7.5. Regâip Namazı 374
3.7.6. Telkin Uygulaması 376
3.7.7. Ganimet 378
3.7.8. Şartlı Boşama Lafızları 382
3.7.9. Ölülere Kur’ân-ı Kerîm Okunması 383
3.7.10. Cami Avlusunun Dışında İmama İttibâ Etme 385
3.7.11. İcâre Akdi 386
SONUÇ 387
KAYNAKÇA 391
EKLER 423

KISALTMALAR

b.	İbn, bin
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
md.	Madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
mlf.	Müellif
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
thr.	Tahric
ty.	Yayın Tarih yok
Ünv.	Üniversitesi
v.	Vefat Tarihi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerler
vr.	varak
vs.	ve saire
yy.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLANDIRILMASI

Selâhaddin Eyyûbî tarafından kurulan Eyyûbî Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerde siyasî hayatta olduğu gibi ilmî hayatta da oldukça canlı bir ortam bulunmaktaydı. Nitekim bugün eserlerinden istifade ettiğimiz birçok âlim bu dönemde yetişmiştir. Eyyûbîlerin, İslâm âleminde istikrarı bozan Haçlılar'ı Orta Doğu'dan çıkararak huzur ve güven ortamını oluşturması ve âlimlerin özgür bir şekilde inşa edilen eğitim kurumlarında ilimle meşgul olmalarını sağlaması bunda etkili olmuştur. Ayrıca Şii-Fâtımî devletini etkisiz kılarak siyasette Şam ve Mısır'ın birlikteliğini sağlamasının etkisi de göz ardı edilmemelidir. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak VI./XII. yüzyılın ikinci ve VII./XIII yüzyılın birinci yarısında Şam ve Mısır'da hüküm süren Eyyûbîler döneminde, siyasî ve ilmî istikrarın yaşandığı, âlimlerin rahat hareket imkânı bulduğu ve nice değerli eserlerin telif edildiği döneminin fıkıh tarihi açısından ele alınması gerekli görülmüştür.

Yaklaşık bir asırlık zaman dilimini kapsayan Eyyûbîler dönemi, ilmî gelişmeler bakımından İslâm ilim tarihinin parlak bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu nedenle klasik kaynaklarda olduğu gibi modern dönemde de çok sayıda çalışmaya konu edilmiştir. Bu dönemde canlı ve zengin fıkıh birikiminin var olması ve işlenerek gelecek nesillere aktarılması önemli bir faaliyet olsa gerektir. Özellikle Mısır ve Şam'da yürüttükleri fıkhî faaliyetler büyük bir önem arz etmektedir. Zira seleflerinden miras aldıkları fıkıh birikimini üstüne ekleyerek tüm İslâm coğrafyasına yaymayı başarmışlardır. Eyyûbîler dönemi, fıkıh mirasımız bakımından da iyi bilinmesi gereken bir dönemdir. Dolayısıyla günümüze intikal eden fıkıh mirasıyla yakın irtibatı olan ve fıkıh tarihinde derin izler bırakan ve ihmal edilmesi durumunda fikhî ilim geleneği sürekliliğinin kesintiye uğrayacağı söz

konusu dönemle ilgili yapılacak çalışmalar İslâm fıkıh tarihi bakımından önem arzetmektedir.

Söz konusu dönemin fıkhını detaylı olarak ele alan tatmin edici bir çalışmanın bulunmaması bizi bu konuda araştırma yapmaya sevketmiştir. Zira şimdiye kadar Eyyûbîler hakkında yapılmış olan çalışmalar genelde sosyal ve siyasal tarih çalışmalarına odaklanmıştır. Fıkıh ilmini ilgilendiren çalışmalar ya hiç yapılmamış ya da yapılanlar yüzeysel ve tasvirî bir şekilde kalmıştır. Bu çalışma ile Eyyûbîler Dönemine dair söz konusu boşluğun doldurulacağı kanaati oluşmuştur. Nitekim dönemin fıkhıyla alakalı malumatlar daha çok tarih ve tabakât kitaplarında dağınık bir halde bulunmaktadır. Bu bilgilerin toplanmasıyla beraber dönemin ilmî durumu doğru bir çerçevede ortaya konulacak ve bunun bir neticesi olarak fıkıh tarihinde eksik olan bir dönemin daha iyi anlaşılmasına da vesile olacaktır. Bu çalışmanın ana hedefi dağınık bilgilerin toplanması ve literatür açısından Eyyûbîler dönemine yönelik söz konusu boşluğun doldurulması neticesinde ortaya çıkacak büyük fotoğrafın görülmesidir.

Eyyûbîlerde fıkıh ilmini konu edinen çalışmamız bu dönemindeki fıkhın daha objektif ve ilmî bir zeminde anlaşılma imkânı sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak ne var ki geniş bir coğrafyada hüküm süren Eyyûbîler'in tümünü araştırmak pek çok çalışmayı gerektiren hayli geniş bir konudur. Dolayısıyla biz de çalışmamızı Eyyûbî Devleti'nin idarî merkezi olan, devletin diğer şehirlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen ve dönemin önemli ilim merkezleri olan Şam ve Mısır bölgeleri ile sınırlandırmayı uygun gördük. Çalışmamız bu iki merkezle kronolojik ve coğrafi olarak sınırlandırılmıştır. Bu iki merkezin ortak bir ilmî etkileşime sahip olması, Fâtımîler'den sonra Eyyûbîler döneminde de birçok âlimin Şam'dan Mısır'a giderek yerleşmesi ve neticesinde ilmî bir alış-verişin sağlanması bu iki bölgeyi birlikte ele almamızın önemli faktörlerinden olmuştur. Eyyûbîler'in idarî ve ilmî olarak karakteristik özelliklerini gösteren bu bölgelerin ele alınmasıyla beraber devletin diğer bölgelerine dair bir perspektif ve çerçeve sağlayacağını düşünmekteyiz. Çalışmamızda ele alacağımız fakihler belirlenirken itibarî olarak VI/XII. yüzyılın ikinci yarısından VII/XIII. yüzyılın ilk yarısına, diğer bir ifade ile bir asırlık dönemdeki tarih aralığında ve coğrafyada yaşayan fakihler ele alınmıştır.

Eyyûbîler'in son yirmi yılında dünyaya gelen fakihlerin etkili oldukları dönemin Memlükler döneminde olması nedeniyle Memlük devrî fakihleri arasında incelenmeleri gerektiğini düşündüğümüzden çalışmamıza bu isimleri almamayı uygun gördük. Ömrünün son seneleri dışında eğitim ve öğretim çağı bu dönemde olmakla beraber Memlükler dönemini de gören bazı fakihler bulunmaktadır. Bu fakihlerin hem Eyyûbîler hem de ilk dönem Memlükler fakihleri arasında sayılmasında bir sakınca olmayacağı kanaatindeyiz. Çalışmamız coğrafi olarak Eyyûbîler hâkimiyetinde bulunan Mısır ve Şam'ı kapsayacak şekilde hazırlanmış olmasından dolayı Eyyûbler hâkimiyetindeki diğer bölgeleri (Mekke-Medine ve Yemen gibi) kapsamamaktadır. Araştırmamızda ele aldığımız âlimlerin bir kısmı Mısır ve Şam'da doğup büyümüş, geri kalanı ise İslâm âleminin başka bölgelerinden söz konusu bölgelere yerleşmiştir. Bu itibarla bu bölgelerde bir etkileşime konu olan söz konusu şahısları ele almakta bir beis görmediğimizi belirtmek isteriz.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

Günümüzde disiplinler arası çalışma ve araştırmaların önem kazandığı bilinmektedir. Çalışmamızın fıkıh tarihiyle ilgili olması hasebiyle konusu itibariyle hem fıkıh hem de tarih disiplininden beslenmektedir. Dolayısıyla dönemin fakihleri, ifâ ettikleri mansıp ve görevler, ilim yolunda yaptıkları rihleler ve toplumla olan ilişkileri gibi pek çok konunun tarih ve tabakât kaynaklarından bağımsız ortaya konulması mümkün değildir. Böylece verileri sağlam bir şekilde işleyebilmek ve parçaları yan yana getirip konuyu bütüncül bir çerçevede ortaya koyabilmek için çok sayıda tabakat ve tarih kitaplarından istifade edilmiştir. Ancak kaynaklarda dönemin fıkhı hakkındaki bilgiler dağınık halde yer almaktadır. Bu itibarla araştırmamızın önemli kaynaklarını büyük oranda bu dönem ve sonrasında telif edilen İslâm tarihi kitapları, tabakât ve terâcim türü eserler oluşturmuştur.

Çalışmamızda Eyyûbîlerle ilgili matbu kaynaklardan yararlandığımız gibi el yazma eserlerin dijital kopyalarından da istifade etmeye çalıştık. Konuyla alakalı tespit ettiğimiz tüm materyallere ulaşmaya gayret ettik.

Araştırmamızın kaynaklarını şöyle sıralayabiliriz:

Eyyûbîler dönemini doğrudan ele alan ve döneme tanıklık eden yazarların önemli eserleri bulunmaktadır. Döneme tanıklık eden kaynakların başında şunlar gelmektedir:

Bunların başında Ebû Şâme el-Makdisî'nin (v. 665/1267) *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*[1] adlı eseri gelmektedir. Eyyûbî dönemi üzerinde çalışma yapan araştırmacıların en çok kullandığı kaynaklardan olan bu eserin ikinci bölümü Selâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı ordularıyla mücadelesi, Fâtımî Devleti'ne son vermesinin yanı sıra dönemin âlimleri ve ilmî hayatı hakkında önemli bilgiler içermektedir.[2] Müellif bu eseri yazarken başta Ebû Şâme (v. 665/1267), Kâdî el-Fâzıl (v. 596/1200), Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176), İmâdüddin el-İsfahânî (v. 597/1201), İzzeddin İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), Bahâeddin İbn Şeddâd (v. 632/1234), İbnü'l-Adîm (v. 660/1262) gibi müelliflerinin eserleri olmak üzere çok sayıda eserden istifade etmiştir.

Bir diğer eser, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (v. 654/1256) *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*[3] isimli eseridir. Dönemin önde gelen hatip ve âlimlerinden olan İbnü'l-Cevzî, eserde özellikle XIII. yüzyılda Eyyûbîler'in hâkimiyetinde bulunan bölgelerde cereyan eden olayları kendi gözlemlerine ve resmî vesikalara dayandırarak ayrıntılı biçimde kaydedilmiş, bu da eseri önemli bir kaynak haline gelmiştir.[4] el-Melikü'l-Muazzam ve el-Melikü'l-Eşref gibi Eyyûbî hükümdarlarıyla yakın ilişkiler kuran yazar, pek çok siyasî ve askerî gelişmeye bizzat şahitlik etmiştir. Ayrıca bu eser özellikle dönemin önemli âlimlerinin hayatlarını, siyasî meselelere yaklaşımlarını göstermesi bakımından önemlidir.

İbn Vâsıl (v. 697/1298) tarafından kaleme alınan *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*[5] adlı eserden de yararlandık. Eyyûbîler dönemi hakkında orijinal bilgiler

---

[1] Şihâbeddin Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhim Ebû Şâme el-Makdisî ed-Dımaşkî, **Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye I-V**, (thk. İbrahim Şemseddin), Beyrut 2002.

[2] Abdülkerim Özaydın, "Kitâbü'r-Ravzateyn", **DİA,** İstanbul 2002, c.26, s.112.

[3] Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızoğlu İbnü'l-Cevzî et-Türkî el-Bağdâdî, **Mir'âtü'z-zemân fî tarihi'l-a'yân I-XXIII,** (thk. İbrahim ez-Zeybak vd.), Daru'r-Risâletu'l-Âlemîyye, Beyrut 2013.

[4] Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA,** İstanbul 2009, c.37, s.87.

[5] Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Sâlim İbn Vâsıl el-Hamevî, **Müferricü'l-kürûb fî ahbâri benî Eyyûb I-V,** (thk. Cemâleddin Şeyyal vd.), Kahire 1972/1977.

ihtiva eden bu eser özellikle Eyyûbîler tarihi, önde gelen ilim adamları döneminin siyasî, ilmî ve kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler içeren bir kaynak konumundadır.

Makrîzî'nin (v. 845/1442) *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*[6] isimli eseri Kahire'nin siyasî ve kültürel durumu hakkında çok önemli bilgiler ihtiva eden, ayrıca Mısır tarihiyle ilgili dağınık bilgileri bir araya toplayan ve bu alanda yapılan çalışmalara kaynaklık eden bir eserdir. Yine saraylarda yapılan dersler, genel tarih, eğitim kurumları ve görevler konusunda yazarın *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*[7] adlı eserinden de istifade ettik.

Atıfta bulunduğumuz eserler arasında genel biyografi eserleri büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu tür eserler özellikle fakihlerin ismi, künyesi, lakap ve nesepleri gibi bilgileri ihtiva etmelerinin yanında, fakihlerin doğum tarihleri, hocaları, talebeleri, medreseleri, eserleri ve vefat tarihleri hakkında bilgi vermektedir. Kaynak olarak kullandığımız bu tür eserlerin başında şunlar gelmektedir:

Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân'ın (v. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*[8]

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-) meşâhîr ve'l-aʿlâm*[9] ve *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*[10] adlı eserleri.

---

[6] Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir e-Makrîzî, **el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr I-IV *(el-Hitatu'l-Makriziyye),*** Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418.

[7] Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir, **Kitâbü's-sülûk lima'rifeti düveli'l-mülûk I-VIII,** nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418.

[8] Ebü'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân, I-VII,** (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadır, Beyrut 1949.

[9] Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Zehebî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm I-DII,** (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî) Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1993/1413.

[10] Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Zehebî el-Fârikî ed-Dımaşkî (v. 748/1348), **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ I-XXV,** (thk. Şuayb Arnâût vd.), Müessesetü'r- Risâle, Beyrut 1405/1985.

Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî'nin (v. 656/1258) *et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale*[11] isimli eseri.

Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnu'l-'İmad'ın (v. 1089/1679) *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*[12] adlı eseri.

Muvaffakuddin Ahmed b. el-Kâsım İbn Ebî Usaybia'nın (v. 668/1269) *'Uyunü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*[13] isimli eseri.

Salâhaddin Halîl b. İzziddin es-Safedî'nin (v. 764/1363) *Kitâbü'l-vâfî bi'l-vefeyât*[14] isimli eseri.

Ayrıca belirli bir mezhep fukahâsının hayatlarının yanı sıra, dönemin ilmî, siyasî gelişmelerini konu alan şu tabakât kitaplarından da yararlanılmıştır:

Şâfiî fakihleri ele alan Tâceddin es-Sübkî'nin (v. 771/1370) *Tabakâtü'ş-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*[15]adlı eseri.

Mâlikî fakihleri ele alan Burhâneddin İbn Ferhûn'un (v. 799/1397) *ed-Dîbâcü'l-mezheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezheb*[16] adlı eseri.

Hanefî fakihleri ele alan Abdülkâdir el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefîyye*[17] isimli eseri.

---

[11] Zekiyyuddîn Ebû Muhammed 'Abdul'azîm b. Abdulkuva el-Münzirî, **et-Tekmile li Vefeyâti'n-Nakale I-IV,** (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.

[12] Ebü'l-Felâh 'Abdulhay İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb I-XI,** (thk. Mahmud Arnâût, thr. Abdülkâdir Arnâût), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1991/1416.

[13] Muvafıkuddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Kasım İbn Ebî Usaybia es-Sa'di el-Hazrecî, **'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ,** (thk. Nezâr Rıdâ), Dâru Mektebetil-Hayat, Beyrut, ty.

[14] Halîl b. İzzeddin Aybeg Ebü's-Safâ Salâhaddin es-Safedî, **Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât I-XXIX,** (thk. Ahmed Arnavut ve Türki Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 2000-1420.

[15] Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî**, Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ I-X,** thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru Hecer, Kahire, 1413/1992.

[16] Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddin İbrâhîm b. Alî b. Muhammed İbn Ferhûn el-Ceyyânî el-Medenî, **ed-Dîbâcü'l-mezheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb I-II,** (thk. Muhammed ahmed Ebû nûr), Dâru't-Turas, Kahire ty.

[17] Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefîyye I-II,** Mîr Muhammed kütübhâne, Karaçi ty.

Hanbelî fakihleri ele alan Zeyneddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb'in (v. 795/1393) *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*[18] adlı eseri.

Kâtib Çelebi'nin (v. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn 'an üsâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*[19] adlı eseri ve Hayreddîn ez-Ziriklî'nin (v. 1976*) el-A'lâm*[20] isimli eseri de sıklıkla başvurulan eserler arasındadır.

Eyyûbîler dönemiyle ilgili yapılan çalışmalar genellikle tarih veya belirli eğitim ve öğretim kurumlarıyla ilgili olup, doğrudan dönemin fıkhıyla ilgili yapılan çalışmalar bulunmamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla alakalı şu çalışmalar mevcuttur:

Arap ülkelerinde yapılan akademik çalışmalar:

- Macide Muhammed Hasan'ın Mısır Minyâ Ünv. Eğitim Fakültesi'nde hazırladığı "*es-Sekâfe ve't-terbiye fî Mısır 'alâ 'ahdi benî Eyyûb*" adlı yüksek lisans tezi kataloklarda zikredilmektedir. Ancak bu esere ulaşamadık.
- Afaf Muhammed Sabre'nin hazırladığı "*Târîhu'l-medârisi fî Mısrı'l-İslâmiyye*" adlı çalışmasında Eyyûbîler ve Memlukler dönemindeki Mısır medreseleri ele alınmıştır.
- Abdulğani Mahmud Abdulâti'nin hazırladığı "*et-Ta'limu fî Mısır zemeni'l-Eyyûbîyyin ve'l-Memâlik"* adlı çalışmasında dönemin Mısır'daki bazı medreseleri üzerinde durulmuştur. Eser Dâru'l-Meârîf tarafından neşredilmiştir (Kahire 2002).
- Ahmed Fikri'nin hazırladığı *"Silsiletu ebhasu's-Selase 'an Mesacidi Mısır"* adlı çalışmasında dönemin Mısır mescit ve medreseleri ele alınmıştır. Eser Dâru'l-Meârif tarafından neşredilmiştir.

Türkiye'de konuyla ilgili yapılan çalışmalar ise şunlardır:

---

[18] Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb İbn Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile I-V,** (thk. Abdurrahman b. Süleyman), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 2005/1425.

[19] Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hac Halife, **Keşfü'z-Zunûn 'an üsâmi'l-kütübi ve'l-fünûn I-VI,** Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941.

[20] Ebû Gays Muhammed Hayrüddin b. Mahmûd Ziriklî ed-Dımaşkî, **el-A'lâm I-VIII,** Dâru'l-Alem li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

- Mahmut Dündar'ın Atatürk Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "*Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri"* adlı doktora tezinde Mısır'daki eğitim ve öğretim konusu ele alınmıştır.
- Harun Yılmaz'ın Marmara Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *"Zengîler ve Eyyûbîler Döneminde Dımaşk'ta Medrese"* adlı doktora tezinde Dımışk'taki medreseler ele alınmıştır.
- Muhammed Usame Onuş'un Marmara Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "*VI.-VII. asırlarda Dımaşk Hanbelîliği*" adlı çalışmasında sözkonusu dönemde Dımaşk'ta Hanbelî mezhebinin gelişimi, özellikle Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin mezhebe katkıları ele alınmıştır.
- Bedrettin Basuğuy'un hazırladığı "*Selâhaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmi Faaliyetler*" adlı çalışmasında Selâhaddin Eyyûbî dönemi Şam ve Mısır'ın önemli medreseleri ile ilmî faaliyetleri üzerinde durulmuştur.
- Fatiha Bozbaş'ın *"Nil Havzası'nda Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği"* adlı çalışmasında ilk döneminden günümüze Mısır'da fıkıh tarihi ele alınmıştır.

III. EYYÛBÎLER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. Siyasî Durum

İslâm tarihinde önemli bir yere sahip olan Abbâsîler dönemi birçok açıdan ümmet üzerinde etkileri olan, sayısız ilmî ve kültürel çalışmalara imza atılan bir dönemdir. Ancak zamanla siyasî hâkimiyet açısından zayıflamış ve savunamaz hale gelmiştir. Abbâsîlerin verdiği bu zayıf görüntü Haçlılar'a İslâm topraklarına saldırma cesaretini vermiştir. Bu durum üzerine O dönemde büyük bir gelişme gösteren Selçuklular ve Gazneliler hilafet merkezini savunmak ve hilafeti koruma gayretine girmişlerdir. Belli bir süre sonra Selçuklularda da merkezi otorite zayıflayınca atabeglik devri başlamıştır. Atabegler arasında Suriye'yi toprağına katarak geniş sınırlara ulaşan Musul Atabegi İmâdüddin Zengî, Urfa Haçlı Kontluğu'na son vererek dikkatleri Haçlılar'la cihada çevirmeyi başarmıştır. İmâdüddin'den sonra yerine geçen ve sünnîliğin ihyasına destek veren Nûreddin Zengî, Haçlılara karşı güçlü bir İslâm birliği kurmaya çalışmış ve bu konuda çok sayıda başarı elde etmiştir. Nûreddin Haçlılar'a karşı başka bir sefer hazırlığı yaparken 569 (1173) senesinde vefat etmiş,

yerine geçen küçük yaştaki Melikü's-Sâlih Halep dışında otoriteyi kuramayınca devletin çökeceğini farkeden Selâhaddin Eyyûbî duruma el atmıştır.[21]

Eyyûbîler ismi, Selâhaddin Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'tan[22] gelmektedir. Köken olarak bugünkü Ermenistan'ın Divin[23] (Dvin) şehrinin Hazbaniyye Kürtleri'ne mensupturlar.[24] Şeddâdîler'in hizmetinde çalışan ve VI/XII yüzyılın ilk yıllarında iki oğluyla Selçukluların maiyetinde görev alan Eyyûbîler'in atası Şadî, Tikrit'e vali olarak atanmıştır. Onun vefat etmesi üzerine[25] Selçuklu saray ağası Bihrûz el-Hâdim (v. 540/1145), yerine oğlu Necmeddin Eyyûb'u atamıştır. Tikrît valisiyken Karaca Sâkî ile Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh'ın kuvvetlerine yenilen İmâdüddin Zengî'ye yardım eden Necmeddin Eyyûb, Zengî'yle arasında dostluk oluşmuştur. Ardından Selâhaddin'in doğduğu yıl 532 (1137) kardeşi Şîrkûh'la (v. 564/1169) Musul'a giderek İmâdüddin Zengî'nin hizmetine girmiştir.[26] Daha sonra Haçlılar'a karşı büyük başarılar elde eden Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Şîrkûh, İmâdüddin Zengînin 541 (1146) tarihinde şehit edilmesi üzerine iki oğlu arasından Nûreddin Mahmud Zengî'nin idareyi ele almasında rol oynamışlardır.[27]

Mısır Vezir'i olan Şâver b. Mucîr, rakibi Dirgam tarafından yenilgiye uğrayınca Zengî'den yardım istemesi üzerine Nûreddin, ordu kumandanı olan Şîrkûh ve yeğeni Selâhaddin'i 558 (1163) tarihinde Mısır seferlerine göndermiştir. Şîrkûh, Dirgam'ı mağlup ederek Şâver'i vezirlik makamına tekrar getirmiştir. Vezir Şâver'in Haçlılar'la anlaşması üzerine 562-564 (1167-1169) tarihlerinde Mısır'a iki sefer daha düzenleyen Şirkuh idareyi ele geçirmiş, ardından 564 (1169) senesinde Fâtımî Halifesi

---

[21] Gülay Öğün Bezer, "Zengîler", **DİA,** İstanbul 2013, c.44, s.268-280.

[22] Ebû Şükür Necmeddin b. Şâdî'dir. İbn Kesîr'e göre bazı tarihçiler Şâdî'den sonra Mervân b. Yakub'u da silsileye dâhil ederler ancak âlimlerin çoğuna göre Eyyûbîler'in neseb zincirinde Şâdî'den sonrası bilinmemektedir.

[23] Yâkût el-Hamevî, Duvin'in coğrafî konumundan bahsederken onu Tiflis'e yakın Azerbaycan sınırının sonunda yer alan bir İran şehri şklinde tarif eder. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-büldân,** I-VII, Dâru's-Sadır, Beyrut 1995, c.2, s.491.

[24] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.139; İbn Esîr, **el-Kâmil,** c.10, s.16; İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-Sultâniyye,** s.31; Ali Muhammed Sallâbî, **Selâhaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi,** (Terc. Şerâfettin Şenaslan), Ravza Yayınları, İstanbul 2016, s.247.

[25] İbn Hallikân, Şadî'nin Tikritte vefat ettiğini ve kabrinin şehrin girişinde olduğunu, üzerinde beyaz bir kubbe bulunduğunu haber verir. bkz. İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.244

[26] İbn Esîr, **el-Kâmil,** X, s.16; Makrîzî, **Hıtat,** c.2, s.233.

[27] Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA,** c.12, s.20.

Âdıd-Lidînillâh'ın (v. 567/1171) veziri olarak atanmıştır. Kısa bir süre sonra Şîrkûh vefat edince yerine yeğeni Sultan Selâhaddin vezirlik makamına getirilmiştir.[28] Vezirlik makamında gözü bulunan Aynuddevle el-Yarûkî ve İzzeddin Curdik gibi emîrler Selâhaddin'in vezirliğini kabul etmeyerek birlikleriyle Şam'a geri dönmüşlerdir.[29]

Mısır'da ilim, fıkıh, tasavvuf ve din sevgisi ile sünnî mezhepleri yaymaya ve yerleştirmeye gayret gösteren Selâhaddin, böylece Mısırlıların sevgisini kazanmıştır. Selâhaddin'in güçlendiğini gören Haçlılar, Rumlarla bir araya gelerek, o günün ağır silahlarıyla Dimyat şehrini kuşatmış, Selâhaddin'in onları başarısızlığa uğratmış büyük kayıplar vererek savaş araç gereçlerini de bırakıp geri çekilmişlerdir.[30] Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okutan Selâhaddin, Fâtımîler'in son halifesi Âdıd'ın 567 (1172) tarihinde ölmesi üzerine Mısır yönetimi tamamıyla ele geçirmiştir. Mısır'da hâkimiyeti tamamen ele aldıktan sonra Haçlı topraklarına seferler düzenlemeye ve bunun için bir strateji uygulamaya başlayan Sultan Selâhaddin 569 (1173) tarihinde kardeşi Melik'ul-Muazzam Turan Şah'ı Yemen üzerine göndermiş ve Yemen'in büyük kısmını ele geçirmiştir.[31]

Nureddin Mahmud Zengî 569 (1173) yılında Dımaşk Kale'sinde vefat edince yerine 12 yaşındaki oğlu Melik es-Salih İsmail geçmiş, bunu fırsat bilen Musullular bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Halep'teki kumandanlardan Sâdeddin Gümüştegin'in Atabegliği üstlenmesi üzerine Dımaşk'taki emîrler bundan rahatsızlık duymuşlar ve Mısır'da bulunan Selâhaddin'i Şam'a davet etmişlerdir. Selâhaddin, bir yandan komplolar, Haçlı donanmasının İskenderiye'ye saldırması (Temmuz 1174) ve Kenzüddevle isyanı ile meşgul olurken öte yandan Şam'daki gelişmeleri takip ediyordu. Atabegliğin Melikü's-Sâlih İsmail'in hakkı olduğunu düşündüğü için hutbeyi onun adına okutuyordu.[32]

[28] İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-Sultâniyye,** s.75-83.
[29] Ebû Şâme, **Ravzateyn,** c.2, s.117.
[30] İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-Sultâniyye,** s.75-83.
[31] İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-Sultâniyye,** s.84-88.
[32] Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA,** c.12, s.20-21.

570 (1174) tarihinde Suriye'ye doğru harekete geçen Selâhaddin, bu seferinde Dımaşk, Hama, Humus, Balebek gibi önemli merkezlerde iktidarı ele geçirmiştir. Ardından Halep'i de kontrol altına alınca Abbâsî halifesi Müstazi-Biemrillah 570 (1174) tarihinde Mısır, Suriye, Cezîre üzerinde hâkimiyetini tanıdığına dair taklîd[33] göndermiştir. Böylece Selâhaddin bağımsızlığını ilân ederek kendi adına hutbe okutmaya başlamıştır.

Şam diyarı için Haçlılar'dan endişe eden Selâhaddin, 578/l182 senesinde gaza için hazırlıklarını tamamladıktan sonra Beyrut'a doğru hareket etmiş, orada Haçlılar'ın mukavemetiyle karşılaşınca Dımışk'a geri dönmüştür. Musul yönetiminin Haçlılar'la iş birliği yapmasından dolayı da doğuya yönelerek Birinci Şark Seferine çıkmıştır.[34] Bu sefer esnasında Cizre, Âmid (Diyarbakır), Sincâr ve Halep'i almıştır. 581-582/1185-1186 yıllarında yaptığı ikinci şark seferinde de Meyyâfârikîn, Şehrizor, Musul ve Ahlat'ı yönetimine bağlamıştır. Şövalye Renaud de Chatillon'un 582/1186 yılında Mısır'dan Şam'a doğru gelen bir kervana saldırması üzerine Selâhaddin Eyyûbî, Kudüs Haçlı Krallığı üzerine bir sefer düzenlemiş, 583/1187 yılı Hıttîn Savaşı'nda Haçlılar'ı büyük bir hezimete uğratmıştır. [35]

Bu savaşta Kral Cefri (Jafary), Prens Ernat (Prince Renaud de Chatillon), kralın kardeşi Hanfri'nin oğlu (Onfroi de Toron), Daviye Komutanı (Les Templiers), Cubeyl Sahibi ve Espitar Komutanı (Les Hospitalers) gibi haçlı komutanları esir düşmüştür. Bu galibiyetin ardında Akkâ, Tibnin, Beyrut, Askalân, Kudüs, Hunin, Tartus, Lazkiye gibi pek çok önemli kale fethedilmiştir.[36] Haçlılar'ın aldığı bu yenilgi Avrupa'da büyük bir infiale yol açmış, aralarında Fransa Kralı Philippe Auguste, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ve İngiltere Kralı Richard'ın da bulunduğu büyük bir Haçlı ordusuyla yola çıkmıştır. Selâhaddin Eyyûbî İslâm dünyası tarafından yalnız bırakılmasına rağmen Haçlılar'ın bu muazzam gücüne karşı direnmiş ve nihayet iki taraf arasında varılan anlaşmada Sûr-Yafa arasındaki sahil şeridi dışında Kudüs ve

[33] Halifenin hükümdarın egemenliğini onaylandığını gösterir belge. bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.3, s.367.
[34] İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-Sultâniyye,** s.99-101.
[35] İbn Adîm, **Zübdetül-Haleb,** s.108-110; Makrîzî, **Hitat,** c.2, s.234; Şeşen, Eyyûbîler, **DİA,** c.12, s.21.
[36] İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-Sultâniyye,** s.131-152.

fethedilen diğer topraklar Selâhaddin'e bırakılmak zorunda kalınmıştır.[37] Selâhaddin, barış anlaşmasının ardından 27 Safer 589 (4 Mart 1193) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiş ve Emeviyye Cami yakınında defnedilmiştir.[38] Kısa zamanda Trablusgarp'tan Yemen'e Ahlat ve Hemedan'dan Sudan'a kadar uzanan bir coğrafyada hüküm süren[39] Selâhaddin'in yerine büyük oğlu Melik Efdal Ali tahta geçmiştir. Melik Efdal babasının sağ kolu Kâdî el-Fâzıl gibi devlette önemli görevleri icra etmiş emîr ve bürokratlarla anlaşamayınca bunlardan bir kısmı Melikü'z-Zâhir'e bir kısmı da Melik Azîz'e sığınmıştır.[40] Dımaşk'ı Efdal'in elinden almaya karar veren Melik Aziz, 590/1194 yılının başlarında Dımaşk'ı kuşatmış, zor durumda kalan Efdal'in yardımına amcası Melik Adil yetişmiş ve aralarında barışı sağlamıştır.[41] Ancak barış uzun sürmemiş bir sene sonra Melik Azîz'in Dımaşk'ı tekrar kuşatması üzerine[42] amcası Melik Âdil ile ittifak kurarak 592'de (1196) Dımaşk'ı Efdal'in elinden almıştır. Böylece yeni sultan Melik Azîz olurken Dımaşk ise Melik Âdil'e bırakılmıştır.[43]

Melik Azîz'in 594 (1198) tarihinde vefatıyla yerine oğlu Melik Mansûr küçük yaşta tahta geçmiştir. Melik Adil Mardin'in ilhakıyla uğraşırken Melik Efdal Atabegliği ele geçirmiştir. Bunun üzerine Melik Âdil yeğeni Melik Efdal'den Kahire ve Dımaşk'ı alarak Melik Mansûr'a atabegi olmuştur. 596/1200 yılında Melik Mansûr'u azleden Melik Âdil, kendisini büyük sultan ilan ederek hutbeleri artık kendi

[37] Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA,** c.12, s.21.

[38] Buna göre Dımaşk'a veliahtı olan büyük oğlu Melik Efdal Ali'yi, Halep'e üçüncü oğlu Melikü'z-Zâhir Gâzî'yi, Kahire'ye ikinci oğlu Melik Azîz Osman'ı, Ürdün ve Cezîre'ye kardeşi I. Melik Âdil'i Humus'a, II. Şîrkûh'u Hama'ya, Takıyyüddin Ömer'in oğlu Melik Mansûr'u Yemen'e, kardeşi Tuğtegin'i Ba'lebek'e, Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah'ı Erbil'e, Muzafferüddin Kökböri'yi Trablusgarp'a ve Şerefeddin Karakuş'u Trablusgarb'a atadı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.3, s.3-4.

[39] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.139; Ramazan, Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA,** İstanbul 1995, c.7, s.21.

[40] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.3, s.10-13; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.28.

[41] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.28-29.

[42] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.33-34.

[43] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.3, s.62; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih,** c.10, s.242; Makrîzî, **Hitat,** c.2, s.235; İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.36. Tarihçi İbn Vâsıl'a göre Melik Efdal'e yardıma gelen Melik Adil, onun zayıflığını görünce içinden Dımışk'ı almanın yollarını aradı ancak elinde yeterli güç yoktu. Mısır ordusuyla bu maksadını elde edebileceğini düşündü. Bu amacını gerçekleştirmek için Melik Efdal'i Mısır'ı Melik Aziz'in elinden almak için ikna etti. Amacı Melik Aziz'i de bu şekilde zor durumda bırakmak, Efdal'i de Mısır'dan eli boş göndererek Aziz'i minnet altında bırakarak daha sonra onunla anlaşma yaparak Dımışk'ı Efdal'in elinden almaktı. İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.3, s.56-57.

adına okutmaya başlatmıştır. Böylece Mısır ve Dımaşk tek elde birleşmiştir.[44] Amcalarına karşı 597/1201 yılında ittifak kuran Sultan Selâhaddin'in oğulları, birleşerek Dımaşk'ı muhâsaraya almış, başarılı olamayınca amcalarının hâkimiyetini kabul ederek anlaşma yapmışlardır.[45]

Doğuya yönelen Melik Âdil, Ahlatşahlar'a son vererek Van, Ahlat ve Erciş'i almıştır. 605 (1209) yılında da Nusaybin ve Habur'u ele geçirmiştir. Melik Âdil, Haçlılar'la yapılan antlaşmaları devam ettirmiş, onlara karşı ılımlı bir politika izlemiş ve ticari münasebetleri geliştirmiştir. Fakat Alman İmparatoru VI. Henry'nin yeni bir Haçlı seferine çıkması üzerine iki taraf arasındaki düşmanlık yeniden canlanmış, bunun üzerine Melik Âdil, Yafa'yı ele geçirmiştir.[46] Akkâ'da toplanan Haçlı grupları İslâm topraklarına akınlar yapmış, Beysan ve çevresini yağmalamıştır. Melik Âdil bölgede onları takip etmekle yetinmiş ve askerlerin toplanmasını beklemiştir. Akkâ'da toplanan V. Haçlı kuvvetleri 615/1218 senesinde Dimyat'ı kuşatmış, ancak büyük bir direnişle karşılaşmışlardır.[47] Kuşatma esnasında Melik Adil vefat edince yerine oğlu Melik Kâmil geçmiştir. Melik Eşref Mûsâ ve Melik Muazzam Îsâ'nın kuvvetleri Mısır'a ulaşınca Melik Kâmil kontrolü ele almıştır. Ardından zor durumda kalan Haçlılar Dimyat'ı ve işgal ettikleri yerleri boşaltmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Melik Kâmil ile Haçlılar arasında 618/1221 yılında barış antlaşması yapılmıştır.[48] Melik Kâmil babasının yürüttüğü siyaseti aynen devam ettirmiş, Haçlılar'la iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Kardeşleri ile aralarındaki ahenk belli bir süre sonra bozulunca II. Friedrich ile 626/1229 tarihinde Kudüs'ün sadece sivil maksatlarla kullanılması şartıyla Haçlılar'a bırakılması yönünde bir anlaşma imzalamıştır. Buna göre iki tarafın mukaddes yerlerinin kendi yönetimlerine terkedilerek etrafındaki arazinin Müslümanlarda kalmasına karar verilmiştir. [49]

---

[44] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.3, s.109-113; İbnü'l-Esîr**, el-Kâmil fi't-târih,** c.10, s.265.

[45] Ebû Şâme, Şihâbeddin Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhim el-Makdisî ed-Dımaşkî, **Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye I-V,** (thk. İbrahim Şemseddin), Beyrut 2002, c.4, s.265-269; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih**, c.10, s.393-394; İbn Vâsıl, Müferricü'l-kurûb, c.3, s.129-133

[46] Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA,** c.12, s.22.

[47] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.3, s.259-261.

[48] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih,** c.10, s.375-380.

[49] Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA,** c.12, s.22-23.

Melik Kâmil 635/1238 tarihinde Dımaşk'ta vefat edince yerine oğlu Melik II. Âdil geçmiş, ancak kardeşi Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb, kendisine karşı giriştiği iktidar mücadelesinde Memlükler'in desteğiyle II. Adil'i tahttan indirmiş ve Kahire'de sultan ilan edilmiştir. Memlûkler, kısa bir sürede içerisinde Eyyûbî devletinin tüm kademelerinde etkili oldular.[50] Kürt birliklerini uzaklaştırarak yerine Memlükler'i yerleştiren Necmeddin Eyyûb, sonraki yıllarda onları önemli mevkilere getirmiş, zamanla Memlükler devletinin en güçlü unsurları haline gelmişlerdir. 647/1249 yılında Dimyat'ı ele geçiren Haçlı ordusunu engellemek üzere Mansûra'ya gelen Necmeddin Eyyûb burada vefat etmiştir. O sırada Hasankeyf'te olan oğlu Turan Şah Mısır'a ulaşıncaya kadar devleti Şecerüddür idare etmiştir. Mansûre ordugâhına ulaşan Turan Şah Haçlılar'la yaptığı savaşı kazandıysa da bir süre sonra zaferde büyük rol oynayan Bahrî Memlükler'le arası bozulmuş; Memlükler, Mısır'a gitmek üzere Mansûra'dan ayrılan Turan Şah'ı yolda bir suikastla öldürmüşlerdir. 648/1250 yılında Turan Şah'ın öldürülmesiyle Mısır'da Eyyûbî hakimiyeti sona ermiştir.[51]

Bağdat, Cezîre, Meyyâfârikîn, Halep ve Dımaşk'ı zapteden Moğollar Eyyûbîler'in bu bölgelerdeki hâkimiyetini de sona erdirmişlerdir. Hama Beyliği 743 (1342) yılına kadar Eyyübîler'in elinde kalmış, Hısnıkeyfâ kolu ise 866 (1462) yılında Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırılmıştır. Yemen kolu ise 626 (1229)'da Melikü'l-Kâmil'in oğlu Atsız ölünce yerine Ömer b. Ali b. Resul et-Türkmânî geçmiştir. Önceleri Eyyûbîlere tâbi iken bu gelişmelerden sonra 858 (1454) yılına kadar müstakil olarak devam etmiştir.[52] Ayrıca o dönemde Bağdat'ta bulunan Abbâsî halifeliği doğrudan Eyyûbîler üzerinde etkisi bulunmamasına rağmen Eyyûbî sultanları halifelerle hep iyi ilişkiler içerisinde olmuştur.[53]

A. Sosyal Durum

Fakihlerin içinde bulundukları sosyo-kültürel şartların fıkıh anlayışlarına da etki etmesi kaçınılmazdır. Bu itibarla dönemin fıkhını daha iyi anlayabilmek için söz konusu fakihlerin içinde yaşadıkları coğrafya, cereyan eden hadiseler ve sosyal ilişkiler önem arz etmektedir. Bütün bunlar hakkında bilgi sahibi olmak dönemin

[50] Mehmet Aziz Yaşar, **Memlûkler Döneminde Fıkıh Siyaset İlişkisi,** İlahiyat Yayınevi 2020, s.94.
[51] Makrîzî, el-**Hıtat,** c.2, 235-237.
[52] Şeşen, "Eyyûbîler", c.12, s.23-24.
[53] İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-sultâniyye,** s.96-97.

fıkhını iyi kavramamıza yardımcı olacak ve dönemin fıkhına etki eden faktörleri de daha yakından görmemizi sağlayacaktır. Örneğin Endülüs'te yaşayan bir kişi ile Dımaşk'ta yaşayan bir kişinin iklim, coğrafya, yaşam şartları, sosyal ve ekonomik durumlarının farklılıklar taşıdığı bir gerçektir. Hal böyle olunca Endülüs'te yaşayan bir fakih ile Dımaşk'ta yaşayan bir fakihin ortam ve şartları aynı olmayacaktır. Bu durum doğal olarak onların içtihatlarına, görüş farklılıklarına ve ilgilendikleri meselelere etki edecektir. Nitekim İmam Şâfiî'nin (v. 204/820) Mısır öncesi ve sonrası ilim ve fikir hayatındaki değişim bu konuda örnek gösterilebilir. Bu çerçevede Eyyûbîler döneminin kültürel ve siyasî durumu hakkında bilgi verilmesi konunun anlaşılması açısından önem arzetmektedir.

Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü bölgelerde genellikle Müslümanlar yaşamış, bununla birlikte Yahûdî ve Hristiyânlar da azınlık olarak bulunmuşlardır. İslâm adâleti gölgesinin altında ibadetlerini serbest bir şekilde yerine getirebilen bu azınlıklar, ticaret alanında çok güzel imkânlara sahip oldukları için maddi yönden oldukça gelişmişlerdir. Eyyûbî sultanları ziraata ve üretime önem verdiklerinden dolayı ticaret başta olmak üzere tarım ve sanayi büyük bir gelişme kaydederek ekonomik hayat sürekli canlı tutulmuştur.[54] Nil nehrinde oluşan alüvyonlar Nil deltasını verimli yaptığından dolayı Mısır'da ziraat çok eskilere dayanmaktadır. Burada pamuk, kamış ve meyve yetiştirilmektedir. Aynı şekilde burada sanayi de gelişmiştir.

Ticaret, tarım ve sanayide olduğu gibi sosyal alanda da canlılık söz konusuydu. Mısır'da Fatımiler döneminde çok sayıda bayram yapılmaktaydı. Makrîzî bu dönemde yirmi sekiz bayramın kutlandığını ifade etmektedir.[55] Eyyûbîler döneminde bu bayramlar kaldırılmış, ancak bir kısım bayramlar farklı şekillerde kutlanmaya devam etmiştir. Mesela Fâtımîler'de Âşûrâ günü hüzünlü ve yaslı olarak kutlanırken, Eyyûbîler sevinç ve neşe olarak kutlamaktaydı.[56]

Bu dönemde güzel sanatlar alanında da büyük gelişmeler yaşanmış, cami ve medreseler başta olmak üzere yapılarda süsleme ve hat sanatı kullanılmıştır. Ayrıca

[54] Emin Ebû Dem'a, **el-Hayâtu'l-İktisâdiyye fî bilâdi'ş-Şâm fî'l-asri'l-Eyyûbî,** (Basılmamış Doktora Tezi), Câmiatü Dımaşk, Külliyyetü't-terbiyye, 1988, s.90.
[55] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.2, s.436-445.
[56] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.2, s.437.

572 (1177) yılında Sultan Selâhaddin'in, Kahire'de hastahane yaptırılmasını emretmesi ve bu hastahane için çok sayıda vakıf kurması[57] dönemin idarecilerinin halkın ihtiyaçlarına yönelik olumlu yaklaşımını ve medeniyet seviyesini göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan öğrenci ve kimsesizler için yurtlar yapılmıştır. Bu konuda Endülüslü seyyah İbn Cübeyr (v. 614/1217) seyahatnamesinde, başta geçim derdi olmak üzere Batı'daki zorluk ve geri kalmışlıktan kurtulmak isteyenleri Doğu'ya çağırmıştır. Özellikle burada öğrenciler, evsiz ve garipler için birçok konaklama yerinin mevcut olduğunu belirtmiştir.[58]

Eyyûbîler'de en üst tabakada sultanlar, sonra vezir ve ümeralar, sonra kâdılkudâtlar, sonra sırasıyla divanlar (divân-ı ceyş, divân-ı inşâ), hisbe teşkilatı, tüccarlar, ilim talebeleri ve avâm gelmektedir.[59] Eyyûbîler ilim, kültür, imar ve devlet teşkilatı bakımından parlak bir dönemi temsil etmiş, başta Haçlı Seferleri olmak üzere birçok vesileyle Avrupa'yı etkilemiştir. Diğer taraftan kendisinden sonra gelen Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlılar'a kültür ve sanat başta olmak üzere hayatın muhtelif alanlarında önemli bir miras bırakmıştır.[60]

B. İlmî Durum

Eyyûbîler dönemi İslâm ilim tarihinde önemli dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Eyyûbî melik ve emîrlerin âlimlere değer vermeleri, ilim merkezleri inşa etmeleri ve vakıflar kurarak ilmi desteklemeleri Dımaşk ve Kahire başta olmak üzere Eyyûbî kentlerini ilmî açıdan cazibe merkezi haline getirmiştir. Bu dönemde kurulan medreselerdeki mansıplara[61] genellikle fakihler atanmış, bu fakihler ilmî hayatın gelişiminde oldukça önemli olmuşlardır. Eyyûbîler döneminde başta Haçlı saldırıları ve Moğol istilası olmak üzere çeşitli siyasal krizler yaşanmış olsa da bunlar ilmi gelişimin önünü tıkamamıştır. Eğitim kurumları, önceki dönemlerde olduğu gibi Eyyûbîlerde de ilmî, siyasî ve sosyal hayatı şekillendirmiştir. Eyyûbîler'in

---

[57] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.12, s.296.
[58] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.
[59] Abdullatif Hamza, **el-Hareketü'l-fikriyye fî Mısr fî'l-'asreyni el-Eyyûbî ve'l-Memluki'l-evvel,** Dâru fikri'l-garbi, ty, yy., s.66
[60] Ramazan Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî ve devlet,** Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s.440.
[61] Mansıb, yüksek makam, mevki, konum, rütbe anlamına gelmektedir. Bkz. Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye (İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Neccâr), **el-Mu'cemü'l-vasît I-II,** Dâru'd-Dâvâ, Kahire ty., c.2, s.924.

Mısır'a ve Şam'a hâkim olmalarıyla birlikte Kahire ve Dımaşk başta olmak üzere-bölge, ilmî açıdan cazibe merkezi haline gelmiştir. Abdullatif Bağdâdî (v. 629/1231), Dımaşk'a geldiğinde orada Selâhaddin 'in iyilikleriyle Bağdat ve diğer yerlere mensup âlim ve ileri gelenlerle karşılaştığını belirtmektedir.[62]Ayrıca Eyyûbî idarecileri âlimlere değer vererek ilmî meclisler düzenlemişlerdir. Bu dönemde medreselerin yanında camilerde ve çeşitli mekânlarda ders halkaları oluşturulmuştur. İbn Cübeyr seyahatnamesinin Dımaşk bölümünde bu bölgeyi anlatırken "kişi istekli olduğu sürece burada ilimle arasında tembellikten başka bir engelin bulunmayacağını, doğunun hiçbir şeyi olmasa da misafirperverliklerinin, yabancı ve fakirlere olan ikramlarının onlara şeref olarak yeterli olacağını" kaydetmektedir.[63]

Bu dönemde bir başka dikkat çekici nokta İslâmî ilimler başta olmak üzere çeşitli ilimlerde ilerleme kaydedilmiş, bunun neticesinde çok sayıda eser telif edilmiştir. Bazı araştırmacılar bu dönemin ilmî duraklama ve donukluk olduğunu kaydetmişlerdir.[64] Ancak çalışmamızın ileriki bölümlerinde de görüleceği üzere bu dönemde yapılan şerh ve hâşiye çalışmalarının yanında birçok müstakil çalışma bulunmaktadır. Aslında şerh ve hâşiye çalışmaları mevcut çalışmalara ilmî derinlik kazandıran çalışmalardır. Nitekim bu dönemlerin fıkıh tarihi açısından duraklama ve taklit dönemi olarak değerlendirilmesine yönelik çeşitli itirazlar da bulunmaktadır.[65]

Âlimlere gelince o dönemde iki sınıf âlim bulunuyordu. Bunlardan ilki hem halk hem de yöneticiler tarafından önemsenen ve onları etkileyen âlimlerdir. Büyük kitleler tarafından desteklenen ve takip edilen bu âlimler, yöneticiler tarafından da dikkate alınmaktaydı. Nitekim hem Eyyûbî hem de Memlükler dönemini gören İbn Abdüsselâm vefat ettiğinde Sultan Baybars yakın arkadaşlarına "Allah'ın takdiri ki, İbn Abdüsselâm'ın vefatı benim dönemimde oldu. Bugün benim iktidarımın temelleri daha da sağlamlaştı. Hiç kuşkusuz bu âlimin bir işaretiyle tacımı tahtımı

[62] Muvafıkuddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Kasım İbn Ebî Usaybia es-Sa'di el-Hazrecî, **'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ,** (thk. Nezâr Rıdâ), Dâru Mektebetil-Hayat, Beyrut, ty., s.686.

[63] Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Hüseyn İbn Cübeyr el-Kinânî el-Belensî, **er-Rihle,** Dâru Sadır Beyrut ty., s.258.

[64] Abdullah Mustafa el-Merâgî, **el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn I-II,** Matba'atu Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1947, c.2, s.44.

[65] Muhammed Tayyib Kılıç, "Fıkıh Tarihinin İçtihad Merkezli Yazılması Proplemi", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD),** 2016, cilt: 14, sayı: 27, s.127-143.

kaybederdim"[66] sözünü söylemekten kendini alamamıştır. İkinci tür âlimler ise daha çok dünyevî kaygıları önceleyen bir gruhu oluşturmaktaydı. Mal ve makam sevgisi kendilerine galebe çalan bu âlimler ise sultanların ister hak olsun ister batıl olsun uygulamalarına karşı çıkmayan ve menfaat beklentisi ile onları onaylayan kişilerdi. Bu âlimlerin insanların nezdinde değerleri çok azdı veyahut hiç yoktu.[67]

Bu dönemde eğitim öğretimi ayakta tutan en önemli müessese vakıflardır. Zira eğitim-öğretim, vakıf esası üzerine kurulmuştur. Fâtımî dönemine nispetle bu dönemde kendi varlıklarını sürdürecek büyük vakıflar kurulmuş, bu vakıflarla mekteplerden eğitimin zirvesi olan medreseye kadar her seviyede eğitim kurumu desteklenmiştir.[68] Selâhaddin Eyyûbî başta olmak üzere Eyyûbî sultanları, hâkimiyetindeki Mısır ve Şam bölgelerinde köklü imar faaliyetlerine girişerek bölgelerindeki eğitim kurumlarına yenilerini eklemişlerdir. Medreseler zengin vakıflarla desteklenerek hoca ve talebeler geçim kaygısından kurtarılmış ve medreselere genellikle fakihler, müderris olarak tayin edilmiştir. Bu fakihlerin mezhep birikimlerine katkıları, mezheplerin gelişimine ve başka bölgelere yayılmasında ciddi etkileri olmuştur. Medreselerde görev alan fukahânın ilmî faaliyetleri sayesinde mezhepler gelişme kaydetmiştir.[69] Bu faaliyetler neticesinde fıkıh başta olmak üzere İslâmî ilimlerde oldukça zengin bir birikim ortaya çıkmıştır. Dımaşk ve Kahire başta olmak üzere Eyyûbî yönetimindeki kentlerde birçok fakih ders vermekteydi. Kahire'de dönemin önde gelen fakihlerinden Seyfeddin el-Âmidî (v. 631/1233), İbn Abdüsselâm (v. 660/1262), İbn Dakîkül'îd (v. 702/1302), İbn Ebî Asrûn (v. 585/1189), İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249), Şehâbeddin Karâfî (v. 684/1285) gibi pek çok fakih, kadılık gibi çeşitli görevlerin yanısıra medrese ve camilerde ders vermekteydi. Aynı şekilde Dımaşk'ta Bahâeddin b. Şeddâd, İbn Salâh, İbn Asâkir, Ebû Şâme el-Makdisî, Kutbuddin en-Nîsâbûrî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şerefeddin b. Ebî Asrûn gibi fakihlerin ders

[66] Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ I-X,** (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru Hecer, Kahire, 1413/1992, c.8, s.211; Ebü'l-Fazl el-Hafız Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, **Hüsnü'l-mühadere fî tarihi'l-Mısr ve'l-Kahire I-II,** (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1967, c.2, s.95.

[67] Bu konuda örnekler için tezimizin "Eyyûbîler Döneminde Fıkıh Siyaset ilişkisi" bölümüne müracaat ediniz.

[68] İhsan Abbas, **Şezerât Min Kütüb Mefkûde fi't-Tarih,** Dâru Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.

[69] Bilal Aybakan, "Şâfiî", **DİA,** İstanbul 2010, c.38, s.240.

halkaları mevcuttu. Fakihler medreselerde ders okuttukları gibi medrese dışında ders halkaları da mevcuttu. Dolayısıyla fıkıh medreseye münhasır değildi. Bu dönemde birden fazla medresede ders okutan âlimler olmakla birlikte medrese dışında ders okutan âlimler de bulunmaktaydı.[70] Örneğin Karâfî Kahire'de Sâlihiyye ve Taybarsıyye Medreseleri ile Amr b. Âs Cami'nde ders vermekteydi.[71] Yine İbn Salâh, Revâhiyye medresesi yanında Eşrefiyye dârülhadislerinde ders veriyordu.[72] Benzer şekilde Cemâleddin el-Mısrî, İbnü'l-Hâcib, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Kutbuddin en-Nîsâbûrî gibi pek çok fakih birden fazla yerde ders veriyordu. Öte yandan tüm ilmî faaliyetini medreselerin dışında gerçekleştiren bazı âlimler de bulunmaktaydı. Kahire'de Fâtımîler döneminde başta Ezher ile Dâru'l-Hikme olmak üzere Amr b. Âs ve İbn Tolun Cami ile diğer camilerde ilmî faaliyetler yürütülmekteydi. Eyyûbîler'in hâkimiyetiyle birlikte yeni medreseler inşa edilerek ismi geçen camilerin yanında medreselerde de ders okutulmaya başlanmıştı.[73]

C. Mısır ve Şam'da Mezhepler

Vahye dayanan nas ve uygulamalarla Hz. Peygamber dönemi fıkıh dönemlerinin dayanak noktası olması bakımından en önemi dönemlerdendir. Daha sonraki dönemlere kaynaklık eden bu dönemde İslâm teşrîinin ana çatısı tamamlanmıştır. Ardından gelen dört halife döneminde fıkıh; Kitap ve Sünnet'e, icma' ve re'y ictihadına dayanmıştır. Halifeler "Şûra" ictihadlarına önem vermiş bu ictihad o dönemde yalnızca sahiplerini bağlayan ferdî ictihadlardan daha kuvvetli kabul edilmiştir. Sonra sahâbe ve tâbiîn sahih hadisleri derlemeye başlamıştır. Tâbiîn nesli müctehidleri İbrâhim en-Nehaî önderliğinde Irâkıyyûn (ehl-i re'y) ve Saîd b. Müseyyeb önderliğinde Hicâziyyûn (ehl-i hadîs) olarak iki gruba ayrılmışlardır. Bu dönemde çok azı zamanımıza ulaşan fıkıh eserleri yazılmıştır. Sonra fıkhın olgunluk çağı olan Abbâsîler devrinde farazî ve nazarî fıkıh çalışmaları çoğalmış, yeni ihtiyaçlara çözümler üretilmiştir. Farklı fıkıh grupları arasında münazaralar yapılmış,

---

[70] Harun Yılmaz, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese,** Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s.294.

[71] Mustafa b. Abdullah Hac Halife Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl I-VI,** (thk. Mahmut Abdulkadir Arnavut), IRCICA Kütüphanesi Yay., İstanbul 2010, c.1, s.124.

[72] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.244; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.4, s.85.

[73] Ahmed Ahmed Bedevî, **Salâhuddîn el-Eyyûbî beyne şu'arâ'i 'asrih ve kuttâbih,** Dâru'l-kalem, Kahire, 1960, s.30.

bu durum fıkıh usulü ilminin gelişmesine sebep olmuştur. Bu dönemde fıkıh ve fıkıh usulü ilimlerinin tedvininde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Merkezî otoritenin sarsıldığı Abbâsîler'in son zamanları ve Selçuklular döneminde çok sayıda İslâm devleti kurulmuş, birçok fikir akımları ortaya çıkmış, ilim ve kültür hayatındaki gelişmelerin hızı düşmüştür.

Bazı araştırmacılar hicrî birinci asrı İslâm fıkıh tarihinin yetişme dönemi, dört mezhep imamı ve mezhepleri kaydedilmemiş mutlak müçtehid imamların yaşadığı ikinci ve üçüncü asrı gençlik dönemi ve ardından üçüncü ve dördüncü asrı olgunluk dönemine girmeden yaşlılık dönemi olarak kabul ederler. Önceki dönemde müçtehidler bir imama bağlı kalmadan içtihad ederken üçüncü ve dördüncü asırda fakihler belirli bir müçtehide bağlı kalmışlardır. Mezhepte müçtehid olarak isimlendirilen bu fakihler benimsedikleri mezhebin görüşü çerçevesinde içtihadlarda bulunmuşlardır. Mezhep müçtehidinden sonra üçüncü bir fıkıh tabakası olan fetva müçtehidleri gelmiştir. Bu müçtehidler imamın görüşlerini naklederek mezhep içi ihtilâfları tercih yöntemiyle çözmeye çalışmışlardır.[74] Fıkıh tarihi hakkında bu kısa girizgâhtan sonra araştırma sahamız olan Şam ve Mısır'da fıkıh mezheplerinin durumu hakkında bir değerlendirme yapmayı faydalı görüyorum.

Şam: Hulefâ-i râşidîn döneminde fetihler hızlanmış İslâm'la tanışan bu bölgelere halkın dinî müşkillerinin çözümünde yardımcı olmak ve dinî tebliğ amacıyla fakih sahâbîler gelmişlerdir. Sahâbe dönemi Kur'ân ve sünnette bulunmayan meseleleri Hz. Peygamber'e arz etme imkânının bulunmaması ve sahâbenin bu konularda içtihadlarda bulunması fıkıh ilmi açısından önemli gelişmelerdendir. Halifeler döneminde şurâ heyetinin içtihadları ve ferdî içtihadlar olmak üzere iki tür içtihad öne çıkmaktadır. Bu dönemde ferdî ictihadlardan daha kuvvetli kabul edilen şûra ictihadları bağlayıcı kabul edilmiş, ferdî ictihadlar ise yalnızca sahiplerini bağlamıştır.[75] Önemli merkezlerde olduğu gibi Şâm[76] bölgesine de dinî tebliğ amacıyla pek çok fakih sahâbe gitmiştir. Bunların arasında fakihlerden olan Ebü'd-Derdâ (v.

[74] Hamza, **el-Hareketü'l-fikriyye,** s.195.
[75] Karaman, "Fıkıh", **DİA,** c.13, s.3-4.
[76] Kuzeyden Fırat, güneyden Mısır-Filistin sınırında bir kent olan Ariş, doğudan S. Arabistan'ın kuzeyinde bulunan Tayy Dağları, batıda Akdeniz'le çevrili olan bölgeye Şam denilmiştir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.3, s.312.

32/652) Hz. Ömer döneminde Dımaşk'ta kadılık görevini üstlenmiştir.[77] Yine Hz. Peygamber'in helâl ve haramı en iyi bilen kişi olarak gösterdiği Muâz b. Cebel (v. 17/638), Dımaşk'ın fethinde bulunmuş, fetih sonrası bazı sahâbîlerle birlikte Şam'a muallim olarak gönderilmiştir.[78] Hz. Ömer tarafından Dımaşklılar'a İslâm'ı anlatmak için gönderilen sahâbelerden biri de Abdurrahman b. Ganem el-Eş'arî'dir (v. 78/697).[79]

Ayrıca sahâbeden Dımaşk'ta kadılık yapan Ebû Muhammed Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî (v. 53/673),[80] Ebû İdrîs el-Havelânî (v. 80/699),[81] Nu'mân b. Beşîr el-Hazrecî (v. 64/684),[82] II. (VIII.) yüzyılın başlarında Tâbiîn fakihlerinden Ebû Abdillâh Mekhûl b. Ebî Müslim'in (v. 112/730) Dımışk'ta ilim halkasından zikredilmektedir.[83] Basra'nın önemli fakihlerinden olan Ebû Kılâbe Abdullâh b. Zeyd el-Cermî'ye (v. 104/722) Haccâc tarafından Basra kadılığı teklif edilmiş, Cermî bu görevi kabul etmemiştir. Haccâc'ın bu konudaki ısrarından kurtulmak için elli yaşında olduğu halde Dımaşk'taki Dâriyyâ'ya yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır.[84]

Şâfiî mezhebinin Şam'da ilk olarak ortaya çıkması Ebû Zür'a Muhammed b. Osman ed-Dımaşkî'nin (v.?) 284/897 senesinde Dımaşk kadısı olmasıyla irtibatlandırılır. Ebû Zürâ ilim talebelerini Müzenî'nin muhtasarını ezberlemeye teşvik etmiştir.[85] Ebû Zürâ'dan sonra Memlük dönemine kadar yaklaşık altı asır boyunca birkaç istisna dışında[86] bütün Dımaşk kadıları Şâfiî mezhebine mensub fakihlerden

---

[77] İbn Hacer Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe I-VIII,** (Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, c.4, s.622; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.3, s.399.

[78] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.3, s.177.

[79] Muhammed b. el-Hasen el-Hacvî el-Mâlikî, **el-Fikrü's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî I-II,** Dârl'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995, c.1, s.316.

[80] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** c.3, s.114; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe,** c.5, s.283.

[81] Hacvî, **el-Fikrü's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî,** c.1, s.316.

[82] Askalânî, **el-İsâbe,** c.6, s.346.

[83] Hacvî, **el-Fikrü's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî,** c.1, s.366.

[84] Ebû İshâk Cemâlüddin İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, **Tabakâtü'l-Fukahâ,** (thk. İhsan Abbâs), Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970, s.89; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** c.4, s.468; Ali Osman Ateş, "Ebû Kılâbe el-Cermî", **DİA,** İstanbul c.10, s.176.

[85] Ebû Yakup Neşet b. Kemâl el-Mısrî, "Mukaddime", mlf. **et-Tedrîb fi'l-fıkhi'ş-Şâfiî I-IV,** Dâru'l-Kıbleteyn, 1433/2012, c.1, s.21.

[86] Örneğin Dımaşk kadılığını yapmış olan İbn Hudeym (v.?) ve Muhammed b. Musa et-Türki el-Balasagfini Hanefî mezhebine mensup kadılardır. İbn Hudeym için Bkz. Sübkî, **Tabakât**, c.3, s.196, Balasagfini için bkz. Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhaddin Halîl b. İzzeddinAybeg b. Abdillâh es-

seçilmiştir.[87] Kaynaklarda Eyyûbîler dönemi öncesinde de Dımaşk'ta Şâfiîliğin çok güçlü olduğu kaydedilmektedir.[88] Nitekim Dımaşk'taki Emeviyye Cami imamlığının Şâfiî mezhebine mensup imamlar tarafından yapıldığı hicrî V. yüzyılın son çeyreğinde Hanefî mezhebine mensup bir imamın atandığı, ancak halkın memnuniyetsizliğini göstermek üzere imamı protesto ettiği ve Cuma namazlarını başka bir yerde kılmaya başladıkları kaynaklarda zikredilmektedir.[89] Zengiler öncesi Tuğtekinler Devleti'nin sultanlarından Şemsülmülûk İsmail (v. 529/1135) döneminde İbnü'l-Hanbelî Şerefülislâm Abdulvehhâb (v. 536/1141), Hanbeliyye Medresesi olarak anılacak olan medreseyi inşa etmeye başlayınca bazıları sultanın annesi Zümrüt Hatuna bunu şikâyet etmişlerdir. Bunlar, İbnü'l-Hanbelî'nin tamamı Şâfiî olan Dımaşk'ta Hanbeliler için bir medrese inşa ettiğini, bunun bir fitneye sebep olacağından endişe ettiklerini ifade edince yönetimde etkili olan Zümrüt Hatun, Şerefülislâm'a haber göndererek inşaatı durdurmalarını emretmiş ve inşaat durdurulmuştur. Şerefülislâm Zümrüd Hatun'un bir mihrabı yıkmayacağı düşüncesiyle medresenin kıble tarafında gece vakti gizlice bir mihrap inşa edince Zümrüt Hatun, inşaatı tamamlamalarına izin vermiştir.[90] Ayrıca Şerefülislâm'ın Emeviyye Camii'nde vaaz halkasının olduğu ancak fitne nedeniyle bu halkanın yasaklandığı kaydedilmektedir.[91] Bu fitnenin ne olduğu konusunda kesin bir bilgi olmasa da bu halkanın Eş'arî – Hanbelî tartışmalarından dolayı kaldırılmış olabileceği kaydedilmiştir.[92]

Eyyûbîler döneminde Şâfiî fakihlerinden sayılan ve "şeyhayn"dan[93] biri olarak kabul edilen Nevevî'nin (v. 676/1277) bu dönemde mezhepteki farklı tarikleri birleştirmede ve büyük bir yekûn tutan mezhebin dağınık bilgilerini ayıklamada büyük katkıları olmuştur. Bu dönemde mezhebin fıkhî birikiminin eksiklikleri giderilmiş ve

Safedî, **Vefeyât I-XXIX,** (thk. Ahmed Arnavut ve Türki Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1420/2000, c.5, s.59.

[87] Sübkî, **Tabakât,** c.3, s.196.

[88] Harun Yılmaz, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Medrese**, s.198.

[89] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.5, s.59.

[90] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.1, s.451.

[91] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.1, s.448.

[92] Ferhat Koca, "İbnü'l-Hanbelî, Ebü'l-Kâsım", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.67.

[93] Şeyhayn: Şafii mezhebinde mezhep görüşleri arasında yaptıkları tercihler mezhep görüşü sayıldığından dolayı Nevevî ve Râfiî'ye denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.39. Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, **el-Fevâidü'l-Medeniyye,** Dâru'l-Cefân ve Dâru'n-Nûrü's-Sabâh, Kıbrıs, Dımaşk, 2011, s.42.

İmam Şâfiî'den beri süregelen telif faaliyetleri bu dönemde ihtisar ve şerhlerle yeni bir biçim alarak en gelişmiş haline kavuşmuştur.[94] Şâfiî mezhep birikimini açıklayan Nevevî'nin *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*'i, Râfiî'nin *Fethu'l-'azîz fî şerhi'l-Vecîz'i* ve Takıyyüddin İbn Salâh'ın *Şerhu müşkili'l-Vasît*'i gibi mezhebin teşekkül sürecindeki en kapsamlı şerhleri bu dönemde kaleme alınmıştır. Yine Şâfiî fıkıh tarihinde üzerinde en çok çalışma yapılan metinler arasında yer alan Şâfiî fakih Râfiî'nin *el-Muharrer fî fürû'i'ş-Şâfi'iyye'*si, Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn'*i bu dönemin eserlerindendir. Öte yandan Şâfiî fıkıh usulü eserleri arasında önemli bir yere sahip olan Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı bu dönemde telif edilmiştir. Eyyûbîler döneminde ulema aileleri Dımaşk ve çevresinde Şâfiî mezhebinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu dönemde bölgede etkin konumda olan Şâfiî mezhebine mensup yedi Şâfiî ailenin adı geçmektedir. Bu ailelerden olan Benî Asâkir, Kureşî, Sülemî, Seniyyüddevle, Asrûn ve Harastânî Eyyûbîler dönemi öncesinde Dımaşk'ta bulunan aileler arasında yer almaktadır.

V./XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hanefî mezhebinin Suriye'de yayılmaya başladığı görülmektedir. Mezhebin bu bölgede yayılmasına sebep olan en önemli gelişme bölgenin Selçuklu hâkimiyetine girmesiyle beraber Hanefî kadıların tayin edilmesi ve Hanefî fıkhının öğretimi için medreselerin açılmasıdır. 549/1154 senesinde Zengî sultanı Nûreddin Mahmud Zengî, Dımaşk'ı ele geçirdiğinde şehirde Şâfiî, Hanbelî ve Hanefî fukahâsına ait sayıları onu geçmeyen medreseler bulunmaktaydı. Nûreddin Zengî, Hanefî âlimleri buraya davet ederek bu mezhep fıkhının öğretildiği medreseleri çoğaltmıştır. Böylece Hanefî mezhebinin Şam'da yayılmasında önemli hizmetleri olmuştur.[95] Şâm çevresi Zengi hâkimiyeti sonrası Eyyûbî döneminde daha da canlanmış ve birçok Hanefî fakihi doğudan Şam'a göç etmiştir. Zâhir en-Nu'mânî (v. 598/1202), Ebü'l-Yümn el-Kindî (v. 613/1217), İftihâruddin (v. 616/1219), Muvaffak el-Hârizmî (v. 634/1236), Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî (v. 636/1238), Sıbt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256), Hüsâmeddin Ali er-Râzî (v. 698/1201) ve Barşâh es-Semerkandî (v. 701/1301) Eyyûbiler döneminde doğudan

[94] Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", c.3 8, s.239.
[95] Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", c.16, s.5.

Şam'a göç eden fakihler arasındadır. Bu dönemde Şam'da Şâfiî mezhebinden sonra en etkin ikinci mezhep Hanefî mezhebi olmuştur.[96]

Dımaşk'a gelen ilk Hanbelî fakihler arasında Ahmed b. Hanbel'în öğrencileri bulunmaktadır. Bu talebeler fıkıhtan daha çok hadis ve tasavvuf yönleriyle öne çıkmışlardır. Bunların arasında Eyyûb b. İshak b. İbrahim (v. 259/873),[97] Şâm'ın muhaddisi unvanını alan Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (v. 281/894),[98] Hânbelî fakihi Ebü'l-Kâsım el-Hırakî (v. 334/946), Dımaşk'a gelen Hânbelî fakihlerdendir. Onun *el-Muhtasar* adlı eseri Hânbelî mezhebinin el kitabı niteliğindedir.[99] Hânbelî mezhebinin Suriye'de yayılışında Ebü'l-Ferec Abdülvâhid b. Muhammed eş-Şîrâzî'nin (v. 486/1094) ve ailesinin katkısı büyüktür. Şîrâzî, Bağdat'ta tanınmış Hanbelî fakihi Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan (v. 458/1066) Hanbelî fıkhını öğrendikten sonra önce Kudüs'te sonra da Dımaşk'ta ikamet etmiştir. Başta oğlu Şerefülislâm Abdulvehhâb (v. 536/1141)[100] olmak üzere birçok talebe yetiştirerek bölgede Hanbelî mezhebinin yayılmasına büyük katkıları olmuştur.[101] Şerefülislâm'ın Dımaşk'ta Medresetü'l-Hanbelîyye adında inşa etmiş olduğu medresede bu aileden çok sayıda fakih ders vermiştir.[102] Şerefülislâm'ın torunu Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî (v. 634/1236) ve bu aileden birçok fakih bu medresede ders vermiştir.[103] Ayrıca Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir el-Geylânî (v. 561/1165) ve talebelerinin,[104] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) ve talebelerinin[105] de Irak ve Şam'da Hanbelî mezhebinin yayılmasında katkıları olmuştur. Bununla birlikte V. asrın ikinci yarısından sonra Hanbelî mezhebinin Dımaşk'ta bir çevre oluşturmasından söz edilebileceği kaydedilmektedir.[106] Bu bölgede Hanbelî mezhebinin yayılmasında katkısı olan ailelerden biri de İbn Kudâme ailesidir. Filistin'li olan bu aile Haçlılar'ın bölgedeki

---

[96] Bardakoğlu, "Hanefi Mezhebi", c.16, s.6.
[97] Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn Ferrâ, **Tabakâtü'l-Hanâbile,** (Muhammed Hamid el-Fakkî), Dâru'l-Marife Beyrut, c.1, s.118.
[98] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.13, s.311; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.21, s.212.
[99] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-nübelâ,** c.15, s.363.
[100] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-nübelâ,** c.20, s.104.
[101] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.33, s.179; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirin,** c.1, s.366.
[102] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-nübelâ,** c.20, s.104.
[103] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.1, s.259.
[104] Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.373.
[105] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.2, s.461.
[106] Muhammed Usame Onuş, **"VI.-VII. asırlarda Dımaşk Hanbelîliği",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ünv. SBE, İstanbul 2020, s.44.

eziyet ve baskılarından dolayı 551 (1156) senesinde Dımaşk'a hicret etmiş ve burada mezhebin yayılmasında büyük katkıları olmuştur. İbn Kudâme ailesi'nin Hanbelî mezhebine intisab etmesine Ebü'l-Ferec Şîrâzî vesile olmuş, Muvaffakuddin İbn Kudâme el-Makdisî'nin dedesi onu ziyâret edip duasını almıştır.[107] Kudüs tarafından gelen göçmenler etrafında toplanan İbn Kudâme ailesi Dımaşk'ta ilk başta bazı sıkıntılar çekmiş olmakla beraber yerleşmiş oldukları yer daha sonra büyük bir yerleşim halini almıştır.[108] Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin kardeşi Ebû Ömer el-Makdisî burada el-Medresetü'l-Ömeriyye,[109] kayın babası Muhammed b. Abdulvâhid Diyâuddin el-Makdisî Dâru'l-Hadîsi'd-Diyâiyye[110] adında birer medrese inşa etmiş, Makdisî ailesinden gelen fakihler uzun süre bu medreselerde ders vermişlerdir. Eserleriyle de Hanbelî fıkıh literatürüne büyük katkıları olan Kudâme ailesinin, Eyyûbîler Dönemi ve sonrasında Hanbelî mezhebinin Şam ve Mısır'da yayılmasında büyük katkıları olmuştur.[111] Bu dönemde Şam'da Müneccâ ailesinin de Hanbelî fıkhın yayılmasında etkisi olmuştur. Sadreddin İbnü'l-Müneccâ (v. 657/1259),[112] Şemseddin el-Müneccâ (v. 641/1243),[113] Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ (v. 695/1296)[114] ve Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ (v. 606/1209)[115] bu ailenin önde gelen âlimlerindendir.

Hicrî dördüncü yüzyılın sonlarında Şiî-Fâtımî Devleti, Abbâsîlerin elinde olan birçok bölgeyi ele geçirerek topraklarını Atlas Okyanusundan Fırat Nehrine kadar genişletmiştir. Şam bölgesi, 389 (999) senesinde Şiî komutan Câfer b. Felah tarafından Fâtımî yönetiminin hükmü altına girmiştir.[116] Abbâsîler dönemi boyunca çok az imar faaliyeti yapılan Dımaşk, Tolunoğulları, İhşîdî ve Fâtımî dönemlerinde de ihmal edilmiş şehir ulemasının bir kısmı Bağdat'a gitmiş ve şehir ilmi canlılığını

[107] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.1, s.160.
[108] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.100.
[109] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.77.
[110] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.255.
[111] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.1, s.261.
[112] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.67.
[113] Ebû Abdillâh Necmüddin Ahmed b. Hamdân el-Harrânî, **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** (thk. Ali b. Abdullah eş-Şehrî), Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 1428, s.25-28.
[114] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.279; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.271; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.335.
[115] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022.
[116] Ebü'l-Ferec el-Antâkî, **Târîhu'l-Antâkî (Kitâbü zeyli't-târîh),** (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî), Curus Bers, Trablus, 1990, s.143.

yitirmiştir.[117] Fâtımîler ele geçirdikleri diğer bölgelerde olduğu gibi Şam'da da dinî yapıyı Şiî İsmailî inanca göre değiştirmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede ezanlarda "hayye 'alâ hayri'l-amel" ifadesini eklenmiş, sünnî kadılar yerine Şiî kadılar atamıştır.[118] Artık Şam'ın cami minberlerinde Şiî-Fâtımî halifelerine dua ediliyordu. Bu dönemde Dımaşk huzuru ve sukûnu bulmamıştır. Yağma, gasp ve eşkıyalığa karışan Muiz-Lidînillâh'ın Mağripli askerleri ile Dımaşk halkı arasında kavga ve gürültüler sona ermemiştir.[119] Bu konuda bilgi veren İbnü'l-Kalânisî (v. 555/1160), Dımışk'ta çok sayıda caminin yıkılıp kullanılamaz hale geldiğini, bazı mahallelerin yakıldığını, birçok tahribatın meydana geldiğini kaydetmektedir.[120] Yüzyıldan fazla Fâtımî hükümranlığında kalan Şam bölgesindeki Fâtımî halifelerinin etkisi, yüzyılın sonlarına doğru azalmış, yönetim, vezirlerin iktidar mücadelesine sahne olmuş, bu dönemde güçlenen büyük Selçuklular hilafetin merkezi olan Bağdat'a girmişlerdir.[121] Nihayetinde 106 sene sonra Selçuklu komutanı Atsız b. Avâk tarafından Dımaşk, Fâtımîlerden alınmış, ezanlardan "hayye 'alâ hayri'l-amel" ifadesi çıkarılmış, camilerin kapılarında sahâbelere yazılmış olan küfür ve hakaretler silinmiştir.[122] Böylece Şam bölgesi Fâtımîler'den alınarak burada hutbe tekrar Abbâsî halifeleri adına okutulmaya başlanmıştır.[123]

Mısır: Mısır'a gelen sahâbe hakkında bilgi veren Suyûtî, bu konuda müstakil bir eser kaleme alan Muhammed b. Rebi' el-Cizzî'nin eseri ile İbn Abdülhakem'in *Futûhü'l-Mısr*'ı, İbn Yûnus'un *Târîhu Mısır*'ı ve İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı gibi eserlerden topladığı bilgiler neticesinde üç yüzden fazla sahâbenin Mısır'a geldiğini belirtmektedir.[124] Sayıları yüz binleri aşan sahâbe arasında müctehid derecesinde fıkıh âlimi olarak değerlendirilenler az olduğundan[125] Mısır'a gelen sahâbenin tümünün

[117] Cengiz Tomar, "Şam", **DİA,** İstanbul 2010, c.38, s.312.
[118] Mesut Bayar, "Selâhaddin Eyyûbî'nin Haçlılar'la Mücadelesinde Şam Fukahasının Rolü", **Uluslararası Selâhaddin Eyyubî Sempozyumu,** Beyan Yayınları, Siirt 23-25 Eylül 2016, c.2, s.394.
[119] Muhammed Yasin Hamevî, **Dımaşk fi'l-asri'l-Eyyûbî,** Matbaatü'l-Hâşemiyye, Dımaşk 1396/1946, s.7-8.
[120] İbnü'l-Kalânisî, **Târîhu Ebû Ya'lâ Hamza İbnü'l-Kalânisî el-ma'rûf bi zeyli Târihi Dımaşk,** Matbaatu Âbâi'l-Yasûiyyîn, Beyrut1908, s.25-26.
[121] Hamevî, **Dımaşk fi'l-asri'l-Eyyûbî,** s.10-11.
[122] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.113.
[123] Hamevî, **Dımaşk fî'l-asri'l-Eyyûbî,** s.10-11.
[124] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.166.
[125] Karaman, "Fıkıh", c.13, s.4.

fakih olabileceği düşünülemez. Ancak gelenler arasında fıkhî kişilikleriyle öne çıkan sahâbelerin olduğu da bilinmektedir. Bunların arasında fıkıh ilmiyle öne çıkan Abdullâh b. Ömer (v. 73/692), Zübeyr b. Avvâm (v. 36/656), Urve b. Zübeyr b. Avvâm (v. 94/713), Amr b. el-Âs (v. 43/663), Abdullâh b. Sa'd b. Ebî Serah (v. 36/656), Muâviye b. Hudeyc (v. 52/672), Mesleme b. Muhalled (v. 62/682), Ukbe b. Âmir (v. 58/678), Abdullah b. Amr b. el-Âs (v. 65/684) ve Abdullâh b. el-Hâris (v. 87/706) gibi seçkin isimler bulunmaktadır.[126] Ayrıca sahâbe ve tabiin dönemi Mısır fukahâsı arasında Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik el-Ceyşânî (v. 78/697), Mersed b. Abdullah el-Yezenî (v. 90/708), Abdurrahman b. Useyle es-Sunabhî (v. 80/699), Cu'sul b. Âhân er-Ruaynî (v. 115/733), Bükeyr b. Abdillâh b. el-Eşec (v. 127/744), Tevbe b. Nemir el-Hadramî (v. 120/738) ve Bekr b. Sevâde (v. 128/745) gibi isimler öne çıkmaktadır.[127] Bazı kaynaklarda Mısır'da ilk olarak helal ve haram ilmini (fıkıh) okutan âlimin Yezîd b. Ebî Habîb (v. 128/746) olduğu kaydedilmektedir. Yezid b. Ebî Habîb'ten önce âlimler sadece hayra yönlendirme ve kötülükten sakındırma konularında dersler vermiştir.[128] Bununla beraber kadılık, büyük öçlüde fıkıh ilmi gerektirdiği için sistemli olmasa da fıkıh eğitiminin daha önce başladığı düşünülmektedir. Nitekim Mısırlı biri tarafından İbn Abbâs'a sorulan fıkıhî bir soruya cevaben İbn Abbâs "Aranızda İbn Hüceyre (v. 83/702) gibi fakihler varken nasıl oluyor da gelip bana soruyorsunuz?"[129] diyerek İbn Hüceyre'nin fıkıh ilmindeki konumuna dikkat çekmiştir.

Üçüncü yüzyıla kadar Mısır'da fıkıh ilminin iki merhaleden geçtiği kaydedilmektedir. Birinci merhale, Mısır'ın Irak ve Hicaz'da oluşan fıkhî fraksiyonların etkisine çok fazla girmeden geçirdiği merhaledir. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren Mısır'da fıkıh yeni bir yapıya bürünmüştür. Mısırlılar bu dönemde İslâm alemine açılmışlar, bir kısmı Hicaz okuluna ötekileri Irak okullarına giderek ilim talebinde bulunmuşlardır.[130] Bu dönemde Mısır'da mutlak müctehidlerden olduğu bilinen Ebü'l-Hâris el-Leys b. Sa'd (v. 175/791) gibi âlimler yetişmiş ancak

[126] Fâtiha Boztaş, **Fetihten Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi,** Kitaparası yayınları, Kasım 2019, s.47.
[127] Boztaş, **Fetihten Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi,** s.58-59.
[128] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.148.
[129] İbn Huceyre el-Havlânî'dir. Bkz. Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.295.
[130] Muhammed Nebîl Ganâim, **Medârisu Mısri'l-fıkhîyye fi'l-karni's-sâlisi'l-hicrâ,** Dâru'l-hidâye, Kahire, 1419/1998, s.71-73.

öğrencileri, onun fıkhî görüşlerini yaymadığı için diğer bir kısım fakihlerde olduğu gibi mezhepleşmeden yok olmuştur. Nitekim İmam Şâfiî, Leys'in Mâlik'ten daha fakih olduğunu ancak talebelerinin ona sahip çıkmadığını belirtmiştir.[131]

Hicaz'da ve Irak'ta fıkıh mezhepleri tekevvün edince insanların bir kısmı bu mezheplerden birine diğer kısmı da ötekine intisap etmişlerdir. Böylece İmam Mâlik'in mezhebi Hicaz, Mısır, Endülüs, Mağrib'e yayılırken, Ebû Hanîfe'nin mezhebi ise Kufe, Irak ve Maverâunnehr'e yayılmıştır. Mısır'a Ebû Hanîfe'nin mezhebinden önce İmam Mâlik'in fıkhı gitmiştir. Mısır'da fıkıh mezhepleri arasında ilk olarak öğrencileri vasıtasıyla İmam Mâlilk'in mezhebinin yayıldığını görüyoruz. İlk olarak İmam Mâlik'in fıkhını getiren kişilerin Osman b. Hakîm el-Cüzâmî (v. 163/779) ve Abdurrahim b. Hâlid b. Yezîd (v. 163/779) olduğu kaydedilmektedir.[132] Kendisinden hadis dinlemek ve fıkıh öğrenmek için İslâm âleminin her tarafından gelen öğrenciler arasında Mısırlı talebeler de vardı. Mezhebin Mısır'da yayılmasında uzun süre Mâlik'in yanında ders alan Abdullah b. Vehb ardından Abdurrahman b. Kâsım, Eşheb el-Kaysî ve Ebû Muhammed İbn Abdülhakem'in de etkisi olduğu kaydedilmektedir.[133] VI./XII. yüzyılın sonlarında belli bir istikrar kazanan Mâlikî mezhep birikiminin bir araya getirilmesinde ve Mâlikî çevreleri arasındaki farkın kaldırılarak mezhepte istikrar sağlanmasında Mısır fukahasının büyük katkıları olmuştur. Eyyûbîler döneminde Şâfiî mezhebinden sonra en çok gelişme gösteren mezhep Mâlikî mezhebi olmuştur.[134] Bu dönemde Mısır'da yaşayan İbnü'l-Hâcib ve İbn Şâs gibi fakihler, süregelen mezhep geleneğine yeni muhteva ve uslûb getirerek mezhebe önemli katkılarda bulunmuşlardır. Nitekim Mâlikî fıkıh tarihinde üzerinde en çok çalışma yapılan ve yeni bir dönemin başlangıcı sayılan İbnü'l-Hâcib'in *Câmi'u'l-ümmehât* isimli muhtasarı bu dönemde telif edilen eserlerdendir.[135] İbnü'I-Hâcib, Mâlikî füru alanında olduğu gibi usul alanında da yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilmektedir. Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı ve Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı gibi mütekellim eserlerinden

[131] Ebû İshâk Cemâlüddin İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, **Tabakâtü'l-fukahâ,** (thk. İhsan Abbâs), Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970, s.78; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.8, c.156.
[132] Ganâim, **Medârisu Mısri'l-fıkhîyye,** s.74;
[133] Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", **DİA,** İstanbul 2003, c.27, s.507.
[134] Bekir Karadağ, "Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fıkıh Mezhepleri Karşısındaki Tutumu ve Sünnî Fıkıh Mezheplerin Mısır'da İstikrar Bulmasındaki Rolü", **Uluslararası Selâhaddin Eyyubî Sempozyumu Bildirileri,** Siirt Ünv. İlâhiyat Fakültesi, (21-23 Eylül 2016), 2017, c.1, s.620.
[135] Eyyüp Said Kaya, "Muhtasar", **DİA,** İstanbul 2006, c.31, s.61.

yararlanarak kaleme aldığı usul eseri Mâlikî mezhebinin fıkıh usulü eğitimini en çok etkileyen metinlerdendir. Mâlikî mezhep birikimi daha sonra Karâfî tarafından *Kitâbü'z-zahîre fi'l-fıkh* adlı eserde yeniden bir araya getirilmiştir.[136]

İmam Şâfiî Mısır'a geldiğinde burada Mâlikîler bulunuyordu. Şâfiî fıkhı Mısır'da öğrencileri vasıtasıyla yayılmaya başlayınca bu iki mezhep Fâtımîler dönemine kadar beraber gelişimini sürdürmüştür.[137] 199 (815) yılı sonlarına doğru Şâfiî'nin Mısır'a gelmesiyle Şâfiî mezhebinin cedîd/yeni görüşleri[138] hızla yayılmaya başlamıştır. İmam Mâlik'in taraftarlarının şiddetli tepkisine rağmen yoğun telif ve öğretim faaliyetlerini sürdüren İmâm Şâfiî, Mısır'da çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Onun kavl-i kadîm görüşleri, talebelerinden Ebû Sevr (v. 240/854), Ahmed b. Hanbel, (v. 241/855), Kerâbîsî (v. 248/862) ve Za'ferânî (v. 260/874) tarafından rivayet edilmiştir.[139] Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden Büveytî (v. 231/846), Müzenî (v. 264/878) ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (v. 270/884) başta olmak üzere Humeydî (v. 219/834), Harmele b. Yahyâ (v. 243/858) ve Rebî' b. Süleyman el-Cîzî (v. 256/870)

---

[136] Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", **DİA,** İstanbul 2003, c.27, s.532.

[137] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.567-568.

[138] Bu terimle mezheb-i cedîd/kavl-i cedîd olarak da bilinen Şâfiî'nin Mısır ve sonrası gerek yazılı eserlerinde gerekse sözlü fetvalarında ortaya koyduğu görüş ve fetvaları kastedilmektedir. Bkz. Gazzâlî, **el-Vasît,** c.1, s.286; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb I-XX,** Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., c.1, s.9. Kavl-î Kadîm: bazı kaynaklarda mezheb-i kadîm şeklinde de geçen bu terimle İmam Şâfiî'nin Irak'ta iken daha doğrusu Mısır'a gitmeden önce gerek *el-Hucce* adlı eserinde gerek başka kaynaklarda ortaya koyduğu görüşler kastedilmiştir. Bkz. Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.251; Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.67.; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, **el-Vasît I-IX,** (Tahkîk: Ali Muhyiddin el-Karadâğî), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 1993/1403, c.1, s.29. Burada kadim ve cedid görüşleri hakkında kısa bir bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Şâfiî mezhebin bu iki terimi hakkında Nevevî *el-Mecmu'* isimli eserinde İmâm Şâfiî'nin kavl-i kadîm görüşleriyle amel edilip edilmeyeceği konusunda iki farklı görüş bulunduğunu belirtmiştir. Nitekim bu durumda bazı âlimler her iki görüşle amel edilebileceğini savunurken mezhep âlimlerinin büyük çoğunluğu ise kadîm görüşünden döndüğü için istisna edilen birkaç görüş dışında bu görüşlerle amel etmenin caiz olmadığına hükmetmişlerdir. Doğru görüşün bu ikinci görüş olduğunu belirten Nevevî, mezhep âlimleri tarafından kavl-i kadîm görüşüne paralel olan tercih ve fetvaların Şâfiî'nin kavl-i kadîm görüşü olarak değil mezhep âlimlerinin görüşleri olarak değerlendirilmesi gerektiğini kaydetmektedir. Bkz. Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.67. Ayrıca Nevevî, Şâfiî'nin iki cedîd veya iki kadîm görüşü olabileceğini yine bu içtihadların aynı veya farklı vakitlerde vuku olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.66. Kavl-i kadîm konusunda İmâm Şâfiî'nin "bu görüşümü (Kavl-î Kadîm) rivayet edene hakkımı helal etmiyorum" dediği nakledilir. Bkz. Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî el-Kâhirî, **Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc I-VI,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994/1415, c.1, s.109.

[139] Muhammed b. Musa Kemâleddin ed-Demîrî Ebü'l-Bekâ eş-Şâfiî, **en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc I-X,** (thk. Heyet), Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2004/1425, c.1, s.211.

Mısır dönemindeki kavl-i cedid'in önde gelen râvilerindendir.[140] Hicrî 284 (897) tarihinde Dımaşk kadılığını yapan Şâfiî fakih Ebû Zürâ ed-Dımaşkî bir süre Mısır'a giderek Şâfiî fıkhını yaymaya çalışmıştır.[141] Tolunoğulları ve İhşidîler (254/668-358/969) döneminde,[142] Mâlikî mezhebinin yanında Şâfiî ve Hanefî mezhebi rağbet görmüştür.[143] Fâtımîler döneminde İsmailî mezhebi desteklenmiş, sünnî mezheplere karşı baskıcı bir tutum sergilenmiştir. Bununla birlikte Ebû Tâhir es-Silefî gibi bazı fakihler İskenderiye'de es-Silefîyye Medresesinde Şafiî tedrisâtını devam ettirmişlerdir.[144] Bu dönemde İmamî ve İsmâilî kadının yanında yer yer Şâfiî ve Mâlikî kadı da atanmıştır.[145] Eyyûbîler döneminde İsmâiliyye mezhebine karşı sünnî mezhepler desteklenmiş, sünnî mezhepler arasında daha çok Şâfiî fukahâsına imkânlar sağlanmıştır. Başta Şam olmak üzere İslâm aleminin bir çok bölgesinden fakihler Mısır'a göç etmiştir. İbn Ebî Asrûn (v. 585/1189), Sirâceddin el-Urmevî (v. 682/1283), İbn Hallikân (v. 681/1282), Sadrüddin el-Hamevî (v. 617/1220), Şemseddin İsbahânî (v. 688/1289) ve İbn Abdüsselâm (v. 660/1262)[146] bu dönemde Mısır'a yerleşen Şâfiî fakihler arasındadır.

Hanefî Mezhebî ise Abbâsî halifelerinin göndermiş oldukları Hanefî kadılar vasıtasıyla Mısır'a gelmiş ancak sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Abbâsîler döneminde Mısır'a atanan kadılar genellikle Hanefî olmakla birlikte zaman zaman Mâlikî mezhebinden de seçilmiştir. İmam Şâfiî'nin Mısır'a gelişine kadar Mısırlılar genellikle Mâlikî mezhebine tâbi olmuşlardır.[147] Bu dönemde Mısır İslâm âleminin önemli bir ilim merkezi haline gelmiştir. Özellikle Amr b. Âs Câmii ibadet yeri ve fetva merkezi olmasının yanısıra fukahâ ve talebelerin uğrak merkezi olmuştur. Bu camiden birçok

---

[140] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.567-568; Mennâ' Halîl Kattân, **Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî,** Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad 1422/2001, s.377; Ebü'l-Bekâ ed-Demîrî, **en-Necmü'l-vehhâc,** c.1, s.211; Aybakan, "Şâfiî", c.38, s.224.

[141] Sübkî, **Tabakât,** c.3, s.196.

[142] Başlangıçta Hanefî mezhebine mensup olan Ahmed b. Tolon Mısır'da Şâfiî mezhebine meylettiği kaydedilmektedir. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih,** c.6, s.338.

[143] Bozbaş, **Mısır'da Fıkıh Tarihi,** s.83 .

[144] Eymen Şahin Selâm**, el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.60.

[145] Bekir Karadağ, **Mısır Hanefîliği Memlükler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi,** Astana Yayınları, Ankara 2020, s.134.

[146] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.161; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235.

[147] Seyyide İsmâil Kâşif, **Mısır fî asri'l-vulât: mine'l-fethi'l-Arabî ilâ kıyâmi Devleti't-Tuloniyye,** el-Heyetü'l-Mısriyye'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1988, s.187-188.

büyük âlim ve fukahâ mezun olmuştur. Özellikle İfrîkıyye, Mağrip ve Endülüs'ten fıkıh talebeleri ilim öğrenmek için Mısır'ı tercih etmişlerdir.[148]

İhşidîler döneminde yöneticiler Hanefî mezhebini desteklemişlerdir. Böylece Mısır'da zaman zaman bu üç mezhep takipçileri arasında çatışmaya varan şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir. Örneğin 323 (935) yılında Hanefîlerin üç Mâlikî ve Şâfiîler'in on beşer halkaya sahip olduğu Atik Camisi'nde mutaassıb Mâlikî ve Şâfiî takipçileri arasında şiddetli tartışmalar cereyan etmiştir. Bunun üzerine İhşîdî yöneticilerin camiyi sadece namaz vakti açılmak üzere kapattığı bilinmektedir.[149] Ahmet b. Hanbel'in mezhebinin ise yedinci yüzyıl ve sonrasında Mısır'da görüldüğü nakledilmektedir.[150] Eyyûbîler döneminde Hanefî mezhebinin Suriye'de yayılmasında önemli hizmetleri olan Zengîlerden sonra aynı hızda olmasa da Hanefî mezhebi Eyyûbî döneminde Suriye ve Mısır'da da gelişimini sürdürmüştür. Nitekim Selâhaddin Eyyûbî, Kahire'de Hanefî fıkhının öğretildiği bir medrese açtırmıştır. Böylece Mısır'da Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine kıyasla müntesibi az olan Hanefî mezhebi VII./XIII. yüzyılın ortalarına doğru büyük gelişme kaydetmiştir. Eyyûbîler döneminde Suriye'de Şâfiîler desteklendiği için daha önce hem nüfuz hem de medrese itibariyle ön sırada olan Hanefî mezhebi artık ikinci sırada yer almıştır. Eyyûbîler dönemindeki olumlu gelişmelerin sonucu olarak Memlük Sultanı Baybars Kahire'de Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden de kâdılkudât tayin etmiştir.[151]

İsmâilî Mezhebini yaymaya çalışan Fâtımîler 358 (969) yılında Mısır'ı zapteterek orada Bağdat'tan bağımsız bir halifelik kurmuşlardır. Ehlisünnet takipçileriyle aralarında çok sayıda çatışmalar meydana gelmiştir.[152] Fâtımîler 365 (975) yılında kurdukları Ezher'de İsmailî da'vet için tahsis ettikleri fakihlere maaş tahsis ederek dinî, siyasî ve içtimaî değişikliklere neden olmuşlardır. Hutbede Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh'ın adının okunması ve sikkelere basılması, müezzinlerin ezanda "hayye 'alâ hayri'l-amel" ibaresini söylemeleri, bayram gününün ve Ramazan

[148] Kâşif, **Mısır fî asri'l-vulât,** s.188.
[149] İhsan Abbas, **Şezerat min kütüb mefkûde fi't-Tarih,** Dâru Ğarbi'l-İslâmî**,** Beyrut 1988, c.1, s.251; Abdudllatif Hamza, **el-Hareketü'l-fikriyye fî Mısr,** s.197.
[150] Abdullatif Hamza, **el-Hareketü'l-fikriyye** fî **Mısr,** s.197; Karadağ, **Mısır Hanefîliği Memlükler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi,** s.33.
[151] Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", **DİA,** İstanbul 1997 c.16, s.6.
[152] Makrîzî, **Hitat,** c.1, s.191.

ayının tesbitini hilâle bakılmaksızın yapılması, Cuma namazının ikinci rek'atında kunut duasının okunması bu değişiklikler arasında gösterilebilir. Ayrıca bu dönemde kadıların İsmâilî fakihler arasından seçilmesi kararlaştırılmış, bu kadıların başka bir mezhebin fıkhıyla hüküm vermeleri yasaklanmıştır.[153] Makrîzî, Aziz b. Muiz li dinillah döneminde Mısır'da teravih namazı yasaklandığını, İmam Mâlik'in *Muvatta*'sıyla yakalanan bir kişinin kırbaçlandığını, yine duhâ (kuşluk) namazını kılan birkaç kişinin tutuklanarak hapse atıldığını nakleder.[154] Fâtımîler döneminde ehlisünnet fıkhı IV./X. yüzyılın sonlarında Mâlikî fakihlerinden Kadı Abdulvahhâb'ın Bağdat'tan Mısır'â gelip yerleşene kadar bir varlık göstermemiştir. Onun gelmesiyle Mısır'da Mâlikî mezhebi canlanmaya başlamıştır. Şâfiî mezhebi ise Eyyûbîler'in buraya hâkim olmasıyla yeniden canlanmıştır.[155]

Eyyûbîler devri, fıkıh ilmi açısından İslâm tarihinin parlak dönemlerinden biri kabul edilebilir. Doğu'da hüküm süren İslâm dünyasının güçlü devletlerinin dağılması neticesinde -Haçlı istilası sırasında- kurulan Eyyûbîler devrinde Dımaşk ve Kahire, İslâm âleminin önemli iki ilim merkezi haline gelmişir. Selefleri Zengîler gibi ilmî çalışmaları destekleyerek bazılarında dört, bazılarında üç, bazılarında iki mezhebin fıkhı okutulan medreseler inşa etmişlerdir. Medreseler için birçok vakıf tesis edilmş ve medreselerdeki müderris ve talebeler devlet tarafından himaye edilmiştir. Zengin kütüphanelere sahip bu medreselerde, fıkıh ilmiyle birlikte diğer ilimler de okutulmuştur. Tüm bunların neticesinde Selâhaddin'in devrinde Kahire'de eğitim veren medreselerin sayısı on beşin üzerine çıkmıştır.[156]

Selâhaddin Eyyûbî, Mısır'a hâkim olunca 566 (1170) senesinde Şiî kadıları azlederek yerlerine Şâfiî mezhebine mensup kadıları atamıştır. Şâfiî ve Mâlikîler için birer medrese yaptırarak bu medreselere vakıf arazileri tahsis eden Selâhaddin'in, atadığı ilk kadilkudat Şâfiî mezhebine mensup İbn Dirbâs el-Marânî'dir.[157] Selâhaddin, Şeyh Necmeddin el-Habûşânî nezaretinde 572 (1176) senesinde İmam Şâfiî'nin kabrinin yanında Şâfiîler için bir medrese inşa ettirerek el-Habûşânî'yi bu

[153] Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", **DİA,** İstanbul 1995, c.12, s.230-237.
[154] Makrîzî, **Hitat,** c.4, s.163.
[155] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.567-568.
[156] Ramazan Şeşen, **Eyyûbîler,** c.12, s.28.
[157] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.263.

medresenin müderrisliğine tayin etmiştir.[158] Makrîzî, Hanefî ve Hanbelî mezhebinin Mısır'da Eyûbîlerin son yıllarında yayıldığını kaydetmektedir.[159]

Hanbelî mezhebinin Mısır'a ilk defa Eyyûbîler döneminde geldiği kabul edilmektedir. Mısır'a bu mezhebi ilk getiren kişinin Hâfız Abdulganî el-Makdisî (v. 600/1203) olduğu belirtilmektedir.[160] Yine bu dönemde Hanbelî mezhebinin Mısır'da yayılmasına katkıları olan âlimlerden biri de İbn Hamdân el-Harrânî'dir (v. 695/1295). Kahire'de kâdılkudât nâipliğini de yapan İbn Hamdân[161] yetiştirdiği fakihlerin yanında Hanbelî literatürüne de büyük katkıda bulunmuştur.[162] Mısır'da Hanbelî mezhebi riyaset görevini üstlenen İbn Sürûr'lardan Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-Makdisî'nin (v. 676/1277) Hanbelî mezhebinin yayılmasına katkısı olmuştur. Onun Mısır'da Saîdi's-suadâ Hankahı'nın başına getirildiği, burada ve Salihiyye Medresesi'nde ders verdiği nakledilmektedir.[163] Eyyûbîler döneminde Kahire'de Salihiyye Medresesi'nde diğer üç mezhep fıkhı okutulduğu gibi Hanbelî fıkıh eğitim ve öğretimi yapılmıştır.[164] Diğer üç mezhep seviyesinde olmasa da Hanbelî mezhebi Mısır'da varlığını sürdürmüştür.

Muhammed Ebû Zehre'ye (1898-1974) göre Mısır'da Hanbelî mezhebinin diğer mezheplere göre daha az yayılmasının sebebi, Şâfiî mezhebine aşırı taassubu olan Eyyûbî sultanlarının Mâlikî mezhebi gibi halktan büyük kitlelerin intisap ettiği mezheplerin dışında başka mezheplerle savaşmaları, kendilerine hayat hakkı vermemeleridir.[165] Ancak Eyyûbîler döneminde dört mezhep fıkhının okutulduğu medreselerin inşa edilmesi, zaman zaman Şâfiî mezhebi dışında başka mezheplere ait müstakil medreseler inşa edilmesi ve bu mezheplerin fıkıh eserlerinin okutulması göz önünde bulundurulduğunda bu görüşün ihtiyatla karşınlanması gerekmektedir. Çünkü

158 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.296.
159 Ebû Zeyd Bekir b. Abdullah, **Kitâbu medhali'l-mufassal li mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel I-II,** Dâru'l-Âsime, Cidde 1417, c.1, s.506.
160 Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.480.
161 İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.749.
162 İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.267; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.142; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.119.
163 İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.143.
164 Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.200-264; İbn Dokmak, **Kitâbü'l-intisâr,** c.1, s.92-99; Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.119-129.
165 Muhammed b. Ahmed Ebû Zehre, **el-İmâm Ahmed b. Hanbel: Hayâtühû ve âsruhû, ârâ'ühû ve fıkhuh,** Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1947, s.461.

Eyyûbîler'in Şam ve Mısır'daki uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda Şâfiî mezhebine öncelik vermekle beraber diğer mezheplere de engel olmadıkları görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EYYÛBÎLERDE FIKIH EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ

Bu konuda öncelikle sözkonusu dönemin fıkıh eğitim ve öğretim kurumları ele alınacak ve bu kurumların ayrıt edici özelliklerine temas edilecektir. Ardından dönemin fukahâsının bu tarz eğitim kurumlarında ifa ettikleri çeşitli idari ve ilmî görevler ile bu kurumlarla ilgili kavramlar ele alınacaktır. Ayrıca sözkonusu dönemin fıkıh talebeleri, fıkıh icazetleri, fıkıh rihleleri/seyahatleri ve vakfiyeler hakkında bilgi verilecektir.

1.1. EYYÛBÎLERDE FIKIH EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI

Eyyûbîler döneminde önceki dönemlere nisbetle fıkıh eğitim-öğretiminde büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Eyyûbîler İslâm âlemini Haçlı seferleri tehlikesinden kurtararak bölgeyi kargaşa ve fitne ortamından istikrarın olduğu bir ortama dönüştürmeleri ve çok sayıda âlim Eyyûbîler'in yönetiminde olan Şam ve Mısır'a göç etmiştir. Bunda Selâhaddin Eyyûbî başta olmak üzere Eyyûbî sultanlarının sünnî fıkıh mezheplerinin intişârına önem vermelerinin de etkisi büyüktür.[166] Ayrıca temel eğitimden ihtisaslaşma seviyesine kadar çok sayıda farklı eğitim-öğretim kurumu kurulmuş ve bu dönemde Dımaşk ve Kahire başta olmak üzere Eyyûbîler'in hâkim olduğu tüm şehirler, fıkıh kurumlarıyla ve ilim merkezleriyle öne çıkmıştır. Nitekim Selâhaddin'in sır kâtibi İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî (v. 597/1201), *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî* adlı eserinde 589 (1193) senesinde Dımaşk'taki eğitim kurumlarında 600 fakihin ders verdiğini kaydetmektedir.[167]

Bu başlık altında Eyyûbîlerde başta düzenli eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlar hakkında genel bir bilgi verileceek ve özellikle Mısır ve Şam

[166] Karadağ, "Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fıkıh Mezhepleri Karşısındaki Tutumu ve Sünnî Fıkıh Mezheplerin Mısır'da İstikrar Bulmasındaki Rolü", c.1, s.623.
[167] İmâdüddin el-Kâtib, **el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî,** s.343.

bölgelerindeki mektepler/küttablar, medreseler, mescit ve camiler, hankahlar, ribatlar, zaviyeler, kütüphaneler ve hanlar üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Mektepler/Küttablar

"Mektep/mekâtîb kelimesi sözlükte "yazmak" anlamına gelen "ketebe/kitâbet" kökünden "çocukların ders okudukları mekân" anlamına gelir.[168] Küttâb veya mektep adıyla bilinen bu kurumlar, Kur'ân okuma ve yazı yazmanın yanı sıra matematik, hadis, fıkıh, akaid gibi ilimlerde temel bilgilerin verildiği eğitim kurumlarıdır. [169]

İslâm dininin ilme ve irfana verdiği önemin bir yansıması olarak eğitim daha Hz. Peygamber döneminden itibaren başlamıştır. Daha on yaş gibi küçük bir yaşta Abdullah b. Abbâs Kur'ân öğrenmiştir.[170] Keza Hz. Peygamber Bedir esirlerinin bir kısmını Ensâr'dan on çocuğa okuma yazma öğretme karşılığında salıvermiştir.[171] Bu durum daha İslâm'ın ilk döneminde bu kurumun temelinin atıldığını göstermektedir. Daha sonra sahâbe döneminde de bu yol takip edilmiştir. Hz. Ömer valilerin talebi üzerine çeşitli bölgelere muallimler göndermiştir. Emevîler döneminde de bu eğitimin artarak devam ettiği, emîrler, valiler ve vatandaşların çocuklarına ayrı mekteplerin tahsis edildiği kaydedilmektedir.[172]

İslâm âleminde mekteplerde çocuk eğitimiyle ilgili bazı farklılıklar olmakla birlikte genellikle çocuklar ilk önce Kur'ân ve dil eğitimi, daha sonra akâid, ilmihal, fıkıh vb. eğitimleri almışlardır.[173]

Mektepler kendilerine has bazı özellikler taşımaktaydı. Örneğin mektepler kent merkezlerinde Müslümanların yaşadığı mahallelerde yapılır, başlarında "arîf" adı verilen eğitmenin yardımcıları bulunur ve öğrencilere yazı yazmaları için belirli zamanlar tahsis edilirdi. Yine muallimler, namaz vaktinde görevli olduğu talebeleri camiye götürerek cemaatle namaz kılınmasına özen gösterir ve küçük talebelerin

[168] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.1, s.599; Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.4, s.101.
[169] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.740.
[170] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 25 (No: 4748).
[171] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, **Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-L,** thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/1999-2001, c.4, s.92.
[172] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.216.
[173] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.740.

camiyi kirletme durumu söz konusu olduğunda en büyükleri imamlık yapmak suretiyle namazlarını mektepte kılmaları tercih edilirdi. Böylece her zaman cemaatle namaz teşvik edilirdi.[174] Ayrıca temizliğini yapamayan küçük yaştaki çocukların aileleri tarafından başlarından savma kastıyla eğitime gönderilmesi hoş görülmemiştir.[175] Yine muallim tercihinde iffet ve emanet sahibi olan, Kur'ân-ı Kerîm'e önem veren, Arapça hat sanatı ve temel matematik bilgisi olan evli kişilerin tercih edildiği kaydedilmektedir.[176] Bu bilgilerden yola çıkarak mekteplerde çocukların yedi yaşından önce eğitime gönderildiği ve namaz hakkında fıkıh bilgisi elde ettiği anlaşılmaktadır.

Öğreticilerin büyük bir kısmı ücretsiz ders verirken çocukların velilerinden ücret alarak ders verenler de olurdu. Öğrenciler bu mekteplerde ilk merhaleyi geçtikten sonra mescitlerde temel eğitim verilen ileri seviye ders halkalarına katılma hakkını elde ederdi. Bu merhaleyi de geçtikten sonra mescitlerde ders halkası bulunan âlimlerin derslerine katılma hakkı kazanırdı. Daha sonra ilme devam etmek isteyenler medreselere kaydedilirdi.[177] Mekteplerde tatil günleri haftada iki gün olup, öğrencilerin dinlenmesi amacıyla bayram öncesi ve sonrasında da en az iki veya üç gün tatil yapılırdı.[178] Ayrıca hastalık ve benzeri durumlarda da muallim tarafından öğrencilere izin verilirdi.[179] Mekteplerde ders mesaisi genellikle güneşin doğuşuyla birlikte başlar, ikindi vaktine kadar devam ederdi. Verilen eğitim tamamlandıktan sonra mezun olan öğrencilere bir tören düzenlenirdi.[180]

'Alâ Bâbi'l-Câmii'l-Emeviyye Mektebi, Medresetü'l-Çerkeziyye Mektebi, Cârûh Mektebi, Emînüddin Eşterî Mektebi, Alî el-Halebî Mektebi ve İbn Abd Mektebi o dönemde Dımaşk'ta bulunan belli başlı mektepler arasındaydı.[181] Çocukların

---

[174] İbnü'l-Hâc el-Abderî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed**, el-Medhal I-IV,** Dâru't-Türâs, Kahire ty., c.2, s.313-316.
[175] Abdurrahmân b. Nasr Ebü'n-Necîb Celâleddin el-Adevî, **Nihayetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe**, Matbaatu Lecnetü't-Telîf ve't-Terceme, Beyrut 1401, s.103.
[176] İbnü'l-Hâc el-Abderî, **el-Medhal,** c.2, s.316.
[177] Muntasır Mahmut Sitân, **et-Terbiye ve't-ta'lîm fî bilâdi'ş-Şâm fî devleti Memâliki'l-Bahriyye (658-784/1260-1382),** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatu Mûte, Mûte 2008, s.52.
[178] Medreselerin tatil günleri hakkında bkz. Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s.158.
[179] İbnü'l-Hâc el-Abderî, **el-Medhal,** c.2, s.316.
[180] İzzeddin, Muhammed Kemâleddin, **el-Hareketü'l-ilmiyye,** Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1990, s.37, 45.
[181] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.221-224.

eğitimine çok büyük önem veren Selâhaddin Eyyûbî özellikle yetim çocukların barınma ve eğitimi için Şam ve Mısır'da çeşitli imârethaneler yaptırmış, vakıflar kurmuş, mektepler açmış ve güzel bir eğitim almalarını sağlamak için öğretmenler tayin etmiştir.[182]

1.1.2. Medreseler

İslâm eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan medreseler, Eyyûbîler döneminde fıkıh eğitim öğretiminin düzenli olarak yürütüldüğü müesseselerin başında gelir. Medrese kelimesi Arap dilinde (درس) "okumak"[183] kökünden türemiş ve "ders okunacak yer" anlamında kullanılmıştır. Çoğulu "medâris"tir. Medrese denilince hangi mekânların kastedildiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Bu konuda bazı araştırmacılar "İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adı" şeklinde tüm ilim evleri ve yerleri içine alacak bir genellemeyle medrese kurumunu tanımlarken,[184] George Makdisi ise medreselerin fıkıh eğitimine hasredilmiş mekânlar olduğunu belirterek diğer ilim kurumlarının haricinde özel bir ilim mekânına vurgu yapmıştır.[185] Öte yandan bazı araştırmacılar dârülhadis, dârülkur'ân ve ribât gibi mekânları medreseyle aynı kurum olarak saymanın doğru olmayacağı ve bu kurumları kesin bir çizgiyle ayırarak değerlendirmenin de doğru olmayacağını belirtmektedir.[186] Bu konuda yapılan farklı yaklaşım ve tarifler kanaatimizce araştırmacılar tarafından medresenin farklı yönlerinin ön plana çıkarılmasından ileri gelmiştir. Medreselerin, fıkıh ilmine tahsis edilmiş mekânlar olmakla birlikte diğer ilimlerin de okutulduğu eğitim kurumları şeklinde tarif edilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Bununla birlikte medreselerin ilk dönemlerde sadece fıkıh ilmine tahsis edilmiş olup daha sonra fıkıh ilminin yanında başka ilimlerin de okutulmaya başlanmış olması ihtimal dışı değildir. Nitekim bu dönemin medreseleri hakkında kaynak eserleri olan

[182] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.143.
[183] İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem, **Lisânü'l-'Arab I-XV,** Dâru Sâdır, Beyrut 1993/1414, c.6, s.79.
[184] Nebi Bozkurt, "Medrese", **DİA,** İstanbul 2003, c.28, s.323.
[185] George Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası Hıristiyan Batı,** (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2018, s.43.
[186] Harun, Yılmaz, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese,** Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s.66.

İbn Şeddâd[187] ve Nu‘aymî’nin[188] eserlerinde, medreseleri fıkıh mezhepleri şeklinde tasnif etmeleri, ayrıca fakih olarak bilinmeyen hiçbir âlimin bu medreselere müderris olarak atanmamış olması, bunu destekler niteliktedir.

Medreselerin ilk olarak ne zaman inşa edildiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İbn Hallikân medreseleri kuran ilk kişinin Büyük Selçuklu vezirlerinden Nizâmülmülk (v. 485/1092) olduğunu belirtmektedir.[189] Tâcüddin es-Sübkî ise Nizâmülmülk döneminde medreselerin gelişip yaygınlaştığını kabul etmekle birlikte onun öncesinde de medreselerin varlığından bahsetmektedir. Ona göre Nizâmülmülk’ten önce Nisâbur’da adlarını belirtmediği iki medreseyle birlikte Beyhakiyye ve Sa‘diyye medreseleri bulunuyordu.[190] Makrîzî ilk medresenin h. 400 senesinden sonra,[191] *Hitatu’ş-Şâm* adlı eserin müellifi Kürd Ali ise dördüncü yüzyılın sonlarında inşa edilip beşinci ve altıncı yüzyılda yaygınlaştığını kaydetmiştir.[192] Bu konuda araştırma yapan Nâcî Ma‘rûf, Nizâmiye medreselerinden önce İslâm dünyasında otuzdan fazla medresenin varlığından bahsetmektedir.[193] Nizâmülmülk’ün gayretleriyle Bağdat, Belh, Nişabur, Herat, Isfahân, Basra, Merv, Taberistan ve Musul’da yaptırılan medreseler ilk medreseler olmasa da ilk yatılı medreseler olmaları[194] ve medresenin İslâm âleminde yaygınlık kazanması açısından önem arz etmektedir. Tüm bu görüşlerden medreselerin hicrî dördüncü yüzyıl sonrasında inşa edildiği, Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk döneminde sistemleşerek yaygınlaşmaya başladığı, Eyyûbîler döneminde ise medrese kültürü daha ileri bir seviyeye ulaştırılarak yaptırılan medreseler için vakıflar tahsis edildiği, bu durumun İslâm şehirlerindeki medreseleşme faaliyetine büyük bir ivme kazandırdığı, özellikle Kahire’de ve Dımaşk’ta medreselerin hızla yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır. İslâm

[187] Bkz. İbn Şeddâd, Ebü’l-Mehâsin Bahâüddin Yûsuf b. Râfi‘ el-Mevsılî, **el-A‘lâku’l-hatîre fî zikri ümerâ‘i’ş-Şâm ve’l-Cezîre (Dımaşk Bölümü),** (thk. Samî ed-Dehhân), el-Ma‘hadü’l-Firensî lid’d-Dirâsâti’l-Arabiyye, Dımaşk 1375/1956, c.2, s.92-166.

[188] Bkz. en-Nu‘aymî, Ebü’l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dımaşkî, **ed-Dâris fî târîhi’l-medâris I-II,** (thk. İbrahim Şemsüddin), Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1988, c.1, s.٩٦, c.2, s.100.

[189] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.2, s.129; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb,** c.5, s.363.

[190] Sübkî, **Tabakât,** c.4, s.3314.

[191] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.199.

[192] Kürd Ali, Muhammed Ferîd b. Abdirrezzâk b. Muhammed, **Hıtatü’ş-Şâm I-VI,** Mektebetü’n-Nûrî, Dımaşk 1403/1983, c.6, s.67.

[193] Bozkurt, “Medrese”, c.28, s.323.

[194] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.199.

âlemindeki ilk medreselerin genellikle Şâfiî fıkhına tahsis edildiği ve Nizamülmülk'ün inşa ettirdiği medreselerin tümünün Şâfiî fıkhı ve Eşarî düşüncesine tahsis edilen medreseler olduğu bilinmektedir. Bazı araştırmacılar özellikle Şâfiî medreselerinin inşa edilmesini mezhebin Şiî-Caferî mezhebiyle olan etkili mücadelesine bağlamaktadır.[195] Şiîlerin medrese inşa edilmesine vermiş oldukları tepki bunu desteklemektedir. Nitekim Halep'te inşa edilen ilk medrese olan Zeccâciye medresesinin inşa edildiği sırada gündüz yapımı devam ederken gece Şiîler tarafından yıktırılmaya çalışılmıştır.[196] Bu durum Şiîlerin Sünnî medreselere olan düşmanca tavrını göstermesi bakımından dikkate değer bir örnektir. Selâhaddin Eyyûbî muhtemelen bu mücadeleyi birçok medrese inşa ederek ilme önem vererek başaracağına inanıyordu. O, Mısır'da hakimiyeti eline alınca Şîa düşüncesine karşı her gün minarelerde Eş'arî akîdesini okutmuştur.[197]

Dımaşk'ta yapılan ilk medrese hicrî 491 senesinde Şucâuddevle Sâdır b. Abdullah tarafından inşa edilen el-Medresetü's-Sâdıriyye'dir.[198] Özellikle Nureddin Zengî ilme önem vermiş birçok medrese kurarak âlimleri Dımaşk'a çekmiş ve ilmi gelişime katkı sağlamıştır.[199] Zengîlerin halefleri Eyyûbîler de aynı yolu takip ederek daha da ileri bir seviyeye taşımışlardır. Eyyûbî emîrleri başta olmak üzere hanımları, âlim ve tüccarları da medreseler inşa ettirdiklerinden medrese sayısı hızla artmıştır.[200] Yapılan Medreseler genellikle Şâfiî fukahâsına tahsis edilmiş olmakla birlikte diğer mezhep fukahâsına tahsis edilenler de bulunmaktadır. Medreseler, görev yapan ilk müderris veya medreseyi kuran kişinin ismiyle tanınmıştır. "Salâhiyye Medresesi", "Asrûniyye Medresesi" gibi medreseler bânîsinin adıyla anılmıştır. İbn Cübeyr 580 (1184) senesinde yaptığı seyahatinde Dımaşk'ta, ilime önem verildiğini, yirmiden fazla medresenin bulunduğunu, bu medreselere birçok vakfiyenin tahsis edildiğini kaydetmiştir.[201] Eyyûbîler döneminde Dımaşk'ta doksan iki adet medrese bulunduğu,

---

[195] Eymen Şahin Selâm**, el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr fî asri'l-Eyyûbî,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatu Tanta, Tanta 1420/1999, s.46.

[196] Sıbt İbni'l-Acemî, **Kunûzü'z-zeheb,** c.1, s.271.

[197] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.51.

[198] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.200.

[199] Kürd Ali, **Hıtatü'ş-Şâm**, c.6, s.67.

[200] Bedrettin Basuğuy, **Selâhaddin -i Eyyûbî devrinde ilmî faaliyetler,** Hîvda Yayınları, İstanbul 2009, s.31.

[201] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.

bunların elli beşinin Eyyûbîler döneminde inşa edildiği kaydedilmektedir.[202] Bu rakamlar Eyyûbîlerde medreselerin büyük bir gelişme kaydettiğinin açık bir göstergesidir.

Eyyûbîler döneminde Dımaşk'ta Şâfiî fıkhının okutulduğu belli başlı medreseler: Cârûhiyye, İmâdiyye, Salâhiyye, İkbâliyye, Asrûniyye, Takviyye, Şâmiyye Berrâniyye, Zâhiriyye Berrâniyye, Ekiziyye, Azîziyye, Sârimiyye, Âdiliyye (Kübrâ), Felekiyye, Devle'iyye, Revâhiyye, Rükniyye Cevvâniyye, Behnesiyye, Emcediyye, Şâmiyye Cevvâniyye, Sâlihiyye, Mecnûniyye, Mesrûriyye, Atabekiyye, Nâsıriyye Cevvâniyye, Necîbiyye, Âdiliyye (Suğrâ), Bâderâiyye ve Kılıciyye Medreseleri'dir.[203] Dımaşk'ta bulunan medreseler arasında Nûriyye (Kübrâ), Nûriyye (Suğrâ), Cevvâniyye, Hâtûniyye İkbâliyye, Mukaddemiyye Ferruhşâhiyye, Cevvâniyye, Kaymaziyye, Muazzamiyye, Mâridâniyye, Şibliyye Cevvâniyye, Şibliyye Berrâniyye, İzziyye Berrâniyye, İzziyye Cevvâniyye, Rükniyye Berrâniyye, Fethiyye, Âlemiyye, Meytûriyye, Bedriyye, Azîziyye, Kılıciyye, Mürşidiyye, Yağmuriyye, Reyhâniyye, Zencâriyye, Kûssâiyye Medreseleri Hanefî mezhebine göre eğitim-öğretim yapan medreselerdir.[204] Dımaşk'taki Ömeriyye, Ziyâiyye Muhammediyye, Ziyâiyye Mehâsiniyyei, Sâhibiyye, Sadriyye, Cevziyye, Âlime Hanbelîyye Şerîfe Medreseleri Hanbelî eğitim-öğretimi yapılan belli başlı Medreselerdir. Salâhiyye ve Şerâbisiyye Medreseleri Mâlikî eğitim-öğretimi yapılan medreselerdir.[205] Azrâviyye Esediyye Demmâğiyye Medreseleri ise iki mezhebin müşterek eğitimine tahsis edilenlerdir.[206] Halep'te yapılan ilk medrese h. 516 senesinde Bedrüddevle Süleymân b. Abdulcebbar tarafından inşa edilen Zeccâciye

[202] Mahmut Sitân, **et-Terbiye ve't-ta'lîm fî bilâdi'ş-Şâm,** s.77. İbn şeddâd'ın **el-A'lâku'l-hatîre,** Dımaşk bölümü 92-121 sayfalarından alıntı yapılmıştır.
[203] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.229-252; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.96-358.
[204] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.199-228; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.362-449.
[205] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.253-257; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.3-94.
[206] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.260-264. Eyyûbîler dönemi Dımaşk medreseleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yılmaz, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Medrese**, s.39-88.

medresesidir.[207] Kudüs'te ise ilk medrese Selâhaddin Eyyûbî tarafından inşa edilen Salâhiyye medresesidir.[208]

Fâtımîler döneminde Mısır'da başlangıçta Ezher ve Amr b. Âs camilerinde ders okutulmuş sonra Fâtımî halifelerinden Hâkim-Biemrillâh'ın içerisinde kütüphanenin de bulunduğu bir nevi kültür merkezi şeklinde yaptırdığı Dârülulûm (Dârülhikme) eklenmiştir.[209] Fâtımîler devletinin yıkılışına kadar kültürel faaliyetlerin yanısıra ders okutulan bu mekân, Fâtımîler'in, kurdukları devleti her bakımdan güçlendirmek ve Sünnîler'e karşı hilâfeti temsil hak ve yetkisinin kendilerine ait olduğu fikrini yaymak amacıyla yapıldığı zikredilmektedir.[210] Kaynaklarda Eyyûbîlerden önce Mısır'da üç medrese bulunduğu kaydedilmektedir. Bunlar Mâlikî fakihi Ebû Bekir b. Velid et-Tartûşî tarafından 487 (1094) senesinde inşa edilen ve kendi adının verildiği medrese, Fâtımî vezirlerinden vezir Rıdvân tarafından 532/1137 senesinde inşa edilen ve Mâlikî fakihlerinden Nefîsüddin Mekkî'ye nispet edilen Avfuyye (Hâfızîye) Medresesesi ve yine Fâtımî vezirlerinden Âdil b. Sellâr'ın 546'da (1151) İskenderiye'de inşa ettirdiği Şâfiî fakihi Ebû Tâhir es-Silefî'nin (v. 576/1180) ders verdiği Silefîyye Medresesidir.[211] Eyyûbîler döneminde Mısır'da medreselerin sayısı hızlı bir şekilde artmış başta Şâfiî mezhebi olmak üzere Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî fıkhına dair eğitim faaliyetlerine tahsis edilen birçok medrese yapılmıştır.

Mısır medreselerini araştıran Sellâm Eymen Şâhin'e göre bu dönemde, Mısır'da otuz dokuz medrese inşa edilmiştir. Bunlar mezheplere göre tasnif edildiğinde on altısı Şâfiî, on biri Mâlikî, altısı Hanefî, biri Mâlikî ve Şâfiî ve biri de her dört mezhebe tahsis edilmiş, diğer dört medrese ise herhangi bir mezhebe tahsis edilmemiştir. Bu medreselerin bulunduğu yere gelince Kahire'de yirmi yedi,

---

[207] İbn Şeddâd, Ebû Abdillâh İzzüddin Muhammed b. Alî el-Halebî, **el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i'ş-Şâm ve'l-Cezîre,** (thk. Yahya Zekeriyyâ Abâre), Menşûrât Vizâretü's-Sekâfe, Dımaşk 1411/1991, c.1, s.241; Kürd Ali, Muhammed Ferîd b. Abdirrezzâk b. Muhammed, **Hıtatü'ş-Şâm I-VI,** Mektebetü'n-Nûrî, Dımaşk 1403/1983, c.6, s.67. İbn Şeddâd Eyyûbîler döneminde Halep'te Şâfiîlerin 18, Hanefîlerin 21 toplam 39 medrese bulunduğunu kaydetmektedir. (İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre,** c.1, s.240.) Halep medreseleri hakkında geniş bilgi için bkz. Muvaffakuddin Ahmed b. İbrâhîm Ebû Zer Sıbt İbni'l-Acemî, **Kunûzü'z-zeheb fî târîhi Haleb I-II,** Dâru'l-Kalem Halep 1417, c.1, s.268-372.

[208] Kürd Ali, **Hıtatü'ş-Şâm**, c.6, s.67.

[209] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.2, s.356.

[210] Mahmut Kaya, "Dârülhikme", **DİA,** İstanbul 1993, c.8, s.537.

[211] Bkz. Eymen Şahin Selâm**, el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.60.

Feyyûm'da beş, İskenderiye'de üç, Asyût, Kûs, Asvân ve Münyetu Benî Hasib'te birer medrese bulunmaktadır.[212] Bunlardan Şâfiî mezhebine göre eğitim ve öğretim yapılan medreselerin sayısı on altıdır. Bunlardan on biri Kahire, üçü Feyyûm, biri Asyût, biri Asvân'da bulunmaktadır. Mâlikî fıkhına tahsis edilen medresler on bir tanedir. Bunlardan beşi Kahire'de, ikisi İskenderiye'de, ikisi Feyyûm'da, biri Kûs'ta, biri Münyetü Benî Hasib'de bulunmaktadır. Hanefî mezhebi fıkhının öğretimine tahsis edilen medreselerin sayısı ise altı olup bunların tümü Kahire'de bulunmaktadır.[213] Eyyûbîler döneminde çoklu mezhep fıkhına tahsis edilen medreseler de bulunmaktadır. Nitekim Kâdi el-Fâdıl yüz yirmi binden fazla eser barındıran kütüphaneye sahip Mâlikî ve Şâfiî fıkhının eğitim ve öğretimi için tahsis edilen bir medrese inşa ettirmiştir.[214] Esediyye, Azrâviyye, Dimâğiyye ve Zâhiriyye medreseleri ise Şâfiî ve Hanefî mezhep fakihlerine tahsis edilen medreselerdir.[215] Yine Melik Salih Necmeddin Eyyûb, Kahire'de dört mezhep fıkhının tahsil edildiği bir medrese inşa ettirmiştir.[216] Bunların dışında mezhep aidiyeti hakkında bilgi bulunmayan dört medrese bulunmaktadır.

Eyyûbîler döneminde Mısır'da yapılan medreselerden en-Nâsıriyyetü'l-ûlâ Medresesi, Kutbiyye Medresesi, İbnü'l-Ersûfî Medresesi, Takviyye Medresesi, Nasıriyetu's-Saniyye Medresesi, el-Meşhedu'l-Hüseynî Medresesi, Seyfiyye Medresesi, Esvân Medresesi, Şerîf Fahruddin b. Sa'leb Medresesi, Hekkariyye Medresesi, Kâmiliyye Medresesi, Kûsiyye Medresesi, Faiziyye Medresesi, Şâfiî fukahâsına tahsis edilen medreselerdir.[217] Bunun dışında Feyyûm'da Şâfiî mezhebine tahsis edilen üç medrese daha bulunduğu kaydedilmektedir.[218]

Bu dönemde Mısır'da yapılan medreselerden Kamhiyye Medresesi, Necibiyye Medresesi, Münye Benî Hasib Medresesi, İbni'l-Enceb Medresesi, İbni Şâs

[212] Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.8.
[213] Mahmut Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** Çıra Akademi Yayınları, İstanbul 2017, s.67, 84, 91,
[214] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.2, s.292.
[215] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.114.
[216] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.217.
[217] Geniş bilgi için bkz. Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.200-264; İbn Dokmak, Sârimüddin İbrâhîm b. Muhammed el-Alâî el-Mısrî, **Kitâbü'l-intisâr li-vâsıtati 'İkdi'l-emsâr I-II**, el-Mektebü't-Ticârî, Beyrut 1993, c.1, s.92-99; Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.75-100.
[218] Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.90.

Medresesi, Sahibiyye Medresesi, Zekiyu't-Tacir Medresesi, İbni Rüşeyk Medresesi, Benî Hadid Medresesi Mâlikî fukahâsına tahsis edilen medreselerdir.[219] Bunların dışında Feyyûm'da Mâlikî fukahâsına tahsis edilen iki medresenin daha bulunduğu nakledilmiştir.[220] Eyyûbîler döneminde Mısır'da yapılan medreselerden Süyûfiyye Medresesi, Ezkeşiyye Medresesi, Gazneviyye Medresesi, 'Aşûriyye Medresesi, Fahriyye Medresesi, Ciharkes Medresesi Hanefî fukahâsına tahsis edilen medreselerdir.[221] Fadıliyye Medresesi Mâlikî ve Şâfiî fukahâsına tahsis edilmiştir. Salihiyye Medresesi ise dört mezhep fıkhının eğitim-öğretimine tahsis edilmiştir. Muazzam Turan Şah Medresesi, Sedid Medresesi, Seyremiyye Medresesi, Mesruriyye Medresesi fıkıh mezheplerine aidiyeti bilinmeyen medreselerdir.[222]

Selâhaddin Eyyûbî'nin Kudüs fethinde inşa ettirdiği Salâhiyye Medresesi'nin vakfiye şartları o dönemde medreselerde okutulan fıkıh eserleri hakkında bir fikir vermektedir. Vakfiyede medresede ders verecek müderrisin derse mutat vaktinden erken gelerek derse Kur'ân-ı Kerîm ile başlayacağı belirtilmektedir. Ardından vakıf kurucusuna ve Müslümanlara dua edecek sonra fıkıh, hilâf ilmi, usûl ve diğer şer'î ilimleri okutacak sonra müderrisin yardımcısı konumunda olan muîdler öğrencilerle dersi tekrar edeceklerdir. Ayrıca muîdlerin ikindiden sonra aynı yerde dersin ikinci tekrarını gerçekleştirecekleri, tatil günleri dışında haftanın her günü bu şekilde devam edecekleri kaydedilmektedir.[223] Haftalık tatil günlerine gelince cuma ve salı günleri örfî olarak haftalık tatil günleri olarak kabul edilmiştir.[224]

Takıyüddin İbn Teymiyye'ye ders veren bir hocanın tatil ayında medresede bulunmaması durumunda maaşını alıp almayacağı konusunda yöneltilen soruya, İbn Teymiyye'nin, görevini düzgün bir şekilde yaptığı takdirde tatil ayında medresede

[219] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.200-264; İbn Dokmak, **Kitâbü'l-intisâr,** c.1, s.92-99; Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.101-110.
[220] Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.103.
[221] Makrîzî, **el-Hıtat**, c.4, s.200-264; İbn Dokmak, **Kitâbü'l-intisâr,** c.1, s.92-99; Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.111-117.
[222] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.200-264; İbn Dokmak, **Kitâbü'l-intisâr,** c.1, s.92-99; Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.119-129.
[223] Takıyyüddin es-Sübkî**,** Ebü'l-Hasen Alî b. Abdilkâfî b. Alî, **Fetâvâ's-Sübkî I-II,** Dâru'l-Meârif, Beyrut ty., c.2, s.62.
[224] George Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s.158.

bulunmasa da maaşı hak edeceği yönünde cevap vermesinden[225] müderrislerin yılda bir ay tatil yaptıkları anlaşılmaktadır. Tatil olan bu ayın ramazan ayı olduğu tahmin edilmektedir. Vakfiye şartnamelerinden yola çıkarak medreselerde kalan öğrenci sayısına gelince genellikle 20 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şâmiyye Cevvâniyye Medresesi'nin vakfiyesinde bu sayının müderris, müezzin ve kayyim'in dışında imam ve muîd ile birlikte 20 kişi olacağı belirtilmektedir. Vakfiye gelirinin artması durumunda bu sayının üzerinde öğrenci alınabileceği belirtilmektedir.[226] Benzer bir şekilde müderris, imam, muîd müezzin, kayyim ve kapıcının dışında 20 fıkıh talebesi sınırı bulunmaktadır.[227]

Bu dönemde Eyyûbî sultan ve emîrleri tarafından yaptırılan medrese ve diğer eğitim kurumları genellikle kendi adlarıyla isimlendirilmiştir. Selâhaddin Eyyûbî'nin Dımaşk, Kahire ve Kudüs'te yaptırdığı Salâhiyye medreseleri buna örnek olarak gösterilebilir.[228] Yine Selâhaddin Eyyûbî'nin amcası Esedüddin Şirkuh'un (v. 564/1169) Dımaşk'ta yaptırdığı medreseye Esediyye Medresesi,[229] Eyyûbî meliklerinden el-Melikü'l-Emced Behramşâh'ın oğlu el-Melikü'l-Muzaffer Nureddin Ömer'in yaptırdığı medreseye Emcediyye Medresesi,[230] el-Melikü'l-Adil'in inşa ettirdiği Âdiliyye el-Kübrâ, Âdiliyye es-Suğrâ medreseleri[231] kendi isimleriyle isimlendirilmiştir. Ayrıca Hanbelî fakihi Sadreddin İbnü'l-Müneccâ'nın (v. 657/1259) yaptırdığı Sadriyye Medresesi,[232] Selâhaddin Eyyûbî'nin emîrlerinden Emîr Çerkez'in yaptırdığı Çerkeziyye Medresesi[233] bânîsinin ismiyle isimlendirilmiştir. Diğer kurumlarda da benzer isimlendirmeler bulunmaktadır. Örneğin Selâhaddin'in amcası Şîrkûh'un Dımaşk'ta inşa ettirdiği hankaha Esediyye Hankah'ı,[234] Selâhaddin Eyyûbîye nisbetle Salâhiyye zâviyesi,[235] bânisinin ismiyle isimlendirilmiştir. Bazı

[225] Takıyyüddin İbn Teymiyye, **Mecmû'u'l-Fetâvâ,** c.31, s.203.
[226] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.228.
[227] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.279.
[228] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.252.
[229] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.301.
[230] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.312
[231] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.271.
[232] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.67.
[233] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.381.
[234] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.109.
[235] Bu zaviyeler hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.246-248.

kurumlar ilmî şöhretlerinden dolayı içinde ders veren tanınmış âlimlerin isimleriyle isimlendirilmiştir. Tâcüddin Kindî'ye nisbetle Tâciyye Medresesi,[236] İmâm Gazzâlî'ye nisbet edilen Gazzâlîyye Zâviyesi,[237] İmâdedîn Kâtib'e nispet edilen İmâdiyye Medresesi[238] bu şekilde zikredilecek örnekler arasındadır.

Sonuç olarak İslâm eğitim kurumlarının en önemlilerinden olan medreselerin Eyyûbîler siyasetinin temelinde yer aldığı ve başarılarında büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Eyyûbîler dönemi medreselerinde İslâmî ilimlerin tüm alanlarında dersler verilmiş olmakla birlikte fıkıh diğer naklî ilimlere nispetle daha ağırlıklı olarak okutulmuştur. Eyyûbîler'den önce Mısır'ın İskenderiye kentinde üç medresenin varlığından bahsedilse de Eyyûbîler döneminde devlet desteğiyle yaklaşık bir asır içerisinde bu sayı hızla artarak otuz dokuza çıkmıştır. Belki de İslâm eğitim tarihinde ilk defa eğitimde bu düzeyde hızlı bir gelişme sağlanmıştır. Selâhaddin Eyyûbî daha vezirken medreseler inşa ederek takip edeceği siyaseti belirlemiş, Fâtımîler'den sonra Kahire'de üç, İskenderiye ve Feyyûm'da birer medrese inşa ederek takip edeceği metodu göstermiştir. Selâhaddin Eyyûbî'den sonra gelen sultan, emîr ve tüccarlar da bu konuda onu takip etmişlerdir. İki asır Fâtımîler yönetiminde kalan Mısır halkı bu eğitim kurumlarına ve sünnî faaliyetlere önemli bir direnç göstermemiştir. Bu dönemde Şâfiî mezhebi diğer sünnî mezheplerin önünde gitmekle beraber tüm sünnî mezepler de bu gelişmenin içinde yer almışlardır. Şâfiî mezhebi ve medreselerinin Şiî düşünce ile mücadelede etkili olması, bunun yanı sıra Eyyûbî sultanlarının Şâfiî mezhebine mensup olması Şafiî mezhebinin diğer mezheplerden daha çok önemsenmesine yol açmıştır. Medreselerin çoğu Dımaşk ve Kahire'de olmakla beraber bu merkezlerin çevrelerinde de birçok medrese inşa edilmiştir. Mısır'da Şâfiî medreselerden sonra en çok Mâlikî mezhebine ait medreseler, Şam'da Şâfiî medreselerden sonra en çok Hanefî medreseleri öne çıkmıştır. Eyyûbîler döneminin sonlarında ilk olarak iki mezhebe sonra dört mezhebe fıkıh eğitim ve öğretimi için medreselerin tahsis edilmesi, Eyyûbîlerde mezhep hürriyetini göstermesi açısından önemlidir. Yine Şâfiî mezhebine mensup olan sultan ve vezirlerin başka mezheplere ait medreseleri inşa etmeleri bu çerçevede değerlendirilmelidir. Sonraki dönemlerde

[236] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.370.
[237] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.247.
[238] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.308.

dört mezhepten de kadı atanmasının temelinde bu uygulamaların olması kuvvetle muhtemeldir.

1.1.3. Mescitler ve Camiler

"Mescit" kelimesi sözlükte "alnı yere koymak, tevazu ile alnı yere kapamak" anlamındaki "secede" kökünden mekân ismi olarak (çoğulu mesâcid) gelmektedir.[239] Sözlükte "bir araya getirmek, toplamak" anlamındaki cem' kökünden türeyen cami kelimesi bir araya getiren, toplayan anlamına gelmektedir.[240] Müslümanlığın ilk döneminde "mescit" namaz kılınan tüm özel mekânlar için kullanılmıştır. "Cami" ise bazı bölgelerde Cuma ve vakit namazlarının cemaatle ifa edildiği büyük yerler için kullanılmıştır. Günümüzde her ikisi de İslâm mabedlerine verilen isimdir. İşlev ve fonksiyon açısından ikisi arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. İlk dönemlerde "cami" kelimesi tek başına kullanılırken daha sonra içinde cuma namazı kılınan büyük mâbedlere cami "el-mescidü'l-câmi'", cuma namazı kılınmayanlara sadece mescit denilmiştir.[241] Müslümanlar nezdinde büyük bir öneme sahip olan mescitlerin sadece bir ibadethane değil; aynı zamanda bir eğitim-öğretim kurumu olduğu, burada birçok ilmin okutulduğu kabul edilmektedir.[242] Tabakat kitaplarında âlimlerin hayatıyla ilgili bilgi verilirken mescitte ders veren âlimler için kullanılan "lehû halkatün fi'l-mescid/camide ders halkası mevcuttu"[243] ifadelerinden dönemin fukahâsının camilerde ders halkalarına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İslâm'da inşa edilen ilk mescidin Kubâ Mescididir.[244] Sonra Mescid-i Nebevî inşa edilmiştir. Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinde bu mekânların asıl fonksiyonu olan ibadetlerin yanında aynı zamanda burada eğitim öğretimin yapıldığı, siyasî idarî ve askerî kararların alındığı da bilinmektedir.[245] Hz. Peygamber tarafından Mescid-i Nebevî'de eğitim ve öğretim faaliyetleri başlatılmış Hz. Peygamber'den sonra bu

---

[239] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.3, s.204; Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.8, s.173; Mecmau'l-luga, **el-Mu'cemü'l-vasît,** c.1, s.416.
[240] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.8, s.53; Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.20, s.453.
[241] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.5-6; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.238.
[242] Davut Işıkdoğan - Adem Korukçu, "Geçmişten Günümüze Eğitim Yeri Olarak Cami-Mescid", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD),** 2015, sayı: 26, c.8, s.125-141.
[243] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.90; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.369; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.401.
[244] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.3, s.209.
[245] Bu konuda hadis kaynaklarında birçok rivayet bulunmaktadır. Bkz. Buhârî, **"Bâbu zikri'l-ilm ve'l-fetvâ fi'l-mescid",** 52 (No: 133).

durum artarak devam etmiş ve bütün İslâm âleminde özellikle dinî ilimlerde en önemli ilim ve kültür merkezi mescitler olmuştur. Bulundukları yerin maddi ve manevi gelişimine öncülük etmişlerdir. Mescid-i Nebevî'nin çeşitli yerlerinde ders halkaları kurulmuş, hac mevsimlerinde İslâm dünyasının dört bir yanından gelen âlimler bu derslere katılmaya çalışmışlardır.[246] Dört halife döneminde mescit ve camilerdeki eğitim ve öğretim artarak devam etmiş İslâm âleminde daha sonra inşa edilen mescitler de bunları takip etmiştir. Söz konusu bu mescitlerde yapılan ilmî faaliyetler İslâmî ilimlerin oluşumuna ve gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Hz. Ömer Basra valisi olan Ebû Mûsa el-Eşari'ye cuma namazı için herkesin alisi Sad b. Ebî Vakkâs'a, Mısır valisi Amr b. Âs'a ve diğer valilere de aynı emri gönderdiği bilinmektedir.[247]

Küçük mescitlerde dersler vermek için yöneticilerden herhangi bir izin almaya gerek duyulmamışken büyük camilerde ders vermek izne tabi tutulmuştur.[248] Mısır ve Şam bölgesi sahâbe döneminde eğitim ve öğretimin yapıldığı camilerle tanışmıştır. Dımaşk'ta bulunan Emeviyye Camii ve Kahire'de bulunan Amr b. Âs Cami sahâbe döneminden itibaren ibadetlerin yanında eğitim ve öğretimin yapıldığı önemli mabedlerdir. Eyyûbîler dönemi öncesinde olduğu gibi Eyyûbîler döneminde de câmi ve mescitlerde yapılan eğitim- öğretim faaliyetleri devam etmiştir. Bu dönemde Şam ve Mısır'da birçok mescit ve caminin bulunduğu kaydedilmektedir. İbn Asâkir'e göre sadece Dımaşk'ın içinde iki yüz kırk iki, çevresinde yüz yetmiş sekiz toplam dört yüz yirmi mescidin bulunduğu kaydedilmektedir.[249] İbn Şeddâd ise altı yüz almış mescit bulunduğunu kaydederek bunları tek tek saymış ve hakkında bilgi vermiştir.[250] Burada Eyyûbîler'in ilk döneminde yetişen İbn Asâkir (v. 571/1176) ve Eyyûbîler'in son dönemini gören İbn Şeddâd'ın (v. 684/1285) belirtmiş olduğu rakam arasındaki farkın büyük çıkması, Eyyûbîler döneminde Haçlılar'dan alınan bölgelerin etkisinin bulunması ve bu dönemde birçok caminin inşa edilmsiyle açıklanabilir.

---

[246] Mustafa Sabri Küçükaşcı, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", **DİA,** İstanbul 2004, c.29, s.288.
[247] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.5-6; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.238.
[248] Sitân, **et-Terbiye ve't-ta'lîm fî bilâdi'ş-Şâm,** s.55.
[249] Bkz. Nâsır Muhammed Ali Hâzimî, "**el-Hayâtü'l-İlmiyye fî Dımaşk fî Asri'l-Eyyûbî",** (yayınlanmamış doktora tezi), Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1421/2000, s.200. İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dımaşk* adlı eserinden kaynak göstermiştir.
[250] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** c.2, s.92-166.

Dımaşk'ta eğitim ve öğretimde en çok adı geçen cami şüphesiz Emeviyye Camii'dir. İslâm tarihinde önemli bir yeri bulunan bu caminin önceleri bir kilise olduğu, Müslümanlar'ın Dımaşk'ı fethethetmesinden sonra camiye dönüştürüldüğü kaydedilmektedir.[251] Kaynaklarda bu camide birçok zaviye ve bölüm olduğu, bu bölümlerde ibadet, mütalaa, kütüphane ve ders halkaları gibi çeşitli faaliyetlerin yapıldığı belirtilmektedir. Burada bulunan ders halkaları arasında; Halkatü'l-Kevseriyye ve Halkatü's-Seb' adında Kur'ân-ı Kerîm ve kıraat halkaları bulunmuş, dinî ilimler okutulan bu ders halkalarına medrese adı verilmiştir. Gazzâlîye, Tâciyye, İzziyye Medreseleri; Fâzıliyye, Arviyye ve Kavsiyye Dâru'l-Hadisleri; Mâlikîyye, Mihrâbi'l-Hanâbile Zaviyeleri; Kubetü'n-Nasr, Kubâle Maksûretü'l-Hitâbe, İbnü'l-Müneccâ, İbn Zekî, İbn Mâlik en-Nahvî, İbn Tâvûs, Bürhânüddin el-Merâğî, İbni Cizzî, Zeynüddin Zevâvî ve Kâdî Şemseddin el-Harrânî halkaları Emeviyye Camii'nde bulunan ders mekânlarıdır.[252]

Ünlü seyyah İbn Cübeyr mimari yapısı ve süslemeleriyle bu caminin Müslümanların en güzel camilerinden biri olduğunu belirtmektedir.[253] Kaynaklarda Emevî Cami'nde ders halkası bulunan birçok fakihin adı geçmektedir. Ancak çalışman kapsam ve sınırları dikkate alınarak bunlar zikredilmemiştir.

Dımaşk'ta eğitim ve öğretim amacıyla kullanılan camilerden biri de Şeyh Davud b. Mehâsin el-Fâmî'nin 598/1201 senesinde yapımına başlattığı, Erbil Hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer Zeynüddin'in yardımıyla tamamlanan Câmiu'l-Hanâbile'dir.[254] Câmi'u'l-Cebel olarak da adlandırılan bu camide ders verenler arasında Muvaffakuddin İbn Kudâme ve Şeyh Muhammed b. Halef el-Makdisî (v. 618/1221) zikredilir. [255] Eğitim ve öğretim amacıyla kullanılan camilerden bir diğeri de Melikü'l-Eşref Musa'nın 632'de (1234) birçok vakıf tahsis ederek yaptırdığı Câmi'u't-

[252] Emeviyye Camii'nde bulunan ders mekânları hakkında geniş bilgi için bkz. Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** c.1, s.202.
[253] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.
[254] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.86.
[255] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, c.7, s.146.

Tevbe'dir.[256] Şemseddin Muhammed en-Nablûsî (v. 606/1267), Sıbt İbnülcevzî ve Abdulaziz b. Muhammed b. Abdulhak'ın (v. 699/1299) bu camide ders halkalarının bulunduğu kaydedilmektedir.[257] Bunların haricinde Dımaşk'ta Câmiu'l-Battîh, Câmiu'l-Füskâr, Câmiu Cirah, Mescidu Hâtûn, Mescidu Fulûs, Mescidü'l-Cevze gibi cami ve mescitlerde de ders halaklarının bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır.[258]

Mısır'da eğitim ve öğretim faaliyetlerinde adı geçen camilerden biri Fustat'ta bulunan Câmiu'l-'Atîk'tir. Amr b. Âs Mescidi ve Tâcü'l-Cevâmi' adıyla da bilinen cami Mısır'da yapılan ilk cami özelliğini taşımaktadır.[259] Amr b. Âs tarafından 22/643 yılında yaptırılan mescide zamanla çeşitli eklemeler yapılmış, Selâhaddin Eyyûbî 568 (1172) yılında mescidi tamir ederek yenilemiştir.[260] Bu mescitte yapılan ders halkaları el-Ezher Cami'den farklı olarak zaviye denilen bölümlerde yapılmıştır. Burada derslerin ücret karşılığında değil Allah rızası için yapıldığı belirtilmiştir. Mısır camileriyle ilgili araştırmalar yapan Suâd Mâhir'e göre burada "halka" yerine "zâviye" denilmesinin nedeni bir ücret takdir edilmeden yapılan derslerle bir ücret karşılığında yapılan dersler arasında bir ayırım olabileceği ihtimalidir.[261] Makrîzî 749 (1348) senesine kadar kırk küsür eğitim zaviyesi bulunduğunu kaydetmiş, bu ders halkalarının bir kısmını vakıflarıyla birlikte zikretmiştir. İmâm Şâfiî Zaviyesi, Mecdiyye Zaviyesi, Sâhibiyye Zaviyesi, Taciyye Zaviyesi, Muiniyye Zaviyesi, Alâiyye Zaviyesi, Zeyniyye Zaviyesi, Medresetü'l-Kemâliyye fıkıh tedrisi yapılan zaviyelerdendir.[262]

Mısır'da eğitim ve öğretim yapılan mescitlerden biri de Ahmed b. Tolun Cami'dir. Ahmed b. Tolun tarafından 869 (1465) yılında yapımı tamamlanan bu eser Mısır'ın en önemli camileri arasında sayılmaktadır.[263] Tarih ve tabakât eserlerine baktığımızda bu camide pek çok âlimin ders alıp verdiği kaydedilmektedir.[264] Ayrıca

---

[256] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.328; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.259.
[257] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.216.
[258] Bkz. İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.86-88; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.233-284.
[259] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.5-6.
[260] Geniş bilgi için bkz. Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.5-15.
[261] Muhammed Su'ad Mâhir, **Mesâcidu Mısr ve evliyâuha's-salihûn I-V,** Metâbiu'l-Ehrâmi't-Ticariyye, Kahire 1976, c.1, s.71-72.
[262] Bu zaviyeler ve tahsis edilen vakıflar hakkında geniş bilgi için bkz. Su'ad Mâhir, **Mesâcidu Mısır,** c.1, s.72.
[263] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.38.
[264] Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-lâmi',** c.2, s.189.

Selâhaddin Eyyûbî Meşhedü'l-Hüseynî'de fıkıh tedrisi için Bahâ ed-Dımaşkî'yi görevlendirmiştir.[265] Keza el-Câmiu'z-Zâfir ve Kâdı'l-Fâdıl'ın ders halkası tesis ettiği Kellâse Câmisi bu dönemde fıkıh ders halkalarının yapıldığı camilerdir.[266] Ezher Cami, Eyyûbîler döneminde kendisine tahsis edilen vakıflardan mahrum bırakılmış ve Cuma namazlarının dışında tutulmuş olmakla birlikte bu dönemde tamamen eğitimden kesilmemiştir. Bu dönemde önceki ihtişamı olmamakla birlikte aklî ve dinî ilimlerin tedrisinin yapıldığı kaydedilmiştir.[267] Ancak mescit sayısındaki bu büyük artışa rağmen çok az caminin eğitimde adının geçmesi bu dönemde mescitlere kıyasla büyük imkânlara sahip olan birçok medresenin bulunmasından kaynaklanmış olabilir.[268] Bu dönemde medreselerde görev almayan sadece camilerde ders veren fakihler de bulunmaktadır. Nitekim İbn Kudâme Câmi'u'l-Cebel[269] ve Emevî Cami'nde ders halkası oluşturmuş onun medreselerde ders verdiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.[270]

Sonuç olarak İslâm'ın ilk dönemlerinde devletin tüm fonksiyonunun icra edildiği mekânlar olan mescitler, zaman içinde İslâm devletinin kurumsallaşmasına paralel olarak ibadet ve eğitim dışındaki görevlerini diğer kurumlara devretmiştir. Medreselerde genellikle bir ücret karşılığında ilmî faaliyetler sürdürülürken, cami ve mescitlerde genellikle bu faaliyetler karşılıksız, Allah rızası için yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde medreselerde sabit bir müfredatın henüz şekillenmediği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde eğitim ve öğretimin yapıldığı mescitlerde de değişken bir müfredatın bulunduğu bilinmektedir.

1.1.4. Hankahlar, Ribâtlar ve Zâviyeler

Tasavvuf eğitim ve öğretiminin yapıldığı bu müesseseler aynı zamanda fıkıh ve diğer ilimlerin eğitim ve öğretiminin yapıldığı mekânlar olmuştur. Ortak birçok yönleri olduğundan hankah, ribât ve zâviye kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı

[265] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.2, s.323.
[266] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.84.
[267] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.79.
[268] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.22; Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.201.
[269] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, c.7, s.146.
[270] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.489;İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.288.

bazı âlimler tarafından ifade edilmektedir.[271] Bu kurumlar, o dönemde uzak diyarlardan gelen talebe ve âlimlerin uğrak yerleri olmuştur. Ancak medreselerin yaygınlaşmasıyla birlikte âlimlerin ve talebelerin ikamet için medreseleri tercih etmesi bu tür yerlere daha az âlimlerin uğramasına neden olmuştur.[272] Medreselerin geçimi için vakfiyeler tahsis edildiği gibi hankahlara da tahsis edilmiştir.[273]

Makrîzî, hankahları sûfîlerin inzivâya çekildikleri, sohbet ve zikir için toplandıkları mekânlar olarak tarif ederek İslâm âleminde bu mekânların ne zaman inşa edildiği hususunda bilgi vermiştir. Ona göre bu müesseseler İslâm âleminde ilk olarak 400 (1010) dolaylarında yapılmıştır.[274] Nitekim İslâm tarihinde bahsi geçen mekânların adı III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren Mâverâünnehir'de ortaya çıkan Kerrâmîlerle geçmeiş, kaynaklarda bu akıma "ashâb-ı hankah" denilmiştir.[275] Hankahlarda tasavvuf eğitiminin yansıra fıkıh ve hadis gibi İslâmî ilimlerin yanında çocuklara Kur'ân dersi ve hat eğitiminin verildiği kaydedilmiştir.[276] Hankahlardan bir kısmı medreselerde olduğu gibi belirli fıkıh mezheplerine tahsis edilmiş, bir kısmı iki mezhep fukahâsına, bir kısmı dört mezhep fıkıh eğitimine tahsis edilmiştir. Örneğin Selâhaddin Eyyûbî'nin amcası Şîrkûh'un Dımaşk'ta inşa ettirdiği Esediyye Hankah'ı Şâfiî ve Hanefî fakihlere tahsis edilmişti.[277] Dımaşk'ta bulunan Yunusiyye Hankahı Hanefî fakihlere vakfedilmişti.[278] Hem medrese ve hem de hankah olarak tahsis edilen hankahlar da bulunmaktadır. Kahire'de bulunan Cemâliyye Medresesi Hanefî fakihlerine hem medrese ve hem de hankah olarak tahsis edilmiştir.[279] Örneğin Şeyhûniyye hankahında dört mezhep fıkhının okutulduğu kaydedilmektedir.[280] İmâm Gazzâlî (v. 505/1112) Dımaşk'a geldiğinde Sümeysâtiyye Hankahı'na girmek istemiş ancak tanınmadığı için sûfîler tarafından hankaha alınmamıştır. Bunun üzerine İmâm

[271] Makrîzî, el-**Hıtat,** c.6, s.134.
[272] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.323.
[273] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.148.
[274] Makrîzî, **Hıtat,** c.4, s.280. Hankah, Farsça bir kelime olup sofra ya da kralın yemek yediği yer anlamına gelmektedir. Daha sonra yukarıdaki (tekke) anlamını aldığı kaydedilmektedir.
[275] Ebû Nasr Mutahhir b. Tahir el-Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh I-VI,** Mektebetu Sekâfeti'd-Dîniyye, Port Said ty., c.5, s.141.
[276] Makrîzî, **Hıtat,** c.4, s.293.
[277] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.109.
[278] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.148.
[279] Makrîzî, **Hıtat,** c.4, s.246.
[280] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.266.

Gazzâlî daha sonra kendi ismiyle anılacak olan Gazzâlîye Zâviyesi'nde bir süre ikamet etmiştir. Daha sonra Gazzâlî'nin ilmî kabiliyetini gören hankahtaki bu sufiler kendisinden özür dileyerek onu hankaha davet etmişlerdir.[281]

Eyyûbîler döneminde hankahlar devlet tarafından destek görmüş, bu kurumlara yöneticiler tarafından vakıf arazileri tahsis edilmiştir.[282] İbn Şeddâd bu dönemde Dımaşk'ta on dokuz hankah hakkında bilgi vermektedir.[283] Nuaymî ise burada bulunan hankahlar hakkında daha detaylı bilgi vermekte ayrıca Memlükler döneminde inşa edilenleri bunlara ekleyerek sayılarını yirmi dokuza çıkarmaktadır.[284] Mısır'da kurulan ilk hankah Selâhaddin Eyyûbî tarafından Kahire'de kurulan Saîdüssüedâ Hankahıdır. Buraya ilk atanan Şâfiî fakihlerden Sadrüddin el-Hamevî ve Tacuddin İbn Bint Eaz ve Bedreddin İbn Cemâa gibi fakihler bu hankahın reisliğini yapmış ve burada fıkıh dersleri vermiştir.[285]

Hankahlara benzer bir işlevi olan ribâtlar stratejik mevkilerde ve sınır boylarında kurulmuştur.[286] Düşman topraklarında harekâtta bulunacak birliklerin toplanma yeri, bir düşman saldırısı sırasında civardaki halk için sığınak yeri ve yol emniyeti gibi askerî amaçların yanında tasavvuf eğitimi, ibadet ve ilmî faaliyetler gibi farklı görevler de icra edilmiştir.[287] II. (VIII.) yüzyılda mevcut olmakla birlikte bir eğitim kurumu olarak medreselerden sonra V. (XI.) yüzyılda yaygınlaştığı kaydedilmektedir.[288] Eyyûbîler döneminde Dımaşk'ta bulunan ribâtlar hakkında bilgi veren İbn Şeddâd, bu dönemde hizmet gören on dokuz ribât hakkında bilgi vermektedir.[289] Mısır'dan önce Şam bölgesinde ribâtların varlığından bahsedilmektedir. Dımaşk'ta bahsi geçen mekânların ilk örneğin Ebü'l-Beyân en-Nabe' b. Muhammed el-Harrânî (v. 551/1156) tarafından tesis edildiği, Selâhaddin'in amcası Esedüddin Şîrkûh, babası Necmeddin Eyyûb, Toman el-Selçukî ve Azrâ Hatun

[281] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.247.
[282] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.251.
[283] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.191-195.
[284] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.109-148.
[285] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.260.
[286] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.7, s.302.
[287] İsmail Yiğit, "Ribât", **DİA,** İstanbul 2008, c.35, s.77.
[288] Bkz. George Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim,** s.74.
[289] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.195-196.

tarafından vakfedilen rıbâtların bunu takip ettiği kaydedilmektedir. Ayrıca Selâhaddin Eyyûbî Akkâ ile Kudüs'ü fethedince Akkâda'ki Hospitaliler sarayının bir bölümü ile Kudüs'teki Kemâme Kilisesi'nin yanındaki patrikhaneyi sûfîlere ribat olarak vakfetmiştir.[290]

Sözlükte köşe, bucak, hücre gibi anlamlara gelen zâviye ise,[291] hankahlar ve ribâtlara benzer müesseseler olmakla birlikte bu tür yerlerin daha çok içinde yapılan zikirle ön plana çıkan kurumlar olduğu kaydedilmektedir.[292] Bu kurumlar küçük tekkeler olarak nitelenmiştir.[293] Genellikle cami içinde ve yakınında bulunan bu müesseseler, tasavvuf ehlinin zikir ve toplantılarının yapıldığı yerlerdir. Bu mekânlarda âlim ve talebeler, ibadet edenler ile dışarıdan gelen misafirler kalmaktadırlar. Aynı zamanda bu kurumlar birer ilim merkezleri olarak da hizmet görmüştür.[294] Dımaşk'ta bu dönemde öne çıkan zâviyeler arasında: Gazzâlîyye, Kavsiyye, Salâhiyye (Kelâse), Mefharetu Hızır (a.s.), Seken Şerefeddin el-Âmidî adındaki zâviyeler bulunmaktadır.[295] Eyyûbîler döneminde Mısır'da da çeşitli yerlerde faaliyet gösteren zâviyelerin her birinin çok zengin vakıflarla desteklendiği, Kahire'de Düveyretu's-Sûfiyye adındaki merkezi bir tekkeye bağlı bulunduğu, Mısır'da bulunan Amr b. Âs Cami'nde fıkıh eğitimi için sekiz zâviye bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.[296] Dönemin belli başlı âlimlerinden olan İbn Ebî Asrûn'un Dımaşk'ta Emevî Cami'nin Garbiyye Zâviyesi'nde,[297] İmâm Gazzâlî ve Ebû Hasan Ali b. Müsallim es-Sülemî'nin (v. 532/1138) Dımaşk'taki Zâviyetü'l-Gazaliyye'de, İsa b. Mesud b. Mansûr el-Hümeyrî'nin (v. 742/1342) de Mısır'daki bir zâviyede fıkıh dersleri verdiği nakledilmektedir.[298] Zâviyelerde Gazzâlî gibi büyük âlimlerin bulunduğu göz önüne alındığında genel olarak bu kurumların iyi bir tahsil imkânı sunduğunu, ilmî faaliyetlerin yürütülmesinde azımsanmayacak katkılarının olduğunu ifade etmek mümkündür.

---

[290] Şeşen, **Selâhaddin Eyyûbî ve Eyyûbî Devleti,** s.266.
[291] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.14, s.365.
[292] Makrîzî, **Hıtat,** c.6, s.136.
[293] Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.617.
[294] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Falaiyetleri,** s.136.
[295] Bu zaviyeler hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.246-248.
[296] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.136.
[297] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.53.
[298] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.137.

Daha çok tasavvuf ehlinin sohbet ve zikir yapmaları ve inzivâya çekilmeleri amacıyla kurulan hankah, ribât ve zâviyeler yapı ve işleyiş bakımından medreselere benzemektedir. Derslerine talebelerin rağbet ettiği meşhur hocaların ribât ve zâviyelerden daha ziyade hankahları tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu kurumlar, ilim ve ibadet amacıyla kurulmuş, toplumun dinî ve kültürel gelişiminde büyük rol oynamıştır. Tasavvuf eğitimin yanında fıkıh başta olmak üzere diğer İslâmî ilimlerin de okutulduğu bu mekânlar, aynı zamanda misafir veya kimsesiz kişilerin de ücretsiz konakladığı yerlerdir.

1.1.5. Kütüphaneler

İslâm âleminde ilim merkezlerinin ve kütüphanelerin çokluğu İslâm dininin ve Müslümanların kitaba dolayısıyla ilme verdikleri önemin açık bir göstergesidir. İslâm tarihine baktığımızda daha ilk dönemlerde kütüphanenin adı geçmektedir. İslâm âleminde zamanla kütüphaneler çoğalmış camilerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Camilerde kütüphanelerin bulunmasının hangi tarihten itibaren başladığı tam olarak bilinmemekle birlikte İslâm'ın ilk dönemlerinden beri var olduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk emrinin "oku" olmasının[299] ve Hz. Peygamberin ilme teşvik eden hadislerinin[300] kütüphanelerin çoğalması ve yaygınlaşmasında etkili olduğu muhakkaktır. Ayrıca sultanların, âlimlerin ve bir kısım tüccarların kütüphanelere kitaplar vakfetmeleri de kütüphanelerin İslâm âleminde yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim Abbâsî halifesi Müstansır Billah'ın Bağdat'ta Mescidü'l-Kameriyye'de bir kütüphane yapılmasını emrettiği, yine Fâtımî halifesi el-Hâkim-Biemrillâh'ın Ezher Cami'nin kütüphanesine çok sayıda kitabın tedârik edilmesini vasiyet ettiği nakledilmektedir.[301] Bunun dışında İslâm âleminde birçok camide müstakil kütüphaneler bulunmakta, büyük mescitlerin içinde ya da yanında kütüphaneler bulunmaktadır. Nitekim Emeviyye Camii'nde bulunan

---

[299] Alak Suresi, 96/1-5.

[300] Bu konuda rivayet edilen hadisler büyük bir yekûn oluşturmuştur. Hatta meşhur hadis eserlerinde "ilim" başlığı altında müstakil başlıklar oluşturulmuş ve Peygamber'den (s.a.v) gelen rivayetler burada toplanmıştır. İlme teşvik eden hadislere örnek vermek gerekirse şu iki rivayet yeterlidir: "Melekler ilim talibine kanadını yere indirir" bkz. Ebû Dâvud, "İlim", 1; Tirmîzî, "İlim", 18; "İlim talep etmek erkek ve kadın tüm müslümanlara farzdır". İbn Mâce, "İmân, Sahâbe ve İlmin Fazileti", 17.

[301] İbrahim Ali el-Udî, **Devri'l-kütüb ve'l-mektebât fi'l-hadâreti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye,** el-Ma'hedi'l-Âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, Ammân 1417/1996, s.18.

kütüphanelerde Ali b. Tâhir es-Sülemî'nin (v. 500/1106), Tâcüddin Kindî'nin ve Şerefeddin b. Urve'nin kütüphaneleri Emeviyye Camii'ne vakfedilen kütüphanelerdir.[302] Buna benzer camilerin içinde veya yakınında birçok kütüphane bulunmaktadır.

İlmî faaliyetlerin de yapıldığı bu kurumların bir kısmı umumî kütüphaneler iken bazıları da hususî kütüphaneler olarak faaliyet göstermiştir. Nitekim İbnü'l-Müneccim olarak bilinen Ali b. Yahya'nın (v. 300/912) hicrî 3. Yüzyılın ortalarında büyük bir kütüphane yaptığı kaydedilmektedir.[303] Yine 475 (1082) senesinde Basra'da çıkan bir yangında büyük bir kütüphanenin yandığı nakledilmektedir.[304] Öte yandan Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (v. 390/1000), Râmehürmüz'de iki büyük kütüphanenin bulunduğunu, aynı dönemde Basra'da bu kütüphanelerden daha büyük bir kütüphanenin bulunduğunu kaydetmektedir.[305]

Eyyûbîler döneminde kütüphanelere özel bir ilgi gösterilmiş, günümüzde bile çok az sayıda kütüphanenin ulaşabildiği milyonlarca eser ihtiva eden kütüphaneler kurulmuştur. Bu dönemde başta Dımaşk ve Kahire olmak üzere Eyyûbî şehirlerinde birçok kütüphane bulunmaktadır. Sultanların ve âlimlerin kütüphanelere kitap vakfetmelerinin bu kurumların gelişiminde büyük katkısı olmuştur. Kütüphanelerde kitaplara ulaşamayan kişilere belirli bir süre karşılığında ödünç kitap verilmiş, kütüphanelerde belirli bir ücret karşılığında işleri yöneten birtakım çalışanlar istihdam edilmiştir.[306] Yine bu kütüphanelerde bulunan kitaplara ulaşımı kolaylaştırmak için kitapların isimleri alfabetik olarak kataloglanmıştır.[307]

Eyyûbîler döneminde gerek umumî gerekse hususî birçok kütüphanenin hizmet verdiği kaydedilmektedir. Bu dönemde Dımaşk'ta bulunan kütüphaneler arasında olan Meşhed b. Urve el-Mevsılî, Maksûre el-Fâdıliyye, Kütübü Mihrâbi'l-Hanâbile, Şeyh

[302] Kürd Ali, **Hıtatü'ş-Şâm**, c.6, s.187.
[303] Radıyyüddin Alî b. Mûsâ b. Ca'fer b. Tâvûs, **Ferecü'l-mehmûm fî târîhi 'ulemâ'i'n-nücûm,** Menşûrâtü'r-Redî, Beyrut 1363, s.157.
[304] İbn el-Cevzî, **el-Muntazam,** c.9, s.53.
[305] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, **Kitâbü Ahseni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm,** Dâru Sâdır Beyrut, Mektebetu Debûlî, Kahire 1411/1991, s.113.
[306] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.182.
[307] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.18, s.69.

Tâcüddin el-Kindî, Fahr b. el-Mâlikî, Türbetü'l-Eşrefiyye, Müshafi Osman b. Affân, Medresetü'l-Âdiliyye, Medresetü'ş-Şibliyye, Medresetü'l-Badrâiyye, Medresetü'l-Behensiyye, Medresetü'r-Revâhiyye'yi zikretmek mümkündür. Yine Ribâti's-Sümeysâtiyye, Bimâristâni'n-Nûrî, Medreseti'd-Dihvâriyye't-Tıbbîyye, Türbe el-Behensiyye, Tâbib Muvaffakuddin b. Mihrân, Kâdî Zekiyyüddin Tâhir, Melik Nâsır Dâvûd adlı kişiler adına kütüphanelerin bulunduğu kaydedilmektedir.[308] Ayrıca Dımaşk'ta Şâfiî fukahâsına vakfedilen Bâdrâiyye Medresesine büyük bir kütüphane vakfedilmiştir.[309] Bu dönemde aynı şekilde Kahire ve diğer şehirlerde pek çok kütüphane bulunmaktadır. Mısır'da Kâdî Fâdıl, Şâfiî ve Mâlikî fukahâsına tahsis ettiği Fâdılîyye Medresesine yüz bin cilt kitap ihtiva eden bir kütüphane vakfetmiştir.[310] Yine kaynaklarda Kahire'deki el-Hâkim Camisi ve Fadıliyye Medresesi, Halep Camisi, Hama ve Diyarbakır kütüphanelerinin adı geçmektedir. Ayrıca Kâdî el-Fâzıl'ın (v. 596/1200), Üsâme b. Munkiz'in (v. 584/1188), Mühezzebüddin el-Dahvar'ın (v. 628/1230) ve Alî b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî'nin (v. 646/1248) kişisel kütüphaneleri bulunmaktadır.[311]

Ali Emirî, Selâhaddin Eyyûbî (v. 589/1193), Kâdî Fâzıl (v. 596/1200) ve orduda bulunan İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî'nin (v. 597/1201) Diyarbakır'da 1.040.000 cilt eser ihtiva eden büyük bir kütüphaneyi ziyaret ettiklerini ifade eder.[312] Selâhaddin Eyyûbî kimi zaman fethettiği yerlerdeki kütüphanelerinde bulunan kitapların bir kısmını vezir ve âlimlere hediye vermiştir. Nitekim Selâhaddin'nin Diyarbakır'daki kütüphaneden yetmiş deve yük kitabı veziri Kâdı'l-Fâdıl'a verdiği, O'nun da bu kitapları Mısır'a götürdüğü, benzer bir şekilde Kahire'de Fâtımîler Kütüphanesi'nden birçok kitabı Kâdı'l-Fâdıl'a ve İmâdedîn Kâtib'e verdiği Kâdı'l-Fâdıl'ın bu kitapları Dımaşk'a götürdüğü nakledilmektedir.[313] Yine Selâhaddin 577 (1181) senesinde Haleb'e girdiğinde Câmiu Halep Kütüphanesi'nden bir kısım kitabı Dımaşk'ta bulunan Sümeysâtiye kütüphanesine naklettiği zikredilmektedir.[314]

---

[308] Bu kütüphaneler hakkında geniş bilgi için bkz. Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.182-198.
[309] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.155.
[310] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.205.
[311] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.120-123.
[312] Mahsum Aslan, "Diyarbakır'da Hanbelî Mezhebinin İzleri", **Batman Ünv. İslamî İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi,** Temmuz-Aralık 2019, Cilt: 3, Sayı: 2, s.1-14.
[313] Kürd Ali, **Hıtatü'ş-Şâm**, c.6, s.187.
[314] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.182.

Selâhaddin Eyyûbî'nin bu tarz bir uygulamasına daha çok ihtiyaç olan yerlere kitap naklederek ya da bir yerde birçok nüshası bulunan eserleri ihtiyaç olan başka bir yere intikal ettirerek ilmî gelişime katkı sağlamayı amaçladığı düşünülebilir.

Kütüphaneler sadece kitap muhafaza edilen yer olarak değil aynı zamanda ilim ve irfanın yükseldiği mekânlar olarak kabul edilmiş, diğer ilimlerde olduğu gibi fıkıh ilminin gelişiminde de kütüphanelerin büyük katkıları olmuştur.

1.1.6. Hanlar

Tarihte özellikle tüccarların ve yolcuların konaklama ile barınması için kullanılan hanlar,[315] kervansaray ismiyle de bilinmektedir. Şehir merkezlerinde bulunanlara han, şehirlerarası yollar üzerinde yaptırılan hanlara da kervansaray denilmiştir.[316] Hanlar, konaklama ve ticaretin yanında yabancı öğrencilerin barınma ve eğitim-öğretim amacıyla da kullanılmıştır. Nitekim kaynaklarda öğrencilerin hanlarda barındıkları ve han mescidinde okutulan derslere katıldıkları kaydedilmektedir. Tarihi kaynaklar, hanların ilmî amaçlarla kullanılmasının medreselerden önce gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim kaynaklarda hayırseverler tarafından yabancı talebeler ve kimsesizler için birçok hanın yapıldığı nakledilmektedir.[317]

Sultan ve emîrlerin yanı sıra âlimler ve zengin tüccarlar da fıkıhla iştigal edenler için hanlar inşa ettirmiş ve belirli fıkıh mezheplerine tahsis etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak Dü'lüc b. Ahmed b. Dü'lüc'ün (v. 351/962) Bağdat'ta bir hanı Şâfiî fukahâsına vakfettiği nakledilmektedir.[318] Yine Bedir b. Hasneviyye el-Kürdî'nin (v. 405/1014) kimsesizler için yaptırdığı hanların ve inşa ettirdiği mescitlerin sayısının üç bine ulaştığı kaydedilmektedir.[319] Ayrıca 443 (1051) tarihinde Bağdat'ta Ehl-i Sünnet ve Şiâ arasında çıkan mücadelelerde fıkıh hanlarının adı geçmektedir. Bu olayda Bağdat'taki Şiî gruplar Hanefî fıkhının öğretildiği hana saldırmışlar içinde

[315] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.2, s.341.
[316] Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", **DİA,** İstanbul 2002, c.25, s.299.
[317] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.18, s.231; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, c.5, s.29; İbn el-Cevzî, **el-Muntazam,** c.15, s.105.
[318] Ebû Ca'fer et-Taberî, Muhammed b. Cerîr el-Âmülî el-Bağdâdî, **Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rüsül ve'l-mülûk ve sılatu Târîhu't-Taberî I-XI),** Dâru't-Turâs, Beyrut 1387/1967, c.11, s.394.
[319] İbn el-Cevzî, **el-Muntazam,** c.15, s.105; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, c.5, s.29.

buldukları eşyaları talan ederek hanı ateşe vermişlerdir. Handa ders veren Hanefî fakihi Ebû Said es-Serahsî'yi de (v. 443/1051) öldürmüşlerdir.[320] Ebû Alî el-Fârikî (v. 528/1134), 456 (1064) senesinde Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) Bağdat'ta bir han'da kendisi ile birlikte on ila yirmi arasında öğrenciye ders verdiğini kaydetmektedir.[321] Öte yandan George Makdisi, Ortaçağ'da hanlar'ın çeşitli fonksyonlarının yanında içlerinde fıkıh eğitim ve öğretiminin yapıldığı bir mescidin bulunduğunu kaydetmektedir.[322] Yukarıda verilen bilgiler ışığında Eyyûbîler döneminde hanların çok farklı işlevlere sahip olduğunu, fıkıh eğitimi amacıyla da kullanıldığını ve farklı mezhep mensupları adına çeşitli hanların vakfedildiğini ifade etmek mümkündür.

Yukarıda adı geçen eğitim kurumlarının dışında bazı fakihler evlerde de ders vermişlerdir. Bilindiği gibi İslâm tarihinde ilk medrese olarak bilinen Dâru'l-Erkam b. Ebü'l-Erkam el-Mahzûmî'nın evi eğitim için tahsis edilmiştir. Sonraki dönemlerde bu amaçla evini ilim tahsili için vakfeden şahsiyetler olmuştur. Nitekim Eyyûbîler döneminde de bazı âlimler kendi evini talebelerin eğitimine açmıştır. Bu evler medreseler gibi imkân ve işlevlere sahip olmasa da eğitim hizmetlerinde kullanılmıştır. Hanbelî fakihlerinden Şemseddin Ebû Bekir Muhammed el-Makdisî'nin (v. 676/1277), Mısır'da çeşitli Medreselerde ders verdiği, sonra görevlerinden azledilince vefatına kadar kendi evinde öğrencilere ders verdiği nakledilmektedir.[323] Eyyûbîler ve Memlükler dönemini gören fakihlerden Bedreddin b. Cemâa, gözleri görmemeye başlayınca kadılık görevini bırakmış vefatına kadar Mısır'daki evinde talebelerine ders vermiştir.[324] Yine dil ve fıkıh alanında öne çıkan âlimlerden olan İbn Ebî Saâdât'ın (v. 577/1181) evinde ders verdiği kaydedilmektedir.[325] Öte yandan bu dönemde hadis ilmine tahsis edilen dâru'l-hadislerde de fıkıh eğitiminin yapıldığı bilinmektedir.[326]

[320] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.9, s.30.
[321] İbn el-Cevzî, **el-Muntazam,** c.17, s.285.
[322] Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim,** s.62.
[323] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.143.
[324] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.185.
[325] Ebû Şâme, **Ravzateyn,** c.3, s.100.
[326] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.3, s.414.

1.2. FAKİHLERİN İFÂ ETTİKLERİ GÖREVLER (MANSIPLAR)

Yukarıda hakkında bilgi verilen ilim merkezlerinin yönetimini ve işleyişini eksiksiz bir şekilde sürdürülmesi için belirli mansıplar/görevler ihdas edilmiştir. Sayıları binlere ulaşan Eyyûbî fıkıh eğitim-öğretim kurumlarındaki mansıpların tamamından bahsetmek bu çalışmanın sınırını ve hacmini aşacağından konu ana hatlarıyla ele alınacak, fıkıh eğitimini doğrudan ilgilendiren mansıplar üzerinde durulacaktır. Bu dönemde fıkıh eğitim ve öğretim kurumlarındaki mansıpların tümünde her ne kadar vakıf şartlarındaki farklılıklara binaen bir bütünlük olmasa da ana hatlarıyla benzer mansıplarla yönetilmiştir. Bu kurumlarda en önemli mansıb olan kâdılkudât, kadı, müderris, müderristen sonra öğrencilerle ilgilenen ve dersin tekrarını yaptıran muîd ve müfid, namaz kıldıran ve ezan okuyan imam ve müezzinler bu kurumlarda bulunan görevliler arasındadır.

Eyyûbîlerde görevlilerin atama usul ve esaslarına gelince, küçük camilerdeki imam ve hatipler gibi görevlendirmeler genellikle sultan naipleri tarafından yapılmaktadır. Kâdılkudât gibi büyük vazife atamaları sultan tarafından yapılmıştır. Kadıasker, hisbe görevlisi, Dâru'l-adl'de görev alan hâkimler, beytü'l-mâl vekilliği, şeyhu'ş-şuyûh gibi bundan daha az büyüklükte olan vazifelere bazen sultan bazen naibler tarafından atamalar yapılmıştır. Ancak genellikle büyük merkezlerdeki atamaları sultan, küçük merkezlerdeki atamaları ise naipler tarafından yapılmıştır. Hankahlar'ın meşiha atamaları genellikle sultanlar tarafından yapılmakla birlikte nadiren naipler tarafından yapılmıştır. Dımaşk'taki Hankahlar'ın şeyhuşşuyûhun atamasını genellikle sultanlar yaparken Dımaşk dışındakiler ise naipler tarafından yapılmıştır.[327]

1.2.1. Kâdılkudât

Sözlükte "kadılar kadısı, başkadı" anlamına gelen kâdılkudât, yargı teşkilâtının üst kurumu olan kadılık kurumunun yöneticisidir.[328] Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Eyyûbîler'de de yargı sisteminin başında bulunan fakihlere bu isim verilmiştir. Kâdılkudâtlık müessesesi, İslâm'ın ilk dönemlerinde başkent kadısına verilen bir şeref

[327] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.12, s.4-5.
[328] Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,** Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, s.284

unvanı iken zaman içerisinde yetkileri genişletilerek bütün kadıların üst yöneticisi konumuna gelmiştir.[329] Devlet idaresi tarafından müstakil kadı tayini daha İslâm'ın ilk yıllarında gerçekleştirilmiş olmakla birlikte kâdılkudâtlık müessesesi Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşîd tarafından Ebû Yûsuf'un kâdılkudât tayiniyle ortaya çıkmıştır. Kadı atamalarında ilk başta kâdılkudâtın kadı atama yetkileri küçük yerleşim birimlerinin atamalarıyla sınırlıyken daha sonra bu yetki genişleyerek büyük şehirlerin atamalarını da kapsamıştır.[330] Eyyûbîler'de devletin en önemli kurumlarından sayılan bu kurum, Şer'î konularda görüş belirtmek ve uygulamak, hasımların arasındaki problemleri çözmek, kendi başına halledemediği meseleleri naibler vasıtasıyla çözüme kavuşturan dinî en yüksek kurum olarak tavsif edilmiştir.[331] Eyyûbîler'de kâdılkudât'tan sonra en yüksek selahiyete sahip olan kurum, askerî sınıfın hukukî işlerine sorumlu olan kâdılcünd (kazasker) idi. Sultanlarla beraber sefere çıkan kâdılcünd sefer sırasında ordunun hukukî meselelerine bakardı. Nitekim Sultan Selâhaddin ilk başta İbnü'l-Ferrâş'ı ondan sonra da Bahâeddin İbn Şeddâd'ı bu göreve atamıştır.[332]

Mısır ve bağlı teşkilatları Mısır kâdılkudâtına, Dımaşk ve çevresindeki teşkilatlar da Dımaşk kâdılkudâtlarına bağlı idiler. 969 (358) senesinden beri Şiî-İsmâilî fakihlerden seçilen Mısır kâdılkudâtları Eyyûbîler döneminde artık Şâfiî mezhebinden seçilmiştir.[333] Selâhaddin Eyyûbî başta olmak üzere devlet adamlarının büyük çoğunluğunun Şâfiî mezhebine mensup olması, İmam Şâfiî'nin Mısır'a gelmesiyle bölgeye yayılan Şâfiî mezhebi -her ne kadar Fâtımîler'le sekteye uğrasa da- revaçtaki mezhep olması gibi sebepler kadıların Şâfiî mezhebinden seçilmesinde etkili olmuştur.[334] Şâfiî kâdılkudâtlar Eyyûbîler döneminden Memlük Sultanı Baybars dönemine kadar diğer mezheplerin ihtiyaçlarını gözönününde bulundurarak başka mezheplerden nâib atamıştır. Sübkî'ye göre dört mezhepten kadı ataması

[329] Şükrü Özen, "Kâdılkudât", **DİA,** İstanbul 2002, c.24, s.77.
[330] Özen, "Kâdılkudât", c.24, s.78.
[331] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ fî sınâati'l-inşâ I-XV,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., c.4, s.35.
[332] Ebû Şâme, **Kitâbü'r-ravzateyn,** c.4, s.347; Ebû Abdillâh Muhammed b. Safiyyiddin İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî, **el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî**, Dâru'l-Menâr, Kahire 1425/2004, s.325; Ramazan Şeşen, **Selâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti,** Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1983, s.133.
[333] Makrîzî, **Hıtat,** c.1, s.191.
[334] Fatiha Bozbaş, **Mısır'da Fıkıh Tarihi,** s.319.

uygulamasının nedeni Memlük sultanı Baybars'ın dönemin Şâfiî kadısı Taceddin İbn Bintü'l-Eaz'den talep ettiği fetvayı alamamasıdır. Bunun üzerine Hanefî mezhebinden naib atanarak istenilen fetva alınmış ve sonrasında dört mezhep kadı atanması uygulamasına geçilmiştir.[335] Bir diğer görüşe göre yargıda çoğulculuk uygulamasının nedeninin İbn Bintü'l-Eaz'ın Emîr Cemâleddin Aydoğdu gibi bazı emîrlerin şehadetini kabul etmemesi ve bu emîrlerin teklifiyle bu uygulamanın Baybars tarafından başlatıldığı şeklindedir.[336] Bazı kaynaklar ise bu değişikliğin birçok dava sürecinin uzamasına bir çözüm olarak yapıldığını belirtmektedir.[337] Konu detaylı bir şekilde incelendiğinde yukarıda adı geçen sebeplerin de etkisi olmakla birlikte uygulamanın asıl nedeninin zaman zaman idarecilerin önüne çıkan yargı engelinin kaldırılması ve diğer mezheplerin ihtiyacına cevap olduğu görülmektedir.

Mısır ve Dımaşk kâdılkudâtları ve nâibleri aynı zamanda medreselerde de ders verdikleri için genellikle mahkeme celselerini bulundukları medreselerde düzenliyorlardı. Örneğin İmâdüddin İbnü'l-Harestânî Mücâhidiyye Medresesi'nde mahkeme celseleri oluştururken[338] Zekiyuddin Ebü'l-Abbâs'ın nâibi Şerefeddin İbnü'l-Mevsilî ise Turhâniyye Medresesi'nde oluşturmuştur.[339] Yine İbnü'ş-Şîrâzî (v. 635/1238) mahkeme celselerini Meşhed'de bulunan medresede, Şemseddin İbn Seniyüddevle ise Emeviyye Camii'nin yakınında bulunan Medresetü'l-Kelâse'de oluşturmuşlardır.[340]

Kaynaklarda Eyyûbîler döneminin ilk kâdılkudâtlarından olan İbn Ebî Asrûn'un Şâfiî mezhebine mensup Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Zekiyuddin'i naib olarak atadığı nakledilmektedir. [341] Aynı şekilde Kemâleddin eş-Şehrezûrî'nin Şâfiî

[335] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.319. Haftanın belirli günlerinde Eyyûbî sultanlarının "Dâru'l-Adl" denilen yerde dört mezhep başkadılarıyla oturup davalara baktıkları nakledilmektedir. Bu görüşe göre dört mezhep uygulaması Eyyûbîler döneminde başlamıştır. Ancak Eyyûbîler döneminde dört mezhep başkadısı olmadığı için burada başkadı naiplerinin kastedildiği düşünülmektedir. Bkz. Nasi Aslan, **İslam Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hâl" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması,** Karahan Kitapevi, Adana 2018, s.32.

[336] Îyâd Muhammed Salâh, **ed-Devrüs-siyâsî ve'sekâfî fî Mısr fî 'asri devleti'l-Memâliki'l-bahriyye,** (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Câmi'atü'l-Tantâ 2006, s.142.

[337] İbnü'l-Verdî, **Târihu İbnü'l-Verdî,** c.2, s.211; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.542.

[338] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.69; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.296.

[339] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.33.

[340] İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.84.

[341] İbn Kesîr, **el-Bidâye,** c.12, s.295.

mezhebine mensup bir nâib atadığı bilinmektedir.[342] Buradan hareketle Eyyûbîler'in ilk dönemlerinde kâdılkudâtların genellikle bir Şâfiî nâib atadığını ifade etmek mümkündür. Bazı araştırmacılar Eyyûbîler döneminde münferit vakalardan yola çıkarak Dımaşk kâdılkudâtlığının bazı ulema aileleri tarafından ellerinde tutmak için çaba sarf ettikleri iddiası edilse de[343] bu konuda sonut veriler bulunmamaktadır.

Bu dönemin kâdılkudâtları siyasî otoritenin hatalı davranışlarını değiştirme hususunda aciz kaldıklarında görevlerinden istifa etmek suretiyle tepki göstermişlerdir. Nitekim Eyyûbî sultanlarından Necmeddin Eyyûb döneminde kâdılkudât olan İbn Abdüsselâm, devlet parasıyla satın alınıp askerî eğitimden geçirilerek devletin çeşitli görevlerinde görevlendirilen Memlükler'in köle olduklarına fetva vermiştir. Devletin üst rütbelerinde görevli olan Memlükler İbn Abdüsselâm'ı bu fetvasından vazgeçiremeyince kendisini sultana şikâyet etmişlerdir. Sultan onun bu konulara girmemesi gerektiği şeklinde bir ifade kullanınca, İbn Abdüsselâm görevinden istifa etmiş ve Kahire'yi terkederek Şam'a doğru yola çıkmıştır. Bu olayı duyan halk da şehri terkederek onu takip etmiş, bunun üzerine Sultan bizzat kendisine ulaşarak onu Kahire'ye dönmeye ikna etmiştir.[344] Öte yandan Eyyûbîler döneminin önde gelen bazı fakihleri kadılık görevinin sorumluluğundan dolayı bu görevi üstlenmek istemediklerini belirtmişlerdir. Nitekim zühd ve takvâsıyla bilinen Ebû Mansûr İbn Asâkir (v. 620/1223), el-Melikü'l-Âdil tarafından teklif edilen Dımaşk kadılığını kabul etmemiş ve Dımaşk'ı terketmek zorunda kalmıştır. Daha sonra bağışlanarak Dımaşk medreselerindeki görevleri iade edilmiştir.[345]

Mısır kâdılkudâtları başta tüm Mısır'ın atama yetkisine sahipken el-Melikü'l-Kâmil döneminde Yukarı Mısır (el-Vechülkıblî) ile Kahire ve kuzeyi (el-Vechülbahrî) şeklinde iki ayrı bölgeye ayrılarak atamalar iki ayrı kâdılkudât tarafından

[342] İbn Tolun, **Kudâtu Dımaşk,** s.47.
[343] Joan E. Gilbert, **"The Ulama of Medieval Damascus and The International World of Islamic Scholarship",** University of California, Berkeley 1977**,** s.140.
[344] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.217; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.163; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.162; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.318.
[345] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.501.

gerçekleştirilmiştir.[346] Şam kâdılkudâtları ise Kudus dâhil bölgenin kadı atamaları yetkisine sahip olmuştur.[347]

1.2.1.1. Eyyûbîler Dönemi Mısır Kâdılkudâtları

Eyyûbîler döneminde Mısır'da kâdılkudâtlığa getirilen kadılar arasında Mısır'da Âdıd-lidînillâh'ın veziri olduğu sırada Selâhaddin Eyyûbî'nin tayin ettiği Sadreddin İbn Dirbâs'ı[348] kâdılkudâtlığa getirmiştir.[349] 590 (1194) yılında İbn Ebî Asrûn atanmış, 591 (1195) senesinde el-Melikü'l-Aziz döneminde amcası el-Melikü'l-Adil tarafından görevden alınarak yerine Zeynüddin Ali b. Yusûf İbnü'l-Bündâr ed-Dımaşkî (v. 622/1225)[350] atanmıştır. O da aynı senenin Cemaziyelahir ayında görevden alınmış ve tekrar İbn Ebî Asrûn görevlendirilmiştir.[351] 592 (1196) yılında tekrar İbnü'l-Bündâr atanmış, 594 (1198) yılında ikinci kez görevden alınarak yerine Sadreddin İbn Dirbâs getirilmiştir. Bir sene sonra yerine tekrar İbnü'l-Bündâr getirilmiş,[352] ardından İmâdüddin İbnü's-Sükkerî (v. 624/1227) atanmıştır. İbnü's-Sükkerî'nin yerine 613'te (1216) Kahire ve kuzey (vechülbahrî) bölümün baş kadısı olarak İbn Aynüddevle (v. 639/1241) olarak bilinen Şerefeddin Muhammed b. Abdullah el-İskenderânî;[353] Yukarı Mısır (el-Vechülkıblî) bölümüne de Tâcüddin

---

[346] İbn Hacer el-Askalânî, **Refʿu'l-isr 'an kudâti Mısr,** (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1418/1998, s.239.

[347] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.120.

[348] Sadreddin Ebü'l-Kâsım Abdulmelik b. İsa el-Kürdî eş-Şâfiî, 516 (1122) senesinde Musul'un yakınında dünyaya geldi. Halep'te Ebü'l-Hasan el-Murâdî ve Dımaşk âlimlerinden fıkıh eğitimini aldı. Sonra Mısır'a giderek Selâhaddin Eyyûbî tarafından kadılkudât olarak atandı. 5 Recep 605 senesinde Kahire'de vefat etti. Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.43, s.179; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.474; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.408; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.773.

[349] Ebû Şâme, **Kitâbü'r-ravzateyn,** c.2, s.181; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.5, s.385; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.39, s.30.

[350] Zeynüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Bündâr ed-Dımaşkî el-Bağdâdî, 550'de (1155) Bağdat'ta dünyaya geldi. Babası başta olmak üzere birçok âlimlerden fıkıh eğitimini almış, Münzirî ve Birzâlî gibi âlimlere ders vermiştir. Kahire'de 13 cemaziyelahir 622'de (1225) vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.123; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.223; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.820.

[351] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.241; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.153.

[352] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.154.

[353] İbn Aynüddevle Şerefeddin Muhammed b. Abdullah el-İskenderî el-Mısrî, İskenderiye'de 551 (1156) yılında doğdu. İskenderiye kadılığı ve Mısır kâdılkudâtlığı yapmıştır. Kuzey Kahire'nin (vechülbahrî) kâdılkudâtlığını 613 (1217) yılında üstlendikten sonra 617 (1221) yılında tüm Mısır kâdılkudâtlığını üstlenmiştir. İskenderî 639 (1241) senesinde vefat etmiştir. İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.317; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.3, s.282; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.412.

Abdüsselâm b. Harrât[354] atanmıştır. Ancak 617 (1220) senesinde İbnü'l-Harrât (v. 619/1222) görevden alınarak her iki bölgenin başkadısı olarak İbn Aynüddevle atanmıştır.[355] İbnü's-Sükkerî'den sonra Sadrüddin İbn Şeyhü'ş-Şuyûh'un (v. 636/1239) tavsiyesiyle el-Melikü'l-Kâmil, Mısır baş kadılığını (Yukarı Mısır (el-Vechülkıblî) ile Kahire ve kuzeyi (vechülbahrî) şeklinde iki bölgeye ayırarak baş kadılar atamıştır.[356] Bu önemli değişiklik daha sonra Memlükler döneminde dört mezhepten birer kâdılkudât atanma uygulamasını doğurmuştur.

Sincâr kadısı olarak tanınan Bedreddin Yûsuf b. el-Hasan ez-Zerzârî[357] 638 (1241) yılında Mısır'a gitmiş, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından Mısır'ın güney (el-El-Vechülkıblî) bölgesine kâdılkudât olarak atanmıştır.[358] O zamana kadar tüm Mısır'ın kadılık görevini sürdüren İbn Aynüddevle bu vakitten sonra sadece aşağı Mısır (el-Vechülbahrî) kadısı olarak görevini sürdürmüştür.[359] Şerefeddin b. Aynu'd-Devle 639 (1241) yılında vafat edince bir süre nâiblerle bu görev sürdürülmüştür.[360] Yine bu senede Mısır sultanı Necmeddin Eyyûb Bedreddin Yûsuf'u aşağı Mısır'a (el-el-Vechülbahrî) atadıktan sonra Bedreddin'den boşalan güney (el-Vechülkıblî) bölgesine de 'İzz b. Abdisselâm'ı başkadı tayin etmiştir.[361] Ancak İbn Abdüsselâm da 640 (1242) yılında görevden alınmış ve yerine Sadruddin İbn Mevhûb el-Cezerî (v. 665/1267) atanmıştır.[362]

---

[354] İbnü'l-Harrât olarak tanınan Tacuddin Abdüsselâm Ali b. Mansûr ed-Dimyâtî eş-Şâfiî, 571'de (1176) Dimyat'ta dünyaya gelmiştir. Memleketi Dimyat'ta sonra Bağdat Nizâmiye Medreseleri'nde İbn Cevzî başta olmak üzere birçok âlimden eğitim almıştır. Ondan da el-Münzirî gibi âlimler ders almıştır. Mısır'da kâdılkudât olarak görev yapmıştır. 619 (1222) tarihinde vefat etmiştir. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.451; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.195.

[355] İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.265; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.359.

[356] Askalânî, **Refʿu'l-isr**, s.239.

[357] Bedreddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf b. Hasan ez-Zerârî es-Sincârî eş-Şâfiî, Balebek kadılığı ve Mısır (vechülkıblî) kâdılkudâtlığını yapmıştır. Sonra vezâret makamına atanmıştır. Vefatı Recep 664 (1266) yılında olmuştur. İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.899; Safedî, **Vefeyât,** c.29, s.81; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.309; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.544.

[358] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.123; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.163; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.160.

[359] İbn Vâsıl, **Müferric,** c.5, s.297.

[360] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.163.

[361] Askalânî, **Refʿu'l-isr,** s.240; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-arab fî fünûni'l-edeb I-XXXIII,** Dârü'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 14232002, c.29, s.297.

[362] Askalânî, **Refʿu'l-isr,** s.241.

1.2.1.2. Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Kâdılkudâtları

Şam kâdılkudâtları Zengîler döneminde genellikle Hanefî mezhebine mensup fakihler arasından seçilmiştir. Eyyûbîler'de ise Mısır'da olduğu gibi Şâfiî mezhebine mensup fakihlerden seçilen kâdılkudâtların yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Selâhaddin Eyyûbî Dımaşk'ı aldığında Şam kadılığına Kemaleddin Şehrezûrî'yi görevlendirmiş,[363] 6 Muharrem 572'de vefat edince yerine yeğeni Ziyâeddin Kâsım b. Tâceddin Şehrezurî'yi atamıştır.[364] Şerefüddin İbn Ebî Asrûn (v. 585/1189) Dımaşk'a gelince Ziyâeddin Şehrezûrî başkadılık görevini bırakmış ve yerine İbn Ebî Asrûn atanmıştır. Selâhaddin Eyyûbî'nin vefatına kadar bu görevde kalan İbn Ebî 'Asrûn, gözleri görmemeye başlayınca 574 (1178) yılı sonlarında oğlu Muhyiddin Ebû Hamid Muhammed vekâleten bu görevi sürdürmüştür. [365] Onun yerine 587 (1191) senesinde Muhyiddin Ebü'l-Meâlî İbn Zekî (v. 598/1202) getirilmiştir.[366] el-Melikü'l-Adil 612 (1215) yılında Muhyiddin Ebü'l-Meâlî'nin oğlu Zekiyuddin Ebü'l-Abbâs'ı azlederek yerine kadı Cemâleddin el-Harestânî'yi (v. 614/1217) atamıştır.[367] Ardından tekrar Zekiyuddin Ebü'l-Abbâs atanmıştır.[368] Zekiyuddin Ebü'l-Abbâs'ın ilk defa baş kadılık görevini ne zaman aldığı konusunda bir malumata sahip olmasak da onun babası Muhyiddin İbn Zekî'nin vefatından sonra bu göreve

---

[363] Ebü'l-Fazl Kemaleddin Muhammed b. Ebî Muhammed eş-Şehrezûrî eş-Şâfiî 492 (1099) senesinde Musul'da dünyaya geldi. Esad el-Mihenî, Ebü'l-Berekât Muhammed b. Muhammed el-Mevsılî ve başka âlimlerden ders aldı. Musul'da medrese, Medine'de ise Ribat yaptırmış, vezirlik ve kadılık görevinde bulunmuştur. Dımaşk'ta 6 Muharrem 572 (1176) senesinde 80 yaşında vefat etmiş ve Cebel Kâsiyûn mezarlığına defnedilmiştir. İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.4, s.244.

[364] Ebü'l-Kâsım Yahya b. Abdullah Kasım b. eş-Şehrezûrî 534 (1140) senesinde dünyaya geldi. Bağdat'ta Nizâmiyye medresesinde fıkıh eğitimini aldı. Şam kâdılkudâtlığı, vakıflar nazırlığı gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. İbn Vâsıl, **Müferric,** c.2, s.50; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.35.

[365] Ebû Abdillâh Muhammed b. Safiyyiddin İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî**, el-Berku'ş-Şâmî I-IV,** (thk. Fâlih Hüseyyin), Müessesetu Abdulhamîd Şûmân, Ammân 1407/1987, c.3, s.138; Ebû Şâme, **Ravzateyn** c.2, s.430; İbn Vâsıl, **Müferric,** c.2, s.50.

[366] Ebû Şâme, **Ravzateyn** c.2, s.430; İbn Vâsıl, **Müferric,** c.2, s.50; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.549. Muhyiddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Zekî el-Kureşî ed-Dımaşkî, 505 (1111) senesinde dünyaya geldi. İlim ehli bir aileden gelen İbn Zekî elçilik ve beytülmal nazırlığı gibi önemli görevler üstlenmiş, aileden ilk defa Şam kâdılkudâtlığına kendisi atanmış daha sonra oğlu ve torunları muhtelif zamanlarda bu göreve atanmışlardır. Kelâse ve Takviyye medreselerinde ders vermiş 598 (1202) senesinde vefat etmiştir. Bkz. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Alî Şemsüddin İbn Tolun ed-Dımaşkî, **Kudâtu Dımaşk (es-Suğrü'l-bessâm fî zikri men veliye kadâi'ş-Şâm),** (Salâhaddin el-Müncid), Matbûâtu Mecmeü'l-İlmî, Dımaşk 1956, s.52-55.

[367] İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.68; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.153; Safedî, **Vefeyât,** c.16, s.234.

[368] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.336.

atandığı düşünülmektedir. Kaynaklarda el-Meliki'l-Adil'in oğlu Dımaşk emîri Muazzam'ın Zekiyuddin Ebü'l-Abbâs'ı sevmediği, babası Adil'den çekindiği için onu azletmediği ancak çeşitli bahanelerle kendisini rahatsız ettiği, bundan rahatsız olup hastalanan İbn Zekî'nin[369] 617 (1220) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.[370] el-Melikü'l-Muazzam 618'de (1221) Ebû Muhammed Yunus Cemâleddin el-Mısrî'yi (v. 623/1226) baş kadı olarak atamış, ardından Şemseddin Ahmed b. Halilî el-Hûyî'yi (v. 637/1239) atamıştır.[371] el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd 626 (1229) senesinde baş kadılık makamına Muhyiddin İbnü'z-Zekî'yi[372] atamış, böylece el-Hûyî ile birlikte iki kâdılkudât beraber davalara bakmıştır.[373] Şemseddin el-Hûyî ile Şemseddin İbn Seniyüddevle (v. 635/1238)[374] 629 (1231) yılında görevden alınarak her ikisinin yerine İmâdüddin İbnü'l-Harestânî atanmıştır. İki sene sonra bu görevi yerine getirdikten sonra yerine Şemseddin İbn Seniyüddevle atanmıştır.[375] Ondan sonra ise Bahâeddin İbn Zekî atanmış, 635 (1238) yılında Dımaşk kâdılkudâtlığına tekrar Şemseddin el-Hûyî (v. 637/1240) getirilmiştir.[376] Hûyî vefat ettiğinde yerine Refîuddin el-Ceylî (v. 641/1243) atanmış ancak 641'de (1243) tutuklanıp öldürülmesi üzerine [377] yerine

---

[369] Zekiyyüddin Muhammed b. Yahya el-Kureşî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, Dımaşk ve çevresindeki hocalarından istifade ettikten sonra medreselerde ders vermiş, İbn Harestânî'den önce ve sonra Şâm kâdılkudâtlığını yapmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi el-Melikü'l-Muazzam'la arası iyi olmayan İbn Zekî 23 Safer 617 (29 Nisan 1220) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiş Kâsiyûn dağı eteklerindeki kabristana defnedilmiştir. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddin el-Fârikî ed-Dımaşkî, **el-'İber fî haberi men gaber I-IV,** (Ebû Hâcer Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, c.3, s.173; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.337; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.31; Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî, **Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr I-VI,** (talik Ebû Cuma Mukrî ve Halit Zevârî), Dâru'l-Minhâc, Cidde 1428/2008, c.5, s.67.

[370] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.32.

[371] İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.114.

[372] Muhyidîn Ebü'l-Fazl Yahya b. Muhammed el-Kureşî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, Dımaşk'ta 25 Şaban 596 (1200) tarihinde dünyaya geldi. Fahreddin İbn Asâkir, Ebü'l-Yümn Kindî, İbnü'l-Harestânî ve birçok âlimden ders aldı. Eyyûbîler ve -658 (1260) senesinde- Moğollar döneminde Dımaşk kadılkudâtlığını yaptı. Memlükler Dımaşk'ı ele geçirdiklerinde Kahire'ye sürgün edildi. Orada 16 Recep 668 (1269) tarihinde vefat etti. Bkz. İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.571; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.271; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.128.

[373] İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.124.

[374] Şemsüddin İbn Seniyüddevle Yahya b. Hibetullâh b. Hasan ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, 552 (1157) yılında dünyaya gelmiş, İbn Ebî Asrûn, Kutbüddin en-Nisâbûrî ve Şeref İbn Şehrezurî'den fıkıh talim etmiştir. Muvâzinî, Yahyâ es-Sakefî ve Huşûî gibi âlimlerden hadis eğitimini almıştır. Şam kadılkudatlığının yanında İkbâliye, Rükniyye Cuvâniyye, Adiliyye Kübrâ ve Felekiyye medreselerinde ders vererek birçok talebe yetiştirmiştir. Şemsüddin İbn Seniyüddevle 635'te (1238) vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.275; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.27; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.358; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.847; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.119, 190, 274, 328; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.157.

[375] İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.132.

[376] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.367.

[377] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.647.

Sadruddin İbn Seniyüddevle atanmıştır.[378] Moğollar 658 (1260) yılında Dımaşk'ı ele geçirdiklerinde Sadrüddin İbn Seniyuddevle[379] kâdılkudâtlık görevinden azledilmiştir. Tekrar görev almak için İbnü'z-Zekî ile beraber Halep dolaylarında olan Hülâgû Han'a gitmiş, Muhyiddin İbnü'z-Zekî, İbn Seniyüddevle'den önce huzura çıkmış ve Dımaşk'a kâdılkudât olarak atanmıştır. İbn Seniyuddevle ise Balebek'e atanmış ancak yolda hastalanmış ve iki gün sonra vefat etmiştir.[380]

Fakihlerin ifa ettiği görevlerden biri de kadıaskerliktir. Sefer sırasında ordudaki mahkemelere bakan kadıasker Eyyûbiler ilmiye teşkilâtı içinde başkadılardan sonra kazâ işlerinde bakan en yüksek selâhiyete sâhip kişi olduğu kabul edilmektedir.[381] Sözkonusu dönemde bu görevi ifa edenler arasında kaynaklarda: Bahâeddin İbn Şeddâd,[382] Bürhâneddin Mesûd b. Şucâ' el-Emevî (v. 599/1203)[383] ve Şemseddin Muhammed b. el-Farrâş'ın (v.?)[384] adı geçmektedir.

1.2.2. Müderris

Müderris, medresede fıkıh, hadis, tefsir, nahiv vb. derslerin eğitim ve öğretiminde görevli icazet sahibi kimselerdir. İlim talebelerine dinî eğitim veren müderrisler medreseyi vakfeden vâkıfın şartlarına uymak suretiyle görevini yerine getirmişler.[385] Tâcüddin es-Sübkî'ye göre müderris öğrencilerin anlayacağı bir şekilde dersi anlatmalı, mübtedilere ders veriyorsa kolay konulardan başlamalı müşkil konularla başlamamalı, ileri seviyede olan öğrencilere ders veriyorsa basit konulara girmemeli müşkil konuları ele almalıdır. Ayrıca Sübkî, dersin hakkını veremeyen,

---

[378] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.504.

[379] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya Sadrüddin İbn Seniyüddevle eş-Şâfiî, 590 (1194) senesinde doğdu, Fahreddin İbn Asâkir ve babası Şemsüddin Seniyüddevle'den fıkıh öğrendi. İkbâliye, Câruhiye, Nâsıriye ve Adıliye-i Kebîre medreselerinde ders verdi. Beytülmal emini ve kâdılkudâtlık görevlerinde bulundu. Dımaşk'ın Moğollar tarafından işgal edildiği 658 (1260) senesinde Balebek'te vefat etti. Bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye,** c.13, s.140; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.504; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.385.

[380] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.504. İbn Kesîr, **el-Bidâye,** c.13, s.140; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.2, s.259; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.8, s.161; Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî, **Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr I-VI,** (talik Ebû Cuma Mukrî ve Halit Zevârî), Dâru'l-Minhâc, Cidde 2008, c.5, s.323.

[381] Şeşen, **Selâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti,** s.133.

[382] Ebû Şâme, **Kitâbü'r-ravzateyn,** c.4, s.347.

[383] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.303.

[384] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.4, s.247; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn,** c.2, s.307.

[385] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.14, s.364.

doğru düzgün bir meseleyi anlatamayan müderrislerin o görevi işgal etmelerinin caiz olmadığını belirtmektedir. Fıkıh âlimlerine vakfedilmiş bir medresede müderrisin fıkıh dersi vermeden tefsir, hadis vb. ilimler okutması, kendisini sorumluluktan kurtarmaz. Fıkıh ilmi eğitimine tahsis edilen medresedeki müderrisin fıkıh dersinin yanında başka dersleri okutmasının bir mahzuru olmadığı ifade edilmektedir.[386] Ayrıca müderrisin ilmî donanıma sahip olması, araştırma ve münazara ilmini bilmesi, hakkı ve hakikati savunması, talebenin terbiyesine önem vermesi ve öğrencileri küçük görmemesi gerektiği nakledilmektedir.[387]

Eyyûbîler döneminde medreselerin inşasında müderrislerin büyük katkısı olmuştur. Gazneviyye, İbn Rüşeyk,[388] Hakkariye ve Avfiyye medreseleri[389] gibi bazı medreseler bani olan müderrisin ismiyle anılmıştır. Bu dönemde tedris vazifesini yerine getiren müderrislerden bazılarının bu görevinin yanında kadılık ve hatiplik gibi başka görevleri de yerine getirdikleri görülmektedir. İbn Abdüsselâm, Mısır'da kadılık ve vaizlik görevleriyle beraber Sâlihiyye Medresesi'nde müderrislik de yapmıştır.[390] Yine dönemin fakihlerinden İmâdüddin İbnü's-Sükkerî'nin (v. 624/1227) Câmiu'l-Hâkimî'deki hitâbet göreviyle birlikte medresede ders verdiği kaydedilmektedir.[391] Ayrıca müderrisler icazet aldıkları ilmî branşlarda ders vermekteydiler.[392] İlmî icâzetini alan bir kişinin medresede göreve başlaması için belirli bir yaş sınırı bulunmamaktaydı. Nitekim dönemin Şâfiî fakihlerinden olan Tâcüddin Abdurrahman b. İbrâhîm el-Firkâh'ın (v. 690/1291) çok genç yaşta Dımaşk'ta Nâsıriyye Cevâniyye medresesinde müderrisliğe başladığı kaydedilmektedir.[393] Medreselerde bazen babadan oğula geçen müderrislikler de bulunmaktadır. Bunlardan biri İmâdüddin İbnü's-Sükkerî'dir. İbnü's-Sükkerî Takviyye Medresesi'nde görev yapmış, vefatından

[386] Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.83-84.
[387] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.11, s.89.
[388] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.203-243.
[389] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.293.
[390] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.236; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.84. Sâlihiyye Medresesi dört mezhep fıkhının okutulduğu eğitim kurumu olmasının yanında Dâru'l-adl olarak da kullanılmıştır. Bkz. Morimoto Kosei, "İbn Haldûn'un Tespitlerine Göre Memlük Devleti Yargı Sistemi", (Çev. Muhammed Tayyib Kılıç), **İSTEM,** Aralık 2013, s.165.
[391] Askalânî, **Refu'l-isr,** s.232; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.219; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.356.
[392] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.14, s.364.
[393] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165.

sonra yerine çocukları atanmıştır. Aynı şekilde Nâsıriyetü'l-Ûlâ Medresesi'nde görev yapan Sadrüddin el-Hamevî'den sonra da oğlu bu görevi devralmıştır.[394]

Kimi zaman yetkililer medresenin başında bulunan müderrislere kendilerinden sonra görev vermek üzere çocuklarından birinin vasiyet etmesi yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. Ancak genellikle âlimler bu yöndeki tekliflere itibar etmemişlerdir. Nitekim çocuklarından birisinin yerine geçmesi için yapılan teklife İbn Abdüsselâm'ın (v. 660/1262) "çocuklarımdan hiçbirini yerime tavsiye etmiyorum" şeklindeki tepkisi bu konudaki hoşnutsuzluğunu göstermesi açısından iyi bir örnek sayılır.[395]

Şam ve Mısır medreselerinde görev yapan müderrisler yerlerine nâib adıyla yardımcılar getirebiliyorlardı. Dımaşk'ta Emniyye Medresesi müderrisi olan Şemseddin Ehdeb, Şâfiî fakihlerinden Bedreddin Yûsuf b. el-Hasan ez-Zerzârî'yi (v. 663/1264) naip olarak atamıştır.[396] Yine Rükniyye Cevvâniyye müderrisi olan Şemsuddîn İbn Hallikân yerine Ebû Zekeriyyâ Yahyâ Nevevî'yi (v. 676/1277) nâib olarak atamıştır.[397] Bu dönemde zaman zaman Eyyûbî sultanlarının müderrisleri azlederek yerine başka müderrisi atadığı da olmuştur. Nitekim el-Melikü'l-Kâmil, İbn Dihye el-Kelbî'yi Kâmiliyye Medresesi'ne müderris olarak atamış, bir süre sonra da onu azletmiştir.[398]

1.2.3. Muîd

Medreselerde görev yapanlardan biri de "muîd"tir. Müderris dersini verdikten sonra öğrencilerle dersi tekrar eden ve müderrisin yardımcısı konumunda olan görevlidir.[399] Müderrisin bir alt rütbesinde olan muîd, dersi anlama kabiliyetleri farklı olan öğrencilerin dersi iyi anlamalarına yardımcı olur. Muîd görevi Eyyûbîler döneminden önce ortaya çıkmış olmakla birlikte Eyyûbîler döneminde yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde muîdin bulunmadığı bir medreseye rastlamak neredeyse

[394] Eymen Şahin Selâm**, el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.147.
[395] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.84.
[396] Bedreddin Ebülmehâsin Yusuf b. Hasan ez-Zerârî es-Sincârî eş-Şâfiî, Balebek kadılığı ve Mısır (Vechülkıblî) kâdılkudâtlığını yapmıştır. Sonra vezâret makamına atanmıştır. Recep 664'te vefat etmiştir. Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.29, s.81; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.309; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, c.7, s.544.
[397] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.190; Tâcüddin Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.85.
[398] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, c.392.
[399] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.5, s.436.

imkânsızdır. Bazı araştırmacılar, muîdliğin Nizâmiye medreselerinden önce mescitlerde bulunduğunu kaydetmektedir.[400] Bu konuda Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin, Nizâmiye Medreseleri kurulmadan çok önce Taberî Mescidi'nde muîd olduğu nakledilmektedir. Bununla birlikte mescitlerdeki muîdliğin, medreselerdeki gibi düzenli ve sistemli olmadığı görülmektedir.[401] Bu dönemin medreselerinden Dımaşk'ta bulunan İkbâliyye,[402] Emniyye[403] Badrâiyye,[404] Şâmiyye Cevâniyye[405] medreselerinde muîd kadrosunun bulundurulduğu kaydedilmektedir. Hatta bazı medreselerde birden fazla muîdin görevlendirildiği de olmuştur.[406]

Muîd kadrosunda bulunanların ömür boyu bu görevde kalma gibi bir zorunlulukları bulunmamaktadır. Birçok fakih başta muîd olarak medreselerdeki görevine başlamış ve daha sonra müderris olarak göreve devam etmiştir. Bunlardan biri de Firkâh'tır. Firkâh, Nâsıriyye Medresesi'nde muîd, Badrâiyye ve Mücâhidiyye medreselerinde müderris olarak ders vermiştir.[407] Yine Bahâeddin İbn Şeddâd (v. 632/1234),[408] Bedreddin İbn Cemâa (v. 733/1333) [409] muîd olarak görev alan belli başlı fakihlerdendir. Ayrıca muîdlerin sayısı birden fazla olduğunda aralarından biri "baş muîd" olarak seçilmiştir. İmâmu'l-Haremeyn el-Cuveynî'nin öğrencilerinden olan Ebü'l-Hasen Kiyâ el-Herrâsî'nin (v. 504/1110), Ebû Hâmid Gazzâlî'den sonra derslerde "baş muîd" olarak görev yaptığı nakledilmektedir.[410]

Muîd kadrosunun her medresede bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bazı vakfiye şartlarında muîdlerin dersi iki kere tekrar ettirmeleri yönünde kayıtlar bulunmaktadır. Selâhaddin Eyyûbî'nin vakfettiği Salâhiyye Medresesi'nin vakfiye şartlarında medresedeki muîdlerin müderrisin verdiği derste hazır bulunmaları, ardından dersi öğrencilerle tekrar etmeleri, ikindiden sonra muîdlerin

[400] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.163.
[401] George Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s.283-284.
[402] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.119.
[403] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.153.
[404] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.156, 161.
[405] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.228.
[406] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.161.
[407] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165.
[408] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.28; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.86-87.
[409] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.143.
[410] Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.233.

aynı yerde dersin ikinci tekrarını yapmaları, tatil günleri hariç haftanın her günü bu şekilde devam etmeleri gerektiği kaydedilmektedir.[411] Müderris bulunmadığında eğitim ve öğretim faaliyetlerini muîdlerin sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Nâsıriyetü'l-Ûlâ Medresesi'nde otuz sene medresenin müderrisi olmadan muîdler tarafından eğitim ve öğretim faaliyetleri sürdürülmüştür.[412] Muîdlerin ders tekrarı dışında başka görevleri de bulunmaktadır. Medreselerde muîd sayısı birden ona kadar çıkabilmektedir. Örneğin Nâsıriyetü'l-Ûlâ Medresesi'nde uzun bir süre on muîd tarafından eğitim ve öğretim sürdürülmüştür.[413] Kahire'deki Salâhiyye Medresesi'nin vakfiyesinde ise iki muîde istihkak ve maaş tahsis edilmiştir.[414]

1.2.4. İmam ve Müezzin

Dönemin eğitim öğretim kurumlarında adı geçen görevlerden biri de imamlık vazifesidir. Bu görev mescit ve camilerde olduğu gibi medreselerde de bulunmaktadır. Şâfiî fakih ve kârilerden olan Ebû İshâk el-Mâzinî (v. 635/1238) ve Ebü'l-Mihend el-Fezârî (v. 640/1242) Kahire'de bulunan Fâdıliyye Medresesi'nde imam olarak görev yapmıştır.[415] Aynı şekilde Mecdüddin el-Kinânî el-Mevsılî (v. 695/1295) Dımaşk'ta bulunan Adıliyye Medresesi imamlığını yapmıştır.[416] Müderrislerin aksine imamların hangi mezhebe mensup olduğuna bakılmaksızın medreselerde imamlık yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Şihâbuddin Ahmed b. Nasr el-Bulkînî (v. 838/1435), Şâfiî olmakla birlikte Kahire'de el-Meşhedü'l-Hüseynî'nin yanındaki Hanbelî mezhebine ait medresede imam olarak görev yapmıştır.[417]

Kaynaklarda medreselerde müezzinlerin bulunduğu da zikredilmiştir. Şihâb Ahmed b. Yusuf el-Makdisî (v. 689/1290), el-Hanbelî Nûriyye Medresesi'nde müezzin olarak görev yapmıştır.[418] Yine Necâ b. Alî b. Hasan er-Remlî (v.?), Dâru'l-Fakih et-Tartûşî'de müezzinlik yapmıştır.[419] Aynı şekilde Ebü'l-Hasan el-Lahmî (v.?)

---

411 Takıyyüddin es-Sübkî**, Fetâvâ's-Sübkî,** c.2, s.62.
412 Eymen Şahin Selâm**, el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.148.
413 Eymen Şahin Selâm**, el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.148.
414 Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.259.
415 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.133-232.
416 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.283.
417 İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, c.9, s.328.
418 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.359.
419 Ebû Tâhir Sadrüddin Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî, **Kitâbu Mu'cemi's-sefer,** el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke, ty., s.102.

Kahire'de Sâhibiyye Medresesi'nde müezzinlik yapmıştır.[420] Medreselerde imamlık ve müezzinlik yapanların bu görevlerle birlikte başka görevleri de üstlendikleri görülmektedir. Nitekim Ebû Rebi' Süleymân b. Abdullah el-Herevî (v. 612/1215), Kahire'deki Sâhibiyye Medresesi'nde imamlık vazifesinin yanında kârilik görevini de üstlenmiştir.[421]

1.2.5. Nâzır

Güçlü bir vakıf teşkilatına sahip olan Eyyûbîlerde medrese ve diğer kurumların vakıf teşkilatına bakan kişiye nâzır adı verilmiştir. özellikle vakıf ve divan gibi malî kurumları denetleyen veya yöneten kimseler için kullanılan bu terim, zamanla idarî ve malî işlerle ilgilenen pek çok görevli için kullanılmıştır.[422]

Selâhaddin Eyyûbî'nin Kahire'de inşa ettiği Salâhiyye Medresesi'nin vakfiyesinde medresenin nâzırına on dirhem tahsis edildiği kaydedilmiştir.[423] Bu görev ayrı bir kadro olmakla birlikte genellikle medresenin müderrisine verilmiştir. Muhammed b. Yahya İbn Fadlân 614 (1217) senesinde Bağdat'taki Nizâmiyye Medresesi müderrisliği ve vakıf nazırlığını üstlenmiştir.[424] Aynı şekilde Nâsıriyyetu's-Saniye ve Süyûfiyye Medresesi'ne atanan müderrisler hem nâzırlık hem de müderrislik görevlerini birlikte yürütmüşlerdir.[425] Müstakil olarak bazı medreselerde mevcut olup bazılarında bulunmayan bu görev, müderrisin görevlerinden sayılmaktadır. Kaldı ki Selâhaddin Eyyûbî'nin Kahire'de Hanefî fakihlere vakfettiği medreselerden biri olan Suyûfiyye Medresesi'nin vakıf gelirlerinden on bir dinarı nâzırın kendisine, geri kalan geliri ise Hanefî talebelere sarf edeceği kaydedilmektedir.[426]

---

[420] Eymen Şahin Selâm, **el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.152.
[421] Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.341.
[422] Cengiz Tomar, "Nâzır", **DİA,** İstanbul 2006, c.32 s.449.
[423] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.257; Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.259.
[424] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.4, s.35.
[425] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.168.
[426] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.204.

1.2.6. Diğer Görevler

Yukarıda adı geçen mansıpların dışında kaynaklarda müfîd, tasdir, hâzin, kâtibu'l-gaybe, kârî ve hâdim adında görevler de bulunmaktadır. Müfidler, medreselerde talebelere dersi aynen tekrar ettirmek yerine ek bilgiler veren görevliler olarak tanımlanmıştır.[427] Eyyûbîler döneminde bu göreve getirilenler hakkında bir bilgiye rastlanmamakla birlikte sonraki dönemlerde örneğin Memlükler döneminde bu göreve getirilmiş fakihler bulunmaktadır. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) tarafından Sirâceddin el-Câberî'ye (v. 893/1488) fıkıh alanında müfid izni verilmiştir.[428] Bu bilgilerden yola çıkarak okutulan dersle ilgili farklı bilgiler veren müfidin dersleri iyi bir seviyeye gelen öğrencilerin hocalarından aldıkları izin çerçevesinde almış oldukları bir görev olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynaklarda tasdir adında bir kadronun da adı geçmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde net olarak nasıl bir görev olduğunu tespit edemedik. Bununla beraber bu görevin müderrisliğin bir alt görevi olduğu anlaşılmaktadır. Örnek olarak Özbekiyye Medresesi'nde ferâiz (miras hukuku) derslerinde Abdullatif b. Osman el-Bolâkî'nin (v.?) bu görevi üstlendiği zikredilmektedir.[429] Yine Emevî Cami'sinde Şemseddin Muhammed b. Kadı Necmüddin'nin (v. 789/1387) tasdîr görevine getirildiği kaynaklarda yer almaktadır.[430] Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla bu görev, Eyyûbîler döneminden sonra ihdas edilmiştir. Eyyûbîler'in eğitim sisteminde karşılaşmadığımız bu görevin veya mesleğin Eyyûbîler sonrasında yaygınlaşmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Hâzın ise kütüphane görevlisine verilen isimdir. Bu kütüphane ister müstakil ister cami veya medreseye ait olsun tümünde görev yapmaktadır. Hâzının görevinin kitapları korumak, yıpranan kitapların tamiratını yapmak, kitapları bir süre kullanmak üzere âriye olarak alıp vermek ve vâkıf tarafından rehin şartı varsa rehinsiz vermemek şeklinde kaydedilmiştir.[431] İbn'ü-Sâî olarak bilinen Tâcuddin Ali b. Hasan (v.

[427] Tâcüddin es-Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.85.
[428] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.208.
[429] Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-lâmi',** c.4, s.331.
[430] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.307.
[431] Tâcüddin es-Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.88.

674/1275) Müstansıriyye Medresesi'nde,[432] Ahmed b. Abdurrahman Nâsihuddin ez-Zebîdî (v. 696/1297) Sümeysâtiyye Kütüphanesi'nde hâzin olarak görev almıştır.[433] Kâtibu'l-Gaybe ise öğrenci ve hocaların derslere devam edip etmediklerini tespit eden, devamsızlıklarını gerekçesiyle birlikte kayda geçiren görevlidir.[434] Hâdim ise medreselerde müderris ve talebelerin ihtiyaçları ve hizmetleriyle ilgilenen görevlinin adıdır.[435]

Eyyûbîler dönemi eğitim ve öğretim kurumlarında mevcut olan görevlerden biri de kârîdir. Sübkî, kıraat dersi hakkında bilgi verirken, dersten önce duruma münasip bir âyetin Kırâat-ı 'Aşere ile okutulduğunu, bunun bir gelenek haline geldiğini belirtmektedir.[436] Yukarıda da ifade edildiği gibi Süleymân el-Herevî Kahire'deki Sâhibiyye Medresesi'nde "kârî" görevini üstlenmiştir.[437]

1.3. FIKIH TALEBELERİ

Eyyûbîler döneminde eğitim ve öğretimin odak noktasını teşkil eden öğrencilere büyük bir önem verilmiştir. Bu dönemde öğrencilerin durumlarını iyileştirmeye, ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çok sayıda çalışma yapılmış ve bölgeye gelen seyyahlar ilim talebelerine yönelik en iyi imkânların bu bölgelerde sunulduğunu belirterek ilim talebelerini buraya davet etmişlerdir.[438] Tâcüddin es-Sübkî, medreselerde okuyan öğrenciler için "fukahâi'l-medrese" ifadesini kullanmıştır.[439] Bu isimlendirme o dönemde medreselerde fıkıh eğitiminin diğer ilimlerden daha fazla yapıldığına bir işaret olarak kabul edilebilir.

Eyyûbîler dönemindeki fıkıh eğitimi incelendiğinde öğrencilerin iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Bunlar, düzenli ve sistematik eğitime katılan öğrenciler ile geçici eğitim gören öğrencilerdir. Düzenli eğitim görenler vakfın şartlarına göre medreseye alınan ve yine vakfın şartlarına göre ihtiyaçları karşılanan öğrencilerdir.[440]

---

[432] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1554.
[433] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.289.
[434] Tâcüddin es-Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.86.
[435] Dündar, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** s.153.
[436] Tâcüddin es-Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.86.
[437] Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.341.
[438] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.
[439] Tâcüddin es-Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.85.
[440] Eymen Şahin Selâm, **el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.154.

Bu öğrenciler ilim seviyelerine göre istihkâk almışlardır. Bu istihkâk bazı medreselerde belirli olup bazılarında ise medrese hocasının inisiyatifine bırakılmıştır. Nitekim Kahire'de Hanefî fakihlere vakfedilen Suyûfîyye Medresesi, vakıf gelirlerinden müderrisin ücreti çıkarıldıktan sonra geri kalan vakıf gelirleri orada okuyan Hanefî mezhebine mensup talebelere, seviyelerine göre sarf edilmiştir.[441]

Vakfın kurucusunun belirlediği şartlar gereği öğrenciler, bütün gayretlerini dersi anlama ve kavramaya sarf etmeleri, ciddi bir mazeret olmadan dersi kaçırmamaları gerekirdi. Yine talebelerin günlük mütemadiyen Kuran-ı Kerîm'den bir cüz okumaları,[442] ilim tahsilini bitirmeye yakın öğrencilerin diğer öğrencilerden daha fazla çalışmaları öğrencilerin sorumlulukları arasındaydı.[443]

Mısır ve Şam bölgesinin İslâm âleminin ticaret ve hac yolu üzerinde olması, her bölgeden bu merkezlere yolcuların uğramasına neden olmuştur. Bu da başka bir öğrenci grubunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Mısır'a Batı Afrika ve Endülüs'ten yolcular uğrarken, Şam ise Anadolu, Kafkasya, Azerbaycan ve Bağdat'tan yolcuların uğrak merkezi olmuştur. Bu bölgelerde büyük âlimlerin bulunmasını ve medreselerinde ilim talebelerine büyük imkânların sağlanmasını fırsat bilerek yolcuların bir kısmı bu merkezlerde ilimle meşgul olmuştur. İbn Cübeyr seyahatnamesinde İskenderiye'de büyük imkânlara sahip birçok medresenin bulunduğunu, bu medreselerde çeşitli ilimlerde müderris tahsis edilmiş olmasının yanında yabancılar için kalacak yer, burs, ücretsiz hamam ve hastanelerin tahsis edildiğini kaydetmektedir.[444] İbn Cübeyr Şam'da da dışarıdan gelmiş yabancı öğrenciler için çok sayıda misafirhanenin bulunduğunu belirtmektedir.[445]

Bir diğer öğrenci grubu ise geçici öğrencilerdir. Bunlar durumlarına göre derslere zaman zaman katılan ve vakıf şartlarına tabi olmayan öğrencilerdir.[446] Bu gruba devlet adamları, tüccarlar, esnaf veya halktan bazıları girmektedir. Selâhaddin Eyyûbî ve emîrlerin Hâfız Silefî'nin derslerine katılmaları bu tarz talebeliğe örnek

[441] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.204.
[442] Tâcüddin es-Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.85-86.
[443] Tâcüddin es-Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.85.
[444] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.15.
[445] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.
[446] Eymen Şahin Selâm, **el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.154.

gösterilebilir.[447] Medreseye kaydolan öğrencilerin yaş sınırlamasının olup olmadığı konusunda literatürde bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak öğrencilerin mektep (küttâb) aşamasını bitirdikten sonra medreseye kayıtlarının alındığı anlaşılmaktadır.

1.4. FIKIH ALANINDA OKUTULAN ESERLER

Eyyûbîler döneminde medrese ve diğer eğitim kurumlarında okutulan fıkıh derslerinde -günümüzde olduğu gibi- sistemli ve belirli bir müfredat takip edilmemiştir. Medresede ders hocasının belirlemiş olduğu, özellikle fakihin ilmî kariyer ve gelişimiyle ilgili eserler okutulmuştur. Eğitim ve öğretim daha çok hoca ile talebe arasındaki kişisel irtibata dayanmaktaydı. Dönemin talebeleri her ne kadar en iyi hocalardan fıkıh dersi alabilmek için çaba sarf etse de bazen hocadan ziyade vakıf imkânlarına bakarak medreseleri tercih etmişlerdir. O dönemde fakihler tarafından okutulan eserlerin tümünden haberdar olmak zor olsa da tabakât ve çeşitli kitaplarda yer alan bilgilerden hareketle söz konusu dönemde okutulan fıkıh eserleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Ayrıca Nu'aymî'nin, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris* isimli eserinde de Eyyûbîler dönemi medreselerinde okutulan fıkıh kitapları hakkında bir takım bilgiler bulunmaktadır.[448]

Selâhaddin Eyyûbî'nin Kudüs'te inşa ettirdiği Salâhiyye Medresesi'nin vakfiye şartları yukarıda da belirtildiği gibi o dönemdeki medrese ve diğer eğitim kurumlarında okutulan fıkıh eserleri hakkında bir fikir vermektedir. Vakfiyede medresede ders verecek olan müderrisin derse Kur'ân'la başlayacağı, ardından vakıf kurucusuna ve Müslümanlara dua edeceği, sonra mezhep fıkhı, hilâf, usûl ve diğer şerî ilimleri okutacağı ve derslerin de muîdler tarafından öğrencilerle tekrar edileceği belirtilmektedir.[449]

O dönemde bir talebenin günlük ders yükünü tam olarak tespit etmek zor olsa da elde ettiğimiz verilerden birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz. Örneğin Ebû Şâme el-Makdisî'nin Rükniyye Berrâniyye medresesinde Müzenî'nin *Muhtasar* adlı eserini

[447] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.17.
[448] Bkz. Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.90- c.2, s.100; Cengiz Tomar, "Nu'aymî", **DİA,** İstanbul 2007, c.33, s.221.
[449] Takıyyüddin es-Sübkî**, Fetâvâ's-Sübkî,** c.2, s.62.

okuttuğu bilinmektedir.[450] Nevevî, Ömer b. Bundâr et-Tiflisî'den Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı ile Fahruddin er-Râzî'nin *el-Müntehab* adlı eserlerini okuduğunu kaydetmektedir.[451] Yine İbn Abdüsselâm'ın Seyfeddin el-Âmidî'den Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserini ders aldığı ve onun ders anlatım tarzını çok beğendiği kaydedilmektedir.[452] Bu dönemde Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin ve Gazzâlî'nin kitapları Şâfiî'ler arasında revaçta olan fıkıh kitaplarıdır. Nitekim Nevevî de Şâfiî mezhep fıkhında birçok çalışma yapıldığına işaret etmiş ve bu çalışmalar arasında Şîrâzî'nin ve Gazzâlî'nin daha çok rağbet gördüğünü kaydetmiştir.[453] Şîrâzî'nin fürû-i fıkha dair *el-Mühezzeb* ve *et-Tenbîh* adlı eserleri o dönemde çok rağbet görmüş ve medreselerde ezberlenen metinler arasında yer almıştır.[454]

Bu dönemin fakihlerinden İbn Abdüsselâm,[455] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ Nevevî,[456] Alâeddin el-Bâcî (v. 714/1315)[457] tahsil hayatında Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fıkhına dair *et-Tenbîh* adlı eserini ezberleyen fakihlerdendir. Bu dönemde *et-Tenbîh'i* ezberleyen fakihler arasında Muhammed b. Hüseyn b. Zeyn b. Musâ el-Âmirî (v. 657/1259) ve Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Endelüsî, Dımaşk'ta fıkıh eğitimi sırasında *et-Tenbîh*'i ezberlemiştir.[458] Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı eseri de bu dönemde Şâfiî fakihler tarafından ezberlenen eserlerdendir. Nevevî de bu eseri ezberleyen fakihlerdendir.[459] Yine Şâfiî fakihlerinden İbn Salâh'ın çok genç yaşlarda *el-Mühezzeb*'i ezberleyerek tekrar ettiği kaydedilmektedir.[460] Bu dönemde Şâfiî fukahâsı tarafından özellikle mübtediler tarafından ezberlenen eserlerin başında Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin *et-Takrîb* adlı eseri gelmektedir.[461] Bu dönem fakihlerinden olan İbn Dakîkul'îd esere *Tuhfetü'l-lebîb* adında bir şerh yazmıştır.[462] Gazzâlî'nin *el-Vecîz,*

---

[450] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.190; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.235.
[451] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.250.
[452] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307.
[453] Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.3.
[454] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.489.
[455] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.109; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209.
[456] İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.46; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.154.
[457] Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.341.
[458] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.375-376.
[459] İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.46; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.154.
[460] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.149.
[461] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103.
[462] Sübkî**, Tabakât,** c.5, s.279; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.332; Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye I-XIII,** Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.**,** s.6, s.257.

el-Vasît, el-Basît ve *el-Mustasfâ* adlı eserleri Şâfiî fakihleri tarafından ilgi gören eserlerdendir. Bu dönemde Gazzâlî'nin *el-Vecîz'i* de ezberlenen eserlerdendir. *el-Vasît*'i ezberleyen fakihler ayrıcalıklı sayılmıştır. *el-Vasît'i* ezberlediği kaydedilen fakihlerden biri Şemseddin İbn Ma'n ed-Dımaşkî'dir.[463] Bu dönemin fakihlerinden olan ve İbn Ruzîn olarak tanınan Muhammed b. Hüseyin'in (v. 680/1281), fıkıh usulünde Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sını, fürû-i fıkıhta da Gazzâlî'nin *el-Vasît*'i ile Şîrâzî'nin *et-Tenbîh'*ini ezberlediği kaydedilmektedir.[464] Yine Şemseddin İbn Ma'n'ın Halep'te eğitim sırasında Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserini ezberlediği kaydedilmektedir.[465] Eserin birçok fakih tarafından ezberlenmesi, eserin o günkü fıkıh eğitimdeki önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Bu dönemde eğitim ve öğretimde hilâf ve cedel ilmine önem verilmiş, bazı medrese vakfiyelerinde görevlendirilecek müderrisin bu ilimleri bilmesi şart koşulmuştur. Örneğin o dönemde Dımaşk'ta inşa edilen Mesrûriyye Medresesi vakfiyesinde bu şartlar bulunmaktadır.[466] Dönemin fakihlerinden Seyfeddin el-Âmidî'nin hilâf ilmî alanında yazdığı *et-Tarîkatü's-Sağîra* ve cedel alanında kaleme aldığı *Gâyetü'l-emel fî ilmi'l-cedel* adlı eserleri, okutulan eserler arasındadır.[467] Yine İbnü'l-Mennî'nin *el-Cedelü'l-kebîr* adlı eseri okutulmuştur.[468] Ayrıca bu dönem fakihlerinden İbn Dehhân'ın (v. 592/1196) dört mezhep hilâfını ele aldığı *Takvîmü'n-nazar*,[469] Şemseddin İsbahânî'nin *Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye*[470] adlı eserleri bu alanda okutulan eserler arasındadır. Bu dönemde hilâf alanında birçok eserin telif edilmesi bu önemi göstermektedir. Şâfiî fakihlerden hilâf eğitimi alanlar arasında İbn Ebî Asrûn,[471]

[463] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.89; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.43.
[464] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.138.
[465] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.89; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.43.
[466] Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.16.
[467] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.75; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.60.
[468] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.380.
[469] İbn Dehhân, **Takvîmü'n-nâzar,** c.5, s.374.
[470] Ebû Abdullah Şemsuddin el-'İclî eş-Şâfiî, **Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye fî cümletin mine'l-funûni'l-ilmiyye,** (thk. Bilal Taşkın vd.), Türkiye Diyânet Vakfı, İstanbul ty., s.42; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.201.
[471] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.142; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.

İbn Dehhân,[472] Seyfeddin el-Âmidî,[473] Bahâeddin İbn Şeddâd,[474] İbn Tilimsânî (v. 658/1260),[475] Sirâceddin el-Urmevî,[476] Necmeddin el-Makdîsî (v. 638/1241),[477] Zekiyyüddin el-Münzirî,[478] Necmeddin el-Kudsî (v. 638/1240)[479] bulunmaktadır. Malikî fakihlerinden Abdullah eş-Şârımsâhî (v. 669/1270),[480] Bahâ el-Makdisî (v. 624/1226);[481] Hanbelîler'den İbn Hamdân el-Harrânî,[482] Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye,[483] İbnü'l-Müşebbek (v. 620/1223),[484] Şihabüddin Muhammed b. Halef (v. 618/1221);[485] Hanefîler'den Sıbt İbnü'l-Cevzî,[486] Mahmûd el-Hasîrî,[487] Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî (v. 634/1236)[488] gibi fakihler hilâf eğitimini almışlardır. Eyyûbîler döneminde fakihlerin tedris faaliyetlerinde bu ilme önem vermesi bu dönemde hilâf ilminin önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Hanbelî fakihleri tarafından ezberlenen eserlerden biri Hanbelî mezhebinin görüşlerini özlü biçimde ihtiva eden *Muhtasaru'l-Hırakî* adlı eserdir.[489]

---

[472] İbn Dehhân bu alanda *Takvîmu'n-nâzir* adlı eseri telif etmiştir.

[473] Şâfiî âlimi Ebü'l-Kâsım b. Fadlân'dan hilâf ilmi eğitimini almış sonra bu alanda *et-Tarîkatü's-sağîra* adında bir eser telif etmiştir. Bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.75; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.60.

[474] Fahr en-Nûkânî, el-Berevî'den hilâf ilmini öğrenmiştir. Bkz. İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.84-85.

[475] Hilâf ilmîne dair *İrşâdu's-sâlik ilâ ebyeni'l-mesâlik* isminde bir eser telif ettiği nakledilmektedir. Bkz. İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107.

[476] Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin hilâf alanında telif ettiği *en-Nüket fi'l-mesâ'ili'l-muhtelef fîhâ beyne'ş-Şâfi'î ve beyne Ebî Hanîfe* adlı eserine *Tehzîbü'n-Nüket* adında bir muhtasar telif etmiştir. Bkz. Taşköprüzade, **Miftâhu's-sa'âde,** c.1, s.305; Urmevî, **et-Tahsîl mine'l-Mahsûl,** c.1, s.60.

[477] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71.

[478] Hilâf alanında *el-Hilâfiyyât ve mezâhibü's-selef* adında bir eser telif ettiği kaydedilmektedir. Bkz. Münzîrî, **et-Terğîb ve't-terhîb,** c.1, s.35.

[479] Hilâf alanında bir eser telif ettiği kaydedilmektedir. Bkz. İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.831.

[480] Hilâf alanında *et-Ta 'lik fî ilmi'l-hilâf* adında bir eseri olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.71.

[481] Bağdat'ta İbnü'l-Mennî, Dımaşk'ta Kemâleddin eş-Şehrezûrî'den hilâf eğitimi aldığı nakledilmektedir. Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193.

[482] Ebü'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir el-Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, (thk. Muhammed el-Ya'lâvî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2006/1427, c.1, s.233.

[483] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.74; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.181.

[484] Onun hilâf alanında *el-Vifâk ve'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-erbaa ve Mesâilu'l-hilâf,* adında iki eser telif ettiği kaydedilmektedir. Bkz. İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.381-382; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.1, s.429; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.242.

[485] Bağdat'ta İbnü'l-Mennî'den hilaf dersleri aldığı nakledilmiştir. Bkz. İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.258.

[486] Hilâf alanında *Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf* adında bir eser telif etmiştir. Bkz. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246.

[487] Hilâf alanında *et-Tarîkatü'l-Hasîriyye fî 'ilmi'l-hilâf beyne'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanefîyye* adında bir eser telif etmiştir. Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161.

[488] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.188.

[489] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.183.

Muvaffakuddin İbn Kudâme bu eseri ezberleyen fakihlerdendir.[490] Kelvezânî'nin *el-Hidâye'*si *ve* Ebû'l-Ferec Abdülvâhid b. Muhammed eş-Şîrâzî (v. 486/1094) *el-Îzâh*'ı, İbn Kudâme'nin *el-Kâfî, el-Mukni'* adlı eserleri de Hanbelî fakihler tarafından ezberlenen eserlerdendir. İbn Ebi'l-Fehm (v. 634/1236) Kelvezânî'nin *el-Hidâye'*sini ezberleyenler arasındadır. Amr b. Rafi ez-Zür'î (v. 622/1225) ise Ebû'l-Ferec eş-Şîrâzî'nin *el-Îzâh*'ını,[491] Abdürrezzak b. Rızkullah er-Rus'anî (v. 661/1262) İbn Kudâme'nin yanında *el-Mukni'* adlı eserini ezberlediği nakledilmiştir.[492] Takiyyüddin İzzeddin Ahmed b. Muhammed (v. 643/1245) *el-Kâfî'*yi ezberlemiştir.[493] Hanbelî fıkhına dair *el-Mukni'* adlı eser,[494] İbn Kudâme'nin *el-'Umde fi'l-fıkhi'l-Hanbelî'*si ve Kelvezânî'nin *el-Hidâye'*si de okutulan eserlerdendir. Nitekim Hanbelî fakihlerinden olan İbn Hamdân'ın, Nâsihuddin el-Harrânî'den *el-'Umde* ve *el-Hidâye'*yi okuduğu kaydedilmektedir.[495]

Mâlikî fakihleri tarafından medreselerde okutulan ve ezberlenen eserler arasında İbn Hâcib'in furûa dair *Câmi'u'l-ümmehât*'ı,[496] İbn Şâs'ın *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî âlimi'l-Medîne* adlı eseri bulunmaktadır.[497] Mâlikî fakihleri tarafından okutulan eserlerden biri de Nasîruddin es-Sâmirî'nin (v. 616/1219) *el-Müstev'ab*'idir. Nitekim ilim ehli bir aileden gelen Hanbelî fakihi Şemseddin İbnu'l-Müneccâ (v. 641/1243) babasından es-Sâmirî'nin (v. 616/1219) Hanbelî fıkhına dair telif ettiği *el-Müstev'ab* adlı eserini okumuş ve babasından aldığı bilgileri hâşiye ve talik olarak eklemiştir.[498]

Hanefî metinlerinden ezberlenen eserlerin başında İmam Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebîr*'i gelmektedir. O dönemde Dımaşk'ta bu eseri ezberlemiş olan pek çok

[490] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.100.
[491] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.345.
[492] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.84.
[493] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.506.
[494] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.363; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.831.
[495] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.292.
[496] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.139.
[497] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.86; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.28.
[498] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.492.

kişinin bulunduğu bilinmektedir.[499] Yine Kudûrî'nin *el-Muhtasarı,* Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si bu dönemde rağbet gören eserlerdendir.[500]

Bu dönemde ezberlenen mütekellimin fıkıh usulü eserleri arasında İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Varakât* adlı eseri gelmektedir. Eyyûbîler dönemi fakihlerinden Tâcüddin el-Firkâh bu esere yazdığı *ed-Derekât* adlı şerhin mukaddimesinde bu eserin o dönemde medreselerde mübtedilere ezberletildiğini kaydetmektedir.[501]

Fıkıh usulü alanında bu dönemde ilgi gören eserlerin başında Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *Luma'*'ı, Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı,[502] Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü gelmektedir.[503] Bu eser Şam bölgesine geldiğinde burada rağbet görmüş, fakihler tarafından okutularak ezberlenmiştir.[504] Âmidî'nin *el-İhkâm'*ı[505] ve *Müntehe'-sul fî ilmi'l-usûl*[506] adlı eserleri usûl alanında okutulan eserlerdendir. Şemseddin b. Şeyh Fahreddin el-Ba'lebekkî el-Hanbelî (v. 699/1300), Seyfeddin el-Âmidî'nin *Müntehe'-sûl*'ünü ezberlediği kaydedilmiştir.[507] Yine bu alanda ilgi gören eserler arasında fıkıh usulü eserlerinin olgunluk evresini temsil eden Âmidî'nin *el-İhkâm*'ıyla Râzî'nin *el-Mahsûl'*ünü sistemleştiren ve birikimi özetleyen İbn Hâcib'in *el-Müntehe'-sûl ve'l-emel* ve Muhtasarı yer almaktadır.[508]

Eyyûbîler döneminde -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Şâfiî Mezhebi'ne dair fıkıh kitapları arasında çokça okutulan eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Müzenî – *el-Muhtasar*
2. Ebû İshak eş-Şîrâzî - *el-Mühezzeb, el-Lüma'* ve *et-Tenbîh*
3. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî - *el-Varakât*
4. Gazzâlî - *el-Vecîz, el-Vasît, el-Basît el-Vasît* ve *el-Mustasfâ*
5. Fahruddin er-Râzî - *el-Müntehab* ve *el-Mahsûl*

[499] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47.
[500] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.379.
[501] Necmettin Kızılkaya, "el-Varakât", **DİA,** İstanbul 2012, c.42, s.518.
[502] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.138.
[503] İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.49; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.153.
[504] Ahmet Bedevî, **el-Hayâtü'l-akliyye fî asri hurûbi's-salîbîyye,** Dâru Nehdetü Mısr, Kahire 1972, s.182.
[505] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307.
[506] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.380.
[507] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.445.
[508] Ferhat Koca, "el-Muhtasar", **DİA,** İstanbul 2006, c.31, s.67-70.

6. Ebû Şücâ‘el-İsfahânî - *et-Takrîb*
7. Seyfeddin el-Âmidî - *el-İhkâm, et-Tarîkatü’s-sağîra* ve *Gâyetü’l-emel fî ilmi’l-cedel*
8. İbn Dakîkul’îd -*Tuḥfetü’l-lebîb*
9. Şemseddin İsbahânî - *Kitâbü’l-kavâidi’l-külliyye*
10. Tâcüddin el-Firkâh - *ed-Derekât*

Eyyûbîler döneminde Hanefî fıkhına dair sıklıkla okutulan fıkıh kitapları:

1. İmam Muhammed - *el-Câmi‘u’l-kebîr*
2. Kudûrî – *el-Muhtasar*
3. Mergînânî - *el-Hidâye*

Eyyûbîler döneminde Mâlikî fıkhına dair sıklıkla okutulan fıkıh kitapları:

1. İbn Hâcib – *Câmi‘u’l-ümmehât, Müntehe’s-sûl ve’l-emel*
2. İbn Şâs - *‘İkdü’l-cevâhiri’s-semîne fî mezhebî ‘âlimi’l-Medîne*
3. Ebyârî - *et-Tahkîk ve’l-beyân*

Eyyûbîler döneminde Hanbelî Mezhebi’ne dair sıklıkla okutulan fıkıh kitapları:

1. Ebü’l-Kâsım el-Hırakî – *el-Muhtasar*
2. Muvaffakuddin İbn Kudâme - *el-Mukni‘, el-Kâfî*
3. İbn Kudâme - *el-’Umde fi’l-fıkhi’l-Hanbelî*
4. Kelvezânî - *el-Hidâye*
5. Ebû’l-Ferec eş-Şîrâzî - *el-Îzâh*
6. Seyfeddin el-Âmidî - *Müntehe’s-sûl*

Eyyûbîler döneminde okutulan diğer fıkıh kitapları

1. İbn Dehhân (dört mezhep hilâfını ele alan) - *Takvîmü’n-nazar*
2. İbnü’l-Mennî - *el-Cedelü’l-kebîr*

Eyyûbîler döneminde günlük ders programı hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Şâfiî fakih Nevevî’nin çeşitli ilimlerde günlük on iki ders okumuş olduğunu görüyoruz.

Nevevî’nin günlük aldığı dersler:

1. Gazzâlî’nin *el-Vasît* (Şâfiî Fıkhı)
2. Şîrâzî’nin *el-Mühezzeb* (Şâfiî Fıkhı)
3. Humeydî’nin *el-Câmi‘ beyne’s-Sahîhayn* (Hadis Şerhi)
4. Müslim’in *el-Câmiu’s-sahîh* (*Sahihi Müslim*, Hadis)
5. İbn Cinnî’nin *el-Lüma‘* (Arap Dili)
6. İbnü’s-Sikkît’in *Islâhu’l-mantık* (Arap Dili)

7. Akaid ilminden bir ders (Akaid)
8. Sarf ilminden bir ders (Sarf)
9. Râzî'nin *el-Müntehab* (Fıkh Usûlü)
10. Şîrâzî'nin *el-Lüma'* (Fıkh Usûlü)
11. Rical ilminden bir ders (Ricâl İlmi).[509]

Fakihler başka mezheplere ait eserleri de okumuşlardır. Şâfiî mezhebine mensub olan Ebû Şâme el-Makdisî, Hanbelî fıkhına dair Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Muğni fî şerhi Muhtasari'l-Hırakî* adlı eserini okumuştur.[510] Yer yer fıkhın müstakil konularına dair telif edilen eserler de okunmuştur. Ebû Şâme'nin, Takıyyüddin İbn Salâh'tan *Kitâbu'l-menâsik* adlı eserini okuması buna bir örnek olarak gösterilebilir.[511]

O dönemde fıkıh ilmi dışında diğer ilimlerde öne çıkan âlimlerin de fıkıh eğitimi aldıkları görülmektedir. Nitekim tarihçi kimliğiyle öne çıkan âlimlerden olan Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kıftî'nin (v. 646/1248) nahiv, sarf, Kur'ân ilimleri, fıkıh, usul, hadis, mantık, tarih ve diğer ilimlerin eğitimini aldığı kaydedilmektedir.[512] Yine o dönemde ilmî amaçla Kahire, Dımaşk, Halep gibi ilim merkezlerini ziyaret eden Endülüslü dilbilimci ve kıraat âlimi Lûrâkî'nin, ilmî seferlerinde dilbilimi ve kıraat eğitiminin yanında fıkıh eğitimini de aldığı kaydedilmektedir.[513]

Buradan fıkıh ilmi dışında başka alanlarda uzmanlaşmak isteyenlerin de fıkıh ve dil gibi diğer alanlarda yeterli bir bilgi düzeyine ulaşmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Birbirinden farklılık arz eden bu örneklerden yola çıkarak o dönemde okutulan fıkıh derslerinin herkesin uymak zorunda olduğu belli bir programa tabi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum her eğitim kurumunun kendine has bir programı uygulamış olduğunu da göstermektedir. Fıkıh talebelerinin mantık ve felsefî ilimlerle uğraşmaları genellikle hoş karşılanmamıştır. Bu konularda ders almak isteyen fıkıh talebeleri zaman zaman hocaları tarafından uyarılmıştır. Kemâlüddin İbn Yûnus el-Mevsılî'nin öğrencilerinden olan İbn Salâh, hocasından mantık alanında ders almak istediğini belirtmiş hocası Kemâlüddin İbn Yûnus, bu

[509] İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.49; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.153.
[510] Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl Şihâbüddin Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis,** (thk. Osman Ahmet Anber), Dâru'l-Hüdâ, Kahire 1978/1398, s.70.
[511] Ebû Şâme, **el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis,** s.70.
[512] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.5, s.2024.
[513] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.5, s.2189.

ilimle uğraşmamasını tavsiye etmiş, İbn Salâh nedenini sorunca, hocası insanların kendisi hakkında iyi düşüncelere sahip olduğunu, bu ilimle uğraşanların inançlarının bozuk olduğunu düşündüklerinden dolayı bu ilimle uğraştığı takdirde insanların hakkındaki düşüncelerinin değişeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine İbn Salâh'ın bu ilimden vazgeçtiği nakledilmektedir.[514]

Bu dönemdeki ders düzeninin halka şeklinde ve öğrencilerin bilgi seviyelerine göre olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Kelvezânî'nin (v. 510/1116) öğrencilerinden Ebû Bekir ed-Dîneverî (v. 532/1137), hocaların öğrencilerini sahip oldukları bilgi seviyelerine göre ders halkasına oturttuklarını, öğrencilik döneminin başlarında kendisinin de ders halkasının sonlarında oturduğunu kısa bir süre sonra fıkıh ilminde ilerlediğini ve halkanın ilk sıralarına oturtulduğunu kaydetmektedir.[515] Bu oturma düzeninin tercih edilmesinin nedenlerinden biri öğrencilerin daha iyi çalışarak müderrise yakın olma çabası içinde olmalarını teşvik etme olduğu düşünülmektedir. Talebenin alacağı derslerin çeşitli olması durumunda ders hocası öncelikle tefsir, hadis, kelam, fıkıh usûlü, fürû-i fıkıh, hilâf ve dil eğitimi sıralamasına uymaya çalışmıştır.[516]

1.5. FIKIH İCÂZETLERİ

İcâze kelimesi mastar olup sözlükte "tatbik etmek, yürütmek,[517] izin vermek, ruhsat vermek anlamlarına gelir. "Talebe'l-icâze" deyiminin anlamı ise "izin istemek" demektir.[518] Fıkıh ilminde "fetva ve ders vermek için hocadan alınan izin"[519] anlamında kullanılmıştır. İslâm âleminde önce hadis alanında kullanılan bu terim birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır.[520]

---

[514] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.382.

[515] İbn el-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **el-Muntazam fi tarihi'l-mulûk ve'l-ümem I-IXX,** (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ ve Mustafa Abdulkadir Atâ), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, c.17, s.328.

[516] Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî, **Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fî edebi'l-'âlim ve'l-müte'allim,** (talik Muhammed Mehdî el-Âcemî), Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1433/2016, s.64.

[517] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.5, s.326.

[518] Mecdüddin ebû Tâhir Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-muhît,** Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1426/2005, s.506-507.

[519] Heyet, **el-Mevsûatü'l-fıkhiyye'l-Kuveytiyye,** c.1, s.303.

[520] Eyyûbîler döneminin önemli hadis âlimlerinden olan İbn Salâh, hadis icazetlerini ve izinlerini altı kısma ayırmaktadır. Bkz. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, **Mukaddimetü İbni's-Salâh,** (thk. Nureddin Itır), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1406/1986, s.137.

Bu dönemde eğitimin temeli, kitaba ve hoca-talebe ilişkisine dayanıyordu. Öğrencinin dersleri hangi hocadan okuduğu önemliydi. Yaygın fıkıh icazetlerinden biri, hocanın talebesine okuttuğu kitabın icazetini vermesiydi. Öğrencinin hocasından yazmış olduğu bir fıkıh kitabını veya rivayet hakkına sahip olduğu eseri rivayet etmek üzere izin alması o dönemde yaygın icazet yöntemlerindendi. Bir hocadan ders almadan bir eseri okumak veya okutmak hoş karşılanmıyordu. Âlimler arasında meşhur olan "(bir öğretmen olmadan) ilmi sahifelerden, Kur'ân-ı Kerim'î de Mushaf'tan öğrenme" anlamındaki

[لا تأخذ العلم من صحفي ولا القرآن من مصحفي] sözünden de bu durum anlaşılmaktadır.[521] Bu yöntemde icazet şu şekillerde verilmekteydi: Hoca talebesine "Sana şu eserimin icazetini verdim" ifadesiyle sözlü olarak, hocanın kendi el yazısıyla yazdığı icazet metni ile yazılı olarak ya da hocanın "duyduklarımı rivâyet etmene icazet verdim" şeklinde rivayet izni olarak yapılmaktaydı. Bu tür icazetler fıkıhçıların, hadisçilerin ve diğer âlimlerin kabul ettiği icazet türleridir.[522] İbn Şâs'ın Ebû İshâk İbrahim b. Ali adında bir öğrencisine verdiği icâze bu konuda örnek teşkil etmektedir. Bu icazede besmele, hamdele ve salveleden sonra şöyle devam edilmektedir:

"Yüce Allâh, Ebû İshâk İbrahim b. Ali'ye ikramda bulunsun ve ona ilmiyle istifade etmesini nasip etsin. Belli bir süre benim yanımda ders aldı. Ders aldığı eserlerden biri de benim kaleme aldığım *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi âlimi'l-Medîne* adlı eserdir. Kendi hattımla yazdığım bu kitabı benden ödünç alarak bir kopyasını yazdı. Sonra bendeki nüsha ile kendi yazdığı nüshayı karşılaştırdı. Akabinde memleketine dönmek isteyince benden mezkûr kitabın icazetini talep etti. Onun buna layık ve fazilet sahibi olduğunu bildiğim için kendisine icazet verdim. Kendisine fıkıh usulü hakkında yazmış olduğum *Tahrîri'l-iktidâti ve'l-fusûl fî tecrîdi ilmi'l-usûl* adlı eserimin icazetini de veriyorum. Yine İbn Hatîb el-Mizzî'nin (v. 687/1288) sünnet ehline yönelttiği sorulara cevap olarak kaleme almış olduğum *el-İntisâr li eimmeti'l-emsâr* adlı eserimin icazetini de verdim. Yüce Allah kendisine de bize de ilimle iştigal

[521] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.75.
[522] İbnü's-Salâh, **Mukaddimetü İbni's-Salâh**, s.153-154.

etmeyi nasip etsin".[523] Benzer bir şekilde İzzeddîn İbn Cemâa yanında bir kitabı okuyan öğrencisine okuduğu kitabı, diğer kitapları ve icâzet sahibi olduğu başka eserleri de şartlarına göre rivayet etmeye izin verdiğini belirtmiştir.[524]

Eyyûbîler döneminde yaygın icazet türlerinden biri de genel fetva icazetidir. Bu dönemde ilim talebeleri fetva ve ders verecek düzeye gelince ders hocaları tarafından kendilerine ilmî icâzet verilmiştir. Yazılı olarak verilen bu icazetler genellikle rika yazısıyla yazılmaktadır.[525] Bu icazetler şekil olarak genellikle birbirine benzemektedir. Bu tür icazetlerde hamdele ve salveleden sonra fıkıh ilminin fazileti hakkında bilgi verilir. Öğrencinin eğitimini tamamladığını ve ilmî icâzete hak kazandığı belirtilir. İskenderiye'de İbnü'l-Mulakkin tarafından yirmi bir yaşında olan Kalkaşandî'ye verilen icazette de bunun bir örneği görülmektedir. Bu icazette hamdele ve salveleden sonra başta fıkıh olmak üzere şer'î ilimler övülmüş, talebenin ismi (Kalkaşandî) zikredilerek fazilet sahibi âlimlerin yanında ilim öğrendiği ve ilmî icâzeti hak ettiği belirtilmiş ve akabinde icazet silsilesi aktarılmıştır.[526]

Belirli bir kitabı okuma ve okutma icazetlerinde olduğu gibi fetva verme icâzeti de usulüne uygun bir şekilde yetkin bir fakihten alınıyordu. Bir kişi birden fazla müderristen icazet alabildiği gibi zaman zaman fetva icazetinin fıkıh icazetiyle beraber verildiği de görülmekteydi. Bunların yanı sıra fıkıh dersi ve fetva verme icâzetlerinin sözlü bir sınavdan sonra da verildiği karşılaşılan durumlardandı.[527]

1.6. İLMÎ SEYAHATLER

İlim talebi için daha İslâm'ın ilk yıllarında ilmî seyahatler yapılmıştır. İslâm tarihinde bunun pek çok örneği vardır. Başlangıçta hadis alanında ortaya çıkan "rihleler" olarak ifade edilen bu seyahatler,[528] daha sonra diğer ilim alanlarına da yayılmıştır. Ahmed b. Hanbel'e, ilim talebi için bir âlimin yanında kalarak ilminden

---

[523] Hamit b. Muhammed Lahmer, "Mukaddime", mlf. **'İkdü'l-cevâhiri's-semîne,** Dâru Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2003, s.36.
[524] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.14, s.373.
[525] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.14, s.364.
[526] Kalkaşandî, **Subhu'l-a'şâ,** c.14, s.365-367.
[527] Makdisi, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim**, s.228.
[528] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, **er-Rihle fî talebi'l-hadîs,** (thk. Nureddin Itır), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1395/1975, s.71.

istifade etmek mi yoksa ilim talebi için başka âlimlere gitmek mi daha faydalı olur şeklinde sorulan soruya, "rihleler yapmak daha faydalıdır" diye cevap vermiştir.[529] Eyyûbîler döneminde yapılan ilmî yolculuklar, birbirinden uzak coğrafyalar arasındaki ilmî bağlantıların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde özellikle Şam ve Kahire âlimlerin ve fakihlerin gözde ilim merkezleri olmuştur. Çünkü bu merkezlerde ilmî imkânların yanında dönemin büyük âlimleri bulunuyordu.[530] Doğuda Moğol saldırıların Hanefilerin Şam'a; batıda Endülüs'e karşı yapılan Haçlı saldırıların Mâlikî'lerin batıdan Mısır'a yönelmelerinde etkisi böyüktür. Bu ilmî yolculuklar fakihlerin farklı görüş ve mezheplerle karşılaşmasına ve mezhepler arasında farklı tariklerin birleşmesine de katkıda bulunmuştur.

Bu dönemde ilim rihlelerinde bulunan fakihlerden biri İbn Salâh'tır. İbn Salâh Musul'a, sonra Bağdat'a ardından Horasan'a ilmî yolculuklarda bulunmuştur.[531] Bu seferlerinde Kemâlüddin İbn Yûnus, Ruhâvî el-Hanbelî, İbn Sükeyne Abdurrahim es-Sem'ânî, Ebû Mansûr İbn Asâkir, Harestânî ve daha pek çok kişiden ders almıştır.[532] Yine İbn Ebî Asrûn Bağdat'a,[533] sonra Vâsıt'a giderek Ebû Ali el-Fârikî, Hüseyin b. Hamis el-Mevsılî ve birçok fakihden fıkıh ve usûl derslerini almıştır.[534] Seyfeddin el-Âmidî, Bağdat'a giderek Hanbelî fakihlerinden Ebü'l-Feth İbnü'l-Mennî'den,[535] Ebü'l-Kâsım b. Fadlân'dan[536] fıkıh ve hilâf[537] eğitimini almıştır. Bu dönemin fakih ve tarihçilerinden olan Ebû Şâme, ilmî yolculuklara katılmıştır. Bu çerçevede Hicaz, Kudüs, Dimyat, İskenderiye ve Kahire gibi dönemin ilim merkezlerine seyahatler yapmıştır.[538] Yine Muhammed b. Ahmed Kastallânî; Bağdat, Şam, Musul, Mısır ve

---

[529] Ekrem b. Diyâ el-Umerî, **Buhûsün fî târihi's-sünneti'l-müşerrefe,** Bisât, Beyrut ty., s.218.
[530] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.
[531] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.85.
[532] Yukarıda adı geçen isimler ve diğer hocaları hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.149; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.360.
[533] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.17, s.310; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, c.6, s.466.
[534] Sübkî**, Tabakât,** c.7, s.132.
[535] İbnü'l-Mennî, Nasihu'd-Din Ebü'l-Fetih Nasr b. Fetyan el-Bağdâdî el-Hanbelî (v. 583/1187) Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.138. el-Münzirî, Zekiyyuddîn Ebû Muhammed 'Abdul'azîm b. Abdulkuva, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** I-IV, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, c.1, s.70.
[536] İbn Fadlân, Cemalüddin Ebü'l-Kâsım yahya ya da vasık b. Ali b. Fadl b. Hibetullâh el-Bağdâdî, 517/1123 tarihinde bağdatta doğdu. 595/1199 Tarihinde Bağdatta vefat etti. Verdiyye mezarlığına defnedildi. Detaylı bilgi için bkz. el-Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.1, s.330.
[537] Hilaf ilmi hakkında gniş bilgi için çalışmamızın üçüncü bölümüne hilâf ilmine dair eserler bölümüne müracaat ediniz.
[538] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.250.

Yemen'e ilmî yolculuklara çıkmış, bu yolculuklarda çok sayıda fakihten ders almıştır.[539]

Mâlikî fakihlerden olan Ziyâeddin el-Kurtubî, küçük yaşlarında Kurtuba'dan ayrılarak ilim tahsili için Mekke, Medine, Kudüs, Kahire, İskenderiye, Septe, Mağrip ve Tilimsân gibi ilim merkezlerine seyahatler yapmıştır.[540] Bu seyahatlerde Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (v. 714/1315), Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Îsâ el-Ezdî (v. 544/1149), Kadı Cemâlüddin el-Mâlikî (v. 612/1215), Ebü'l-Hasan b. Yahyâ el-Kureşî (v. 656/1258), Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (v. 657/1259) ve daha birçok âlimden ders almıştır.[541] Hanbelî fakihlerden Muvaffakuddin İbn Kudâme, ilim talebinde bulunmak üzere Dımaşk'a ve Bağdat'a rihleler yapmıştır.[542] Yine Bahâ el-Makdisî ilmî vesilelerle Bağdat, Musul ve Meraga'ya giderek bu ilim merkezlerindeki âlimlerden fıkıh ve başka ilimlerde eğitim almıştır.[543] Hanefî fakihlerinden Mahmûd b. Ahmed Hasîrî, Nîşâbur, Mâverâunnehir, Halep ve Dımaşk'ta fıkıh talebiyle ilmî rihlelerde bulunmuştur.[544] Yine Hanefî fakihlerinden Burhaneddin Ebü'l-Muvaffak Mesud b. Şucâ' ed-Dımaşkî (v. 599/1202), Mâverâünnehr'e giderek Mergînânî ve başka fakihlerden Hanefî fıkhını okumuş sonra Dımaşk'â dönmüştür. Burhaneddin ed-Dımaşkî Dımaşk'ta Nûriyye ve Hatûniyye medreselerinde ders vermiştir.[545] Bu dönemdeki Hanefî fakihler, özellikle Memlükler döneminde ortaya çıkacak olan hadis merkezli fıkıh düşüncesinin ortaya çıkmasına öncülük etmişler.[546]

Görüldüğü gibi bu dönemde yaşayan fakihlerin neredeyse tamamının biyografisinde ilim amaçlı seyahatler yer almaktadır. Bu durum o dönemde ilim alışverişinin ne denli uygun ortamlara sahip olduğunu ve bilhassa fakihler için ilmî seyahatlerin önemini göstermektedir.

---

[539] Şâkir el-Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.3, s.311.
[540] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.95; Safedî, **Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.7, s.174.
[541] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.240; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.95; Safedî, **Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.7, s.174.
[542] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.100.
[543] Safedî, **Vefeyât,** c.18, s.57.
[544] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.398.
[545] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.394; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.329.
[546] Karadağ, **Mısır Hanefîliği Memlükler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi,** s.64.

Eyyûbîler döneminde özellikle Dımaşk ve Kahire, dönemin önemli ilim merkezleri olup bu merkezlerde büyük âlimler yaşamıştır. Bu durum fıkıh ilmini öğrenmek isteyen talebeler ve ilmî faliyette bulunmak isteyen fakihleri cezbetmiş ve pek çok âlimin bu kentlere ilim amaçlı yolculuk yapmasına vesile olmuştur. Dımaşk'ın ilmî şöhreti ve siyasî anlamda bir istikrara sahip olması nedeniyle pek çok ilim ehli, fıkıh öğrenme ve öğretme maksadıyla buraya yolculuk yapmıştır. Buna örnek olarak şunlar gösterilebilir: Endülüs âlimlerinden Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Endelüsî Dımaşk'a gitmiş ve burada *et-Tenbîh*'i ezberlemiştir.[547] Yine Kutbuddin Nîsâbûrî,[548] Bahâ el-Makdisî,[549] Alâeddin Kâsânî,[550] Sadruddin İbn Mevhûb el-Cezerî,[551] Hüsâmeddin Ali b. Ahmed b. Mekkî er-Râzî,[552] İbn Hallikân el-Erbîlî,[553] Zeynüddin Abdüsselâm b. Alî ez-Zevâvî el-Mâlikî[554] gibi birçok fakih, ilmî amaçlarla Dımaşk'a gelmiştir. Bu dönemde Şemseddin İsbahânî,[555] Kutbuddin Nîsâbûrî, [556] Radıyyüddin es-Serahsî, [557] Alâeddin el-Kâsânî,[558] Âli el-Gaznevî[559] Haleb'e ilmi yolculuğa bulunmuştur. Bahâeddin İbn Şeddâd,[560] Ebû Şâme el-Makdisî,[561] Mecdüddin İbn Cehbel el-Halebî,[562] Ebû Mansûr İbn Asâkir, [563] Abdüllatîf el-Bağdâdî,[564] el-Menbicî,[565] Ziyâeddin el-Kurtubî, Kudüs'e ilmî seyahatlerde bulunmuştur.

---

[547] Hâzimî, **el-Hayâtü'l-ilmiyye fî Dımaşk,** s.375-376.
[548] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.297.
[549] Safedî, **Vefeyât,** c.18, s.57.
[550] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4350.
[551] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.152; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.378.
[552] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.351.
[553] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.354; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.301; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.145; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.347; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.4, s.149; İbnu'l-İmâd, **Şezerât,** c.7, s.647.
[554] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.79-80; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.300; Safedî, **Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.262; Bâ Mahreme, **Kılâdetü'n-nahr,** c.5, s.394.
[555] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.79; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51**,** s.349; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.101; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.200; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.710; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.542; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.6; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.87.
[556] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196. Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.297.
[557] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4351.
[558] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.244; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4348.
[559] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.343.
[560] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.102; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.385.
[561] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250.
[562] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.274; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.26.
[563] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.501.
[564] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.683-696; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.61.
[565] Ebû Muhammed Cemâleddin Ali b. Zekeriyya el-Menbicî, **el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb I-II,** (thk. Muhammed Fadl Abdulaziz), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1414/1994, c.1, s.25.

O dönemin bir başka ilim merkezi de Kahire'dir. Bu şehre de rağbet artmış ve pek çok âlim oraya ilmî yolculuklar yapmıştır. Kahire'ye ilmî yolculukta bulunanlar arasında Seyfuddin Âmidî,[566] Bahâeddin İbn Şeddâd,[567] Şemseddin İsbahânî,[568] İbnü'l-Hâcib,[569] Ebû Abdullah en-Nûkânî[570] ve Ebü'l-Berekât Muhammed Hüseyin b. Ruzîn[571] gibi fakihler bulunmaktadır. Alemüddin es-Sehâvî,[572] Ebû Şâme el-Makdisî,[573] Takıyyüddin el-Mukterah, Abdülmü'min b. Halef[574] gibi fakihler İskenderiye'ye ilmî yolculukta bulunmuşlardır.

1.7. EĞİTİM KURUMLARININ FİNANSMANI VE MÜDERRİSLERİN GEÇİM KAYNAKLARI OLARAK VAKIFLAR

İslâm dininde vakıflara büyük bir teşvik söz konusudur. Zira hayri hizmetlerin çoğu vakıflar üzerinden yürütülüyordu. Hz. Peygamber'in hadisinden[575] yola çıkarak insanlara kesintisiz sevap (sadaka-i câriye) fırsatı veren vakıflar Müslümanlar tarafından çok rağbet görmüş, İslâm âleminde yaygınlaşarak büyük bir kurum haline gelmiştir. Vakıf teşkilatı devasa bir hal alınca zaman zaman sultanlar bu vakıfları kendi siyâsi yönetimlerini desteklemek amacıyla kullanmışlardır. Eyyûbî sultan ve emîrleri varolan vakfiyelere birçok yeni vakfiyeler ekleyerek bu dönemde vakıf kurumuna büyük katkılar sağlamışlardır.

Eyyûbîler dönemi öncesinde ilmi kurumlara yöneticiler tarafından devlet bütçesinden vakfiyeler (İrsâdî vakıf) tahsis edilmemiş zaman zaman âlimler geçim sıkıntısını çekmşler. Suyûtî, Kâdî Abdülvehhâb el-Bağdâdî'nin (v. 422/1031) geçim sıkıntısından Bağdat'tan ayrılarak Mısır'a gitmesini, İmam Şâfiî Mısır'a yerleştiğinde

---

[566] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.293.
[567] Avcı, "İbn Şeddâd, Bahâeddin", c.20, s.373.
[568] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.79; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51**,** s.349; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.101; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.200; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.710; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** *c.*1, s.542; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.6; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.87.
[569] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.264; el-Cezerî**, Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ,** c.1, s.509.
[570] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.69.
[571] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.366; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.138.
[572] Ders aldığı hocaları hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.122.
[573] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250.
[574] Safedî, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr,** c.3, s.180.
[575] Hz. Peygamber "İnsan öldüğü zaman üç amel hariç diğer amelleri kesintiye uğrar. Bunlar: Sadaka-i câriye, yararlanılan ilim ve ebeveynine dua eden sâlih evlât" buyurmuştur.

Nefise Hatun adında bir kadın tarafından geçimi sağladığını, Nadr b. Şemîl'in (v. ?) Basra'dan ayrılırken talebelerine "geçimimi sağlayacak kuru ekmek olsaydı buradan ayrılmazdım" sözünü ve başka örnekler göstererek İrsâdî vakıf uygulamasının ilim ehli için hayati önemine dikkat çekmiştir. O, Emevî ve Abbâsîler'de bu uygulama olmadığından âlimlerin beytülmâldan maaş almak için sultan ve vezirlerin kirli taleplerin yerine getirmek ve meclislerinde bulunmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Öte yandan sadece kendileriyle aynı fikirde olan âlimleri destekleyen Fâtımîler de sünnî âlimler sıkıntılı bir durum yaşıyordu.[576] Zengîlerin son dönemine gelindiğinde Nûruddin Mahmûd Zengî'nin Şam'da birçok vakfiye kurduğunu görüyoruz. Akabinde Eyyûbîler döneminde ise Mısır, Şam ve Kudüs başta olmak üzere hakim oldukları yerlerde inşa ettikleri medrese ve hayri kurumlara vakfiyeler tahsis ederek bunu daha da ileri bir seviyeye ulaştırmışlar.

Bu dönemde medrese ve hastane gibi kurumlara tahsis edilen vakfiyelere baktığımızda bunların büyük çoğunluğu sultan ve rakabesi tarafından tahsis edildiklerini görüyoruz. Dolayısıyla bunlar genellikle beytülmâlden (Devlet hazinesi) yapılan tahsislerdir. Âlimler bu tür vakıflara "İrsâdî vakıf"adını vermişler. İrsâdî vakıflar, devlete ait arazinin kuru mülkiyeti yine devlette kalmak şartıyla öşür, haraç vb. vergi gelirlerinin kamu otoritesi tarafından kamu yararı niteliğindeki ya da sosyal amaçlı bir hayır cihetine tahsisinden ibarettir. Burada vakfedilen, arazinin çıplak mülkiyeti olmayıp araziden elde edilen menfaatler veya o arazinin tasarruf hakkıdır. Gerçek anlamda bir vakfın olabilmesi için tahsisi yapan kişinin o malın mâliki olması gerektiğinden dolayı burada padişahla, rakabesi devlete ait olan mîrî arazi arasında böyle bir mülkiyet ilişkisi oladığından bu tür tahsisler gerçek anlamda bir vakf sayılmamıştır.[577]

Suyûti, irsâdî vakıfların mimarları Zengilerin son sultanı Mahmud Zengî ve Eyûbiler olduğunu belirtmektedir. Suyûtî, *en-Naklü'l-mestûr* adlı risalesinde Nûruddin Mahmûd Zengî'nin (v. 569/1174) devlet arazisinin gelirini medrese ve hastane gibi kurumlara vakfetkmenin hükmü konusunda İbn Ebî Asrûn'a (v. 585/1189) sorduğu soruya İbn Ebî Asrûn humustan pay sahibi olan bu tür kurumlara

[576] Süyûtî, **en-Naklü'l-mestûr,** Süleymaniye Ktp., Lala Paşa, nr. 678, vr. 3, s. 226.
[577] Ahmet Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", **DİA,** İstanbul, 2000, c.22, s.448.

yapılacak tahsisin maslahata binaen caiz olduğu yönünde fetva vermiştir. Böylece ilk defa beytülmâl gelirleri medrese, hastane gibi hayri kurumlara vakfetme yolu açılmış oldu. Suyûti, Nureddin Zengi'den sonra daha geniş bir oğrafyada hakimiyeti ele alan Eyyûbîler bunu daha da ileri bir seviyeye götürdüklerini belirtmektedir.[578] Suyûtî, Sübkî'nin bu vakfın caiz olmadığı yönündeki görüşünü belirttikten sonra, aslında bu iki görüş arasında bir farkın olmadığını belirtmektedir. Ona göre cevaza hükmedenler buna bir vakıf olarak cevaz vermemişler, bunu beytülmâlın bir kısım malını beytülmâlda payı sahibi olan bir kuruma tahsis ettiklerini, böylece beytülmâldaki payına ulaşamayan ya da ulaşmaları zor olan bu kurumlardaki fakih ve fakirlerin haklarına ulaşmaları sağlanmış olduğunu belirtmektedir.[579] O dönemde bu tür vakıflar incelendiğinde vakıfların büyük bir yekün tuttuğunu görüyoruz. Nitekim dönemin önde gelen fakihlerinden Nevevî, Dımaşk'ın meyve ve sebzelerinden yemiyordu. bunun nedenini soran öğrencisine, meyve ve sebzelerin genellikle Dımaşk çevresindeki vakıf arazilerinden pazarlara geldiğini bu vakıf mallarına genellikle titiz davranılmadığını, ihtiyaten bu sebze ve meyve yemediğini belirtmiştir.[580] Yine Eyyûbiler döneminde Şam seyahatinde bulunan İbn Cübeyr, Dımaşk'ta medrese ve vakfiyelerinin sayısının çokluğuna karşı hayranlığını gizleyememiştir.[581] Sadece bu iki örnekten yola çıkarak Eyyûbîler döneminde bu tür vakfiyelerin ne denli büyük bir yekûne ulaştığı anlaşılmaktadır.

Zamanla bazı sultanlar irsâdî vakıfları iptal etmeye çalışmış ancak fakihler buna karşı çıkmıştır. Eyyûbîler'den yaklaşık bir asır sonrası Memluk sultanı Berkûk (v. 801/1399), Şâfiî hukukçusu Burhâneddin İbn Cemâa (v. 790/1388), Sirâceddin el-Bulkînî (v. 805/1403), ile Hanefî hukukçusu Ekmeleddin el-Bâbertî (v. 786/1384) gibi âlimlerin davet edildiği bir toplantıda irsâdî vakıfların beytülmâl'dan kurulan vakıflar olduğunu ve bu tür vakıfların büyük bir yekûn tutması beytülmâlı zayıf düşürdüğünü belirterek bunları iptal etmek istediğini ifade edince orada bulunan el-Bulkînî beytülmâlden istihkakı olan bu kurumlara beytülmâldan yapılan vakıfların meşrû olduğunu ve iptal edilemeyeceğini, beytülmâldan bunların dışında yapılan vakıflar ise

[578] Süyûtî, **en-Naklü'l-mestûr,** nr. 678, vr. 3, s.224-227.
[579] Süyûtî, **en-Naklü'l-mestûr,** nr. 678, vr. 3, s.225.
[580] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.252.
[581] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.

sultan tarafından iptal edileceğini belirtmiş, oradaki âlimler onu desteklermişler.[582] Bundan hareketle irsâdî vakıfların ikiye ayrıldığını görüyoruz. Bunlardan biri medreseler, mektepler, hastanenler, gibi beytülmâlden istihkakı bulunan kurumları desteklemek amacıyla kurulan vakıflardır. Bunlar iptal edilememesine karşın, diğer kısmı ise, beytülmâlden istihkakı bulunmayan bir yöne yapılan vakıftır ki hem şartlarının değiştirilmesinin hem de padişahın izniyle iptali mümkün ve câiz görülmüştür.

Vakıf gelir giderleriyle vakıf nâzırı ilgilenmiştir. Sorumlusu olmayan vakıfların gelirlerini toplayarak harcanması gereken yerlere sarf etme vazifesi, kadıların görevleri arasındadır.[583] Vakfiyelerde tüm kararlar nâzırın mührüyle uygulanmaktadır. Nâzırın haberi olmadan hiçbir şey yapılmamaktadır.[584] Eyyûbîler öncesi Fâtımîler döneminde "Divânı Ahbâs" denilen kurum tarafından tüm vakıflar denetlenmiştir. Bu dönemde vakıf gelirlerinden tüm giderler çıkarıldıktan sonra arta kalan gelir beytülmâla devredilmiştir.[585] Bu dönemde eğitim ve öğretim kurumlarının bir kısmı zengin vakfiyelerle desteklendiği için büyük imkânlara sahipken bir kısmı ise bu imkânlara sahip olmamıştır.

Selâhaddin Eyyûbî Mısır'a hâkim olduğunda hazine (beytülmâl) arazisinin bir kısmını medrese, hankah ve diğer dinî müesseselere vakfetmiştir. Arkasından gelen sultanlar da onun yolunu takip etmiştir. Ayrıca Kahire, Dımaşk ve Kudüs başta olmak üzere inşa ettirdiği medrese ve benzeri eğitim kurumlarına vakfiyeler tahsis etmiştir. Kahire'de Şâfiîler için inşa ettirdiği Salâhiyye Medresesi'ne es-Sâge Mahallesi ve bir köyün gelirini vakfetmiştir. Şâfiîler için İmâm Şâfiî'nin kabrinin yanında bir medrese daha inşa ederek bu medreseye Nil'in ortasında bir adanın, bir hamam, bir fırın ve birkaç dükkânın gelirini vakfetmiştir. Mâlikîler'e vakfettiği Kamhiyye Medresesi'ne varakçılar çarşısı ve iki köyün gelirini vakfetmiştir. Hanefî fukahâsına vakfettiği Suyûfiyye Medresesi'ne Kahire'de bulunan otuz iki dükkânın ve Kahire'nin en büyük

---

[582] Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfî el-Mısrî, **Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk I-IV,** Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ty., c.3, s.10.

[583] Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ, **el-Ahkâmü's-sultâniyye,** (talik Muhammed Hâmid el-Fakkî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000, s.66.

[584] Ebü'l-Mekârim Es'ad b. Mühezzeb b. Mînâ el-Memmâtî, **Kitâbu kavânînü'd-devâvîn,** (thk. Aziz Suryâl Âtiyye), Mektebetu Medbulî, Kahire 1411/1991, s.298.

[585] Makrîzî, **Hıtat,** c.4, s.87.

mahallelerinden birinin gelirini vakfetmiştir.[586] Yine 572 (1176) senesinde Selâhaddin Eyyûbî tarafından Emevî Câmi'nin (Zaviye Garbiyye) batı köşesinde ders veren Şâfiî fıkıh hocasına ve talebelerine tahsis edilmiştir. Kutbuddin en-Nisâbûri (v. 578/1182) bu dönemde sözkonusu zaviyede ders veren ve vakfiye nazırlığını yapan hocalardandır.[587]

Selâhaddin'in oğlu el-Melikü'l-Aziz Osman, Dımaşk'ta Şâfiî fukahâsına vakfettiği Azîziyye Medresesi'ne büyük bir köyün gelirini vakfetmiştir.[588] el-Melikü'l-Âdil'in kardeşi Feleküddin Süleyman (v. 599/1202) yaptırdığı Felekiyye Medresesi için bir köy vakfetmişti.[589] el-Melikü'l-Kâmil'in 621 (1224) senesinde yapımını tamamlayarak İslâm tarihinde ikinci "Dâru'l-Hadis" olma özelliğini taşıdığı kaydedilen Kâmiliyye Medresesi[590] Makrîzî'ye göre giderlerini karşılamak için birçok vakıf geliri tahsis eden el-Melikü'l-Kâmil, bu medreseyi hadisle ilgilenenlere ve Şâfiî fukahâsına vakfetmiştir.[591] 566 (1170) senesinde Takiyyuddin Ömer b. Şâhinşah Mısır'da Menâzilü'l-İzz denilen yeri satın alarak Şâfiî fukahâsına vakfetmiştir. Medreseye bir hamam, bir han ve Nil nehrinde bulunan bir adayı vakfetmiştir.[592] Ayrıca Takiyyuddin, birçok vakıf geliri tahsis ederek Feyyûm'da da biri Şâfiî fukahâsına, diğeri Mâlikî fukahâsına vakfettiği iki medrese daha inşa etmiştir.[593] Onun Dımaşk ve Hama'da da birer medrese inşa ettiği ve bu medreselere vakıflar tahsis ettiği kaydedilmektedir.[594]

Eyyûbî sultanların Hatun ve kız kardeşleri de eğitim kurumları inşa ederek vakfiyeler tahsis etmiştir. Mürşidiyye Medresesi'nin banisi Melikü'l-Muazzam'ın kızı Hatice Hatun bu medreseye Sâlihiyye bölgesindeki bazı bostanlar ile bir mezranın gelirlerini vakfetmiştir.[595] el-Melikü'l-Âdil'in kızı Mûnise Hatun'un çeşitli vakıflar

[586] Muhammed Muhammed Emin, **el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fî Mısr: 648/1250-923/1517 Dirâse târihiyye vesâikiyye,** Câmiatu Kahire, Kahire 1400/1980, s.61-63.
[587] Ebû Şâme, **Kitâbü'r-ravzateyn,** c.2, s.430.
[588] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.293.
[589] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.308.
[590] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.262.
[591] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.219.
[592] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.166; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.5, s.386.
[593] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.456.
[594] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.163.
[595] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.443.

tahsis ederek Şâfii fukahâsına vakfettiği Kutbiyye Medresesi,[596] Selâhaddin Eyyûbî'nin kız kardeşi Zümrüt Hatun'un çok sayıda köy ve arazileri vakfettiği Şâmiyye Cevvâniyye Medresesi,[597] Eyyûbî kadınlarının yaptırdıkları medreseler arasındadır.

Eyyûbî emîrlerinin de birçok medrese inşa ederek bu medreselere vakfiyeler tahsis ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Nitekim devlet adamlarından olan Şemsü'l-havâs Mesrûr'a nisbet edilen Kahire'deki Mesrûriyye Medresesine bir Han'ın geliri vakfedilmiştir.[598] Ayrıca 570 (1174) senesinde Selâhaddin Eyyûbî'nin emîrlerinden Kutbuddin Husrev'in Kahire'de Şâfiî fukahâsına vakfettiği Kutbiyye Medresesi,[599] vezir Şerefüddin Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Sâid el-Fârisî'nin[600] 637 (1239) yılında Şâfiî fakihlere vakfettiği Fâiziyye Medresesi,[601] yine İsâ el-Hekkârî'nin Kahire'de Şâfiî fukahâsına vakfettiği Hakkâriye Medresesi,[602] Kâdî'l-Fâdıl'ın yüz bin cilt kitap vakfederek Şâfiî ve Mâlikî fukahâsına tahsis ettiği Fâdılîyye Medresesi[603] gibi pek çok medrese emîrler tarafından yaptırılan ve vakfiyelerle finanse edilmiştir. Dımaşk'ta bulunan medreseler arasında bir hamamın gelirinin yarısı ile bir bahçenin geliri vakfedilen Bedriyye Medresesi,[604] çok sayıda vâkıfa sahip olduğu kaydedilen Ebû Ömer İbn Kudâme el-Makdisî'nin yaptırdığı Ömeriyye Medresesi,[605] vakıf gelirleri arasında bir değirmenin yarısı, bir köy ve çeşitli araziler bulunan Ebû Muhammed Yusuf b. Abdurrahman el-Cevzî'nin (v. 656/1258) yaptırdığı Cevziyye Medresesi[606] ve Mürşidiyye Medresesi[607] Dımaşk'ın zengin vakıflara sahip medreseleri arasındadır.

Medreselerin dışında cami ve hankahlara da birçok vakıf tahsis edilmiştir. Melikü'l-Eşref Musa'nın 632 (1234)'de yaptırdığı ve içinde ders halkalarının

[596] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.245.
[597] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.227.
[598] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.224.
[599] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.4, s.203.
[600] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.3, s.164.
[601] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.203.
[602] Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr,** s.95.
[603] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.4, s.205.
[604] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.365.
[605] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.81.
[606] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.23.
[607] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.443.

bulunduğu Câmi‘u’t-Tevbe’ye çok sayıda vakfın tahsis edildiği kaydedilmektedir.[608] Yine Selâhaddin’in babası Necmeddin Eyyûb yaptırdığı Necmiyye Hankahına bir ribât’ın gelirini vakfetmiştir.[609] Eyyûbî ve Memlükler dönemi komutanlarından olan İzzeddin Aydemir yaptırdığı İzziye Hankahına bir köyün gelirini vakfetmiştir.[610]

Medrese ve eğitim kurumlarında görev alan müderris vb. görevlilere vakıf gelirleri dışında zaman zaman sultanlardan bağışlar yapılmıştır. Nitekim 571 (1175) senesinde Selâhaddin Eyyûbî Dımaşk’a gittiğinde orada bulunan medrese ve ribâtlar’da görev alan müderris ve diğer görevlilere ayrıca evlerinde ders verenlere kırk bin dirhem yardımda bulunmuştur. Selâhaddin bir süre sonra Dımaşk’tan ayrılarak Balebek’e oradan da Busrâ’ya gitmiş, bu iki şehirde bulunan medrese ve sâir eğitim kurumlarındaki görevlilere yirmişer bin dirhem yardım dağıtmıştır.[611]

Vakfiyelerin şartlarıyla ilgili bilgiler vakfiye sahipleri tarafından kimi zaman bir belge üzerine yazılmış, kimi zaman da medresenin giriş kapısının üzerinde bir kitabe şeklinde yazılmıştır. Örneğin, Nureddin Zengî’nin hâcibi olan Esedüddin Ekez tarafından Dımaşk’ta 580 (1185) senesinde yapımına başlanıp 587 (1191) senesinde Selâhaddin Eyyûbî döneminde tamamlanan Ekeziyye medresesinin kapısının üzerinde yazılan kitabede, besmeleden sonra medresenin Esedüddin Ekez tarafından Şâfiî mezhebine müntesib olan fakih ve talebelere vakfedildiği belirtilmekte, ayrıca medresenin doğusunda bulunan dükkânın ve bir değirmenin üçte bir gelirinin medreseye ait vakıf gelirleri arasında yer aldığı kaydedilmektedir.[612] 603 (1206) senesinde Necmeddin Eyyûb’un kızı Sittüşşâm Zümrüd Hatun’un azatlılarından olan Cemâleddin İkbâl (v. 603/1207) tarafından Dımaşk’ta Hanefî fukahâsına vakfedilen medresenin kapısının üzerinde, besmeleden sonra medresenin Hanefî mezhebine mensup fakihlere vakfedildiği ve vakıf gelirleri hakkında bilgiler yer almaktadır.[613] Öte yandan bazı medreselerde vakfiye şartları bir kitabe şeklinde değil bir belge halinde düzenlenmiştir. Ebû Muhammed Abdullah el-Bâderâî tarafından Şâfiî

[608] İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb,** c.7, s.259.
[609] Nu‘aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.136.
[610] Nu‘aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.131.
[611] Makrîzî, **Kitâbü’s-sülûk,** c.1, s.428.
[612] Nu‘aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.124.
[613] Nu‘aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.363.

fukahâsına vakfedilen Bâdrâiyye Medresesi, bir belge şeklinde düzenlenmiş, açılışa gelen sultan ve âlimlerin huzurunda okutulmuştur.[614] Bazı vakfiyelerde eğitim ve öğretimin daha verimli yerine getirilmesi amacıyla görev yapan müderrislerin başka medreselerde görev yapmamaları şartı getirilmiştir. Örneğin, Ebû Muhammed Abdullah el-Bâderâî el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (v. 655/1257) tarafından yaptırılan Bâdrâiyye Medresenin vakfiyesinde medresede görev yapan müderrislerin başka bir yerde görev yapmaması şartı getirilmiştir.[615]

Eyyûbîler döneminde vakıf sayılarındaki gelişmelerle birlikte vakıflarda bazı sıkıntılar ve bozulmalar da başlamıştır. Vakfiye şartlarında belirtilen hizmetçi sayısının düşürülerek daha az hizmetçi çalıştırılması vakıf hizmetlerinin eksik kalmasına ve zamanla vakıfların işlevsiz hale gelmesine yol açmıştır. Yine vakıfların gelir ve giderlerini üstlenmek suretiyle vakıf arazilerinin ikta edilmesi ve ikta sahiplerinin bunu vakfın maslahatı yerine kendi maslahatına kullanması da o dönem vakfiye sorunları arasında sayılmaktadır. [616] Vakıf sistemindeki suistimallerden biri de ikta edilmemiş ve ziraatçıların elinde olan vakıf arazileridir. Bu ziraatçılar zaman zaman bu arazilerin gelirlerinde keyfi tasarruflarda bulunmuşlardır.[617] Yine Eyyûbî meliklerinden el-Melikü'l-Kâmil döneminde vakıf sisteminde bazı bozulmaların meydana geldiği ve ehil olmayan kişilerin atandığı kaydedilmektedir.[618] Öte yandan dönemin sultanları arasında o dönemde büyük bir yekûn tutan vakıfların gelirlerini vakıfın ileri sürdüğü şartlar dışında kullanmanın cevazı konusunda kadı ve fakihlerden fetva istemişlerdir. Eyyûbîler döneminden kısa bir süre önce Zengî sultanı Nûreddin Mahmûd Zengî 555 (1160) senesinde âlimler ve fıkıhçılarla Dımaşk kalesinde bir toplantı yaparak arta kalan vakıf gelirlerinin ve bağışların korumasız olan Dımaşk'ın etrafında bir sur inşa etmek gibi ülkenin önemli maslahatına sarf edilmesi konusunda bu âlimlerden fetva istemiştir. Mâlikî fakihlerden Şerefeddin b. Abdulvahhâp el-Mâlikî bunun cevazına fetva verirken Şâfiî fakihlerden İbn Ebî Asrûn ise muayyen bir yere vakfedilen vakfiyenin başka bir yere sarf edilmesinin caiz olmadığını, arta kalan

[614] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.155.
[615] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.155.
[616] İbn Memmâtî, **Kavânînü'd-devâvîn,** s.356.
[617] Emin, **el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fî Mısr,** s.58.
[618] Ebû Amr Alâeddin en-Nâblusî, **Kitâbü luma'i'l-kavânîni'l-mudıyye fî devâvîni'd-diyâri'l-Mısriyye,** Dımaşk 1961, s.26

vakıf gelirlerine ihtiyaç olduğu takdirde bunun ödünç alınabileceğini belirtmiştir. Sonra bu konu İbn Ebî Asrûn'un fetvası çerçevesinde karara bağlanmıştır. [619] Eyyûbîlerden yaklaşık bir asır sonra gelen Tâcüddin es-Sübkî siyasî ve idarî görevlerinin yanı sıra bu görevlerde bulunanların maddî ve mânevî kazanım ve kayıplarına dikkat çektiği *Mu'îdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam* adlı eserinde en üst idâri görevlerden en alt görevlere kadar görev alanların görev ve sorumlulukları hakkında bilgi vermekte ayrıca bu görevlerde yapılan suistimallere de değinmektedir. Sübkî eserinde vakıfların maslahatına riayet etmesi gereken sultanların vakıflara müdahale ederek vakıf şartları dışında harcama yapmalarının vakıflar için çok kötü olacağını belirtmektedir. Ayrıca sultan naibleri'nin de bu konuda sorumlu olduğunu söylemektedir. [620] Bazı vakfiye şartlarında vakfiyenin bir fakihe sonrasında ise ders kabiliyeti olan oğullarına vakfedileceği belirtilmiştir. Örneğin Şâmiyye Cevâniyye vakfiyesinde medrese müderrisliğine Zekiyyuddin el-Kureşî'nin (v. 633/1236) atandığı, ondan sonra da sülalesinden gelen âlimlere vakfedildiği kaydedilmektedir.[621] Öte yandan bazı medreselerin vakfiye şartlarında bulunmamasına rağmen görev yaptıkları medreseye kendilerinden sonra görev alabilecekleri şeklinde çocuklarını atamıştır. Örneğin İbn Ebî Asrûn (v. 585/1189)[622] başta olmak üzere aynı aileden birçok fakihin müderrislik mansıbını elinde tuttuğu Asrûniyye Medresesi birkaç nesil aynı ailenin elinde kalmıştır.[623]

Genellikle eğitim ve öğretim kurumlarının vakıf mülkleri müstakil olmakla birlikte bazı durumlarda mülkleri ortak, ancak bu mülklerin gelirlerinden farklı paylar aldıkları da olmuştur. Örneğin iki evinden birini Şâfiî diğerini Hanefîlere vakfeden Cemâleddin İkbâl bu iki medreseye tahsis ettiği vakıf gelirinin üçte ikisini Şâfiî, üçte birini Hanefî medresesine vakfetmiştir.[624] Yine vakıf gelirleri dışında belirli bir yerde fıkıh eğitimini veren veya belirli bir mezhep fukahâsına hasredilmeyen genel olarak tüm fakihlere vakfedilen vakfiyeler de bulunmaktadır. Selâhaddin'in 568 (1172)

[619] Ebû Şâme, **Kitâbü'r-ravzateyn,** c.1, s.76-77.
[620] Sübkî, **Mu'îdü'n-ni'am,** s.55.
[621] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.228.
[622] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.109; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.142; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, c.6, s.465; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.17, s.311;
[623] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.306.
[624] Yılmaz, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Medrese**, s.99; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.363.

senesinde İskenderiye'de Haçlılar'a gönderilen mallardan alınan gümrük vergilerini İskenderiye fukahâsına vakfettiği kaydedilmektedir.[625] Yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak o dönemde vakfedilen gayri menkuller arasında tarım arazilerini, bağ ve bahçeleri, köy ve mezraları, çarşı ve dükkanları, hamamları, hanları zikretmek mümkündür.

Maddî bir kaynak bulmadan bir kişinin bütün vaktini fıkıh veya başka bir ilmin tahsiline ayırması düşünülemez. İster fıkıh talebesi olsun ister fıkıh hocası bir geçim kaynağına sahip olmadığında günlük ihtiyaçları yanında gerekli kitaplara sahip olabilmesi ve ilmî seyahatlere çıkabilmesi için vaktinin bir kısmını ilim için gerekli olan bu ihtiyaçların teminine ayırmak durumundadır. Bu nedenle bir kısım fakihler ilim meşguliyetlerinin yanında farklı bir işle meşgul olmak suretiyle ilmi çalışmalarını sürdürme yolunu tercih etmişken, bir kısmı da geçimini temin için bir görev sahibi olup ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Dönemin büyük fakihlerinden Ebû Zekeriyyâ Yahyâ en-Nevevî, Dımaşk'ta bulunan Eşrefiyye Dâru'l-Hadisinin meşihatına atandığında bu göreve tahsis edilmiş olan ücretten bir dirhem bile almamıştır. Nevevî başka medreselerdeki görevlerinden de bir ücret almamıştır. Onun azığı Neva'da ziraatla uğraşan babası tarafından karşılanmıştır.[626] O hiçbir zaman Dımaşk'ın meyvelerinden yememiştir. Bunun nedeni sorulduğunda Dımaşk arazilerinin çoğunun vakıf olduğunu, bir kısmının hacizli olduğunu bu vakıf mallarına genellikle titiz davranılmadığını, ihtiyaten bu meyvelerden yemediğini belirtmiştir.[627]

Öte yandan bazı fakihlerin medresede tedris görevleri elde etmek için aralarında tartışmalar çıkmıştır. Nitekim Mısır'da el-Melikü'l-Âdil döneminde Ebû Osman İsmail es-Sâbûnî (v. 581/1185) ile Necmeddin el-Habûşânî (v. 587/1191) arasında bir medrese vakfiyesinin başına kimin getirileceği hususunda tartışma çıkmıştır. Mesele, o esnada Şam'da bulunan Selâhaddin Eyyûbî'ye kadar ulaşmış, Selâhaddin o sırada Mısır'daki nâibi el-Melikü'l-Adil'e mektup yazarak bu vakfın

[625] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.174.
[626] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.3, s.288; İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.67.
[627] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.252.

İbnü's-Sâbûnî'ye tahsis edilmesini isteyerek meseleye müdahale etmek zorunda kalmıştır.[628]

Eyyûbîlerde medreselerin mali ve idarî durumunun vakıf müessesesi sebebiyle İslâm âleminin diğer bölgelerinden daha iyi bir durumda olduğunu görülmektedir.[629] Medresede verdikleri dersler karşılığında medresenin vakıf gelirlerinden müderrislere belli bir maaş bağlanmış, vakıf gelirlerindeki farklılıklar maaşlara yansıdığından dolayı alınan maaşlarda bir birlik sağlanmamıştır.[630] Buna örnek vermek gerekirse İbn Dehhân Dımaşk'ta bulunan medreselerin birinde otuz dinar maaş almıştır.[631] Dımaşk'ta bulunan Şâmiyye Cevvâniyye Medresesi'nin vakfiyesinde ise müderrise bir miktar arpa ve buğdayla birlikte yüz otuz Nâsırî dirhemi maaş ödeneceği kaydedilmektedir.[632] Abdullatif Bağdâdî'ye, Dımaşk'ta Emeviyye Cami'nde ders vermesi karşılığında yüz dinar ücret tahsis edilmiştir.[633] Dolayısıyla müderrislere ödenen maaşlar farklılık arz etmektedir. Öte yandan bazı fakihler vermiş oldukları ders karşılığında herhangi bir ücret almamışlardır. Örneğin: Hanbelî fakihlerinden İbnü'l-Müneccâ (v. 695/1296) yaklaşık otuz sene Emeviyye Cami'nde ders vermiş ancak bunun karşılığında herhangi bir ücret talep etmemiştir.[634]

[628] Ebû Şâme, **Ravzateyn,** c.3, s.250.
[629] İbn Cübeyr, **er-Rihle,** s.258.
[630] Nebi Bozkurt, "Müderris", **DİA,** İstanbul 2006, c.31, 468.
[631] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.660.
[632] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.228.
[633] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.356.
[634] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.279.

İKİNCİ BÖLÜM

EYYÛBÎLER DÖNEMİ FAKİHLERİ VE FIKHÎ ESERLER

2.1. FAKİHLER

Eyyûbî Devleti âlimlere çok büyük değer vermiş, onların yetişmesi için her türlü imkânı sağlamış ve çeşitli ilmî müesseseleri inşa etmiştir. İlme yaptıkları bu tür hizmetlerle başta doğuda Haçlılar'ın baskısından, batıda Moğol istilası tehdidinden kaçan âlimler olmak üzere farklı coğrafyalardan ulemayı kendisine çekmiş ve bunun bir neticesi olarak bu dönemde pek çok fakih yetişmiştir. Eyyûbî döneminin önemli merkezleri olan Şam ve Mısır bölgelerinin dönemin ilim merkezleri haline gelmesi de bu etkileşime bağlıdır. Şam ve Mısır bölgelerine çevre yörelerden âlim ve talebelerin akın etmesiyle ilmî canlılık oluşmuş ve fıkıh müesseselerinin gelişmesi ilerlemiştir. Zengin kütüphanelere sahip olan medrese ve diğer eğitim kurumları ilmî yönden canlılığın büyük oranda merkezi olmuştur.

Çalışmanın bu başlığında ele alacağımız isimler başta Eyyûbî sınırları içerisinde doğup büyüyen fakihler ile Eyyûbî topraklarının dışında doğup çeşitli vesilelerle Eyyûbî hâkimiyetinde olan yerlere gelip yerleşen ve orada müderris veya kadı olarak görevlendirilen ya da fıkıh eseri telif eden fakihlerdir. Bunların dışında kalanlar ise çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için ele almadık.

Söz konusu dönemin âlimleri genellikle muhtelif alanlarda ihtisas sahibi olmuş ve eserler kaleme almışlardır. Ancak burada konumuzu ilgilendiren fıkıh ve fıkıh usûlü alanında eserler vermiş âlimlerdir. Ayrıca bu fakihlerin hayatı hakkında bilgi verilirken fıkıh dışında diğer ilmî yönlerine de temas edilmiş, ancak fıkıh dışındaki eserleri burada tanıtılmamıştır. Yaptığımız araştırma ve literatür taraması sonucunda Eyyûbî dönemi fakihlerinin yazdıkları eserlerin bir kısmının günümüze ulaştığını ancak önemli bir kısmının ise günümüze intikal etmediğini tespit ettik. Çalışmada eserleri günümüze ulaşan fakihlerin biyografileri, eserleri ve fıkıh düşünceleri

hakkında bilgi verilmiş, eserleri günümüze ulaşmayan fakihler hakkında ise sınırlı sayıda bilgi verilmiştir. Çalışmada ele alınan isimlerin hoca-talebe olmalarına öncelik verilmiş ve eğitim kurumlarının faaliyetlerine odaklanılmıştır. Bunun sebebi dönemin fıkıh anlayışındaki etkileşim ağını tespit etmek ve eğitim kurumlarının fıkıh ilminin gelişimine etkisini ortaya koymaktır. Eyyûbîler döneminde fıkıh eseri yazan âlimlerin genellikle dört fıkıh mezhebinden birine mensup oldukları görülmektedir.

Giriş bölümünde kısaca temas ettiğimiz üzere Eyyûbîler döneminin son yirmi senesinde (638/1240 ve sonrası) dünyaya gelen fakihleri çalışmamızın kapsamı dışında tuttuk. Bu çerçevede Şâfiî fakihlerden Bedreddin İbn Cemâa (v. 733/1333),[635] İbnü'r-Rif'a (v. 710/1310),[636] Ziyaeddin et-Tûsî (v. 706/1306),[637] Şemseddin el-Îcî (v. 697/1297);[638] Hanefî fakihlerinden Serûcî, (v. 710/1310);[639] Hanbelî fakihlerden İbn Ebi'l-Feth el-Ba'lî (v.709/1309)[640] gibi Eyyûbîler'in son yirmi senesinde dünyaya gelen fakihleri çalışmamıza dâhil etmedik. Eyyûbîler döneminin sonlarında dünyaya gelen ve önemli telifleri olan bu fakihlerin Memlükler döneminde ele alınmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

---

635 Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî'nin fıkıh alanında telif ettiği eserler: *Tenkîhu'l-munâzara fî tashîhi'l-muhâbere, el-Umde fi'l-ahkâm, Keşfu'l-gumme fî ahkâmi ehli'z-zimme, Kitâb fi'l-kenâis ve ahkâmihâ, el-Mesâlik fî ilmi'l-menâsik, et-Tâa fî fazileti salâti'l-cemâa, Tahrîru'l-ahkâm fî tedbîri'l-İslâm, Tecnîdu'l-ecnâd ve cihâtu ehli'l-cihad*. Bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.9, s.139; Cemil Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.388-391.

636 Ebü'l-Abbâs Necmüddin Ahmed b. Muhammed el-Ensârî'nin fıkıh ilmine dair telif ettiği eserler arasında *el-Kifâye fı şerhi't-Tenbîh, el-Matlab fî şerhi'l-Vasît, Bezlu'n-nesâihi'ş-şer'iyye fîmâ 'ale's-sultân, er-Rütbe fi'l-hisbe, el-Îzâh ve't-tibyân fî marifeti'l-mikyâl ve'lmîzân* isimli eserler bulunmaktadır. Bkz. Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.135; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.222.

637 Abdülaziz b. Muhammed eş-Şâfiî'nin Fıkıh alanında *Kaşifu'r-rumûz (Muhtasaru İbni'l-Hacib şerhi), el-Misbâh şerhu'l-Hâvî* adında eserler kaleme almıştır. Bkz. Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.1, s.485; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.8, s.225.

638 Muhammed b. Ebî Bekir el-Fârisî eş-Şâfiî el-İcî'nin fıkıh alanında *Mi'racu'l-vusûl fî şerhi Minhâci'l-usûl* (Matbu) ve Mukaddimetu Muhtasari İbni'l-Hacib (Şerhu Mantıki) adında eserler telif etmiştir. Bkz. İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.191; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.543; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.125.

639 Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. İbrahim el-Hanefi'nin fıkıh alanında *el-Gâye, Edebü'l-kadâ', el-Muntehabu's-Süleymânî, Risâle fî kerâheti ekli lahmi'l-hayl, Nefehâtu'n-nesemât fî vusûli ihdâi's-sevâb ile'l-emvât, Şerhu'l-Kudûrî, el-Fetâva's-Serûciyye, Menâsiku'l-hac, el-Hüccetu'l-vâzıha fî enne'l-besmele leyset mine'l-Fâtiha* adında eserler telif etmiştir. Bkz. İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.9, s.213; Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn,** c.5, s.241; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.86; Ahmet Özel, "Serûcî", **DİA**, İstanbul 2009, c.36. s.572.

640 Muhammed b. Ebi'l-Feth Hanbelî fıkıh alanında *Telhîsu Ravzati'n-Nâzır* ve *el-Muttali' 'alâ ebvabi'l-Mukni'* isimli eserleri telif etmiştir. Bkz. İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.485; Safedî, Halîl b. İzzeddinAybeg Ebü's-Safâ Salâhuddîn, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr I-V,** (thk. Dr. Ali Ebû Yezîd vd.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998/1418 c.5, s.51; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.326.

2.1.1. Şâfiî Fakihler

2.1.1.1. İbn Ebî Asrûn (v. 585/1189)

İbn Asrûn'un tam adı Ebû Sa'd Abdullah b. Muhammed Şerefüddin et-Temîmî el-Mevsılî'dir.[641] 22 Rebîülevvel 492 tarihinde (16 Şubat 1099) Musul'da dünyaya gelen İbn Asrûn[642] ilk olarak üvey babası Kadı Ebû Muhammed Murtazâ eş-Şehrezûrî'den (v. 510/1116) sonra Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamis el-Mevsılî (v. /1117), Ebû Ali el-Fârikî (v. 528/1134), Ebü'l-Feth Es'ad el-Mihenî (v. 527/1133) ve Ebü'l-Feth b. Burhân'dan (v. 518/1124) ders almıştır.[643] 523/1129 senesinde memleketi Musul'a dönen İbn Ebî Asrûn, orada fetva ve ders vermeye başlamış, 549 (1154) senesinde Nureddin Zengî tarafından Dımaşk ele geçirilince onunla birlikte Dımaşk'a gelmiş ve Gazzâlîye Medresesi müderrisliğine ve evkaf nazırlığına atanmıştır. Daha sonra Zengî tarafından Sincâr, Nusaybin, Resulayn, Harran ve Diyarbakır kadılığına atanan İbn Asrûn için[644] Halep, Hama ve Humus'ta medreseler inşa edilmiştir. Kendisi de biri Halep diğeri Dımaşk'ta olmak üzere iki medrese inşa ettirmiş ve bu medreselerde çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.[645]

Selâhaddin Eyyûbî Dımaşk'a hâkim olunca onu başta Mısır'a sonra Şam'a kâdılkudât olarak atamış,[646] ömrünün sonunda gözlerini kaybedince yerine oğlu Ebû Hâmid'i nâib sıfatıyla görevlendirmiştir.[647] Görev yaptığı medreselerde Muvaffakuddin İbn Kudâme (v. 620/1223), Kadı Ebü'n-Nasr İbnü'ş-Şîrâzî (v. 635/1238) ve Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176) gibi âlimler ondan ders almıştır.[648] Kadı olmasıyla, yetiştirdiği öğrenciler ve yazmış olduğu eserleriyle kendi

---

[641] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.127; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.53; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.81; Safedî, **Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.17, s.310; Sübkî**, Tabakât,** c.7, s.132; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.373; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.28; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.109; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.142; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.465; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.229; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.124; Sâmî es-Sakkâr, "İbn Ebî Asrûn", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.423;

[642] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.373.

[643] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.373, Sübkî**, Tabakât,** c.7, s.132. Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.17, s.310; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.466. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.12; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.466.

[644] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.81; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.373.

[645] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.466;

[646] Sakkâr, "İbn Ebî Asrûn", **DİA,** c.19, s.423.

[647] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.373.

[648] Sübkî**, Tabakât,** c.7, s.132.

asrının önde gelen fakihlerinden kabul edilen İbn Ebî Asrûn, Ramazan 585 (Ekim 1189) tarihinde doksan üç yaşında Dımaşk'ta vefat etmiş ve Asrûniyye Medresesi'nin haziresine defnedilmiştir.[649]

İbn Ebî Asrûn, İbn Kudâme ve İbn Salâh gibi fakihler tarafından kendi zamanında Şâfiî mezhebinin imamı sayılmıştır.[650] Fıkıh alanında telif ettiği birçok eser kaynaklarda zikredilmiş ancak çoğu günümüze ulaşamamıştır. İbn Ebî Asrûn'un günümüze ulaşan eserleri arasında, çeşitli kütüphanelerde mahtut nüshaları olan ve tahkik edilmeyi bekleyen *Safvetü'l-mezheb fî Nihâyeti'l-matlab*[651] adlı eser ile matbu olan *el-İntisâr limâ cüride fil'-mezheb mine'l-ahbâr ve'l-ihtiyâr* adlı eserleri gelmektedir. *et-Tenbîh fî ma'rifeti'l-ahkâm, et-Teysîr fi'l-hilâf, el-Muvâfık ve'l-muhâlif, Fevâ'idü'l-Mühezzeb, el-Mürşid, ez-Zerî'a fî ma'rifeti'ş-şerî'a, Me'hazü'n-nazar, Muhtasarun fi'l-ferâ'iz, el-İrşâd fî nusreti'l-mezheb ve Risâle fî nefyi kazâ'i'l-aʿmâ ve cevâzihî* adlı eserleri[652] ise kaynaklarda ismi zikredilmekle birlikte günümüze ulaşmayan fıkıh eserleridir.

2.1.1.2. Celâleddin Şeyzerî (v. 589/1193)

Asıl adı Ebü'l-Fezâil Abdurrahman b. Nasr b. Abdullâh[653] eş-Şeyzerî et-Taberî'dir. Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgiye ulaşamadık. Bazı kaynaklarda Taberiyye, Şeyzer, Şîrâz, Tebriz ve Şehrizor'a nisbet edilmiştir.[654] Dımaşk[655] ve

---

649 İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.109; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.142; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.465; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.17, s.311;

650 İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.466.

651 Kütahya Vahitpaşa Kütüphanesi, nr. 1247.

652 İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.142; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.

653 Çoğunluğu oluşturan kaynak ve mahtutlarda ve *Nihâyetu'r-rütbetü'z-zarîfe fî talebi'l-hisbeti'ş-şerîfe* adlı eserinin mukaddimesinde yukarıdaki gibi babasının adı Nasr olarak geçtiği için söz konusu nisbeyi tercih ettik. (İbn Salâh, **Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** c.1, s.298; Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb,** c.12, s.190; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.528; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.5, s.197; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.340; Celâleddin Ebü'l-Fezâil Abdurrahmân b. Nasr, **Nihâyetu'r-rütbetü'z-Zarîfe fî talebi'l-hisbeti'ş-Şerîfe,** (Müşrif Mustafa Ziyâde, nşr. Seyyid Bâz el-Arînî), Matbaatu Lecneti't-Telîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kâhire 1365/1946, s.5; Cengiz Kallek, "Şeyzerî, Celâleddin", **DİA,** İstanbul 2010, c.39, s.107. Ancak bazı kaynaklarda babasının adı Abdillâh dedesininki Nasr (Abdurrahmân b. Abdillâh b. Nasr şeklinde) olarak gösterilmiştir. Bkz. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.313.

654 Bkz. (Mukaddime bölümü) Celâleddin Şeyzerî, **Nihâyetu'r-rütbe,** s.5; (Mukaddime bölümü) Celâleddin Ebü'l-Fezâil Abdurrahmân b. Nasr, **el-Menhecü's-sülûk fî siyâseti'l-mülûk,** (thk. Ali Abdullah Musa), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1407/1987, s.79.

655 İbn Salâh, **Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** c.1, s.298.

Halep[656] gibi merkezlerde kalarak çeşitli görevler üstlenmiştir. Selâhaddin Eyyûbî döneminde Taberiye'de kadı, hatip ve muhtesib gibi çeşitli vazifeler yapmıştır. Kaynaklarda vefat tarihi hakkında farklı tarihler olmakla birlikte 589 (1193) yılı doğruya en yakın tarih olarak kabul edilmektedir.[657] Yukarıda adı geçen görevleriyle birlikte ilmi çalışmaları da aksatmayan Şeyzerî birçok eser telif etmiştir.[658] Onun fıkıh alanında *el-Menhecu'l-meslûk, Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe* ve *el-İzâh fî esrâri'n-nikâh* adında matbu üç fıkıh eseri bulunmaktadır.[659]

2.1.1.3. İbn Dehhân (v. 592/1196)

Ebû Şücâ' Fahreddin Muhammed b. Ali b. Şuayb b. Dehhân (v. 592/1196) fıkıh, ferâiz, matematik ve astronomi, tarih, dil ve edebiyat ilimlerinde mahir olan âlimlerdendir.[660] Ebû Su'aylib lakabıyla da bilinen İbn Dehhân, Bağdat'ta doğmuş, bir müddet Musul'da ikamet etmiş ve sonra Dımaşk'a yerleşmiştir. Selâhaddin Eyyûbî tarafından kendisine ikramlarda bulunulmuş ve Meyyâfârikîn (Silvan) divân görevi verilmiştir. Bir süre sonra Meyyâfârikîn valisiyle arası açılan İbn Dehhân tekrar Dımaşk'a dönmüştür.[661] Arabuluculuk alanında yetkin olan İbn Dehhân, Selâhaddin Eyyûbî ve Mahmut Zengî'nin oğullarının arasını bulmak için elçilik görevinde bulunmuştur.[662] İbn Dehhân'ın ders aldığı hocalar hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ebü'l-Futûh Muhammed b. Ali el-Celâlî (v. 612/1215),[663] Mühezzebüddin İbnü'l-

---

[656] Seyyid Bâz el-Arînî, Celâleddin Şeyzerî'nin *Nihâyetu'r-rütbe* adlı eserine yazmış olduğu mukaddimesinde Ferdinand Wüstenfeld'in *eschichte der arabischen Aerzte und Naturforscher* adlı çalışmasına atıfta bulunarak Şeyzerî'nin 565 (1169) senesinde Halep'te hekimlik yaptığını kaydetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyzerî, **Nihâyetu'r-rütbe**, s.9.

[657] Kallek, "Şeyzerî, Celâleddin", c.39, s.107

[658] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.340; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.5, s.197.

[659] Eser Seyyid el-Bâz el-Arînî tarafından çeşitli yıllarda neşredilmiştir (Kahire 1365/1946; Kahire 1365/1946; Beyrut 1969, 1401).

[660] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.392; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.4, s.119; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.261; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.496; Münzirî, **et-Tekmile,** c.1, s.214; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.34; İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.659; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.5, s.13; Suyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.180; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.279; Cemâluddin Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî**, İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât I-IV,** (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1982/1406, c.3, s.191; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.103; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.11, s.15.

[661] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.5, s.13. İbn Ebî Usaybia kendisine bağlanmış olan aylığın miktarının 30 dinar olduğunu belirtmektedir. İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.660.

[662] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.4, s.119; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.2, s.94.

[663] **Velid** b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikra ve'n-nahv ve'l-luga I-III**, Mecelletu'l-Hikme, Manchester 2003/1424, c.3, s.2250.

Hâcib (v. 591/1195) ve Ebü'l-Hasan Ali el-Kıftî (v. 646/1248)[664] gibi âlimlere ders veren İbn Dehhân,[665] aklî ve naklî ilimlerdeki kabiliyetinin yanında takvâsı ve güzel ahlakıyla örnek olmuştur.[666]

İbn Dehhân hicrî 586 (1190) senesinde Mısır'a gitmiş, Mısır kadısı İbn Dirbâs el-Kürdî tarafından Câmi'atü'l-Ezher'in kıble tarafında kendisine ders vermesi için bir yer tahsis edilmiştir. Orada talebelere ferâiz ilmî ve *Garîbu'l-Hadis* isimli eserinden dersler vermiştir. Mısır'da beklediğini fazla bulamayan İbn Dehhân, tekrar Dımaşk'a geri dönmüş,[667] kısa bir süre sonra Hicâz'a giderek hac farizasını yerine getirmiştir. Ardından Bağdat'a dönerken Safer 590'da (Şubat 1194 yılında) Hulle'de vefat etmiş, cenazesi anne ve babasının kabrinin yanına defnedilmiştir.[668]

Telif ettiği fıkıh eserleri arasında dört mezhep hilâfını ele aldığı *Takvîmü'n-nazar* isimli eseri, ferâiz ilminde ilk defa minber şeklindeki miras pay tablosunu içeren *Kitâbü'l-minber fi'l-ferâiz*[669] adlı eseri gelmektedir. Fıkıh eserlerinin yanında hadis, astronomi, tarih ve şiir alanlarında da eserler kaleme almıştır.[670]

2.1.1.4. Diyâeddin İbn Dirbâs (v. 602/1206)

Diyâuddin Ebû Amr Osman b. İsa b. Dirbâs el-Kürdî, 515 (1121) ya da 516 (1122) senesinde dünyaya gelmiştir.[671] Şâfiî mezhebini ve fıkıh usûlünü en iyi bilen fakihlerden kabul edilen İbn Dirbâs,[672] Erbil'de Ebü'l-Abbâs Hızır b. Ukayl'den ilk

---

664 Kıftî**, İnbâhu'r-ruvât,** c.3, s.192.
665 İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.659.
666 İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.659.
667 Kıftî**, İnbâhu'r-ruvât,** c.3, s.193.
668 İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.2, s.94; İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.660; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.180.
669 Ebû Şücâ' Fahreddin Muhammed b. Ali b. Şuayb b. Dehhân, **Takvîmü'n-nâzar fî mesâil hilâfiye zâi'a ve nebzi mezhebîye nâfi'a ve yelîhi kitâbü'l-minber fi'l-ferâid I-IV,** (thk. Salih b. Nâsır b. Sâlih el-Huzeym), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001/1422.
670 Yukarıda adı geçen fıkıhla ilgili eserlerinin dışında kaynaklarda on altı cilt olan *Garîbu'l-Hadis, el-Mâide ve'l-fâide, İlmü'n-nucûm vel-felek, târih, şiir* gibi eserlerinin olduğu belirtilmiştir. Bunların yanı sıra isimlerini tespit edemediğimiz başka eserlerinin olduğu da kaydedilmiştir. Müsbet ilimlere de ilgi duyan İbn Dehhân'ın astronomi takvimlerin çözümü, gramer ve hesap ilmi konusunda mâhir olduğu nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.496; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.261; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.11, s.15; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.103;Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.279.
671 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242.
672 İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.14; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.337; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.70; Suyûtî, **Hüsnü'l-mühâdereHüsnü'l-muhâdara,** c.1,

eğitimini almış, sonra Dımaşk'a giderek Hâfız İbn Asâkir'den hadis, Ebû Sa'd Abdullah b. Ebî Asrûn ve Ebü'l-Berekât Hızır el-Hârisî'den Şâfiî fıkhını öğrenmiştir.[673] Eyyûbî komutanlarından emîr Cemâleddin Huştırîn el-Hekkârî, Kahire'de yaptırdığı medresenin müderrisliğine kendisini getirmiş ve vefatına kadar orada ders vermiştir. Yetiştirmiş olduğu öğrenciler arasında Zekiyyüddin el-Münzirî ve oğlu İbrahim b. Osman b. Dirbâs bulunmaktadır.[674] 12 Zilkade 602 (20 Haziran 1206) senesinde yaklaşık 90 yaşında Kahire'de vefat eden İbn Dirbâs, Karâfe kabristanına defnedilmiştir.[675]

Daha çok fıkıh alanında eser veren[676] İbn Dirbâs'ın, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzep* isimli eserine yazmış olduğu *el-İstiksâ li mezhebi'l-fukahâ* adlı şerhi günümüze ulaşmıştır.[677] Kaynaklarda Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Lüma'* adlı eserine *Şerhu'l-lüma'*[678] adında iki ciltlik[679] bir şerh yazdığı, yine Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* isimli eserlerine[680] bir şerh yazdığı zikredilmektedir. Ancak her iki şerh de günümüze ulaşmamıştır.

s.408; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.149; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.231; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.212; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266.

673 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.43, s.98; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242.

674 Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.39; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242.

675 Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.338; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.14; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.110; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.408; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.231; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.149.

676 Yukarıda adı geçen fıkıh eserlerin dışında Kahire el-Ezheriyye Kütüphanesi'nde *Risâle fî zebbî ani'l-Eş'ari* adıyla Akâid ilmine dair bir yazma bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Merkez'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No:106005.

677 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242.

678 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.212.

679 İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.14; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266.

680 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.110; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266.

2.1.1.5. Seyfeddin el-Âmidî (v. 631/1233)

Tam adı Ebü'l-Hasen Seyfeddin Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (et-Tağlibî) el-Âmidî,[681] 551 (1156) yılında Âmid'de (Diyarbakır) dünyaya gelmiştir.[682] İlk eğitimini Ammâr el-Âmidî ve Seffâr el-Âmidî'[683]den aldıktan sonra yaklaşık on beş yaşında (566/1171) yüksek eğitimi için dönemin ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'a gitmiştir.[684] Âmidî Bağdat'ta Hanbelî âlimi Ebü'l-Feth İbnü'l-Mennî'den (v. 583/1187)[685] ve Şâfiî fıkıh âlimi Ebü'l-Kâsım b. Fadlân'dan (v. 571/1175)[686] fıkıh ve hilâf ilmîni, İbn Şâtil'den (v. 581/1185)[687] hadis ilmî nive İbn Ubeyde'den[688] kıraât ilmini tahsil etmiştir.[689] Âmidî önce Hanbelî mezhebine mensupken Bağdat'ta Şâfiî mezhebine geçmiştir. Bağdat'tan Dımaşk'a geçen Âmidî, burada Mücîr el-Bağdâdî'den (v. 592/1196) [690] felsefe ve usûl derslerini alarak kısa zamanda aklî ilimlerde kendisini geliştirerek özellikle kelam, mantık ve diğer aklî ilimlerde de

---

[681] Âmidî hakkında bilgi veren temel kaynaklar: Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.364; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.253; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.140; İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dımaşkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye I-IV,** (thk. Hâfız Abdulalîm Han), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Beyrut, 1407, c.2, s.79; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.306; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293; İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.650; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.155; Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.707; İbn Hacer el-Askalânî Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî, **Lisânü'l-Mîzân I-VII,** Müessesetü'l-Â'lemî, Beyrut 1971/1390, c.3, s.134.

[682] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.79; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.364; İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, c.7, s.253.

[683] Ammâr el-Âmidî ve Saffâr el-Âmidî'nin hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece Âmidî'nin biyografisini veren bazı kaynaklarda isimleri geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.364.

[684] Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Sâlim el-Mâzinî et-Temîmî el-Hamevî eş-Şâfiî, **Müferricü'l-Kürûb fî ahbâri benî Eyyûb I-V,** (thk. Cemâleddin Şeyyâl, Haseneyn Muhammed Rebi' vd.), Kahire, 1972-1977, c.5, s.36.

[685] İbnü'l-Mennî, Nasihu'd-Din Ebü'l-Fetih Nasr b. Fetyan b. Mutahhir en-Nehrevânî el-Bağdâdî el-Hanbelî 501/1108 doğdu, ramazan ayı 583/1187 tarihinde bağdatta vefat etti. Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.138. Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale I-IV,** (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, c.1, s.70.

[686] İbn Fadlân, Cemâlüddin Ebü'l-Kâsım Yahya ya da Vâsık b. Ali b. Fadl b. Hibetullâh el-Bağdâdî, 517 (1123) yılında bağdatta doğdu. 595 (1199) yılında Bağdat'ta vefat etti. Verdiyye mezarlığına defnedildi. Detaylı bilgi için bkz. el-Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.1, s.330.

[687] İbn Şâtil Ebü'l-Fetih Ubeydullah b. Abdullah b. Muhammed b. Neca b. Şâtil el-Bağdâdî 491 (1098) yılında Bağdat'ta doğmuş, 581 (1185) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Âmidî kendisinden Ebû Abdulkâsım b. Selam'ın *Garîbu'l-Hadis* isimli hadis kitabını okudu. Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.118. İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kahire I-XVI,** Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, Kahire (t.y.) c.6, s.101.

[688] İbn Ubeyde'nin ismi, Âmidî'nin biyografisinde geçmekte başka bir yerde geçmemektedir.

[689] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.306.

[690] Mücîr el-Bağdâdi, Mücîru'd-Dîn Ebü'l-Kâsım, Mahmud b. Mubârek b. Ali el-Vâsıtî, 517 (1123) tarihinde Evsat'ta doğdu, 592 (1196) Zilkade ayında Hemedan'da vefat etti. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.364; Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.1, s.267.

temayüz etmiştir.[691] Dımaşk'ta yaklaşık on yıl kaldıktan sonra Mısır'a giden Âmidî,[692] İmam Şâfiî'nin kabri yanındaki bir medresede [693] ders vermeye başlamış ve bir süre sonra Kahire'deki Zâfir Camii'nin imamlığına getirilmiştir.

İlmî zekâsı ve fıkıh bilgisiyle Âmidî'nin kısa zamanda şöhreti her tarafa yayılmış ve talebeleri hızla çoğalmıştır.[694] Âmidî'yi çekemeyenler, onun felsefe ile uğraştığını, bu nedenle itikadının bozulduğu iddia ederek idam edilmesi yönünde bir fetva hazırlamışlardır. Bunun üzerine orayı gizlice terk ederek Eyyûbî meliklerinden Mansûr'un yönetimi altında bulunan Hamâ'ya gitmiş,[695] orada Sultan Mansûr'a ait medresede ders vermekle ve eser yazmakla meşgul olmuştur. Ardından Dımışk'a yerleşmiş ve orada el-Melikü'l-Muazzam Şerefeddin Îsâ tarafından Azîziye[696] Medresesi'ne atanmış yaklaşık on yıl kadar orada ders vermiştir. Yönetim el-Melikü'l-Eşref'in eline geçince medreselerde felsefe ilimlerinin okutulması yasaklanmış ve Âmidî müderrislikten azledilmiştir.[697] Bundan sonra evine çekilen ve gözlerden uzak yaşayan Âmidî, zamanını telif faaliyetleriyle geçirmiştir.[698] Âmidî, 4 Safer 631 (9 Kasım 1233) tarihinde Dımaşk'da vefat etmiş ve Cebelikâsiyûn Kabristanı'na defnedilmiştir.[699]

Güçlü bir zekâya ve üstün bir ilmî kişiliğe sahip olan Âmidî, başta fıkıh usûlü olmak üzere çok sayıda eser telif etmiştir. Fıkhî kişiliğinin oluşmasında başta İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve Gazzâlî olmak üzere önceki fakihlerin ve ders almış olduğu hocaların etkisi olmuştur. Eserlerinde Gazzâlî'nin görüşlerine önem verdiği ve en çok ona atıfta bulunduğu görülmektedir. Kendisinden önceki fıkhî birikimi çok iyi tahlil ederek gerek öğretim gerekse eser yazımı yoluyla hizmetlerde bulunmuştur. Âmidî

---

[691] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.364; İbnü'l-İmâd, **Şezerât,** c.7, s.253.
[692] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.306; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293.
[693] Bu medresenin "Nâsıriyye Medresesi" olduğu kaydedilir. Emrullah Yüksel, "Âmidî", **DİA,** İstanbul, 1991, c.3, s.57.
[694] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293.
[695] Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhaddin Halîl b. İzzeddinAybeg b. Abdillâh es-Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât I-XXIX,** (thk. Ahmed Arnavut ve Türki Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 2000-1420, c.21, s.226; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293.
[696] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.295.
[697] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.79.
[698] Kıftî, Cemâluddin Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf, **İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ**, (thk. İbrahim Şemsü'd-Dîn) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005-1426, s.185; Hasan eş-Şâfiî, **el-Âmidî ve ârâuhu'l-kelâmiyye**, Dâru's-Selâm, 1998-1418, s.44.
[699] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.140; İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân,** c.3, s.134.

fıkıh eserlerinde meseleleri ele alırken başta konuyla ilgili var olan tüm görüşleri özetler, ardından tercih ettiği bir görüş varsa onu belirterek değerlendirmelerde bulunur. Onun yaşadığı asırda fakihler toplumun yeni ihtiyaçlarına karşı mevcut fetvalardan birini tercih ederek çözümler üretmeye çalışıyorlardı. Muhtemelen kendisi çözümü usûl ilimlerinde umuyordu ki fıkıh usulü, hilâf ve cedel ilimlerine yönelmiş ve bu alanda zamanının en iyi eserlerini yazmıştır.

Âmidî'nin hadis ilmi açısından zayıf olduğu bazı âlimler tarafından iddia edilmektedir. Muhtemelen o da Gazzâlî gibi tahkik ehli usûlcülerin rivayetlerin sübutundan ziyade nasların hüküm ve delalet ettiği manayla ilgilenmelerinden kaynaklanmıştır. Şâfiî hukukçularının sistematiğine bağlı kalmakla birlikte yer yer farklı kanaatlere de ulaşmıştır. Bir kısım âlimlerin aksine Kur'ân'ın tilavet ve hükmünün birlikte neshedilmesine karşı çıkan Âmidî, Hz. Aişe'den emzirme ile ilgili gelen bir rivayeti örnek göstererek bunun caiz olduğu görüşünü savunmuştur. Yine ihtilâflı meselelerden olan Kur'ân tilavetinin neshedilip hükmün bakî bırakılmasının cevazı görüşünü tercih etmiştir. Ayrıca Âmidî, başta İmâm Şâfiî olmak üzere birçok fakihin aksine, her ikisinin de vahye dayandığı gerekçesiyle Kur'ân'ın sünnetle neshini kabul etmiştir.[700] Nesh konusunda kendisinden önceki birikimi ve teorik tartışmaları ortaya koyan Âmidî, bu konuda hem aklî hem de naklî kullanarak kendi bakış açısına göre açıklayıp değerlendirmiştir. Âmidî bu konuda genel kabulün dışına çıkmamakla birlikte Gazzâlî'ye nisbeten meseleleri daha detaylı olarak ele aldığı görülmektedir.

Hilâf ve cedel ilmini Şerîf el-Merâgî (v. 543/1148) ve Ebû Es'ad el-Mihenî'den (v. 527/1133) alan Âmidî,[701] bu ilimleri daha da ileriye götürerek kendine has bir uslûb geliştirmiştir. Öğrencisi 'İzz b. Abdüsselâm (v. 660/1262) kendisinden daha güzel ders anlatan birini görmediğini, ders verirken hutbe okur gibi anlattığını, Gazzâlî'nin (v. 505/1111) *el-Vasît* isimli eserini anlatırken değiştirdiği kelimelerle metni daha anlaşılır kıldığını nakleder.[702] Yine İbn Ebî Usaybia'nın onun hakkında "yaşadığı dönemin en zeki insanı" yakıştırması yaptığı ifade edilmektedir.[703] Sıbt İbnü'l-Cevzî

[700] Aydın Taş, "Gazzâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşımı", **F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt: 15 Sayı: 2, 2010, s.124.
[701] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.306.
[702] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.366.
[703] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.650.

onunla ilgili "zamanında iki usûl (fıkıh usûlü ve kelâm) ilminde onunla boy ölçüşecek biri yoktu" ifadesini kullanmıştır.[704]

Âmidî'nin eserlerinin bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı ise ulaşamamıştır.[705] Mütekellimîn metoduyla meydana getirilen eserlerin bir hülasası olan *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*'ı ve onun muhtasarı olan *Müntehe's-sûl fî ilmi'l-usûl* isimli eserleri, hilâf ilmi alanında kaleme aldığı *et-Tarîkatü's-sağîra* ya da *et-Ta'likatü's-sağira,* cedel alanında önemli bir eser olan *Gâyetü'l-emel fî ilmi'l-cedel* ve *Kitâbü'l-cedel* adlı eserleri fıkıh ilmi ile ilgili günümüze ulaşan eserlerindendir. Kaynaklarda kendisine isnad edilen *Şerhu Cedeli'ş-Şerîf*'i,[706] hilâf ve cedel ilminde meşhur olan Şerîf Merâgî'nin (v. 546/1151) eserinin şerhi olduğu düşünülmektedir. İbn Ebû Useybe'nin hilâf ilminde yazılmış eserler arasında saydığı *Kitâbu't-Tercîhât*'ı [707] da günümüze ulaşmayan eserleri arasındadır.[708] Âmidî, *Müntehe's-sûl fî ilmi'l-usûl* isimli kitabın mukaddimesinde usûle dair olan *Lübâbü'l-elbâb* isimli eseri hakkında bilgiler vermektedir. Bu kitapta mütekkaddimin âlimlerden müteahhirîn âlimlere kadar gelinen son noktayı ve konuyla ilgili söyledikleri sözlerin temel gayelerini bu eserinde

[704] Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Târîhu'l-İslâm, I-DII,** (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî) Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1993/1413, c.46, s.75.

[705] Kaynaklarda yirmiden fazla eserinden bahsedilmektedir. Bu eserlerin çok azı günümüze ulaşmıştır. Fıkıh usûlü, kelâm, felsefe ve mantık sahasında derin vukufiyeti bilinen Âmidî bu alanlarda özgün eserler yazmıştır. Bu sahalarda verdiği eserler; usul, kelam, felsefe ve mantık zeminine oturtmaya çalışmıştır. Kendisinin ortaya koyduğu eserlerinde, fikirleri arasında bütüncül bir bağlantı ve tutarlılık olduğu rahatlıkla söylenebilir. Âmidî'nin farklı alanlarda eserlerini göz önüne aldığımızda çok yönlü bir âlim olduğu açıkça görülmektedir. Fıkıh usulü alanında birçok eser yazan Âmidî'nin furu-i fıkha dair günümüze ulaşan bir eseri bilinmemektedir. Felsefe ilmine gelince o dönemde felsefe alanına karşı olumsuz bir tavır vardı, felsefeyle uğraşanlar toplumdan dışlanıyor, tüm zorluklara rağmen bu alanda ve mantıkta kendini geliştirerek faydalı eserler yazmıştır. Kelam ilminde ise aklî ve felsefî izahatlara başvuran Âmidî, Razî ile gelen müteahhirûn kelamı şekillendirmiştir. Yaşadığı dönemin ilmî birikimine önemli katkılarda bulunmuştur. Kendisine nisbet edilen kitapların belli başlıları şunlardır: *Ebkârü'l-efkâr, Rumûzü'l-künûz* ve *Gâyetü'l-merâm fî 'ilmi'l-kelâm* (kelâm ilmine dair eserleridir), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, Müntehe's-sûl fî 'ilmi'l-usûl, Kitâbü'l-cedel, et-Tercîhât fi'l-hilâf, Mu'âhazât fi'l-hilâf, Lübâbü'l-elbâb, Menâ'ihu'l-karâ'ih, Şerhu Cedeli'ş-Şerîf* (fıkıh usulü eserleridir), *Dekâ'iku'l-hakâ'ik fi'l-mantık, el-Mübîn fî me'ânî elfâzı'l-hukemâ ve'l-mütekellim, Keşfü't-temvîhât, el-Me'âhiz 'âle'r-Râzî, el-Bâhir fî 'ulûmi'l-evâ'il ve'l-evâhir* (mantık ve felsefeye dair eserleridir). Eserleri için bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.294; Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.707.

[706] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.75; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.60.

[707] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.651. Bağdâdî, **İzâhu'l-meknûn,** c.3, s.281.

[708] Aynı isimle Âmidî'nin *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* isimli eserin dördüncü bölümde geçen *Kitâbu't-Tercîhât* isimli bölüm bulunmaktadır. Önemine binaen müstakil olarak istinsah edilmiş olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.

özetlediğini nakleder.[709] İbn Ebî Usaybia, bu eserin de Âmidî'ye ait olduğunu nakletmiştir.[710] Hilâf ilminde yazılmış olan *et-T'alîka'l-kebîre ve et-T'alîka's-sağîre* isimli eserler de Âmidî'ye nispet edilmektedir.[711] Safedî ise *Kitâbü'l-vâfî bi'l-vefeyât* isimli eserinde, Âmidî'nin *Ta'lîka* ismiyle üç eseri olduğunu nakleder.[712] Âmidî, *el-İhkâm* isimli eserinde "et-Tercîhât" bölümünde "geniş bilgi için *Müntehe's-sâlik fî rutebi'l-mesâlik* isimli kitabıma müracaat edin" sözüyle atıfta bulunduğu bu eser,[713] Âmidî'nin günümüze ulaşmayan çalışmaları arasında sayılmıştır.[714] Bağdadî ve İbn Ebî Usaybia, Âmidî'ye *Delîlu muttahidu'l-i'tilâf ve câdin fî cemî*'i *mesâili'l-hilâf* adında bir eser isnad etmiştir.[715] Başka bir yerde adı geçmeyen bu eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir. Birçok eserde *"lehû tarîkâ fil-hilâf"*'[716] şeklinde geçen ifadelere dayanarak hilâf ilminde kendine has bir uslûbu olduğu söylenebilir. Bazı araştırmacılar tarafından hilâf ilminde yazılmış bir kitabın ismi şeklinde değerlendirilmiştir.

2.1.1.6. Bahâeddin İbn Şeddâd (v. 632/1234)

Fıkıhçı kimliğinin yanında tarihçi ve devlet adamı olarak da bilinen Ebü'l-İzz (Ebü'l-Mehâsin) Bahâeddin Yûsuf b. Râfi' el-Mevsılî el-Halebî, 10 Ramazan 539 (6 Mart 1145) tarihinde Musul'da dünyaya gelmiştir.[717] Daha küçük yaşlarda Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, Musul'da Ebü'l-Berekât eş-Şeyrecî (v. 574/1178) ve Bağdat'ta Şeyh Radiyyuddin el-Kazvînî'den fıkıh eğitimi, Fahr en-Nûkânî (v. 592/1196),

---

[709] Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfeddin Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, **Münteha's-sul fî ilmi'l-usûl**, (talik: Ahmed Ferit Mezîdî) Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2003/1424, s.6.

[710] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.651.

[711] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.651.

[712] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.229.

[713] Âmidî, **el-İhkâm,** c.4, s.280.

[714] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.651.

[715] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.651; Bâbânî, **Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn,** c.3, s.479.

[716] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.36°; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.294.

[717] Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.215; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.102; İbnü'l-Verdî, **Târihu İbnü'l-Verdî,** c.2, s.157; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.143; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.84; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.383; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.96; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.28; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.432; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.230; Casim Avcı, "İbn Şeddâd, Bahâeddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.373; Aydın Taş, "Selâhaddin Eyyûbî Döneminde Fakih Bir Devlet Adamı: Bahaûddin İbn Şeddâd (539-632/1145-1234)", **I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı,** Elazığ 13-14-15 Ekim 2016, s.2510.

Muhammed b. Muhammed el-Berevî (v. 567) ve pek çok âlimden hilâf ilmini öğrenmiştir.[718] İbn Şeyrecî (v. 566/1171), Ebû bekir Yahya b. Sadûn el-Kurtubî (v. 567/1172), Mecdüddin Ebü'l-Fadl Abdullah b. Ahmed et-Tûsî (v. 578/1183), Mecdüddin Abdullah b. Muhammed es-Sunhâcî'den (v. 561/1166) hadis, kıraât ve diğer İslâmî ilimleri okumuştur.[719]

İbn Şeddâd dönemin âlimlerinden iyi bir eğitim aldıktan sonra tekrar Bağdat'a gitmiş Nizâmiyye Medresesi'nde yaklaşık dört sene muîd olarak görev yaptıktan sonra Musul'a giderek Kadı Kemâlüddin Şehrezûrî'nin medresesinde ders vermiştir.[720] Selâhaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethettiği senede hac farizasını yerine getirmiş, dönüşünde Kudüs'ü ziyaret etmiştir. O sıralarda Kevkeb kalesini muhasara eden Selâhaddin Eyyûbî ile görüşmüş Selâhaddin'in teklifiyle h. 580 (1185) senesinde kadıasker ve Kudüs Evkaf Nazırlığı'nı kabul etmiştir.[721] Bu görevlerin yanı sıra elçilik görevlerinde de bulunan İbn Şeddâd, Selâhaddin Eyyûbî'nin vefatından sonra h. 591 (1195) senesinde Haleb'e giderek el-Melikü'z-Zâhir tarafından Halep kadılığı ve evkaf nazırlığına atanmıştır. Selâhaddin Eyyûbî'nin vefatından sonra ihtilâfa düşen hanedanı bir araya getirmek amacıyla 593 (1197), 608 (1211) ve 613 (1216) yıllarında Kahire'ye gitmiştir.[722] Ailesi ve çocukları olmayan İbn Şeddâd elde ettiği gelirlerle Halep'te dârulhadis ve bir medrese inşa ettirmiş, medrese ile dârulhadis arasında kendisine bir mezar yaptırmıştır. 14 Safer 632'de (8 Kasım 1234) Halep'te vefat eden İbn Şeddâd, kendisi için yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.[723]

İlmî seyahatlerde bulunan ve birçok talebe yetiştiren İbn Şeddâd, fıkıh, tarih, hadis gibi pek çok ilimde eser vermiştir.[724] Bunların bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan fıkıh eserleri arasında yargılama usûlüyle ilgili

[718] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.84-85.
[719] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.384-385; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.85.
[720] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.28; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.86-87.
[721] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.102; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.385.
[722] Avcı, "İbn Şeddâd, Bahâeddin", c.20, s.373.
[723] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.38; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.28.
[724] İbn Şeddâd'ın, başta tarih ve fıkıh olmak üzere çeşitli alanlara ait eserler kaleme aldığı rivayet edilir. Ancak onun geride bıraktığı bu ilmi mirasın bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Yukarıda adı geçen eserlerin dışında *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye***,** *Fezâ'ilü'l-cihâd, Esmâ'ü'r-ricâl ellezîne fî Mühezzebi'ş-Şîrâzî, Kitâbü'l-'asâ, Dürûsü'l-hadîs, Kitâbü'l-ahfiyâ' mine'l-evliyâ'* (İbnü'ş-Şa'âr, X, 354). *et-Tuhfetü'l-'Azîziyye* (a.g.e., a.y.). İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.87; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.28; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.230.

telif ettiği *Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm* adlı eser ile ahkâm hadislerine dair kaleme aldığı *Delâ'ilü'l-ahkâm* adlı eser bulunmaktadır. Fürû-i fıkıhla ilgili kaleme aldığı *el-Mûcezü'l-bâhir* isimli eseri ise günümüze ulaşmamıştır.[725]

2.1.1.7. İbn Ebü'd-Dem (v. 642/1244)

Tam adı Ebû İshâk Şihâbüddin İbrâhîm b. Abdillâh el-Hemdânî el-Hamevî olan İbn Ebü'd-Dem, 583'te (1187) Hama'da doğmuştur.[726] İlk tahsilini memleketi Hama'da aldıktan sonra Bağdat'a giderek burada İbn Sükeyne olarak bilinen Abdulvehhâb b. Ali (v. 607/1210) ve başka âlimlerden fıkıh ile hadis eğitimini almıştır.[727] Bağdat'ta talebelik yıllarında Abbâsî halifesi Nâsır Lidînillâh (v. 622/1225) tarafından kendisine hil'ât giydirilen İbn Ebü'd-Dem Şâfiî mezhebinin önde gelen âlimlerinden sayılmaktadır.[728] Musul,[729] Kahire, Hama ve Halep gibi dönemin bir çok ilim merkezine seyahat etmiş,[730] 622 (1225) senesinde Hama kadılığına atanmıştır.[731] Burada kadılık görevinin yanında Şâfiî fıkıh eğitimine de devam etmiş,[732] Eyyûbî sultanları arasında elçilik görevinde bulunduğu gibi,[733] Halep emîri Melikü'l-Muzaffer Mahmûd tarafından halîfeye elçi olarak gönderilmiştir.[734] Talebeleri arasında Ebû Bekir İbnü'l-Münzirî (v. 643/1245), İbn Hamdân,[735] İbnü's-Sâbûnî (v. 680/1282)[736] gibi fıkıh âlimleri bulunmaktadır. İbn Kâdî Şühbe ve İbnü'l-İmâd gibi âlimler onun fıkıh ilminde imâm olduğunu belirterek fıkıhtaki üstün konumuna değinmişlerdir.[737]

---

[725] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.100; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.97; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.230.

[726] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.142; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.112; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.115; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.99; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370; İbn Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr,** c.27, s.328; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.31; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.11; İbnü'l-Verdî, **Târihu İbnü'l-Verdî,** c.2, s.170; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.53; Heyet, **el-Mevsûatü'l-fıkhiyye'l-Kuveytiyye,** c.19, s.305; Sabri Hizmetli, "İbn Ebü'd-Dem", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.455-456.

[727] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.112.

[728] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.4, s.174.

[729] Ebû İshâk Şihâbeddin İbrâhîm b. Abdullah İbn Ebü'd-Dem el-Hamevî, **Kitâbü Edebi'l-kadâ' I-II**, (thk. Muhyî Hilâl Serhân), Matbaatü'l-İrşâd, Bağdât 1404/1984, c.1, s.22.

[730] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.112.

[731] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.4, s.174.

[732] İbn Ebü'd-Dem, **Kitâbü Edebi'l-kadâ'**, c.1, s.22.

[733] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.5, s.252.

[734] İbn Ebü'd-Dem, **Kitâbü Edebi'l-kazâ'**, c.1, s.22.

[735] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr,** c.1, s.143.

[736] Hizmetli, "İbn Ebü'd-Dem", c.19, s.456.

[737] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.99; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370.

Ayrıca İbn Ebü'd-dem imamlarının koyduğu usul ve kaideleri arasında ihtilâf bulunduğunda görüşler arasında tercihlerde bulunan fakihler arasında sayılmaktadır.[738] Fıkıh ilminin yanında tarih, mezhepler tarihi ve edebiyatla ilgili eserler kaleme alan İbn Ebü'd-dem,[739] 15 Cemâziyelâhir 642 (18 Kasım 1244) tarihinde Hama'da vefat etmiştir.[740] Onun İslâm muhâkeme hukuku alanında kaleme aldığı *Kitâbü Edebi'l-kazâ* ve Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserindeki hatalı görüşleri tashih ettiği *İzâhu'l-egâlîtü'l-vâride fi'l-Vasît* adlı eseri günümüzde matbu olan önemli eserdendir.[741] Fıkıh alanında Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserine yazdığı *Şerhu'l-Vasît (Şerhu müşkili'l-Vasît)*[742] ve Şâfiî mezhebinde yazılan fetva kitaplarından olan *Fetâvâ İbn Ebi'd-dem*[743] adlı eserleri hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmakla birlikte bu eserlerin matbu ya da mahtutuna ulaşamadık.

2.1.1.8. Alemüddin es-Sehâvî (v. 643/1245)

Ebü'l-Hasen Alemüddin Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî eş-Şâfiî, 558 (1163) yılında Mısır'ın Garbiye bölgesinde bir belde olan Sehâ'da[744] doğmuştur.[745] Döneminin âlimleri gibi hadis, fıkıh ve fıkıh usûlü dallarıyla

---

738 Mahsum Aslan, **"İbn Hacer el-Heytemî ile Şemsuddin er-Remlî ve ihtilaf sebepleri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dicle Ünv. SBE, Diyarbakır 2018, s.260.

739 Tarih alanında *Kitâbü't-Târîhi'l-İslâmiyyi'l-muhtasar, et-Târîhu'l-kebîr (et-Târîhu'l-Muzafferî)* mezhepler tarihiyle ilgili bir eser yazdığı nakledilmektedir. Bkz.Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.5, s.62; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370; Hizmetli, "İbn Ebü'd-Dem", c.19, s.456. Ayrıca *Tedkîku'l-inâye fi tahkîki'r-rivâye* adında bir mahtut kendisine nispet edilmektedir (el-Mektebetü'l-Vataniyye Cezayir nr. 544). Ayrıntılı bilgi için bkz. Merkezü'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No: 73067.

740 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.112; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.115; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.31; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.11.

741 Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.143; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.53.

742 İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.53. İbn Ebü'd-dem *İzâhu'l-egâlîti'l-vâride fi'l-Vasît* adlı eserin mukaddimesinde *Şerhu müşkili'l-Vasît* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Bkz. Osmân b. Salâhiddin Ebû Amr Takıyyüddin eş-Şehrezûrî, **Şerhu müşkili'l-Vasît min bidâyeti kitâbi'z-Zekât ilâ nihâyeti'l-kitâb maa'l-mukâreneti bi kitâbi İzâhu'l-egâlîti'l-vâride fi'l-Vasît,** (thk. Muhammed Bilal), Câmiatü'l-İslâmiyye Ünv. Medine 2010, s.67.

743 Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1218.

744 Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.3, s.196.

745 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.340; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.122; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.385; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.170; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.346; Sübkî, **Tabakât,,** c.8, s.297; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî eş-Şâfiî, **Tabakâtü fukahâi'ş-Şâfi'iyye,** (thk. Ahmed Ömer Haşim vd.) Mektebetu Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993/1413, s.858; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.209;

ilgilenmekle birlikte ağırlıklı olarak kıraat ve tefsir tahsil etmiş, İskenderiye'de Ebû Tâhir İsmâil b. Mekkî ve Ebû Tâhir es-Silefî'den hadis ve fıkıh, Kahire'ye gelen Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî ve Ebü'l-Yümn el-Kindî den kıraat ilmini tahsil etmiştir. Ayrıca Ebü'l-Cûd Gıyâs b. Fâris b. Mekkî, Ebü'l-Cüyûş Asâkir b. Ali, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Ali el-Bûsîrî, İsmâil b. Sâlih b. Yâsîn ve daha birçok âlimden ders almıştır.[746]

Türbetü's-Sâlihiyye'de ve Dımaşk (Emevî Camii) Camii'nde talebe yetiştiren Sehâvî'nin, Kur'ân ilimleri konusunda olduğu gibi fıkıhta da üstün başarıya sahip bir fakih olduğu kaydedilmektedir.[747] Önceleri Mâlikî fıkhına mensub olan Sehâvî daha sonra Şâfiî mezhebine geçmiş ve artık bu mezhebe göre fetva vermiştir. İbn Hallikân, Sehâvî'den ilim okumak isteyen talebelerin büyük kalabalıklar oluşturduğunu ve sıra beklediklerini kaydeder.[748] Ebû Şâme el-Makdisî, Zeynüddin el-Fârikî,[749] Ahmed b. İbrahim el-Fezârî[750] (v. 630/1233) ve Abdüsselâm b. Ali b. Seyyidi'n-Nâs[751] (v. 681/1282) onun önde gelen talebelerindendir. Mısır'da bir süre ders veren Sehâvî daha sonra Dımaşk'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Kaynaklarda kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğu belirtilen Sehâvî, 12 Cemâziyelâhir 643'te (4 Kasım 1245) Dımaşk'ta vefat etmiş ve Cebelikâsiyûn mezarlığına defnedilmiştir.[752]

Kıraat, hadis, siyer ve tarih gibi pek çok ilme dair eser telif eden[753] Sehâvî, fıkıh alanında da önemli hizmetlerde bulunmuş, ancak fıkhî yönü diğer yönleri kadar

---

Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.332; Tayyar Altıkulaç, "Sehâvî, Alemüddin", **DİA,** İstanbul 2009 c.36, s.311-313.

[746] Ders aldığı hocaları hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.122.

[747] Sübkî, **Tabakât,,** c.8, s.29797; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.122.

[748] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.340.

[749] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.123.

[750] Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ' I-III,** (Eserin İlk Baskısı Gotthelf Bergsträsser tarafından 1351/1932 tarihinde yapılmıştır.) Mektebetu İbn Teymiyye, yy., c.1, s.33.

[751] Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye,** c.1, s.386.

[752] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.385; Suyûtî, **Hüsnü'l-Muhâdere,** c.1, s.413; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.297.

[753] Kur'ân ilimlerinde yazmış olduğu eserler: *el-Vesîle ilâ keşfi'l-'akîle, Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-Kasîd, Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ', Hidâyetü'l-mürtâb, Tefsîrü'l-Kur'ân, el-İfsâh ve gâyetü'l-işrâh fi'l-kırâ'âti's-seb', 'Umdetü'l-müfîd ve 'uddetü'l-mücîd fî ma'rifeti't-tecvîd, Tuhfetü'l-Kurrâ', Risâle fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Manzûme zâ'iyye fi'l-farki beyne'z-zâ'i ve'd-dâd, Manzûme fî ahzâbi'l-Kur'ân, et-Tebsıra fî sıfâti'l-hurûf ve ahkâmi'l-med, Şerhu Kasîdeti'ş-Şâtıbî fî zâ'âti'l-Kur'ân, Minhâcü't-tevfîk ilâ ma'rifeti't-tecvîd ve't-tahkîk.* Hadis ve Siyer alanında yazmış olduğu eserler: *Ürcûze fî sîreti'n-nebi, el-Cevâhirü'l-mükellele fi'l-ahbâri'l-müselsele, el-Kasâ'idü's-seb' fi'l-*

dikkat çekmemiştir. Fıkıh eserleri arasında sayılan ve miras konularını 330 beyitlik manzume şeklinde ele aldığı *Tuhfetü'l-fürrâd* isimli eseri günümüze ulaşmıştır.[754] Kapsamlı bir şekilde hac menasikini ele aldığı *Tuhfetü'n-nâsik fî ma'rifeti'l-menâsik* isimli eseri[755] araştırmalarımız neticesinde tespit edilememiştir. Adından da anlaşıldığı üzere hac menasikini ele alan bu eser, biyografi kitaplarında farklı isimlerle yer almıştır. *Vefeyatu'l-a'yân*'da *Tuhfetü'n-nâsik fî ma'rifeti'l-menâsik,*[756] *Hediyyetü'l-'ârifîn'*de[757] *Menâsikü'l-hac* ve *Keşfü'z-zunûn'*da *el-Menâsik*[758] adıyla kaydedilmiştir. *Hediyyetü'l-'ârifîn*'de dört cilt olduğu belirtilen bu eserin günümüze ulaşmadığını düşünmekteyiz. Alemüddin es-Sehâvî'nin talebeye aynı anda farklı sûreleri birlikte okumaya cevaz vermesi, sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle âlimler tarafından eleştirilmiştir.[759]

2.1.1.9. İbn Salâh eş-Şehrezûrî (v. 643/1245)

Tam adı Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsâ el-Kürdî,[760] 577 (1181) tarihinde Şehrezûr civarındaki Şehrân köyünde doğdu.[761] İlk olarak öğrenimini Şâfiî fakihlerinden olan babasından yapmış, rivâyete göre daha küçük yaşlarda babasının yanında Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) *el-Mühezzeb*

---

medâ'ihi'n-nebeviyye, Şerhu Mesâbîhi's-sünne. Dil alanında yazmış olduğu eserleri: *Sifrü's-sa'âde ve sefîrü'l-ifâde, el-Mufaddal fî şerhi'l-Mufassal, Manzûme fî elgâzi'l-lugaviyye, Münîrü'd-deyâcî ve dürrü't-tenâcî ve fevzü'l-mehâcî bi-havzi'l-ehâcî.* Diğer eserleri: *İcâzetü's-Sehâvî, Tenvîru'z-zalem fi'l-cûdi ve'l-kerem, 'arûsü's-semer fî menâzili'l-kamer, el-Kasîdetü'n-nâsıre li-mezhebi'l-eşâ'ire, el-Kevkebü'l-vakkâd fi'l-i'tikâd, Muhâdaratü'l-'ulemâ' ve muhâveretü'l-fühemâ', el-Müfâhare beyne Dımaşk ve'l-Kahire.* Eserleri için bkz: Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.209; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.332; Tayyar Altıkulaç, "Sehâvî, Alemüddin", **DİA,** İstanbul 2009 c.36, s.311-313.

[754] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.228; Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.708.

[755] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.340.

[756] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.340.

[757] Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.709.

[758] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1809.

[759] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.124.

[760] İbn Vâsıl, **Müferrec,** c.4, s.142; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.404; İbn Kesîr, Tabâkât, s.857; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.360; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.168; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.326; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.243; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.164; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.393; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.113; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.383; Abdullâh b. Es'ad Ebû Muhammed Afîfüddin el-Yâfiî el-Yemenî, **Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân I-IV,** (Hâşiye: Halîl Mansûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417, c.4, s.85; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.207; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.257; M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.198.

[761] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.243.

isimli eserini okumuştur.[762] Hayatının büyük bir kısmını ilim talebine adayan İbn Salâh, İslâm âleminin ilim merkezlerini gezerek başta fıkıh ve usûlü olmak üzere hadis, tefsir, dil, tarih ve daha birçok ilimde önemli eserler vermiştir. İbn Salâh, Kemâleddin İbn Yûnus el-Mevsılî (v. 639/1242), Ubeydullah İbnü's-Semîn (v. 588/1192), Ruhâvî el-Hanbelî (v. 612/1215), İbn Sükeyne (v. 607/1210), Ömer İbn Taberzed (v. 607/1210), Abdurrahim es-Sem'ânî (v. 618/1221), Ebû Mansûr İbn Asâkir (v. 620/1223) ve Harestânî (v. 614/1217) başta olmak üzere pek çok âlimden ders almıştır.[763]

İyi bir eğitim aldıktan sonra Kudüs'teki Salâhiyye Medresesi'nin müderrisliğine atanan İbn Salâh, bir müddet burada ders verdikten sonra Dımaşk'a giderek orada Revâhiye Medresesi'nin müderrisliğini yapmıştır. Melik Âdil'in oğlu Melik Eşref Dımaşk'taki dârülhadîsi inşa ettiğinde buranın ve ayrıca Sıtti Şam Medresesi'nin öğretim görevini de üstlenmiş ve böylece bu üç görevi beraber sürdürmüştür.[764] Yetiştirmiş olduğu meşhur talebeleri arasında Şemseddin Abdurrahman b. Nûh el-Makdisî (v. 604/1208), Takiyyuddin Muhammed İbn Ruzîn (v. 680/1281), Kemâleddin İshak b. Ahmed el-Ma'arrî (v. 650/1252), İbn Hallikân (v. 681/1282), Kemâleddin Ebü'l-Fadl Salâr (v. 680/1281) ve Ebü'l-Yümn İbn Asâkir (v. 686/1287) gibi âlimler bulunmaktadır.[765] İbn Salâh 25 Rebîulâhir 643/1245'te Çarşamba günün sabahında Dımaşk'ta vefat etmiş, aynı gün öğleden sonra cenaze namazı kılınarak Bâbü'n-Nasr'ın karşısında bulunan sûfîler kabristanına defnedilmiştir.[766]

Fıkıh alanında Şâfiî mezhebini benimseyen İbn Salâh, Şâfiî'den sonra mutlak içtihadın kapısının kapanmış olduğu görüşünü benimsemiştir.[767] Hem hadis hem de fıkıh ilimin otoritelerinden sayılan İbn Salâh, Şâfiî fıkhında devrinin önemli âlimlerinden kabul edilmiştir. Öğrencilerinden İbn Hallikân onun tefsir, hadis, fıkıh,

[762] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.149.
[763] Hocaları hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.149; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.360.
[764] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.326; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.149.
[765] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.360; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.149.
[766] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.244.
[767] Osmân b. Salâhiddin Ebû Amr Takıyyüddin İbn Salâh eş-Şehrezûrî, **Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî,** (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkadir), 'Âlemu'l-Kütüp, Beyrut 1986/1407, s.91, 94.

dil ve biyografi ilminde zamanının en iyi âlimlerinden olduğunu belirtmektedir.[768] İbn Kesîr de onun mezhebin usûl ve furû ilmini çok iyi bildiğini, ayrıca Arap dili, hadis ve tefsir ilimlerinde iyi bir seviyede olduğunu belirtmektedir.[769]

Çeşitli eserler telif eden İbn Salâh'ın [770] Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserine yazdığı *Şerhu müşkili'l-Vasît* adlı ta'lika tarzı eseri günümüze ulaşan fıkıh eserleri arasındadır.[771] Fetva adâbı hakkında telif ettiği *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*[772] ve *el-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn*[773] isimli eserleri alanlarında yazılmış önemli eserlerdendir. *Fetâvâ ve esâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh* adında fetvaya dair bir eseri bulunmaktadır.[774] İbn Salâh'ın günümüze ulaşan eserlerinden biri de Şâfiî mezhebine göre hac ve umre ibadetini konu alan *Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik* isimli çalışmadır.[775] Onun Regaip namazının bid'at olduğunu savunulan İbn Abdüsselâm'a reddiye olarak kaleme aldığı *er-Red 'ale't-Terğîb 'an salâti'r-Reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a"*adlı eseri matbu eserleri arasındadır.[776] Cüveynî'nin *el-Varakât* isimli eserine şerh olarak kaleme aldığı *Şerhu'l-Varakât fi'l-usûl'*ün çeşitli kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır.[777] Fıkıh tabakâtı alanında yazdığı *Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,*[778]adlı eseri yarım kalmış, Nevevî ve Mizzî tarafından eklemeler yapılarak tamamlanmıştır. İmâm Şâfiî hakkında telif ettiği *Hilyetü'l-İmâm eş-Şâfi'î* adlı eseri de neşredilmiştir.

---

[768] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.243.
[769] İbn Kesîr, Tabâkât, s.857.
[770] Kaynaklarda yer alan -fıkıh dışındaki- eserleri şunlardır: *Mukaddimetü İbni's-Salâh, Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli (haleli) ve'l-ğalat ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakat, Misbâhu'l-mişkât fi'l-ehâdîs, Envârü'l-lüm'a fi'l-cem' beyne's-sıhâhi's-seb'a, el-Emâlî, el-Ehâdîsü'l-külliyye elletî 'aleyhâ medârü'd-dîn, Şerhu Ma'rifeti 'ulûmi'l-hadîs, et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr, Şerhu Sahîhi Müslim, Fevâ'idü'r-rihle.* Ayrıntılı bilgi için bkz. Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.207; Kandemir, "İbnü's-Salâh Eş-Şehrezûrî", c.21, s.198.
[771] Sübkî**, Tabakât,** c.5, s.279; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.332; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.257.
[772] İbn Salâh, **Edebü'l-müftî,** s.70; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.164.
[773] Osmân b. Salâhiddin Ebû Amr Takıyyüddin İbn Salâh eş-Şehrezûrî, **el-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn**, (thk. Mustafa Mahmut el-Ezherî), Dâru İbn Affân ve Dâru İbn Kayyim, Kahire, Riyâd 2006.
[774] İbn Salâh, **Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh,** s.5; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.164; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.
[775] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.208.
[776] Şâvîş ve Elbânî, **Müsâcele 'ilmiyye,** s.14-28; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.252.
[777] Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-arabî,** c.6, s.211.
[778] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.

İbn Salâh'ın *Nüket 'ale'l-Mühezzeb li-Ebî İshâk eş-Şîrâzî* isimli eseri kaynaklarda zikredilmesine rağmen[779] yaptığımız araştırmalarda matbu ya da yazma herhangi bir nüshasına rastlayamadık.[780]

2.1.1.10. İbn Tilimsânî (v. 658/1260)

Tam adı Şerefüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Fehrî el-Mısrî eş-Şâfiî'dir.[781] Aslen Cezayir'in kuzey batısında bir şehir olan Tilimsân'da[782] hicrî 567 (1172) senesinde doğmuştur.[783] Ebü'l-Yümn el-Kindî (v. 613/1217),[784] 'İzz b. Abdüsselâm (v. 660/1262) ve İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249)[785] gibi âlimlerden başta fıkıh olmak üzere çeşitli ilimleri okumuştur. Ebû Tâhir el-Mahalli (v. 633/1236)[786] ve Ebü'l-Kâsım el-Irâkî (v. 704/1304)[787] gibi Mısır'ın kadı ve fakihleri onun derslerinden faydalanmıştır. İbn Tilimsânî'nin vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar 11 Cemâziyelâhir 644 (1246) tarihinde Kahire'de vefat ettiğini[788] bazı kaynaklar ise Safer 658 (Ocak 1260) tarihinde vefat ettiğini belirtmektedir.[789]

İbn Tilimsânî, başta fıkıh olmak üzere akâid ve nahiv ile ilgili eserler kaleme almıştır.[790] Fıkha dair yazdığı *Şerhü'l-Me'âlim (Şerhü'l-İmlâ)* adlı eseri günümüze

---

[779] Yahyâ b. Şeref Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât I-IV,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., c.3, s.106.

[780] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.385; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.115; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.

[781] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.413; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.152; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.48; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1726; Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.133; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.125.

[782] Hamevî'ye göre Tilimsân Mağrip'te (Fas) bulunan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.2, s.44.

[783] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.413.

[784] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.413.

[785] Şerefüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed İbn Tilimsânî el-Fehrî el-Mısrî, **Şerhu'l-Me'alim I-II**, (thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud ve Şeyh Ali Muhammed Mu'avved), 'Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1999/1419, c.1, s.127.

[786] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.48.

[787] Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud ve Şeyh Ali Muhammed Mu'avved, "Mukaddime", mlf. , **Şerhu'l-Me'alim**, c.1, s.127

[788] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.413.

[789] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107. İsnevî ise vefat tarihini bilmediğini belirtmektedir. Bkz. İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.152.

[790] Tilimsânî akâide dair *Şerhi'l-me'ali,* İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'nin akâid ilmine dair yazdığı *Lüma'u'l-edille fî kavâ'idi ehli's-sünne* isimli eserine yazdığı şerh olan *Şerhu'l-Lüma'* adlı eserleri yazmıştır. Bunların yanı sıra nahiv ilmine dair *Şerhu'l-Cümel* ve ünlü hatip İbn Nübit'in hutbelerine yazılmış *Şerhu'l-Hutebi'n-Nebâtiye* isimli eserler de kendisine nispet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.576; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107.

ulaşan eserlerindendir. Fıkıhla ilgili bazı eserleri ise günümüze ulaşmamıştır. İbn Tilimsânî'nin günümüze ulaşmayan eserlerinin arasında adından da anlaşıldığı üzere fıkıhla ilgili olan *el-Mecmu' fi'l-Fıkh*[791] isimli eseri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Tilimsânî'ye ait *Şerhu't-Tenbîh (el-Muğni)* isimli eseri, Şâfiî fıkhının beş önemli kitabından biri olan Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye (v. 476/1083) nispet edilen *et-Tenbîh fî fürû'i'l-fikhi'ş-Şâfiî* isimli eserin şerhidir. İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât'*ında bu eserin tamamlanmadığını belirtmektedir.[792] Yine İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye* isimli eserinde İbn Tilimsânî'nin hilâf ilmine dair *İrşâdu's-sâlik ilâ ebyeni'l-mesâlik* isminde bir eseri olduğunu kaydetmektedir.[793] Bu çalışmanın da günümüze ulaşmayan eserler arasında olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca kaynaklarda İbn Tilimsânî'nin Fahreddin er-Râzî'nin *el-Müntehab fî usûli'l-fikh* isimli eserine notlar şeklinde yazdığı ta'likâsı[794] ve *Risâle fî enne farze'l-kifâye hel yete'ayenû bi ta'yini'l-İmam* adında[795] risâle türü bir eserinden söz edilmektedir.[796] Bu eserin matbu ya da mahtut herhangi bir nüshasına rastlayamadık.

2.1.1.11. İbn Abdüsselâm (v. 660/1262)

Tam adı Ebû Muhammed İzzüddin Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî olan İbn Abdüsselâm, hicrî 577 (1181) veya 578 (1182) yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.[797] Kaynaklarda belirtildiği gibi o dönemde her taraftan âlimlerin ve talebelerin akınına uğrayan Dımaşk şehri İslâm âleminin en gözde merkezlerinden birisi haline gelmişti. O sıralarda rızık talebiyle meşgul olan ve geceleri Şam'daki Emevî camisinde kalan 'İzz b. Abdüsselâm'ın gördüğü bir rüya üzerine ilime yöneldiği nakledilmektedir. [798] İbn Abdüsselâm Ebû Mansûr İbn Asâkir

---

[791] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.413; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.125.
[792] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107.
[793] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107.
[794] Zerkeşî, **el-Bahru'l-muhît,** c.2, s.15.
[795] Zerkeşî, **el-Bahru'l-muhît,** c.1, s.332.
[796] Zerkeşî, **el-Bahru'l-muhît,** c.2, s.15.
[797] Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl Şihâbüddin Ebû Şâme el-Makdisî**, el-Müzîl 'ale'r-Ravzateyn I-II,** (thk. İbrahim Zeybek), Müessesetü'l-Âlemiyye, Beyrut 2010, c.2, s.54; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.84; İbn Kesîr, **Tabakâtü fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** c.1, s.873; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.109; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.249; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.21; Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyyetü'l-'ârifîn, c.1, s.580; H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", **DİA,** , İstanbul 1999, c.19, s.284-287.
[798] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.212.

(v. 620/1223) ve Seyfeddin el-Âmidî'den (v. 631/1233) fıkıh, Ebû Muhammed İbn Asâkir (v. 600/1203), Abdüllatîf el-Bağdâdî (v. 629/1231), Kâdî İbnü'l-Harestânî (v. 614/1217) ve Ebû Tâhir Berekât b. İbrâhim el-Huşûî'den (v. 640/1242) hadis ve dinî ilimleri tahsil etmiştir.[799]

Özellikle fıkıh, usûl, kelâm, tefsir ve tasavvuf alanlarında derinleşen İzz, Emevî Camii'nin ez-Zâviyetü'l-Gazzâlîyye köşesinde ve başka medreselerde ders okutmuştur. Başta İbn Dakîkul-îd (v. 702/1302), Tâceddin el-Firkâh (v. 690/1291), Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (v. 705/1306), Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kıftî (v. 646/1248) ve Şehâbeddin Karâfî (v. 684/1285) olmak üzere çok sayıda âlime ders vermiştir.[800] "Bâyiu'l-Mülûk", "şeyhülislâm" ve "sultânü'l-ulemâ" lakaplarıyla da anılan İbn Abdüsselâm, bid'atlara karşı tavır almış, hatibin siyah giyinmesini, cuma günü okunan ikinci ezanı, hutbede meliklere yapılan övgüyü, Regaip gecesi ve Şaban ayının on beşinde kılınan namazları kaldırtmıştır.[801]

Hem Eyyûbîler hem de Memlûkler dönemini gören İbn Abdüsselâm, fıkhî kişiliğinin yanı sıra sultanlara karşı açık sözlülüğü, cesareti ve hakka olan sebatıyla kendi muasırlarının ve daha sonra gelen âlimlerin büyük takdirini kazanmıştır. İbn Abdüsselâm'ın, yöneticilerin İslâm'a aykırı davranışlarına çekinmeden tepki vererek dinî ölçülere uymada gösterdiği hassasiyet, zaman zaman yöneticilerle arasının açılmasına neden olmuştur. Eyyûbî Dımaşk emîrlerinin Haçlılar'a yakınlaşmasına verdiği tepki nedeniyle hapsedilmiş, salıverildiğinde artık Dımaşk'ta kalmamış, Mısır'a hicret etmiştir.[802] Dımaşk'ta olduğu gibi Kahire'de de aynı yaklaşımları sergilemiş, cami sahasında vezir tarafından yaptırılan eğlence yerini yıktırmış,[803] âzat edilmedikleri sürece Memlük emîrlerinin nikâh ve akitlerinin geçersiz olduğuna dair fetva vermiştir.[804] Bu ve benzeri hususlar, hakkı söyleme noktasında göstermiş olduğu

[799] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.109; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209.
[800] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.210.
[801] İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.873; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.109.
[802] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.161; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235.
[803] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.162; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.211.
[804] İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.874; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.163.

hassasiyetin göstergesi olmuştur.[805] Şam, Mısır ve Bağdat gibi şehirler başta olmak üzere İslâm dünyasının her tarafına şöhreti yayılan İbn Abdüsselâm, kadılıktan istifa ederek ömrünün sonuna kadar Sâlihiyye Medresesi'nde ders vermeye devam etmiştir. Dımaşk'ta iken kendisine "Şam'ın Müftüsü" denilmesi, Mısır'a gidince kendisine bir saygı göstergesi olarak Mısır müftüsü Hâfız Münzirî'nin fetva vermeyi bırakması[806] onun fıkıhtaki konumunu göstermesi açısından önemlidir. 10 Cemâziyelevvel 660 (2 Nisan 1262) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve Karâfe Mezarlığı'na defnedilmiştir.[807]

İbn Abdüsselâm, fıkıh, usûl, tefsir, kelâm, hadis, siyer ve tasavvuf gibi alanlarda onlarca eser telif etmiştir.[808] Fıkıh alanında meydana getirdiği eserler arasında olan *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm (el-Kavâ'idü'l-kübrâ)* ve bu eserin muhtasarı olan *el-Kavâ'idü's-suğrâ* isimli eseri kavâid ve maslahât alanında ortaya konulan önemli kaynaklardandır. Yazarın *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm* adlı eseri ise fıkıh usûlü ile ilgili telif edilmiştir. Ayrıca *et-Tergîb 'an salâti'r-Regâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a* ve *Ahkâmü'l-cihâd ve fezâ'ilüh* fıkıh alanında yazmış olduğu eserlerdir. Yine fetvaya dair *Kitâbu'l-fetâvâ* ve *el-Ecvibetü'l-kâti'a li hüceci'l-husûm li'l-esileti'l-vâki'a fî külli'l-ulûm* ile ibadetlerin makâsıdına dair *Makâsıdü'l-ibâdât (Salât-Siyâm-Hâc)* adlı eserleri kaleme almıştır. Öte yandan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb* adlı eserine *el-Ğâye fî ihtisâri'n-nihâye* adlı muhtasarı bulunmaktadır.[809]

---

[805] Çalışmamızın "Eyyûbîler dönemi fıkıh siyaset ilişkisi" bölümünde bu konu daha ayrıntılı incelenecektir.

[806] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.162.

[807] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.236; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.84.

[808] Fıkıh dışında önemli eserleri arasında şunları sayabiliriz: *el-İşâre ile'l-îcâz fî ba'zı envâ'i'l-mecâz* (*el-Mecâz, Mecâzü'l-Kur'ân*), *Fevâ'id fî müşkili'l-Kur'ân* isimli eserleri Kur'ân ilimleri alanında yazmış olduğu eserlerdir. *İhtisâru tefsîri'n-nüket ve'l-'uyûn* tefsir, *Bidâyetü's-sûl fî tafzîli'r-Resûl* Hz. Peygamberin fazileti, *Ahvâlü'n-nâs* insanların dünya ve âhiretteki durumu hakkında yazmış olduğu eserlerdir. *el-Mülha fî i'tikâdi ehli'l-hak* ve *Şeceretü'l-ma'ârif ve'l-ahvâl* ve *sâlihu'l-akvâl ve'l-a'mâl* adlı eserleri akâid alanında yazmış olduğu eserlerdir. *Tergîbü ehli'l-İslâm fî sükne'ş-Şâm, Risâle fî şerhi hadîsi Ümmi Zer',* hadisle ilgili çeşitli konuları kapsamaktadır. İbn Abdüsselâm'ın eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.248; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.249; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.21; Zühaylî, **'İzz b. Abdisselâm,** s.206.

[809] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.282; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.249; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.580.

2.1.1.12. Ebû Şâme el-Makdisî (v. 665/1267)

Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmâîl Şehâbeddin Ebû Şâme el-Makdisî, aslen Kudüs'lü olmakla birlikte 599'da (1203) Dımaşk'ta doğmuş ve hayatının büyük çoğunluğunu Dımaşk'ta geçirmiştir.[810] Ebû Şâme, ailesi Dımaşk'a gelmeden önce Kudüs'te bulunduğundan Makdisî nisbesiyle anılır. Sol kaşının üstünde büyük bir ben bulunduğu için kendisine Ebû Şâme lakabı verilmiştir. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve Dımaşk'taki medreselerde ilim tahsil etmeye başlamış olan Ebû Şâme ilmî yolculuklara çıkmış, [811] 621-622 (1224-1225) senelerinde Hicaz'a, 624 (1227) senelerinde Kudüs'e sonra 628 (1231) yılında Dimyat, İskenderiye ve Kahire gibi Mısır'ın ilim merkezlerine gitmiştir. Kudüs seferinde İbn Abdüsselâm'ın fıkıh derslerine katılmış, ayrıca Ebû Mansûr İbn Asâkir (v. 620/1223), Seyfeddin el-Âmidî (v. 631/1233) ve Muvaffakuddin İbn Kudâme el-Makdisî (v. 620/1223) gibi büyük âlimlerden fıkıh okumuştur.[812]

Eşrefiyye Dârülhadîsi'nde İbnü'l-Harestânî'den sonra hocalık yapan Ebû Şâme, aynı zamanda Adliyye, Rükniyye ve Türbetü'l-Eşrefiyye'de ders vermiş,[813] kaynaklarda Rükniyye Berrâniyye Medresesi'nde *Muhtasarü'l-Müzenî*'yi okuttuğu kaydedilmiştir.[814] Ebû Şâme, tarih, fıkıh, kıraat, hadis, dil, tefsir, akaid ve biyografi gibi çeşitli alanlarda ihtisası sebebiyle "zülfünûn" olarak nitelendirilmiştir.[815] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. en-Nevevî (v. 676/1277), Ebû Bekir Yusûf el-Mizzî (v. 726/1326), Şerefeddin el-Fezârî (v. 705/1305), Şihâbuddin Hüseyin el-Hanefî (v.

---

[810] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.18; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.52; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.124; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.224; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.18; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.195;İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.553; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.168; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.77; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.31; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.166; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.268; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.299;Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn**, c.1, s.525; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.125; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme El-Makdisî", **DİA,** İstanbul 1994, c.10, s.233.

[811] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.166.

[812] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250.

[813] İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.31.

[814] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235.

[815] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.18; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.168; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269.

708/1309) ve Şihâb Ahmed b. Mümin Lubbân el-Es'ardî (v. 706/1306) gibi dönemin önemli âlimleri kendisinden dersler almıştır.[816]

Şâfiî mezhebine mensup olmakla birlikte ihtilâflı konularda kendi görüşlerini ifade etmekten çekinmemiş, mezhep görüşlerinden ziyade delilleri dikkate alarak mezhep taassubunu eleştirmiştir.[817] Nitekim Ebû Şâme'nin fıkhî yeterliliğine dikkat çeken Tâceddin el-Fezârî (v. 690/1291) Ebû Şâme'nin Şâfiî'yi taklit etmesine hayret ettiğini belirtmiştir.[818] Fezârî başka bir yerde onun içtihad mertebesine ulaştığını ifade etmiştir.[819] Çağdaşlarıyla sık sık tartışmalara giren ve başkalarının hatalarını eleştirmekten geri durmayan Ebû Şâme'nin tartışmaları genellikle eleştirilere cevap verme, bir görüşü veya fetvayı reddetme şeklinde meydana gelmiştir.

Ebû Şâme fetva istemek bahanesiyle evine gelen iki kişi tarafından feci şekilde dövülmüş, yaklaşık iki buçuk ay gibi kısa bir süre sonra 19 Ramazan 665 (13 Haziran 1267) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[820] Cenazesi Bâbü'l-Ferâdis Kabristanı'na defnedilmiştir.[821] Hayatının sonuna kadar ilimle meşgul olan Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn* isimli eserinde başına gelen bu olaydan bahsetmiş ve bunu yapanları Allah'a havale ettiğini ifade etmiştir.[822]

Çok sayıda fıkıh eseri telif etmiş olan Ebû Şâme'nin yazmayı planladığı birçok eseri tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Kelam, kıraat, tefsir, hadis, dil ve tarih gibi muhtelif alanlarda eser telif eden Ebû Şâme'nin[823] asıl yoğunluğu fıkıh eserleri

---

816 Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; İbn Kesîr, Tabakât**,** c.1, s.889; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.168.

817 Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.21.

818 Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.268. el-Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye,** c.1, s.366.

819 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250.

820 İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250.

821 Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.2, s.45; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.166; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.19.

822 Ebû Şâme, **el-Müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.2, s.223.

823 Ebû Şâme'nin yukarıda adı geçen fıkıh eserlerinin dışında kıraat, tefsir, kelam, hadis, dil ve tarih gibi alanlarda kaleme aldığı başlıca eserleri şunlardır: *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâ'âti's-seb', el-Mürşidü'l-vecîz, Tetimmetü'l-beyân limâ eşkele min müteşâbihi'l-Kur'ân, Nûrü'l-mesrâ fî tefsîri âyeti'l-İsrâ', Kitâbü'r-ravzateyn, ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn, el-Kevâkibü'd-dürriyye fi's-sîreti'n-nebeviyye, Davü'l-kameri's-sârî ilâ ma'rifeti rü'yeti'l-bârî, Muhtasaru târîhi Dımaşk, Müfredâtü'l-kurrâ', el-Vâzıhu'l-celî fi'r-red 'ale'l-Hanbelî, Akîletü etrâbi'l-kasâ'id fî esne'l-makâsıd, el-Makâsıdü's-seniyye fî şerhi'l-Kasâ'idi'n-Nebeviyye.* Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.166; Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî", c.10, s.234.

üzerinde görülmektedir. Onun fıkıh alanında sayabileceğimiz *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis* adlı eseri, dinde sonradan ortaya çıkan bid'atlar konusuyla ilgilidir.[824] Namazda Fatiha suresinden önce besmele okumanın hükmüyle ilgili *Kitâbu'l-besmele* isminde bir eseri bulunmaktadır.[825] Burada zikretmeyi önemli gördüğümüz eserlerinden biri de *el-İlmü'l-câmi beyne'l-fıkhi ve'l-eser* adlı eserinin mukaddimesi olan *Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel* adlı eseridir.[826] Ebû Şâme daha sonra *Muhtasaru'l-Müemmel fi'r-red ile'l-emri'l-evvel* adıyla bu eseri ihtisar etmiştir.[827] Ayrıca müstakil konulara dair eserler de kaleme alan Ebû Şâme'nin misvak kullanma ve fıtratla ilgili konuları barındıran *es-Sivâk vemâ eşbehe zâlik* isimli eseri bu türdendir.[828] Hz. Peygamberin fiillerine dair kapsamlı bir çalışma olan *el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fîmâ yete'alleku bi-ef'âli'r-Resûl* isimli eseri[829] de dikkat çeken çalışmalarındandır.

Ebû Şâme'nin günümüze ulaşmayan eserleri de bulunmaktadır. *İkâmetü'd-delîli'n-nâsih li cüzi'l-fâsih* adlı eseri bunlardandır. Kâdılkudât İbn Seniyüddevle'nin görevlendirdiği Hanefî bir fakih tarafından karara bağlanan bir hükmün daha sonra Kemâleddin et-Tiflisî'nin birtakım gerekçelerle geçersizliğine hükmetmesi üzerine bu eseri kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu olay dönemin fakihleri tarafından tartışılmış, Ebû Şâme de tartışmaya bu eseriyle katılmıştır.[830] Eserin adından da anlaşılacağı gibi Ebû Şâme karşı görüşe bir reddiye yazmıştır. Zira şartları uygun verilmiş bir hükmün nakzedilmeyeceği yönünde görüş belirttiği anlaşılmaktadır. Yine *el-İnsâf fîmâ vekaa fî salaâti'r-regâib mine'l-ihtilâf* isimli eseri de günümüze ulaşmayan eserleri

---

[824] Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl Şihâbüddin Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis**, (thk. Osman Ahmed Anber), Dâru'l-Hüdâ, Kahire 1978/1398, s.93.

[825] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, Tabakât**,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.525.

[826] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250; Ebü'l-Kâsım Ebû Şâme el-Makdisî, **Hutbetü'l-Kitâbi'l-Müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel,** (ta'lik Cemâl Azvûn), Mektebetu Advâu's-Silef, Riyâd 2003/1424, s.21.

[827] Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl Şihâbüddin Ebû Şâme el-Makdisî, **Muhtasaru'l-Müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel,** (thk. Salâhaddin Makbûl Ahmed), Mektebetu Sahve'l-İslâmiyye, Küveyt 1983/1403, s.27.

[828] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.525.

[829] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165.

[830] Ebü'l-Bekâ, **en-Necmü'l-vehhâc**, c.7, s.74; es-Sübkî**, Fetâvâ,** c.2, s.278; Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** c.8, s.353-354. Bu tartışma ile ilgili ayrıntılar tezimizin "Eyyûbîler Döneminde Tartışılan Konular" başlıklı bölümünde ele alınacaktır.

arasındadır. Ebû Şâme bidatlar hakkında yazmış olduğu *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis* isimli eserinin mukaddimesinde bu eserin içeriği hakkında bilgi vermektedir. Bu risalesinde daha önce İbn Abdüsselâm ve İbn Salâh arasında geçen tartışmaya katılmış, Regaib kandilinde belirli ibadetler yapmanın ve kandili kutlamanın dinen sakıncalı olduğunu belirtmek suretiyle İbn Abdüsselâm'ın görüşünü savunmuştur.[831] Ayrıca *Şerhu Lübâbü't-Tehzîb,*[832] *el-Urcûze fi'l-fıkh, el-Mezhep fî ilmi'l-mezhep, el-Usûl mine'l-usûl,*[833] *el-İlmü'l-câmi 'beyne'l-fıkhi ve'l-eser*[834] ve *Tezvîcü's-sağire*[835] isimli eserleri günümüze ulaşmayan fıkıhla ilgili eserlerindendir.

2.1.1.13. Nevevî (v. 676/1277)

Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Muhyiddin en-Nevevî, Muharrem 631'de (Ekim 1233) Dımaşk'ın güneyindeki Havran bölgesinde bulunan Nevâ köyünde dünyaya gelmiştir.[836] Kur'ân'ı ezberledikten sonra daha dokuz yaşında babası onu ilim öğrenmesi için Dımaşk'a Revâhiyye Medresesi'ne yerleştirdi. Medresede kısa bir süre içerisinde Ebû İshâk eş-Şîrâzî (v. 476/1083)'nin *et-Tenbîh* ve *el-Mühezzeb* isimli eserlerini ezberledi ve birçok âlimden ders aldı.[837] Tabakât âlimleri, onun çeşitli ilimlerden günde on iki ders okuduğunu, yaklaşık altı sene gece gündüz ilimle uğraştığını üstelik yolda giderken okuduklarını zihninde tekrarladığını, çok az yemek yediğini, sade bir hayat yaşadığını kaydetmektedir.[838] Nevevî, fıkıh derslerini Abdurrahman b. Nuh el-Makdisî (v. 654/1256), Kemâleddin İshak el-

---

831 Ebû Şâme, **el-Bâ'is,** s.10, 60.

832 Hüseyyîn b. Muhammed el-Herevi'ye ait olan *Lübâbü't-tehzîb* isimli eser, Hüseyin b. Mesut el-Beğavî'nin Şâfiî fıkhına dair yazmış olduğu *et-Tehzîb fi'l-furû'* isimli eserin muhtasarıdır. Bkz. İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.193. Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.45.

833 Ebû Şâme, **el-Müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.1, s.143, 144.

834 Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-Müemmel,** s.21.

835 Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** c.3, s.250.

836 Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim Alâeddin İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn fî tercemeti şeyhine'l-imâm Muhyiddîn,** (thk. Ebû Ubeyde Meşhûr), Dâru'l-Eseriyye, Ammân 2007/1428, s.42; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.250; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.278; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.395; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.266; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.278; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.153; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.1, s.55; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.171; İbn Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr,** c.5, s.686; Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.2, s.194; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.202; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.148; Abdulganî ed-Dakr, **el-İmâmu'n-Nevevî,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1415/1994, s.19, 45. M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", **DİA,** İstanbul 2007, c.33, s.45-49.

837 İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.46; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.154.

838 İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.266; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.154.

Mağribî (v. 650/1252),[839] Ebü'l-Fetih Kemâleddin et-Tiflîsî (v. 672/1273), Şemseddin İbn Kudâme el-Makdisî (v. 682/1283) ve Ebü'l-Hasan İbn Sâlâr el-Erbilî (v. 670/1271) gibi âlimlerden almıştır.[840] Ayrıca Ebû'l-Feth Ömer b. Bundâr et-Tiflisî eş-Şâfiî'den Fahruddin er-Râzî'nin *el-Müntehab* ile Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ* adlı eserlerini okumuştur.[841]

Nevevî'nin eserleri arasında yekûn tutan muhtasar ve şerh türü eserlere bakarak, onun kendinden önce Şâfiî mezhep birikimine ne kadar aşina olduğunu anlamak mümkündür. Fıkıh ve hadis başta olmak üzere birçok alanda temayüz eden Nevevî, İkbâliyye, Felekiyye ve Rükniyye medreselerinde ve Eşrefiyye dârulhadîsi'nde ders vermiş, çok sayıda talebe yetiştirmiştir.[842] Talebeleri arasında Bedreddin İbn Cemâa (v. 733/1333), Ebü'l-Hasan Alâeddin İbnü'l-Attâr (v. 724/1324), İbnü'n-Nakîb ed-Dımaşkî (v. 745/1344), Hâfız Cemâleddin el-Mizzî (v. 742/1341) ve Ebû Muhammed Reşîdüddin el-Hanefî (v. 684/1285) gibi önemli âlimler zikredilmektedir.[843] Kaynaklarda Nevevî'nin vefatına yakın bir zamanda dostlarıyla vedalaştıktan sonra Dımaşk'tan ayrılarak Kudüs'e oradan da doğduğu köy olan Nevâ'ya gittiği ve 24 Recep 676'da (21 Aralık 1277) Nevâ'da vefat ettiği nakledilmektedir.[844] Siyasetten uzak, ilim ve irfanla meşgul olan Nevevî'nin başından şöyle bir olay geçtiği nakledilmektedir: Memlük sultanı Zâhir Baybars 676 (1277) senesinde Moğollarla savaşmak için halktan para toplamak istiyordu. Bunun için fakihlerin fetvasına ihtiyaç vardı. Fakihlerin çoğu yazılı fetva gönderdi. Baybars fetva vermeyen kimsenin olup olmadığını sorduğunda Nevevî'nin fetva yazmadığı ifade edilmiş, bunun üzerine onu makamına çağırmıştır. Baybars kendisini bu fetvadan alıkoyanın ne olduğunu sorunca Nevevî, Baybars'ı kastederek daha önce hiçbir malının olmadığını, emîr Bundukdâr'ın kölesi olduğunu, daha sonra Allah'ın kendisine ikramda bulunarak sultan yaptığını belirtmiştir. Nevevî, Baybars'a ancak tüm malını ortaya koyduğu zaman halktan para toplamasına fetva vereceğini

[839] Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât,** c.1, s.18.
[840] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.155. İbnü'l-Attar, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.52-58.
[841] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.250.
[842] Dakr, **el-İmâmu'n-Nevevî,** s.75, 76.
[843] Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr Ebü'l-Fazl el-Hudayrî es-Suyûtî, **el-Minhâcü's-sevî fî tercemeti'l-İmâm en-Nevevî,** (thk. Ahmed Şefik), Dâru İbn Hazm, 1988/1408, s.52.
[844] İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.43; Suyûtî, **el-Minhâcü's-sevî**, s.79; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.156.

belirtmiştir. Nevevî'nin bu sözlerine çok kızan Baybars Dımaşk'tan çıkmasını emretmiş, böylece Nevevî kendi memleketi olan Nevâ'ya gitmiştir. Dönemin âlim ve fakihleri tarafından Nevevî'nin iyi âlimlerden biri olduğunun hatırlatılması üzerine Baybars onun Dımaşk'a geri dönmesine izin vermişse de Nevevî, Baybars'ın Dımaşk'ta bulunduğu sürece oraya dönmeyeceğini belirtmiştir.[845]

Nevevî, Şâfiî mezhebinin kuvvetli görüşlerini zayıflarından ayırt ederek fıkıh sahasında dönemin otoriteleri arasında sayılmıştır. Nitekim Şâfiî mezhebi kaynaklarından anlaşıldığı gibi mezhep içi ihtilâf durumunda mezhebin şeyhaynı (iki önemli ismi)[846] konumunda olan Nevevî ve Râfiî'in tercihleri esas alınır. Tercihe şayan olan görüş, ikisinin ittifak ettiği görüşlerdir. İkisinin ihtilâf etmesi durumunda Nevevî'nin görüşleri tercih edilir.[847] Bu durum Nevevî'nin mezhepteki konumunu göstermesi açısından önemlidir. Nevevî, *el-Mecmu'* isimli eserinde İbn Huzeyme (v. 311/924) tarafından ifade edilen "Şâfiî mezhebinin görüşü, hadise muhalefet ettiğinde hadisle amel edilir" görüşünü benimsemiştir.[848]

Fıkıh eserlerinin yanı sıra hadis ve Kur'ân ilimleri başta olmak üzere birçok alanda eser telif etmiş olan Nevevî,[849] İslâm dünyasının velûd müelliflerinden biri olarak bilinmektedir. Onun fürû-i fıkıh alanında yazdığı eserlerin başında Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî mezhep literatürünün önemli kaynaklarından kabul edilen *el-*

---

[845] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdere,** c.2, s.105; İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddin Muhammed b. Ahmed, **Bedâi'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr I-V,** (thk. Muhammed Mustafa), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1972-1984, c.1, s.337.

[846] Şâfiî fıkıh literatüründe bu terimle Nevevî ve Râfiî kastedilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.236.

[847] Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.39; Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, **el-Fevâidü'l-Medeniyye,** Dâru'l-Cefân ve Dâru'n-Nûrü's-Sabâh, Kıbrıs, Dımaşk, 2011, s.42.

[848] İbn Huzeyme'nin görüşü şu şekildedir: Şâfiî mezhebine bağlı biri kendi mezhebinin görüşüne muhalif bir hadisle karşılaştığında, mutlak müctehid ya da o meselede içtihad şartlarına haiz ise mezhep görüşünü terk eder ve hadisle amel edebilir. Bu şartlara haiz olmamakla birlikte konuyu araştırdıktan sonra hadise muhalefet etmeyi gerektiren bir gerekçe bulmadığı takdirde ise bu hadise uyan başka bir mezhebin görüşüne olabilir. Bkz. Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.64.

[849] Yukarıda adı geçen fıkıh eserlerinin dışında telif ettiği eserlerin başlıcaları şunlardır: Hadis alanında *Riyâzü's-sâlihîn, el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc, el-Ezkâr, İrşâdu tullâbi'l-hakâ'ik, et-Takrîb ve't-teysîr, el-Erba'ûne'n-Nevevîyye, et-Telhîs şerhu'l-Buhârî, Mâ temessü ileyhi hâcetü'l-kârî li-Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî, el-İcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd*. Dil ve başka ilimlerde *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât, el-İşârât ilâ beyâni'l-esmâ' i'l-mübhemât, Tahrîru elfâzi't-Tenbîh, et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân, Bustânü'l-'ârifîn, et-Terhîs, Muhtasaru Hizbü'l-hıfz ve'l-evrâd, es-Sîretü'n-nebeviyye* isimli eserleri kaleme almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.149; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.202.

Mühezzeb isimli eserine yazmış olduğu kapsamlı şerhi *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*'i,[850] yine Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserine yazmış olduğu *Tashîhu't-Tenbîh*'i[851] ve Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserine yazmış olduğu *et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît*[852] adlı eserleri gelir. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fıkhını ele aldığı *el-Mühezzeb* adlı eserinde geçen hadis ve görüşleri tahkik etmek amacıyla Nevevî'nin kaleme aldığı *et-Tahkîk* isimli eser, Nevevî'nin eserleri arasında görüş ayrılığı oluşması durumunda esas alınacak çalışma olarak kabul edilir.[853] Râfiî'nin *el-Muharrer* adlı eserinin muhtasarı olan *Minhâcü't-tâlibîn*'i[854] ve Râfiî'nin *Şerhu'l-kebîr* adlı şerh çalışmasının muhtasarı olan *Ravzatü't-tâlibîn* ve *'Umdetü'l-müttakîn* isimli eserler[855] Nevevî'nin günümüze ulaşan muhtasar türü eserlerindendir. Günümüze ulaşan diğer fıkıh eserleri de şunlardır: Alışveriş konularında herkesin bilmesi gereken fıkıh bilgilerini ele aldığı *el-Usûl ve'z-zavâbıt*[856] isimli risâlesi, Nevevî'nin hac ve umre ibadetinin gereklerini konu ettiği *el-İzâh fî menâsiki'l-hacci vel-umre* isimli eseri,[857] gayri müslimlerden savaş yoluyla elde edilen ganimet'in taksimatı hakkında kaleme aldığı *Mes'eletü'l-ganîme (Mes'eletü tahmîsi'l-ganâ'im),*[858] adlı eseri bunlardandır. Nevevî'nin fetva usûlüne dair telif ettiği *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* isimli eseri,[859] ahkâm hadislerine dair *el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm* isimli eseri[860] ve farklı konularda verdiği

[850] Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.3.
[851] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **Tashîhu't-Tenbîh I-II,** (thk. Muhammed Akle İbrâhim), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996/1417, c.1, s.62.
[852] el-Vasît ile birlikte basılan Nevevî'nin mukaddimesi, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît**, (thk. Ahmed Mahmûd İbrâhim, Muhammed Tamir), Dâru's-Selâm, Kahire 1417, c.1, s.107.
[853] Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.39; el-Kürdî, **el-Fevâidü'l-Medeniyye,** s.55.
[854] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.134.
[855] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.929; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.149.
[856] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **el-Usûl ve'z-zavâbıt,** (thk. Muhammed Hasan Heyto), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1986, s.21.
[857] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **el-Îzâh fî menâsiki'l-hac ve'l-umre,** (Abdülfettâh Hüseyin Râveh el-Mekkî'nin *el-İfsâh 'alâ mesâ'ili'l-îzâh 'alâ mezâhibi'l-e'immeti'l-erba'a ve gayrihim* isili şerhiyle beraber), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye vd., Beyrut 1414/1994, s.28.
[858] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.34.
[859] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref Muhyiddin en-Nevevî, **Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî,** (thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1987/1408, s.12.
[860] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref Muhyiddin en-Nevevî, **el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm I-II,** (thr. ve thk. Hüseyin İsmâil el-Cemel), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997, c.1, s.60.

362 fetvayı ihtivâ eden *el-Menşûrât*[861] isimli eseri ve *el-Makâsıd*[862] adlı eserleri de kaynaklarda zikredilmiştir.

2.1.1.14. Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî (v. 686/1287)

Tam adı Ebû Bekr Kutbuddin Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî'dir.[863] Kastallânî, aslen günümüzde Tunus'un sınırları içerisinde bulunan Kastilya olarak da adlandırılan Tûzer (Tevzer)[864] şehrinden olup 614 (27 Mart 1218) yılında Kahire'de doğmuştur. Küçük yaşlarda ailesiyle birlikte Mekke'ye gitmiş, ilk öğrenimini babasından ve Mekke'deki fakih ve muhaddislerden görmüştür. Ayrıca fıkıh, hadis, edebiyat ve tasavvuf alanlarında kendisini yetiştirmiş,[865] dönemin ilim merkezi olan Şam, Bağdat, Musul, Mısır ve daha sonra Yemen'i ziyaret etmiş, ilim merkezlerine yaptığı bu yolculuklarda Ebü'l-Hasan İbnü'l-Bennâ, Ebü'l-Feth el-Husrî ve Şehâbeddin es-Sühreverdî gibi[866] birçok fakih ve muhaddisten dersler almıştır. Şâfiî fıkhını öğrenen ve bu mezhebe göre fetva vermeye başlayan Kastallânî,[867] Ebü'l-Hasen ed-Dimyâtî (v. 705/1306) ve Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî (v. 742/1341) gibi önemli talebeler yetiştirmiştir.[868] Kardeşi Ebü'l-Hasan'ın vefatı üzerine davet edildiği Kâmiliyye Dârülhadis'inin şeyhliğine getirilmiştir.[869] İlim, amel, takvâ ve kerem gibi

---

[861] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî "el-Müsemmâ bil-Menşûrât",** (thk. Muhammed Haccâr), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996/1417, s.9.

[862] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.42.

[863] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.2, s.200; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.277; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.43; İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Alî el-Ensârî el-Mısrî (804/1401), **el-'İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb,** (thk. Eymen Nasr el-Ezherî), Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417, s.376; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.694; Şâkir el-Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.3, s.310; Yûnînî, Ebü'l-Fetih Kutbuddin Musa b. Muhammed, **Zeylü Mir'âti'z-zamân I-IV,** Dâru Kütübi'l-İslâmi, Kahire 1992/1413, c.4, s.330. Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.2, s.94; Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed el-Fâsi, **el-İkdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn I-VII,** (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1418, c.2, s.37; Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Muhammed b. Ahmed", **DİA,** İstanbul 2001. c.24, s.584-585; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdere fî târîh-i Mısır ve'l-Kahire,** c.1, s.419; Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.299.

[864] Hamevi *Mu'cemü'l-Büldân* isimli kitabında Tûzer (Tevzer)'in Afrika'nın kuzeyinde bulunduğunu, Nafta kentinden on fersah uzaklıkta olduğunu, Tûzer, Nafta ve Hamme kentlerin tümüne Kastilye denildiğini belirtmektedir. Buna göre Kastallânî nisbesini Kastilye'den almaktadır. Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.2, s.58.

[865] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.4, s.330.

[866] Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.3, s.311.

[867] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, c.7, s.694.

[868] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.2, s.94.

[869] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.153; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.2, s.94.

güzel hasletleri kendinde toplayan bir âlim olduğu belirtilen[870] Kastallânî, Kâmiliyye Dârülhadis şeyhliği görevindeyken 18 Muharrem 686 (5 Mart 1287) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve Karâfetüssuğrâ kabristanına defnedilmiştir.[871]

İslâmî ilimlerin birçok konularına vakıf olup çeşitli eserler telif eden Kastallânî, fıkıh ilminin yanısıra hadis, tasavvuf ve akaid sahasında şöhret bulmuştur.[872] Eserleri arasında fıkıhla ilgili olanlardan *Merâsıdü's-sılât fî makâsıdi's-salât* isimli eseri, namaz konusunu kapsamlı bir şekilde ele alan önemli bir çalışmadır.[873] Ayrıca oruç ibadetine dair *Medârikü'l-merâm fî mesâliki's-sıyâm* ve uyuşturucu kullanımına dair fıkhî izahlarda bulunduğu *Tekrîmü'l-ma'îşe fî tahrîmi'l-haşîşe* ve *Tetmîmü't-tekrîm lima fî'l-haşiş mine't-tahrîm* adlı eserleri fıkıh alanına dair yazdığı eserlerdendir.

2.1.1.15. Sirâceddin el-Urmevî (v. 682/1283)

Ebü's-Senâ Sirâceddin Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Urmevî 594 (1198) yılında İran'ın kuzeyinde bulunan Urûmiye şehrinde doğdu.[874] Almış olduğu eğitim ve hocaları hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Urmevî'nin hocaları arasında aklî ilimlerdeki ihtisasıyla tanınan Kemâleddin İbn Yunus'un adı geçmektedir.[875] Öğrencileri arasında İbn Zeytûn Ahmed b. Bekir,[876] Tâcuddin el-Kürdî[877] ve Muhammed b. Abdurrahim el-Urmevî[878] gibi âlimler bulunmaktadır.

---

[870] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, c.7, s.694.

[871] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.278; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.43. İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.696.

[872] Kastallânî'nin akâide dair *Lisânü'l-beyân 'an i'tikâdi'l-cinân*, tasavvufa dair *Kelimâtü Ebî 'abdillâh el-Kuşeyrî ve gayrih fi't-tasavvuf*, duayla ilgili *Edviyetü'ş-şâfiye fi'l-ed'iyeti'l-kâfiye*, Hicaz bölgesinde görülen ateşle ile ilgili *Cümelü'l-îcâz fi'l-i'câz bi-nâri'l-Hicâz ve 'Urvetü't-tevsîk fi'n-nâr ve'l-harîk* isimli eserleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fâsi, **el-İkdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn,** c.2, s.37; Şenel, "Kastallânî", c.24, s.585.

[873] Fâsi, **el-İkdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn,** c.2, s.37.

[874] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.202; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.80; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.155; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.166; Mustafa Çağrıcı, "Sirâceddin el-Urmevî", **DİA,** İstanbul 2009, s.37, s.262-264.

[875] İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.80; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.202.

[876] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.310.

[877] Taşköprizâde Ahmed Efendi, **eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye,** Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1975/1395, s.9.

[878] Safedî, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr,** c.4, s.503.

Urmevî, Mısır'da kadılık yapmış ve dönemin Eyyûbî hükümdarından el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından 9. Fransa Kralı Saint Louis'e elçi olarak gönderilmiştir. Bunun yanı sıra Melikü's-Sâlih'in yerine geçen el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah tarafından Mısır'ın Mansûre kentinde İbn Abdüsselâm gibi âlimlerle yapılan ilmî münazaralarda bulunmuştur.[879] Mısır'da önemli bir konumda olan Urmevî'nin orada ne kadar kaldığı ise bilinmemektedir. Abdülhamid Ali Ebû Züneyd, *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl* adlı esere yazdığı girişte, Urmevî'nin yaşadığı dönemde en büyük mansıb kabul edilen kâdılkudâtlık görevine getirildiğini ve Musul, Malatya, Dımaşk, Mısır ve Konya'da kaldığını belirtmektedir.[880] Urmevî son uğrak yeri olan Konya'da 682 (1283) tarihinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[881]

Ahmed Eflâkî, Urmevî'nin aklî ve naklî ilimlerin tümünde ikinci bir Şâfiî olduğunu belirtmiştir. Kerîmüddin Aksarâyî de buna benzer bir şekilde onun fakihliğini övmüştür. Âlimlerin bu şekilde onu övmesi, eserlerindeki ilmî yeterlilik, verdiği dersler ve Eyyûbî saraylarında İbn Abdüsselâm gibi âlimlerle ilmî münazaralara katılması ilmî olarak iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir. Fıkıh eserlerinin yanı sıra felsefe ve mantık[882] alanında da eserler kaleme almıştır. Urmevî'nin günümüze ulaşan fıkıh eserlerinin başında Râzî'nin usûl-i fıkha dair *el-Mahsûl* adlı eserini ihtisar ettiği *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*[883] ismli çalışması gelmektedir.

---

[879] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.391; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.4, s.247; Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.451.

[880] Mahmûd b. Ebî Bekr Ebü's-Senâ Sirâcüddin el-Urmevî, **et-Tahsîl mine'l-Mahsûl,** (thk. Abdulhamîd Ali Ebû Züneyd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988/1408, c.1, s.15-26.

[881] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.80; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.202.

[882] Sirâcüddin el-Urmevî'nin felsefe ve mantık ile ilgili yazdığı eserler: *Letâ'ifü'l-hikme, Metâli'u'l-envâr, Beyânü'l-hak, Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât, el-Menâhic fi'l-Mantık ve'l-Hikme, Gâyâtü'l-Âyât Şerhu Âyâtü'l-beyyinât fi'l-mantık ve Şerhu'l-Mûcez fi'l-mantık*. Ayrıca kaynaklarda akâid alanında Râzî'nin *Kitâbü'l-erba'în fî usûli'd-dîn*'inin muhtasarı olan *Lübâbü'l-Erba'în* isimli eserinin adı geçmektedir. Urmevî'nin eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.155; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.166; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.1, 81, 281, 848, 902, c.2, s.1615, 1715, 1846.

[883] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.166; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.155.

2.1.1.16. Şemseddin İsbahânî (v. 688/1289)

Tam adı Ebû Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Mahmud el-'İclî eş-Şâfiî olan İsbahânî, 616 (1219) yılında İran'ın meşhur şehirlerinden İsbehân'da (İsfahân) dünyaya gelmiştir. İsfahân'da saltanat nâibi olan babası hayattayken ilimle meşgul olmuş ve akranları arasında temâyüz etmiştir. Moğollar İsfehanı ele geçirince Bağdad'a gitmiş, burada birçok âlimden ders almıştır. Sonra Haleb'e ardından Kahire'ye geçmiştir.[884] Ders aldığı hocaları arasında Sirâceddin Hıraklî, Taceddin Urmevî ve Esîruddin Ebherî bulunmaktadır. Öğrencileri arasında İbn Dakîkul'îd, Şemsuddin Abdulvâsi' el-Ebherî ve Şemsuddin Ebû Bekir el-Fârisî bulunmaktadır.[885]

Şam'da bir süre Münbiç sonra Kerek kadılığını yapan İsbahânî, daha sonra Mısır'ın güneyinde bulunan Kavs'ta kadılık yapmıştır. Kahire'de bulunan Meşhedü'l-Hüseyn, Sâlihiyye Bahâiyye, İmâm Şâfiî'nin kabri yanındaki medresede ders vermiştir.[886] Ömrünün sonuna kadar Meşhedü'l-Hüseyn'de ders veren İsbahânî, Recep 688 (Ağustos 1289) tarihinde 72 yaşında vefat etmiş ve Karâfe kabristanına defnedilmiştir.[887]

Fıkıh eserlerinin yanında mantık ve tefsir[888] alanlarında da eser veren yazarın günümüze ulaşan fıkıh eserleri arasında fıkıh usûlü, cedel, kelam ve mantık ilimlerini kapsayan *Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye* adında sıra dışı bir eseri bulunmaktadır.[889] Yine Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'üne yazmış olduğu *el-Kâşif ani'l-Mahsûl fî ilmi'l-usûl* isimli şerhi de yazarın günümüze ulaşan önemli eserlerindendir.[890]

---

[884] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.79; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51**,** s.349; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.101; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.200; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.710; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.542; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.6; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.87.

[885] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.710.

[886] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.349.

[887] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.102; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.201. Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.543.

[888] Yukarıda adı geçen eserlerin dışında mantık ilminde *Gâyetü'l-Matlab* İsimli bir eseri, Tefsir ilminde *el-Câmi' beyne Tefsîri'l-Kebîr vel-Keşşâf* isimli eseri kaleme almıştır. Bkz. Kehhâle, İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.201; **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.7.

[889] Ebû Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Mahmud el-'İclî eş-Şâfiî, **Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye fî cümletin mine'l-funûni'l-ilmiyye,** (thk. Bilal Taşkın vd.) Türkiye Diyânet vakfı, İstanbul ty., s.42; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.201.

[890] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.101.

2.1.1.17. Tâceddin el-Firkâh (v. 690/1291)

Tam adı Ebû Muhammed Tâcüddin Abdurrahman b. İbrâhîm b. Sibâ‘ el-Firkâh el-Fezârî el-Bedrî eş- Şâfiî’dir.[891] Bacakları aşırı bir şekilde ayrık olduğu için “firkâh” lakabıyla tanınmıştır.[892] İbn Kesîr’e göre 630/1233 yılında doğmuştur.[893] Henüz genç yaşta tedris faaliyetlerinde kendini ispat ettiren ve otuz yaşında fetva yazmaya başlayan Firkâh, Nâsıriyye Medresesi’nde muîd, Mücâhidiyye ve Badrâiyye Medresesi’nde müderris olarak dersler vermiştir.[894] Badrâiyye Medresesi’nde müderris iken 690 (1291) tarihinde 66 yaşında vefat etmiş ve Dımaşk’ta bulunan Bâbüssagîr Kabristanı’na defnedilmiştir.[895]

Firkâh’ın fıkıhla ilgili *ed-Derekât şerhu’l-Varakât* ve *el-İklîd li-der‘i’t-taklîd* isimli eserleri günümüze ulaşmıştır. Bunların dışında fıkha dair, İbn Yûnus el-Mevsılî’nin (v. 671/1272) *et-Taʿcîz fi’htisâri’l-Vecîz* isimli eserin bir bölümüne bir şerh yazdığı,[896] Gazzâlî’nin *el-Vecîz* isimli eserine yazılmış bir şerhi bulunduğu,[897] tasavvufî müziğin fıkhî açıdan hükmüyle ilgili *Keşfu’l-kinâ’ fî halli’s-simâ’*[898] ve bir *fetâvâ*[899] eserinin bulunduğu belirtilmektedir.[900]

---

[891] Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, **Tabakâtü’ş-Şâfi‘iyye I-II,** (thk. Kemal yusufu’l-hût), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002 c.2, s.141; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.163; Selâhaddin, Muhammed b. Şâkir, **Fevâtü’l-vefeyât I-IV,** (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1974, c.2, s.263; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-nihâye,** c.13, s.325; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb,** c.7, s.721; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.174; Kehhâle, **Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn,** s.5, s.113; Beşir Gözübenli, “Firkâh”, **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.135.

[892] Kütübî, **Fevâtü’l-vefeyât,** c.2, s.263.

[893] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-nihâye,** c.13, s.325.

[894] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165.

[895] Selâhaddin, **Fevâtü’l-vefeyât,** c.2, s.263.

[896] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.174; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.163.

[897] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.163.

[898] Selâhaddin, **Fevâtü’l-vefeyât,** c.2, s.263; Kâtib Çelebi, **Keşfü’z-zunûn,** c.1, s.109.

[899] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.174.

[900] Ayrıca Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin (v. 597/1201) uydurma hadislere *dair el-Mevdûât* isimli eserini ihtisâr ettiği ve kendi zamanında meydana gelen olayları anlattığı *et-Târih* adlı bir eseri bulunduğu nakledilmekte, ancak yaptığımız araştırmalarda bu eserlerin matbu ya da yazma herhangi bir nüshasına rastlayamadık. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.176.

2.1.1.18. İbn Dakîkul‘îd (v. 702/1302)

Tam adı Şeyhulislâm Ebü’l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî[901] olan İbn Dakîkul‘îd,[902] pek çok âlim tarafından mutlak müçtehit olarak kabul edilmiştir. Eyyûbîler döneminde yetişen önemli âlimlerden biri olan İbn Dakîkul‘îd, hicrî 625 (1228) tarihinde ailesi hac yolundayken Yenbu’[903] sahilinde Kızıldeniz’de seyreden bir gemide dünyaya gelmiştir.[904] İlk tahsilini memleketi Mısır’ın Kuss şehrinde yapan İbn Dakîkul‘îd, burada babasından Mâlikî ve Şâfiî fıkhını öğrenmiştir. Daha sonra İbn Abdüsselâm ve Hibetullâh Bahâ el-Kıftî (v. 697/1297) başta olmak üzere Mısır’daki Şâfiî fakihlerinden Şâfiî fıkhını öğrenerek Şâfiî mezhebine geçmiştir.[905] Tabakât eserleri onun her iki mezhepte fetva verdiğini kaydeder.[906] İbn Dakîkul‘îd sırasıyla İsnâ’da bulunan Mecdiyye Medresesi’nde, Dârülhadîs’te ve Kûs’ta bulunan Necibiyye Medresesi’nde Şâfiî ve Mâlikî fıkhını birlikte okutmuştur. Sonra Kahire’de bulunan Nâsıriyye, Sâlihiyye ve Fâdıliyye Medreseleri’nde ders vermiş, 695(1296) senesinde Kamiliyye (Medresesi) Dâru’l-Hadisinin şeyhliğine getirilmiştir.[907]

İbn Dakîkul’îd başta Fethuddin b. Seyyidünnas el-Ya’meri (v. 634/1236),[908] Şemsuddin ez-Zehebî (748/1347),[909] Cemâleddin el-Mizzî eş-Şâfiî (742/1341) ve

---

[901] Kemâluddin Ca’fer b. Sa’leb b. Ca’fer el-Üdfüvî**, et-Tâli‘u’s-Saîd el-câmiu li-esmâi’l-fudalâi ve’r-ruvât bi’s-Saîd,** (thk. Sad Muhammed Hüseyn), ed-Dâru’l-Mısriyye, Kahire 1966, s.567-599; Makrîzî, **Mukaffa’l-kebîr**, c.6, s.196; Safedî, **el-Vâfî bi’l-vefeyât,** c.7, s.159; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; Zehebî, **Târîhu’l-İslâm,** c.45, s.242; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.102; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü’z-zâhire,** c.7, s.123; Yâfiî, **Mir‘âtü’l-cenân,** c.4, s.177; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb,** c.8, s.11; Ebü’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürerü’l-kâmine fî a‘yâni’l-mi‘eti’s-sâmine I-VI**, (thk. Muhammed Abdulmuin Dân), Meclisu Dâireti’l-Me‘ârifi’l-Osmâniyye, Saydarâbâd 1972/1432, c.5, s.348; Ziriklî, **el-A‘lâm,** c.6, s.283; Ahmet Özel, “İbn Dakîkul‘Îd”, **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.409.

[902] Ailesinin “İbn Dakîkul’îd” lakabıyla tanınması, dedesinin bir bayram günü giymiş olduğu beyaz elbiseyi görenlerin “Bayram unu gibi” demelerinden kaynaklanmıştır. Bkz. Üdfüvî**, et-Tâli‘u’s-Saîd,** s.597.

[903] Yenbu’, Medine’nin batısında Kızıldeniz sahilinde bulunan bir sahil kentidir. Medine ile arası yedi merhaledir (220 km). Bkz. Hamevî, **Mu‘cemü’l-büldân,** c.5, s.449.

[904] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.102; Zehebî, **Târîhu’l-İslâm,** c.45, s.242; Yâfiî, **Mir‘âtü’l-cenân,** c.4, s.177. İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü’z-zâhire,** c.7, s.123; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb,** c.8, s.11.

[905] Yâfiî, **Mir‘âtü’l-cenân, c.1**0, s.340.

[906] İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-zeheb,** c.8, s.12; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.102.

[907] Üdfüvî**, et-Tâli‘u’s-Saîd,** s.597; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103.

[908] Suyûtî, **Hüsnü’l-muhâdara,** c.1, s.358.

[909] Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, **Tezkiretü’l-huffâz I-IV,** Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998/1419, c.4, s.183.

Alauddin el-Bâcî (714/1314)[910] olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. Eyyûbîler'in son ve Memlükler'in ilk dönemini gören İbn Dakîkul'îd, Memlükler döneminde Abdurrahman b. Binti'l-e'az'in (v. 695/1296) vefatından sonra kendisine kâdılkudât görevi teklif edilmiştir. Başta bu görevi reddetmiş ancak liyakatı olmayan iki kişiden birinin bu göreve getirileceği söylenince görevin üstlenmesini dinen zarurî görüp kabul etmiştir.[911] İbn Dakîkul'îd 11 Safer 702 (5 Ekim 1302) tarihinde Cuma günü Kahire'de vefat etmiş ve Sefhu'l-Mukatam denilen yerde defnedilmiştir.[912]

Fıkıh eserlerinin çoğu Şâfiî mezhebine yönelik olmakla birlikte Mâlikî fıkhında da eserleri bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde yazmış olduğu eserlerde dört mezhep görüşlerinin yanı sıra kendi görüşünü de belirttiği ve bazı tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Zehebî, dönemin belli başlı fakihlerinden olan hocası İbn Dakîkul'îd'in hükümlerin illeti ile fıkhu'l-hadisi iyi bildiğini kaydetmektedir.[913] Arûsî'ye göre İbn Dakîkul'îd Medine halkının uygulamasını hüküm kaynakları arasında saymış, zayıf hadisle fazilet dâhil hiçbir yerde amel edilmeyeceği görüşünü ve amm olan lafzın kıyasla tahsis edilmeyeceği görüşünü savunmuştur.[914] Yine Arûsî, İbn Dakîkul'îd'in fakihlerin çoğunluğuna göre nâfile namazlardan sayılan tahiyyetü'l-mescid namazını vacip saydığını söyler.[915] Oysa İbn Dakîkul'îd söz konusu eserinde bazı âlimlerin tahiyyetü'l-mescid namazını vacip gördüklerini kaydetmiş ancak kendisinin bu görüşte olduğunu açıkça belirtmemiştir.[916] İbn Dakîkul'îd'in fıkhî kişiliğinin oluşmasında bizzat ders aldığı başta hocası İbn Abdüsselâm olmak üzere Fahrettin er-Râzî, Gazzâlî ve Cüveynî'nin etkisi görülmektedir.

İbn Dakîkul'îd'in Şâfiî ve Mâlikî mezhep fıkhını fetva verecek düzeyde çok iyi bildiği, mezhepleri taklit etmeyerek kendi içtihadıyla amel ettiği görülmektedir. Mezheplerin görüşlerini belirtirken kendisinin bir mezhebe mensup olduğunu ihsas

---

[910] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371.
[911] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.8, s.78. Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, **'İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân I-IV,** (Muhammed M. Emin), Merkezu Tahkîki't-Turâs, Kahire 1987/1407, c.3, s.319.
[912] Üdfüvî**, et-Tâli'u's-Saîd,** s.597; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.104; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.177.
[913] Sübkî, **Tabakât,** c.9, s.244.
[914] Halid muhammed el-Arûsî, **Ârâu İbn Dakîkul'îd el-usûliyye fî İhkâmi'l-Ahkâm,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmiatu ümmi'l-Kurâ, Mekke 1995, s.228, 237, 273.
[915] Geniş bilgi için bkz. Arûsî, **Ârâu İbn Dakîkul'id el-usûliyye fî İhkâmi'l-Ahkâm**, s.167-168.
[916] İbn Dakîkul'îd, **İhkâmü'l-ahkâm,** c.1, s.288.

ettirmemesi bunu desteklemektedir. Ayrıca, fıkıh meselelerini ele alırken fıkıh usûlü ve gramer başta olmak üzere birçok ilme ilişkin bilgiler vermesi eserlerinin önemini artırmış, İslâm fıkhına gerek usûl gerekse furûa farklı yaklaşım ve yorumlar katmış, zaman zaman hâkim görüşün dışına çıkmak süretiyle kanaatini belirterek tercihlerde bulunmuştur.

İbn Dakîkul'îd'in[917] günümüze ulaşan fıkıh eserleri arasında ahkâm hadisleri konusunda kaleme almış olduğu *el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsi'l-ahkâm*'ı, bu eserin muhtasarı olan *el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm* ve bu eserin şerhi *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm* isimli eserleri zikretmek mümkündür. İbn Dakîkul'îd'in hâfız Abdülganî el-Makdisî'nin (v. 600/1203) *el-Umde fi'l-ahkâm* isimli eserine *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm* adıyla kapsamlı bir şerhi Ahkâmü'l-Hadis alanında telif ettiği önemli eserlerindendir. Ayrıca Şâfiî fıkhının önemli muhtasarlarından olan Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin *et-Takrîb fi'l-fıkh* adlı eserine İbn Dakîkul'îd tarafından yazılan şerh önemli eserlerindendir.[918]

İbn Dakîkul'îd'in günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız pek çok fıkıh eseri de bulunmaktadır. Fıkıh ilminde önemli ve tartışmalı bir konu olan taklîd konusuna dair yazılmış ve aşırı taklitçiliği eleştiren bir eser olduğu düşünülen *et-Teşdîd fi'r-red 'alâ gulâti't-taklîd* isimli eseri bunlardan biridir.[919] Gazzâlî'nin *el-Veciz*'ine Muzaffer et- Tebrîzî tarafından (621/1213) yazılmış *Muhtasaru't-Tebrîzî* adlı esere İbn Dakîkul'îd'in yazdığı hâşiyesi,[920] İbn Dakîki'l-îd tarafından Abdulhak İbn Atıyye (v. 541/1147) el-İşbilî'nin *Ahkâmu's-suğrâ*'sının mukaddimesi üzerine derslerde imla ettirdiği notlardan oluşan *el-İmlâ* adlı şerhi de

[917]Yukarıda fıkıh eserleri arasında değerlendirmiş olduğumuz ahkâm hadisleriyle ilgili eserler aslında hem fıkıh hem hadis eserlerinden sayılmaktadır. Ayrıca hadis ilminde şu eserleri bulunmaktadır: el-*İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ üdîfe ile zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde Mine's-sıhâh, Şerhu'l-erbeîne Hadîsen li'n-Nevevî, Erbaûne Hadîsen Tüsâ'iyyete'l-isnâd, Erbaûne fi'r-rivâyeti 'an Rabbi'l-Âlemîn ve Tabakâtü'l-huffâz*. Kaynaklarda akâid ilmine dair *Akîdetü İbn Dakîki'l-Îd* ve *Risâle fî şe'ni ehli'z-zimme* eserlerin adı geçmektedir. Bunun dışında çeşitli ilimlerde *İktinasü's-sevânih, Cemû külli men summiye bî hâfız, el-Emâlî, Fevâidi Hadîsi Berîre* ve *Dîvan* adlı eserlerin kaynaklarda adı geçmektedir. Eserleri için bkz. Üdfüvî**, et-Tâli'u's-Saîd,** s.567-599; Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.197-198,

[918] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103.

[919] İbn Dakîkul'îd**, el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsai'l-ahkâm,** c.1, s.16; Özel, **"İbn Dakîkul'Îd",** c.19, s.409.

[920] Üdfüvî**, et-Tâli'u's-Saîd,** s.576.

günümüze ulaşmamıştır.[921] *el-Ahkâmu's-suğrâ* hakkında bilgi veren Zehebî, kitabın özgün bir niteliğe sahip olduğuna vurgu yapmış ve fıkıh ilminde bu eserin bir emsalini görmediğini aktarmıştır.[922] Bu eserler dışında günümüze ulaşmayan eserleri şunlardır: Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1209) *el-Mahsûl* adlı eserini açıklamak için yazılan *Şerhu'l-Mahsûl*,[923] Fahrü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed Kaffâl es-Şâşî'nin (507/1113) *el-'Umde fî fürû'i'ş-Şâfi'iyye* adlı eserine yazılan *Şerhu'l-Umde fî fürû-i'ş-Şâfiî*,[924] Sirâceddin el-Urmevî'nin Ş*erhu'l-Vecîz*'ine yazılan şerh[925] ve İbnü'l-Hâcib'in *Munteha's-sûl ve'l-emel fî ilmeyil-usûl ve'l-cedel* adlı eserine yazılan *Şerhu kitabi İbn Hâcib* (Şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib).[926]

Kaynaklar onun İbnü'-Hâcib'in furû ve usûl ile ilgili yazdığı muhtasarını hac bölümüne kadar şerhettiğini söylemişlerdir.[927] Bu bilgiden yola çıkarak burada kastedilenin fürû-i fıkıhtaki muhtasarı olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim Zehebî de onun bu eseri hakkında bilgi vermiş ve eserin benzeri bulunmayan özgün bir çalışma olduğunu kaydetmiştir.[928]

2.1.1.19. Ca'berî (v. 706/1306)

Tam adı Ebü'l-Fazl Tâceddin Salih b. Sâmir eş-Şafiî olan Ca'berî, 620 (1223) senesinde[929] muhtemelen Ca'berde dünyaya gelmiştir. Abdulhamîd b. Abdulhâdî el-Cemâîlî (v. 657/1259),[930] Mecdüddin İbn Teymiyye (v. 652/1254), Abdullah b. Ebi'l-vefâ el-Bazrâî (v. 655/1257)[931] gibi dönemin önde gelen fakihlerinden ders almıştır.

---

[921] Üdfüvî**, et-Tâli'u's-Saîd,** s.576.
[922] Ahmet Ekinci, **İbn Dakîkil'Îd ve İhkâmu'l-Ahkâm fî şerhi 'Umdeti'l-Ahkâm adlı eserinin İslam fıkhındaki yeri,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2013, s.36.
[923] Özel, "İbn Dakîkul'Îd", c.19, s.409.
[924] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1169.
[925] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.166; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.155.
[926] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.198; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1853.
[927] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.2, s.318.
[928] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.182.
[929] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.14, s.43; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.326; Safedî, **Vefeyât,** c.16, s.146; Safedî, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr,** c.2, s.544; Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.2, s.437; İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.2, s.355; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.4; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.190.
[930] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.326; Safedî, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr,** c.2, s.544.
[931] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.333.

Balebek kadılığını ve 657 yılında Dımaşk'ta kadı nâibliği yapan Ca'berî,[932] Nâsırîyye medresesinde ders vermiş,[933] Emevî câmiinde hatiplik yapmış[934] ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Alemüddin Birzâlî (v. 739/1339), İbnü'l-Fahr (v. 634/1236),[935] Şemseddin Zehebî (v. 748/1348)[936] gibi fakihler bulunmaktadır. Mütevazı bir kişiliğe ve güzel bir ahlaka sahip olduğu kaydedilen Ca'berî, Rebiulevvel 706 (Eylül 1306) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiş,[937] Cebelikâsiyûn mezarlığına defnedilmiştir.[938] Ferâiz alanında *Nazmü'l-le'âlî* adında manzum bir eser telif etmiştir.[939]

2.1.1.20. İbnü'l-Haşâş (v.711/1312)

İbnü'l-Haşâş olarak bilinen Muhammed b. Yusuf Şemseddin el-Cezerî, 637 senesinde Cizre'de doğmuştur.[940] Babası sarraf mesleğiyle meşgul olmuştur. Şâfiî fakihlerinden olan İbnü'l-Haşâş, ilk eğitimini Cizre'de aldıktan sonra Mısır'da Kavs kadısı Şemseddin İsbahânî'den ders almıştır. Sonra Kahire'de Sâhibiyye medresesine muîd olmuştur. Yine Kahire'deki Şerîfiyye ve Muizziyye medreselerine müderris olmuş, ardından Karâfe Camii,[941] Kal'a Camii ve İbn Tolun camisinde hatiplik yapmıştır.[942] Dımaşk kadılığı kendisine teklif edilmesine rağmen bu teklifi reddetmiştir.[943] Çok yönlü âlimlerden olan İbnü'l-Haşâş, İslâmî ilimlerde tahassüs etmiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Derslerine Müslümanlar katıldığı gibi Yahudi

---

[932] İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.2, s.356.
[933] Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.2, s.437.
[934] İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.2, s.355.
[935] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.326.
[936] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.19, s.300.
[937] İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.2, s.355; Safedî, **Vefeyât,** c.16, s.146; Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.2, s.437.
[938] Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.2, s.437.
[939] Safedî, **Vefeyât,** c.16, s.146; İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.2, s.355; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.4; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.190.
[940] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.268; Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.6, s.54; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.236; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.76; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.284; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.393; Suyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.278; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.290; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.151; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.128.
[941] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.268.
[942] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât**, c.2, s.218. Ayrıca Şerif b. Saleb'in medresesinde ders verdiği kaydedilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.284.
[943] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.268.

ve Hıristiyanların da katıldığı kaydedilmektedir.[944] Talebeleri arasında Kemâlüddin el-Üdfüvî (v. 748/1347)[945] ve Takıyyüddin es-Sübkî[946] gibi âlimler bulunmaktadır. Aklî ve naklî ilimlerde öne çıkan İbnü'l-Haşâş[947] fıkıh ve usûl ilmi başta olmak üzere mantık, riyâziyyât, edebiyat ve Arap diline dair eserler telif etmiştir.[948] İbnü'l-Haşâş, 6 Zilkade 711 (15 Mart 1312) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve Karâfe'de defnedilmiştir.[949]

İbnü'l-Haşâş, Beydâvî'nin fıkıh usûlü alanında telif ettiği *el-Minhâc* adlı eserini *Mi'râcü'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* adıyla şerh etmiştir.[950] Ayrıca Sirâcüddin el-Urmevî'nin *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl* adlı eserini 3 cilt halinde şerh etmiş[951] ve Râzî'nin *el-Mahsûl'*ünde geçen bazı meseleleri *Ecvibe 'alâ mesâilin mine'l-mahsûl* [952]adıyla tartışmıştır. *Mi'râcü'l-Minhâc* dışındakiler günümüze ulaşmamıştır.

2.1.1.21. Alâeddin el-Bâcî (v. 714/1315)

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mısrî 631(1234) senesinde dünyaya gelmiştir. Alâeddin el-Bâcî olarak şöhret bulmuştur. Şam'da devrin ileri gelen fakihlerinden ders alarak pek çok ilim dalında söz sahibi olmuş,[953] İbn Dakîkul'îd, Ebü'l-Abbâs et-Tilimsânî[954] ve İbn Abdüsselâm gibi âlimlerden ders almıştır.[955] Dımaşk'ta bir müddet kaldıktan sonra Kerek'e giderek burada muhtesiplik ve kadılık

---

[944] Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.6, s.54.
[945] İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.6, s.55.
[946] Suyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.278.
[947] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.284.
[948] Yukarıda adı geçen eserlerin dışında İbn Mâlik'in *Elfiye* adlı eserini şerhi, hutbe kitabı ve bir şiir divanı telif etmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.6, s.54-55.
[949] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.268; Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.393; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.284; Suyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.278.
[950] Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.236; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.76.
[951] Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.128.
[952] İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.6, s.54.
[953] Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.339; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine I-VI,** (Muhammed Abdulmuîd), Meclissu Dâireti'l-Meârifi'l-'Osmâniyye, Haydarabad 1392/1972, c.3, s.101; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.224; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.390; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.63; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.299; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** *c.*1, s.544; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.384; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.208.
[954] Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102.
[955] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.224.

görevini üstlenen el-Bâcî,[956] sonra Kahire'ye yerleşmiş ve oradaki medreselerde ders vermiştir. Ayrıca bir müddet kadı naipliği görevini yapmıştır. Bir süre sonra naiplik görevini bırakarak tüm zamanını talebe yetiştirmeye ayırmış[957] ve Kahire Seyfiyye medresesinde ders vererek,[958] birçok öğrenci yetiştirmiştir.[959] Takiyyüddin Sübkî kendisinden fıkıh usûlu, kelam ve münazara eğitimini aldığını belirtmiş,[960] Esîrüddin Ebû Hayyân el-Endelüsî (v.745/1344) de kendisinden bir süre *Gâyetü's-sûl fî ilmi'l-usûl* adlı fıkıh usûlü kitabını okumuştur.[961] Yaşadığı dönemde fıkıh ilmiyle birlikte Eşarî mezhebini ve nazar ilmini de en iyi bilen kişiler arasında zikredilen Bâcî,[962] Zilkade 714 (Şubat 1315) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve Karâfe'de defnedilmiştir.[963]

Telifleri olmasına rağmen eserlerinden ziyade ilmi, zekası ve cedelci kişiliğiyle bilinen Bâcî'nin[964] Yahudilere reddiye mahiyetinde kaleme aldığı eseri günümüze ulaşmış ve yayınlanarak ilmî camiaya kazandırılmıştır.[965] Bununla birlikte bazı fıkıh eserlerinin kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır. Bâcî, Râzî'nin el-*Mahsûl* adlı eserine biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki muhtasar kaleme almıştır.[966] Bu iki muhtasarın büyüğü olan *Gâyetü's-sûl fî ilmi'l-usûl* adlı eserinin mahtut nüshaları bulunmaktadır.[967] Ayrıca Râfiî'nin *el-Muharrer* adlı eserine *Kitâbü't-Tahrîr* adında

[956] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'elliflîn,** c.7, s.208.
[957] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.224.
[958] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.390; Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102.
[959] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.299.
[960] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.224.
[961] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.299.
[962] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.224.
[963] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.63; Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** *c.*1, s.544.
[964] Fıkıh ilmi dışında kaleme aldığı eserler arasında *Kitâbün âle't-Tevrât* veya *er-Red 'ale'l-Yehûd, Mutasaru ulûmi'l-hadis, Keşfü'l-hakâik fi'l-mantık* gibi eserler kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.224; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.63; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'elliflîn,** c.7, s.208.
[965] Yahudilere reddiye olarak telif ettiği *Kitâbün âle't-Tevrât* veya *er-Red 'ale'l-Yehûd* isimli eseri Yusuf Ahmed'in tahkikiyle Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'de neşredilmiştir (Beyrut 1428/2007). Ayrıca hesap ilminde bir eser telif ettiği (Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102), Mantık ilmi alanında *Hakâiku'l-keşf* adında bir eser telif ettiği kaydedilmektedir. Bkz. Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.384.
[966] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.225.
[967] Merkezi'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No: 35491.

bir muhtasar yazmış[968] ve ferâize dair bir eser telif etmiştir.[969] Ancak araştırdığımız kadarıyla bu eserlerin matbusuna ya da mahtutuna rastlamadık.

2.1.1.22. Diğer Şâfiî Fakihleri

1. Muhammed b. Hibetullâh (v. 577 /1181'den sonra) Hama'da 546 (1151) yılında dünyaya gelen Muhammed b. Hibetullâh el-Bermekî el-Hamevî, fıkıh ve kelam başta olmak üzere birçok ilimde öne çıkan Şâfiî fakihlerindendir.[970] Sübkî, onun Mısır'da Şâfiî mezhebinin önde gelen imâmlarından biri olduğunu belirtir.[971] Mısır'da Salâhiyye Medresesi'nde müderrislik yapan Hamevî, ferâiz alanında *Ravdetü'l-murtâd ve nüzhetü'l-furâd* adında manzum bir eser yazmıştır.[972] *el-Akîdetü's-Salâhiyye (Hadâiku'l-Fusûl ve Cevâhiru'l-Usûl)* adındaki manzum eserini de Selâhaddin Eyyûbî'ye ithaf etmiştir.[973]

2. Kutbuddin Nîsâbûrî (v. 578/1182): Fıkıh ve tefsir alimi olan Mesud b. Muhammed Kutbuddin en-Nîsâbûrî et-Tarîsîsî Nisâbûr'da birçok fakihten fıkıh dersleri almış,[974] başta Nisâbur'daki Nizâmiyye Medresesi olmak üzere Dımaşk'ta Mücâhidiyye ve Gazzâlîyye Medreseleri'nde ders vermiş ve daha sonra Haleb'e giderek Esedüddin Şirkuh ve Nûreddin Zengî'nin yaptırdıkları her iki medresede de ders vermiştir. Bir süre sonra Hemedan'a uğrayan Nîsâbûrî, oradan Dımaşk'a dönmüş ve Gazzâlîyye Medresesi'nde ders vermiştir.[975] Şâfiî fakihlerinden olan Nîsâbûrî, fıkha dair *el-Hâdî fil'l-fıkıh* isimli muhtasarı yazmış ve 578/1182 senesinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[976]

---

[968] Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.341; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.390; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.208.
[969] Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102.
[970] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, 415; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.23; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.89.
[971] Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.23.
[972] Burdur Kütüphanesi, no. 87'de bulunan eserin adı geçen eser olabileceğini tahmin ediyoruz.
[973] Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.23; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.89.
[974] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd ve zuyûluh I-XXIV,** (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, c.15, s.342; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.40, s.271.
[975] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196. Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.297.
[976] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.432; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.298.

3. Necmeddin el-Habûşânî (v. 587/1191): Necmeddin Muhammed b. Muvaffak Ebü'l-Berekât el-Habûşânî eş-Şâfiî, 510 (1116) tarihinde Habûşan'da dünyaya gelmiştir.[977] Nisâbur'da fıkıh eğitimi aldıktan sonra 565'te (1169) Mısır'ın camilerinden birinde görev almıştır. Mısır'a 565 (1169) yılında gelen Habûşânî, Selâhaddin ve amcası Şirkuh'u desteklemiştir. Medrese vakfının gelirini ve yöneticilerin verdiği paraları almamıştır. Vefat ettiği tarihe kadar İmam Şâfiî'nin kabrinin yanında inşa ettiği medresede ders vermiştir. Tarih ve tabakat âlimlerinin övgüyle bahsettiği Habûşânî,[978] fürû-i fıkıh alanında on altı ciltlik *Tahkîku'l-Muhît* adlı eserini yazmıştır. Bu eser günümüze ulaşmamıştır.[979]

4. Mecdüddin İbn Cehbel el-Halebî (v. 596/1200): Şâfiî fakihlerinden olan İbn Cehbel (Tahir b. Nasrillah), fıkıh, ferâiz ve hesap ilminde öne çıkmıştır.[980] Halep'te Kemâleddin Amr b. Hameveyh ve Ebû Bekr el-Hanbelî'den ders almıştır.[981] İlk başta Halep'te Züccâciyye ve Nûriyye medreselerinde ders veren İbn Cehbel, Kudüs fethedilince Kudüs'teki Salâhiyye medresesi müderrisliğine atanmıştır.[982] Oğlu Şihâbeddin Nasrallah, Taceddin İsmail, Kutbeddin ve başka kişilere ders vermiş ve fıkıh alanında *Fazlu'l-cihâd* adında bir eser telif etmiştir.[983] İbn Cehbel, 596 (1200) senesinde Kudüs'te vefat etmiştir.[984]

5. Ebû İshâk el-Irâkî, el-Mısrî (v. 596/1200): Şâfiî fakihlerden olan Ebû İshâk İbrahim b. Mansûr el-Mısrî 510 (1116) yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir.[985] Mısır'da ilk eğitimini aldıktan sonra Bağdat'a gitmiş, orada Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin el-Urmevî'den (v. 547/1152) ve Ebü'l-Hasan Muhammed b. el-Hall'den (v. 552/) ders

---

977 Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.126; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.204; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.109.

978 Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.401.

979 Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.206; Sübkî, **Tabakât,** c.1, s.379.

980 Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.103; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.274; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.243; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.26; İbn Kesîr, **Tabâkât,** s.745; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.236; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.39.

981 Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.274.

982 Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.274; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.26.

983 Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.103; İbn Kesîr, **Tabâkât,** s.745; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.39.

984 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.243; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.26; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.236.

985 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.232; Münzirî, **et-Tekmile,** c.1, s.355; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.743; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.529; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.74; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.116.

alarak Şâfiî fıkhında kendisini geliştirmiştir.[986] Mısırlı olmakla birlikte bir süre Bağdat'ta kaldığı için Irakî nisbesini almıştır. Daha sonra memleketi Mısır'a dönen Ebû İshâk, Câmiu'l-Atîk İmâm-hatipliğini üstlenmiştir. Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı eserini 15 ciltlik *Şerhu'l-Mühezzeb* adıyla şerh eden el-Mısrî[987] 21 Cemazielevvel 596 (9 Mart 1200) tarihinde Kâhire'de vefat etmiş ve Sefhü'l-Maktam kabristanına defnedilmiştir.[988]

6. Es'ad b. Memmâtî (v. 606/1209): Ebü'l-Mekârim Es'ad b. Mühezzeb İbn Memmâtî 544 (1149) yılında Mısır'da dünyaya gelmiş, ailesiyle birlikte Hıristiyanlıktan İslâm'a geçmiştir.[989] İlmi kişiliğinin yanında nâzırü'd-devâvîn ve dîvânü'l-ceyş gibi devlet görevlerinde bulunan İbn Memâtî, çeşitli ilimlerde yazmış olduğu eserlerin yanında fıkıh alanında da *Telkînü'l-yakîn* adlı bir eser kaleme almış, ancak eser günümüze ulaşmamıştır.[990] Makrîzî'ye göre bu eser "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur" hadisinde geçen fıkhî hükümlere dair yazılmıştır.[991]

7. Takıyyüddin el-Mukterah (v. 612/1215): Tam adı Muzaffer b. Abdullah el-Mısrî, eş-Şâfiî'dir. 560 (116) senesi dolaylarında dünyaya geldi.[992] İbn Dakîkul'îd'in anne tarafından dedesidir.[993] İbn Avf gibi âlimlerin bulunduğu dönemin önde gelen fakihlerinden ders alan el-Mukterah, Zekiyyüddin el-Münzirî ve başka fakihlere de hocalık yapmıştır. İskenderiye'de Silefîyye medresesi ve Kâhire'de Şerîf b. Sa'leb medresesinde müderrislik yapmıştır. Fıkıh ve kelam alanında öne çıkan el-Mukterah, fıkıh usûlü alanında *Nuketu'l-Burhân* (*Ta'lik 'ale'l-Burhân*) ve *Şerhu'l-Mukterah*

[986] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.232; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.743.
[987] Münzirî, **et-Tekmile,** c.1, s.355; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.529; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.74.
[988] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.232; Münzirî, **et-Tekmile,** c.1, s.355.
[989] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.9, s.14; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.302.
[990] İbn Sâî el-Bağdâdî, **ed-Dürrü's-semîn fî esmâi'l-musannefîn,** (thk. Ahmed Şevkî Benîn ve Muhammeh Said Henşî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 1430/2009, s.303; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.9, s.14.
[991] Makrîzî, **el-Hıtat,** c.3, s.283.
[992] Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.343; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.128; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.372; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.299; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.256.
[993] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.256.

adında iki eser telif etmiştir.[994] Kahire'de Şaban 612 (Aralık 1215) tarihinde vefat etmiştir.[995]

8. İbn Zeccâce (v. 615/1218): Tam adı Mekkî b. Ebî Muhammed ed-Dımaşkî olan İbn Zeccâce, Şîrâzî'nin *Mühezzeb*'ini manzum hale getirdiği ve adını *el-Bedî'a fî ahkâmi'ş-şerî'â* koyduğu nakledilmiştir.[996] Bazı kaynaklarda bu eserin ismi *ez-Zarî'a fî ahkâmi'ş-şerî'â* olarak geçmiştir.[997]

9. Ebû Mansûr İbn Asâkir (v. 620/1223): Künyesi Ebû Mansûr Fahreddin Abdurrahman b. Muhammed olan İbn Asâkir, Dımaşk'ın önde gelen Şâfiî fakihlerinden sayılır.[998] Dımaşk'ta 550 (1155) yılında dünyaya gelmiş, orada Kutbuddin en-Nîsâbûrî'den fıkıh eğitimini almış ve kızıyla evlenmiştir. Amcası Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir ve birçok âlimden hadis ve başka ilimlerde eğitim almış, Dımaşk'ta Cârûhiyye, Takviyye medreselerinde; Kudüs'te Salâhiyye Medresesi'nde ders vermiştir.[999] İbn Abdüsselâm, Diyâuddin el-Makdisî ve Zekiyuddin el-Birzâlî gibi birçok öğrenci yetiştiren İbn Asâkir, fıkıh ve hadis alanlarında eserler yazmıştır.[1000] el-Melikü'l-Adil tarafından Dımaşk kâdılkudâtlığı teklif edilse de kabul etmeyerek ilimle meşgul olan İbn Asâkir, 10 Receb 620 (9 Ağustos 1223) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1001]

10. Cemâleddin el-Mısrî (v. 623/1226): Ebû Muhammed Yunus b. Bedran b. Feyruz Cemâleddin el-Mısrî eş-Şâfiî 555 (1160) yılı dolayında doğmuş, başta Silefî olmak üzere tanınmış birçok âlimden ders almıştır. Emniyye ve Adiliyye medreselerinde ders vererek birçok talebe yetiştirmiştir.[1002] el-Melikü'l-Muazzam tarafından 618 (1221) yılında Dımaşk kâdılkudâtı olarak atanmış ve eminü'l-mal

---

994 Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.256.
995 Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.343; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.128; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.372; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.802.
996 İbn Kesîr, **Tabakâtü fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** c.1, s.302; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.222; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.346.
997 Bâbânî, **İzâhu'l-meknûn,** c.4, s.609.
998 Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.177; Şâkir el-Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.290; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.135; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.256.
999 Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.501.
1000 Şâkir el-Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.290; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.177.
1001 Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.161; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.256.
1002 Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.139; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.200; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.366.

görevini üstlenmiştir.[1003] Kaynaklarda Şâfiî'nin *el-Ümm*'ünü ihtisar ettiği ve ferâiz ilminde bir eser kaleme aldığı kaydedilen Cemâleddin el-Mısrî, 623'de (1226) Dımaşk'ta vefat etmiş ve Kılıciyye Medresesi'nin doğusundaki evinde defnedilmiştir.[1004]

11. İmâdüddin İbnü's-Sükkerî (v. 624/1227): İmâdüddin b. Abdurrahman b. Abdülâlî İmâdüddin İbnü's-Sükkerî 555 (1160) yılında doğmuş, Şehâbeddin et-Tûsî ve başka âlimlerden fıkıh eğitimi almıştır. Bir süre Kahire başkadılığını yapmış olan İbnü's-Sükkerî, Takviyye Medresesi'nin müderrisliğini yapmıştır.[1005] Gazzâlî'nin *el-Vasît*'ine *el-Havâşî 'ale'l-Vasît* isimli eseri kaleme alan İbnü's-Sükkerî, 18 Şevvâl 624 (1 Ekim 1227) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.[1006]

12. Abdüllatîf el-Bağdâdî (v. 629/1231): Muvaffakuddin Abdüllatîf b. Yûsuf el-Bağdâdî 557 (1162) yılında Bağdat'ta doğmuş, tıp ve felsefe başta olmak üzere birçok ilimde öne çıkmıştır. Bağdâdî fıkıh eğitimini İbn Fadlân'dan almıştır. Selâhaddin Eyyûbî ve çocuklarının iktidarı döneminde Mısır, Dımaşk ve Kudüs'te kalarak çeşitli medreselerde ders vermiştir.[1007] Tıp ve felsefe gibi birçok alanda eser kaleme almış olan Bağdâdî, fıkıh alanında da iki eser yazmıştır.[1008]

13. Şemseddin el-Hûyî (v. 637/1240): Kâdılkudât Ahmed b. Halil el-Hûyî eş-Şâfiî, Şevvâl 583 (1187) tarihinde Azerbaycan'da bulunan Huy kentinde doğmuş,[1009] Fahreddin er-Râzî'den aklî ilimleri, Tâvusî'den cedel ilmini, Müeyyed et-Tûsî'den hadis talim etmiş, bunların yanı sıra başka âlimlerden de çeşitli ilimler tahsil etmiştir.[1010] Fıkıh usûlünde mahir olan Hûyî, birçok alanda eser yazmıştır. Bu alanlardan biri de fıkıh usûlüdur.[1011] Usûl ilmi dışında hilâf ilmiyle de ilgilenmiş ve Rüknüddin Muhammed el-Âmîdî'nin (v. 615/1218) *Kitâbu'l-irşâd*' isimli eserine bir

[1003] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.98.
[1004] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.114; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.179; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.384.
[1005] **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.219; Askalânî, **Refu'l-isr,** s.232; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.173; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.356.
[1006] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.170; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.219.
[1007] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.683-696; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.61.
[1008] Mahmut Kaya, "Abdüllatîf El-Bağdâdî", **DİA,** İstanbul 1988, c.1, s.254.
[1009] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.17; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.367.
[1010] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.739.
[1011] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.367; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.316.

şerh yazmıştır.[1012] İlgilendiği alanların çeşitliliğinden dolayı ansiklopedik bir kişiliğe sahip olduğunu ifade edebileceğimiz Hûyî, 7 Şaban 637 (3 Mart 1240) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiş ve Cebelikâsiyûn kabristanına defnedilmiştir.[1013] Babası gibi ilim ile hemhal olan oğlu Şehâbeddin el-Hûyî (620-693/1223-1294), İbn Salâh, İbnü'l-Letî ve Sehâvî'nin de aralarında bulunduğu dönemin Dımaşk âlimlerinden ders almış ve Âdılîyye Medresesi'nde ders vermiştir. Şehâbeddin el-Hûyî'nin, fıkıh ilmi de dâhil yaklaşık yirmi ilmi kapsayan bir eser kaleme aldığı kaydedilmektedir.[1014]

14. Necmeddin el-Kudsî (v. 638/1240): Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Şihâb el-Hanbelî eş-Şâfiî, 578'de (1182) Dımaşk'ta doğmuş, ilk başta *el-Mukni'* adlı eseri okuyarak Hanbelî mezhebinin fıkhını öğrenmiş, sonra Dımaşk'tan ayrılarak Bağdat, Hemedan ve Buhara'ya giderek Şâfiî fıkhında ve hilâf ilminde kendisini geliştirerek Dımaşk'a geri dönmüştür.[1015] Onun *el-Fusûl ve'l-furûk, Delâilü'l-enyuka* adlı eserleri ve hilâf alanında yazdığı bir eseri bulunmaktadır. Sârimiyye, Azraiyye, Şâmiyye Berrâniyye medreselerinde ders veren Kudsî, 5 Şevval 638'de (19 Nisan 1241) Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1016]

15. Necmeddin el-Makdîsî (v. 638/1241): Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Halef, 578 (1182) de dünyaya gelmiştir. İbn Kudâme, İbnü'l-Cevzî ve Rükn et-Tâvûsî'den (v. 600/1204) fıkıh eğitimini almıştır. Başta Mâlikî olan Makdîsî, daha sonra Dımaşk'a geri dönmüş Şâfiî mezhebine intisap ederek artık bu mezheple iştigal etmiştir. Şâmiye Berrâniyye, Azrâiyye, Ümmü Sâlih, Sârimiyye medreselerinde ders vermiştir. Kadılkudât naibliğini de yapan Necmüddin el-Makdîsî, fıkıh alanında *et-Tarîka fi'l-hilâf* (iki cilt), *el-Fusûl ve'l-furûk, Kitâbu delâili'l-enyuke* adlı eserler kaleme almıştır.[1017] Ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır.

[1012] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.77.
[1013] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.367; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.316; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.65.
[1014] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.192; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.3, s.313.
[1015] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.363; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.831.
[1016] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.831.
[1017] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71.

16. İbn Ma‘n (v. 640/1242): Şemseddin Abdullah eş-Şeybânî ed-Dımaşkî, Halep’te İbn Şeddâd’tan fıkıh eğitimini almış, Gazzâlî’nin *el-Vasît* adlı eserini ezberlemiştir. Dımaşk’a giderek Zâhiriyye Berrâniyye’de ders vermiştir. Şîrâzî’nin *el-Mühezzeb* adlı eserine *et-Tenkîb ‘ale’l-Mühezzeb* adlı eseri yazmış. 640 (1243) yılında vefat etmiştir.[1018]

17. Ahmed b. Keşâsib b. Ali (v. 643/1245): Kemaleddin Ebü'l-Abbâs el-Ârânî[1019] ed-Dezmârî eş-Şâfiî, Sirâceddin İbnü'z-Zebîdî'den (v. 631/1234) hadis rivayet etmiştir.[1020] Öğrencisi Ebû Şâme onun mezhep ihtilaflarını çok iyi bildiğini, gençliğinde dönemin Şâfiî fıkhını en iyi bilen hocalardan ders aldığını belirtmektedir.[1021] Fıkıh alanında kaide ve meseleler arasındaki farkları konu edinen *Kitab fi’l-furûk* adlı eseri ile Şîrâzî’nin *et-Tenbîh* adlı eserine yazdığı *Ref’u’t-temvîh ‘an müşkili’t-Tenbîh* adında bir hâşiye telif etmiştir.,[1022] Ahmed b. Keşâsib, Rebiulahir 642’de (Eylül 1244) tarihinde Dımaşk’ta vefat etmiştir.[1023]

18. Hüsrevşâhî (v. 652/1254): Tam künyesi Ebû Muhammed Abdülhamîd b. Îsâ eş-Şâfiî, Tebriz’in Hüsrevşâh köyünde doğmuş daha sonra Şam ve Mısır’da ikamet etmiştir. Fahreddin er-Râzî’nin talebelerinden olup kaynaklarda felsefe ve kelam ilimlerinin yanında fıkıh ilminde Ebû İshak eş-Şîrâzî’nin *el-Mühezzeb*’ini ihtisar ettiği kaydedilmektedir.[1024]

19. İbn Bâtîş (v. 655/1257): İmâdeddin Ebü’l-Mecd İsmail b. Hibetillah el-Mevsılî eş-Şâfiî, 575/1179 yılında doğmuştur.[1025] Bağdat’ta Cemâleddin İbnü’l-Cevzî, Ebû Ahmed İbn Sükeyne ve Ebû Hâmid Abdullah b. Cevâlik’ten (v. 600/1204); Dımaşk’ta Ebü’l-Yümn el-Kindî ve İbnü'l-Harestânî’den; Harran'da Hâfız

[1018] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.89; Kehhâle, **Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn,** s.12, s.43.
[1019] Yâkût el-Hamevî el-Ârân’ı, Azerbaycan sınırına yakın Aras nehri civarında bir yer olarak tarif etmektedir. Yâkût el-Hamevî, **Mu‘cemü’l-büldân,** c.1, s.136.
[1020] Zehebî, **Târîhu’l-İslâm,** c.47, s.153; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.100; İbnü’l-Ğazzî, **Dîvânü’l-İslâm,** c.2, s.283; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.853.
[1021] Zehebî, **Târîhu’l-İslâm,** c.47, s.153; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.100.
[1022] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.100; İbnü’l-Ğazzî, **Dîvânü’l-İslâm,** c.2, s.283; İbnü’l-Mülakkın, **el-‘İkdü’l-müzheb,** s.159.
[1023] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.100. Bazı kaynaklara göre 643 (1245) senesinde vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.853; İbnü’l-Mülakkın, **el-‘İkdü’l-müzheb,** s.159.
[1024] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.161; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.108.
[1025] Zehebî, **Târîhu’l-İslâm,** c.48, s.191; Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ,** c.23, s.319; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.132.

Abdulkadir'den (v. 634/1236) ve Halep'te de bazı âlimlerden ders almıştır.[1026] Halep'e ilk defa 602 (1206) senesinde gelen İbn Bâtîş, daha sonra 620 (1223) senesinde tekrar Halep'e giderek oraya yerleşmiş ve 10 Cemaziyelahir 655 (25 Haziran 1257) tarihinde vefat edene kadar oradan ayrılmamıştır.[1027] Fıkıh ve fıkıh usûlü ve hadis alanında öne çıkan İbn Bâtîş, Halep'te Nûriyye medresesi başta olmak üzere birçok medresede ders vermiştir.[1028] Öğrencileri arasında Şerefeddin ed-Dimyâtî (v. 705/1306), Bedr İbnü't-Tûzî (v. 705/1306) ve İbnü'z-Zâhirî (v. 696/1297) gibi âlimler bulunmaktadır. Fıkıh alanında *Tabakâtü'l-ashâbi'ş-Şâfiî* ve *el-Muğnî fî Şerhi ğarîbi'l-Mühezzeb ve lugatihi ve esmâi ricâlihi* adında iki eser telif etmiştir.[1029]

20. Şerefeddin el-Mursî (v. 655/1257): Şerefeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Şâfiî el-Endelüsî 569/1174 senesinde Murs'te (Murcia) dünyaya gelmiştir.[1030] Memleketinde ilk eğitimini aldıktan sonra Endülüs, Mağrip, Mısır, Şâm, Bağdat, Horasan ve Hicaz'da Müeyyed et-Tûsî (v. 617/1220) ve Mansûr el-Ferâvî (v. 608/1211) gibi devrin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.[1031] Fıkıh ve fıkıh usûlü, hadis, tefsir ve nahiv ilminde öne çıkan Mursî'den Hâfız Ebû Muhammed ed-Dimyâtî, Muhibüddin et-Taberî, Şerefeddin el-Fezârî ve adını zikretmediğimiz birçok âlim rivâyet etmiş, 655 (1257) senesinde Mısır'dan Şam'â giderken Ariş'te vefat etmiştir.[1032] Fıkıh alanında *Kitab fî usûli'l-fıkh ve'd-din* adlı eseriyle birlikte tefsir, belagat ve nahiv alanında da eserler telif ettiği ifade edilmektedir.[1033]

21. Münzirî (v. 656/1258): Fakih ve muhaddis olan Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilkavî, 581 (1185) yılında Kahire'de doğmuştur.[1034]

[1026] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.191.
[1027] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.192.
[1028] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.287.
[1029] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.191; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.132; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.287.
[1030] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.212; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.7, s.3442; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.3, s.282; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.465; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.162; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.233.
[1031] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.212.
[1032] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.212; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.466.Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.233.
[1033] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.7, s.3442; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.162.
[1034] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, c.47, s.208; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.212; Sübkî**, Tabakât,** c.8, s.259; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.480; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.112; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.107; Sârimüddin İbrâhîm b. Muhammed el-Alâî el-Mısrî,

Hanbelî mezhebine mensup iken Şâfiî hocalardan Şâfiî fıkhını okuması onu bu mezhebe yaklaştırmış ve neticede Şâfiî mezhebini tercih etmiştir.[1035] Yaklaşık 600 fakih, muhaddis ve şairin eserlerini rivayet etmek üzere icâzet aldığı kaydedilen Münzirî,[1036] Kâmiliyye Dârülhadisi, Sâlihiyye Medresesi ve Câmiu'z-Zâfirî'de hocalık yapmıştır. İbn Nukta, Muhammed b. Yûsuf el-Birzâlî, İbn Hallikân, Ali b. Muhammed el-Yûnînî ve İbn Dakîkul'îd gibi dönemin önde gelen âlimlerine ders vermiştir.[1037] Hadis alanında kaleme aldığı birçok eserin yanı sıra fıkıh alanında yazdığı eserlerle de dikkat çekmiştir. Bu alan da yazdığı *el-Hilâfiyyât ve mezâhibü's-selef*[1038] ve *Şerhu't-Tenbîh li-Ebî İshâk eş-Şîrâzî* adlı eserler[1039] zikredilebilir. Münzirî 656 (1258) yılında Kahire'de vefat etmiş, Karâfe kabristanına defnedilmiştir.[1040]

22. İbnü'l-Üstâz el-Halebî (v. 662/1264): 611 senesinde Halep'te dünyaya gelen Kadı Kemâleddin Ahmed b. Abdullah el-Esedî,[1041] dedesi Ebû Muhammed b. Ulvân, İbn Ruzbe (v. 633/1235) ve başka âlimlerden ders almış, kendisinden Şerefeddin ed-Dimyâtî (v. 705/1306) ve başka talebeler ders almıştır.[1042] Halep'te kadılkudât olarak görev yapmış, Moğol istilasında Mısır'a giderek burada Muiziyye ve Hakkâriyye medreselerinde ders vermiştir. Daha sonra 662 (1264) senesinde tekrar Haleb'e geri dönmüş kısa bir süre sonra burada vefat etmiştir. [1043] İbnü'l-Üstâz'ın Gazzâlî'nin *el-Vasit* adlı eserine 10 ciltten oluşan *Şerhu'l-Vasît* adlı eseri ile İbn

---

Nüzhetü'l-enâm fî târîhi'l-İslâm, (thk. Semîr Tabâre), Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999, s.247; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.30; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.264.

[1035] Dokmak, **Nüzhetü'l-enâm fî târîhi'l-İslâm,** s.247.

[1036] M. Yaşar Kandemir, "Münzirî", **DİA,** İstanbul 2006, c.32, s.35.

[1037] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.112; Sübkî**, Tabakât,** c.8, s.259

[1038] Münzîrî, *et-Terğîb ve't-terhîb* adlı eserinin mukaddimesinde bu eserinden bahseder. Bkz. Zekiyyüddin el-Münzîrî, **et-Terğîb ve't-terhîb I-IV,** (Talik Mustafa Muhammed İmâre), Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Haleb'î (Tasvîr: Dâru İhyâ'i-Türâsi'l-Arabî), Beyrut 1388/1968, c.1, s.35.

[1039] Sübkî**, Tabakât,** c.8, s.260; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.30; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.264.

[1040] Sübkî**, Tabakât,** c.8, s.261; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.107; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.112; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.480.

[1041] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.93; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.17; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.214; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.128; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.232; Şemseddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Ğazzî, **Dîvânü'l-İslâm I-IV,** (thk. Seyyid Küsrevî Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, c.1, s.201; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.295.

[1042] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.93.

[1043] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.128.

Salâh'ın *fetâvâ* adlı eserine bir Hâşiye telif ettiği kaynaklarda zikredilmiş ancak eserler Moğol istilasında kaybolmuştur.[1044]

23. İbn Mevhûb (v. 665/1267): Sadruddin İbn Mevhûb el-Cezerî, Cemaziyelahir 570'te (Ocak 1175) Cizre'de doğmuştur. Dımaşk'ta İbn Abdüsselâm ve Sehâvî'den fıkıh eğitimini almış, ardından Mısır'a gitmiştir. Orada Yukarı Mısır (el-Vechülkıblî) diye tabir edilen yerin kâdılkudâtlığına atanmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. *Fetâvâ* adında bir eser telif eden İbn Mevhûb,[1045] 9 Recep 665'te (5 Nisan 1267) Kahire'de vefat etmiştir.[1046]

24. Salar b. Hasan el-Erbilî (v. 670/1271): Şam müftüsü olarak tanınan Kemaleddin Ebü'l-Fedâil eş-Şâfiî, İbnu's-Salâh, Ebû Bekir el-Mahyânî (v. 659/1261) ve başka fakihlerden ders almış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencisi Nevevî onun döneminde Şâfiî mezhep lideri olduğunu, fetvalarda kendisine müracaat edildiğini belirtmektedir.[1047] Şâfiî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Erbilî, Badrâiyye medresesinde muîd olarak görev yapmış, Ruyanî'nin *Bahrü'l-Mezheb* adlı eserini *Muhtasaru'l-Bahr* adıyla ihtisar etmiştir.[1048] 670 (1271) senesinde 60 küsur yaşında Dımaşk'ta vefat etmiş, Babısağîr kabristanına defnedilmiştir.[1049]

25. İbnu'l-Lebbûdî, (v. 670/1272): 607 (1210) senesinde Halep'te doğduğu kaydedilen Necmeddin Yahya b. Muhammed eş-Şâfiî, henüz çocuk yaşta iken babasıyla birlikte Dımaşk'a giderek orada hekim Mühezzebüddin ed-Dahvâr'dan tıp eğitimini almıştır.[1050] Bir süre Eyyûbîler Humus Hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr İbrâhim'in hizmetinde çalışmış 643 (1245) senesinde el-Melikü'l-Mansûr'un vefatı

[1044] İbnü'l-Ğazzî, **Dîvânü'l-İslâm,** c.1, s.201;

[1045] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.152; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.378.

[1046] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.387; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.15; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.361.

[1047] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.156; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.149; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.306; Zehebî, **el-'İber** c.3, s.321; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.578; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.479; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.4, s.235.

[1048] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.578; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.4, s.235.

[1049] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.2, s.79; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.156; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.49, s.306; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132.

[1050] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.662; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.211; İbn Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr,** c.9, s.509; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.409; Bâğdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.524; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.165; Cevat İzgi, "İbnü'l-Lebbûdî", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.122.

sonrasında Mısır'a giderek Necmeddin Eyyûb'un hizmetine girmiştir. Bir süre sonra Dımaşk'a yerleşmiş Bimâristâni'n-Nurî ve inşâ ettiği el-Medresetü'l-Lebbûdîyye'de[1051] tıp ilmiyle uğraşmış, ayrıca divân nazırlığı yapmıştır.[1052] Felsefe, matematik ve astronomi gibi aklî ilimlerde eserler telif eden İbnu'l-Lebbûdî, fıkıh alanında da Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1210) aynı isimle fıkıh usulü ve kelâma dair telif ettiği *el-Meâlim* eserlerine *Muhtasaru'l-Mealimeyn fi'l-usûleyn* adlı ihtisarı telif etmiştir.[1053]

26. Ebu'l-Alâ et-Tenûhî (v. 670/1271): Muvafakuddin Hamza b. Yusuf el-Hamevî eş-Şâfiî'nin doğum yeri hakkında bilgi olmasa da Hamevî nisbesinden yola çıkarak Hamâ'da dünyaya gelmiş olduğu düşünülmektedir. Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserinde mevcut anlaşılması zor konuları açıklayan bir eser olan *Münteha'l-ğâyât* adlı eseri ve Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinde anlaşılması zor konuları açıklayan *el-Mübhit* adlı eseri telif etmiştir.[1054] 670 (1271) senesinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1055]

27. İmâdüddin ed-Demenhûrî (v. 674/1276): Abdurrahman b. Ebi'l-Hasen eş-Şâfiî Zilkâde 610 (Mayıs 1210) senesinde Kahire'nin kuzeyinde Demenhûrî'l-Vahş'ta dünya gelmiş,[1056] Kahire'de Sâlihiyye medresesinde muîd olarak ders vermiştir.[1057] Bir süre ukûd (akitler) ve furûd (Miras davaları) davalarında kadı olarak atanmıştır.[1058] Fıkıh alanında Şîrâzî'nin et-Tenbîh'ine itirazlarda bulunduğu *Kitâbün fi'l-i'tirâd 'ale't-Tenbîh*[1059] adlı eseri telif etmiştir. Bazı kaynaklarda *lehû nüket 'ale't-Tenbîh,*[1060] *lehû i'tirâd âle't-Tenbîh*[1061] olarak geçmektedir.

[1051] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.106.
[1052] İbn Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr,** c.9, s.509; İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.662.
[1053] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.668.
[1054] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.363; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.82; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.68; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.281.
[1055] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.363.
[1056] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.189; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.135; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.601; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.135.
[1057] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.189.
[1058] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.135
[1059] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.135.
[1060] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** *c.*1, s.420
[1061] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.601.

28. Necîbüddin el-Hilâtî (v. 675/1275): 594 (1198) yılında[1062] Ahlat'ta doğduğu kaydedilen Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ali eş-Şâfiî[1063] Ahlat'a nisbet edilerek el-Hilâtî diye anılmıştır. Bağdat'ta Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, Şehâbeddin Sühreverdî (v. 632/1234), Dımaşk'ta İbnü'l-Letî (v. 635/1238) gibi devrin önde gelen âlimlerinden ders okumuş, Mısır'a giderek yerleşmiştir.[1064] Burada kadı ve hâtipliğin yanında eser telif etmiştir. Fıkıh alanında *Kavâidu'ş-şer' ve davâbıtu'l-asl ve'l-fer' 'ale'l-vecîz* ve 10 ciltten oluşan *Şerhu't-Tenbîh* adlı eserleri telif etmiş,[1065] Ramazan 675'te (Şubat 1277) Kahire'de vefat etmiştir.[1066]

29. Celâleddin ed-Dişnâvî (v. 677/1278): Kaynaklarda Ahmed b. Abdurrahman el-Kindî şeklinde geçen ed-Dişnâvî'ye Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) *et-Tenbîh* isimli eserine yazdığı bir şerh, fıkıh usûl ilminde bir muhtasar ve hac ibadetinin ifasına yönelik bir eser nisbet edilmektedir.[1067]

30. İbnu'n-Nefis (v. 687/1288): 607 yılı dolaylarında Dımaşk'ta dünyaya gelen Alâeddin Ali b. Ebi'l-Hazm el-Kureşî eş-Şâfiî'nin Mâverâünnehir asıllı olduğu ve Dımaşk'ta okuyup şöhretini orada kazandığı nakledilmektedir.[1068] Fıkıh ilminden çok tıb ve felsefe ilimleriyle öne çıkmış, Tabib Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın (v. 628/1230) öğrencisi olmuştur.[1069] Tıp ve felsefe başta olmak üzere çeşitli ilimlerde eserler telif eden İbnu'n-Nefis,[1070] fıkıh alanında da *el-İzâh* (usûl) ve Ebû İshak eş-

---

[1062] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.151; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.383; Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.143; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.194; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.175.

[1063] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.143.

[1064] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.143; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.80; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.194.

[1065] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.151; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.80; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.383; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.175.

[1066] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.80; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.194.

[1067] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.20; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.268; Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere,** c.1, s.239.

[1068] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.312; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.305; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.271; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.7, s.58; Esin Kahya, "İbnü'n-Nefîs", **DİA,** İstanbul, 2000, c.21, s.173.

[1069] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.312.

[1070] Eserleri arasında şunlar yer alır: *el-Mûcez fi't-tıb, el-Mühezzeb fi'l-kuhli'l-mücerreb, Şerhu Teşrîḥi'l-Kânûn, Şerḥu Fusûli Bukrât, Risâletü'l-a'zâ', el-Muhtasar fî 'ilmi usûli'l-hadîsi'n-nebevî, er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-sîreti'n-nebeviyye, el-Muhtâr mine'l-ağziye, Şerhu'l-Kânûn, eş-Şâmil fi's-şınâ'ati't-tıbbiyye, Buğyetü't-tâlibîn ve nüzhetü'l-mütetabbibîn, Şerhu Tâbi'ati'l-insân li-*

Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin şerhi *Şerhü't-Tenbîh* adlı eseri telif etmiştir.[1071] 21 Zilkade 687 (17 Aralık 1288) tarihinde Kahire'de vefat edince geride büyük bir servet bırakmış ve bu serveti Mansûrî Hastanesine (Bimâristan) vakfetmiştir.[1072]

31. Kemaleddin el-Kalyûbî, (v. 689/1290): 627 dolaylarında dünyaya gelen Ahmed b. İsa İbnu'l-Askalânî el-Kinânî eş-Şâfiî, fıkıh alanında Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı serine on iki ciltten oluşan bir şerh olan *el-İşrâk fî şerhi Tenbîhi Ebî İshak*'ı, fıkıh usulüne dair bir muhtasar olan *Nehcu'l-vusûl fî ilmi'l-usûl*'ü ve fukahâ tabakatı alanında *el-Âlemü'z-zâhir fî menâkibi'l-fakih ebî Tâhir* adlı eseri telif etmiştir.[1073] Başka alanlarda da eser telif eden Kalyûbî, 689 senesinde vefat etmiştir.[1074]

32. Dîrînî (v. 694/1295): Ebû Muhammed İzzüddin Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrînî eş-Şâfiî künyesi ile bilinen Dîrînî 612 (1215) yılında Mısır'da doğmuş, küçük yaşta öğrenime başlayayarak fıkıh, tefsir, kelâm, şiir ve tasavvuf gibi birçok alanda kendisini yetiştirmiştir.[1075] Rufâiyye tarikâtının Azîziyye kolunun kurucusu olduğu kaydedilen Dîrînî, 'İzz b. Abdisselâm başta olmak üzere birçok âlimden eğitim almış; fıkıh, tefsir kelâm ve tasavvuf alanında çeşitli eserler kaleme almıştır.[1076] Fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerden biri Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin manzumu olan *Nazmü't-Tenbîh* adlı eseridir. 5000'den fazla beyitten oluştuğu belirtilen başka bir eseri ise Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'inin manzum bir hale aktarılması olan *Nazmü'l-Vecîz* adlı eseridir. Bu eserlerin dışında Gazzâlî'nin *el-Vasît*'ini de manzum olarak hazırlamaya başlamış, ancak vefat ettiğinden bu eseri tamamlayamamıştır.[1077] Dîrînî'nin birçok eseri günümüze ulaşmasına rağmen fıkha dair eserleri ne yazık ki bugüne intikal etmemiştir.

Bukrât, Şerhu, Şerhu Ebîzîmyâ li-Bukrât, Takdimeti'l-ma'rife, el-Vüreykât, Mesâ'ili Huneyn, Ayrıntılı bilgi için bkz. Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.7, s.58; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.271

[1071] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.7, s.58.

[1072] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.103; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.305; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.312

[1073] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.166

[1074] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.2, s.53;

[1075] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.181; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.312; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.784; Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn,** c.5, s.241.

[1076] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.784.

[1077] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.312; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.785.

33. İbn Ni'me en-Nablusî (v. 694/1295): Ahmed b. Ahmed Şâfiî, 622 (1225) tarihinde Kudüs'de doğan İbn Ni'me'nin sözlerinin etkili olmasından dolayı "Şam Hatibi" lakabı ile tanınmıştır.[1078] Başkadılık yaparken aynı zamanda Şâmiyyetü'l-Kübrâ Medresesi, Nûriyye Dârülhadisi ve Emevî Camisindeki Gazzâlîye kapısının yakınında ders vermiştir. Onun fıkıh usulüne dair bir eser yazdığı, bu eserini yazarken Fahreddin Râzî ve Âmidî'nin fıkıh usûlüne dair yazdıkları eserleri birleştirdiği ifade edilmiştir.[1079]

34. Bahâ el-Kıftî (v. 697/1297): Doğum tarihi hakkında 597-600-601 (1200-1203-1204) yılları arasında çeşitli tarihler verilen Bahâeddin Hibetullâh b. Abdullah el-Kıftî, fıkıh başta olmak üzere çeşitli ilimlerde kendisini yetiştirerek tedris ve fetva faaliyetleriyle meşgul olmuştur.[1080] İbn Abdüsselam, Mecdüddin el-Kuşeyrî (v. 702/1302), Şemseddin İsbahânî (v. 688/1289) ve Zekiyyüddin el-Münzirî (v. 656/1258) gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. İsnâ'da kadılık görevinin yanında Muizziyye medresesinde müderrislik yapmış. daha sonra kadılık görevini bırakarak ilmî faaliyetlerine devam etmiştir.[1081] Öğrencileri arasında İbn Dakîkü'l-İd ve Celâleddin ed-Dişnâvî gibi fakihler bulunmaktadır. Fıkıh[1082] alanında *Şerhu Muhtasar ebî Şucâ',*[1083] *Şerhu'l-Hâdî fi'l-fıkh*[1084] ve ferâiz alanında bir eser telif eden Bahâ el-Kıftî, 697/1297 senesinde İsnâ'da vefat etmiş ve Mecdiyye medresesinin avlusuna defnedilmiştir.[1085]

[1078] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.205. İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.742; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.160.

[1079] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.206; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.161.

[1080] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.390; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.204; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.325; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.349; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.140.

[1081] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.73.

[1082] Başka alanlarda da eser telif etmiştir. Tefsir alanında Kehf sûresine kadar tefsir etmiş, nahiv alanında *Şerhu mukaddimetü'l-Mutarrizî*, hadis alanında *Nüzhetü'l-Elbâb fî şerhi umdetü't-tullâb* sahâbe faziletlerine dair bir eser telif etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.390; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.73.

[1083] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.391.

[1084] Eserin bir mahtut nüshası Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye'de bulunmaktadır (nr. 218/639). Bkz. Merkezu'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No: 98314.

[1085] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.205; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.325; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340.

35. Alemüddin el-Irâkî (v. 704/1304): Endülüs asıllı olan Abdulkerim b. Ali b. Ömer 623 senesinde Mısır'da doğmuştur.[1086] İbn Abdüsselam ve başka âlimlerden fıkıh, Hüsrevşahi ve İbn Tilimsânî'den fıkıh usûlü eğitimini almış, Kahire'de bulunan Kubbetü'l-Mansûriyye,[1087] Meşhedi Hüseynî ve Câmi-i Mısr'da ders vermiştir.[1088] Çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserlerin yanında[1089] fıkıh alanında Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserine yazmış olduğu *Şerhu't-Tenbîh* adlı eseri[1090] ve fıkıh usûlü alanında bir muhtasarı bulunmaktadır.[1091] Hicrî 704 yılında vefat etmiştir.[1092]

36. İbn Binti'l-Irâkî (v. 704/1304): Endülüs asıllı olan Abdülkerim b. Ali Alemüddin el-Ensarî eş-Şafiî 623 (1226) senesinde Mısır'da dünyaya gelmiş, İbn Abdüsselam, İbn Tilimsânî, Hüsrevşâhî ve Abdülazîm el-Münzirî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.[1093] Anne tarafından dedesi Ebû İshâk el-İrâkî'ye (v. 596/1200) nisbet edilen İbn Binti'l-Irâkî, fıkıh usulünde bir muhtasar[1094] ve *Şerhu't-Tenbîh*[1095] isimli eserleri telif etmiş, 704 (1304) senesinde Mısır'da vefat etmiştir.[1096]

37. Şemseddin el-Kûrânî (v. 705/1306): Şâfiî fakihlerden olan Muhammed b. Muhammed b. Behram el-Kûrânî 635 (1238) senesinde dünyaya gelmiş, Halep'te hatiplik ve kâdılkudâtlık yapmıştır.[1097] İbn Abdüsselâm gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış, birçok öğrenciye fıkıh ve usûl eğitimini vermiş ve dönemin Halep emîrlerinin yanlış uygulamalarına karşı çıkmıştır. Kaffâl eş-Şâşî'nin (v.

1086 Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.95; Ahmet b. Muhammed el-Ednevî, **Tabakatü'l-Müfessirin,** (thk. Süleyman b. Salih el-Hezî), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-hikem, 1417/1997, yy., s.261; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât**, c.2, s.218; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340.

1087 Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340.

1088 İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât**, c.2, s.218.

1089 Yukarıda adı geçen eserlerinin dışında tefsir alanında *el-İntisaf beyne ez-Zemahşeri ve ibnül Münir* adlı eseri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.95. Yemen'de ve Mısır'da eserin mahtut nüshaları bulunmaktadır (el-Mektebetü'l-Garbiyye, Sana Tefsir/7; Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Tefsir/506).

1090 İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât**, c.2, s.218.

1091 Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340.

1092 Ednevi, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.261; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât**, c.2, s.218.

1093 Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.95; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.218; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.65; İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.200.

1094 Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.53.

1095 İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.218.

1096 İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.218; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.65; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340

1097 İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.235; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.25; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.5, s.110.

365/976) *Hilyetü'l-ulemâ* adlı hilâf eserini ihtisar eden Kûrânî,[1098] 10 Cemaziyelevvel 705 (28 Kasım 1305) senesinde vefat etmiştir.[1099]

38. Abdülmü'min b. Halef (v. 705/1306): Ebû Muhammed Şerefeddin ed-Dimyâtî eş-Şâfiî 613 (1217) senesinde Dimyat yakınında bir köyde dünyaya gelmiş, fıkıh başta olmak üzere birçok ilimde kendisini geliştirmiştir.[1100] İskenderiye ve Kahire'de daha sonra Şam, Cezîre ve Irak'ta eğitim almış, Hafız Silefî'nin öğrencilerinden Müeyyed et-Tûsî (v. 617/1220) ve başka âlimlerden icâzet almıştır. İbn Halef,[1101] Alâeddin Konevî, Esîrüddin Ebû Hayyân, Hafız Mizzî ve Takiyyüddin Sübkî gibi âlimler kendisinden ders almıştır.[1102] Başka alanlarda kitap telif ettiği gibi fıkıh alanında *Kitâbü's-salâti'l-vusta* adında bir eser kaleme almıştır. [1103] Eserin[1104] matbu ya da mahtutuna rastlanmamıştır.

2.1.2. Hanefî Fakihler

2.1.2.1. Radıyyüddin es-Serahsî (v. 571/1176)

Horasan'ın Merv şehri yakınındaki Tûsân köyünden olduğu kaydedilen[1105] Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'nin[1106] doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Buhara'da aralarında Alâeddin es-Semerkandî (v. 539/1144) ve Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülazîz'in (v. 536/1141)[1107] de bulunduğu dönemin önde gelen âlimlerinden öğrenim gören Radıyyüddin, Nureddin Zengi döneminde Haleb'e gelmiş Nureddin onu Halâviyye Medresesi'ne atamıştır. Sonra Hanefî fakihlerden bir grup dilindeki tutukluk bulunan Radıyyüddin'i Nureddin'in gözünden düşürmüş, Nureddin onu Halâviyye Medresesi müderrisliğinden azletmiştir. Bunun üzerine

---

[1098] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.25; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.235.
[1099] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.5, s.111; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.235.
[1100] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.160.
[1101] Safedî, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr,** c.3, s.180.
[1102] Safedî, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr,** c.3, s.180.
[1103] Kütübî, **Fevâtü'l-Vefeyât,** c.2, s.411; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.160.
[1104] Müttakī el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddin el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-ʿummâl fî süneni'l-akvâl,** (thk. Bekrî Havânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1401/1981, c.2, s.363.
[1105] Şükrü Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", **DİA,** İstanbul 2009, c.36, s.542.
[1106] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4351; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.24; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.11, s.278; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.91; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.129; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.254; Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", c.36, s.542.
[1107] Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", c.36, s.542.

Radıyyüddin Haleb'i terkederek Dımaşk'a yerleşmiştir.[1108] Dımaşk'ta Hâtûniyye Berrâniyye Medresesi'ne müderris tayin edilen Serahsî,[1109] 27 Receb 571 (10 Şubat 1176) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1110] Bazı kaynaklar vefat tarihini 544 (1149)[1111] olarak kaydetmiş olsa da yazarın günümüze ulaşan eserlerinden olan *el-Vasît*'in bir nüshasının ferağ kaydında eserin yazımı 19 Cemâziyelevvel 563 (1 Mart 1168) tarihinde müellif tarafından tamamlandığı[1112] bilgisine istinaden ilk görüşün doğruya daha yakın olduğu görülmektedir. Fürû-i fıkh alanında 40 cilt olan *el-Muhîtu'r-Radavî* adlı hacimli eserini yazdıktan sonra bu eserini 10 cilt, 4 cilt, 2 cilt şeklinde üç muhtasar kitap olarak ayrıca kaleme almıştır.[1113] Üç eserinin yazma nüshaları günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Bunlar Fürû-i fıkha dair olan *el-Muhit*'in ihtisarları olan *el-Vasit* ve fıkıh usulüne dair *el-Vecîz* adlı eserleridir.[1114] Bağdâdî, kendisine *Uyûnü'l-mesâil* ve *Fevâidü'l-Câmiu's-Sağîr*[1115] adında iki eser daha isnad etse de kaynaklarda bunu destekleyen bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.1.2.2. Alâeddin el-Kâsânî (587/1191)

Hanefî fakihlerinden olan Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî'nin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.[1116] "Melikü'l-ulemâ" lakabıyla anılan Kâsânî'nin, Mâverâunnehir'de Seyhûn nehrinin kuzeyinde bulunan Kâsân'da doğduğu nakledilmiştir.[1117] Hayatı, ilim meşguliyetiyle geçen Kâsânî, fıkıh eğitiminin büyük çoğunluğunu Muhammed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî'den (v. 539/1144) almış, sonra hanımıyla Anadolu'ya giderek Selçuklu Sultanı I. Mesud'un sarayında kalmıştır.[1118] Burada Şa'rânî nisbesiyle anılan bir âlimle arasında bir münakaşa

[1108] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4351.
[1109] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.129; Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", c.36, s.542.
[1110] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.24; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.11, s.278.
[1111] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.91.
[1112] Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 961, vr. 626; Ayrıca bkz. Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", c.36, s.543.
[1113] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.11, s.278.
[1114] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.24; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.11, s.278.
[1115] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.91.
[1116] Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed el-Ukaylî el-Halebî, **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb I-XII,** (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., c.10, s.4348; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.371; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.2, s.244; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.329; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.89; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.70; Ferhat Koca, "Kâsânî", **DİA,** İstanbul 2001, c.24, s.531.
[1117] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4348.
[1118] Koca, "Kâsânî", **DİA,** c.24, s.531.

çıkmıştır. Şa'rânî, bütün müctehidlerin ictihadlarında isâbet ettiği görüşünün Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu ifade etmiş, Kâsânî ise aslında müctehidlerin isâbet edebilecekleri gibi hata da edebilecekleri görüşünün Ebû Hanîfe'den nakledildiğini ve Şa'rânî'nin bu görüşün Mu'tezile'ye ait olduğunu savunmuştur. Aralarında geçen bu tartışma esnasında Kâsânî, Şa'rânî'ye vurmak için kamçısını kaldırınca Şa'rânî onu sultana şikayet etmiştir. Sultan onu uzaklaştırmak istemiş ancak vezir buna engel olarak onu Haleb'te bulunan Nureddin Zengî'ye elçi göndermek suretiyle kendisinden kurtulmanın daha isabetli olacağını belirtmiş ve sultan da onu Haleb'e elçi olarak göndermiştir.[1119] Kâsânî Halep'te iyi karşılanmış, Nureddin Zengî tarafından Halâviyye müderrisliğine getirilmiştir.[1120]

Selâhaddin Eyyûbî, Halep şehrini alınca vergi adaletini sağlamak amacıyla ağır vergileri kaldırmış[1121] ve çeşitli atamalar yapmıştır. Alâeddin el-Kâsânî'ye gönderilen menşurda[1122] Kâsânî'nin Halep ve Rakka'da bulunan medreselere müderris olarak atandığı nakledilmektedir.[1123] İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-tâleb* isimli eserinde Kâsânî'nin Dımaşk'a gittiğini burada fakihlerle ilmi tartışmalar yaptığını ve Kâsânî'nin fakihler arasında ilmiyle öne çıktığını ifade etmektedir.[1124] VI. asrın önemli Hanefî fakihleri arasında zikredilen Kâsânî, 10 Receb 587 (3 Ağustos 1191) tarihinde Halep'te vefat etmiş, orada bulunan ve Makâm-ı İbrahim denilen yerde hanımının yanına defnedilmiştir.[1125] Kâsânî'nin günümüze ulaşan tek eseri Alâeddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı kitabının şerhi olan *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i''*dir.[1126]

[1119] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.244; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4348.
[1120] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.329.
[1121] Kâtib el-İsfahânî**, el-Berku'ş-Şâmî**, c.5, s.132.
[1122] Menşûr: Hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini gösterir belge. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Menşur", **DİA**,İstanbul 2004, c.29, s.148-149.
[1123] Kâtib el-İsfahânî**, el-Berku'ş-Şâmî**, c.5, s.135.
[1124] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4350.
[1125] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.246; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.371.
[1126] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4348; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.329; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.89; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.70.

2.1.2.3. Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (v. 594/1198)

Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Gaznevî,[1127] nisbesinden anlaşılacağı üzere onun Gazne'de dünyaya geldiği düşünülmektedir. Alâeddin Kâsânî (v. 587/1191), Ahmed b. Yusuf el- Hüseynî (v. 648/1250) ve başka âlimlerden fıkıh eğitimi almıştır.[1128] İlmî faaliyetlerini büyük ölçüde Halep'te sürdüren Gaznevî burada Nûriyye medresesinde Kâsânî'nin muîdi olmuş ve Hanefî mezhebinin riyasetini üstlenmiştir.[1129] Tahsilini Kâsânî'nin yanında tamamladığı düşünülen Gaznevî'den birçok talebe ders almış, 594 (1198) sonrasında Halep'te vefat etmiştir.[1130] Öğrencileri arasında İmâdüddin Ahmed b. Yusuf el-Hasenî (v. 648/1250) ve başka fakihler bulunmaktadır.[1131] Fıkıh alanında *el-Mukaddimetu'l-Gazneviyye fi'l-fürû'i'l-Hanefiyye*, *el-Havi'l-kudsî*,[1132] *en-Netf fi'l-fetâvâ*,[1133] *Ehâdîsu'l-ahkâm*, *er-Ravza fi'htilâfı'l-ulemâ, Kitâb fî usûli'l-fıkh* ve *Tabakâtü'l-Hanefiyye* adında eserler telif etmiştir.[1134] Bu eserlerin ilk ikisi günümüze ulaşmış, diğerlerine ait matbu ya da yazma herhangi bir nüshaya ise ulaşılamamıştır.

2.1.2.4. Bürhâneddin Mesûd b. Şucâ' el-Emevî (v. 599/1203)

İbn Şucâ diye tanınan Bürhâneddin Mesûd 510 (1116) yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini nerede aldığı bilinmemekle birlikte Buhârâ'ya gittiği ve orada fıkıh eğitimi aldığı nakledilmiştir.[1135] Buhârâ'da Burhâneddin el-Mergînânî (v. 593/1197) başta olmak üzere birçok alimden ders alarak bu alanda kendisini geliştirmiştir.[1136] Sonra Dımaşk'a dönerek burada kadıasker olarak görev yapmış, Nûriyye ve Hâtûniyye medreselerinde ders vermiştir.[1137] Hanefî mezhebinin önde

---

[1127] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1029; el-Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.120; Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye,** s.247; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.233; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.156; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.89; Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ahmed b. Muhammed", **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.486.

[1128] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.333; el-Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.120; Akgündüz, "Gaznevî, Ahmed b. Muhammed", c.13, s.486.

[1129] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.233.

[1130] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.233; el-Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.120.

[1131] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1029.

[1132] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.166.

[1133] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.89.

[1134] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.233; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.104; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.156; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.89.

[1135] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.558.

[1136] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.418.

[1137] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.303.

gelen fakihlerinden olduğu kaydedilen[1138] İbn Şucâ‘ el-Emevî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda onun güzel ahlaklı bir âlim olduğu, maddî durumunun iyi olduğu, elbisesi kirlendiğinde onu hibe ederek yeni bir elbise giydiği kaydedilmektedir.[1139]

Hanefî fıkhına dair yazmış olduğu *el-Mültakatât fî mesâili'l-vâkîât* adlı eseri günümüze ulaşmıştır.[1140] Eserin, "kitâbu't-tahâre" bölümünden "kitâbu's-sarîka" bölümünün sonuna kadar olan kısmı Nibrâs Sâlim Hüseyyin, "kitâbu's-sayd ve'z-zebâih" bölümünden "kitâbu'l-icâre" bölümünün sonuna kadar olan kısmı Muhammed Enver Kudûrî Âşûr tarafından tahkik edilmiştir.[1141]

2.1.2.5. Melikü'l-Muazzam İsâ (v. 624/1227)

Eyyûbîler'in Dımaşk meliki olan Ebü'l-Feth Şerefüddin Îsâ b. el-Meliki'l-Âdil ed-Düvînî, 576/1180 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir.[1142] Ailesiyle birlikte Kahire'den ayrılarak Dımaşk'a gitmiş, orada Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve iyi bir öğrenim görmüştür. Melikü'l-Muazzam İbn Taberzed ve Hanbel er-Ressâfî'den hadis, Ebü'l-Yümn el-Kindî'den dil ve kıraat dersleri almıştır.[1143]

İlmî faaliyetlere önem veren Melikü'l-Muazzam, İmam Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebîr*'ini[1144] ve Zemahşeri'nin (v. 538/1144) Arap gramerine dair *el-Mufassal* adlı eserini ezberleyene yüzer dinar[1145] vadetmişti, böylece onun döneminde Dımaşk'ta pek çok kişi bu eserleri ezberlemişti.[1146] Ayrıca fakihlerden Muhammed b.

[1138] Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.127.
[1139] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.419.
[1140] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.418; el-Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.168; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.429; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1815.
[1141] Eser Âli Beyt Ünv.'nde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (Ürdün 2016).
[1142] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.285; İbn Vâsıl, **Müferrec,** c.4, s.208; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.493; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.120; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih,** c.10, s.425; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47; Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm es-Sihâlevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye,** (tashih Muhammed Bedreddin Ebülfirâs), Dârü's-Seâdet, Kahire 1324/1920, s.152; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.435; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.402; Cengiz Tomar, "El-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** İstanbul 2004, c.29, s.71.
[1143] İbn Vâsıl, **Müferrec,** c.4, s.208; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.286; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.121:Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.402.
[1144] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.120
[1145] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.493; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.403.
[1146] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47.

Hasan eş-Şeybânî ve Ebû Yûsuf'un görüşlerinden ayrı bir şekilde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini bir araya getirerek bir derleme yapmalarını istemesi üzerine, fukahâ on ciltlik *et-Tezkire*'yi telif etmiştir. Melikü'l-Muazzam'ın bu eseri yanından ayırmadığı kaydedilmektedir.[1147] Fırsat buldukça ilimle meşgul olan ve pek çok eseri ezberlediği rivayet edilen[1148] Melikü'l-Muazzam'ın mütaasıb bir Hanefî olduğu,[1149] Mescid-i Aksâ'nın Şâfiî olan imamını görevden alarak yerine Hanefî imam tayin ettiği kaydedilmektedir.[1150] Yine babası Melikü'l-Âdil'in tüm ailesinin Şâfiî olmasına rağmen neden mezhep değiştirdiği şeklindeki bir soruya "aranızda bir Müslüman olmasını istemez misiniz" cevabını vermiştir.[1151]

Kimi tarihçiler tarafından hakkında olumsuz bazı ifadeler kullanılmış olsa da[1152] Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Vâsıl onun takva sahibi ve mütevazı bir hükümdar olduğunu belirtmişlerdir.[1153] Melikü'l-Muazzam 624 (Kasım 1227) senesinde Dımaşk'ta vefat etmiş, önce Dımaşk Kalesi'ne sonra Cebel-i Kâsyûn kabristanına defnedilmiştir.[1154]

Ebû Hanîfe ile ilgili Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde yer alan bazı iddialara karşı *es-Sehmü'l-musîb fi'r-red 'ale'l-Hatîb*'i[1155] ve İmam Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebîr*'ine yazdığı *Şerhu Câmi'u'l-kebîr*'i[1156] Melikü'l-Muazzam'ın fıkıh alanında günümüze ulaşan eserleridir. Ayrıca aruz vezninde bir divanı kaleme aldığı da kaydedilmektedir.[1157]

[1147] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.287.
[1148] İbn Vâsıl, **Müferrec,** c.4, s.209; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267.
[1149] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.120
[1150] Tomar, "El-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** c.29, s.72.
[1151] İbn Vâsıl, **Müferrec,** c.4, s.211.
[1152] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.120.
[1153] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.285; Tomar, "El-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** c.29, s.71.
[1154] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.290; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.493; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.402.
[1155] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.402; Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye,** s.152; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267.
[1156] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47; Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye,** s.152; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267;
[1157] Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye,** s.152.

2.1.2.6. Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî (v. 636/1238)

Tam adı Ebü'l-Mehâmid Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî el-Buhârî'dir. Hanefî fakihlerinden olan el-Hasîrî,[1158] 546 (1077) yılında Buhâra'nın dokumalarıyla meşhur "Hasır" mahallesinde doğmuştur. Nisbesini buradan aldığı muhtemeldir. Ailesi hakkında fazla bilgi bulunmayan Hasîrî, ilk fıkıh eğitimini Buhâra âlimlerinden almış, ardından ilim öğrenmek amacıyla Nîşâbur'a gitmiş, orada başladığı tahsilini daha sonra Halep ve Dımaşk'ta sürdürmüştür.

Dönemin önde gelen Hanefî fakihlerinden biri olan Hasîrî, Ebû Sa'd Abdullah es-Saffâr (v. 600/1204), Burhâneddin el-Mergînânî (v. 593/1197), Mansûr b. Abdülmün'im el-Furâvî (v. 608/1211), Radıyyüddin Müeyyed b. Muhammed et-Tûsî (v. 617/1220), Ebü'l-Mehâsin Hasen b. Mansûr Kâdîhan (v. 592/1196)[1159] ve Şerîf Ebi'l-Hâşim el-Hâşemî (v. 616/1219) gibi hocalardan ders almıştır.[1160] Hanefî fıkıh ekolünün riyâsetini de üstlenen Hasîrî, 611 (1215) yılında Dımışk'ta bulunan Nûriyye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.[1161] Eyyûbî meliklerinden Melikü'l-Muazzam Şerefüddin Îsâ, İmâm Muhâmmed'in *el-Câmi'u'l-Kebîr*'ini onun yanında okumuştur.[1162] Sıbt İbnü'l-Cevzî kendisinden *el-Câmiu's-Sagîr* ve *Kudûrî* derslerini aldığını kaydetmiştir.[1163] Zekiyyüddin Muhammed el-Birzâlî (v. 636/1239), Muhammed b. Ubâd el-Halâtî (v. 652/1254), Mecdüddin İbnü'l-Adîm (v. 677/1278), Ebû Hâmid İbn Sâbûnî (v. 680/1281), Mecdüddin Abdullah el-Mevsılî ve Münzirî gibi

[1158] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.477; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.313; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.53; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.178; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.2, s.155; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.5, s.182; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.405; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.147; Cengiz Kallek, "Hasîrî, Mahmûd b. Ahmed", **DİA,** İstanbul 1997, c.16, s.383.

[1159] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.398.

[1160] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155.

[1161] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.178; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.477; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.54.

[1162] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.178;

[1163] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.1, s.25.

birçok âlim yetiştiren[1164] el-Hasîrî, 8 Safer 636'da (20 Eylül 1238) doksan yaşında Dımaşk'ta vefat etmiş ve Sûfîler kabristanına defnedilmiştir.[1165]

Hanefî fıkıh literatürünü ele alan eserlerde mezhep fıkhının oluşumuna katkı sunan fakihler kategorilere ayrılırken "ashâbü't-temyîz" olarak adlandırılan bir konum bulunmaktadır. Bu konum fıkıhta sahih ve zayıf görüşleri birbirinden ayırt edebilecek derecede ilmî yeterliliğe sahip fakihlerden oluşmaktadır.[1166] İşte Hâsirî de bu gruptan kabul edilmektedir. Fıkıh konusunda birçok eser telif eden Hasîrî'nin, eserlerinden bazıları matbu bazıları da mahtuttur. Melikü'n-Nâsır Dâvûd'a ithaf ettiği *Hayrü'l-matlûb fi'l-'ilmi'l-merğûb* adlı eseri,[1167] Hilâf alanında kaleme aldığı *et-Tarîkatü'l-Hasîriyye fî 'ilmi'l-hilâf beyne'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanefîyye*'si,[1168] İmâm Şeybânî'nin *Câmi'i'l-kebîr* adlı eserine *el-Vecîz fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı muhtasar şerhi[1169] ve *et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı şerhi,[1170] İmâm Şeybânî'nin *Câmi'u's-sağir* adlı eserine *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* adlı eseri[1171] ve *Şerhu muhtasar fî Câmi'i'l-kebîr* adlı eseri[1172] fıkıh alanında günümüze ulaşan eserleridir.

2.1.2.7. Sıbt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256)

Döneminin en iyi vaizlerinden olan Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, 581 (1185) yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.[1173] Ebü'l-Ferec Cemâleddin İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) torunu olduğu

---

[1164] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155.

[1165] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.477; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.54; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.313; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.178; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.147.

[1166] Nedvî, **el-Kavâ'id ve'd-davâbitü'l-müstahlasa mine't-Tahrîr,** s.66.

[1167] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.2, s.155; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.727; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161.

[1168] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155.

[1169] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.405.

[1170] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.359; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155.

[1171] Merkezu'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No: 61887; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161.

[1172] Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekellioğlu, (nr. 273).

[1173] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.42; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.183; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.194; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.39; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.367; İbnu'l-'İmad, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.460; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.29, s.121; Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.1, s.132; Selâhaddin, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.4, s.356; el-Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.230; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.297; Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir, **Kitâbü's-sülûk lima'rifeti düveli'l-mülûk I-VIII,** nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418, c.1, s.491;

için Sıbt İbnü'l-Cevzî olarak şöhret bulmuştur.[1174] Bağdat'ta dedesinden ve Ebû Hafs Ömer b. Taberzed'den; Musul'da Ebû Tahir Ahmed ve Ebü'l-Kâsım Abdulmuhsin'den; Dımaşk'ta Ebü'l-Yümn el-Kindî, Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî ve Fahreddin İbn Teymiyye'den dersler almıştır.[1175] İlk başta Hanbelî mezhebine mensub olan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin, Dımaşk'a geldikten sonra Hanefî mezhebine olan düşkünlüğü ile bilinen Eyyûbîler'in Dımaşk Sultanı el-Melikü'l-Muazzam'ın[1176] etkisiyle Hanefî mezhebine geçtiği nakledilmektedir.[1177] Öte yandan bazı tabakatlarda İbnü'l-Cevzî'nin Hanbelî mezhebinden çıkmadığı iddiasının[1178] aksine eserlerinde diğer mezheplere karşı Hanefî mezhebini savunduğu[1179] dikkate alındığında onun gerçekten Hanefî mezhebine geçtiği anlaşılmaktadır. Zehebî, onun Şiîliğe mütemayil olduğunu kaydetmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin *Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf* isimli eserini tahkik eden Nâsır el-Alî en-Nâsır el-Halîfî, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin eserde geçen bazı ifadelerini delil göstererek yukarıda geçen Zehebî'nin Şiilik iddiasını desteklemektedir.[1180] İbnü'l-Cevzî Dımaşk'ta Şibliyye Berrâniyye, Bedriyye Medresesi,[1181] İzziyye Berrâniyye, İzziyye ve Cevvâniyye medreselerinde ders vermiştir.[1182] Kaleme aldığı eserleri, kitleleri etkileyen hitâbeti ve yetiştirmiş olduğu öğrencilerle hicrî altıncı asrın önemli âlimleri arasında zikredilen Sıbt İbnü'l-Cevzî, 654 senesi 10 ya da 21 Zilhice (29 Aralık 1256 ya da 9 Ocak 1257) Salı gecesi Dımaşk'ta vefat etmiş ve Sâlihiyye dağı eteklerinde defnedilmiştir.[1183]

Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.13, s.324; İbn Hacer el- Askalânî, **Lisânü'l-mîzân,** c.6, s.328; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.435; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed Zeynüddin el-Bağdâdî ed-Dımaşkī el-Hanbelî, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile I-V,** (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn), Mektebetü'l-Abîkân, Riyad 1425/2005, c.4, s.20; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.324; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA,** İstanbul 2009, c.37, 87.

[1174] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.40.

[1175] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.42.

[1176] "Eyyûbî hânedanının tamamı Şâfiî mezhebine mensup olmasına rağmen el-Melikü'l-Muazzam mutaassıb bir Hanefî idi. O kadar ki Mescid-i Aksâ'nın Şâfiî olan imamını görevden alarak yerine bir Hanefî imam tayin etmişti". Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Tomar, "El-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** İstanbul 2004, c.29, s.73.

[1177] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.41.

[1178] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.41.

[1179] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.297.

[1180] (Dirâse bölümü) Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Bağdâdî, **İsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf,** Dâru's-Selâm, 1407/1987, s.15.

[1181] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.194; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.366.

[1182] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.424.

[1183] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.491; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.42.

Fıkıh, tarih, hadis ve kelam konularında eserler telif eden[1184] Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hanefî mezhebi ile Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri arasında ihtilâflı olan fıkıh meselelerini ele alan *Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf,*[1185] ve *Vesâilu'l-eslâf ilâ mesâili'l-hilâf*[1186] isimli eseri günümüze ulaşan önemli eserlerindendir. Yine Hanefî mezhebinin üstünlükleri ve İmâm Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri hakkında telif edilen *el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh*[1187] isimli eseri ve İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri hakkında kaleme aldığı *Menâkibu Ebî Hânîfe*[1188] adlı eseri günümüze ulaşan fıkıh eserlerindendir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin ahkâm hadisleri ile ilgili kaleme aldığı *el-Muhtasaru'l-lâmi' 'alâ şerhi Muhtasari'l-Câmi'*[1189] isimli eseri ise günümüze ulaşmamıştır.

2.1.2.8. İbn Ebi'l-İzz (v. 677/1278)

Tam adı Sadreddin Süleyman b. Vüheyb Ebu'r-Rebî el-Hanefî olan İbn Ebi'l-İzz'in doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte onun 83 yaşında vefât ettiği[1190] göz önüne alındığında 593 (1197) yılı dolaylarında dünyaya geldiği tahmin edilebilir. Kaynaklarda geçen el-Ezreî[1191] nisbesinden Dımaşk'ın güneyinde bulunan Ezrîât'lı (Derâ)[1192] olduğu anlaşılmaktadır. Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî (v. 636/1238) ve bölgenin ileri gelen âlimlerinden fıkıh eğitimi alan İbn Ebi'l-İzz, Dımaşk'ta Zâhiriyye Medresesi'nde ders vermiştir.[1193] Mısır'a giderek

---

[1184] Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin yukarıda adı geçen fıkıh eserleri dışında kaynaklarda tarih, hadis ve başka ilimlerden eserler telif ettiği nakledilmektedir. Bu eserler arasında: *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân, Tezkiretü havâssı'l-e'imme fî hasâ'isi'l-e'imme, el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsıh, Kenzü'l-mülûk fî keyfiyyeti's-sülûk, Hikâyât ve mevâiz, Muktede's-Siyâse fî şerhi Nüketi'l-hamâse, Müntehe's-sûl fî sîreti'r-resûl, el-Levâmi' fi'l-hadis, Tefsîru'l-Kur'ân ve Şerhu Câmiu'l-Kebîr fi'l-hadîs* adlı eserler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.324.

[1185] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246.

[1186] Eser Seyyid Muhammed Mihenî tarafından tahkik edilerek Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1998).

[1187] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA,** c.37, 87.

[1188] el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh (el-İntisâr li-imâmi e'immeti'l-emsâr) ismi ile de bilinmektedir. Eserleri için bkz. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246.

[1189] Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf,** s.33.

[1190] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.57; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.252; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.142; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.400; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.269; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.

[1191] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.

[1192] Dımaşk'ın güneyinde Amman sınırında bir beldedir. Bkz.Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.1, s.130.

[1193] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.57; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.142.

kadılık göreviyle beraber Kahire'deki Sâlihiyye Medresesi'nde ders vermiş bir müddet sonra tekrar Dımaşk'a geri dönmüştür. Kâdılkudâtlık görevinde de bulunan İbn Ebi'l-İzz, Hanefî mezhebinin riyasetini üstlenmiş, fıkıh ve usûlü başta olmak üzere birçok ilimde öne çıkmıştır.[1194] 6 Şaban 677'de (23 Aralık 1278) Dımaşk'ta vefat eden İbn Ebi'l-İzz, Kâsiyûn Kabristanı'na defnedilmiştir.[1195] Onun fürû-i fıkıh alanında yazdığı *el-Vecîzu'l-câmi' li-mesâili'l-Câmi'*[1196] eserine ait yazmalar kütüphanelerde bulunmaktadır.

2.1.2.9. el-Menbicî (v. 686/1287)

Doğum yeri ve tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte büyük bir ihtimalle Mümbiç'te dünyaya gelen Ebû Muhammed Cemâleddin Ali b. Zekeriyya el-Hanefî, Kudüs'e giderek Emcediyye Medresesinde ders vermiştir.[1197] Hadis hafızı Yusuf b. Halil'den (v. 645/) rivayet etmiş, Birzâlî'nin de (v. 739/1338) aralarında bulunduğu birçok alim kendisinden rivâyet etmiştir.[1198] 686/1287 senesinde Kudüs'te vefat etmiştir.[1199] Fıkıh alanında *el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb* adında bir eser kaleme almıştır.[1200]

2.1.2.10. Diğer Hanefî Fakihleri

1. Hüseyin en-Necm (v. 580/1184): Hüseyin b. Muhammed b. Esad el-Hanefi'nin[1201] doğum tarihi ve yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Babası Muhammed b. Esad'tan (v.?) fıkıh ve nahiv,[1202] ve Melikü'n-Nuhât Hüseyyin b. Sâfî'den (v. 568/1173)[1203] Arap dili ve edebiyatı eğitimi almıştır. Takva ve fazileti ile tanınan Hüseyin en-Necm, yanlışa karşı tavır alması ile dikkat çekmiştir.[1204] Hayatını

1194 Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.142.
1195 Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.252; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.58.
1196 Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.269; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.400; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.
1197 Ebû Muhammed Cemâleddin Ali b. Zekeriyya el-Menbicî, **el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb I-II,** (thk. Muhammed Fadl Abdulaziz), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1414/1994, c.1, s.25.
1198 İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.329.
1199 İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.329; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.713.
1200 Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.96; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1542; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.364.
1201 İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2746; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.217; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.161; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.46.
1202 Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.217.
1203 İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.5, s.2390.
1204 Rivayete göre Nureddin Zengi bir seferinde Hüseyin en-Necm'e elinde bulunan altın süslemeli yüzüğün takılması hükmünü sormuş, oda eliyle Nureddin'in göğsünü iterek kendisine ağırlığı bir

ilim tahsili ve eser telif etmeye adayan Hüseyin en-Necm, Halep'te Halâviyye[1205] ve Haddâdîn[1206] medresesinde ders vermiş, 580 (1184) yıllı dolaylarında vefat etmiştir.[1207] Fıkıh alanında *Şerhu'l-Camii's-sağir* ve *el-Fetâvâ ve'l-vâkîât* isimli iki eser telif etmiştir.[1208]

2. Âli el-Gaznevî (v. 582/1186): Hanefî fakihlerinden olan Tacuşşeria Nasıruddin Âli b. İbrahim el-Belkî el-Gaznevî'nin[1209] doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. el-Belkî nisbesinden yola çıkarak Gâzne yakınında bir yerleşim yeri olan Belk'te dünyaya geldiği düşünülen Gaznevî, aralarında Abdülkerîm es-Sem'ânî (v. 562/1166)[1210] ve Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (v. 538/1144)[1211] de bulunduğu birçok âlimden ders almıştır. Sem'ânî onun Merv kentinde yanında *Âdâbü'l-imlâ ve'l-istimlâ* eserini okuduğunu, bir süre kendisinden haber almadığını daha sonra onun Tirmiz'e yerleştiği haberini aldığını kaydetmektedir.[1212] Kaynaklarda Nureddin Zengi tarafından Musul'dan Haleb'e davet edildiği ve Hâleviyye medresesine atandığı kaydedilmektedir.[1213] Halep'te Hanefî fıkıh tedrisatının yanında ilmi teliflerle uğraşan Gaznevî, 581-582 (1185-1186) senesinde Halep'te vefat etmiştir.[1214] Tefsir ve fıkıh

---

miskala ulaşmayan altından sakındığını öte yandan her gün hazinesine binlerce dirhem haram para taşındığını söyleyince Nureddin buna şaşırmış, bunu neye dayanarak söylediğini sormuştur. Necm nakliyat tedariğinden, hayvan erzaklarından ve falan filan mallarından hazinesine mal aktarıldığını, bütün bunlar haram mallardan olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Nureddin hazine görevlisini çağırmış ve ona bunu doğru olup olmadığını sormuştur. Hazine görevlisi bunu doğrulamış ve bu durumun meliklerin geleneği olduğunu söylemiştir. Bunun üzerene Nureddin, bu uygulamaya ihtiyacının olmadığını ve bu verginin kaldırılmasını emretmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2746; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.217.

[1205] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.217.

[1206] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2745.

[1207] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.46.

[1208] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2746.

[1209] Ebû Sa'd es-Sem'ânî, **el-Ensâb I-XIII,** (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî vd.), Dâiretü'l-maârifi'l-'Osmâniyye, Haydarabâd 1382/1962, c.2, s.317; İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre kısmu Halep,** s.40; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.349; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.327; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.228; Ednevi, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.201; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.435; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.52.

[1210] Sem'ânî, **el-Ensâb,** c.2, s.317.

[1211] Ednevi, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.201.

[1212] Sem'ânî, **el-Ensâb,** c.2, s.317.

[1213] Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.343.

[1214] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre kısmu Halep,** s.40; İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.349; Ednevi, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.201.

alanlarında çeşitli eserler yazan Gaznevî'nin *Meşâri'u 'ş-şerayi' ve el-Menabi' fî şerhi'l-Meşari'* adlı eserleri fıkıh alanında yazmış olduğu başlıca eserleridir.[1215]

3. Zâhir en-Nu'mânî (v. 598/1202): Tam adı Ebû Ali Hasan b. el-Hâtır en-Nu'mânî el-Hanefî el-Fârisî olan Nu'mânî, kaynaklarda fıkıh ilminin yanı sıra tefsir, kıraat, hilâf, kelam matematik, mantık, tıb, lügat ve şiir alanlarının her birinden birer eser ezberlediği kaydedilir.[1216] Numân b. Münzir'in (v. 594/1198'ten sonra) soyundan geldiği için Nu'mânî, Şîrazda kaldığı için Fârisî nisbelerini almıştır. el-Melikü'l-Aziz Osman onunla Kudüs'te karşılaşmış ve onu Mısır'a davet etmiştir. Fıkıh ilminde *İhtilâfu's-sahâbe ve't-tâbiin ve fukahâî'l-emsâr* adında bir eser yazmıştır. Tefsir, hadis ve hutbe konularında yazdığı eserler günümüze ulaşmamıştır.[1217]

4. Ebü'l-Yümn el-Kindî (v. 613/1217): Künyesi Tâcüddin Ebü'l-Yümn Zeyd b. el-Hasen el-Kindî'dir.[1218] Önceleri Hanbelî mezhebine mensup iken mezhep değiştirerek Hanefî mezhebine giren Kindî, Arap dili, kıraat ve hadis alanlarında kaleme aldığı birçok eserin yanında fıkıh alanında da *Kitâb fi'l-fark beyne kavli'l-kâ'il: Tallaktüki in dehalti'd-dâre ve beyne in dehalti'd-dâre tallaktüki* adında bir risale kaleme almıştır.[1219] Daha sonra bu eserine İbn Dihye el-Kelbî (v. 633/1235) tarafından *es-Sârimü'l-Hindî fi'r-red 'ale'l-Kindî* adında bir reddiye yazılmış,[1220] Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin bu reddiyesine cevap olarak *Netfü'l-lihye min İbni Dihye*[1221] adıyla bir reddiye yazmıştır.

[1215] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.327; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.228; Ednevi, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.201.

[1216] Ebü'l-Fidâ Kâsım b. Kutluboğa el-Mısrî, **Tâcü't-terâcim,** (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Dâru'l-Kalem Dımaşk, 1413/1992, s.152; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.314; Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-üdebâ I-VII.** (thk. İhsan Abbas), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993, c.2, s.857.

[1217] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.2, s.860.

[1218] 520 (1126) yılında Bağdat'ta doğdu ve burada yetişti. Arap dili, kıraat ve hadis alanında birçok âlimden ders alarak bu alanlarda dönemin önde gelen âlimleri arasına giren Kindî, 543 (1148) yılında kaldığı Hemedan'da Sa'd er-Râzî'den Hanefî fıkhı okudu. 563'te (1168) Bağdat'tan Haleb'e gitti, bir müddet sonra Dımaşk'a yerleşen Ebü'l-Yümn, 613 (1217) tarihinde orada vefat etti ve Kasiyun dağı eteklerinde defnedildi. Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.15, s.34; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.71; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.3, s.1332; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.572. Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Yümn el-Kindî", **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.351.

[1219] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.15, s.34; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.572.

[1220] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.786.

[1221] Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.572; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.3, s.1332.

5. İftihâruddin el-Halebî (v. 616/1219): Abdulmuttalib b. el-Fazl el-Hâşimî el-Belhî el-Hanefî, 539 (1144) senesinde Belh'te dünyaya gelmiştir.[1222] Maverâunnehir, Semerkand ve Belh'te fıkıh ve hadis eğitimini almıştır. Ders aldığı hocaları arasında Ömer b. Ali el-Mahmûdî, Ebü'l-Fetih Abdurreşid el-Velvâlicî, Ebû Hafs Ömer b. Alî el-Kerâbîsî, Ebû Alî Hasan b. Bişr el-Belhî en-Nakkâş, Ebû Şücâ Ömer b. Muhammed el-Bestâmî bulunmaktadır.[1223] Halâviyye medresesinde birçok öğrenciye ders vermiştir. Öğrencileri arasında Takıyyüddin Ahmed el-Havrânî (v. 667/1269), Diyâuddin el-Makdisî (v. 643/1245) ve Zekiyyüddin el-Birzâlî (v. 636/1239) gibi pek çok alim bulunmaktadır.[1224] Cemâziyelahir 616 (Ağustos 1219) tarihinde Halep'te vefat etmiş, fıkıh alanında *Şerhu'l-Camii'l-Kebîr* adında bir şerh yazmıştır.[1225]

6. Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî (v. 634/1236): Sadreddin Muvaffak b. Muhammed b. Hasan el-Hanefî, 579'da (1183) Harizm Cürcâniyye'de dünyaya gelmiştir. [1226] Zemahşerî (v. 538/1144) ve başka âlimlerden ders almıştır.[1227] Münazara ve hilâf ilmini çok iyi bilen Hârizmî 625 (1228) senesinde Bağdat'a gitmiş sonra Mısır'a giderek yerleşmiş,[1228] 634 (1236) senesinde Mısır'da vefat etmiştir. Fıkıh alanında *el-Fusûl fî ilmi'l-usûl*, *el-İbane fı'r-red 'alâ men şennea 'alâ Ebî Hanîfe* adlı eserleri telif etmiştir.[1229]

7. İbn Sevdekîn (v. 646/1248): Kâhire'de 579'da (1189) yılında dünyaya gelen Ebû Tâhir Şemseddin İsmail b. Sevdekîn en-Nurî et-Tûnisî el-Hanefî, Mısır'da Ebü'l-Fadl el-Gaznevî (593/1197) ve Ebû Abdullah el-Ertâhî'den (v. 601/1204);[1230] Halep'te

---

[1222] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.191; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.154; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.175.

[1223] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.302; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.99; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.101.

[1224] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.302; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.100; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.101.

[1225] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.302; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.101; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.191; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.154; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.175.

[1226] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.307; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.188; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.361; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.52; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.2, s.483; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.333.

[1227] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.52.

[1228] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.188.

[1229] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.307.

[1230] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.307; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.4, s.1645; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.138; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.404; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.314; Ercan Alkan, "İbn Sevdekîn", **DİA,** İstanbul 20016, c.Ek-1, s.599.

İbrahim b. Osman b. Dirbâs el-Mâzânî (v. 622/1225), İftihâreddin (v. 616/1219) ve başka âlimlerden ders almış, kendisinden de Ebû Hafs İbnü'l-Kavvâs (v. 698/1201) ve başka âlimler rivayette bulunmuştur.[1231] Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (v. 638/1240) tasavvuf anlayışını benimsediği ve kadılkudatlık yaptığı kaydedilen Şemseddin en-Nûrî'nin 24 Safer 646 (18 Haziran 1248) tarihinde Halep'te vefat ettiği,[1232] fıkıh alanında *Şerhu'l-Umde, Şerhu'l-Kâfî* ve *Kitâbu's-salât* isimli eserler telif ettiği nakledilmektedir.[1233]

8. İbn Kadıasker (v. 651/1253): Hanefî fakihlerinden biri olarak tanınan Ali b. Halil ed-Dımaşkî 608 (1211) senesinde Dımaşk'ta dünyaya geldi. Fıkıh ilminde ve şiirde öne çıkan âlimlerden olan İbn Kadıasker, fıkıh alanında Muhammed eş-Şeybânî'nin (v. 189/805) *Zâhirü'r-rivâye* diye bilinen ve Hanefî mezhebinin ana kaynaklarından biri olan *el-Câmi'u'l-kebîr*'ine *Şerhu Câmiu'l-kebîr* isminde bir şerh kaleme almıştır.[1234]

9. Sadreddin el-Hilâtî (v. 652/1254): Ebû Abdullah Sadreddin Muhammed b. Ubâd el-Hilâtî (Ahlat) Hanefî fakihlerindendir. Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî'den fıkıh eğitimi alan Hilâtî,[1235] hadis alanında kaleme aldığı eserlerin yanında fıkıh alanında *Telhîsu Câmiu'l-kebîr* adıyla İmâm Muhammed'in *el-Câmiu'l-kebîr'i* ihtisâr etmiştir.[1236] *Et-Telhîsu fi'l-fikh* ve *Muhtasaru Câmiu'l-kebîr* adıyla da bilinen eserin kütüphanelerde mahtut nüshaları bulunmaktadır.[1237]

10. İbn Rûyânî el-Halebî (v. 658/1260): İbn Emîniddevle olarak da bilinen Mecdüddin Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed el-Halebî el-Hanefî, Halep'te Kadı Bahâüddin Yusuf b. Rafî, İbn Ruzbe, Mukerren İbn Ebî Sakar ve İbn Ravâha'dan Bağdat'ta Kaşgarî ve İbn Hâzin'den eğitim aldı.[1238] Fıkıh ve hadis alanında öne çıkan

---

[1231] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.4, s.1645.
[1232] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.307.
[1233] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.138.
[1234] el-Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.362; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.363; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.88.
[1235] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.262.
[1236] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.182. Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.125; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.262.
[1237] https://al-maktaba.org/book/5678/60608 (Erişim 25.12.2020).
[1238] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.341; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.1, s.410; Makrîzî, **Kitûbü's-sülûk,** c.4, s.203.

İbn Rûyânî, Halep'te Esediyye medresesinde müderris,[1239] Haleviyye medresesinde muîd olarak görev yapmıştır. Ayrıca İbn Rûyânî, Kemâleddin İbnü'l-Adîm ile arkadaşlık etmiş ve ferâiz alanındaki *Sirâciyye* adlı eseri *Şerhu feraizi Mirsâd* adıyla şerh etmiştir.[1240] Safer ayının ortalarında 658 (1260) yılında Moğollar tarafından Halep'te idam edilmiştir.[1241]

11. İbn Ebi'l-İzz (v. 677/1278): Tam adı Sadruddin Süleymân b. Vüheyb el-Ezraî ed-Dımaşkî olan İbn Ebi'l-İzz bu dönemde Hanefî fıkhında eser telif eden fakihlerdendir. Başta Dımaşk'ta ders ve fetva vermekle uğraşırken bir süre sonra Mısır'a yerleşmiş daha sonra tekrar Dımaşk'a geri dönmüştür. Kahire'de Sâlihiyye Medresesi'nde, Dımaşk'ta Zâhiriyye Medresesi'nde ders vermiştir. Kâdılkudâtlık görevinde de bulunan İbn Ebi'l-İzz, fıkha dair *el-Vecîzi'l-câmi' li mesâili'l-Câmi'* (*el-Vecîz şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-kebîr*) isimli eseri kaleme almıştır.[1242] Bu eserin kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.[1243]

12. İbnü'l-Adîm el-Halebî (v. 694/1295): Ebû Gânim Muhammed b. Ömer el-Hanefî'nin hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece ferâiz alanında *er-Râiz fî ilmi'l-feraiz* adında bir eser telif ettiği bilinmektedir.[1244]

13. Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî (v. 698/1201): Hanefî fakihlerinden olan Râzî, Dımaşk'a gideerek yerleşmiş Sâdiriyye medresesinde ders vermiştir. Kaynaklarda fıkıh alanında Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına *Hulâsetü'd-delâil ve*

[1239] İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre kısmu Halep,** s.279.

[1240] Kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları içi bk. Kahire (hangi kütüphane), nr. 1/558; Liden, nr. 1810; Viyana, nr.1797. Eser ile ilgili diğer bilgiler için bkz. Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-arabî,** c.6, s.333.

[1241] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.341; İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre kısmu Halep,** s.279; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.356; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.1, s.410; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.3, s.203.

[1242] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.57; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.4, s.16; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.400; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.

[1243] Mahtut nüshaların bulunduğu kütüphaneler İstanbul, Haraçzade Efendi (nr. 203); Feyzullah Efendi (nr. 947); Atıf Efendi (nr. 678); Fatih (nr. 1556-1551), Dublin, Chester Beatty (nr. 2/3367); Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye (nr. 485) Bkz. Merkezu'l-Melik Faysal, **Hızânetu't-turâs-fihrisu mahtûtât,** no: 51485.

[1244] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.832; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.138.

tenkîhü'l-mesâil adında bir şerh ve *Tekmiletü'l-Kudûrî* adında toplam iki eser kaleme aldığı kaydedilmektedir.[1245]

14. Barşâh es-Semerkandî (v. 701/1301): Dımaşk'ta Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Ubeydullah b. Muhammed el-Hanefî'nin hayatının ilk yılları hakkında bilgi bulunmamaktatır. Dımaşk'ta Zâhiriyye ve Nûriyye medreselerinde uzun süre müderrislik yapmış ve birçok talebe yetiştirmiştir.[1246] Fıkıh alanında *Câmiu'l-usûl* adında bir eser telif etmiş,[1247] Zâhiriyye medresesinin Kayyımı Tayy el-Haverânî tarafından 701 (1301) senesinde boğularak vefat etmiş, katil daha sonra suçunu itiraf ederek idam edilmiştir.[1248]

2.1.3. Mâlikî Fakihler

2.1.3.1. İbn Şâs (v. 616/1219)

Tam adı Ebû Muhammed Celâleddin Abdullah b. Necm b. Şâs el-Cüzâmî es-Sa'dî'dir.[1249] Mısır'da Mâlikî mezhebinin önemli simalarından biri olup, dedesi Şâs b. Nizâr'a nisbetle İbn Şâs olarak şöhret bulmuştur. Soylu bir aileden geldiği ifade edilen İbn Şâs'ın doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Mâlikî mezhep görüşlerinin tesbiti ve sonraki nesillere aktarılması konusunda büyük hizmeti olmuş, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Yûsuf başta olmak üzere Mısır'ın önde gelen Mâlikî fakihlerinden fıkıh, Abdullah b. Berî'den (v. 582/1186) hadis tahsil etmiştir.[1250] 'Atik camisinin yanındaki Mâlikî Medresesi'nde (Kamhîyye Medresesi)

[1245] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.351.

[1246] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.272; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.406; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.176; Bâ Mahreme, **Kılâdetü'n-nahr,** c.6, s.7.

[1247] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.121; Bâğdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.463.

[1248] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.272; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.406.

[1249] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.123; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.86; Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.2, s.468; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.61; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.98; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.28; Ebû Gays Muhammed Hayrüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî Ziriklî, **el-A'lâm I-VIII,** Dâru'l-Alem li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, c.4, s.142; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.158; İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhânüddin İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, **ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezheb I-II,** (thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr) Dâru't-Turâs, Kahire, c.1, s.443; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.613. Muhammed el-Hâdî Ebü'l-Ecfân, "İbn Şâs", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.369; Suyûtî, **Hüsnü'l-mühadere,** c.1, s.454. Muhammed el-Hâdî,"İbn Şâs", c.20, s.369.

[1250] Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.2, s.468; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.98; Abdullah b. Berî için bkz. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.73.

fıkıh derslerini vermiş,[1251] Zekiyyüddin el-Münzirî (v. 656/1258) ve fakih Ebû Nemâ (v. 629/1231) gibi ünlü âlimler ondan dersler almıştır.[1252] Fetva (kadılık) görevinde de bulunan İbn Şâs, hac dönüşü bu görevi bırakmıştır. Haçlılar'ın Dimyat muhasarası sırasında şehrin savunmasına iştirak eden İbn Şâs, 616 (1219) yılı Cemâziyelâhir veya Receb ayında Dimyat'ta şehit edilmiştir.[1253]

Mezheplerin kökleştiği, İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği bir ortamda yetişen İbn Şâs'ın günümüze ulaşan tek eseri Mâlikî fıkhına dair yazılmış olan *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne*'dir.[1254] Münzirî bunun dışında da eserleri bulunduğunu kaydeder.[1255] Münzirî muhtemelen Zerkeşî'nin *el-Bahir* isimli eserinde kendisine nispet edilen *Muhtasaru'l-Mustasfâ* isimli eseri[1256] ve Kehhâle'nin kendisine nispet ettiği *Kerâmatu'l-Evliyâ* ismindeki eserleri kasdetmiştir.[1257] Ayrıca İbn Şâs vermiş olduğu icazetlerin birinde *Tahrîr'l-İktidâti ve'l-fusûl fî tecrîdi ilmî'l-usul* adında fıkıh usûlü muhtasarından bahsetmektedir.[1258] Bu eser muhtemelen yukarıda adı geçen *Muhtsaru'l-Mustasfâ* isimli eser olabilir. Yine rü'yetullah meselesi hakkında İbn Hatîb el-Mizzî tarafından ehli sünnete yöneltilen eleştirilere verdiği cevapları kitap haline getirmiş ve bu kitaba *el-İntisâr li eimeti'l-emsâr ve'l-a'sâr* ismini vermiştir.[1259] *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne'* dışındaki eserleri günümüze ulaşmamıştır.

[1251] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.443. Kamhîyye Medresesi hakkında geniş bilgi için bkz. Makrîzî, **Hitat,** c.4, s.201.
[1252] Zekiyyüddin el-Münzirî için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.319. Fakih Ebû Nemâ için bkz. İbnü's-Sâbûnî, Ebû Hâmid Cemâlüddin Muhammed b. Alî el-Mahmûdî, **Tekmileti İkmâli'l-ikmâl fi'l-ensâbi ve'l-esmâi ve'l-elkâb,** Dâru kutübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., s.68.
[1253] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.61; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.98; Muhammed el-Hâdî Ebü'l-Ecfân, "İbn Şâs", **DİA,** c.20, s.369.
[1254] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.613.
[1255] Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.2, s.468.
[1256]Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh el-Mısrî et-Türkî, **el-Bahru'l-muhît I-VIII,** Dâru'l-Kütübî, Kahire 1994/1414, c.1, s.12.
[1257] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.158.
[1258] Lahmer, "Mukaddime", mlf. **'İkdü'l-cevâhiri's-semîne,** s.36.
[1259] Lahmer, "Mukaddime", mlf. **'İkdü'l-cevâhiri's-semîne,** s.36.

2.1.3.2. Ebü'l-Hasan el-Ebyârî (v. 616/1219)

Ebü'l-Hasan Şemseddin Ali b. İsmâil b. Ali es-Sunhâcî[1260] el-Ebyârî, 557 (1162) tarihinde Ebyâr'da[1261] doğmuştur.[1262] Kaynaklarda doğum yeri olan Ebyâr'daki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebyârî İskenderiye'de Ebû Tahir İbn Avf ve Ebû Abdullah Muhammmed el-Kirkintî gibi âlimlerden fıkıh ve hadis, Ebû Tâlib el-Lahmî ve Ebû Kâsım Mahlûf'tan fıkıh öğrenmiş, bir süre Kahire'deki Zekiyu't-Tâcir Medresesi'nde dersler vermiştir.[1263] Çok yönlü âlimlerden kabul edilen Ebyârî fıkıh, usûl ve kelâm alanlarında eserler vermiştir. Şâfiî fakihlerinden İbn 'Ukayl, usûl ilminde Ebyârî'nin Râzî'den daha üstün olduğunu ifade etmiştir.[1264] Bazı kaynaklarda Ebyârî'nin Kadı Ebü'l-Kâsım b. Selâme yerine kadı olarak görev yaptığı nakledilmektedir.[1265] Ebyârî, 16 Ramazan 616'da (25 Kasım 1219) İskenderiye'de vefat etmiştir.[1266]

Mâlikî fıkıh çevrelerinde ilgi gören, mezhebin fıkıh usûlü alanında otorite kabul edilen Ebyârî'nin *et-Tahkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân* adlı eseri, kendisinden sonraki mezhep âlimlerinin usûl anlayışını etkilemiştir.[1267] Kaynaklarda Gazzâlî'nin *İhyâ*'sına benzer bir tarzda kaleme aldığı *Sefînetü'n-necât* isimli eseri ile İbn Yunus'un

---

[1260] Sunhâc: Kuzey Afriûkada yaşayan bir berberî kabilesidir. Sem'ânî, Ebû Sa'îd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansr et-Temîmî, **el-Ensâb,** I-XIII, (thk. Abdurrahman b. Yahya), Matbaatu Meclisi Daireti'l-Osmaniyye, Haydarabad 1977/1397, c.8, s.336; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb,** I-III, Dâru Sadır, Beyrut 1980/1400. c.2, s.249.

[1261] Ebyâr: Kahire ve İskenderiye arasında bir yerleşim yeri. Bkz. Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.1, s.85.

[1262] Biyografisini veren kaynaklarda doğum tarihi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. İlgili yerler için bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.305; İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshak) Burhânüddin İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, **ed-Dîbâcü'l-mezheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb,** I-II, (thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr), Dâru't-Turâs, Kahire ty, c.2, s.122; Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.477; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239; İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddin (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî, **Tekmiletü'l-ikmâl**, I-VI, (thk. Abdulkayyum Abdurrebinnebi), Camiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1408/1987, c.1, s.165; Ebü'l-Hasan Şemseddin Ali b. İsmâil b. Ali es-Sunhâcî el-Ebyârî, **et-Tahkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân,** I-VI, **(**dirase ve tahkik Ali b. Abdurrahman Bessâm el-Cezâiri), Dârü'z-Ziya, Kuveyt 2011/1432, c.1, s.128.

[1263] İbn Hâcib, İbn Atâullah el-İskenderi, Abdullah İbn Settâr ve Oğlu Abdullah ile Hasan öğrencileri arasındadır. Bkz. Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.477.

[1264] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122.

[1265] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122.

[1266] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.305; Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.477.

[1267] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122.

(v. 593/1197) *et-Tebsıra*[1268] ve Tûnisî'nin (v. 611/1214) *et-Ta'lika*[1269] isimli eserlerini uzlaştırmak amacıyla yazdığı *et-Tekmile*[1270] adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır.

2.1.3.3. İbn Reşik (v. 632/1234)

İbn Reşik olarak bilinen Ebu Ali Hüseyin b. Atîk el-Mâlikî'nin doğum tarihi hakkında farklı bilgiler bulunmakla birlikte genellikle 3 Şaban 549 (13 Ekim 1154) tarihinde İskenderiye'de dünyaya geldiği ifade edilmiştir.[1271] İlim geleneği olan bir ailede yetişen İbn Reşik, babası Ebü'l-Fezâil Atîk (v. 573/1177) ile İbn Avf'tan (v. 684/1285) ders almıştır. Ayrıca Mısır'da Abdulmelik b. İsa b. Dirbâs'la (v. 605/1209) birlikte kalarak ondan istifade etmiştir. Eğitimini tamamlayınca Fustat'a giderek Avfiyye medresesinde ders vermiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında oğlu Ebü'l-Berekât Abdulhamîd (v. 632/1235)[1272] ile Zekiyyüddin el-Münzirî (v. 656/1258) gibi âlimler bulunmaktadır.[1273] Mâlikî mezhebinin fetva ve riyâset makamına getirilen İbn Reşik,[1274] 23 Rebiulahir 632 (15 Ocak 1235) tarihinde Kâhire'de vefat etmiş ve Sefhu'l-maktam mezarlığına defnedilmiştir.[1275] Fıkıh usûlü alanında *Mustasfâ*'nın öne çıkan muhtasârlarından *Lubabü'l-Mahsul* isimli eserini yazmıştır.

[1268] İbn Yunus: vezir Ebü'l-Muzaffer Celâluddin Übeydullah b. Yunus el-Bağdâdî olduğu düşünülmektedir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, c.299; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.236.

[1269] Tûnisî: İbn Şekar olarak bilinen Ebû Amr Osman b. Süfyân et-Temimî olduğu düşünülmektedir. Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239.

[1270] Ebyârî bu eseri, Ebü'l-Hasan Lahmi'nin *et-Tabsîre* isimli eseri ile ibn Yunus'un *el-Cami'* isimli eseri ve Ebû İshak'ın *et-Ta'lika* isimli eserlerinden derlenerek hazırlanmıştır. Bkz. İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239

[1271] el-Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.3, s.387; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.12, s.261; Mahlûf, İbn Reşik'in 548 senesinde dünyaya geldiğini ifade etmiştir. Ancak Münzîrî'nin verdiği doğum tarihi hakkındaki bilgiyi bizzat İbn Reşik'ten aldığını belirtmesi ve kaynakların çoğunun aynı tarih üzerinde yoğunlaşması bu tarihin daha doğru olduğunu desteklemektedir. Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.

[1272] el-Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.3, s.395.

[1273] el-Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.3, s.387.

[1274] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.

[1275] Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.3, s.387.

2.1.3.4. İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249)

Ebû Amr Cemâleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr el-Kürdî, 570 (1175) yılında Mısır'ın Yukarı Saîd bölgesinde bulunan İsnâ kasabasında doğmuştur.[1276] Aslen Duvin adlı bölgeden[1277] olan İbnü'l-Hâcib[1278] küçük yaşta babasıyla Kahire'ye gelmiş, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Ebyârî, İbn Cübeyr ve Halîl b. Seâde el-Huveyyî gibi âlimlerden ders almıştır.[1279]

Gittiği her yerde ilme hizmet eden İbnü'l-Hâcib'ten Şehâbeddin el-Karâfî[1280] (684/1285), Ebü'l-Hasan el-Ebyârî[1281] (v. 616/ 1219), Münzirî (v. 656/1258), Abdülmümin b. Halef ed-Dimyâtî (v. 705/1306) ve Radî el-Kostantinî (v. 695/1296)[1282] gibi âlimler ders almıştır. 616 (1219) tarihinde Mısır'dan Dımışk'a giden İbnü'l-Hâcib Dımaşk (Emeviyye) Camii'nde Mâlikî mezhebine tahsis edilmiş olan zâviyede ders vermeye başlamış ve aynı zamanda Dımaşk'ta bulunan Salâhiyye Medresesi'nde de ders okutmuştur.[1283] İbnü'l-Hâcib, yaptığı çalışmalarla fıkıh, kıraât ve Arap dili alanında devrin büyük otoriteleri arasına girmiştir.[1284] 'İzz b. Abdisselâm ile yakın bir arkadaşlık ilişkisi olan İbnü'l-Hâcib, Eyyûbî emîrlerinden el-Melikü's-Sâlih İsmâil, Şakîf Kalesini ve Safed şehrini Haçlılar'a bırakarak onlarla anlaşması üzerine 'İzz b. Abdüsselâm ile birlikte emîri eleştirmiş, bunun üzerine hapse atılmış,

---

[1276] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.248; en-Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.3; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.264; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.176; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.319; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî, **Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1417, s.348; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.211; Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266; Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.55-58.

[1277] Duvin: Tiflis'e yakın Azerbaycan hududunun sonunda yer alan bir kenttir. Bkz.Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.2, s.491.

[1278] Babası, Selâhaddin Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzzeddin Mûsek'in hâcibi olduğu için İbnü'l-Hâcib olarak tanınmıştır. Bkz. İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.248; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.265.

[1279] Ayrıca Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Ebü'l-Cûd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî ve Muhammed b. Yûsuf el-Gaznevî, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh el-Bûsîrî, Ebû Muhammed İbn Asâkir, Ebû Tâhir İsmâil b. Sâlih b. Yâsîn ve Fâtıma bint Sa'd el-Hayr'den de ders almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.264; **el-Cezerî, Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ,** c.1, s.509.

[1280] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.

[1281] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239.

[1282] Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, **Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât I-II,** (thk. Muhammed ebi'l-Fadl İbrahim), Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan 1965/1384, c.2, s.135.

[1283] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.8.

[1284] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.3.

ancak halktan gelen tepkiler üzerine serbest bırakılmıştır. Hapisten çıkınca İbn Abdüsselâm ile birlikte 639 (1241) yılında Dımaşk'tan ayrılarak Kahire'ye gitmiştir.[1285]

Kahire'de Fâzıliyye Medresesi'nde ders okutmaya başlayan İbnü'l-Hâcib,[1286] ömrünün sonlarına doğru İskenderiye'ye yerleşmiş, çok geçmeden 26 Şevval 646 (11 Şubat 1249) tarihinde İskenderiye'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.[1287]

İbnü'l-Hâcib tahkike önem veren bir usûlcü ve iyi bir müderristir. Ebû Şâme, İbnü'l-Hâcib'in Mâlikî mezhebini ayakta tutan fakihlerden biri olduğunu kaydetmektedir.[1288] İbnü'l-Hâcib fıkıh çalışmaları yanında Arap gramerine ve kıraata dair önemli eserler telif etmiştir.[1289] Onun fıkıh alanında yazımını tamamladığı *Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* isimli eseri ve *Muhtasaru Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* adındaki muhtasarı[1290] mütekellimin metoduyla telif edilmiş önemli eserlerdir. İbnü'l-Hâcib'in Mâlikî mezhebinin füru-i fıkhıyla ilgili kaleme aldığı *Câmi'u'l-ümmehât* isimli eserinin daha hayattayken mezhep fukahâsı tarafından ders kitabı olarak okutulması, eserin önemini açıkça göstermektedir.[1291]

[1285] el-Uleymî, **el-Ünsü'l-celîl,** c.2, s.6; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.264; el-Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ',** c.1, s.509.

[1286] Mirza Muhammed Bakır el-Mevsevî el-Hunsârî el-İsbahânî, **Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâi ve's-sâdât I-VIII,** Mektebetu Mihrâstvâr, Kum 1391, c.5, s.185.

[1287] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.248; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.456.

[1288] Ebü'l-Kâsım Şihâbüddin Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz,** (thk. Tayyar Altıkulaç), Dâru Sâdır, Beyrut 1975/1395, s.183.

[1289] İbnü'l-Hâcib'in fıkıh dışında da birçok eser yazdığı nakledilir. Onun *el-Kâfiye, Şerhu'l-Kâfiye, Şerhu'l-Vâfiye fî nazmi'l-Kâfiye, el-İzâh fî şerhi'l-Mufassal, el-Kasîdetü'l-müveşşaha bi'l-esmâ'i'l-mü'enneseti's-semâ'iyye, el-Emâli'n-nahviyye, Risâle fi'l-'aşr, eş-Şâfiye, Şerhu'ş-Şâfiye, Cemâlü'l-'Arab fî 'ilmi'l-edeb* adındaki eserleri nahiv ve sarf'la (Gramer) ilgilidir. *el-Maksadü'l-celîl fî 'ilmi'l-Halîl* adıyla telif ettiği eser aruz ilmine dair yazılmış bir eserdir. Ayrıca, *'Akîdetü İbni'l-Hâcib, Mu'cemü'ş-şüyûh, Zeyl 'alâ Târîhi Dımaşk, Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye*, *Şerhu'l-Hâdî* isimli eserler de kendisine nispet edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.211; Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", **DİA,** c.21, s.55-58.

[1290] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.249. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.211.

[1291] Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", **DİA,** c.21, s.58.

2.1.3.5. Ziyâeddin el-Kurtubî (İbn Müzeyyen) (v. 656/1258)

Ahmed b. Ömer Ebü'l-Abbâs Ziyâeddin el-Ensârî el-Kurtubî, Endülüs asıllı Mâlikî fakih, muhaddis ve Arap dili âlimlerindendir.[1292] İbn Müzeyyen olarak da bilinen Kurtubî 578'de (1183) Kurtuba'da doğmuştur. Küçük yaşlarda babasıyla birlikte Mekke ve Medine, Kudüs, Mısır, İskenderiye, Fas, Sebte ve Tilimsân gibi ilim merkezlerinde dönemin âlimlerinden dersler almıştır. Kurtubâ'da Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, Fas'ta Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Îsâ b. Melcûm el-Ezdî ,Tilimsân'da Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman et-Tecîbî (v. 610/1213) ve Kadı Ebû Muhammed Abdullah b. Süleyman (v. 612/1215) ile Sebte'de Kadı Ebû Muhammed b. Hûtullâh'dan (v. 612/1215) fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Sonra İskenderiye'ye yerleşerek ömrünün sonuna kadar burada ders veren Ziyâeddin el-Kurtubî'nin talebeleri arasında Kadı Cemâleddin el-Mâlikî, Hâfız Ebü'l-Hasan b. Yahyâ el-Kureşî, Hâfız Ebû Muhammed ed-Dimyâtî ve Ebû Abdullah İbnü'l-Ebbâr (v. 671/1272) gibi isimler yer alır.[1293] Kurtubî Zilkade 626 (Eylül 1229) tarihinde İskenderiye'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[1294] Başka bir rivayete göre ise Kurtubî, 4 Zilkade 656'da (2 Kasım 1258) vefat etmiştir.[1295]

Başlangıçta aklî ilimlerle meşgul olan Kurtubî'nin, daha sonra fıkıh ve hadis başta olmak üzere Arap dili, belâgat ve edebiyat alanında derinleştiği, delillerini zayıf gördüğü meselelerde kendi mezhebi olan Mâlikî görüşlerine karşı çıkarak Şâfiîler'in görüşlerini tercih ettiği nakledilmektedir.[1296] Kurtubî, müzik, dans ve tağannî gibi konuları içeren *Keşfü'l-kınâ' 'an hükmi'l-vecd ve's-semâ'*[1297] isimli eserinin yanında

---

[1292] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.332; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.225; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.7, s.173; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-muzheb,** c.1, s.240; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.95; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.457; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.278; Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.27; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.186; Nuri Topaloğlu, "Kurtubî, Ahmed b. Ömer", **DİA,** İstanbul 2002, c.26, s.454.

[1293] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.240; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.95; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.7, s.174.

[1294] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.7, s.175; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.95; Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.27; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.186.

[1295] Topaloğlu, "Kurtubî, Ahmed b. Ömer", c.26, s.454.

[1296] Nuri Topaloğlu, "Kurtubî, Ahmed b. Ömer", **DİA,** İstanbul 2002, c.26, s.454.

[1297] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.332; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.225; Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.27.

hadis alanında da eserler telif etmiştir.[1298] *Keşfü'l-kınâ'*'da genel olarak Mâlikî mezhebinin görüşlerini esas almakla birlikte zaman zaman bazı meselelerde mezhebin mutemet görüşünün dışına çıktığı da görülmektedir.

2.1.3.6. Abdullah eş-Şârımsâhî (v. 669/1270)

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman el-Mısrî eş-Sârımsâhî el-İskenderî, aslen Mağrib'li (Fas) olup 589 (1193) senesinde Şârımsâh'ta[1299] dünyaya gelmiş sonra İskenderiye'ye yerleşmiştir.[1300] İbn Ferhûn onun Mâlikî mezhebinde imâm olduğunu ve ilimdeki birikiminin ileri bir seviyede olduğunu belirtmekte, ilimdeki bu yetkinliğini denize benzetmektedir.[1301] 633 (1236) senesinde ailesi ve bir grup fakihle birlikte Mısır'dan Şam'a oradan Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta bizzat Halife el-Müstansır-Billâh tarafından karşılanarak hilat giydirilmiş ve Müstansıriyye Medresesi'nde görevlendirilmiştir. Halîfenin Bağdat'taki âlim ve idârecileri davet ettiği ilmî bir toplantıda konuşma yapmış ve âlimlerin ilgisine mazhar olmuştur. Dâvete katılan âlimlerden biri tarafından Bey'u'l-Âcâl[1302] konusunda sorulan soruya cevaben konuyla ilgili iki yüz farklı görüşü açıklamış, orada bulunan âlimler onun ilmi derinliğini itiraf etmişlerdir.[1303] Fıkıh, nazar ve hilâf alanında eserleri olduğu kaydedilen Şârımsâhî, 669 (1270) senesinde vefat etmiştir.[1304]

Şârımsâhî, Mâlikî fürû-i fıkıh konularını belli bir sistem içinde ele alan *et-Tefri'* (*el-Cellâb*) isimli eseri ile bu eser üzerine yazdığı *Şerhü'l-Cellâb*[1305] isimli şerhi

---

[1298] Kurtubî'ye fıkıh eserleri dışında şu eserler isnad edilmektedir: *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*, *Telhîsu Sahîhi Müslim*, *İhtisâru Sahîhi'l-Buhârî* (*Muhtasarü'l-Câmi'i's-sahîh*, *Muhtasarü'l-Buhârî*), *et-Tezkire fî zikri'l-mevtâ ve ahvâli'l-âhire*, Kaynaklarda Buhârî'nin Sahîh'ine de bir şerh yazdığı kaydedilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.332; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.27; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.186.

[1299] Mısır'ın Akdeniz sahil kentlerinden olan Dimyât'a beş fersah uzaklıktıksa büyük bir köy olduğu nakledilmektedir. Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.3, s.308.

[1300] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.268; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.448; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.457; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.71; Hacvî, **el-Fikrü's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî,** c.2, s.272.

[1301] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.448.

[1302] Mâlikî fakihleri tarafından kullanılan bu terim, verene menfaat getiren ödünç, İne ve Selef satımı gibi şekil bakımından alışveriş şartlarına uyan bir işlemi vasıta kılarak genellikle haksız kazanç elde etmek amacıyla yapılan alışverişler için kullanılır. Bkz. Nezîh Hammâd, **Mu'cemü'l-mustalahât'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fî luğeti'l-fukahâ,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1429/2008, s.122.

[1303] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.448; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.268.

[1304] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.457.

[1305] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.71.

ve hilâf ilminde *et-Ta 'lik fî ilmi'l-hilâf*[1306] adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Abdullah eş-Şârımsâhî'nin günümüze ulaşan tek eseri Sahnûn'un (v. 240/854) *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* adlı muhtasarı olan *Nazmu'd-dür fi'htisâri'l-Müdevvene* adlı eseridir.[1307]

2.1.3.7. Şehâbeddin el-Karâfî (v. 684/1285)

Asıl adı Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfî el-Mısrî'dir. Kendisi *el-İkdü'l-manzûm* isimli eserinde 626/1229'da Mısır'da doğduğunu ifade etmektedir.[1308] Safedî, onun Mısır'ın Said bölgesinde bulunan Bûuş (Bus) köyünde doğduğunu[1309] ve bazı âlimlerin onu Karâfe'ye yanlışlıkla nisbet ettiklerini belirtmektedir.[1310] Ataları Magrib'in Sanhâce[1311] kabilesinden olduğu için Sunhâcî nisbesiyle anılmış kısa bir süre Karafe'de kaldığından dolayı bu nisbeyi almıştır.[1312] Buş köyünde temel eğitimini aldıktan sonra Kahire'ye giden Karâfî, İzz. b. Abdüsselâm ve Mâlikî fakih İbnü'l-Hâcib ile Ebû Muhammed Abdülhamîd b. Îsâ Hüsrevşâhî (v. 652/1254) ve büyük muhaddis Abdülazîm el-Münzirî (v. 656/1258) gibi dönemin büyük âlimlerinden ders almıştır.[1313]

Karâfî'nin Taybers ile Sâlihiyye medreseleri ve Amr b. Âs Câmii'nde sürdürdüğü öğretim faaliyetine pek çok kişi katılarak ilminden faydalanmıştır.[1314]

[1306] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.71.

[1307] Eser, Halid Muhammed Abdulcebbâr tarafından tahkik edilerek Dâru İbn Hazm'de neşredilmiştir (Beyrut 2013).

[1308] Ahmed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî, **el-ikdü'l-Manzûm I-II,** (thk. Ahmedü'l-Hatem Abdullah), Dâru'l-Kütübî, Kahire 1999/1420, c.1, s.440. Bunun yanı sıra birçok tabakât eseri onun hayat tercemesini ele almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.236; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.146; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.176; Yûsuf b. Tağrîberdî Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddin el-Atâbekî ez-Zâhirî, **el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî I-VII,** (thk. Mumammed Muhammed Emin), el-Heyetü'l-mısriyye'l-âmme lil-kütâb, Kahire 1984/1404, c.1, s.202; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.316; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.99; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.158; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.124; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.94.

[1309] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.146; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.1, s.508.

[1310] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.176; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.146.

[1311] İbn Esir, *el-Lübâb* isimli eserinde birçok âlimin nisbesinde adı geçen Senhâce kabilesi aslen Yemen'deki Hamîr kabilesinden olup Mağrib'e yerleşmiş olan bir kavim olduğunu belirtmektedir. Bkz. İzzüddin ibnü'l-Esîr, **el-Lübâb,** c.2, s.249.

[1312] Karâfî, **el-İkdü'l-manzûm**, c.1, s.440.

[1313] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.236. Hüsrevşâhî için bkz. Ahmed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî, **Şerhu Tenkîhi'l-fusûl,** (thk. Abdurrauf Sâd), Şirketu't-tıbââtü'l-fenniyye'l-Müttahide, 1973/ 1393 yy., s.33.

[1314] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.147; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.176.

Yetiştirmiş olduğu öğrenciler arasında Takiyyüddin b. Binti'l-Eazz (v. 695/1296), Tâcuddin el-Fâkihânî (v. 734/1334), Muhammed Ebû Abdullah el-Bukûrî (v. 707/1307) ve Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Makdisî (v. 728/1328) gibi isimler yer alır.[1315] Eyyûbî ve Memlükler'in Mısır'a hâkim olduğu dönemde yaşayan Karâfî, 29 Cemaziyelahir 684'de (1 Eylül 1285) Kahire'de vefat etmiş ve Karâfe kabristanına defnedilmiştir.[1316]

Döneminde Mâlikî mezhebinin riyasetini üstlenen Karâfî, fıkıh ve usûlüyle ilgili çalışmalarının yanı sıra gerek İslâm hukukunun usûl ve furû meselelerinde eserler kaleme alması, gerek kavâid ve maslahatla ilgilenmesi, gerekse talebelerine fıkıh alanında eğitim vererek bir çevre oluşturması, onun çok yönlü bir fakih olduğunu göstermektedir. Karâfî bir fakihin dinî ilimler yanında matematik, tıp ve mühendislik gibi ilimlerden geri kalmaması gerektiğini, bu tür ilimlerden habersiz olan fakih ve hâkimlerin birçok hakikat ve gerçeği fark etmemelerine neden olabileceğini savunmaktadır.[1317] Dolayısıyla, farklı ilimlere ve kabiliyetlere sahip olmanın fakihin farkındalığını ve meseleleri tahlil etme kabiliyetini geliştireceğini savunmaktadır. Nitekim kaynaklarda onun bu vasıflara sahip olduğu, matematik, hendese ve tıp gibi ilimlerde bilgi sahibi olduğu kaydedilmiş, mühendislik alanında bazı saat ve aletleri icat ettiği belirtilmiştir.[1318]

Karâfî'nin ilmi şahsiyetinin oluşmasında hocası İbn Abdüsselâm'ın büyük etkisi bulunmaktadır. Onun fıkhî ve usûlî görüşlerinde bu etki açıkça görülmektedir. Özellikle maslahat ve makâsıd anlayışında hocasını takip etmiş ve bu anlayışı geliştirerek ileri seviyeye ulaştırmıştır. Nitekim Karâfî'nin, birbirine benzer iki fıkhî mesele arasında mevcut bulunan farkları ele aldığı *el-Furûk* isimli eserinde geçen meselelerin bir kısmına daha önce İbn Abdüsselâm'ın *el-Kavâidü'l-Ahkâm* adlı

[1315] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.172.
[1316] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.176; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.316.
[1317] Ahmed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî el-Mısrî, **ez-Zahîre fi'l-fıkh I-XIV,** (Muhammed Hacî vd.), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994/1415, c.5, s.502.
[1318] Ahmed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî el-Mısrî, **Şerhu'l-Mahsûl I-IX,** (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz), Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 1995/1416, c.1, s.441.

eserinde işaret ettiği görülmektedir.[1319] Vaktinin çoğunu ilmî faaliyetlere ayıran Karâfî, yaşadığı dönemdeki fıkhî problemlere çözümler üretmeye çalışmış ve hocaları tarafından temelleri atılan kavâid ve maslahatı kendine özgü bir yöntemle, kaynak ve literatürü iyi kullanarak ciddi eleştiriler ortaya koymuş ve kendi zamanına kadar oluşan ilmi birikimi bütüncül bir bakış açısıyla yorumlamayı başarmıştır.

Karâfî'nin[1320] günümüze ulaşan fıkıh usûlü eserleri arasında Râzî'nin *el-Mahsûl* isimli eserine yazdığı ve daha önce fıkıh usûlü alanında yazılmış birikimin bir telhisi mahiyetinde olan *Şerhu'l-Mahsûl* (*Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*)[1321] isimli eseri, fıkıh usûlünün önemli meselelerinden olan te'âruz ve tercih konusunu ele alan *el-İhtimalâtü'l-mercûhe*[1322] adlı eseri günümüze ulaşan önemli fıkıh usûlü eserlerindendir. Ayrıca Karâfî mütekellimin metoduyla telif ettiği önemli fıkıh usûlü bilgilerini ihtiva eden *Tenkîhu'l-fusûl fî ilmi'l-usûl*[1323] isimli eseri ve bu esere yazmış olduğu *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*'ü[1324] günümüze ulaşan eserlerindendir. Yine Karâfî'nin en önemli fıkıh usûlü eserlerinin başında yer alan *el-Furûk* (*Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*)[1325] isimli eseri, fıkıh usûlünün önemli konularından olan husûs ve 'umûm konusunu ele aldığı *el-'İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm*[1326] ile *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kadî ve'l-imâm*[1327] isimli eseri ve onun fetva usulüne dair telif ettiği eseri günümüze ulaşan eserlerindendir. Râzî'nin talebelerinden Diyâuddin Hüseyin'in Râzî'nin *el-Mahsul* isimli eserinin muhtasarı *el-Müntehab* adlı eserine Karâfî'nin *et-Ta'lîkât 'alel-Müntehab* isimli bir ta'lika telif

---

[1319] Konuyla ilgili örnekler için bkz. Kunduz Muhammed El-Mahi, **Kavâidü'l-maslaha ve'l-mefsede (İnde Şihâbeddin el-Karâfî min hilâli kitabihi'l-Furuk),** Dâru ibn hazm, 2006/1427, s.73-78.

[1320] Şihâbüddin el-Karâfî'nin fıkıh dışında da her biri kendi alanında önemli kaynaklardan sayılan çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri şunlardır: *el-İnkâz fi'l-i'tikâd*, *Şerhu'l-erba'în fî usûli'd-dîn*, *el-Ecvibetü'l-fâhire 'ani (fi'r-red 'ale)'l-es'ileti'l-fâcire*, *el-İstibsâr fîmâ tüdrikühü'l-ebsâr*, *el-İstiğnâ fî ahkâmi'l-istisnâ*, *el-Hasâ'is fî kavâ'idi'l-luğati'l-'Arabiyye*, *el-Kavâ'idü's-selâsûn fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, *el-Es'iletü'l-vâride 'alâ hutabi İbn Nübâte*. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.236; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.99; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; H. Yunus Apaydın, "Karâfî, Şehâbeddin", **DİA,** İstanbul 2001, c.24, s.401.

[1321] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.146; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.95.

[1322] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.

[1323] Ahmşed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî el-Mısrî, **Şerhu Tenkîhi'l-fusûl,** (Taha Abdurrauf Sa'd), Şirketü't-tibâ'atü'l-fenniyye'l-müttehide, 1973/1393, yy., s.2.

[1324] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.99; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.

[1325] Sübkî, **Tabakât,** c.5, s.367; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.124.

[1326] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.

[1327] Karâfî, **el-Furûk,** c.4, s.13.

ettiği kaydedilmektedir.[1328] İbn Tağrîberdî, Karâfî'nin talebesi İbn Bintü'l-Eazz'in hocası adına bu ta'likayı kaleme aldığını belirtmektedir.[1329] Yazarın fıkıh usûlü eserleri arasında zikredilen bu eser[1330] günümüze ulaşmamıştır.

Karâfî'nin fürû-i fıkıh alanında da pek çok telif eseri bulunmaktadır. Mâlikî mezhebinin literatürü içinde en çok rağbet gören kapsamlı eserlerinden olan *ez-Zahîre (fi'l-fıkh)*[1331] isimli eseri, beş küllî kaideden biri olarak bilinen ve fıkhın özünü teşkil eden niyet konusunu ele aldığı *el-Ümniyye fî idrâki'n-niyye*[1332] isimli eseri, yeminde te'âlîk konusunu ele alan, kütüphanelerde mahtut nüshaları bulunan *el-Beyân fîmâ üşkile mine't-te'âlîk ve'l-eymân*[1333] isimli eseri ve ibadetlerin vakitleri konusunda kaleme aldığı *el-Yevâkît fî 'ilmi'l-mevâkît*[1334] isimli eserleri günümüze ulaşan ünemli fürû-i fıkıh eserleri arasındadır.

Tabakât ve terâcim eserlerinde Karâfî'ye nispet edilen ancak günümüze ulaşmayan çok sayıda eser ismi de zikredilmektedir.[1335]

2.1.3.8. İbn Avf (v. 684/1285 öncesi)

Tam adı Ebû Tâhir Nefîsüddin[1336] Mekkî b. Avf b. İsmail el-İskenderî'dir.[1337]Mısır'da İbn Avf olarak bilinen dönemin büyük Mâlikî fakihlerinden İsmail b.

[1328] Karâfî, **Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl**, c.1, s.106.
[1329] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.1, s.234.
[1330] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.
[1331] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.147; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.316; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.1, s.234; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.124.
[1332] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.237; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.
[1333] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.238; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99
[1334] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; Bâbânî, **Îzâhu'l-meknûn,** c.4, s.732; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.95. Ayrıca Karâfî el-Furûk isimli eserinde bu eserine atıfta bulunmuştur. Bkz. Karâfî, **el-Furûk,** c.3, s.471.
[1335] Karâfî'nin Ebû Saîd b. Berâziî'ye ait et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene adlı eserine yazdığı *Şerhu't-Tehzîb*, Ebû Muhammed Kadî Abdülvehhâb'ın (v. 422/1031) Mâlikî fıkhına dair yazmış olduğu *et-Telkîn* isimli eserinin şerhi olan *el-Mu'în 'ale't-Telkîn*, İbnü'l-Cellâb'ın (v. 378/988) fürû-i fıkıh konusunda yazmış olduğu et-Tefrî' (el-Cellâb) adlı eserine Karâfî tarafından yazılan Şerhu'l-Cellâb adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.
[1336] *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye* isimli eserde yazarın künyesi Ebü'l-Harem değil, Ebü'l-Hazm şeklinde geçmektedir. Bu durum, ra [ر] harfinin noktalı şekilde [ز] gösterilmesi neticesinde yapılmış bir kalem hatası olarak değerlendirilebilir. Bkz. Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye,** c.1, s.209, 238.
[1337] Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye I-II,** Ta'lik Abdulmecid Hayâlî, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye. Beyrut 2003/1424 c.1, s.209, 238;

Mekkî'nin torunu olan Nefîsüddin el-Mekkî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Dedesi İsmail b. Mekkî'nin doğum tarihi h. 485[1338] olduğuna göre kendisinin h. 550 tarihinden sonra doğmuş olması muhtemeldir. Nesepleri sahâbeden Abdurrahman b. Avf'a dayandığı için Avfî nisbesi ile tanınmaktadır. Selâhaddin Eyyûbî'nin, Nefîsüddin'in dedesi İsmail b. Mekkî'den *Muvattâ* deslerini aldığı ifade edilmektedir.[1339] İbn Avf, dedesinden ve dönemin âlimlerinden fıkıh tahsil etmiş, kendisinden de kâdi'l-kudât Şemseddin el-Ahnâî ders almıştır.[1340] Vefat ettiği tarihle ilgili kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Safedî onun 684 (1285) senesinden önce vefat ettiğini söylemiştir.[1341]

Nefîsüddin'in günümüze ulaşan tek eseri Mâlikî mezhebinin temel fıkıh kaynaklarından olan ve Kuzey Afrika Mâlikîleri tarafından rağbet gören BeRâzîî'nin (v. 430/1039'dan sonra) *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene*[1342] isimli eserine yazmış olduğu *Şerh'ut-Tehzîb* (*el-Avfiyye*) isimli eseridir.[1343] Bu eser dışında kaynaklarda Abdullah b. Hüseyin İbn Cellâb el-Mâlikî'nin fürû-i fıkıh konularını ihtiva eden *et-Tefri'*[1344] isimli eserine *Şerhü'l-Cellâb* adında on ciltlik bir şerh kaleme aldığı da kaydedilir.[1345]

2.1.3.9. Diğer Mâlikî Fakihleri

1. İbnü'l-Münîr (620/1223-683/1284): Tam adı Ahmed b. Muhammed el-Cerevî el-Cüzâmî el-İskenderî olan İbnü'l-Münîr, kadılık görevi başta olmak üzere çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, babası ve başka âlimlerden ders almıştır.[1346] Tefsîr, kelâm, dil ve edebiyat ilminde söz sahibi olan İbnü'l-Münîr'in, çeşitli

---

Celâlüddin es-Suyûtî, **Hüsnü'l-mühadere fî tarihi'l-Mısr ve'l-Kahire I-II,** c.1, s.453; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.1, s.293.

[1338] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.122; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.102; Bkz. Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.209; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.1, s.295.

[1339] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.102; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.122; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.1, s.292.

[1340] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.238.

[1341] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.147.

[1342] Ali Şafak, "Berâzîî", **DİA,** İstanbul 1992 c.5, 476.

[1343] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.1, s.293.

[1344] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.647.

[1345] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.293.

[1346] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirin,** c.1, s.90; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.99; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.162.

eserlerinin yanında fıkıh ilminde *İhtisâr-ut-Tehzîb* isimli eser kaleme aldığı bilinmektedir.[1347]

2. İbn Atâullah el-Cüzâmî (v. 612/1215): Reşîdüddin Ebû Muhammed Abdulkerim b. Atâullah el-Cüzâmî el-İskenderi, dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.[1348] İbn Atâullah'ın fıkıh alanında yedi ciltten oluşan *el-Beyân ve't-takrîb fî Şerhi't-Tehzîb* adında bir eser yazdığı ve Şîrâzî'nin *et-Tehzîb*'ini ihtisâr ettiği kaydedilmektedir.[1349]

3. Vezir İbn Şeker (v. 622/1225): İbn Şeker olarak bilinen Safiyyüddin Abdullah b. Ali el-Abderî el-Mâlikî, 548 (1153) senesinde Mısır Demire el-Bahriyye'de[1350] dünyaya gelmiştir.[1351] Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176), Ebû Tâhir es-Silefî (v. 576/1180), Ebü'l-Kâsım Mahlûf (v. 583/1187), Ebü'l-Kâsım Hibetullâh el-Bûsîrî (v. 598/1201) ve İbn Avf (v. 684/1285) gibi âlimlerden ders almıştır.[1352] el-Melikü'l-Âdil Ebubekir ile oğlu el-Melikü'l-Kâmil'e vezirlik yaptığından Vezir İbn Şeker olarak tanınmıştır.[1353] Kâhire'de el-Medresetü's-Sâhibiyye'yi inşa ederek[1354] burada ders vermiştir. Kendisinden başta Şihâb el-Kûsî (v. 653/1255)[1355] ile Münzirî (v. 656/1258) olmak üzere birçok âlim rivayette bulunmuştur.[1356] Fıkıh alanında *el-Besâir fi'l-fikh 'alâ mezhebi Mâlik* adında bir eser telif eden İbn Şeker,[1357] 622 (1225) senesinde Kâhire'de vefat etmiştir.[1358]

[1347] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.245; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.269.
[1348] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.2, s.43; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.319; İbn Cuma, **El-Medhal ila diraseti'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.152.
[1349] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.
[1350] İskenderiye ve Mısır arasında Mansûre kentine yakın bir yerleşim yeridir. Bkz. Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.333; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.105.
[1351] Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.157; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.294; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.333; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.105; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.88.
[1352] Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.157; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.
[1353] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.105; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.88.
[1354] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.334; Safedî, **Vefeyât,** c.3, s.292.
[1355] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.294
[1356] Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.157.
[1357] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.
[1358] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.105; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.88.

4. Ali b. Ahmed et-Tecibî (v. 638/1240): Çok yünlü âlimlerden olan Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâlî[1359] et-Tecîbî el-Mâlikî,[1360] Merakeş''te dünyaya gelmiştir.[1361] Dönemin önde gelen âlimlerinden ders alan Tecibî, hac seferinde birçok âlimle görüşüp istifade etmiş ardından Mağrib'e dönerek bir süre Bicâye'de kaldıktan sonra Mısır'a giderek Bilblis'e yerleşmiştir. Ancak Mısır meliki ile arası açılınca Şam'a giderek Hama'da oturmaya başlamıştır.[1362] Harf şifreleme yöntemiyle Kur'ân-ı Kerîm tefsiri yapan, bunun yanında mantık ve tasavvuf alanında eser telif eden Tecibî, fıkıh alanında ise, *Futyâ salâhi'l-amel li intizâri'l-ecel*[1363] ve *el-Vâfî fî ilmi'l-ferâid*[1364] adındaki eserleri telif etmiştir.[1365] Tecibî, 638 (1240) senesinde Hama'da vefat etmiştir.[1366]

5. Tifâşî (v. 651/1253): 580 tarihinde günümüzde Tunus'un Kafsa kentinde dünyaya gelen Ebü'l-Abbâs Şerefeddin Ahmed b. Yusuf el-Mâlikî et-Tifâşî, henüz küçük yaşlarda Mısır'a gitmiş, orada Abdullatif el-Bağdâdî'den oradan Dımaşk'a geçerek Ebü'l-Yümn el-Kindî ve diğer bazı âlimlerden ders almıştır.[1367] Eğitimini tamamlayınca memleketine dönerek bir süre kadılık yapmıştır. Ailesiyle beraber deniz yoluyla çıktığı Şam yolculuğunda geminin batması sonucu ailesini kaybedince o sırada ordusuyla birlikte Diyarbakır seferinden dönen el-Melikü'l-Kâmil ve ordusuna katılmış, onlarla beraber Mısır'a giderek yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Edebiyat gibi bazı ilimlerin yanında[1368] fıkıh alanında da *Kâdimetu'l-cenâh*

[1359] el-Herâlî Mürsî'ye yakın bir yerleşim yeridir. Bkz. Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.393.
[1360] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.78.
[1361] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.47; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.13.
[1362] Muhammed b. Ruzik et-Terhûnî, **et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî garbi İfrîkyâ I-II,** Dâru İbnü'l-Cevzî, Demmâm, 1426/2005, c.1, 258.
[1363] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.241.
[1364] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.13.
[1365] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.393.
[1366] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.393; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.78. Zehebî'ye göre 637 (1239) senesinde vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.47.
[1367] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1289; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.8, s.188; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.273; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.208.
[1368] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.8, s.188; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.273; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.208.

fî âdâbi'n-nikâh adlı eseri telif eden Tifâşî,[1369] 13 Muharrem 651 (15 Mart 1253) senesinde Kahire'de vefat etmiştir.[1370]

2.1.4. Hanbelî Fakihler

2.1.4.1. Muvaffakuddin İbn Kudâme (v. 620/1223)

Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî (v. 620/1223), İbn Kudâme şeklinde meşhur olan aileye mensuptur.[1371] Filistin'ın yakınlarında bulunan Nablus vilayetinin Cemmâîl köyünde 541 yılının Şâban ayında (Ocak 1147) dünyaya gelen İbn Kudâme, on yaşındayken ailesi ve akrabalarıyla birlikte 551 (1157) yılında Frenklerin zulmünden Dımaşk'a göç etmiştir. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm eğitimini almış ve hıfzetmiş, ileriki yaşlarında ise Hanbelî mezhebinin önemli eserlerinden *Muhtasaru'l-Hırakî*'yi ezberlemiştir. Hâfız Abdulğanî el-Makdisî (teyzesinin oğlu) ile beraber 561 (1167) yılında ilim tahsili için Bağdat'a gitmiş,[1372] orada Abdülkâdir Geylânî'nin medresesinde kalarak kendisinden *Muhtasaru'l-Hırakî* derslerini almıştır. Abdülkâdir Geylânî'nin vefatı üzerine Ebü'l-Feth İbnü'l-Mennî'nin derslerine katılmış ondan da fıkıh, hilâf ve diğer ilimleri okumuştur.[1373] Dört yıl boyunca Bağdat'ta muhtelif ilimler tahsil ettikten sonra Dımaşk'a geri dönmüş ve 574 (1180) yılında hacca gitmiştir. Hac dönüşünde [1374] Bağdat'ta Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî başta olmak üzere toplam yirmi tanınmış hocadan (bunlardan üçü kadın hocalar idi) dersler almıştır.[1375] Daha sonra Bağdat'tan Dımaşk'a

---

[1369] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hamîrî**, er-Ravdu'l-mi'târ fî Haberi'l-Aktâr,** (thk. İhsan Abbas), Müessesetü'n-Nâsır li's-Sakâfe, Beyrut 1400/1980, s.146.

[1370] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1291.

[1371] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.181; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.99; İbn el-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** c.22, s.265; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.256; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.155; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.22, s.265; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.158; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.281; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.177; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.67; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.17, s.23; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed İbn Abdilhâdî ed-Dımaşkî, **Tabakât 'ulemâi'l-hadîs I-IV,** (thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrahim Zeybek), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1417/1996, c.4, s.156; Ferhat Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.141.

[1372] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100.

[1373] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.283; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.156-157.

[1374] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.156-157; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.159.

[1375] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166.

dönen İbn Kudâme, burada telif ve tedris faaliyetlerine başlamış[1376] İbn Salâh eş-Şehrezûrî,[1377] İbn Nukta, Cemâl Ebû Musa İbnulhâfız, Ebû Şâme ve İbnü Neccâr gibi dönemin önde gelen âlimleri ondan ders almıştır.[1378]

Takıyyüddin İbn Teymiyye Dımaşk'a Evzâî'den sonra İbn Kudâme'den daha fakih kimsenin gelmediğini belirtmiştir.[1379] Eser açısından velut âlimlerden olan İbn Kudâme, 1 Şevvâl 620 (28 Ekim 1223) tarihinde Dımaşk'ta 79 yaşında vefat etmiş ve Cebel-i Kâsyûn mezarlığına defnedilmiştir.[1380] Mezhep fıkhını kademeli bir ihtisar işlemine tâbi tutan İbn Kudâme bu çerçevede *el-Muğnî*, *el-Kâfî*, *el-Mukni'* ve *el-'Umde* gibi daha hayattayken rağbet gören eserler telif etmiştir. Eserlerinde tercihlerde de bulunan İbn Kudâme'nin Hanbelî mezhebi tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır.

İbn Kudâme'nin,[1381] fıkıh alanında birçok eseri günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan önemli fürû-i fıkıh eserleri arasında Hırakî'nin *el-Muhtasar*'ına yazmış olduğu *el-Muğnî* isimli şerh eseri bulunmaktadır.[1382] İbn Kudâme'nin fıkıh eğitiminde ders kitabı amacıyla kaleme aldığı orta seviye fıkıh eserlerinden olan *el-Mukni'* isimli eseri[1383] ve *el-Mukni'*ve *'Umde* adlı muhtasarlarının geliştirilmiş hali

---

[1376] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.283 Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166.

[1377] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.141.

[1378] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.167.

[1379] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.158; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.34.

[1380] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.172.

[1381] İbn Kudâme'nin fıkıhdışında hadis, kelâm, Arap dili alanlarında da eserler telif etmiştir. Kelâm alanında telif ettiği eserler: *Lüm'atü'l-i'tikâdi'l-hâdî ilâ sebîli'r-reşâd, İsbâtü sıfati'l-'ulüv, Münâzara fi'l-Kur'âni'l-'azîm, el-Burhân fî beyâni'l-Kur'ân, Zemmü't-te'vîl, Tahrîmü'n-nazar fî kütübi ehli'l-kelâm, el-'Akîde fî 'ilmi't-tevhîd, Risâletü't-tenzîh, Risâle ile'ş-Şeyh Fahriddin İbn Teymiyye fî tahlîdi ehli'l-bid'a fi'n-nâr, es-Sırâtü'l-müstakîm fî isbâti'l-harfi'l-kadîm*. Diğer alanlarda kaleme aldığı eserler: *Muhtasaru 'ileli'l-hadîs, Kun'atü'l-erîb fî tefsîri'l-ğarîb min hadîsi Resûlillâh ve's-sahâbe ve't-tâbi'în, et-Tebyîn fî ensâbi'l-Kureşiyyîn, el-İstibsâr fî nesebi's-sahâbe mine'l-ensâr, Kitâbü't-tevvâbîn, Zemmü'l-müvesvisîn ve't-tahzîr mine'l-vesvese, Kitâbü'l-mütehâbbîne fi'llâh, er-Rikka ve'l-bükâ', Minhâcü'l-kâsıdîn fî fazli'l-hulefâ'i'r-râşidîn, el-Vasıyye, Zemmü mâ 'aleyhi mu'âni't-tasavvuf mine'l-ğınâ ve'r-raks, Tuhfetü'l-ahbâb fî beyâni hükmi'l-eznâb, el-Fevâ'id*. Ayrıntılar için bkz. İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.160; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.168; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.336; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.460; Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", **DİA,** c.20, s.141-142.

[1382] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.168; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.160.

[1383] Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, **el-Mukni',** (thk. Mahmut Arnâvût), Mektebetü's-Sevâdî, Cidde 1421/2000, s.21; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.168; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.160.

olan *el-Kâfî fî fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*[1384] adlı eseri burada zikredilmelidir. Yine Hanbelî mezhebinin görüşlerini başlangıç seviyesindeki talebeler için özetlemiş olduğu küçük hacimli bir eser olan *el-'Umde fi'l-fıkhi'l-Hanbelî*[1385] adlı eseri ve Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî'nin (v. 510/1116) *el-Hidâye* isimli eserinde yer aldığı halde *Muhtasar Hırâkî*'de bulunmayan fıkıh meselerini ihtivâ eden *el-Hâdî (Umdetü'l-hâzım fî mesâili'z-zevâid 'an Muhtasarı ebi'l-Kâsım)* [1386] isimli eseri günümüze ulaşan fürû-i fıkıh eserlerindendir. Onun Ramazan hilâli hakkında *Ahkâmu gammu şehri Ramazân* adlı eserinin Zâhiriyye Kütüphanesi'nde yazma nüshası bulunmaktadır.[1387] Ayrıca mütekellim metoduyla yazmış olduğu önemli fıkıh usûlü kaynaklarından olan *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-menâzır fî usûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed* isimli eseri İbn Kudâme'nin günümüze ulaşan önemli fıkıh usûlü eserlerindendir.[1388] Kaynaklarda İbn Kudâme'ye nisbet edilen ancak günümüze ulaşmayan fıkıh eserleri arasında *el-Mîzân fî usûli'l-fıkıh*,[1389] *Mukaddime fi'l-ferâ'iz*,[1390] *eş-Şâfî*,[1391] *Fetâvâ ve mesâ'ilü mensûre*,[1392] *Menâsikü'l-hac*,[1393] *Kadâyâ 'Alî*, [1394] *Risâle fî mezâhibi'l-erbaa*[1395] ve *Fıkhu'l-İmâm*[1396] adlı eserler bulunmaktadır.

[1384] Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, **el-Kâfî (fî fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel),** (thk. Muhammed Faris ve Mesâd Abdulhamîd es-Sadânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994, c.1, s.14.
[1385] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.160; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.168.
[1386] Ebû Muhammed Muvaffakuddin İbn Kudâme, **El-Hâdî (Umdetü'l-hâzım fî mesâili'z-zevâid 'an Muhtasarı Ebi'l-Kâsım),** (thk. Nureddin Tâlib), Vizâretü'l-Evkâf, Katar 1428/2007, s.35-36.
[1387] Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî, **Mu'cemu musannefâti'l-Hanâbile I-VIII,** Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad, 1422/2001, c.3, s.89.
[1388] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100.
[1389] Tarîkî, **Mu'cemu musannefâti'l-Hanâbile,** c.3, s.88.
[1390] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.460.
[1391] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100.
[1392] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.293.
[1393] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.281; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.460.
[1394] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.157; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.281.
[1395] Tarîkî, **Mu'cemu musannefâti'l-Hanâbile,** c.3, s.76.
[1396] Tarîkî, **Mu'cemu musannefâti'l-Hanâbile,** c.3, s.80.

2.1.4.2. Fahreddin İbn Teymiyye (v. 622/1225)

Hanbelî fakihi Ebû Abdillâh Fahruddin Muhammed b. el-Hadır el-Harrânî, 542 (1148) senesinde Harran'da dünyaya gelmiştir.[1397] On yaşında babasının yanında Kur'ân eğitimini alan İbn Teymiyye, küçük yaşlarında ilme yönelmiş, bir süre Harran'da bulunan fakih ve muhaddislerden eğitim aldıktan sonra Bağdat'a giderek dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Yâkût el-Hamevî (v. 626/1229),[1398] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), İbn Şâtil (v. 581/1185), İbn Abdûs (v. 559/1164) ve İbnü'l-Mennî (v. 583/1187) gibi âlimlerin de aralarında bulunduğu birçok âlimden ilim tahsil etmiştir.[1399] Fıkıh başta olmak üzere birçok ilimde kendisini geliştirdikten sonra memleketi Harran'a dönerek burada Harran Ulu Camii'nde tefsir dersleri[1400] vaaz ve irşad faaliyetlerinin yanında Nûriyye Medresesi'nde ders vermiş ve kendisi de burada bir medrese inşa etmiştir.[1401] Fıkıh, tefsir ve Arap dilinde imâm olduğunu kaydedilen[1402] Fahreddin İbn Teymiyye'den ilim tahsil eden belli başlı âlimler arasında Mecdüddin İbn Teymiyye (v. 652/1254), İbn Nuktâ (v. 629/1231), İbn Neccâr (v. 643/1245), Yâkût el-Hamevî (v. 626/1229) gibi âlimler bulunmaktadır.[1403] Etkili bir hatip olan İbn Teymiyye, Harran'da Hanbelî riyâsetini üstlenmiş gerek halk gerek yöneticiler olsun herkes tarafından kabul görmüştür. Şam Hanbelîleri'nin imamı olan Muvaffakuddin İbn Kudâme ile ilmi konularda mektuplaşarak ferâiz meselelerinde görüş alışverişinde bulunmuş ve bidât ehlinin tekfiri gibi konularda onunla tartışmıştır.[1404] Bidât ehlini tekfir etmeyen İbn Kudâme'yi bu konuda mezhep görüşüne muhalefet etmekle suçlamış, bu konuda

[1397] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.133; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.179; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.406; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.144; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.113; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.9, s.280; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Fahreddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.389.

[1398] Koca, "İbn Teymiyye, Fahreddin", c.20, s.389.

[1399] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.133; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.144; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.323.

[1400] 588 (1192) senesinde Harran Ulu Camii'nde başladığı tefsir derslerini 25 yıl boyunca kesintisiz devam ettirmiş, burada beş defa Kur'ân tefsirini hatmetmiştir. Bkz. Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.144-145.

[1401] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.144.

[1402] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.134.

[1403] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.324.

[1404] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.179.

aralarında mektuplaşmalar olmuştur.[1405] Fahreddin İbn Teymiyye 11 Safer 622 (22 Şubat 1225) senesinde Harran'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.[1406]

Başta fıkıh olmak üzere birçok alanda eserleri olan İbn Teymiyye,[1407] Hanbelî fıkhında büyükten küçüğe doğru *Telhîsü'l-matlab fî telhîsi'l-mezheb, Terğîbü'l-kâsıd fî takrîbi'l-makâsıd* ve *Bülğatü's-sâğıb ve buğyetü'r-râğıb* adında eserler kaleme almıştır.[1408] Gazzâlî'nin birbirinin muhtasarı olan *el-Basît, el-Vasît ve el-Vecîz* adlı eserlerinin bir benzeri olan bu eserlerin en küçüğü olan *Bülğatü's-sâğıb* günümüze ulaşmıştır.[1409] Yine Kelvezânî'in (v. 510/1116) *el-Hidâye* adlı eserin yarım kalmış şerhi[1410] ve hac menâsikine dair *Kitâbu'l-menâsik* adında bir çalışması olduğu kaydedilmektedir.[1411] İbn Teymiyye ayrıca Gazzâlî'nin *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserini telhis (özetleme) etmiş ve ferâiz alanında *el-Muvazzih fi'l-ferâiz* adında bir eser kaleme almış[1412] ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır.

2.1.4.3. Bahâ el-Makdisî (v. 624/1226)

Abdurrahman b. İbrahim b. Ahmed el-Makdisi, Nablus yakınlarındaki Savya köyünde 555 (1160) yılında doğmuştur.[1413] Küçük yaşta ailesiyle birlikte Haçlılar'ın zülmünden gizlice Dımaşk'a hicret ettiği, burada okumaya başladığı ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği belirtilmiştir. Küçük yaştayken annesi vefat eden Bahâ el-Makdisî ile halası ilgilenmiş ve onu ilme yönlendirmiştir.[1414] 572 (1176) yılında ilim amacıyla Harran'a gitmiş, fakih Ahmed b. Ebi'l-Vefâ'dan fıkıh eğitimini almış, ardından Bağdat, Meraga ve Musul'a gitmiştir. Çalışma azmi, gayreti ve çalışkanlığı sebebiyle

---

[1405] Mektuplardaki detaylar için bkz. İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.326.
[1406] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, c.45, s.135; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.406
[1407] Onun tefsir alanında *et-Tefsîru'l-kebîr* adında otuz ciltten fazla olan hacimli bir eser yazdığı, ayrıca hutbe ve vaaz alanında eserleri olduğu kaydedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.179; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.145; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.113.
[1408] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.145; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.113; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.9, s.280.
[1409] Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd tarafından tahkik edilen bu eser, Dâru'l-Âsime'de neşredilmiştir.
[1410] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.144.
[1411] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.244.
[1412] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.144.
[1413] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.271; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.523; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.5, s.112.
[1414] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200, Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193.

oradaki hocaların gönlünü ve takdirini kazanmış olan Bahâ el-Makdisî, fıkıh, hadis ve kıraat alanında birçok alimden faydalandıktan sonra tekrar Harran'a geri dönmüştür.[1415] Bir süre Harran'da kaldıktan sonra Dımaşk'a geçmiştir. Bu seyahatleri boyunca Bağdat'ta İbnü'l-Mennî'den, Dımaşk'ta Kemâleddin eş-Şehrezûrî'den (v. 572/1176) fıkıh ve hilâf eğitimini alan Bahâ el-Makdisî, Harran'da İbn Abdûs'tan (v. 559/1164) Ebü'l-Hattâb Kelvezânî'nin (v. 510/1116) *el-Hidâye* adlı eserini okumuştur.[1416] Dımaşk'ta Muzafferî Camisi'nde ders veren[1417] aralarında Diyâuddin el-Makdisî ve Birzâlî'nin de bulunduğu çok sayıda talebe yetiştiren Makdisî, 7 Zilhicce 624'te (18 Kasım 1227) Dımaşk'ta vefat etmiş ve Cebelikâsiyûn mezarlığına defnedilmiştir.[1418]

Makdisî,[1419] fıkıh alanında iki şerh kaleme almıştır. Şerhlerden biri İbn Kudâme'nin *el-Umde* adlı eserine yazdığı *el-Udde Şerhu'l-Umde* isimli eserdir. Diğeri de İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* adlı eserine yazdığı *Şerhu'l-Mukni'* adındaki şerhtir.[1420]

2.1.4.4. Mecdüddin İbn Teymiyye (v. 652/1254)

Asıl adı Şeyhü'l-İslâm Mecdüddin Ebü'l-Berekât Abdüsselâm b. Abdillâh b. Ebî'l-Kâsım b. el-Hadır b. Muhammed b. Ali İbn Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî'dir. Fahreddin İbn Teymiyye'nin amcazadesi, Şeyhü'l-İslâm Takiyyüddin Ahmed İbn Teymiyye'nin de dedesidir. 590/1193 yılında Harran'da doğmuştur. Zekâsı, pek çok ilme olan vukufiyeti, hafızası ve Hanbelî mezhep fıkhına hakimiyetinin yanında diğer mezheplerin fıkhına hakimiyeti ile öne çıkan Mecdüddin İbn Teymiyye[1421] ilmî bir

---

[1415] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57.
[1416] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193.
[1417] İbn el-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** c.4, s.385.
[1418] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.196.
[1419] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.271.
[1420] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193; İbnü'l-Müflih, Ebû İshak Burhânüddin İbrâhîm b. Muhammed er-Râmînî ed-Dımaşkî, **el-Maksadü'l-erşed fî zikri ashâbi('l-İmâm) Ahmed I-III,** (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn), Mektebetü'r-Reşîd, Riyad 1410/1990, c.2, s.78. Daha fazla bilgi için bk. Mahsum Aslan, "Hanbelî'lerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları",İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran, ed. Kasım Şulul vd., Berikan Yayınları 2019, Ankara, ss.294-319, s.302.
[1421] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.291; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.127; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.303; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.2; İbnu'l-'İmad, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.443; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.260; Uleymî Ebü'l-Yümn Mücîrüddin Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Makdisî, **ed-Dürrü'l-mündad fî ashâbi'l-İmâm Ahmed I-II,**

ortamda yetişmiş daha çocuk yaşındayken amcası Fahreddin İbn Teymiyye'den fıkıh eğitimi almıştır.[1422] Sonra 603 (1207) senesinde amcasının oğlu Seyfeddin Abdülganî ile Bağdat'a giderek Ebû Bekir b. Guneyme'den (v. 611/1214) fıkıh, Fahr İsmâil'den usûl (v. 610/1213), Ebü'l-Bekâ el-Akberî'den (v. 616/1219) ferâiz ilmini öğrenmiştir.[1423] Ayrıca Ahmed b. Sükeyne (v. 607/1210), Hâfız b. Ahder (v. 611/1214), Abdulaziz b. Muneynâ (v. 612/1215), Yûsuf b. Kâmil (v. ?), İbn Taberzed (v. 607/1210) ve bölgenin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.[1424] Daha sonra ilmi amaçlarla tekrar Bağdat'a giden İbn Teymiyye, bölgenin âlimleriyle görüşerek ilmini artırmıştır.[1425] İbn Teymiyye Harrân Camii'nde imam ve hatipliğinin yanı sıra Nûriyye Medresesi'nde ders vermiştir.[1426] Fıkıh başta olmak üzere Arap dili, hadis ve kıraat ilimlerinde derinleşen İbn Teymiyye birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında başta Şemseddin Ebû Abdullah el-Harrânî (v. 675/1276),[1427] Tâcuddin Ebü'l-Fadl el-Câberî (v. 706/1306),[1428] İbnü'r-Redî el-Makdisî (v. 738/1337)[1429] ve Şerefeddin Ebû Muhammed Dimyâtî (v. 705/1305) gibi âlimler bulunmaktadır.[1430] Hanbelî mezhebi literatürüne büyük katkısı olan Mecdüddin İbn Teymiyye, 652/1254 senesinde Harran'da vefat etmiş[1431] ve Cenâne kabristanına defnedilmiştir.[1432]

Hanbelî mezhep fukahâsı tarafından farklı görüş belirtilen bir meselede hangi görüşün tercih edilmesi gerektiği hususunda mezhep kaynaklarında bilgi bulmak mümkündür. Bu konuda Hanbelî literatürü incelendiğinde mezhep içinde "şeyhayn" terimiyle Mecdüddin İbn Teymiyye-Muvaffakuddin İbn Kudâme kastedilir.[1433]

(Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), el-Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1412/1992, c.1, s.394; Şevkânî, **Neylü'l-evtâr,** c.1, s.16; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.324; Celal Kırca, "İbn Teymiyye, Mecdüddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.390-391.

[1422] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.127.

[1423] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.293; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.304; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.324.

[1424] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.303; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.129; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.360.

[1425] Şevkânî, **Neylü'l-evtâr,** c.1, s.16; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.293.

[1426] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.145; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.323.

[1427] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.4, s.56.

[1428] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.146.

[1429] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.10, s.158.

[1430] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.128.

[1431] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.33; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.293; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.323.

[1432] Uleymî, **ed-Dürrü'l-mündad fî ashâbi'l-İmâm Ahmed,** c.1, s.395.

[1433] Aslan, "Hanbelî'lerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları", s.313.

"Şeyhayn"ın ihtilâf etmesi durumunda ise bu iki fakihin görüşleri arasında İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795/1393) tercih ettiği görüş muteber sayılmaktadır.[1434] İbn Teymiyye'nin "şeyhayn" olarak kabul edilmesi ve meselelerde birinci konumda tercih edilmesi onun Hanbelî fıkhındaki önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Hadis, tefsir ve kıraat gibi ilimlerde eser kaleme alan İbn Teymiyye'nin en çok eser verdiği alan fıkıhtır.[1435] Fıkıh ile ilgili eserlerinin büyük çoğunluğu günümüze ulaşmış, bazı eserleri ise ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Günümüze kadar gelen eserlerinden biri ahkam hadislerine dair telif ettiği *el-Ahkâmü'l-kübrâ* adlı eserdir. Bunun dışında kaynaklarda zikredilen *Münteha'l-ğâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eseri Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin (v. 510/1116) Hanbelî fıkhına dair yazdığı *el-Hidâye*'nin şerhidir.[1436] İbn Recep el-Hanbelî bu eserin dört cildinin (hac bölümüne kadar) temize çekilmiş olduğunu, geri kalanın ise müsvedde halde kaldığını belirtir.[1437] Ahkâma dair telif ettiği *el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ,*[1438] Hanbelî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Muharrer fi'l-fıkh,*[1439] fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *el-Müsevvede fî usûli'l-fıkh*[1440] ve kütüphanelerde yazma nüshâları bulunan *el-Mahzen fi'l-fıkh*[1441] gibi Hanbelî fıkhına katkıları olan önemli eserleri de günümüze ulaşmıştır.

2.1.4.5. İbn Abdülkavî (v.699/1299)

Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdülkavî el-Makdîsî el-Merdâvî el-Hanbelî 630 (1233) yılında Merda'da[1442] dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini köyündeki

---

[1434] Ebü'l-Hasen Alâeddin Alî b. Süleymân el-Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf I-XII,** Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty., c.1, s.17.

[1435] Yazarın fıkıh dışındaki eserleri arasında mevzu hadislerle ilgili *Kitâb fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a elletî yervîha'l-'âmme ve'l-kussâs 'ale't-turukât*, Kur'ân ayetlerini tefsir eden hadislerlerle ilgili *Etrâfü ehâdîsi't-tefsîr,* kıraat ilmine dair *Urcûze fî 'ilmi'l-kırâ'e* adlı eserler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Kırca, "İbn Teymiyye, Mecdüddin", c.20, s.390-391.

[1436] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.128.

[1437] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.6.

[1438] Muhammed Hâmıd el-Fakî tarafından tahkik edilen eser, el-Mektebetü't-Ticâri el-Kübrâ tarafından 1931 yılından yayınlanmıştır.

[1439] Ebü'l-Berekât Mecdüddin Abdüsselâm b. Abdillâh el-Harrânî**, el-Muharrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-II,** el-Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1404/1984, c.1, s.1.

[1440] Tek cilt halinde yazılmış olan esere oğlu Abdülhâlim daha sonra torunu Takiyyüddin İbn Teymiyye eklemelerde bulunmuştur. Muhammed Muhyiddin el-Hatîb tarafından 1983 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

[1441] Merkez Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No: 32530.

[1442] Merdâ, Kudüs kuzeyinde yer alan Nablus yakınlarında bir köydür. Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.5, s.104.

âlimlerden aldıktan sonra ilmi seferlere çıkarak birçok âlimden ders almıştır. Fıkıh ilminin yanı sıra Arap dili ve hadis ilminde de kendini yetiştirmiş olan Merdâvî, Dımaşk'ta bulunan Sâlihiyye Medresesi'nde,[1443] Dâru'l-Hadîs (Eşrefiyye) ve Kasiyûn'daki Hanbelî medreselerinde ders vermiştir.[1444] Öğrencileri arasında Takıyyüddin İbn Teymiyye (v. 728/1328) ve Zehebî (v. 748/1348) gibi âlimler bulunmaktadır.[1445] Birçok eser kaleme alan İbn Abdülkavî, 12 Rebiulevvel 699 (7 Aralık 1299) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiş ve Kâsiyûn dağı eteklerinde defnedilmiştir.[1446]

İbn Abdülkavî'nin telif ettiği eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Kaynaklarda kaleme aldığı eserler arasında zikredilen Mu'zamüddin Ebû Abdullah es-Sâmerrî'nin (v. 616/1219) furuk[1447] alanında telif ettiği *Kitâbu'l-furûk 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed bin Hanbel* adlı eserinin nazmı olan *Nazmü'l-Furûk* adlı eseri ve *Tabakâtü'l-Hanâbile* adlı eserinin matbu ya da yazma nüshalarına ulaşılmamıştır. İbn Abdülkavî'nin fıkıh ilminde telif ettiği diğer eserlerden biri de *Mecmau'l-bahreyn*'dir.[1448] Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* adlı eserinin yarım kalmış şerhi olduğu belirtilen *Mecmau'l-bahreyn*[1449] adlı esere Merdâvî, *el-İnsâf* adlı eserinde atıflarda bulunmuştur.[1450] Kütüphane eser taramalarında karşılaşmadığımız bu eserin de günümüze ulaşmadığını düşünmekteyiz. Fıkha dair yazdığı ve günümüze ulaşan eserleri de vardır. *İkdü'l-ferâid ve kenzü'l-fevâid* ve *Kitâbü'l-Âdâb*[1451] adlı eserleri bunlardan sayılır.

[1443] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.270.
[1444] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.789; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.460.
[1445] Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Fârikî ed-Dımaşkî, **el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn,** (thk. Muhammed Habib Heyle), el-Mektebetü's-Sıddîk, Tâif 1408/1988, s.241.
[1446] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.460.
[1447] Şekli olarak birbirine benzeyen ancak hükmü farklı olan meseleleri ele alan furûk ilimini Suyûtî "tasvir ve mana bakımından birine benzeyen ancak hüküm ve illet bakımından birbirinden farklılık gösteren sanat" şeklinde tarif etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Fazl el-Hafız Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir,** Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, s.161.
[1448] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.309; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.139.
[1449] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.309; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.308.
[1450] Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.24.
[1451] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.309; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.139.

2.1.4.6. İbnü's-Sayrafî (v. 678/1279)

İbnü'l-Hübeyşî adıyla da bilinen Cemâleddin Yahya b. Ebî Mansûr el-Harrânî el-Hanbelî 583 (1187) senesinde Harran'da dünyaya geldi ve devrinin büyük âlimlerinden tahsil gördü.[1452] Burada Abdülkâdir Ruhâvî (v. 612/1215) ve Fahreddin İbn Teymiyye (v. 622/1225) ve başka âlimlerden tahsil gördükten sonra ilmi seyahatlere çıktı. 607 senesinde Bağdat'a giderek burada İbn Guneyme, (v. 611/1214) Fahreddin Ezcî (v. 620/1223) ve Ebü'l-Bekâ el-Akberî'den (v. 616/1219) fıkıh, İbn Taberzed (v. 607/1210) ve Hâfız b. Ahder'den (v. 611/1214) hadis ve başka âlimlerden ders almıştır. Ayrıca Musul'a da giderek orada birçok âlimden ders almıştır. Daha sonra Dımaşk'a giden İbnü's-Sayrafî, burada Muvaffakuddin İbn Kudâme'den fıkıh,[1453] Ebü'l-Yümn el-Kindî, Ebü'l-Kâsım Harestânî ve başka âlimlerden hadis eğitimi almıştır.[1454] Bu ilmî seyahatlerin ardından Dımaşk'a yerleşen İbnü's-Sayrafî vefatına kadar bütün zamanını medreselerinde talebe okutarak, eser telif ederek ve fetva işleriyle geçirmiştir.[1455] Kendisinden Takıyyüddin İbn Teymiyye (v. 728/1328), Hâfız ed-Dimyâtî (v. 705/1305), Hâfız el-Hârisî (v.675/1276) Ebi'l-Feth el-Ba'lî (v. 709/1309) gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. 678 (1279) yılında vefat eden İbnü's-Sayrafî,[1456] fıkıh alanında *Nevâdiru'l-mezheb, Deâimu'l-İslâm fî vucûbi'd-duâ' li'l-imâm, İntihâzu'l-furas fî men effâ bi'r-ruhas, Ukûbâtu'l-cerâim* adında eserler kaleme almıştır.[1457]

2.1.4.7. Ebü'l-Ferec İbn Kudâme (v. 682/1283)

Âlimleriyle şöhret bulmuş İbn Kudâme ailesinden olan Ebü'l-Ferec Şemseddin Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî, Hanbelî mezhebinin önemli

---

[1452] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.314; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.١٤٩; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.3, s.88; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.632; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.173; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.233.

[1453] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.١٤50; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.3, s.88.

[1454] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.315.

[1455] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.3, s.88.

[1456] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.152; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.315; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.3, s.88; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.233; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.173.

[1457] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.152; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.315; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.173.

fakihlerindendir.[1458] Dımaşk'ın Cebel-i Kâsyûn eteklerinde bulunan mahallede 597 senesi Muharrem ayında (Ekim 1200) dünyaya gelmiştir.[1459] Başta babası Ebû Ömer Muhammed ile amcası Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin yanında sonra Seyfeddin el-Âmidî, Ebû Hafs İbn Taberzed, Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Harestânî (v. 614/1217), Ebü'l-Yümn el-Kindî, İbn Melâib, Ziyâeddin el-Makdisî, Kâdî Es'ad b. Müneccâ ve Ebü'l-Mecd el-Kazvînî gibi âlimlerin yanında ders okumuştur.[1460] Hanbelî mezhebinin Dımaşk riyaseti ve kâdılkudâtlığına getirilen İbn Kudâme, yaklaşık on iki yıl bu görevi sürdürmüş sonra istifa ederek kendini telif, fetva ve tedris faaliyetlerine vermiştir.[1461] Talebeleri arasında Nevevî, Takıyyüddin İbn Teymiyye, Zehebî, Ebü'l-Feth İbnü'l-Hâcib, Birzâlî, Mizzî, İbnü'l-Habbâz, Ebû Bekir el-Münâvî ve Ebû İshak el-Fezârî gibi âlimler bulunmaktadır.[1462] Dımaşk'ta 682 senesi Rebîülâhir ayının son günü (27 Temmuz 1283) bir salı gecesi vefat eden İbn Kudâme, Cebel-i Kâsyûn eteğinde bulunan kabristanda babasının yanına defnedilmiştir.[1463] Ebü'l-Ferec İbn Kudâme'nin günümüze ulaşan tek fıkıh eseri amcası Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* adlı eserine yazmış olduğu *eş-Şerhu'l-kebîr* isimli şerhidir.[1464] Kaynaklarda kendisine nispet edilen *Teshîlü'l-matlab fî tahsîli'l-mezheb*[1465] adlı eserin *eş-Şerhu'l-kebîr* olduğu nakledilmiştir.[1466]

[1458] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.143; Zehebî, **el-'İber** c.3, s.350; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.657; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.106; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.148; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.358; Aynî, **'İkdü'l-cümân,** c.2, s.194; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.329; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.169; Ferhat Koca, "İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.138.

[1459] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.106.

[1460] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.657; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.143; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.106.

[1461] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.143.

[1462] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.107.

[1463] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.660.

[1464] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.358; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.149; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.658; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.329.

[1465] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.525; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.170.

[1466] Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî "Dirâsetün fî târîhihi ve simâtihi ve eşheru alâmihi ve müellifâtihi",** Müessesetü'r-Risâle, 1423/2002, c.2, s.291.

2.1.4.8. İbn Hamdân el-Harrânî (v. 695/1295)

Hanbelî fakihlerinden olan Ebû Abdillâh Necmeddin Ahmed b. Hamdân el-Harrânî en-Nümeyrî 603/1207 senesinde Harran'da dünyaya gelmiştir.[1467] İbn Hamdân, ilim ehli bir ailede yetişmiş İbn Cümey' el-Harrânî'den (v. 628/1230) Âmidî'nin *Müntehe's-sul fî ilmi'l-usûl* ve İbnü'l-Mennî'nin *el-Cedelü'l-Kebîr* adlı eseri okumuştur.[1468] Nâsihuddin b. Ebi'l-Fehm el-Harrânî'den (v. 634/1236) Hırakî'nin (v. 334/946) *el-Muhtasar*'ı, Kelvezânî'nin (v. 510/1116) *el-Hidâye'*si ve Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (v. 620/1223) *el-'Umde fi'l-fıkhi'l-Hanbelî* adlı eserini okumuştur.[1469] Birçok öğrenci yetiştiren İbn Hamdân'ın öğrencileri arasında Şerefeddin ed-Dimyâtî (v. 705/1306), Kadı Sadeddin el-Hârısî (v. 711/1311) ve oğlu İbn Mesud el-Hârisî (v. 732/1332), Zeynüddin İbnü'l-Habîb (v. 726/1326), Fethuddin b. Seyyidi'n-Nâs (v. 734/1334), Kutbuddin Abdulkerim (v. 735/1335), Alemüddin el-Birzâlî (v. 739/1338) ve Cemâleddin el-Mizzî (v. 742/1341)[1470] gibi dönemin tanınmış âlimleri bulunmaktadır. Kahire'de kâdılkudât nâipliğini de yapan İbn Hamdân, ömrünün sonlarında gözlerini kaybetmiş[1471] ve 6 Safer 695 (15 Aralık 1295) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.[1472]

Hanbelî fakihler İbn Hamdân'ın ilminin yanı sıra onun mezhep fıkhına büyük katkılarından söz ederler. Nitekim Merdâvî, Hanbelî fakihler arasında mezhep görüşünde ihtilâf bulunduğunda bu görüşlerden hangisinin esas alınacağı konusunda Muvaffakuddin İbn Kudâme, Mecdüddin İbn Teymiyye, Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, Şemseddin İbn Müflih, Ebû Abdullah Siraceddin ed-Düceylî, İbn Hamdân ve

---

[1467] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.233; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.241; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.385; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.267; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.748; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.223; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.1, s.99; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.1, s.290; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.142; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.211; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.119; M. Kâmil Yaşaroğlu, "İbn Hamdân", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.19.

[1468] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.380.

[1469] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.292; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.442.

[1470] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.241; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.224.

[1471] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.749.

[1472] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.233; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.385; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.1, s.100.

Takiyyuddin İbn Teymiyye'nın görüşlerinin esas alınacağını belirtmektedir.[1473] İhtilaf durumunda İbn Hamdân'ın görüşlerinin esas alınması onun mezhepteki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

İbn Hamdân'ın günümüze ulaşan ve Hanbelî fıkıh literatürüne önemli katkılar sağlayan eserleri arasında fetva usûlüne dair telif ettiği *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*[1474] adlı eseri ve Hanbelî fıkhına dair *er-Ri'âyetü'l-kübrâ* ve *er-Ri'âyetü's-suğrâ* adlı eserleri bulunmaktadır. İbn Hamdân'ın fıkıh alanında kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan, ancak neşredilmeyi bekleyen önemli çalışmaları da bulunmaktadır. Onun fürû-i fıkıh alanında kaleme aldığı *el-Îcâz,*[1475] Kelvezânî'nin *el-Hidâye* isimli eserinin şerhi olan *el-Kifâye min şerhi'l-Hidâye,*[1476] *el-Ğâyetü'l-kusvâ şerhu'r-Ri'âyeti'l-kübrâ*[1477] *el-Mu'temed,*[1478] *Nihâyetü'l-Mübtediîn,*[1479] *Şerhü'l-Mukni'*[1480] ve *el-Câmi'u'l-muttasıl fî mezhebi Ahmed* adlı eserleri neşredilmiştir.[1481]

İbn Hamdân'ın fıkıh ilmine dair telif ettiği eserlerden bazıları günümüze ulaşmamıştır. Bu eserlerin başında İbn Bedrân'ın bir fıkıh meselesinde atıfta

---

[1473] İbn Hamdân ve Takiyyuddin İbn Teymiyye'nın ihtilaf etmesi durumunda genellikle Şemseddin İbn Müflih'in görüşleri tercih edilir. Onun görüş belirtmediği durumlarda "Şeyhayn" olarak bilinen Muvaffakuddin İbn Kudâme ve Mecdüddin İbn Teymiyye'nin ittifak ettiği görüş, bunların da ihtilafı durumunda Şeyhayn'den Ebû Abdullah Siraceddin ed-Düceylî'nin veya Takiyyuddin İbn Teymiyye'nın tercihine muvafık olan görüş tercih edilir. Bu âlimlerin tercihlerinde muvafakat bulunmaması durumunda Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin, onun görüş belirtmediği durumlarda Mecdüddin İbn Teymiyye'nin görüşü tercih edilir. İbn Kudâme ile İbn Teymiyye konuyla ilgili görüş belirtmemişse bu durumda sırasıyla Düceylî, İbn Hamdân ve Takiyyuddin İbn Teymiyye'nın görüşleri esas alınır. Bkz. Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.17.

[1474] Fetvâ usûlu ile ilgili yazılmış önemli bir eser olan *Sıfatü'l-fetvâ*, eş-Şeyh Nasirüddin el-Elbânî tarafından hadisleri tahric edilerek tahkik edilmiş ve Dımaşk'ta el-Mektebetü'l-İslâmiyye tarafından (1380/1961) basılmıştır.

[1475] Kitap, Ebî Cennet el-Hanbelî (Mustafa b. Muhammed Salâhiddin b. Mensî el-Kabbânî) tarafından tahkik edilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Aslan, Hanbelî'lerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları, s.305-306.

[1476] Ebî Cennet el-Hanbelî (Mustafa b. Muhammed Salâhiddin b. Mensî el-Kabbânî) tarafından tahkik edilmiştir.

[1477] Ebî Cennet el-Hanbelî (Mustafa b. Muhammed Salâhiddin b. Mensî el-Kabbânî) tarafından tahkik edilmiştir.

[1478] Ebî Cennet el-Hanbelî (Mustafa b. Muhammed Salâhiddin b. Mensî el-Kabbânî) tarafından tahkik edilmiştir.

[1479] İbn Hamdân'ın bu eseri, Nâsır b. Suud b. Abdullah es-Selâme tarafından tahkik edilmiş olup, 2004 yılında Mektebetü'r-Rüşd tarafından basılmıştır.

[1480] İbn Kudâme el-Makdisî'nin "Mukni'" adlı eserin şerhidir. 4 cilttir. Ebî Cennet el-Hanbelî (Mustafa b. Muhammed Salâhiddin b. Mensî el-Kabbânî) tarafından "Kitabü'z-Zekât" cildi tahkik edilmiştir.

[1481] Ebî Cennet el-Hanbelî (Mustafa b. Muhammed Salâhiddin b. Mensî el-Kabbânî) tarafından tahkik edilmiştir.

bulunduğu *el-Mukni'* isimli eseri[1482] ve İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* adlı eserinin ihtisarı olduğu kaydedilen *et-Takrîb*[1483] adlı eseri gelmektedir. Bunun dışında *el-İfâdât bi ahkâmi'l-ibâdât* adlı eseri,[1484] hilâf alanında yazılmış kapsamlı bir eser olduğu belirtilen *Nihâyetü'l-merâm fî mezâhibi'l-enâm,*[1485] Hırakî'nin *el-Muhtasar* adlı eserine yazılmış bir şerh olduğu tahmin edilen *Şerhu'l-Hırakî,* Kelvezânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin muhtasarı olduğu düşünülen *Zübdetü'l-Hidâye*[1486] ve fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *el-Vâfî*[1487] adlı eserleri fıkıh ilmine dair yazdığı eserlerden olup günümüze ulaşmayanlardandır.

2.1.4.9. Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ (v. 695/1296)

Ebü'l-Berekât Zeynüddin el-Müneccâ b. Osman, 631 (1233) yılında dünyaya gelmiştir.[1488] Ders aldığı fakihler arasında Muvaffakuddin İbn Kudâme (v. 620/1223), Kemâleddin et-Tiflisî (v. 672/1274), Alemüddin es-Sehâvî (v. 643/1245) gibi fakihler bulunmaktadır.[1489] İlim ehli bir aileden gelen İbnü'l-Müneccâ'nın[1490] amcası Şemseddin Ömer ile dedesi Es'ad, Harran'da kadılık yapmış, babası İzzeddin Osman da tedris işiyle uğraşmıştır. Hanbelî mezhebinin riyâseti ve Dımaşk kadılığının yanında orada bulunan Mismâriyye Medresesi müderrisliğini yapmış ve birçok fakih

---

[1482] İbn Bedrân, Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müesseserrisâle, Beyrut 1401/1981, s.153, 465.

[1483] Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.25. Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300.

[1484] Merdâvî, **el-İnsâf,** c.1, s.16; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300. İbn Hamdân'ın ibadetle ilgili yazdığı, Hanbelî mezhebinin bu konularda sahih, meşhûr, sarih, meşkûr, amel edilen görüşlerini ele alır. Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Ba'lî (v. 709/1309) tarafından ihtisar edilmiştir. Ayrıca bu eseri Muhammed İbn Bedrân ed-Dımaşkî (v. 1083/1672) de *Muhtasaru'l-İfâdât* isimiyle kaleme almış olduğu ibadet bölümünün muhtasarı günümüze ulaşmıştır (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2017).

[1485] İbn Hamdân (Dirâse Bölümü), **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.50.

[1486] İbn Hamdân, (Dirâse Bölümü), **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.49.

[1487] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.748; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.268.

[1488] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.94; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.279; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.271; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.335; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.26, s.11; İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.419; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022.

[1489] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.279; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.26, s.11; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.271; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.335; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022.

[1490] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.278; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022; Cengiz Kallek, "İbnü'l-Müneccâ", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.154.

yetiştirmiştir.[1491] Derslerine katılanlar arasında Takiyyuddin İbn Teymiyye (v. 728/1328), İbnü'l-Fahr (v. 634/1236) ve Zehebî (v. 748/1348) gibi âlimler bulunmaktadır.[1492] Nâfile oruç ve namazları kaçırmadığı kaydedilen İbnü'l-Müneccâ, Emeviyye Camii'nde el-Medresetü'l-Müneccâiye[1493] adındaki zâviyede otuz sene ücret almadan ders vermiştir.[1494] 4 Şaban 695 (7 Haziran 1296) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiş ve Kasiyûn mezarlığına defnedilmiştir.[1495]

Yazarın Ebü'l-Berekât Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *Mukni'* adlı eserine yazdığı *el-Mümti' şerhu'l-Mukni'*[1496] adında bir şerhi vardır.[1497] İbnü'l-Müneccâ'nın diğer bir eseri ise Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl* adlı eserine yazdığı *Şerhu'l-Mahsûl*'dur.[1498] Fıkıh usûlune dair olan bu eserin tamamlanmadığı belirtilmiştir.[1499]

2.1.4.10. Diğer Hanbelî Fakihleri

1. Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye (v. 603/1207): Asıl adı Abdülhalim b. Muhammed olan Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye, 573 (1177) senesinde Harran'da dünyaya gelmiştir.[1500] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), İbn Sükeyne (v. 607/1210), Zekiyyüddin el-Münzirî (v. 656/1258) başta olmak üzere birçok âlimden ders alan Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye,[1501] fıkıh ve usûlü, hilâf, felsefe ve diğer aklî ilimlerde öne çıkmış, 6 Şevval 603 (6 Mayıs 1207) tarihinde Harran'da otuz yaşındayken vefat etmiştir.[1502] Babası Fahreddin İbn Teymiyye onun fıkıh alanında *ez-Zahîre* adında bir eser telif ettiğini belirtmiştir.[1503]

[1491] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.91.
[1492] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.279.
[1493] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.94.
[1494] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.26, s.11.
[1495] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.280; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.335.
[1496] https://waqfeya.net/book.php?bid=3427 (Erişim 20.01.2020).
[1497] Bu eserin yazma nüshalarından biri (I-II. cildi) Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 4662, 5128), diğeri ise (III-IV. cildi) Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 1134, 1192) kayıtlıdır. Eserin bir nüshası da Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "İbnü'l-Müneccâ", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.154.
[1498] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.4, s.1580.
[1499] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.278.
[1500] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.74; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.181; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.196; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.19.
[1501] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.19.
[1502] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.74; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.181.
[1503] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.74.

2. Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ (v. 606/1209): Vecîhuddin Es'ad b. Müneccâ ed-Dımaşkî el-Hanbelî, Ebü'l-Hattâb'ın (v. 510/1116) Hanbelî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Hidâye* adlı eserine *en-Nihâye* adında bir şerh yazmıştır.[1504] Bu şerh dışında *el-Hulâsâ fi'l-fıkh* ve *el-Umde fi'l-fıkh* adındaki eserler kendisine nisbet edilmiştir. Vecîhuddin, Dımaşk'ta bulunan Mismâriyye Medresesi'nde ders vermiştir.[1505]

3. Ruhâvî (v. 612/1215): 536'da (Ocak 1142) Ruhâ'da (Şanlıurfa) doğan Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Abdillâh el-Hanbelî hadis hafızlarındandır.[1506] Ruhâvî, ilk öğrenimine nisbesini aldığı Ruha'da başlamış sonra ilmî seyahatlere çıkarak hadis âlimlerinin ders halkalarına katılmış ve aralarında İbn Nukta, Zekiyyüddin Birzâlî, Diyâuddin el-Makdisî gibi tanınmış kişilere ders vermiştir.[1507] Hadis alanında kaleme aldığı eserleri ile bilinen Ruhavî, fıkıh alanında *el-Ferâiz ve'l-hisâb* adında bir eser yazmıştır. Harran'da 612 (1215) yılında vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[1508]

4. İmâd el-Makdisî (v. 614/1217): 543 (1148) senesinde[1509] Cemâil'de dünyaya gelen Ebû İshâk İbrâhim b. Abdilvâhid el-Hanbelî, daha sonra ailesi ve akrabaları ile Dımaşk'a göç etmiştir.[1510] Abdulgani el-Makdisî'nin kardeşi olan İmâd el-Makdisî, Dımaşk'ta Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176), Ebü'l-Mekârim Abdulvâhid b. Hilâl (v. 565/1169), Ebû Temîm Selmân b. Alî er-Rahbî (v. 569/1174) gibi âlimlerden ders almıştır. Daha sonra Bağdat'ta Ebü'l-Feth İbnü'l-Mennî (v. 583/1187), Salih b. Mübarek b. Rihle (v. 572/1176), Şehde el-Kâtibe (v. 574/1177), Ebü'l-Hasan Abdulhak el-Yûsûfî (v. 575/1178); Musul'da Ebü'l-Fazl Abdullah b. Ahmed el-Hatîb (v. 578/1182) gibi âlimlerin derslerine katılmıştır.[1511] Fıkıh ilminin yanında Nahiv ve

---

[1504] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022.
[1505] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.14; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.37; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.101.
[1506] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.74; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.121; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.69; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.292; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.40.
[1507] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.121; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.74.
[1508] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.69; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.74; Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn,** c.5, s.292; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.40.
[1509] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.199; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mirât**, c.22, s.219; Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.413; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.105.
[1510] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mirât**, c.22, s.219; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.183; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.47; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.105; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.1, s.227; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.56; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.200.
[1511] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.183; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.448.

Kur'ân ilimlerinde de öne çıkan İmâd el-Makdîsî'nin, Hırakî'nin *el-Muhtasar*'ı, Kelvezânî'nin *el-Hidâye*'sini ezberlediği ve Emevî Camii'nde sabah namazından yatsı vaktine kadar ders verdiği nakledilmektedir.[1512] Tasavvuf ve takvâsıyla bilinen İmâd el-Makdisî, aralarında Diyâuddin el-Makdisî, Birzâlî, Zekiyyüddin el-Münzirî gibi büyük âlimlerin de bulunduğu pek çok talebeye ders vermiştir.[1513] Fıkıh alanında *el-Furûk fi'l-mesâili'l-fikhiyye* ve tamamlanmamış olan *el-Ahkâm* adında iki eser kaleme almıştır[1514] İmâd el-Makdisî, 16 Zilkade 614 (14 Şubat 1218) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1515]

5. İbnü'l-Müşebbek (v. 620/1223 sonrası): İbnü'l-Müşebbek olarak bilinen Kemaleddin Süleyman b. Ömer el-Harranî el-Hanbelî hakkında çok az bilgi bulunmaktadır[1516] Bu anlamda onun doğum tarihi, hoca ve talebe bilgisi tespit edilememiştir. İbn Hamdân, onun fıkıh ve usûlde öne çıktığını, takvâ ve fazilet sahibi olduğunu, vefatından kısa bir süre önce kendisini ziyaret ettiğini ve hasta olduğu için kendisinden rivayette bulunma imkânı bulmadığını belirtmiştir.[1517] Kelama dair yazdığı eserlerin yanında *Muhtasaru'l-Hidâye, el-Vifâk ve'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-erbaa, er-Râcih fî usûli'l-fıkh, Mesâilu'l-hilâf, Usûlü'l-fıkh* ve *el-İbâdât* gibi fıkıh eserlerini telif etmiştir. 620 (1223) yılından sonra Harran'da vefat etmiştir.[1518]

6. Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî (v. 624/1227): Künyesi Ebû Muhammed, lakabı Bahâeddin olan Hanbelî fakihi Makdisî,[1519] 555 veya 556 (1160-1161) senesinde Kudüs yakınlarında bulunan Sarya köyünde dünyaya gelmiştir.[1520] Dımaşk'ta Muvaffakuddin İbn Kudâme'den (v. 620/1223), Harran'da Ahmed b. Ebi'l-

---

[1512] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.201.
[1513] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.183.
[1514] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.183; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.56; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.200.
[1515] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.213; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mirât**, c.22, s.219; Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.413.
[1516] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.381; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.1, s.429; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.242.
[1517] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.381-382.
[1518] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.381-382; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.1, s.429; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.242.
[1519] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.78; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.359-360; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.523.
[1520] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57.

Vefâ'dan (v. 576/1180), Bağdat'ta İbnü'l-Mennî (v. 583/1187) ve Şehde bint Ebî Nasr'dan (v. 574/1178) ders almıştır. Eğitimini tamamlayan Makdisî, Nablus'ta bulunan Mescidi'l-Hanâbile'de imam olarak görev yapmış,[1521] ardından Emevî Cami'sinde ders vermiştir.[1522] Aralarında Birzâlî (v. 739/1339), Diyâuddin el-Makdisî (v. 643/1245) gibi âlimlerin bulunduğu birçok kişi kendisinden ders almıştır.[1523] Fıkıh alanında Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin eserleriyle ilgilenen Makdisî, onun *el-Umde* ile *el-Mukni'* adlı eserlerine *Şerhu'l-Umde*[1524] ve tamamlayamadığı *Şerhu'l-Mukni* adında birer şerh kaleme almıştır.[1525] Güzel ahlâkı ve tevazuuyla tanınan Makdisî, 7 Zilhicce 624 (18 Kasım 1227) yılında Dımaşk'ta vefat etmiş ve Kasiyûn kabristanına defnedilmiştir. [1526]

7. İbn Ebi'l-Fehm el-Harrânî (v. 634/1236): Abdulkâdir b. Abdulkâhir Ebü'l-Ferec Nâsihuddin el-Harrânî 564 (1169) senesinde Harran'da doğmuştur.[1527] Başta Harran'da bulunan âlimlerden ders almış, sonra Dımaşk'a oradan Bağdat'a giderek ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Eğitimi sırasında *er-Ravzâ*[1528] adlı eseri ve Kelvezânî'nin *el-Hidâye*'sini ezberlemiştir. Hanbelî mezhep fıkhını çok iyi bildiği kaydedilen İbn Ebi'l-Fehm, Harran'da Beni'l-Âtâr medresesinde ders vermiştir.[1529] Ayrıca kadılık teklifini reddetmiş ve evlenmeyerek kendisini tedris ve ilimi çalışmalara vermiştir. Fıkıh alanında *el-Müzhibü'l-mündüd fî mezhebi Ahmed* ve hac menâsikine dair bir eser kaleme almıştır.[1530] İbn Ebi'l-Fehm 634 (1236) senesinde Harran'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[1531]

[1521] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.361; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200.
[1522] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.196.
[1523] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.196.
[1524] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.78; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.361.
[1525] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.361; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.523.
[1526] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.78; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.360.
[1527] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.441-443; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.292; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159; Bâbânî, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.596.
[1528] İbn Receb bu eserin Muvaffakuddin İbni Kudâme'nin fıkıh usûlüne dair *Ravzatü'n-nâzır* adlı eseri dışında fürû-i fıkıh alanında başka bir eser olduğunu kaydetmektedir. bkz. İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.442.
[1529] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.442.
[1530] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159.
[1531] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.442; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.298.

8. Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî (v. 634/1236): Tam adı Ebü'l-Ferec Nâsıhuddin Abdurrahman b. Necm el-Ensârî ed-Dımaşkî'dir. 554 (1159) yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiş,[1532] Dımaşk'ta babasının yanı sıra Bağdat, İsfahân ve Musul'da bulunan âlimlerinden dersler almıştır.[1533] Dımaşk'ta Mismâriyye ve Sâhibe medreselerinde ders vermiştir.[1534] İbn Kudâme'den sonra Dımaşk'ta Hanbelî mezhebinin riyasetini üstlenmiş[1535] olan Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî, fıkıh alanında *el-Müntehab fi'l-fikh* adında bir eser kaleme almış, ancak eser günümüze ulaşmamıştır. İbnü'l-Hanbelî hayatının büyük kısmını geçirdiği Dımaşk'ta 3 Muharrem 634 (6 Eylül 1236) tarihinde vefat etmiş ve Kâsiyûn Mezarlığı'na defnedilmiştir.[1536]

9. Şemseddin İbnu'l-Müneccâ (v. 641/1243): Hanbelî fakihlerinden Ebü'l-Fetih Şemseddin Ömer b. Esad et-Tennûhî ed-Dımaşkî 557 (1162) senesinde Harran'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası Kadı Vecîhüddin Ebü'l-Meâlî'den aldıktan[1537] sonra Dımaşk'a giderek burada İbn Ebî Asrûn, İbn Sadaka el-Harrânî, İbn Sükeyne gibi âlimlerden ders almış ardından Irak ve Horasan'a ilmî seyahatlerde bulunmuştur.[1538] Harran kadılığı da yapan İbnu'l-Müneccâ, Dımaşk'ta Mismâriyye medresesinde müderrislik yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.[1539] Öğrencileri arasında kızı Vezîre,[1540] Ebû Abdullah el-Birzâlî, Mecdüddin İbnü'l-Adîm gibi âlimler yer almıştır. Fıkıh alanında *el-Mu'temed ve'l-mu'avvel* adlı eseri kaleme alan İbnu'l-Müneccâ, ayrıca Sâmirî'nin *el-Müstev'ab* adlı eserine *Havâşî 'ale'l-müstev'ab* adında bir hâşiye yazmıştır.[1541] İbnu'l-Müneccâ, 18 Rebiulâhir 641 (5 Ekim 1243) tarihinde vefat etmiştir.[1542]

[1532] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.114; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.55; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.175; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.340; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.197.
[1533] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.175.
[1534] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.114.
[1535] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.55.
[1536] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.115; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.55; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.197.
[1537] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.91; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.491; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.254.
[1538] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.491.
[1539] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.91.
[1540] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.491.
[1541] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.491; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.254.
[1542] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.91; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.492; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.349.

10. İbn Temim el-Harrânî (v. 670/1271 takribi): Kaynaklarda Harran'lı olduğu belirtilen Ebû Abdullah Muhammed b. Temim el-Hanbelî'nin doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. İbn Ebi'l-Fehm,[1543] Mecdüddin İbn Teymiyye ve başka âlimlerden fıkıh eğitimini alan İbn Temim yaklaşık 670 (1271) senesinde vefat etmiştir. Fıkıh alanında zekât bahsine kadar konuları ihtiva eden *el-Muhtasar* adlı eseri telif etmiştir.[1544]

2.1.5. Diğer Mezheplere Mensup Fakihler

Mısır yaklaşık iki buçuk asır, Şam ise yaklaşık bir asır Fâtımîler'in yönetiminde kalmıştır.[1545] Dolayısıyla bu bölgelerde Şiî nüfusün ve fakihlerin bulunmaması düşünülemez. Fâtımîler'in bölgeyi şiileştirme politikası nisbeten etkili olmuş ve bu devirde Şam ve Mısır'ın Şiî nüfusunda gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Mısır, Fâtımî hilafetinin merkezi olması hasebiyle aynı zamanda Şiiliğin de merkezi konumunda olmuştur. Şam bölgesinde ise Halep şehri Şiâ'nın bir kolu olan İmâmiyye mezhebinin merkezi konumundaydı. Halep'te inşa edilen sünnî medreselerin ilki olan Zeccâciyye Medresesi gündüz yapılırken gece Şiîler tarafından yıkılması Şiîlerin burada güçlü olduklarını açıkça göstermektedir.[1546] Bu merkezlerde İsmâiliyye mezhebine mensup âlimler bulunmakla birlikte mensuplarının eserleri ciddi bir boyuta ulaşmamıştır. İmâmiye mensubu âlimlerin de Fâtımîlerin yaklaşık bir asır bölgeye hâkimiyetlerine rağmen beklendiği kadar eser kaleme almadıkları görülmektedir.

Bu dönem eser telif eden İmâmî fakih ve kelâmcılardan biri İbn Zühre ya da Şerîfu't-Tâhir olarak da bilinen Ebü'l-Mekârim 'İzzuddin Hamza b. Alî el-Halebî'dir (v. 585/1189).[1547] Fıkıh alanında kaleme aldığı *Ğunyetü'n-nuzû ilâ ilmi'l-usûl ve'l-furû'*[1548] adlı eseri günümüze ulaşmıştır.[1549] İmâmiyye fıkhında eser veren âlimlerden

[1543] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.131.
[1544] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.386; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.131; İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.417.
[1545] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.113.
[1546] Eymen Şahin Selâm**, el-Medârisü'l-İslâmiyye fî Mısr fî asri'l-Eyyûbî,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatu Tanta, Tanta 1420/1999, s.46.
[1547] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2946. Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.279.
[1548] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2946; Bâbânî, **İzâhu'l-meknûn,** c.4, s.150.
[1549] Bahâdrî İbrâhim'in tahkikiyle Müessesetu İmâm Sâdık tarafından neşredilmiştir (Kum 1375/1948).

diğer biri Ressâs olarak bilinen Husâmeddin Hasan b. Muhammed b. Hasan'dır (584/1188). Ressâs, *el-İntisâr li-mezâhibi itreti'l-ahyâr*[1550] adlı eseri ile *Keşfü'l-ahkâm ve's-sifât 'an hasâ'isi'l-mu'sirât ve'l-muktaziyât* adlı eserleri kaleme almıştır.[1551] Yapmış olduğumuz taramalar neticesinde bu eserlerin herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

İmâmiyye fıkhında eser veren âlimlerden biri de 482 (1089) yılında Remle'de dünyaya gelen, Dımaşk ve Cezire gibi ilim merkezlerini dolaşan ve 610 (1213) yılında Halep'te vefat eden Tâcu'l-Ûlâ Eşref b. Eğarr b. Hâşim el-Alevî el-Hasenî el-Remlî'dir. Eserleri arasında beş ciltten oluşan *Cünnetü'n-nâzır ve cennetü'l-menâzir* adlı eseri ile iki ciltten oluşan *Nüketü'l-enbâ* adlı eserler fıkha dair kaleme alınmıştır.[1552]

Bu dönemde Şia'nın İsmâiliyye mezhebine mensup âlimler de yetişmiştir. Dâî olarak bilinen fakihlerin başında Hârisî ismiyle tanınan Muhammed b. Tâhir b. İbrahim (v. 584/1188) gelmektedir. 584 (1188) yılında Sana'da vefat eden Hârisî'nin *Mecmeû'l-terbiye* ve *risâle fi'l-hakâ'ik* adlı eseri vardır.[1553] Bu dönemde öne çıkan dâîlerden biri de Hâtim b. İbrahim b. Hüseyin el-Hâmidî'dir (v. 596/1200). Fıkıh alanında olduğu düşünülen *Şemsu'z-zahîre* adlı eserinin yanı sıra *Tenbîhu'l-gâfilîn* ve *Tuhfetü'l-kulûb* adlı eserleri de kaleme almıştır.[1554] Bu dönem İsmailî dâilerden olan Ali b. Velid ed-Dâî'nin (v. 612/1215) *ez-Zahîre* ve *Dâigu'l-bâtıl* başta olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır.[1555] Ancak bu eserler fıkıhtan ziyade kelam ilmiyle ilgili eserlerdir.

Fıkıh alanında eser telif edenlerden biri de hangi mezhebe mensup olduğuna kanaat getiremediğimiz İbn Dihye el-Kelbî'dir. Künyesi Ebü'l-Hattâb Mecdüddin Ömer b. el-Hasen el-Kelbî el-Belensî ed-Dânî (v. 633/1235) [1556] olan el-Kelbî, hadis,

---

[1550] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.214.
[1551] Şeşen, **Selâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti,** s.304.
[1552] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.301.
[1553] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.172.
[1554] Şeşen, **Selâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti,** s.305.
[1555] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.37; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.331.
[1556] 544 (1150) senesinde Belensiye (Valencia) da dünyaya geldi. Eğitimini Belensiye başta olmak üzere Endülüs ve Mağrib'teki belli başlı âlimlerden aldı. Bir süre sonra hac farizasını yerine getirmek için sefere çıktı, dönüşte ileride Mısır'da Eyyûbî Sultanı olacak olan el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'i

tarih ve edebiyat alanında kaleme aldığı eserler yanında fıkıh sahasında da eser kaleme almıştır. Fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerden biri, içkinin hükmü ile ilgili yazmış olduğu *Vehcü'l-cemr fî tahrîmi'l-hamr* adlı eseridir.[1557] Bu eserinde içkinin tahrimi ile ilgili nakilleri bir araya getirdiği anlaşılmaktadır. Bazı hadis âlimleri tarafından eserde geçen bazı hadislerin maktû hadisler olduğu belirtilmiştir.[1558] Bu eser günümümüze ulaşan eserleri arasındandır. Fıkıh alanında telif ettiği eserlerden biri de Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin *Kitâb fi'l-fark beyne kavli'l-kâ'il: Tallaktüki in dehalti'd-dâre ve beyne in dehalti'd-dâre tallaktüki* adındaki risâlesine yazdığı *es-Sârimü'l-hindî fi'r-red 'ale'l-Kindî*[1559] adlı reddiyesidir. Bu eseri ise günümüze ulaşmamıştır.

2.1.6. Eser Vermemiş Olan Fakihler (Fakihliğiyle Öne Çıkmış Ancak Kaynaklarda Kendilerine Eser Nispet Edilmeyen Âlimler)

Eyyûbîler döneminde yaşayan bazı fakihlerin fıkıh ilmine büyük hizmetleri olmuş ve birçok talebe yetiştirmişlerdir. Ancak tedris ve diğer faaliyetlerde bulundukları için fıkha dair eserler kaleme almamışlardır. Ya da kayndaklarda kendilerine eser izafe edilmemiştir. Konu bütünlüğünün sağlanması açısından her ne kadar eser vermemiş olsalar da dönemin fıkıh birikimine katkı sağlamalarından ötürü tespit edebildiğimiz bu âlimler hakkında kısa da olsa bilgi vermek istedik.

1. Kemâleddin eş-Şehrezûrî (v. 572/1176) Şehrezûrî hakkındaki bilgiler çalışmamızın "Kâdılkudât" başlığı altında verilecektir.

---

yetiştirmesi için babası el-Melikü'l-Kâmil tarafından görevlendirildi. Böylece Eyyûbî sarayında önemli bir yer edinen İbn Dihye, el-Melikü'l-Kâmil'in Kahire'de yaptırdığı Dârü'l-hadîsi'l-Kâmiliyye'de hadis derslerini verdi. 633'te (1235) Kahire'de vefat etti ve Sefhu'l-Maktem kabristanında defnedildi. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd ve zuyûluh,** c.20, s.40; bn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.144; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.448; Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân,** c.4, s.292; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.218.

[1557] Bu eser Muhammed Zaferullah Atâullah tarafından Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. (Riyad 1403).

[1558] İbnü'l-Mülakkin, **el-Bedrü'l-münîr,** c.8, s.716; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî es-San'ânî el-Yemenî, **Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr,** (thk. Üsâmeddin Sebâbtî), Dâru'l-Hadis, Kahire 1413/1993, c.7, s.170; İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî, **et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîssi'ş-şerhi'l-Vecîzi'l-kebîr I-IV**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1989, c.4, s.209.

[1559] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.3, s.1332; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.218; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.786.

2. İsâ el-Hekkârî (v. 585/1189): Ebû Muhammed Ziyâeddin Îsâ b. Muhammed el-Hekkârî'nin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Cizre'de Ebü'l-Kâsım Ömer b. Muhammed el-Cezerî eş-Şâfiî'den fıkıh tahsil etmiştir.[1560] Sonra Halep'e giderek Züccâciyye Medresesi'nde fıkıh ilmiyle meşgul olmuş burada Esedüddin Şirkuh'la tanışmış ve onun hocası olmuştur. Esedüddin Şirkuh'la birlikte Mısır seferlerine iştirak eden İsâ el-Hekkârî, Şirkuh'un vefatından sonra Selâhaddin Eyyûbî'nin hizmetine girerek onun en önemli komutanları arasına girmiştir. Hem fakih hem de komutan olarak şöhret bulmuş olan İsa el-Hekkârî, Zilkade 585 (1189) tarihinde Selâhaddin Eyyûbî'yle beraber Akkâ kuşatmasında çadırda vefat etmiş, cenazesi Kudüs'e götürülerek oraya defnedilmiştir.[1561]

3. Şehâbeddin et-Tûsî (v. 587/1191): Şehâbeddin Muhammed b. Mahmûd Ebü'l-Feth et-Tûsî eş-Şâfiî, 509 (1115) yılında Horasan'ın Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Tus ve civar âlimlerden fıkıh eğitimi aldıktan sonra Bağdat'a gitmiş, orada vermiş olduğu bir vaaz sebebiyle Şiiler tarafından linç edilmek istenmiş, oradan Mısır'a gitmiştir.[1562] Kadılık görevinde bulunduğu kaydedilen Tûsî, Mısır'da ilim talebeleri tarafından ilgi görmüş, kendisine Menâzilu'l-İzz Medresesi müderrisliği tevdi edilmiş, bu medresede birçok talebe yetiştirmiştir.[1563] Kaynaklarda mutaassıp bir Eşarî olduğu için Hanbelîlerle sık sık tartıştığı kaydedilen Tûsî, 587 (1191) yılında vefat etmiş ve Karâfe Kabristanı'na defnedilmiştir.[1564]

4. İbn Nüceyye (v. 599/1203): Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim Zeynüddin el-Ganâim el-Ensârî el-Hanbelî, 508 (1114) yılında Dımaşk'ta doğup büyümüş, dayısı Abdülvehhâb eş-Şîrâzî'den fıkıh eğitimini almış, ardından Mısır'a yerleşmiştir.[1565] Selâhaddin Eyyûbî'ye Ammâra el-Yemenî ve yandaşları tarafından planlanan

---

[1560] İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih,** c.10, s.7; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.143; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.225; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.375; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.334; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.255; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.224.

[1561] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.143; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.375.

[1562] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.3, s.294; Sübkî, **Tabakât,** c.6, s.397; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.43.

[1563] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.535.

[1564] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.78; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.387; Sübkî, **Tabakât,** c.6, s.397.

[1565] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.554; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.398; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.391; Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân İbn Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile I-V,** (thk. Abdurrahman b. Süleyman), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1425/2005, c.2, s.528.

komployu haber verdiği ifade edilen İbn Nüceyye'nin Karafe camisindeki vaazlarına zaman zaman Selâhaddin Eyyûbî ve devlet erkanı da katılmıştır.[1566] Hâfız Abdulganî, Münzirî ve daha birçok âlimi yetiştiren İbn Nüceyye 599 (1203) yılında Kahire'de vefat etmiş ve Karâfe Mezarlığına defnedilmiştir.[1567]

5. İbnü'l-Enceb (v. 611/1215): Tam adı Ebü'l-Hasan Ali b. Mufaddal b. Ali el-Hâfız Şerefeddin el-Mâlikî olan İbnü'l-Enceb, aslen Kudüs'lü olup İskenderiye doğumludur.[1568] Mâlikî fakihi ve aynı zamanda hadis hafızıdır. İskenderiye'de İbn Avf, Kahire'de Ali b. Hibetullâh el-Kâmilî gibi önde gelen Mâlikî fakihlerinden dersler alan İbnü'l-Enceb, başta İskenderiye'de bulunan İbnü'l-Enceb Medresesi ardından vefatına kadar da Kahire'deki Sahibiyye Medresesi'nde ders vermiştir.[1569]

6. Sadrüddin el-Hamevî (v. 617/1220): Şeyhü'ş-şüyûh İmâdüddin Ömer b. Ali'nin (v. 577/1181) oğludur. Dımaşk'ta babasının vefatından sonra yerine Şeyhü'ş-şüyûh olarak atanmıştır. Daha sonra Mısır'a giderek fetva işleriyle meşgul olmuş ve aynı zamanda Meşhedü'l-Hüseynî ve Nâsıriyyetü's-sâniye medreselerinde fıkıh tedrîsatında bulunmuştur. 617 (1220) senesinde elçilik görevi için Kahire'den Bağdat'a giden Hamevî, Musul'da hastalanarak orada vefât etmiştir.[1570]

7. Ebû Abdullah en-Nûkânî (v. 637/1239): Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tûsî eş-Şâfiî, 549 (1154) senesinde Tûs kentinde dünyaya gelmiştir.[1571] Babası Muhammed b. Abdialî başta olmak üzere Ebû Mansûr Muhammed b. Esad el-Attâr (v. 571/1176), Abdurrahim b. İsmail en-Nîsâbûrî (v. 580/1185) ve Ebü'l-Hayr el-Kazvînî (v. 590/1194) gibi âlimlerden ders almıştır. Öğrencileri arasında Ebû Muhammed Zekiyyüddin el-Münzirî (v. 656/1258), Ebû Abdullah Muhammed en-Neccâr ve Ebü'l-Hasan Yahyâ b. Ali el-Kureşî (v. 662/1264) gibi âlimler bulunmaktadır. 580 (1184) yılında hacca gitme gerekçesiyle Bağdat'tan ayrılarak hac

[1566] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.400; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.2, s.534.
[1567] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.554; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.391.
[1568] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.290; Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.306; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.20, s.158; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.68.
[1569] Münzirî, **et-Tekmile,** c.2, s.306.
[1570] Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir Ebü'l-Abbas Takıyyüddin, **Mukaffa'l-kebîr,** (thk. Muhammed el-Ya'lâvî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2006/1427, c.6, s.224; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.96.
[1571] Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.527; Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.69; **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.348.

ibadetini yerine getiren Nûkânî Kahire'ye yerleşmiş,[1572] Kahire'de İmam Şâfiî'nin kabrinin yanındaki medresede ders vermiştir.[1573] Kahire'de 6 Rebiulahir 637 (5 Kasım 1239) tarihinde vefat etmiş ve Karâfe kabristanına defnedilmiştir.[1574]

8. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nuh el-Makdisî ed-Dımaşkî (v. 654/1256): Nevevî'nin fıkıh hocalarından ve Dımaşk müftülerindendir.[1575] Takiyyuddin İbn Salâh'ın vefatından sonra Revâhiyye medreselerinin müderrisliğini yapmıştır.[1576]

9. Şemseddin b. İmâd el-Makdisî (v. 676/1277): Tam adı Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Abdulvahîd Ebû Bekir el-Makdisî el-Hanbelî'dir. Dımaşk'ta 603 (1207) yılında doğmuş olan Makdisî eğitimini Muvafakuddin İbn Kudâme, Ebü'l-Yümn el-Kindî, Ebü'l-Kâsım el-Harestânî ve İbnü'l-Mülâib başta olmak üzere birçok âlimden almıştır.[1577] Mısır'da kâdılkudât, Sâlihiyye Medresesi'nin müderrisliği ve Saidiyye Hankah'ının meşihat görevlerini üstlenmiştir. Makdisî 670 (1271) yılında görevden alınmış, 22 Muharrem 676 (25 Haziran 1277) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve Karâfe'de defnedilmiştir.[1578]

10. Ebü'l-Berekât Muhammed Hüseyin b. Ruzîn eş-Şâfiî (v. 680/1281): 603 (1207) senesinde Hama'da doğmuş ve İbn Salâh gibi dönemin fakihlerinden ders almıştır.[1579] Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ* ve *el-Vasît*, Şîrâzî'nin de *et-Tenbîh* adlı eserini ezberleyerek fıkıh alanında kendisini yetiştiren İbn Ruzîn, Moğol istilası sonrasında Kahire'ye giderek Zâhiriyye Medresesi'nde ders vermiştir. Ayrıca kâdılkudâtlık görevinde de bulunan İbn Ruzîn, 3 Recep 680 (18 Ekim 1281) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve Karâfe Mezarlığı'na defnedilmiştir.[1580]

[1572] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.69.
[1573] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.348; Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.527.
[1574] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.69; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.348.
[1575] Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât,** c.1, s.18.
[1576] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.195.
[1577] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.142; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.240.
[1578] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.5, s.62; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.241.
[1579] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.46; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.366; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.219.
[1580] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.366; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.138.

11. İbn Hallikân (v. 681/1282): Ebü'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed el-Bermekî el-İrbilî (v. 681/1282) kaynaklarda fakih olarak nitelendirilmekle birlikte fıkıh alanında eser vermediği düşünülmektedir.[1581] 11 Rebîülâhir 608'de (22 Eylül 1211) Erbil'de doğan İbn Hallikân, Musul'da Kemâleddin İbn Yunus, Halep'te İbn Şeddâd ve başka fakihlerden fıkıh eğitimi almıştır. Genç yaşlarında Dımaşk ve Kahire'ye yerleşen İbn Hallikân, Kahire'de Kâdılkudât Bedreddin Yûsuf (Kâdî Sincâr) tarafından 645 (1247) yılında nâip seçilmiş, Memlükler döneminde de Şam'a kâdılkudât olarak atanmıştır. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* adlı eseri günümüzde istifade edilen eserlerdendir.[1582] Dımaşk ve Kahire'de bulunan medreselerde birçok öğrenci yetiştiren İbn Hallikân, 26 Receb 681'de (30 Ekim 1282) Dımaşk'ta vefat etmiş ve Cebel-i Kâsyûn kabristanlığına defnedilmiştir.[1583]

12. Zevâvî (v. 681/1282): Tam adı Zeynüddin Abdüsselâm b. Alî b. Ömer ez-Zevâvî el-Mâlikî'dir. Şam bölgesinin Mâlikî fakihi ve aynı zamanda kâdılkudâtı olan Zevâvî, 588 (1192) yılında Bicâye'de doğmuş,[1584] Kahire, İskenderiye ve Dımaşk'ta devrin önemli simalarından kıraat ve fıkıh dersleri almıştır. Dımaşk'ta Türbetü's-Sâlihiyye'de ders veren Zevâvî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Bekir el-Mevsılî, Zeynüddin el-Harîrî el-Mizzî ve Şehâbeddin Ahmed b. Nehhâs el-Hanefî gibi ünlü âlimleri yetiştirmiştir. Kıraat alanındaki çalışmaları ile bilinen Zevâvî, [1585] 8 Receb 681 (12 Ekim 1282) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1586]

13. Vecîhuddin Abdulvahhâp b. Hüseyin el-Behnesî (v. 685/1286): Takiyyuddin İbn Ruzin'in vefatından sonra Mısır kâdılkudâtı olarak atanmış, sonra Bahrî (Kahire ve kuzey bölgesi) kadılığından azledilmiş, yerine Şehâbeddin el-Cüveynî atanmıştır. Mısır'ın güney bölgesinde vefatına kadar kâdılkudât vazifesini ifa

[1581] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.354; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.301; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.145; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.347; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.4, s.149; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.647.

[1582] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.4, s.150; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.302.

[1583] Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.347; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.4, s.153; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.354.

[1584] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.79-80; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.300; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.262; Bâ Mahreme, **Kılâdetü'n-nahr,** c.5, s.394.

[1585] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.79-80;

[1586] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.300; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.80; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.262.

etmiştir. Kahire'de Câmi'ul-Atîk'te ders vermiş olan Behnesî, 685 (1286) tarihinde vefat etmiştir.[1587]

14. Hayatlarını kısa bir şekilde verdiğimiz isimler dışında Muhyiddin eş-Şehrezûrî (586/1190), Muhyiddin el-Kuraşî ed-Dımaşkî'yi (598/1202) ve Ziyâeddin eş-Şehrezûrî (599/1203) de bu fakihler arasında saymak mümkündür.

2.1.7. Kadın Fakihler

Eyyûbîler henüz hâkim bir devlet haline gelmeden önce birçok İslâm devletinde kadınlar da ilmî faaliyetlerin bir parçasını oluşturmaktaydı. Erkeklere oranla daha az olsa da kadınların dinî ilimlere katılımı İslâm'ın ilim talep etme konusunda erkek ve kadın arasında bir fark görmemesinden kaynaklanır. İslâm tarihi kaynakları incelendiğinde bu duruma örnek olacak kadınların azımsanmayacak kadar fazla olduğu görülecektir.[1588] Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Eyyûbîler dönemi özelinde kadınların ilmî etkinliğine geldiğimizde bu dönemde de erkeklerin yanı sıra kadınların da büyük gayret sarfettikleri görülmektedir. İslâm dininin ilim öğrenme ve öğretmede erkek-kadın farkı gözetmemesi Eyyûbîler tarafından da benimsenmiştir. Eyyûbîler döneminde İslâmî ilimlerin birçoğu ile meşgul olan kadınlar, fıkıh alanında da etkinlik göstermişlerdir. Çalışmamızın kapsam ve sınırları çerçevesinde bu başlık altında sadece önemli gördüğünüz bazı kadın fakihlere ve çalışmalarına yer vereceğiz.

Dönemin fakîhe ve muhaddiselerinden diğer bir isim Ümmü Muhammed Sittülvüzerâ Vezire bint Ömer b. Es'ad ed-Dımaşkıyye'dir (v. 716/1316). [1589] Hanbelî mezhebine mensup olan Ümmü Muhammed, 624 (1227) yılında Dımaşk'ta

---

[1587] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.2, s.157; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.317; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.693; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.135; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.167.

[1588] İslâm tarihinde erken dönemlerden itibaren âlim, şair ve mutasavvuf kadınların yetiştiği bilinmektedir. Sahâbe hayatına dair bilgi veren İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe*'sinin bazı bölümleri kadın sahâbelere ayrılmıştır. Bu iki eserde isimlerine yer verilen kadınların sayısı iki bini geçmektedir. Tasavvuf alanının önemli kaynaklarından olan Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûfîyye*'si ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserleri kadın mutasavvıflara da yer verir. Önemli biyografi eserlerinden olan Sehâvî'nin *ed-Dav'aü'l-lâmi'* ve İbnü'l-İmâd'ın *Şezerâtü'z-zeheb* adlı eserleri kadın âlimleri de ele alır. Ayrıntılı bilgiler için bkz. M. Akif Aydın, "Kadın (İslam'da Kadın)", **DİA**, İstanbul 2001, c.24, s.92.

[1589] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.408; Zehebî, **el-'İber,** c.4, s.44; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.78.

doğmuştur. Kimden ilim aldığı ve eğitimini hangi yollarla tamamladığı bilinmeyen bu kadından birçok âlim istifade etmiştir.[1590] Dımaşk'ta 716 (1316) yılında vefat etmiştir.[1591]

Fıkıh ilmiyle iştiğal etmiş âlim kadınlardan biri Fâtıma bint Muhammed b. Ebî Ahmed Alâeddîn es-Semerkandî'dir. Eğitiminin önemli kısmını babasından almıştır. Fıkıh alanında yazılmış olan *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eseri ezberlemiştir. Babasından fıkıh eğitimi aldıktan ve belli bir ilmî seviyeye geldikten sonra babasıyla beraber fetva vermeye başlamıştır. Fâtıma, Ebû Bekir el-Kâsânî ile evlendikten sonra babası ve eşi ile beraber fetva vermeye devam etmiştir. Bu üç ismin verdiği fetvalar Semerkandî, Fâtıma ve Kâsânî'nin ortak imzasıyla çıkmıştır.[1592] Bunun yanı sıra ortak yayınlamadıkları ve eşinin verdiği fetvalarda hatalı gördüğü konularda uyarılarını yapmış ve doğru olan görüşe ulaşılmasını sağlamıştır. Fâtıma'nın vefat ettiği tarih hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[1593]

Eser sahibi olduğu bilinen diğer fakih kadınlardan biri Abdurrahman b. Necm en-Nâsıh el-Hanbelî'nin (v. 634/1237) kızı Emmetü Latîf'tir. Selâhaddin Eyyûbî'nin kız kardeşi Rabia bint Eyyûb'un[1594] hizmetçisi olan bu kadın, Rabia'nın vefatından sonra evlenmiş ve Tılbaşar[1595] adlı yere yerleşmiştir. Dımaşk'ta darülhadis inşa ettirmiştir. Babası Abdurrahman gibi kendisi de Hanbelî mezhebine mensuptur. Yerleştiği Tılbaşar'da 653 (1255) yılında vefat etmiştir.[1596]

2.1.8. Kendisine Fıkıh'la İlgili Eser Nispet Edilmesine Rağmen Dönemin Fukahâsı Arasında İsmi Zikredilmeyen Âlimler

İslâm ilim geleneğinde malum olduğu üzere bugünkü anlamda bir ihtisaslaşma söz konusu değildir. Bununla birlikte âlimlerin belirli bir alanda temerküz etmesiyle bir alanda ön plana çıktıkları da tarihi tecrübeyle sabittir. Bu çerçevede âlimleri

[1590] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.9, s.237; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.78.
[1591] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.408; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.9, s.237.
[1592] Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", **DİA,** İstanbul 2009, c.36, s.470.
[1593] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb,** c.10, s.4348.
[1594] Rabîa ve Eyyûbî ailesinin diğer kadınları için bkz. Tülay Yürekli, "Eyyubi Ailesi Kadınları", **Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** 2011, sayı 6, s.329-342.
[1595] Günümüzde Türkiye sınırları içerisinde bulunan bu yer, Gaziantep'in Oğuzeli ilçesine bağlı Gündoğan köyü civarında bulunmaktadır.
[1596] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.63; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.13.

kategorize etmek mümkündür. Öncesinde olduğu gibi Eyyûbîler döneminde de fukahâ arasında adı geçmeyip fıkıhla ilgili eserleri olan birçok âlim bulunmaktadır. Bunlardan biri Takıyyüddin Hâfız Abdülganî el-Cemmâîlî'dir. Hadis hâfızları arasında sayılan ve hadis alanında birçok eseri olan Cemmâîlî'nin fıkıh alanında ahkâm hadislerini konu alan *Umdetü'l-ahkâmi'l-kübrâ* isimli eseri bulunmaktadır.[1597] Matbu olan eserin birçok şerhi bulunmaktadır.

Ebû Abdillâh Ziyâeddin Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî (v. 643/1245) de bu kısımda ele alabileceğimiz bir diğer önemli isimdir. Hanbelî mezhebine mensub olup, hadis ilmiyle öne çıkan Makdisî, 569 (1174) yılında Dımaşk'ta doğmuş ve 643 (1245) yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1598] Dönemin önde gelen âlimlerinden eğitim alan Makdisî'nin beş yüzden fazla hocadan yararlandığı nakledilmiştir.[1599] Hadis alanında birçok eser telif etmiş, fıkıh alanında da *Risâle fî hükmi sıyâmi yevmi'ş-şek*[1600] ve *el-ahkâm* adıyla da bilinen *es-Sünen ve'l-ahkâm 'ani'l-Mustafâ 'aleyhi efdalü's-salâti ve's-selâm* adlı eseri bulunmaktadır.[1601]

Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir de (v. 571/1176) burada zikredilebilir. Tam adı Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî eş-Şâfiî olan İbn Asâkir Dımaşk'ta 499 (1105) yılında doğmuştur.[1602] İlk eğitimini ailesinden aldıktan sonra fıkıh, Kur'ân ilimleri, Arap dili ve belâgatı, hadis, hilâf ve usûl ilminde kendisini geliştirmiştir. Ebû Sa'd İsmâil b. Ahmed el-Kirmânî'den ilm-i hilâf, Ebü'l-Hasan Ali es-Sülemî'den fıkıh dersleri almıştır. Bağdat, Hicaz, Musul, Cizre, Mardin, Diyarbakır, İsfahan, Nîşâbur, Merv, Herat şehirlerine ilmî seyahatler yaparak dönemin İslâm âlimleriyle temas kurmuş ve bilgi alışverişinde bulunmuştur.[1603] Dârü'l-hadisi'n-Nûriyye'de ders vermiş

[1597] Eserin birçok baskısı bulunmaktadır. Eser son olarak Semîr b. Emin ez-Zühri'nin tahkikiyle neşredilmiştir (el-Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 2009).

[1598] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.126; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.134; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.516; Şâkir el-Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.3, s.426; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.255; Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", **DİA,** İstanbul 2013, c.44, s.491.

[1599] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.516.

[1600] Efendioğlu, "Ziyâeddin El-Makdisî", **DİA,** c.44, s.491.

[1601] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.128.

[1602] İbn el-Cevzî, **el-Muntazam,** c.18, s.224; Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddin İsmâîl b. Alî el-Eyyûbî, **el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer I-IV,** el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, Kahire yy., c.3, s.59; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.40, s.70; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.77; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,** c.20, s.217; Mustafa Sabri Küçükaşcı, Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.321.

[1603] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.40, s.70.

olan İbn Asâkir'in Şâfiî mezhebinin Dımaşk'ta gelişmesine büyük katkıları olmuştur.[1604] Dımaşk'ta 11 Receb 571 (25 Ocak 1176) tarihinde vefat etmiş ve Selâhaddin Eyyûbî'nin de katıldığı cenaze namazının ardından Bâbüssagîr Kabristanı'na defnedilmiştir.[1605] İbn Asâkir fıkıh alanında *Fadlü'l-Cumâ* ve *el-Erbaûn fi'l-hass 'ale'l-cihâd* adlı eserleri telif etmiştir.[1606]

Yine Asâkir ailesinden Ebû Muhammed İbn Asâkir'i (v. 600/1203) burada zikretmek mümkündür. Meşhur âlim Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in oğlu olan Ebû Muhammed Bahâeddin Kasım b. Ali ed-Dımaşkî eş-Şâfiî 527 (1133) senesinde dünyaya gelmiştir. Babası, dedeleri, amcası Ziyâeddin b. Hibetullâh ve diğer bazı âlimlerden ders almıştır.[1607] Eğitimini tamamladıktan sonra Emevî Câmisi'nde hadis dersleri veren İbn Asâkir,[1608] ardından Dârü'l-Hadisi'n-Nûriyye'nin meşiha görevine getirilmiştir.[1609] Talebeleri arasında Ruhâvî, İmâdüddin İbnü'l-Harestânî, İbnü'l-Enmâtî ve İzzeddin İbn Abdüsselâm gibi âlimler bulunmaktadır. Hadis ve tarih alanında öne çıkmakla birlikte fıkıh alanında da eserler telif etmiştir. İbn Asâkir, 9 Safer 600 (18 Ekim 1203) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.[1610] Fıkıh alanında *Kitâbu'l-Cihâd, el-Câmiu'l-mustaksâ fî fezâili'l-Mescidi'l-Aksâ,*[1611] *Fezâilu'l-Medîne, Ta'ziyetu'l-müslim 'an ahîhi*,[1612] *Kitâbu'l-menâsik* ve *Fezâilu'l-Harem*[1613] gibi eserleri telif etmiştir.

Burada zikredebileceğimiz âlimlerden biri de Sühreverdî el-Maktûl'dur (v. 586/1190). Künyesi Ebü'l-Fütûh, adı Şihâbüddin Yahyâ b. Habeş olan Sühreverdî,[1614]

[1604] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.74.
[1605] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.40, s.82.
[1606] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.40, s.75.
[1607] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.109; S. Kemal Sandıkçı, "İbn Asâkir, Ebû Muhammed", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.320.
[1608] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106.
[1609] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.24, s.103; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106.
[1610] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.109; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.24, s.103.
[1611] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.24, s.103; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178.
[1612] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178.
[1613] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178; Sandıkçı, "İbn Asâkir, Ebû Muhammed", c.19, s.320.
[1614] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.641; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.283; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.6, s.268; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.476; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.3, s.330; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mirât,** c.21, s.398; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.6, s.2807; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.140; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.189; İlhan Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", **DİA,** İstanbul 2010, c.38, s.36.

549 (1154) yılında İran'ın Zencân şehrinin güneyinde bulunan Sühreverd kasabasında dünyaya gelmiştir. Merâga'da Mecdüddin el-Cîlî'den ve İsfahan'da Zahîrüddin el-Kârî olarak anılan Zahîr el-Fârisî ve Ömer b. Sehlân es-Sâvî'den fıkıh, mantık ve felsefe ilimlerini okumuştur.[1615] Ardından Halep'e giderek Selâhaddin Eyyûbî'nin oğlu Melikü'z-Zâhir'in düzenlediği ilmî meclislerde Halep fakihleriyle münazaralarda bulunmuş ve ilmi üstünlük sağlamıştır. Fakat Halep'in bazı fakihleri kendisini inancının bozukluğuyla itham etmiş ve hatta öldürülmesi gerektiği, aksi takdirde insanları yoldan çıkaracağı şeklinde Selâhaddin Eyyûbî'ye bir mektup göndermişlerdir. Bunun üzerine Selâhaddin , el-Melik Zâhir'e Sühreverdî'nin öldürülmesini emretmiş, bunun üzerine 586/1190 yılının sonunda Halep Kalesi'nde Melikü'z-Zâhir tarafından idam edilmiştir.[1616] Başka bir rivâyete göre kendi isteğiyle aç bırakılarak ölüme terkedilmiştir.[1617] İslâm düşünce tarihinde İşrâkî felsefe geleneğini inşa eden Sühreverdî, fıkıh usulü alanında *et-Tenkîhât* adında bir eser telif etmiştir.[1618] İbn Ebî Usaybe Sühreverdî hakkında şöyle der: "Hikmet ve felsefe ilminde emsali yoktur. Fıkıh usûlünü iyi bilen bir âlimdir. Kendisiyle münazara eden herkesi yener, onun ilmi, aklından daha fazladır".[1619] Sühreverdî fıkıh usûlüne dair *et-Tenkîhat'*ı telif edilmiştir. Eser İyâd es-Süllemî tarafından tahkik edilerek el-Mektebetü'r-Rüşd tarafından neşredilmiştir (Riyad 2003).

Fıkıh alanında eser telif edenlerden biri de Fahreddin el-Fârisî olarak tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî el-Habrî[1620] eş-Şafiî'dir.[1621] Fahreddin el-Fârisî, 529 (1135) tarihinde dünyaya gelmiş, 566 senesinde 37 yaşında Dımaşk'a

---

[1615] Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", c.38, s.36.

[1616] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.641; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.284; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.3, s.330; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mirât,** c.21, s.398.

[1617] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.476.

[1618] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.3, s.330; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mirât,** c.21, s.398; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.6, s.2807; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.140; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.13, s.189. *et-Tenkîhât* adlı eseri, İyâd es-Süllemî tarafından tahkik edilmiş, 2003 yılında Riyad'da el-Mektebetü'r-Rüşd tarafından neşredilmiştir.

[1619] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.641; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.283.

[1620] Habrserûşîn Şîrâz yakınlarında bir yerleşim yeridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.164.

[1621] Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.164; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.128; Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Fârikî, **Mîzânü'l-i'tidâl I-IV,** Dâru'l-Marife, Beyrut 1382/1963, c.3, s.452; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.821; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.83; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.179; Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân,** c.5, s.30; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.296; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.191.

gitmiştir. Dımaşk'ta Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'den ders almıştır. Sonra İskenderiye'ye gitmiş orada aralarında Ebû Tâhir es-Silefî'nin de olduğu bazı âlimlerden ders almıştır. Ardından Kahire'ye yerleşmiştir.[1622] Nüktedân bir yapıya sahip olduğu kaydedilen Fahreddin el-Fârisî, Karâfe'de Zinnûn camisinin yanında bir zâviye inşa etmiş ve vefatına kadar burada ders vermiştir. Abdülazîm el-Münzirî ve İbn Nuktâ gibi âlimler kendisinden ders alanlar arasındadır. Fıkıh usûlü ve kelam konularını ihtiva eden *Matıyyetü'n-nakl ve atıyyetü'l-akl* adlı eseri telif eden Fahreddin el-Farisî,[1623] fıkhî kişiliğinden daha çok kelâm, felsefe ve tasavvuf yönüyle öne çıkmıştır. Kâhire'de 16 Zilhicce 622 (19 Aralık 1225) tarihinde vefat eden Fârisî, inşa ettiği zâviyede defnedilmiştir.[1624]

İslâm düşünce tarihinin önemli simalarından olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî de (v. 638/1240) müstakil olmasa da bir fıkıh risalesi kaleme almıştır. Onun tasavvufa dair görüşlerini açıkladığı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinin içinde *Risale min usûli'l-fikh* adında bir bölüm bulunmaktadır ki bu bölümde usûl-i fıkha dair meseleler değerlendirilmiştir.[1625] Son olarak **"**Diğer Mezheplere Mensup Fakihler" kısmında adı geçen; hadis, tarih ve edebiyat alanında öne çıkan ve fıkıh alanında telifi olan İbn Dihye el-Kelbî[1626] de burada zikredilebilir.

2.2. ESERLER

Fıkıh tarihinde fıkıh ilmine kazandırılan eserleri ve katkıları her asrın çalışmaları içerisinde tek tek ele almak önem arz etmektedir. İslâm tarihinin her bir asrı detaylı olarak ele alınmadan fıkıh tarihinin doğru anlaşılması ve yorumlanması

[1622] Münzirî, **et-Tekmile,** c.3, s.164; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.128.

[1623] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.83; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.296; **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.191.

[1624] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.129; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.821; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.179.

[1625] Mahmud Erol Kılıç, "El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", **DİA,** İstanbul, 1996, c.13, s.251.

[1626] Belensiye'de (Valencia) 544 (1150) senesinde dünyaya geldi. Belensiye başta olmak üzere Endülüs ve Mağrib'teki belli başlı âlimlerden ders aldı. Bir süre sonra hac farizasını yerine getirmek için sefere çıktı. Dönüşte ileride Mısır'da Eyyûbî Sultanı olacak olan el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in yetiştirmesi için babası el-Melikü'l-Kâmil tarafımdan görevlendirildi. Böylece Eyyûbî sarayında önemli bir yer edinen İbn Dihye, el-Melikü'l-Kâmil'in Dârü'l-hadîsi'l-Kâmiliyye'de hadis derslerini verdi. 633'te (1235) senesinde Kahire'de vefat etti ve Sefhu'l-Maktem kabristanında defnedildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd ve zuyûluh,** c.20, s.40; bn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.144; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.448; Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân,** c.4, s.292; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.218.

mümkün değildir. Fıkıh tarihini dönemlere ayırarak ele alan çalışmalar, genellikle Eyyûbîler'i Abbâsîlerin son yıllarına tekabül eden ve "taklit ve duraklama dönemi" olarak isimlendirilen dönem içerisinde değerlendirmektedir.[1627] Bu iddiayı öne sörenlere göre merkezî otoritenin sarsılması, çeşitli kültürlerin karşılıklı etkileşimiyle farklı fikri cereyanların ortaya çıkması vb. âmiller, hür ve mutlak ictihadın durmasına, mezhep taassubu ve taklitçilik ruhunun yaygınlaşmasına, ictihad kapısının kapandığı fikrinin ortaya çıkmasına ve bu dönemin "taklit ve duraklama dönemi" olarak isimlendirilmesine neden olmuştur.[1628] Fıkıh tarihini Hz. Peygamber, sahâbe, tedvin ve taklîd dönemi şeklinde ayıranlar ise, Eyyûbîler'i taklîd dönemi içerisinde değerlendirmekte ve bu dönemi mezhep imamlarının öğrencilerinden başlatmaktadır.[1629]

Her ne kadar Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü zaman dilimi taklit ve duraklama dönemi olarak isimlendirilmişse de bu dönemde pek çok âlim yetişmiş ve ilmî faaliyetleri ile telif ettikleri eserler takdir toplamıştır. Aşağıda görüleceği gibi fakihler bu dönemde kaleme aldıkları hilâf ve cedel eserleriyle doğru ve yanlış düşünceleri birbirinden ayırt ederek, kendilerine kadar gelen fıkıh mirasını daha pratik hale getirmek ve kaynaklardan yeni fikirler üretmek suretiyle önceki nesillerden kalan zengin fıkıh birikimine ciddi katkıda bulunmuşlardır. Söz gelimi kendilerine kadar gelen fıkıh mirasını gözden geçirerek muhtasar eserler yazmış, eserlerin anlaşılması için şerh ve hâşiyeler kaleme almış, delili zikredilmeyen hükümlerin delillerini bir araya getirmiş, zayıf görüşleri tartışmak suretiyle sahih olanlarından ayırmışlardır. Öte yandan ilk defa telif edilen eser türleri ile mezhep literatürüne büyük katkı sağlamışlardır. Ayrıca görüş ve tercihler için kullanılan terimler bu dönemde şekillenmiş, makâsıd ve maslahat konularında önemli gelişmeler sağlanmış, günümüze ulaşmayan eserlere atıflar yapılarak onlardan haberdar olmamıza imkân tanınmıştır. Ortaya konan çaba ve eserler göz önünde bulundurulduğunda, dönemin

[1627] Abdullah Çolak, **İslam Hukuk Tarihi ve İslam Hukukunun Kaynakları**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2018, s.131; Karaman, "Fıkıh", **DİA,** c.13, s.8.
[1628] Çolak, **İslam Hukuk Tarihi,** s.131; Karaman, "Fıkıh", c.13, s.8.
[1629] Abdülvehhâp Hallâf, **Târîhu't-teşrî 'il-İslâmî,** el-Matbaatü'l-Medenî, Kahire ty., s.260.

"taklid ve duraklama dönemi" şeklinde isimlendirilmesinin isabetli olmadığı ve bu yönündeki tezin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

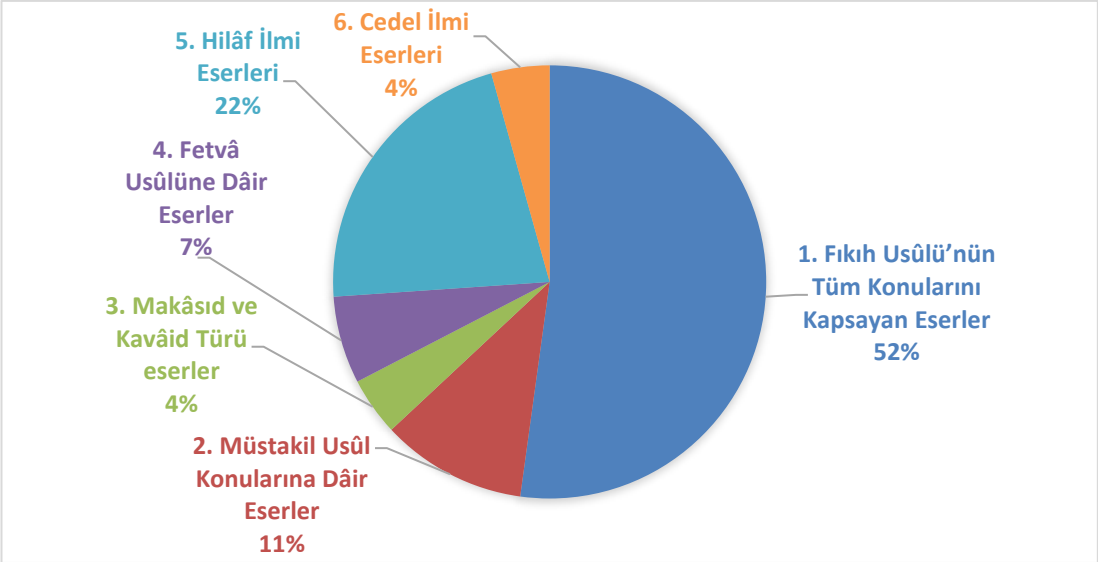
Burada Eyyûbîler döneminde Şam ve Mısır fıkıh çevrelerinde fakihler tarafından üretilen fıkıh eserlerinin daha iyi anlaşılması için eserler öncelikle usûl ve furû türlerine göre, sonra şerh, hâşiye ve diğer türlere göre tasnif edilecektir. İlk taksimatta eserler hakkında detaylı bilgi verilecek ikinci taksimatta sadece eserlerin isimleri ve yazarları zikredilecektir. Çalışma Eyyûbîler döneminde Şam ve Mısır'da yaşamış olan fakihlerin fıkıh eserlerinden yola çıkılarak onların ana yönelişleri, ilgileri ve eserlerinin içeriğine dair tahliller yapılacaktır. Bu bölümde söz konusu dönemin fıkıh yazımındaki temel çerçevesi tespit edilecektir. Yazma eser kütüphaneleri, fihristler, tabakat eserleri ve fıkıh kitapları daha kapsamlı incelendiğinde eser sayısının artması kaçınılmazdır.

2.2.1. Usûl ve Furû Eserleri

Söz konusu dönemin usûl ve furû eserlerini ele aldığımız bu bölümde usûl-i fıkıh başlığı altında; fıkıh usûlünün tüm konularına dair yazılan eserler, fıkıh usûlünün müstakil konularına dair yazılan eserler, mesâil, makâsıd ve kavâid türünde yazılan eserler, muhakeme usûlüne dair yazılan eserler, hilâf ve cedel ilmine dair yazılan eserler başlıkları yer almaktadır. Fürû-i fıkıh eserleri başlığı altında; fürû-i fıkhın tüm konularına dair eserler, fürû-i fıkhın belli konularında kaleme alınan eserler, fetvaya dair olanlar, ahkâma dair olanlar şeklinde başlıklar yer almaktadır.

2.2.1.1. Usûlü'l-Fıkıh Eserleri

Fıkıh usûlü eserleri açısından Eyyûbîler dönemi oldukça mebzul bir dönemdir. Bu dönemde fıkıh usûlüne dair önemli eserler kaleme alınmıştır. Ancak yazılan eserlerin ciddi bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla fıkıh usûlü'nün tüm konularını kapsayan 19, fıkıh usulünün çeşitli konularına dair 7, makâsıd ve kavâid türü 3, fetva usûlüne dair 6, hilâf ilmine dair 5 ve cedel ilmine dair 2 eser günümüze ulaşmıştır. Fıkıh usûlü'nün tüm konularını kapsayan 29, fıkıh usulünün çeşitli konularına dair 3, makâsıd ve kavâid türü 1, hilâf ilmine dair 15 ve cedel ilmine dair 2 eser ise günümüze ulaşmamıştır. Tespit edilen eserlerin yüzdelik dağılımı şu şekildedir:

Grafik-1: Eyyûbîler Dönemine Ait Fıkıh Usûlü Eserleri

2.2.1.1.1. Fıkıh Usûlünün Tüm Konularına Dair Yazılan Eserler

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ictihad faaliyeti ivme kazanmış, zamanla "ehl-i eser" ve "ehl-i re'y" şeklinde farklı eğilimler etrafında ekolleşme meydana gelmiştir. Bu farklı eğilimlerin temel kaynaklarında görüş birliği bulunmakla birlikte müctehidler bu kaynakları anlama çabası neticesinde bazı hükümlerde farklı sonuçlara ulaşabilmişlerdir. Bu durum metot (yöntem/usul) ile ilgili çalışmaları hızlandırmış ve fikrî derinlik kazanmasına imkân sağlamıştır.[1630] Füru hükümlerinin temellendirildiği usûl çalışmalarının genellikle üç ayrı metot şeklinde geliştiği kabul edilmektedir. Bunlar: mezhebin furû hükümlerinin mantıkî tutarlılığını ortaya koymaya çalışan "fukahâ" metodu, füruyu göz önüne almaksızın usûl konularını teorik bir çalışmayla tesbit etmeye çalışan "mütekellimîn" metodu ve bu iki metodu birleştiren "memzuç" metod şeklinde ortaya çıkmıştır.[1631] İlk çalışma ise "mütekellimîn" metodu ile kaleme alınmış olup İmâm Şâfiî'ye aittir. Daha sonra diğer metodlarla eserler yazılmış ve günümüze kadar devam etmiştir. İmâm Şâfiî'den Eyyûbîler'e kadar geçen süre içerisinde bu alanda yazılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda VI. (XII.) ve VII (XIII.) yüzyılları kapsayan Eyyûbîler döneminin çok daha verimli olduğu söylenebilir. Çünkü fıkıh usulü alanında yazılan eserlerin olgunluk evresini temsil

[1630] Köksal ve Dönmez, "Usûl-İ Fıkıh", **TDV,** c.42, s.202.
[1631] Ahmet Yaman ve Halit Çalış, **İslam Hukukuna Giriş,** İfav Yayınları İstanbul 2014, s.116.

eden önemli kaynaklar bu dönemde kaleme alınmıştır. Kendi zamanlarına kadar yazılanları değerlendiren ve Mütekellimîn usulünü sistemleştirerek aktaran Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı, Râzî'nin *el-Mahsûl*'u ve bu birikimi özetleyen İbn Hâcib'in *Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* ile *Muhtasarı* bunlardan bazıları olup döneme damgalarını vurmuşlardır.[1632] Bu eserler kendilerinden önceki fıkıh usûlü birikimini cemetmekle kalmamış, dönemlerinin ilim anlayışı içerisinde fıkıh usûlü meselelerini delillendirmiş, konu tertibi açısından yenilikler getirmiş ve daha sonra telif edilen fıkıh usulü eserlerini etkilemişlerdir. Mütekellimin fıkıh usulü yazımı bu eserler ile tekamüle ulaşmış ve artık fıkıh usulünde yeni bir dönem başlamıştır.

Eyyûbîler dönemi usulcülerinin neredeyse tamamı "mütekellimîn metodu" ile eserler telif etmiştir. Şâfiîler'den Seyfeddin el-Âmidî, İbnü's-Salâh, İbn Tilimsânî, Tâcüddin Firkâh, Sirâceddin el-Urmevî, İbn Dakîku'l-îd, Şemseddin İsfahânî, Ebyârî; Mâlikîler'den İbnü'l-Hâcib, Şehâbeddin el-Karâfî, İbn Reşik; Hanbelîler'den Muvaffakuddin İbni Kudâme bunlardan bazılarıdır. Yaptığımız araştırmalarda "Hanefîyye" metodu ile dört eser telif edilmiş ancak bunlardan biri günümüze ulaşmıştır. Bu dönemde memzûc yöntemi (karma metod) henüz müstakil olarak ortaya çıkmadığından "memzuç" metodla yazılan eserlere rastlanmamıştır. Bununla birlikte "Hanefiye" metoduyla Eyyûbîler coğrafyasının dışında Bağdat ve Mâverâünnehir bölgelerinde eser yazıldığı görülmektedir. Habbâzî'nin (v. 691/1292) *el-Muğnî fî usûli'l-fıkh'ı*[1633] ve Ebü'l-Berekât Nesefî'nin (v. 710/1310) *Menârü'l-envâr*'ı bunlardan sadece iki tanesidir.

Eyyûbîler döneminde fıkıh usûlu alanında yazılan eserler, genellikle asıl kaynaklar üzerine yapılan şerh, hâşiye, ihtisar ve ta'lik çalışmalarıdır. Bu anlamda en çok şerh ve muhtasarın Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü ile Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı üzerine yazıldığı görülmektedir. Aynı zamanda Eyyûbîler döneminde kaleme alınan bazı eserler, sonraki dönemi etkilemiş ve onlar da kendilerinden sonra yapılan şerh ve hâşiyelere kaynaklık etmiştir. Bunlardan bir kısmı -Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı

[1632] Koca, "el-Muhtasar", c.31, s.67-70.

[1633] el-Habbâzî Bağdat'a giderek bir süre kaldıktan sonra Mekke'ye sonra Dımaşk'a yerleşerek Hâtûniyye medresesinde ders vermiştir. Ancak onun Dımaşk'a yerleşmesi Memlükler döneminde gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, c.13, s.331; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.731.

gibi- Eyyûbîler döneminde yazılmış olup yine aynı dönemde yazılan başka eserlere kaynaklık eden çalışmalardır. Eyyûbîler döneminde yazılan ihtisar, şerh ve hâşiye gibi ilmî çalışmalara kaynaklık eden eserler şunlardır:

1- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Lüma‘ fî usûli’l-fıkh*
2- İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân* ve *el-Varakât*
3- Gazzâlî, *el-Mustasfâ* ve *el-Menhûl fi’l-usûl*
4- Kâdî Abdülcebbâr, *el-Umed*
5- Fahreddin er-Râzî, *el-Me‘âlim* ve *el-Mahsûl*
6- Mutarrizî, *‘Unvânü’l-usûl*
7- Ebü’l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu‘temed*
8- Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm*
9- Kadı Abdulvahhâb, *Kitâbu’l-İfâde*
10- Bâcî, *el-İşâre*
11- Karâfî, *Tenkîhu’l-fusûl fî İlmi’l-Usûl*

Bu dönemde Mısır ve Şam’da kaleme alınan eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı ise ulaşmamıştır. Burada önce ulaşmayanların ismi zikredilecek ardından ulaşanların üzerinde durulacaktır. Tespit edilebildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşmayan eserler şunlardır:

Şâfiî fakihlerden İbn Ebî Asrûn’un kaleme aldığı *el-Muvâfık ve’l-muhâlif*[1634]adlı eseri, Seyfeddin el-Âmidî’nin, *Lübâbü’l-elbâb*[1635] ve *Müntehe’s-sâlik fî rutebi’l-mesâlik*[1636] isimli eserleri, İbn Tilimsânî’nin Fahreddin er-Râzî’nin *el-Müntehab* isimli eserine ta‘liki olan, *et-Ta‘lik ‘ale’l-Müntehab*[1637] isimli eseri, Alemüddin el-Irâkî’nin fıkıh usûlü alanında telif ettiği muhtasarı,[1638] Takıyyüddin el-Mukterah’ın *Nuketu’l-Burhân* (*Ta’lik ‘ale’l-Burhân*) ve *Şerhu’l-Mukterah*’ı,[1639] Şerefeddin el-Mursî’nin *Kitab fî usûli’l-fıkh ve’d-din*’i,[1640] Fahreddin el-Fârisî’nin

[1634] İbnü’l-Mülakkın, **el-‘İkdü’l-müzheb,** s.142; Kehhâle, **Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn,** c.6, s.144.
[1635] Âmidî, **Münteha’s-Sul fi İlmi’l-Usul**, s.6.
[1636] Âmidî, **el-İhkâm,** c.4, s.280.
[1637] Zerkeşî, **el-Bahru’l-muhît,** c.2, s.15.
[1638] Dâvûdî, **Tabakâtü’l-müfessirîn,** c.1, s.340.
[1639] Ziriklî, **el-A‘lâm,** c.7, s.256.
[1640] Yâkût el-Hamevî, **Mu‘cemü’l-üdebâ,** c.7, s.3442; Kâtib Çelebi, **Süllemü’l-vüsûl,** c.3, s.162.

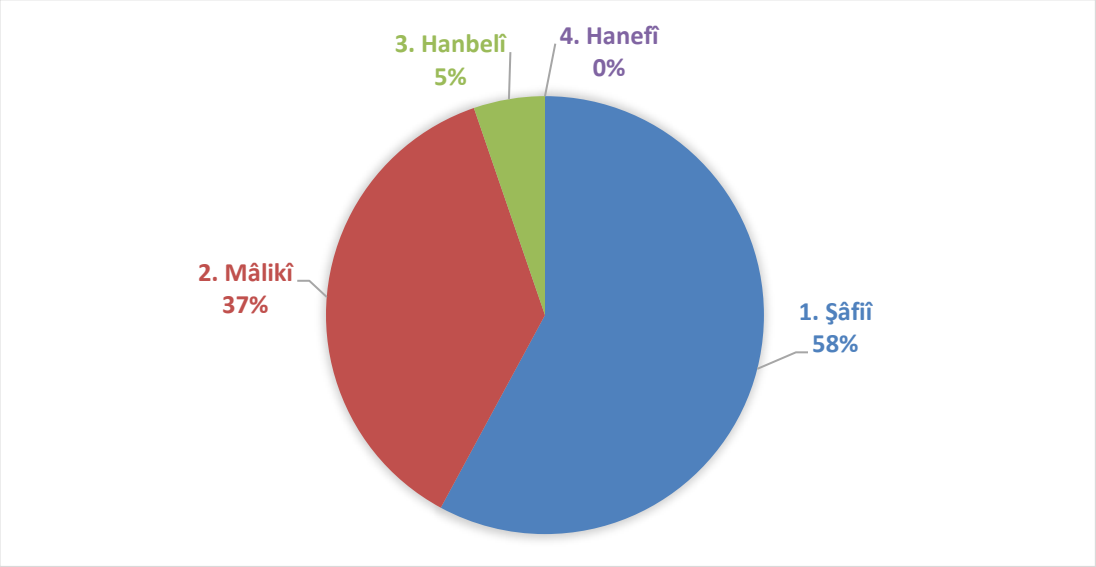
Matıyyetü'n-nakl ve atıyyetü'l-akl [1641] adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Yine İbn Dakîkul'îd'in *Şerhu'l-Mahsûl*[1642]*ve Şerhu kitabi İbn Hâcib (Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib)*[1643] isimli eserleri, Ebû Şâme'nin, *el-Mezhep fî ilmi'l-mezhep,*[1644] ve *el-Usûl mine'l-usûl*[1645]adlı eserleri, Diyâuddin İbn Dirbâs'ın *Şerhu'l-Lüma"*ı,[1646] Celâleddin ed-Dişnâvî'nin *Muhtasar*'ı,[1647] Kemaleddin el-Kalyûbî'nin *Nehcu'l-vusûl fî ilmi'l-usûl'ü,*[1648] İbn Ni'me en-Nablûsî'nin fıkıh usulüne dair eseri,[1649] İbnü'l-Haşâş'ın *Şerhu't-Tahsîl mine'l-Mahsûl'ü*,[1650] İbn Binti'l-Irâkî'nin *Muhtasar'*ı günümüze ulaşmayan eserlerdendir.[1651] Ayrıca Mâlikî fakihlerinden İbn Şâs'ın *Muhtasaru'l-Mustasfâ'*sı,[1652] Şehâbeddin Karâfî'nin *et-Ta'lîkât 'alel-Müntehab*'i,[1653] Hanbelî fakihlerinden İbn Hamdân'ın *el-Vâfî*[1654] adlı eseri ve İbnü'l-Müşebbek'in *Mesâilu'l-hilâf* ve *Usûlü'l-fıkh* ile *er-Râcih fî usûli'l-fıkh* adlı eserleri de bu dönemde yazılmış oldukları kaydedilmiş olmakla birlikte günümüze ulaşmayan eserlerdir. Hanefiyye metoduyla yazılmış olan Barşâh es-Semerkandî'nin *Câmiu'l-usûl*'ü,[1655] Muvaffak el-Hassî'nin *el-Fusûl fî ilmi'l-usûl*'ü, Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî'nin *Ravdetu ihtilâfi'l-ulemâ* ve fıkıh usulüne dair yazdığı diğer eseri[1656] günümüze ulaşamayan eserlerdir.

Günümüze ulaşan eserlere gelince bunlardan Şâfiî fukahâsının kaleme aldığı 11, Mâlikîler'in 6, Hanbelîler'in ise 1 eseri günümüze ulaşmıştır. Hanefî, Zâhirî ya da

---

[1641] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.83; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.296; **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.191.
[1642] Özel, "İbn Dakîkul'Îd", c.19, s.409
[1643] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.198; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1853.
[1644] Ebû Şâme, **el-müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.1, s.143, 144.
[1645] Ebû Şâme, **el-müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.1, s.143, 144.
[1646] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.212.
[1647] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.20; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.268; Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere,** c.1, s.239.
[1648] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.166
[1649] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.206; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.161.
[1650] Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.128.
[1651] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.367; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.316; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.65.
[1652]Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh el-Mısrî et-Türkî, **el-Bahru'l-Muhît I-VIII,** Dâru'l-Kütübî, Kahire 1994/1414, c.1, s.12.
[1653] Karâfî, **Nefâ'isü'l-usûl**, c.1, s.106.
[1654] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.748; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.268.
[1655] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.121; Bâğdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.463.
[1656] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1029; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.120; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.104.

Şiâ mezheplerine dair hiç bir eser tespit edilememiştir. Bu eserlerin yüzdelik dağılımı aşağıdaki tabloda ortaya konulmuştur:

Grafik-2: Eyyûbîler Döneminde Yazılıp Günümüze Ulaşan Fıkıh Usûlü Eserlerinin Mezheplere Göre Dağılımı

Günümüze ulaşan eserleri incelediğimizde onların, mütekellimîn fıkıh usûlü ile yazılan ve dönemin epistemolojik dönüşümünü yansıtan Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı ve Fahreddin Râzî'nin *el-Mahsûl'ü* gibi eserlerin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır.[1657] Bu dönemde Râzî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar arasında İbn Tilimsânî'nin *Şerhu'l-Me'âlim'* ve *et-Ta'lik 'ale'l-Müntehab* isimli eserleri, Urmevî'nin et-*Tahsîl mine'l-Mahsûl'*u, İsfahânî'nin *el-Kâşif ani'l-Mahsûl'ü,* İbn Dakîkul'îd'in *Şerhu'l-Mahsûl'ü,* Alâeddin el-Bâcî'nin *Gâyetü's-Suû fi ilmi'l-Usûl'*ü, Karâfî'nin *Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*'ü yer almaktadır. Bu dönemde telif edilen şerhlerden biri de Kâdî Beyzâvî'nin mütekellimîn metoduna dair görüşlerini özlü biçimde sonraki dönemlere taşıyan *el-Minhâc* isimli eserine İbnü'l-Haşâş tarafından telif edilen *Mi'râcü'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* adlı eseridir.[1658] Râzî'nin eserleri dışında Âmidî'nin *el-İhkâm* adlı eseri üzerine de çalışmalar yapılmıştır. İbnü'l-Hâcib'in *Müntehe's-sûl* ile onun muhtasarı *el-İhkâm* esas alınarak yazılmış önemli

[1657] Tuncay Başoğlu, "Eyyûbîler ve Memlükler Dönemi Fıkıh Yazımı", **İslâm Tetkikleri Dergisi,** 2020, cilt: 10, Sayı: 1, s.229-232.
[1658] Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.236; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.76.

çalışmalar da bulunmaktadır. Öte yandan İbnü'l-Hâcib'in muhtasarı üzerine İbn Dakîkul'îd'in *Şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib*'ı dışında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Eyyûbîler döneminde kaynak olarak kullanılan eserlerden biri de Gazzâlî'nin el-*Mustasfâ'*sıdır. Onun üzerine ise İbn Şâs *Muhtasaru'l-Mustasfâ* adlı muhtasarı kaleme almıştır. Malikî fakihi İbn Reşik'in telif ettiği *Lübâbül-mahsûl fî ilmi'l-mahsûl* adlı eser, *el-Mustasfâ'*nın önemli bir muhtasarıdır.

Diğer taraftan felsefî kelâm ve mantık ilminin fıkıh usulüne girmesine karşı çıkan fakihler ise Gâzâlî öncesi eserleri kaynak olarak kullanmış ve onların üzerine şerhler telif ederek Gâzâlî sonrası çalışmaları eleştirmişlerdir. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Varakât*'ını şerh eden İbnü's-Salâh[1659] ile Tâcüddin el-Firkâh, Ebû İshâk Şîrâzî'nin *el-Lüma'*ını şerh eden Diyâuddin İbn Dirbâs[1660] bunlar arasında zikredilebilir. Bu tutumlarının kelâm ve mantık ilmine karşı olmalarından mı yoksa başka bir sebepten mi kaynaklandığı incelenmesi gereken bir konudur.

Hanefiyye metoduyla telif edilen *el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb* adlı eser daha çok hilâfî meselelere yer vermiştir.[1661] Barşâh es-Semerkandî'nin *Câmiu'l-usûl*'ü, el-Menbicî'nin *el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb'*ı ve Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî'nin fıkıh usulüne dair eseri ise günümüze ulaşmamıştır.

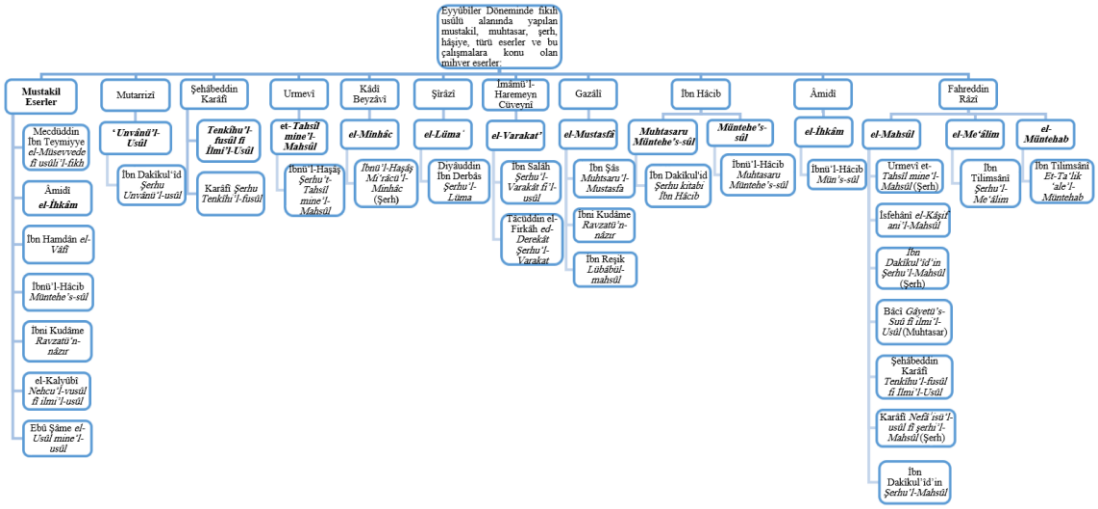
Eyyûbîler döneminde fıkıh usûlü ile ilgili çalışmaların pek çoğunun mütekellimîn metoduyla yazıldığı, yapılan şerh ve muhtasarların genellikle Râzînin *el-Mahsûl*'ü Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı ve el-Cüveynî'nin *el-Varakât*'ı üzerine yapıldığı görülmektedir. Bunların dışında bu dönemde Şîrâzî'nin *el-Lüma'*ı, Kâdî Beyzâvî'nin *el-Minhâc'*ı, Mutarrizî'nin *Unvânü'l-Usûl*'ü, Şehâbeddin el-Karâfî'nin *Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-Usûl*'ü, Urmevî'nin *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*'ü, Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı, İbn Hâcib'in *Müntehe's-sûl* ve muhtasarı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ele aldığımız dönemde mütekellimîn metoduyla kaleme alınan eserler, sonraki dönemi

[1659] Tuncay Başoğlu, "Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi" **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin Er-Râzî (Editörler Ömer Türker - Osman Demir),** İsam Yayınları, İstanbul 2013, s.245.

[1660] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.212.

[1661] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.96; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1542; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.364.

etkileyen, birçok şerh ve hâşiyeye konu olan önemli eserlerdendir. Bu dönemde kaleme alınan eserler, sonraki dönemlerde telif edilen fıkıh usûlü eserlerince esas alınan son muhtasarlardan kabul edilmiştir.[1662] Nitekim bu dönem sonrası fıkıh usûlü edebiyatının artık büyük ölçüde şerh ve hâşiyelerle devam etmesi bunu destekler niteliktedir.

Tablo-1: Eyyûbîler Döneminde Fıkıh Usûlü Alanında Yazılan Muhtasar, Şerh, Hâşiye Türü Eserler ve Bu Çalışmalara Konu Olan Mihver Eserler

Eyyûbîler döneminde yazılıp sonraki dönemleri etkileyen ve başka çalışmalara kaynaklık eden önemli eserler yazılmıştır. Bunlardan bir kısmı, kendisinden önce mütekellimîn metoduyla yazılan eserleri değerlendirerek onların bir hulâsası mahiyetinde olan müstakil eserlerdir. Ayrıca belirli eserleri temel alan muhtasarlar ve daha önce telif edilmiş eserlerin şerhleridir.

Eyyûbîler dönemde telif edilen eserlerin bu alanda meydana gelen birikimden azami bir şekilde yararlanmaları dikkat çekmektedir. Bu telifler arasında otuzdan fazla kaynaktan istifade edilen eserler bulunmaktadır.[1663] Telif edilen eserlerin bir kısmı çok rağbet görmüş, daha yazar hayattayken yazarın kendisi ya da başkası tarafından şerh çalışmalarına konu olmuştur. Şehâbeddin el-Karâfî'nin *Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-*

[1662] Koca, "el-Muhtasar", c.31, s.67-70.
[1663] Ahmşed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî el-Mısrî, **Şerhu Tenkîhi'l-fusûl,** (Taha Abdurrauf Sa'd), Şirketü't-tibâ'atü'l-fenniyye'l-müttehide, 1973/1393, yy., s.2.

Usûl'ü yazarın kendisi tarafından şerhedilmiştir.[1664] Urmevî'nin *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl* adlı eseri muasırı İbnü'l-Haşâş tarafından *Şerhu't-Tahsîl mine'l-Mahsûl* adıyla şerhedilmiştir. Benzer bir durum ihtisarlarda da yaşanmıştır. Âmidî *el-İhkâm* adlı eserini *Müntehe's-su'l fî ilmi'l-usûl* adıyla ihtisar etmiştir. İbn Hâcib yine kendi eseri olan *Müntehe's-sûl* adlı eserini *Muhtasaru Müntehe's-sûl* adıyla ihtisâr etmiştir. Bazı eserler her ne kadar müstakil olarak telif edilse de fürû-i fıkhta telif edilen eserlerin mukaddimesi olduğu kaydedilmiştir. Karâfî'nin *Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-Usûl*'ünün yine kendi eseri olan *ez-Zahîre* adlı eserinin mukaddimesi olduğu nakledilmektedir.[1665]

Tasnif itibariyle genellikle muhtasar ve şerhi oldukları eserlerin tasnifini aynen devam ettiren bu eserlerin genel özellikleri arasında, meseleleri derinlemesine inceleyerek önceki birikimi cemetmeleri, kendilerinden sonra yazılmış eserlere kaynaklık etmeleri zikredilebilir. Yine eserlerde fıkıh usûlü konuları yanında kelâmî bazı meselelere temas etmeleri, bazen dilsel tahlil ve çözümlemelerde şiire başvurmaları, aklî ve mantıkî çıkarımlarda bulunmaları dikkat çekmektedir.

2.2.1.1.2. Fıkıh Usûlünün Müstakil Konularına Dair Yazılan Eserler

Eyyûbîler döneminde Şam ve Mısır fıkıh çevrelerinde fıkıh usûlünün belirli konularına dair eserler de telif edilmiştir. Bu dönemde husus-umûm, Hz. Peygamberin fiilleri, taklîd gibi fıkıh usulünün spesifik konularında çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla yedi eser kaleme alınmıştır. Bunlardan İbn Abdüsselâm'ın *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm'*ı, Ebû Şâme'nin *Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel* ile *el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fîmâ yete'alleku bi-ef'âli'r-Resûl'*u Şâfiî fakihlerinden günümüze ulaşan eserlerdir. Şehâbeddin Karâfî'nin *el-'İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm* ile *el-İhtimalâtü'l-mercûhe* adlı eserleri ise Mâlikî fakihlerinden günümüze ulaşan eserlerdir. Bu dönemde Şâfiî fukahâsı tarafından telif edilen bazı eserler ise günümüze ulaşmamıştır. İbn

[1664] Karâfî, **Şerhu Tenkîhi'l-fusûl,** s.2; Apaydın, "Karâfî, Şehâbeddin", c.24, s.400.
[1665] Karâfî, **ez-Zahîre**, c.1, s.55.

Dakîkul'îd'in *et-Teşdîd fi'r-red 'alâ gulâti't-taklîd'i*[1666]ile Ebû Şâme'nin *el-İlmü'l-câmi 'beyne'l-fıkhi ve'l-eser*[1667]bunlar arasındadır.

Bu dönemde belli usûl konularına dair üretilen çalışmalardan biri İbn Abdüsselâm'ın *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm* adlı eserinde hükümlerin delilleri, içinde inşâ ve ihbâr sîgaları bulunan Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, emir, nehiy konuları ele alınmıştır. Yine Kur'ân'da geçen darb-ı meselleri medih ve zemm bağlamına giren vasıflar, Allah'ın selbî ve isbâtî sıfatların delalet ettiği hükümler, mecaz türleri ve kaynaklardan hüküm çıkarma (istinbat) metodları örneklerle açıklanmıştır.[1668]

Ebû Şâme'nin *el-İlmü'l-câmi beyne'l-fıkhi ve'l-eser* adlı eserin mukaddimesi olarak telif ettiği *Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel* adlı eserinde fıkıh usulünün bazı konularına temas etmiştir.Eserde dönemin fakihlerini kör taklit ve mezhep taassubu, dönemin fakihlerinin kolaycılığa kaçması, fürû-i fıkhın okunup usûlünün terkedilmesi, Kitap ve Sünnet'e aykırı olan kıyas ve ictihadı eleştirmektedir.[1669] Ebû Şâme'nin bir diğer eseri Hz. Peygamber'in fiillerine dair telif ettiği *Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fîmâ yete'alleku bi-ef'âli'r-Resûl* adlı eseridir.[1670] Eserde Hz. Peygamber'in fiillerini konuyla ilgili yazılan diğer eserlere nisbetle oldukça ayrıntılı biçimde ele almış, konuyla ilgili fakihlerin görüşlerine yer vermiştir. Bunun yanı sıra fıkıh usûlünün önemli esasları olan Kitap, sünnet, icmâ', kıyâs ve ihtilaf konusu olan deliller ele alınmıştır.

Şehâbeddin el-Karâfî'nin *el-'İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm,* isimli eseri fıkıh usulünün önemli konularından olan umûm ve husûs konularına dair telif edilmiştir. [1671] Karâfî fıkıh ilminin fer'î meselelerinde görülen birçok ihtilâfın, umûm ve husûs üzerindeki metodolojik görüş ayrılıklarından, tahsis delillerini farklı ayırıma tâbi tutmalarından kaynaklandığını belirtmektedir.[1672] Şehâbeddin el-Karâfî'nin *el-*

[1666] İbn Dakîkul'îd, **el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsai'l-ahkâm,** c.1, s.16; Özel, "İbn Dakîkul'Îd", c.19, s.409
[1667] Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.21.
[1668] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.249; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.166.
[1669] Ebû Şâme el-Makdisî, **Hutbetü'l-Kitâbi'l-Müemmel,** s.21.
[1670] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165.
[1671] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.
[1672] Geniş bilgi için bkz: Ferhat Koca, "Tahsis", **DİA,** İstanbul 2010, c.39, s.433.

İhtimalâtü'l-mercûhe adlı eserinde ise teâruz (uyumsuzluk) durumunda lafızların muhtemel manaları arasında tercih konusunu ele almıştır.[1673] Yazar eserde teâruz durumunda lafzın taşıdığı muhtemel mânalar arasında takip edilecek metodu örnekler üzerinde uygulamaktadır.[1674]

el-Menbicî'nin Hanefî mezhebinin fıkıhî içtihadlarına dayanak olan hadisleri (ahkâm hadisleri) bir araya getirmiş olduğu *el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb* adlı eseri burada zikredilebilir. Eserde hilâfî meseleler bir araya getirilerek Hanefî mezhep görüşü delillendirilmiş, tartışma usûlü kullanılarak mezhep görüşü savunulmuş, konuyla ilgili farklı sorular oluşturarak cevaplandırılmıştır.

2.2.1.1.3. Makâsıd, Kavâid ve Furûk Türünde Yazılan Eserler

Makâsıd sözlükte "niyet, hedef, sebep" anlamına gelen maksad kelimesinin çoğuludur.[1675] Şeri'a kelimesine izâfe edilmesiyle oluşturulan makâsıdü'ş-şeri'a: "Yüce Allah'ın şeriatın tüm alanlarında ya da çoğunluğunda koymuş olduğu hükümlerin gaye ve hedefleri"[1676] şeklinde tanımlanmıştır. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, hükümlerin belirli amaçlar için konduğunu vurgulayarak makâsıd düşüncesinin terimleşmesine öncülük etmiş, ardından öğrencisi Gazzâlî makâsıdı geniş bir şekilde işleyerek ona yeni bir boyut kazandırmıştır.[1677]

Eyyûbî fakihleri, maslahât, makâsıd ve küllî kâideler alanında eser vermek suretiyle fıkhın gelişimine katkı sağlamışlardır. Onların maslahat, makâsıd ve kavâidle ilgili görüşleri büyük önem arz etmektedir. Yaşadığı dönemde ortaya çıkan yeni meselelere çözüm üretmek suretiyle güçlü deliller çerçevesinde fıkhî tercihlerde bulunan İbn Abdüsselâm, İslâm fıkıh tarihinde kavâid alanında dönüm noktası

[1673] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.

[1674] Ahmed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî, **Min hızâneti'l-mezhebi'l-Mâlikî (el-İhtimâlâtü'l-Mercûha),** (Yayına Hazırlayan: Celâleddin Ali Âmir el-Cihânî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006/1427, s.231.

[1675] Mecmau'l-luga, **el-Mu'cemü'l-vasît,** c.2, s.738.

[1676] İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî, **Makâsıdü'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye I-III,** Vizâretü'l-Evkâf, Katar 1425/2004, c.3, s.165. Makâsıd için birçok tanım yapılmıştır. Mehmet Erdoğan "Yüce Allah'ın kullarının dünya ve âhiret mutluluğunu elde edebilmeleri için koymuş olduğu hükümlerin gaye ve hedefleri kavrama ilmi" şeklinde tanımlamaktadır. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.338.

[1677] Ertuğrul Boynukalın, "Makâsıdü'ş-Şerîa", **DİA,** İstanbul 2003, c.27, s.423.

sayılmaktadır. Onun *el-Kavâ'idü'l-kübrâ* adlı eseri, günümüze ulaşan ilk müstakil kavâid örneklerinden sayılmaktadır.[1678] O ayrıca maslahâtı birçok açıdan taksime tâbî tutmuş çeşitli tanımlamalar getirmiş ve maslahatı hukûkî hükümlerin gayesi açısından ele almıştır.[1679] Bunun yanısıra *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm* isimli eserinde de yer yer maslahata vurgu yapmıştır.[1680]

Dönemin fıkıh âlimlerinden ve aynı zamanda İbn Abdüsselâm'ın öğrencisi olan Şehâbeddin el-Karâfî de makâsıd ve maslahat alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Makâsıd düşüncesinin sistemleştirilmesinde önemli katkısı olan Karâfî, maslahatı iki kategoride ele almış ve mürsele ile 'ulyâ (yüksek maslahat) şeklinde isimlendirmiştir. Onun 'ulyâ olarak adlandırdığı maslahattan maksadın zaman ve mekân şartlarına göre değişebileceği anlayışında olduğu kaydedilmektedir. Karâfî yüksek maslahat teorisi çerçevesinde kamu otoritesi tarafından çıkarılan kanunların şer'e aykırı olmadığını ve hâkimlerin yetkilerinin genişletilmesi gerektiği, fesadın çoğalıp adaletli kişilerin bulunmaması durumunda kamu görevini üstlenecek yöneticiler ve hakimlerin adalet şartlarının hafifletileceği görüşünü savunmuş ve bu görüşü zorluk ve sıkışıklık arttıkça şer'î genişliğin de artmasıyla temellendirmiştir.[1681] Karâfî zaman ve mekân şartlarının değişmesiyle hükümlerin değişebileceği anlayışını savunmaktadır. Bu konuda çeşitli örnekler vermektedir.[1682] Karâfî'nin maslahat düşüncesiyle ilgili konularından biri onun ta'lîl alanını geniş tutarak illet olması muhtemel olan bir hükmün taabbüdî sayılamayacağını belirtmesidir. Yine o muâmelâtın maslahatıyla ibadetlerin maslahatları arasında fark gözetmiş ve ruhsatlara kıyas meselesinde de maslahatı dikkate alarak delile muhalefet edilebileceğini ima etmiştir. Ayrıca hükmü makâsıd ve vesâil diye ikiye ayran Karâfî, her ne kadar vesâil'in makâsıd'dan aşağı olduğunu kabul etse de vesâil'e, makâsıdın hükmünü

[1678] H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.286.

[1679] Abdurrahman Haçkalı, "**İzzuddin b. Abdisselam'da maslahat nazariyesi",** "Yayınlanmamış Doktora Tezi", On Dokuz Mayıs ÜSBE, Samsun 1999, s.224.

[1680] Abdülazîz b. Abdisselâm Ebû Muhammed İzzüddin es-Sülemî, **el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm,** (Dirâse ve Tahkik, Rıvan Muhtar b. Garbiyye), Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987/1407, s.137, 198, 199, 240.

[1681] Sagîr b. Abdüsselâm el-Vekîlî, **el-İmâmü'ş-Şihâbü'l-Karâfî: Halkatü vaslin beyne'l-meşrık ve'l-mağrib fî mezhebi Mâlik fi'l-Karni's-Sâbi' I-II,** Vizâretü'l-Evkâf, Fas 1417/1996, c.2, s.256-257.

[1682] el-Vekîlî, **el-İmâmü'ş-Şihâbü'l-Karâfî,** c.2, s.256-264.

vermektedir.[1683] Karâfî haccın amaç, seferin vesile olduğunu; İlâyı Kelimetullah'ın amaç, cihâd'ın vesile olduğunu; zinanın haramlığının amaç, bakma ve halvet'in vesile olduğunu; camide namaz kılmanın amaç, oraya yürümenin vesile olduğunu ifade ettikten sonra burada önemli olan vesilenin makâsıda götürmesi olduğunu belirtmektedir. Vesilenin makâsıda götürmediği ortaya çıkarsa vesileye itibar edilmeyeceğini kaydetmektedir.[1684]

Bu alana katkı sağlayanlardan biri de Âmidî'dir. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* isimli eseri her ne kadar *el-Mu'temed, el-Mustasfâ, el-Burhân* adlı eserlerin telhisi olsa da içerik bakımından onlarla sınırlı kalmamış ve maslahât, makâsıd ve kavâid konularını da işlemiştir. "*et-Tercîhât*" bölümünde makâsıd konusuna değinen Âmidî'nin bu konuyu ele alan ilk fakih olduğu ifade edilmektedir. Yine kıyaslar arasında taaruz meydana geldiğinde aralarında tercih'in nasıl yapılacağı konusunu ele alan ilk fakih olduğu kaydedilmektedir.[1685] Ayrıca zarûriyatlar arasında hangisinin tercihte önde olduğu konusunu muhtemelen ilk olarak ele alan fakihtir. Âmidî makâsıd-ı hamse'nin tertibi konusunda "din, akıl, can, nesil ve malı" korumak şeklinde Gazzâlî'nin yolunu takip etmiştir.[1686] Makâsıd'ı zarurî ve hâcî şeklinde iki kısma ayıran İbn Hâcib ise, "Makâsıd-ı Hamse"nin tertibi konusunda Âmidî'yi takip etmiştir.[1687]

Bölgesel olarak Şam ve Mısır dışında farklı bir coğrafyada yaşamış olsa da aynı zaman diliminde yaşayan Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1210) de bu alana katkı sunduğu kaydedilmektedir. Onun usûl-i fıkıh'a dair kaleme aldığı *el-Mahsûl* adlı eserinde hükümlerin bir illet üzerine bina edilmesi konusuna önem verdiği kaydedilmektedir.[1688] Yine "Makâsıd-ı Hamse" olarak bilinen dinî hükümlerin beş gayelerini "hayatı (Nefsi), malı, neseb (nesli), din ve aklı korumak" şeklinde selefi

[1683] Apaydın, **"Karâfî",** c.24, s.398-399.
[1684] Karâfî, **ez-Zahîre,** c.2, s.129.
[1685] Ahmed Raysûnî, **Nazariyyetü'l-makâsıd İnde'ş-Şâtıbî,** (takdim Câbir Ulvânî), el-Ma 'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, Virginya1416/1995, s.57-58.
[1686] Âmidî, **el-İhkâm**, c.3, s.274.
[1687] İbnü'l-Hâcib, **Muhtasaru Müntehe's-sûl,** c.1, s.291.
[1688] Raysûnî, **Nazariyyetü'l-makâsıd,** s.56-57.

Gazzâlî'den farklı bir sıralamaya tabi tutmuştur.[1689] Şemseddin İsbahânî'nin *Kitâbü'l-Kavâidi'l-küllîyye'*si de makâsıd ve kavâid alanında günümüze ulaşan eserlerdendir. Eserin küllî kâideler bölümünde önemli bilgiler bulunmaktadır.

Kavâid ise "bir şeyin temeli, esası" anlamındaki kâide kökünden türemiştir.[1690] Küllîye kelimesine izâfe edilerek terimleşen kavâid'in terim anlamı ise kelimenin sözlük anlamından bağımsız olmayıp, "şer'î nasların tümünden çıkarılan ve hükümlerin temelini teşkil eden genel kurallar"[1691] şeklinde tanımlanmıştır. Daha ilk dönemlerden intikal eden şifâhi gelenekle ve telif edilen ilk dönem fıkıh kitaplarında dağınık bir şekilde bulunan fıkhî kâideleri müstakil kitaplarda toplama faaliyeti IV./X. yüzyılda başlamış, fıkhın furû ve usûl çalışmalarına paralel olarak fıkhî zevâbit ve kaideler ileriki dönemde daha da netleşmiştir. Bunu izleyen dönemde fıkhî kaidelerin durumu artarak devam etmiş İbn Abdüsselâm ve öğrencisi Şehâbeddin el-Karâfî ile olgunlaşmıştır.[1692] Küllî kâidelerin izlerini erken dönem eserlerinde bulmak mümkün olmakla birlikte bu alanda telif edilmiş müstakil eserleri Eyyûbîler ile Memlükler'in ilk döneminde ortaya çıkmıştır. Eyyûbîler dönemi fakihlerinden İbn Abdüsselâm'ın kaleme aldığı *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*'ı ve *el-Kavâ'idü's-suğrâ* adlı eserleri, öğrencileri İbnü'l-Vekîl'in (v. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i, Necmeddin el-Makdîsî'nin *el-Fusûl ve'l-furûk*[1693] ile Mâlikî fakihlerinden Şehâbeddin Karâfî'nin *el-Furûk*'u bu alanda yazılan önemli eserlerdendir. İbn Abdüsselâm'ın *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm'*ı daha çok fıkıh usûlü, *Kavâ'idü'l-ahkâm'*ı ise daha çok küllî kâide ve maslahat konularıyla ilişkilidir.[1694]

İbn Abdüsselâm'ın *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm (el-Kavâ'idü'l-kübrâ)* adlı eseri, kavâid ve maslahât alanında telif edilen önemli eserlerdendir. İbn Abdüsselâm'ın bu eseri doğrudan küllî kaidelerle ilgili olmasa da bu anlayışa yön vermesi ve kavâid literatörüne zengin malzeme sunması açısından büyük önem taşımaktadır. Esasen bu eser, fıkıh ilmini, maslahatı sağlama ve mefsedeti önleme

[1689] Râzî, **el-Mahsûl,** c.5, s.160. Râzî eserin başka bir yerinde "nefis, akıl, din, mal ve neseb" şeklinde bir tertip kullanmıştır. Bkz. Râzî, **el-Mahsûl,** c.5, s.458.
[1690] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.3, s.357; Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.9, s.60.
[1691] Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.296.
[1692] Mustafa Baktır, "Kaide", **DİA,** İstanbul 2001, c.24, s.208.
[1693] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71. Mahtût yada matbuuna ulaşamadığımız eserin günümüze ulaşmadığı düşünülmektedir.
[1694] Başoğlu, "Eyyûbîler ve Memlükler Dönemi Fıkıh Yazımı", s.249.

ekseninde açıklamayı konu alan kendine has bir üslupla yazılmış bir hukuk felsefesi ve metodolojisi çalışması olarak değerlendirilebilir. Yazar, bu eseri yazmasının temel amacını, İslâm dininin, hükümlerin odağında olan, yapılması veya sakınılması emredilen hükümlerdeki maslahatlar ve mefsedetler konusunda insanları bilinçlendirmek, maslahat ve mefsedet arasında öncelikli olanları belirlemek şeklinde kaydetmiştir.[1695] Bir fakihin usûl bilgisini ve istinbât melekesini geliştiren bu eser, klasik bir usûl kitabından farklı bir tarzda yazılmış, maslahatla ilgili çeşitli konu başlıklarından oluşmuştur. Müellif, maslahatı gözetme hususunda görüşlerini, Allah'ın kullara yararlı olan davranışları emrederek zararlı davranışları yasakladığını; salâhı övdüğünü ve fesadı yerdiğini belirten âyet ve hadislerle temellendirmiştir.

Dinî hükümlerin bütünüyle maslahatlardan teşekkül ettiğini ifade eden İbn Abdüsselâm, makâsıd'ın önemine de vurgu yapmıştır. Burada makâsıd terimini makâsıdü'ş-şerâî', makâsıdü'ş-şer', makâsıdü'l-Kur'ân[1696] gibi tabirlerle şer'în gayelerine dikkat çekmiştir. Ayrıca eserin birçok yerinde makâsıd ilkesini fıkhın çeşitli alanlarına uygulamak suretiyle makâsıdü's-salâ, makâsıdü'z-zekât, makâsıdü'l-hac, makâsıdü'l-cihâd[1697] şeklinde maslahatla bu alanlar arasındaki ilişkileri açıklamıştır. Öte yandan hükümleri maslahat'a ulaştıran vesileler ve maslahat'ın makâsıdı olmak üzere iki kısma ayıran İbn Abdüsselâm, bu çerçevede havâss-ı hamseyle ilgili hükümlerin çoğunun maslahatın vesileleri (Vesâil) olduğunu, efali kulûb ve cevârih ile ilgili hükümlerin ise makâsıd alanına girdiğini belirtmektedir.

Nasları anlama açısından önemli olan şer'î nasları makâsıd açısından değerlendirme konusu, İslâm fıkıh düşüncesinde daha ilk dönemlerden başlayarak İbn Abdüsselâm'â kadar geliştirilmiş, İmam Şâtibî ile olgunluğa erişmiştir. Ancak son zamanlarda bazı düşünürler bu konuda ileri giderek, güya günümüzün sorunlarını çözecek, ihtiyaçlarını karşılayacak ve yeni içtihatlara kapı aralıyacağı düşüncesiyle kaynağı nass dahi olsa hükümleri bugüne kıyasla değişen şartlar ve koşullar ışığında makâsıd yönünden değerlendirmek suretiyle söz konusu sorunlara çözüm getireceği kanaatindedir. Bu bağlamda son asırda yaşayan Muhammed Âbid el-Câbirî gibi bazı

[1695] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.10.
[1696] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.58, 184, c.2, 189.
[1697] Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.33, 53, 55, 90, 100, 101, 102, 108, 125, 209, 245, c.2, s.17, 23, 30, 91, 148, 153, 193, 200.

düşünürler, makâsıdü'ş-şeria'yı öne çıkarmak suretiyle bazı nasların terkini gerektirecek olsa da maslahâtın tercih edileceğini ileri sürmüşlerdir. O, bu konuda sahâbe'nin de "nas" yerine "maslahat"ı esas aldıklarını, daha sonra fukahâ'nın "maslahat" yerine "kıyası" esas almak suretiyle fıkh'ı aslından uzaklaştırdıklarını iddia etmektedir.[1698] Ancak klasik fıkıh anlayışını kökünden değiştirmeyi amaçlayan bu yaklaşım, başta hadler olmak üzere fâiz, kumar ve zina gibi haramların cevazına yol açabilecek ve birçok yönden mahzurlu bir yaklaşımdır. Bu mevzu geniş bir çalışmayı gerektirdiği için burada bu kadarıyla iktifa edeceğiz.

Maslahatı Gazzâlî gibi zarûriyyât, hâciyât ve tetimmât veya tekâmülât[1699] olarak belirten İbn Abdüsselâm, daha sonra Karâfî'de tahsîniyyât'a dönüşecek olan hâciyât ve tetimmât terimlerini kullanmaktadır. Maslahat ve fıtrat arasındaki irtibata da önem veren 'İzz b. Abdüsselâm, maslahat ile tıb arasında ilişki kurmaktadır. Bu konuda az zararın çok zarara tercih edilmesi hususuna önem veren yazar, tüm dinlerin ve filozofların, canı, nesli, malı ve en iyiyi elde etme konusunda birleştiklerini belirtir. Öte yandan doktorların da aynı şekilde az zararı çok zarara tercih ettiklerini ve iki maslahat arasında kaldıklarında daha üstün olanı elde etme yönünde tercihte bulunduklarını, her iki maslahat arasında eşitlik bulunması durumunda birini tercih etmede zorlandıklarını kaydeder.[1700] Böylece şeriatı ve tıbbı yaratan kanun koyucunun, her birinin yararını sağlama (celb-i mesâlih), onlara gelebilecek kötülükleri önleme (def'-i mefâsid) konusunda aynı esaslara tabi tutmuş olduğunu vurgulamaktadır.

Maslahat ve mefsedet'in genellikle zannî olduğunu belirten[1701] İbn Abdüsselâm, maslahatların tümünün hayır, fayda ve hasenat; mefsedetlerin de tümünün kötülük ve zarar sayıldığından dolayı hayır-şer, fayda-zarar, hasenat-seyyiat terimlerinin maslahat ve mefsedet yerine kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca

[1698] Muhammed Âbid Câbirî, **ed-Dîn ve'd-devle ve tatbîku'ş-şerî'a,** Merkezü'd-dirâsâti'l-vahdeti'l-ârabiyye, Beyrut 1996, s.52, 192; Muhammed Coşkun, "Câbirî, Muhammed Âbid", **DİA,** İstanbul 2016, c. Ek-1, 237-240.
[1699] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.71.
[1700] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.5.
[1701] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.4.

Kur'ân'da da hasenatın maslahat, seyyiatın mefsedet anlamında kullanımının çoğunlukta olduğunu ifade etmektedir.[1702]

Ona göre dünya ve ahireti birlikte ilgilendiren konularda maslahat ve mefsedet Yüce Allah'ın koyduğu kanunlarla bilinir. Sadece dünyayı ilgilendiren konularda ise tecrübe ve kesin sonuçlar doğuran bilgi ile bilinir. Hakkında şer'î hüküm varid olmayan maslahatlar konusunda akla müracaat edilmesi gerektiğini belirten İbn Abdüsselâm, bu durumun ta'abudî hükümlerin dışında olan tüm hükümleri kapsadığını belirtmektedir. Bununla birlikte kanun koyucunun insanların maslahatını gözetmek zorunda olmadığını bilakis onun kullarına olan lutuf ve kereminden kaynaklandığını savunmaktadır.[1703] Böylece İbn Abdüsselâm, ehl-i sünnetin görüşünü desteklemiş olmaktadır. Allah'ın kulların maslahatını gözetmek zorunda olduğu görüşü mu'tezile tarafından savunulmuş, ehl-i sünnet ise Allah'ın iradesini sınırlandırdığı gerekçesi ile bu duruma itiraz etmiştir.

İbn Abdüsselâm, iki zarûretin birleşmesi durumunda her iki zarûreti defetme imkânı bulunmadığı takdirde mevcut olan imkânın bu iki zarûret arasında paylaştırılması gerektiğini kaydeder. Şöyle ki açlıktan ölmekle karşı karşıya kalan eşit özelliklere sahip iki kişiden birine -elinde bir kişiye bir günlük yetecek miktarda bulunan yiyecek veya içeceği- yedirmek suretiyle onu hayatta bırakıp diğerini ölüme terk etme gibi bir tercihte bulunulamaz. Bu durumda bir günlük hayat malzemesi her iki muztar arasında paylaştırılmalıdır.[1704]

Eserinde bid'at konusuna bir başlık ayıran İbn Abdüsselâm, bid'at kavramını "Hz. Peygamber zamanında bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey" anlamında geniş kapsamlı bir şekilde tanımlamıştır. Ona göre vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah bid'atlar bulunmaktadır. Bid'atların hangi türden olduğunu belirlemek için şer'î hükümlere arz edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[1705] Böylece bid'at vacip, mendup, mubah, haram ve mekruh hükümlerinden hangisinin çerçevesine girerse aynı hükmü alır.

[1702] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.5.
[1703] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.10.
[1704] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.6٩.
[1705] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.1, s.123.

Eserdeki önemli konulardan biri de düzenlenme kıstaslarıdır. Ona göre ibadetler faydalarına göre düzenlenmelidir. Fayda bakımından en üstün olan ibadetin ise ibadetlerin zirvesi olan marifetullah olduğunu, bundan dolayı Allah'ı tanımanın, sıfat ve isimlerini bilmekten daha faziletli olduğunu belirtmektedir. Yine cihad için gösterilen çabanın cuma namazı için gösterilen çabadan, cuma namazı için gösterilen çabanın da cemaat namazı için gösterilen çabadan daha faziletli olduğunu kaydetmektedir.[1706]

Fakihler eser hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuşlardır.[1707] Tâcüddin es-Sübkî, (v. 771/1370) ictihadla uğraşan ve "tasavvurât" ve "tasdîkât" yönünü geliştirerek ilmî kariyer yapmak isteyen herkesin *kavâidü'l-Ahkâm*'ı iyi öğrenmesi gerektiğini kaydetmektedir.[1708] Alâî, (v. 761/1359) "İbn *Abdüsselâm'ın el-Kavâid* isimli eserinin alanında benzeri olmayan bir eser olduğunu belirtir."[1709] Celâleddin es-Süyûtî, (v. 911/1505) İbn Abdüsselâm'ın *el-Kavâidü'l-kübrâ* ve *Kavâidü's-süğrâ* eserlerinin Kavâid alanında ilk çığır açan eserler olduğunu belirtmektedir.[1710] Aynı şekilde Kâtib Çelebi de bu eserin benzerinin yazılmadığını ifade etmektedir.[1711]

Bu alanda üretilen eserlerden biri de Şâfiî fakihlerden Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin kaleme aldığı *el-Makâsıd* adlı eserdir. *Makâsıdü'l-İmâm en-Nevevî* adıyla da bilinen eserde,[1712] genel olarak eserin bütün bölümlerinde konuyla ilgili bilinmesi gereken özet bilgiler üzerinde durulmuştur. Yine Şemseddin İsbahânî'nin *Kitâbü'l-*

[1706] İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.204.
[1707] Kitabın İbn Abdisselâmâ nisbeti için bkz. Kütübî, Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.249; **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.351; İbn Kesîr, Tabakâtü fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye, c.1, s.875; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.162.
[1708] Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî Ebû Nasr Tâcüddin es-Sübkî, **el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir I-II,** (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Mu'avved), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991/1411, c.1, s.10.
[1709] Halîl b. Keykeldî Ebû Saîd Salâhaddin Alâî, **el-Mecmûu'l-müzehheb fî kavâidi'l-mezheb,** (thk. Dirâse Muhammed b. Abdulgaffâr), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmîyye, Kuveyt 1414/1994, s.208.
[1710] Abdurrahmân b. Ebî Bekr Ebü'l-Fazl Celâlüddin el-Hudayrî es-Süyûtî**, el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-Nahiv I-IV,** Mecme'u'l-luğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1978/1407, c.1, s.5.
[1711] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1359.
[1712] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.42.

kavâidi'l-külliyye adlı eseri, fıkıh usûlü'nden kelâm'a, mantık'tan cedel'e sıradışı farklı bir düzenle ilimlerin özünü toplayan bir eser mahiyetindedir.[1713]

Furuk alanında ise Şehâbeddin el-Karâfî *el-Furûk* adlı eseri telif etmiştir. Tam adı *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk* ya da *el-Kavâ'idü's-seniyye fi'l-esrâri'l-fıkhiyye* olup Karâfî'nin en önemli eserlerindendir.[1714] Karâfî, furûk ilmini "Birbirine benzer iki meselenin arasını hüküm bakımından eşitlenmeyecekleri bir tarzda ayıran şeylerin bilgisidir"[1715] şeklinde tanımlamıştır. Ancak bu tanım sadece fıkhî meseleri kapsamaktadır, usûl ilmini de kapsayabilmesi için "Birbirine benzer iki mesele veya fıkhî kâide'nin arasını hüküm bakımından eşitlenmeyecekleri bir tarzda ayıran şeylerin bilgisidir" şeklinde bir tarif kullanılabilir. Karâfî öncesi âlimler genellikle fıkhın füru meseleleri arasındaki farkları ortaya koyarken Karâfî ise fıkhî kaideler arasındaki farkları konu edinerek yeni bir yol geliştirmiştir. Yazar, eserin mukaddimesinde fıkıh meseleleriyle ilgili farkları *ez-Zahîre* isimli eserinde ele aldığını, başta usûlle ilgili kuralları da o eserde ele almayı düşündüğünü ancak daha sonra bunun ayrı ele alınmasının daha faydalı olacağı düşüncesiyle bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Yazar, kitabında fıkha ve fıkıh usûlüne dair kaidelerin yanında gıybet, koğuculuk, zühd ve tevekkül gibi efâl-i kulûb olarak ifade edilen birtakım ahlâk kurallarını da kitapta ele alarak toplam 548 kaideyi farkları açısından değerlendirmiştir. Ayrıca fıkhî meselelerden örnekler vermek suretiyle kaideler arasındaki farkları açıklayan yazar, bazen iki mesele arasındaki farkı da ele almıştır.[1716] Eser, fıkhî kâideler ve makâsıdü'ş-şerî'a alanında yazılmış önemli eserlerden kabul edilmektedir. [1717]

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki bu dönemde fakihler, maslahatı fıkhın bütün alanlarına yayarak geniş bir şekilde ele almış, ictihâdı makâsıda bağlayarak birçok problemi halletmeye ve fıkıh ilmine dinamizm kazandırmaya çalışmışlardır. Yine makâsıd eksenli ictihadlarda ihtilâfları minimize edecek kapsamlı bir bakışı amaçlamışlar. Karâfî öncesi âlimler genellikle fıkhın füru meseleleri arasındaki

[1713] Şemsuddin İsbahânî, **Kitâbü'l-Kavâidi'l-Külliyye,** s.42.
[1714] Sübkî, **Tabakât,** c.5, s.367; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.124.
[1715] M. Yâsin el-Fâdânî, **el-Fevâ'idü'l-ceniyye hâşiyetü'l-Mevâhibi's-seniyye şerhi'l-Ferâ'idi'l-behiyye fî nazmi'l-kavâ'idi'l-fıkhiyye**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996/1417, c.1, s.98; Şükrü Özen, "Furûk", **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.227.
[1716] Şükrü Özen, "el-Furûk", **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.227.
[1717] Baktır, "Kaide", c.24, s.208; Boynukalın, "Makâsıdü'ş-Şerîa", c.27, s.423.

farkları ortaya koyarken Karâfî ise fıkhî kaideler ve usul arasındaki farkları da konu edinerek yeni bir yol geliştirmiştir. Bu dönem telif edilen eserler, gerek eserde atıfta bulunulan kaynakların çokluğu ve ihtiva ettiği malumatın fıkıh âlimleri tarafından benimsenmesi, gerekse günümüze ulaşan ilk kavâid türü örneklerinden olması sebebiyle, kendisinden sonra yazılan maslahat, kavâid ve furûk türü eserlerin önemli referans kaynaklarından biri haline gelmiştir.

2.2.1.1.4. Edebü'l-kâdî (Muhakeme Usûlüne Dair Eserler)

Sözlükte "zarif, kibar olmak ve herhangi bir sanatla uğraşan kişide bulunması gereken vasıflar"[1718] anlamındaki edeb mastarının kadı kelimesine izafesiyle meydana gelen Edebü'l-Kâdî'nin terim anlamı "müftü ve kadılar için rehber mahiyetinde yazılan kitaplar"[1719] şeklinde kullanılmıştır. Hukuk ekollerinin oluşumuyla birlikte yargılama usûlü ve esasları, hâkimin uyması gereken kurallar, hâkim ve tarafları ilgilendiren meseleler "edebü'l-kâdî, edebü'l-kazâ" gibi başlıklar altında incelenmiş, bunun yanısıra hâkimin kişiliği, söz ve davranışları, insanlarla ilişkileri, giyim ve kuşamı da dâhil olmak üzere özel hayatı, beşerî münasebetleri ve resmî göreviyle ilgili hususlar da incelenmiştir.[1720] Edebü'l-kâdî alanında telif edilmiş bir mahtutun üzerinde Ebû Yûsuf'un adı bulunması üzerine bu ismi taşıyan ilk müstakil eserin Ebû Yûsuf (v. 182/798) tarafından kaleme alındığı iddia edilsede[1721] Mahmûd Matlûb tarafından yapılan inceleme sonucunda eserin Ebû Yûsuf'a nisbetin doğru olmadığı kanaatine varılmıştır.[1722] Eyyûbîler döneminde bu alanda zengin bir hukuk literatürü oluşmuş ve fakihler bu alana da önemli katkılar sağlamışlardır. Bu dönemde kaleme alınan eserler dikkate alındığında dönemin, fetva usûlüne dair eserler açısından verimli bir dönem olduğu söylenebilir.

İbn Salâh'ın yargılama hukukuyla ilgili telif ettiği *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eseri ve *el-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn* adlı eseri (*el-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn vel-vecheyn el-meşhûr bi âdâbi'l-müfti ve'l-müstefti*) adlı eserleri İslâm

[1718] Mecmau'l-luga, **el-Mu'cemü'l-vasît,** c.1, s.9.
[1719] Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.113.
[1720] Salim Öğüt, "Edebü'l-Kâdî", **DİA,** İstanbul 1994, c.10, s.408.
[1721] Öğüt, "Edebü'l-Kâdî", c.10, s.409.
[1722] Salim Öğüt, "Ebû Yûsuf", **DİA,** İstanbul 1994 c.10, s.265.

muhakeme hukuku alanında yazılmış önemli eserlerdendir.[1723] Nevevî'nin *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eseri, İbn Şeddâd'ın yazmış olduğu *Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm* adlı eseri[1724] ve İbn Ebü'd-Dem'in *Kitâbü Edebi'l-kazâ'* adlı eseri bu alanda öne çıkan eserlerdendir.[1725] Şehâbeddin Karâfî'nin kaleme aldığı *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kadî ve'l-imâm* adlı eseri[1726] ile İbn Hamdân tarafından kaleme alınan *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eseri[1727] edebü'l-müftî alanında telif edilen önemli eserlerindendir.

Bu eserlerde genellikle müftüde bulunması gereken vasıf ve şartlar, müftünün beşerî münasebetleri, davacı ve davalının hakim karşısında uymaları gereken usûl ve esasları, fetvanın keyfiyeti ve adâbı, içtihâd'ın çeşitleri, mahkeme, deliller, ikrar, şahitlik, birbirine zıt iki hükmün birbirini geçersiz kılmaması gibi yargılama usûl ve kaideleri detaylı bir şekilde Kur'ân ve sünnetten deliller çerçevesinde açıklanmıştır. Yine yemin, vakıf meseleleri, ramazan hilalinin bir şahitle ispatı, yönetici ve imamın tasarruflar ıgibi yargılamanın alt konuları sayılabilecek konular da ele alınmıştır. Bu çalışmalar, İslâm muhakeme hukuku alanında önceki âlimlerin değinmediği birçok konuya değinmesi ve önemli bir boşluğu doldurması açısından dikkat çekicidir.

2.2.1.1.5. Hilâf İlmine Dair Yazılan Eserler

Lügatte "muhalefet etmek, karşı gelmek, aykırı davranmak, zıtlaşmak"[1728] gibi anlamlara gelen hilâf kelimesinin, terim olarak farklı tanımları mevcuttur. Hilâf ve cedel ilimlerinin fıkıh usûlünün alt dalı olduğunu belirten Taşköprizâde, hilâf ilmini "istenen birini desteklemek, diğerini geçersiz kılmak üzere icmâlî ve tafsîlî delillerden yapılan çeşitli istinbat vecihlerinden bahseden bir ilim"[1729] olarak tanımlamıştır. Bazı

[1723] Osmân b. Salâhiddin Ebû Amr Takıyyüddin İbn Salâh eş-Şehrezûrî, **El-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn,** (thk. Mustafa Mahmut el-Ezherî), Dâru İbn Affân ve Dâru İbn Kayyim, Kahire, Riyâd 2006.
[1724] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.87.
[1725] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.143; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.53.
[1726] Ahmed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî, **el-Furûk I-IV,** (Eserle beraber İbn Şât'ın *İdrâru'ş-Şurûk* ve Muhammed b. Hüseyin'in Tehzîbü'l-Furûk adlı çalışmalar bulunmaktadır.), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad ty., c.4, s.13.
[1727] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300.
[1728] Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, **Tâcü'l-'Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs I-XL,** Vizâretu'l-A'lâm Kuveyt, 1993/1413, c.23, s.274.
[1729] Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, **Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde I-II**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985/1405, c.1, s.283.

âlimler "bir gerçeği ortaya koymak veya bir şeyin yanlış olduğunu göstermek amacıyla iki farklı görüşü savunan kişiler arasında meydana gelen tartışma"[1730] şeklinde tanımlamıştır. Zaman zaman hilâf kelimesi ihtilâfla aynı anlamda kullanılsa da aralarında ince bir fark bulunmaktadır. İhtilâf ittifakın karşıtı olup "uzlaşamamak, farklı görüşlere sahip olmak" anlamına gelirken, hilâf ise tez ve anti tezden birini benimseme ve buna karşı olan görüşe tavır alma anlamını taşımaktadır. Hilâf ilmi kaynaklarda farklı görüşleri bilme ve birbirleriyle mukayese etme anlamında da kullanıldığı için karıştırılmaktadır. Buna çözüm olarak farklı mezheplerin görüşlerini birbiriyle mukayese etme anlamında kastedilen ilm-i hilâf, fıkhın bir alt dalı olan hilâfiyat olarak görülmüş, kendi mezhep görüşünü müdafaa ederek cedel yöntemiyle hasmı susturma şeklindeki ilm-i hilâf ise fıkıh usûlünün bir alt dalı olarak görülmüştür.[1731]

Kendi zamanında hilâf ilminin unutulduğuna dikkat çeken Taşköprizâde (v. 968/1561), bu ilmin ilkelerinin cedel başta olmak üzere Arap dili ve şer'î ilimlere dayandığını, bu alanda ilk eserin Ebû Zeyd ed-Debûsî tarafından kaleme alındığını belirtmektedir.[1732] Öte yandan Gazzâlî gibi bazı âlimler mezhep çatışmalarına sebep olabileceği gerekçesiyle hilâf ilmine açık biçimde tepkisini ortaya koymuş, öldürücü zehir olarak nitelediği bu ilmin sonradan ortaya çıktığını, bu ilimden sakınılması gerektiğini kaydetmiştir.[1733] Yine Eyyûbîler dönemi fakihlerinden Ebû Şâme de hilâf ilmini eleştiren âlimlerdendir.[1734] Gazzâlî, Ebû Şâme gibi âlimlerin bu ilmi zararlı bularak buna karşı çıkmasının, bu ilmin zamanla azalarak kaybolmasına da etkili olduğunu ifade etmiştir. Eyyûbîler döneminde hilâf ilmi alanındaki canlılık, bu dönemin öncesi ve sonrasıyla mukayese edildiğinde bu dönemin hilâf ilmi açısından en verimli dönem olduğunu ifade etmek mümkündür.

Eyyûbî fakihleri tarafından hilâf ilmine dair çeşitli kitaplar yazılmıştır. Ele aldığımız dönemde hilâf ilmi alanında telif edilen bazı eserler günümüze ulaşmamıştır.

[1730] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, **et-Taʿrîfât**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403, s.101.
[1731] Şükrü Özen, "Hilâf", **DİA,** İstanbul 1998, c.17, s.527.
[1732] Taşköprüzade, **Miftâhu's-Sa'âde**, c.1, s.284; ayrıca bkz. Özen, "Hilâf", c.17, s.528.
[1733] Gazzâlî, **İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn,** c.1, s.41.
[1734] Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.94, 157-158.

Şâfiî fakihlerinden İbn Ebî Asrûn'un *et-Teysîr fi'l-hilâf*'i, [1735] Âmidî'nin *Kitâbu't-Tercîhât*'ı,[1736] ve *et-T'alîka'l-Kebîre* ve *et-T'alîka's-Sağîre*'si,[1737] İbn Tilimsânî'nin *İrşâdu's-sâlik ilâ ebyeni'l-mesâlik*'i,[1738] Sirâceddin el-Urmevî'nin *Tehzîbü'n-nüket*'i,[1739] Ahmed b. Keşâsib'in *Kitab fi'l-furûk*'u ve Şemseddin el-Kûrânî'nin Kaffâl eş-Şâşî'nin (v. 365/976) *Hilyetü'l-ulemâ* adlı hilâf eserinin ihtisarı[1740] günümüze ulaşmamıştır. Yine Hanefî fukahâsından Zâhir en-Nu'mânî'nin *İhtilâfu's-sahâbe ve't-tâbiin ve fukahâi'l-emsâr*[1741] *Münzîri'nin el-hilâfiyyât ve mezâhibü's-selef*[1742]adlı eserleri, Şâfiî fakihlerinden Necmeddin el-Makdîsî'nin *et-Tarîka fi'l-hilâf*'ı,[1743] Necmeddin el-Makdîsî'nin, *et-Tarîka fi'l-hilâf*'ı[1744] ve Şemseddin el-Hûyî'nin Rüknüddin el-Âmidî'nin *Kitâbu'l-İrşâd*'ına yazmış olduğu şerh,[1745] Mâlikî fakihlerinden *et-Ta 'lik fi ilmi'l-hilâf* adında eseri,[1746] Hanbelî fakihlerinden İbn Hamdân'ın kaleme aldığı *Nihâyetü'l-merâm fî mezâhibi'l-enâm*[1747] İbnü'l-Müşebbek'in *el-Vifâk ve'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-erbaa,* İmâd el-Makdisî'nin *el-Furûk fi'l-mesâili'l-fıkhiyye ve el-Ahkâm*[1748] adlı eseri bu dönemin günümüze ulaşmayan hilâf eserlerindendir. Şâfiî fakihlerden iki, Hanefî fakihlerden iki hilâf eseri günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerden iki tanesi dört mezhep fıkhını karşılaştırmakla birlikte bir tanesi Hanefî ve Şâfiî ihtilâfını ele almıştır. Nazar, cedel ve hilâf ilimleri Eyyûbîler döneminde ulemâ arasında popüler iken zamanla bu disiplinler sonraki dönemde unutulmaya yüz tutmuştur.

Şâfiî fakihlerden olan İbn Dehhân'ın tam adı *Takvîmü'n-nazar fî mesâil hilâfiye zâi'a ve nebzi mezhebîye nâfi'a* olan *Takvîmü'n-nazar* adlı eseri dört mezhep

---

[1735] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.142; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1736] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.651; Bağdâdî, **İzâhu'l-meknûn,** c.3, s.281.
[1737] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.651.
[1738] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107.
[1739] Taşköprüzade, **Miftâhu's-Sa'âde,** c.1, s.305; Urmevî, **et-Tahsîl mine'l-Mahsûl,** c.1, s.60.
[1740] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.25; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.235.
[1741] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.2, s.860.
[1742] Münzîrî, **et-Terğîb ve't-terhîb,** c.1, s.35.
[1743] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71.
[1744] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71.
[1745] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.77.
[1746] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.71.
[1747] İbn Hamdân (Dirâse Bölümü), **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.50.
[1748] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.183; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.56; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.200.

hilâfını ele almıştır.[1749] Genellikle iki mezhep fıkhını karşılaştıran hilâf eserlerinin aksine bu eser dört mezhep fıkhını karşılaştırmıştır.[1750] Şâfiî fakihi Âmidî'nin *et-Tarîkatü's-Sağîra ya da et-Ta'likatü's-Sağira* adlı eseri hilâf türünün günümüze ulaşan önemli örneklerinden kabul edilmektedir. Âmidî Şâfiî-Hanefî mezheplerindeki bir kısım ihtilâfları ele aldığı bu eserinde diğer mezheplerin görüşlerine yer vermemiştir.[1751] Âmidî ibadât, muamelat, nikâh ve cezalar olmak üzere dört kısma ayırmış olduğu eserinde, Şâfiî mezhebinin fıkhî ictihadlarını aklî ve naklî delillerle savunarak muhalifin (Hanefî) delillerini de zikrederek tek tek çürütmektedir.

Hanefî fakihi İbnü'l-Cevzî bu konuda *Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf (Îsârü'l-insâf fî mesâili'l-hilâf)* adlı eserini yazmıştır. Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye nisbeti konusunda ihtilâf bulunmayan eserde[1752] müellif, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî mezhepleri ile Hanefî mezhebi arasında ihtilâflı olan meseleleri deliller çerçevesinde mukayeseli bir şekilde inceleyerek değerlendirmesini yapmaktadır.[1753] Bir diğer Hanefî fakihi Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî ise, *et-Tarîkatü'l-Hasîriyye fî 'ilmi'l-hilâf beyne'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanefîyye* adlı eserinde Hanefî mezhebiyle Şâfiî mezhebi arasındaki görüş ayrılıklarını ele almıştır.[1754]

Görüldüğü gibi telif edilen eserler genellikler Hanefî-Şafîi hilâfına dair yazılmıştır. Daha çok Şâfiî ve Hanefî mezhepleri arasındaki ihtilâfları ele almalarının nedeni İbn Haldûn'un da işaret ettiği gibi bu iki mezhebin fıkhî ictihadlarında nazar ve kıyasın pek çok hükme esas teşkil etmesine bağlanabilir. İbn Haldûn hilâf'ın daha çok Şâfiîler ile Hanefîler arasında cereyan ettiğini belirterek, Mâlikîler'in nazar ehli olmadıklarını belirtmektedir. İbn Haldûn bunun nedenini Mâlikîler'in fıkhî dayanaklarının genellikle naklîoluşuyla ve tekniklerden habersiz Mağrip bedevîleri olmalarıyla irtibatlandırmaktadır.[1755] Bununla birlikte Şâfiî ve Hanefî mezhebinin en yaygın mezhepler olması ve bu iki mezhebin ehl-i re'y-ehl-i hadis taksiminin

[1749] İbn Dehhân, **Takvîmü'n-nâzar,** c.5, s.374.
[1750] İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.261; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.497; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.103; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.11, s.15.
[1751] Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.707.
[1752] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246.
[1753] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.4, s.367, c.7, s.186, c.10, s.23.
[1754] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.405; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161.
[1755] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.578.

temsilcileri konumunda olmaları gibi başka hususlarla da irtibatlandırmak mümkündür.

Bu eserlerde fakihler genellikle mezheplerin görüşleri verildikten sonra sırasıyla nakli ve aklî deliller zikredilmektedir. Genellikle "lenâ, indenâ, kulnâ" ifadeleriyle kendi mezhebin görüşleri, "lehüm, indehum, kâlû" ifadeleriyle de muhalif mezhebin görüşü belirtilmektedir. Bu tür eserler mezhepler arasındaki ihtilâfları ve delilleri ele almalarının yanında istidlal yöntemleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

2.2.1.1.6. Cedel İlmine Dair Yazılan Eserler

Sözlükte "ipi sağlam eğirmek; düşmanlık veya tartışmada amansız olmak, münâkaşa, tartışma" gibi anlamlara gelen cedel,[1756] fıkıh terimi olarak Cürcâni'ye göre, kişinin hüccetle, şüpheyle veya görüşünün doğruluğunu ortaya koymak için başvurulan herhangi bir yolla hasmını alıkoymasıdır.[1757] Fulûsî'ye göre, cedel fıkıh usûlü meseleleriyle ilgili usûl ilkeleri çerçevesinde usûl âlimleri arasında tartışma temeline dayanan bir ilimdir.[1758]

Cedel ilminde birçok yöntemden bahsedilse de bunlardan Amîdî ve Pezdevî metodları öne çıkmaktadır. Bu ilimde kendine has bir metoda sahip olan Amîdî (v. 616/1219), kendisinden önce uygulanan şerî delillere has olan Pezdevî metodundan farklı bir yöntem geliştirmiştir. Bu metot çoğunlukla istidlâle dayanmak suretiyle ilimler arasında fark gözetmeksizin delil olarak kullanılabilecek her şeyi kapsamaktadır.[1759] Söz konusu Pezdevî metodunu Berevî'ye (v. 671/1172) nispet edenler de bulunmaktadır.[1760] Öte yandan cedel ilmi, Irak Horasan fraksiyonları şeklinde de tasnif edilmiştir. Bu fraksiyonlar arasında temel fark soruların tasnifî olarak görülmektedir. Irak fraksiyonuna sorular farklı şekillerde tanzim edilmişken Horasan fraksiyonunda ise yalnızca men' ve muâraza şeklinde tasnif edilmiştir.[1761] İbn

[1756] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.11, s.103.
[1757] Cürcânî, **et-Taʿrîfât**, s.74.
[1758] Mesûd b. Musâ el-Fulûsî, **el-Cedel 'inde'l-usûliyîn,** Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003/1424, s.151.
[1759] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.579.
[1760] Ahmet Numan Ünver, **Fıkıh ilminde cedel,** Akademisyen Kitabevi, Ankara 2019, s.50.
[1761] Özen, "Hilaf", c.17, s.531.

Haldûn, cedel ilminin fıkıh mezhepleri arasında münazara adabının bilinmesinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Ona göre münazara kapısı ister doğru olsun ister yanlış olsun her türlü düşünce ve fikrin kabulü ve reddi konusunda ortaya konulan kurallardan ibarettir.[1762] Bu dönemde Âmidî gibi bazı âlimler bu ilmi teşvik ederek bu ilimde önemli eserler kaleme alırken, bazı âlimler bu ilmin zararlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu ilmi eleştiren âlimlerden biri Ebû Şâme'dir. Ebû Şâme cedel ve farazî fıkıh meseleriyle uğraşmanın tehlikeli olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu ilimle uğraşanlar hayırlı bir şey yaptıklarını zannederler ancak bu yaptıkları esasen amelin münkerâtlarındandır.[1763]

Eyyûbîler döneminde cedel ilmi alanında telif edilen iki eser günümüze ulaşmış, iki eser ise günümüze ulaşmamıştır. Âmidî'nin *Şerhu Cedeli'ş-Şerîfi'i*[1764] ve Sirâceddin el-Urmevî'nin, *er-Resâ'il fî İlmi'l-Cedel'i*[1765] günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan iki eser de Şâfiî fakihi Seyfeddin el-Âmidî'ye aittir. Âmidî'nin *Gâyetü'l-emel fî ilmi'l-cedel* adlı eseri,[1766] cedel alanında telif edilen önemli eserlerdendir. Âmidî'nin cedel alanında günümüze ulaşan bir başka eseri ise *Kitâbü'l-cedel* adlı eseridir. Bu eserlerde kavli şârih (manasını açıklayan söz), delil (kitap, sünnet, kıyas ve istidlal), hüccet, beyânu vucûhi'l-itiradat, hüccet konuları teâruz ve tercih, nakd, müfred ve mürekkep gibi çeşitli fıkıh usûlü ve mantık konuları ele alınmıştır.

2.2.1.2. Fürû-i Fıkıh Eserleri

Sözlükte "bir şeyin üstü; dal, kol, şube"[1767] anlamlarına gelen fer'in çoğulu olan fürû kelimesi, fıkıh kelimesine izafe edilerek "müctehidin tafsili şer'î delillerden elde ettiği şer'î-amelî hükümlerin bütünü"[1768] anlamında terimleşmiştir. Fıkıh ilmi hicrî birinci yüzyılın ortalarından itibaren bir ilmî disiplin olarak gelişmeye başlamış sonraki dönemde usûl-fürû şeklinde ikiye ayrılmıştır. Füru adlandırmasının da bu

[1762] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.578.
[1763] Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.94, 157-158.
[1764] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.75; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.60.
[1765] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.902.
[1766] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.651; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.155.
[1767] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.8, s.246.
[1768] Cürcânî, **et-Taʿrîfât,** s.216.

süreçte usûl-i fıkhın karşıtı olan fıkhın diğer yarısını ifade eden bir terim olarak ortaya çıktığı ve kullanılmaya başlandığı, böylelikle fıkıh ilminin bu usûl-fürû ikili ayırımı içinde gelişerek tedvin edildiği kaydedilmektedir.[1769] Bu bölümde fürû-i fıkhın tüm konularını içeren, fürû-i fıkıh'ın belli konularını içeren ve fetvaya ve ahkâmâ dair yazılan eserler yer almaktadır. Bu dönemin fıkıh telifatına bakıldığında sonraki dönemlerde fıkıh literatürüne etki eden eserler kaleme alınmıştır.

2.2.1.2.1. Fürû-i fıkhın Tüm Konularına Dair Eserler

Ele aldığımız dönemde üretilen eserler arasında fıkhın tüm konularını içeren fürû-i fıkh eserleri tıpkı ilk asırlardan itibaren fıkıh ilmi içerisinde önemini ve önceliğini koruduğu gibi Eyyûbîler döneminde de önceliğini korumaktadır. Zira bu dönemde çok sayıda bu tür eser telif edilmiştir. Burada konu itibariyle genellikle furû'î fıkhın bütün konularını kapsayan metin, muhtasar, şerh, hâşiye, ta'lika ve risâleler gibi farklı yazım türlerini kapsamaktadır. Bu türdeki eserlerin her biri daha sonra müstakil olarak gruplandırılacaktır.

Tüm fürû-i fıkıh meselelelerini kapsayan bu tür eserler genellikle tahâret konusuyla başlamakta, namaz, oruç, zekât, hac ve diğer ibadetlerden sonra alışveriş, nikâh, ferdî ve içtimaî hayata ilişkin dinî-hukukî konularla devam etmekte ve vasiyet, ferâiz gibi konularla sona ermektedir. Bu tasnif on dokuzuncu yüzyıla kadar fürû-i fıkha dair yazılan eserlerin genel çatısını oluşturmuştur. Bu tarihten sonra söz konusu tasnif yerini batı hukuk doktrininin de etkisiyle ibadetler, miras, aile, borçlar vb. modern hukuk biliminin alt dallarında nazariye ve genel hükümlere de yer veren eserlere bırakmıştır.[1770] Bu dönemde üretilen eserlerde mezheplerin görüş ayrılıkları derlenip aralarında tercihlerde bulunulmuş ve görüşler telhis edilmiştir.[1771]

Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî mezhebinde müteahhirin dönemini şekillendiren eserler bu dönem ve coğrafyada kaleme alınmıştır. Eyyûbîler döneminde Hanefî mezhebinde de önemli eser telif edilmiş olmakla birlikte mihver eserler daha çok Mâverâunnehir'de meydana gelmiştir. Eyyûbîler döneminde yetişen Şâfiî fakihlerin

[1769] Ahmet Akgündüz, "Fürû", **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.249
[1770] Akgündüz, "Fürû", c.13, s.249
[1771] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.29; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.54; Sübkî**, Tabakât,** c.7, s.132; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.124.

telif ettikleri fürû-i fıkıh eserleri daha çok şerh ve ihtisar türü çalışmalar şeklinde kaleme alınmış, müstakil hâşiye ve talika türü eser sayısı azınlıkta kalmıştır. Bu dönemde şerh, ihtisar ve hâşiye türü çalışmalar daha çok Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab*, Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* ve *el-Mühezzeb,* Gazzâlî'nin *el-Vasît* ve Râfiî'nin *Şerhu'l-kebîr* ve *el-Muharrer* adlı eserleri üzerine yapılmıştır.

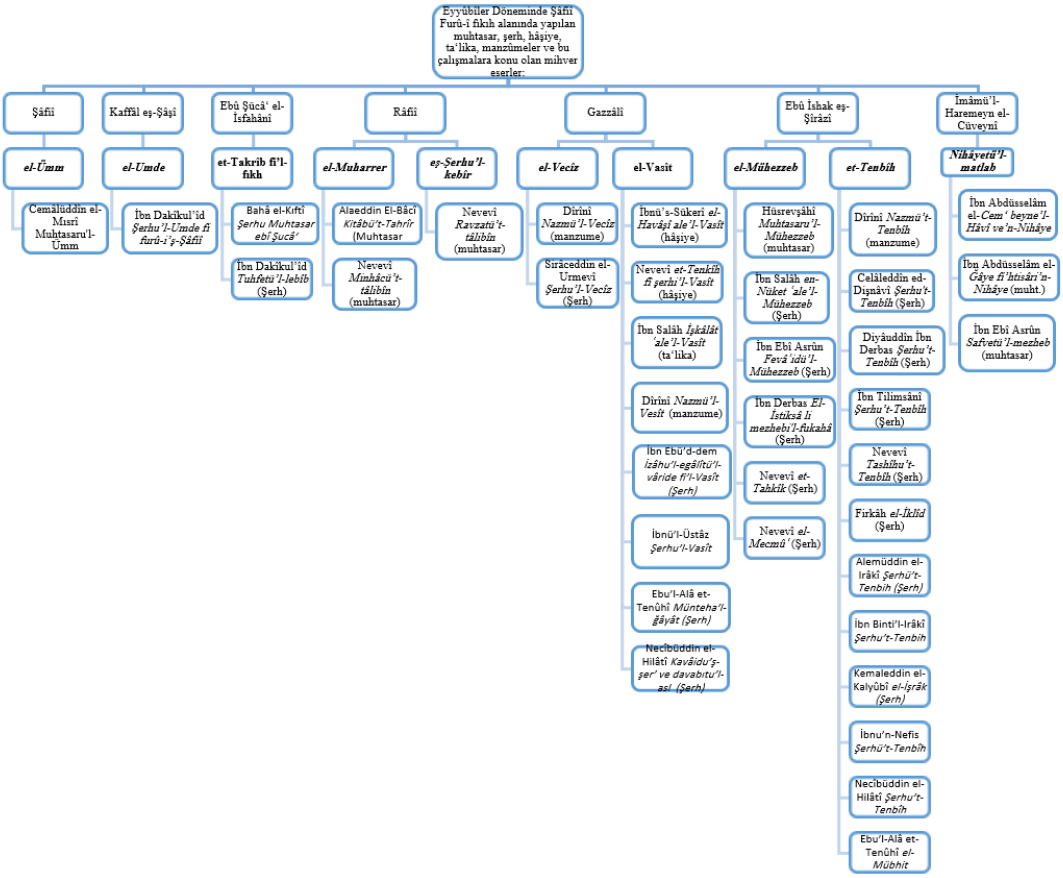
İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Şâfiî fıkhına dair yazdığı *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserine yapılan çalışmalar arasında İbn Ebî Asrûn'un *Safvetü'l-mezheb,* İbn Abdüsselâm'ın *el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye* gibi önemli muhtasarlar telif edilmiştir. İbn Abdüsselâm *el-Cem' beyne'l-Hâvî ve'n-Nihâye* adlı çalışması da *Nihâyetü'l-matlab* üzerinde yapılan önemli çalışmalardandır. Ayrıca müstakil eserlerden olan İbn Ebî Asrûn'un *el-İntisâr lima cüride fil'-mezheb mine'l-ahbâr* adlı eseri de büyük ölçüde *Nihâyetü'l-matlab*'ı takip etmiştir. Bu esere Hanbelî fakihi Fahreddin İbn Teymiyye tarafından bir muhtasar kaleme alındığı nakledilmektedir.

Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şâfiî fıkhına dair olan *et-Tenbîh*'i üzerinde yapılan şerhler arasında Firkâh'ın *el-İklîd*'i, Nevevî'nin *Tashîhu't-Tenbîh'i,* İbn Tilimsânî'nin *Şerhu't-Tenbîh'i,* Diyâuddin İbn Dirbâs'ın *Şerhu't-Tenbîh*'i, Celâleddin ed-Dişnâvî'nin *Şerhu't-Tenbîh'i,* İbn Binti'l-Irâkî'nin *Şerhu't-Tenbîh'i* gibi önemli şerhler yazılmıştır. Yine Kemaleddin el-Kalyûbî'nin *el-İşrâk fî şerhi Tenbîhi Ebî İshak*'ı, İbnu'n-Nefis'in *Şerhü't-Tenbîh*'i, Necîbüddin el-Hilâtî'nin *Şerhu't-Tenbîh'i,* İmâdüddin ed-Demenhûrî'nin *Kitâbün fi'l-i'tirâd 'ale't-Tenbîh'i,* Ebu'l-Alâ et-Tenûhî'nin *el-Mübhit* adlı eseri et-Tenbîh üzerine yapılan çalışmalalrdandır. Ayrıca ed-Dîrînî tarafından bu eser üzerine *Nazmü't-Tenbîh* adında bir manzume yapılmıştır.[1772] Bu dönemde Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'i üzerine yapılan önemli çalışmalar arasında; Nevevî'nin *el-Mecmû'* ve *et-Tahkîk* adlı eserleri, İbn Dirbâs'ın *el-İstiksâ li mezhebi'l-fukahâ*'sı, İbn Ebî Asrûn'un *Fevâ'idü'l-Mühezzeb*'i, İbn Salâh'ın *en-Nüket 'ale'l-Mühezzeb*'i, Ebû İshâk el-Irâkî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb*'i zikredilebilir. Hüsrevşâhî ise *Muhtasaru'l-Mühezzeb* isimli bir ihtisâr kaleme almıştır.[1773]

[1772] Bu eserler arasında İbn Tilimsânî, İbn Dirbâs, Celâleddin ed-Dişnâvî ve Dîrînî'nin eserleri günümüze ulaşmamıştır.
[1773] İbn Salâh ve Hüsrevşâhî'nin eserleri dışındakiler günümüze ulaşmıştır.

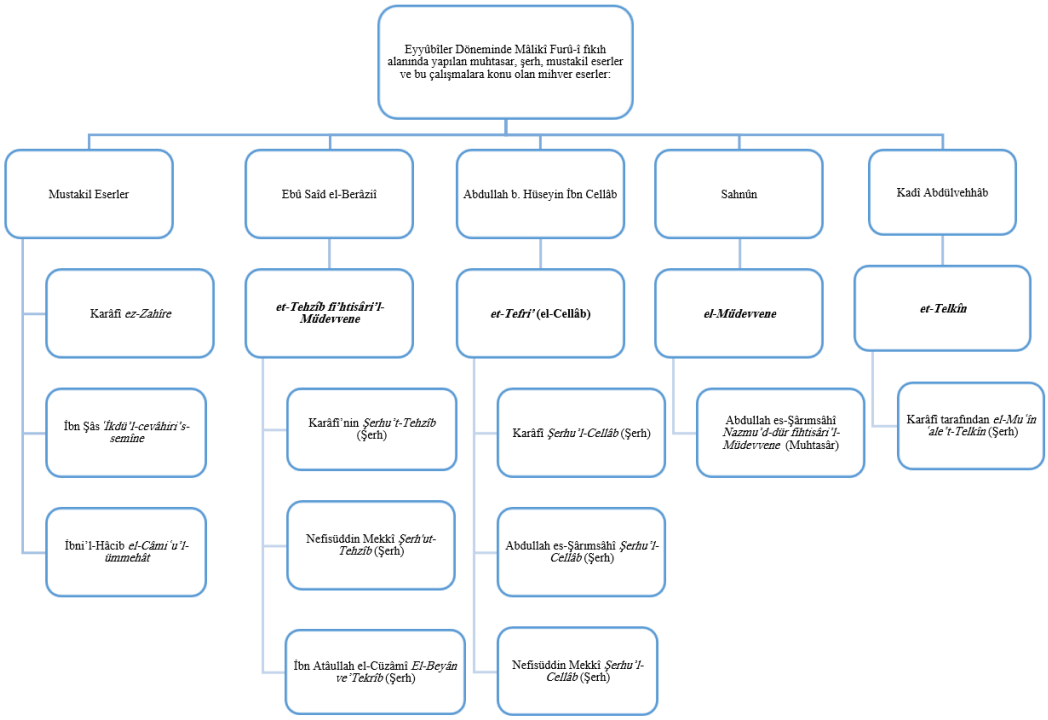
Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserine daha çok hâşiye ve ta'lika türü eserler kaleme alınmıştır. İbn Salâh'ın *İşkâlât 'ale'l-Vasît*'i (ta'lika), Nevevî'nin *et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît*'i ve İmâdüddin İbnü's-Sükkerî'nin *el-Havâşî 'ale'l-Vasît*'i bu kabildendir. Ayrıca ed-Dîrînî *Nazmü'l-Vasît* adıyla *el-Vasît'i* manzum hale getirmiştir.[1774] Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'ine ise Sirâceddin el-Urmevî tarafından *Şerhu'l-Vecîz* adında bir şerh ve ed-Dîrînî tarafından *Nazmü'l-Vecîz* adında bir manzum yazılmıştır. Râfiî'nin *eş-Şerhu'l-kebîr*'ine Nevevî tarafından *Ravzatü't-tâlibîn ve 'Umdetü'l-müttakîn* adında bir muhtasar onun *el-Muharrer* adlı eserine ise yine Nevevî tarafından *Minhâcü't-tâlibîn,* Alâeddin el-Bâcî'nin *Kitâbü't-Tahrîr*[1775] adında iki muhtasar kaleme alınmıştır. Bunların dışında Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin *et-Takrîb fi'l-fıkh* adlı eserine İbn Dakîkul'îd tarafından *Tuhfetü'l-lebîb*, Kaffâl eş-Şâşî'nin *el-'Umde'*sine İbn Dakîkul'îd tarafından *Şerhu'l-Umde fî fürû-i'ş-Şâfiî* isimli şerh yazılmıştır. Cemâlüddin el-Mısrî'nin ise Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserini ihtisar ettiği nakledilmiştir.[1776]

[1774] İbnü's-Sükkerî ve Dîrînî'nin eserleri dışındakiler günümüze ulaşmıştır.
[1775] Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.341; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.390; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.208.
[1776] İbn Dakîkul'îd ve Cemâlüddin el-Mısrî'nin eserleri dışındakiler günümüze ulaşmıştır.

Tablo-2: Eyyûbîler Döneminde Şâfiî fürû-i fıkıh alanında yapılan muhtasar, şerh, hâşiye, ta'lika, manzûmeler ve bu çalışmalara konu olan mihver eserler

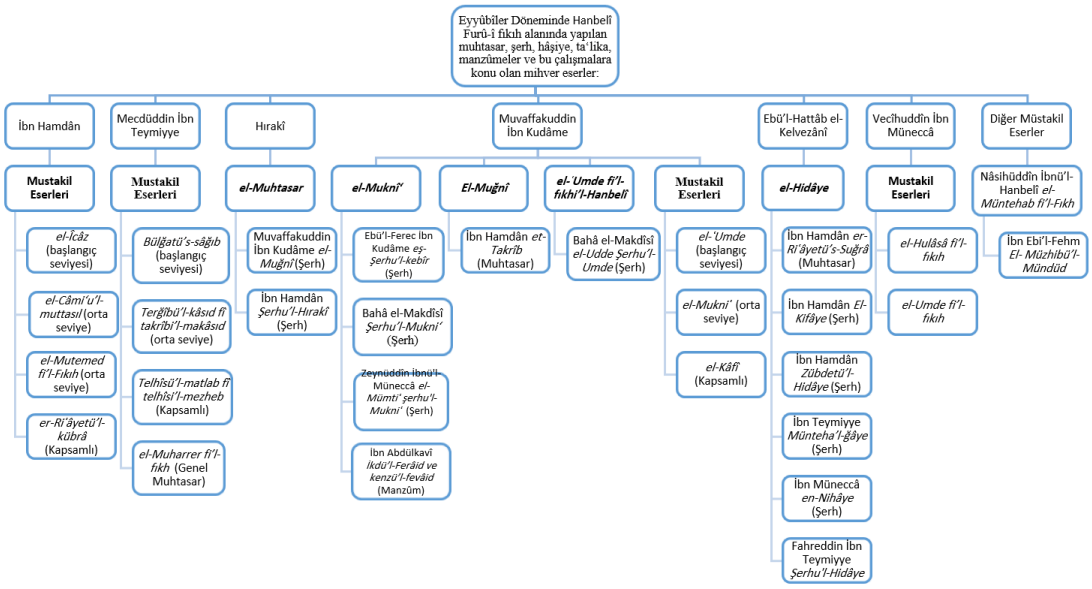
Mâlikî mezhebinde müteahhirîn dönemini şekillendiren mihver eserler Eyyûbîler döneminde kaleme alınmıştır. Mâlikî fıkhında yapılan çalışmalar daha ziyade müstakil ve şerh türü eserlerdir. Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i örnek alınarak kaleme alınan İbn Şâs'ın *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne*'si, mezhebin geçmiş birikimini birleştiren İbni'l-Hâcib'in *Câmi'u'l-ümmehât*'ı ve Karâfî'nin bu alanda *ez-Zahîre* adlı eseri, sonraki dönemi etkileyen önemli çalışmalardandır. Ebû Saîd el-BeRâzîî'nin *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene* isimli eseri üzerine Nefisüddin Mekkî *Şerh'ut-Tehzîb'i,* Karâfî *Şerhu't-Tehzîb*'i ve İbn Atâullah el-Cüzâmî *el-Beyân ve't-Takrîb* isimli şerhleri telif etmişlerdir. Abdullah b. Hüseyin İbn Cellâb'ın *et-Tefri'* (el-Cellâb) adlı eserine Karâfî *Şerhu'l-Cellâb*'ı, Nefisüddin Mekkî ve Abdullah eş-Şârımsâhî aynı isimde şerhler kaleme almışlardır. Ayrıca Sahnûn'un *Müdevvene*'sine Abdullah eş-Şârımsâhî *Nazmu'd-dür fihtisâri'l-Müdevvene* adlı bir muhtasar, Kadî Abdülvehhâb'ın *et-Telkîn adlı eserine* Karâfî tarafından *el-Mu'în 'ale't-Telkîn* adlı şerhler yazılmıştır.

Tablo-3: Eyyûbîler Döneminde Mâlikî fürû-i fıkıh alanında yapılan muhtasar, şerh, müstakil eserler ve bu çalışmalara konu olan mihver eserler

Müteahhirîn dönemi Hanbelî mezhebinin en önemli eserleri de yine Eyyûbîler döneminde kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı müstakil, bir kısmı ise şerh ve hâşiyelerden oluşmaktadır. Hanbelî mezhebinde bu dönemin en önemli müstakil fıkıh eserleri Muvaffakuddin İbn Kudâme, Mecdüddin İbn Teymiyye ve İbn Hamdân'ın telif ettiği eserlerdir. Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin başlangıç seviyesindeki fıkıh öğrencileri için telif ettiği *el-'Umde,* orta seviye eserlerden sayılan *el-Mukni',* yine orta seviyedeki eserlerden olan bir önceki eserden daha kapsamlı ve delillere kısaca temas eden *el-Kâfî* adlı eserleri dönemin önemli müstakil eserlerindendir. Mecdüddin İbn Teymiyye buna benzer şekilde birbirinin ihtisarı eserler kaleme almıştır. İbn Teymiyye başlangıçta *Telhîsü'l-matlab fî telhîsi'l-mezheb* adında kapsamlı bir eser telif etmiş sonra bu eserini *Terğîbü'l-kâsıd fî takrîbi'l-makâsıd* olarak ihtisar emiş, bunu da *Bülğatü's-sâğıb* adıyla ihtisar etmiştir. İbn Teymiyye'nin bunların yanında telif ettiği *el-Muharrer* adlı eseri önemli eserlerdendir. Ayrıca İbn Hamdân da farklı büyüklükte eserler kaleme almıştır. Onun Hanbelî fıkhını kapsamlı bir şekilde ele aldığı *el-Mu'temed fi'l-fıkh, er-Ri'âyetü'l-kübrâ, el-Câmi'u'l-muttasıl* ve mübtediler için yazdığı *el-Îcâz* adlı eserleri önemli eserlerdendir. Bu eserler klasik dönem Hanbelî

fıkıh literatürü içinde en çok tutulan eserlerdendir. Ayrıca Vecîhuddin İbn Müneccâ'nın *el-Hulâsâ fi'l-fıkh* ve *el-Umde fi'l-fıkh* adlı eseri, Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî'nin *el-Müntehab fi'l-fıkh* ve İbn Ebi'l-Fehm'in *el-Müzhibü'l-Mündüd*[1777] adlı eserleri bu dönemin müstakil eserlerindendir.

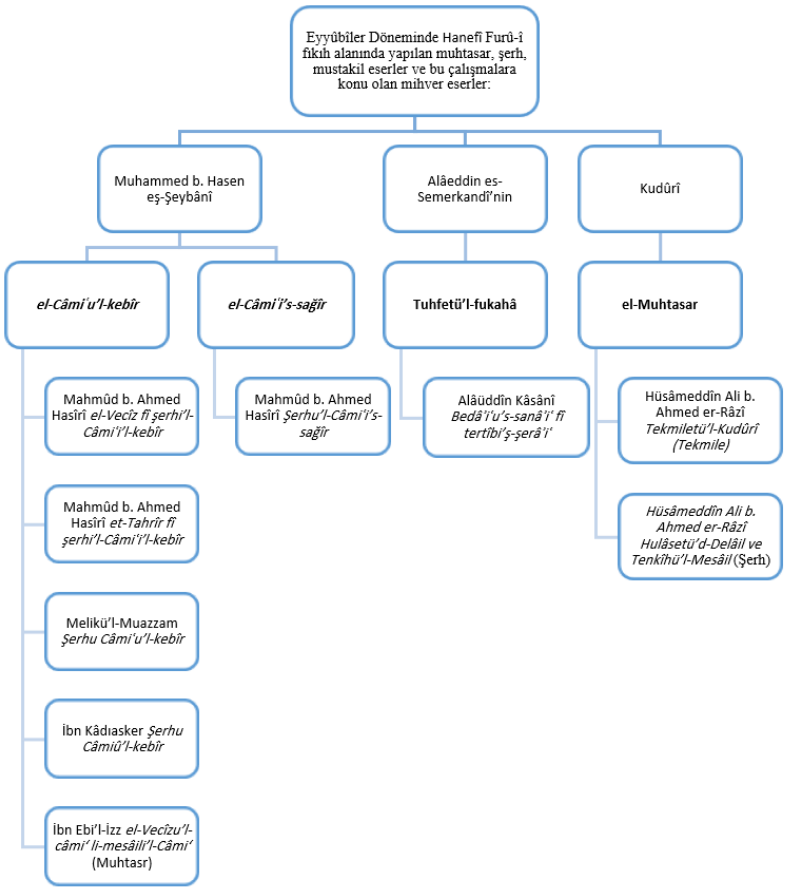
Tablo-4: Eyyûbîler Döneminde Hanbelî fürû-i fıkıh alanında yapılan muhtasar, şerh, hâşiye, ta'lika, manzûmeler ve bu çalışmalara konu olan mihver eserler

Ele aldığımız dönemde üzerinde en çok şerh ve muhtasar telif edilen Hanbelî fıkıh eserleri Hırakî'nin *el-Muhtasar*'ı, Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin *el-Hidâye*'si, Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Muknî', el-Muğnî* ve *el-'Umde* adlı eserlerdir. Bu eserler dönemin mihver eserleridir. Hırakî'nin *el-Muhtasar*'ına Muvaffakuddin İbn Kudâme tarafından *el-Muğnî*, İbn Hamdân tarafından *Şerhu'l-Hırakî* isimli şerhler kaleme alınmıştır. Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin *el-Hidâye* isimli eserine İbn Hamdân tarafından *er-Ri'âyetü's-suğrâ* adında bir muhtasar yazılmış, İbn Hamdân *el-Kifâye* ve *Zübdetü'l-Hidâye* adlı şerhleri, Mecdüddin İbn Teymiyye *Münteha'l-ğâye*, Vecîhuddin İbn Müneccâ *en-Nihâye* ve Fahreddin İbn Teymiyye *Şerhu'l-Hidâye*'yi kaleme almıştır. Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* adlı eserine İbn Hamdân tarafından *et-Takrîb* adında bir muhtasar yazılmıştır. Onun *el-Muknî'* adlı eserine Ebü'l-Ferec İbn Kudâme tarafından *eş-Şerhu'l-kebîr*, Bahâ el-Makdîsî tarafından

[1777] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159.

Şerhu'l-Mukni' ve Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ tarafından *el-Mümti' şerhu'l-Mukni'* adlı önemli şerhler telif edilmiştir. Ayrıca onun *el-'Umde fi'l-fıkhi'l-Hanbelî* adlı eserine Bahâ el-Makdîsî tarafından *el-Udde Şerhu'l-Umde* isimli şerh kaleme alınmıştır.

Hanefî mezhebinde daha çok Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin eserleri, Alâeddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. İmâm Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebîr* adlı eserine Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî tarafından *el-Vecîz fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr ve Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr* adında şerhler kaleme alınmıştır. Yine Melikü'l-Muazzam tarafından *Şerhu Câmi'u'l-kebîr,* İbn Kadıasker *Şerhu Câmiu'l-kebîr* ve İbn Ebi'l-İzz *el-Vecîz şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-lebîr* adında şerhler kaleme almıştır. İmâm Muhammed'in *el-Câmi'i's-sağîr*'ine Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî tarafından *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* adında bir şerh yazılmıştır. Ayrıca Alâeddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserine Alâeddin Kâsânî tarafından *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'* adlı şerh telif edilmiştir. Yine Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî tarafından *Tekmiletü'l-Kudûrî* adında bir tekmile ve *Hulâsetü'd-delâil ve tenkîhü'l-mesâil* isimli bir şerh yazılmıştır.

Tablo-5: Eyyûbîler Döneminde Hanefî fürû-i fıkıh alanında yapılan muhtasar, şerh, müstakil eserler ve bu çalışmalara konu olan mihver eserler

Literatürde önemli bir yekûn tutan furû'î fıkhın tüm konularını içeren yazım türünde yer alan bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı ise günümüze ulaşmamıştır. Nevevî'nin de işaret ettiği gibi bu dönemde Şâfiî mezhep literatüründe daha çok Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin ve Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin eserleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır.[1778] Şâfiî fukahâsınından İbn Ebî Asrûn'un *Fevâ'idü'l-Mühezzeb, el-Mürşid, ez-Zerî'a fî ma'rifeti'ş-şerî'a, Me'hazü'n-nazar, el-İrşâd fî nusreti'l-mezheb* adlı eserleri,[1779] İbn Şeddâd'ın *el-Mûcezü'l-bâhir*'i,[1780] Alemüddin el-Irâkî'nin *Şerhu't-Tenbîh*'i,[1781]İbn Tilimsânî'nin *el-Mecmu'fi'l-fıkh, Şerhu't-Tenbîh*

[1778] Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.3.
[1779] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.142; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1780] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.100; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.97; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.230.
[1781] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât**, c.2, s.218.

(el-Muğni)[1782] adlı eserleri, İbn Abdüsselâm'ın *el-Cem' beyne'l-Hâvî ve'n-Nihâye'*si,[1783] Alâeddin el-Bâcî'nin Râfiî'nin *el-Muharrer'ine* yazdığı *Kitâbü't-Tahrîr* adlı muhtasarı,[1784] İbn Binti'l-Irâkî'nin *Şerhu't-Tenbîh'*i,[1785] İbn Dakîkul'îd'in *Muhtasaru't-Tebrîzî'nin Şerhi, Şerhu'l-Umde fî fürû-i'ş-Şâfiî*[1786] adlı eserleri günümüze ulaşmayan eserlerdir. Yine Şâfiî fakihlerden Ebû Şâme'nin *Şerhu lübâbü't-Tehzîb*[1787]ve *el-Urcûze fi'l-fıkh*[1788] adlı eserleri, İbn Salâh'ın *Nüket 'ale'l-Mühezzeb li-Ebî İshâk eş-Şîrâzî'*si, [1789] Ebû İshâk el-Irâkî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb'*i,[1790] Diyâuddin İbn Dirbâs'ın ŞiRâzî'nin *et-Tenbîh* isimli eserine yazdığı şerhi,[1791] Celâleddin ed-Dişnâvî'nin *Şerhu't-Tenbîh*'i,[1792] Ebu'l-Alâ et-Tenûhî'nin *el-Mübhit*'i,[1793] İmâdüddin ed-Demenhûrî'nin *Kitâbün fi'l-i'tirâd 'ale't-Tenbîh'*i,[1794] Necîbüddin el-Hilâtî'nin *Şerhu't-Tenbîh*'i,[1795] İbnu'n-Nefis'in *Şerhü't-Tenbîh'*i,[1796] Kemaleddin el-Kalyûbî'nin *el-İşrâk fî şerhi Tenbîhi Ebî İshak*'ı[1797] günümüze ulaşmayan şerhlerdendir. Necîbüddin el-Hilâtî'nin *Kavâidu'ş-şer' ve davâbitü'l-asl ve'l-fer' 'ale'l-Vecîz'*i,[1798] Ebu'l-Alâ et-Tenûhî'nin *Münteha'l-ğâyât'*ı,[1799] İbnü'l-Üstâz el-Halebî'nin *Şerhu'l-Vasît'*i,[1800] Salar b. Hasan el-Erbilî'nin *Muhtasaru'l-Bahr* adlı

[1782] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.413; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.125.
[1783] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.248; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn, c.1**, s.320.
[1784] Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.341; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.390; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.208.
[1785] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.218.
[1786] Üdfüvî**, et-Tâli'u's-Saîd,** s.576.
[1787] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.193. Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.45.
[1788] Ebû Şâme, **el-müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.1, s.143, 144.
[1789] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.385; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.115; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.
[1790] Münzirî, **et-Tekmile,** c.1, s.355; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.529; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.74.
[1791] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.110; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266.
[1792] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.20; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.268; Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere,** c.1, s.239.
[1793] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.363; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.82; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.68; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.281.
[1794] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.135.
[1795] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.151; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.80; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.383; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.175.
[1796] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.7, s.58.
[1797] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.166
[1798] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.151; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.80; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.383; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.175.
[1799] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.363; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.82; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.68; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.281.
[1800] İbnü'l-Ğazzî, **Dîvânü'l-İslâm,** c.1, s.201;

ihtisarı,[1801] Hüsrevşâhî'nin Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'ini yazdığı ihtisarı,[1802] Ebû Muhammed ed-Dîrînî'nin Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin manzumu olan *Nazmü't-Tenbîh*'i, Gazzâlî'nin *el-Vecîz* ve *el-Vasît*'in manzumu olan *Nazmü'l-Vecîz* ve *Nazmu'l-Vasît*'adlı eserleri,[1803] ve Zeccâce (Mekkî b. Ebî Muhammed) tarafından *Mühezzeb*'in manzumu *ez-Zarî'a fî Ahkâmi'ş-Şerî'*â[1804] adlı eseri de günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca Kutbuddin en-Nîsâbûrî'nin *el-Hâdî fil'l-fıkh'*ı,[1805] Bahâ el-Kıftî'nin *Şerhu Muhtasarı Ebî Şucâ'*[1806] ve *Şerhu'l-Hâdî fi'l-fıkh'*ı,[1807] İmâdüddin İbnü's-Sükkerî'nin *el-Havâşî 'ale'l-Vasît'*i,[1808] Necmeddin el-Habûşânî'nin *Tahkîku'l-Muhît'*i,[1809] Alâeddin el-Bâcî'nin ferâiz'e dair telif ettiği eseri[1810] ve Cemâleddin el-Mısrî'nin *İhtisar*'ı Ahmed b. Keşâsib b. Ali'nin *Ref'u't-temvîh 'an müşkili't-Tenbîh'*i,[1811] İbn Bâtîş'in *el-Muğnî fî Şerhi ğarîbi'l-Mühezzeb ve lugatihi ve esmâi ricâlihi* [1812] adlı eseri günümüze ulaşmayan eserlerdir.[1813] Mâlikî fakihlerden Ebyârî'nin *Sefînetü'n-necât'*ı[1814] ve *et-Tekmile*'si,[1815] Abdullah eş-Şârımsâhî'nin *Şerhü'l-Cellâb'*ı,[1816] Nefîsüddin Mekkî'nin *Şerhü'l-Cellâb*'ı,[1817] Hanbelî fakihlerinden Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *Münteha'l-ğâye fî şerhi'l-Hidâye*'si[1818] İbn Atâullah el-Cüzâmî'nin *Muhtasaru't-Tehzîb*'i ve *el-Beyân ve't-*

[1801] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.578; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.4, s.235.
[1802] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.161; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.108.
[1803] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.312; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.785.
[1804] Bâbânî, **İzâhu'l-meknûn,** c.4, s.609.
[1805] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.432; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.298.
[1806] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.391.
[1807] Eserin bir mahtut nüshası Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye'de bulunmaktadır (nr. 218/639). Bkz. Merkezu'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No:98314.
[1808] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.170; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.219.
[1809] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.206; Sübkî, **Tabakât,** c.1, s.379.
[1810] Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102.
[1811] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.100; İbnü'l-Ğazzî, **Dîvânü'l-İslâm,** c.2, s.283; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.159.
[1812] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.191; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.132; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.287.
[1813] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.114; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.179; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.384.
[1814] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122.
[1815] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239
[1816] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.71.
[1817] İbn ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.293.
[1818] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.128.

Takrîb fî Şerhi't-Tehzîb'i[1819] ve Karâfî'nin *Şerhu't-Tehzîb,*[1820] *el-Mu'în 'ale't-Telkîn*[1821] ve *Şerhu'l-Cellâb*[1822] adlı eserleri, Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ'nın *en-Nihâye* isimli şerhi,[1823] Hanbelî fakihi İbn Ebi'l-Fehm'in *el-Müzhibü'l-mündüd fî Mezhebi Ahmed,*[1824] Hanbelî fakihi Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî'nin *el-Müntehab fi'l-fıkh*'ı,[1825] Hanbelî fakihlerinden İbn Hamdân'ın fıkıh alanında kaleme aldığı *el-Mukni',*[1826] *et-Takrîb,*[1827] *el-İfâdât bi ahkâmi'l-ibâdât,*[1828] *Şerhu'l-Hırakî ve Zübdetü'l-Hidâye'*si[1829] Hanefî fakihlerinden Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî'nin *Hulâsetü'd-delâil ve tenkîhü'l-mesâil* adında Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına yazmış olduğu şerh ve *Tekmiletü'l-Kudûrî* isimli eseri[1830] Yine Hanefî fakihlerinden İbn Kadıasker'in *Şerhu Câmiu'l-kebîr'*i[1831] ve İbn Ebi'l-İzz'in *el-Vecîz şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-Kebîr'*i[1832]günümüze ulaşmayan eserlerdir. Ayrıca Hanbelî fakihlerinden İbnü'l-Müşebbek'in *Muhtasaru'l-Hidâye'*si, Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye'nin *ez-Zahîre*'si[1833] Şemseddin İbnu'l-Müneccâ'nın *el-Mu'temed ve'l-mu'avvel ve Havâşî 'ale'l-müstev'ab'*i[1834] Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî'nin *Şerhu'l-Umde*[1835] *ve Şerhu'l-Mukni'*[1836] isimli eserleri günümüze ulaşmayan eserlerdendir. Yine Hanefî fakihlerinden İbn Sevdekîn'in *Şerhu'l-Kâfî ve Şerhu'l-Umde*'si,[1837] İftihâruddin el-

---

[1819] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.
[1820] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.
[1821] Sagîr, **el-İmâmü'ş-Şihâbü'l-Karâfî,** c.1, s.343-344.
[1822] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.
[1823] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022.
[1824] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159.
[1825] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.115; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.55; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.197.
[1826] İbn Bedrân, Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müesseserrisâle, Beyrut 1401/1981, s.153, 465.
[1827] Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.25. Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300.
[1828] Merdâvî, **el-İnsâf,** c.1, s.16; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300.
[1829] İbn Hamdân, (Dirâse Bölümü), **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.49.
[1830] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.351.
[1831] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.57; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.4, s.16; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.400; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.
[1832] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.57; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.4, s.16; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.400; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.
[1833] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.74.
[1834] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.491; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.254.
[1835] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.78; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.361.
[1836] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.361; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.523.
[1837] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.138.

Halebî'nin *Şerhu'l-Camii'l-Kebîr'i*[1838] Hüseyin en-Necm'in *Şerhu'l-Camii's-sağir*'i,[1839] Âli el-Gaznevî'nin *Meşâri'u 'ş-şerayi' el-Menabi' fi şerhi'l-Meşari'*[1840] adlı eseri, Mâlikî fakihi Vezir İbn Şeker'in *el-Besâir fi'l-fıkh 'alâ mezhebi Mâlik*[1841] adlı eseri günümüze ulaşmamıştır.

Ele aldığımız dönemden günümüze ulaşan eserlerden 17'si Şâfiî, 5'i Mâlikî, 18'i Hanbelî ve 10'u Hanefî fukahâsına aittir. Şâfiî fakihlerden İbn Ebî Asrûn'un *el-İntisâr lima cüride fil'-mezheb mine'l-ahbâr* ve*'l-ihtiyâr* Şâfiî mezhebinin görüş ayrılıklarını derleyip görüşler arasında tercihlerde bulunduğu bir eser konumundadır. İbn Ebî Asrûn'un *Safvetü'l-mezheb fi Nihâyeti'l-matlab* adlı eseri ve İbn Abdüsselâm'ın *el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye'*si Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab* adlı eserine yazılmış önemli Şâfiî muhtasarlarındandır. Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn ve Minhâcü't-tâlibîn* isimli eserleri Râfiî'nin *eş-Şerhu'l-kebîr* ve *el-Muharrer* adlı eserlerine yazılmış önemli muhtasarlardır. Bu dönemde Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin eserlerine birçok şerh çalışması yapılmıştır. Onun *el-Mühezzeb* adlı eserine Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* ve *et-Tahkîk* adlı iki eseri bulunmaktadır. *el-Mühezzeb'*e yazılan bir diğer şerh ise Diyâuddin İbn Dirbâs'ın *el-İstiksâ li mezhebi'l-fukahâ'*sıdır. Ayrıca Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserine yazılan şerhlerden Nevevî'nin *Tashîhu't-Tenbîh*'i ve Firkâh'ın *el-İklîd li-Der'i't-Taklîd'*i bu dönemin önemli eserlerindendir. Nevevî'nin bir diğer şerhi olan *et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît'*i ve İbn Salâh'ın *Şerhu müşkili'l-Vasît'*ı Gazzâlî'nin *el-Vasît* adlı eserine yazılmış önemli şerhlerdendir. İbn Dakîkul'îd, *Tuhfetü'l-lebîb fî şerhi't-Takrîb* adlı eseri günümüze ulaşan şerh türünün önemli örneklerinden kabul edilmektedir. Gürüldüğü gibi bu dönemde Şâfiî literatüründe genellikle Horasan ve Irak birikimlerini birleştiren Cüveynî, Gazzâlî ve Râfiî'nin eserleri ihtisâr edilmiştir. Mezhebin Irak çizgisine ait birikimini temsil eden Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin eserlerine ise daha çok şerh çalışması yapılmıştır.

Mâlikî fakihlerden İbn Şâs'ın *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne'*si, İbni'l-Hâcib'in *Câmi'u'l-ümmehât'*ı, *Karâfî'nin ez-Zahîre (fi'l-fıkh)'*ı

[1838] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.302; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.101; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.191; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.154; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.175.
[1839] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2746.
[1840] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.327; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.228; Ednevi, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.201.
[1841] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.

Mâlikî mezhebine yön veren önemli eserlerdendir. Mâlikî fakihlerden Ebû Said el-BeRâzîî'nin (v. 430/1039) *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene* adlı eserine Nefîsüddin Mekkî tarafından telif edilen *Şerh'ut-Tehzîb*'i *(El-Avfîyye)*, Abdullah eş-Şârımsâhî'nin *Nazmu'd-dür fihtisâri'l-Müdevvene* adlı eseri Mâlikî fıkıh literatürünün önemli eserleri arasındadır. Hanbelî fakihlerinden Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin Hırakî'nin *el-Muhtasar* adlı eserine yazmış olduğu *el-Muğnî* adlı şerhi ve Ebü'l-Ferec İbn Kudâme'nin *Mukni'*ye yazmış olduğu *eş-Şerhu'l-kebîr'*i günümüze ulaşan önemli şerh örneklerindendir. Muvaffakuddin İbn Kudâme başlangıç seviyesi fıkıh eğitimi için *el-'Umde fi'l-fıkhi'l-Hanbelî,* orta seviye için *el-Mukni'* ve *el-Kâfî* eserleri, Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Muharrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* adlı eseri Hanbelî literatürünün önemli ihtisarları arasındadır. Yine Bahâ el-Makdisî'nin kaleme aldığı *el-Udde Şerhu'l-Umde* ve *Şerhu'l-Mukni'* isimli eserleri, İbn Hamdân'ın *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî, er-Ri'âyetü'l-kübrâ', el-Îcâz, el-Câmi'u'l-muttasıl fî mezhebi Ahmed, er-Ri'âye fi'l-fıkh (Ri'âyetü's-suğrâ), el-Mu'temed fi'l-Fıkh 'alâ mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel* ve *el-Kifâye min şerhi'l-Hidâye* adlı eserleri Hanbelî literatürünün önemli eserlerindendir.

Ayrıca Hanefî fakihlerinden Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı kitabına Kâsânî tarafından yazılan *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'* adlı şerhi, Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî'nin *et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr*'i, Melikü'l-Muazzam'ın *Şerhu Câmi'u'l-kebîr*'i günümüze ulaşan önemli Hanefî fıkıh eserlerindendir.

Genellikle kitap-bab-fasıl tertibinde yazılan bu eserler, mezhebin görüş ayrılıklarını derleyip aralarında tercihe şayan görüşü tespit ederek bu görüşü savunmak amacıyla telif edilmiş, fıkhın tüm konularını kapsayan eserler şeklindedir. Tertip bakımından klasik eserlerin çizgisini takip eden bu serlerin bir kısmı başlangıç seviyesindeki fıkıh öğrencilerinin kolayca anlayıp ezberleyebilmesi amacıyla veciz eserler şeklinde telif edilirken, bir kısmı ise orta ya da kapsamlı eserler şeklinde telif edilmiştir. Bu dönemde telif edilen eserlerin bir diğer özelliği ise mezheplerin fraksiyonları (tarik) arasında bir kaynaşma ve birleştirmeye vesile olmalarıdır.

Özellikle şerhlerde metinde örnek verilmeyen yerler örneklendirilmiş, müşkiller çözülmeye çalışılmış, hata ve noksanlar tashih ve ikmal edilmeye çalışılmış, metinde bulunmayan detaylara yer verilmiş ve görüşler sahiplerine isnad edilmiştir.

Yer yer konuyla ilgili metin sahibinin değinmediği konulara değinilmiş, hadislerin tahrici yapılarak sıhhat dereceleri belirtilmiş, filolojik tahlillere başvurulmuştur.

2.2.1.2.2. Fürû-i Fıkhın Belli Konularında Kaleme Alınan Eserler

Fıkhın belli konularını müstakil bir eserde toplamak suretiyle telif edilen eserler fıkıh tarihin ilk dönemlerine kadar gitmektedir. Nitekim daha hicrî ikinci yüzılın başlarında Zeyd b. Ali'nin (v. 122/740) *Menâsikü'l-hac* adında bir eser yazdığı kaydedilmektedir.[1842] Fıkıh âlimleri çeşitli konularda eserler kaleme almışlar ve bu alanda zengin bir literatür ortaya koymuşlardır. Eyyûbîler döneminde bu çerçevede feraiz, edebü'l-kâdi, namaz, oruç, hac ve umre, ganimet, makâsıd, cihâd ahkâmı, bidat, besmele, misvâk, regâib namâzı, vecd ve semâ, niyet, yemin, mevâkît ve uyuşturucunun tahrimi gibi konularında eserler telif edilmiştir.

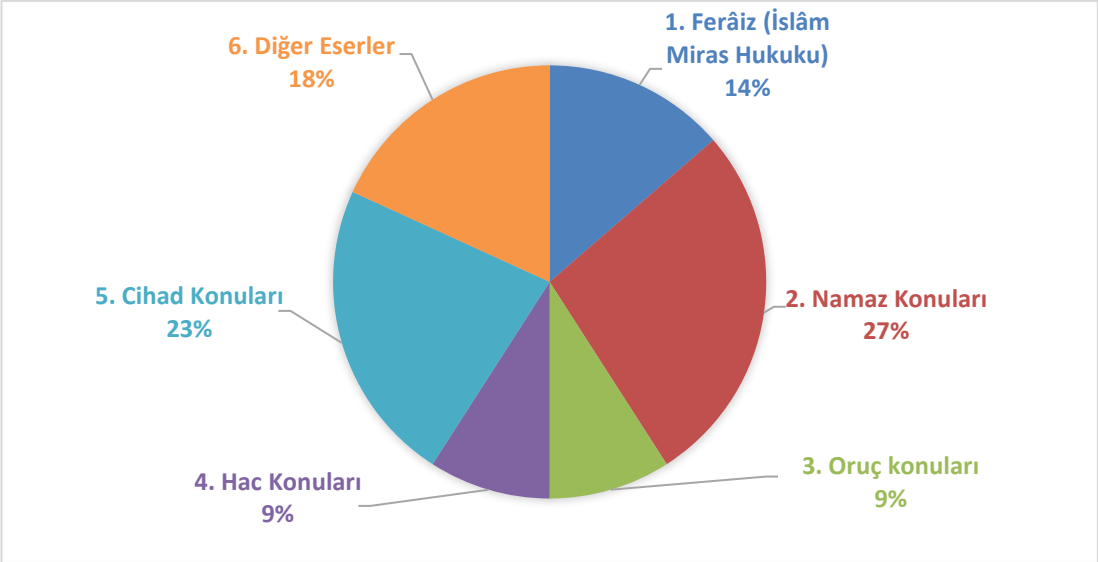
Eyyûbîler döneminde fürû-i fıkıh'ın müstakil konularına dair yazılan bazı eserler günümüze ulaşmamıştır. Şâfiî fukahâsından Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in *Fadlü'l-Cumâ* ve *el-Erbaûn fi'l-hass 'ale'l-cihâd*[1843] adlı eserleri, Ebû Muhammed İbn Asâkir'in *Kitâbu'l-Cihâd, el-Câmiu'l-mustaksâ fî fezâili'l-Mescidi'l-Aksâ,*[1844] *Fezâilu'l-Medîne, Ta'ziyetu'l-müslim 'an ahîhi*,[1845] *Kitâbu'l-menâsik* ve *Fezâilu'l-Harem*[1846] adlı eserleri, Mecdüddin İbn Cehbel el-Halebî'nin *Fazlu'l-cihâd*'ı[1847] günümüze ulşmamıştır. İbn Ebî Asrûn'un ferâiz alanında kaleme aldığı *Muhtasarun fi'l-ferâ'iz* adlı eseri, Alemüddin es-Sehâvî'nin hac menasikine dair yazdığı *Tuhfetü'n-nâsik fî ma'rifeti'l-menâsik* adlı eseri, İbn Tilimsânî'nin *Risâle fî enne farze'l-kifâye hel yete'ayyenû bi ta'yini'l-İmam* adlı risalesi, Alâeddin el-Bâcî'nin ferâiz'e dair eseri,[1848] Bahâ el-Kıftî'nin ferâize dair eseri[1849] ve Cemâleddin el-Mısrî'nin ferâiz

[1842] Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", **DİA,** İstanbul 2013, c.44, s.316.
[1843] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.40, s.75.
[1844] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.24, s.103; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178.
[1845] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178.
[1846] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178; Sandıkçı, "İbn Asâkir, Ebû Muhammed", c.19, s.320.
[1847] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.103; İbn Kesîr, **Tabâkât,** s.745; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.39.
[1848] Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102.
[1849] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.205; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.325; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340.

ilmine dair eseri[1850] günümüze ulaşmamıştır. Yine Ebû Şâme'nin *İkâmetü'd-delîli'n-nâsih li cüzi'l-fâsih,*[1851] *el-İnsâf fîmâ vekaa fî salaâti'r-regâib mine'l-ihtilâf,*[1852]*Tezvîcü's-sağire,*[1853] Bürhâneddin Mesûd b. Şucâ' el-Emevî tarafından *el-Mültakatât fî Mesâili'l-vâkîât* ve Abdülmü'min b. Halef'in *Kitâbü's-salâti'l-vustâ*'sı[1854] günümüze ulaşmayan eserlerdendir. Mâlikî fakihlerinden Karâfî' feraize dair kaleme aldığı *er-Râ'kid fi'l-ferâ'iz*[1855]adlı eseri ve Hanbelî fakihlerinden Ruhâvî'nin *el-Ferâiz ve'l-hisâb*[1856]adlı eseri, Hanefî fakihlerinden İbnü'l-Adîm el-Halebî'nin *er-Râiz fî ilmi'l-feraiz* adlı eseri,[1857] Hanbelî fakihi İbn Ebi'l-Fehm'in hac menâsikine dair yazdığı eserin[1858] de günümüze ulaşmadığı düşünülmektedir. Yine Mâlikî fakihi Tifâşî'nin *Kâdimetu'l-cenâh fî âdâbi'n-nikâh*'ı,[1859] Ali b. Ahmed et-Tecibî'nin *Futyâ salâhi'l-amel li intizâri'l-ecel*[1860] *el-Vâfî fî ilmi'l-ferâiz,*[1861]Hanefî fakihi İbn Rûyânî'nin *Sirâciyye*'nin şerhi olan *Şerhu ferâizi Mirsâd*[1862] ve İbn Sevdekîn'in *Kitâbu's-salât*[1863] adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır.

:

[1850] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.114; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.179; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.384.
[1851] Ebü'l-Bekâ, **en-Necmü'l-vehhâc**, c.7, s.74; es-Sübkî**, Fetâvâ,** c.2, s.278; Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** c.8, s.353-354.
[1852] Ebû Şâme, **el-Bâ'is,** s.10, 60.
[1853] Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** c.3, s.250.
[1854] Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.411; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.160.
[1855] Karâfî, **ez-Zahîre,** c.13, s.7.
[1856] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.69; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.74; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.292; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.40.
[1857] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.832; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.138.
[1858] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159.
[1859] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hamîrî**, er-Ravdu'l-mi'târ fî Haberi'l-Aktâr,** (thk. İhsan Abbas), Müessesetü'n-Nâsır li's-Sakâfe, Beyrut 1400/1980, s.146.
[1860] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.241.
[1861] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.13.
[1862] Kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları içi bk. Kahire (hangi kütüphane), nr. 1/558; Liden, nr. 1810; Viyana, nr.1797. Eser ile ilgili diğer bilgiler için bkz. Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-arabî,** c.6, s.333.
[1863] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.138.

Grafik-3: Fürû-i fıkıh'ın Belli Konularına Dair Günümüze Ulaşan Eserler

Eyyûbîler dönemi fakihlerinden İbn Dehhân'ın *Kitâbü'l-minber fi'l-ferâid* adlı eseri[1864] ve Alemüddin es-Sehâvî'nin *Tuhfetü'l-fürrâd ve turfetü tehzîbi'l-mürtâd*[1865] isimli eseri bu dönemde müstakil ferâiz alanınında önemli eserlerdendir. Bu dönemde ibadet konularına ve makâsıdına dair çok sayıda eser telif edilmiştir. İbn Abdüsselâm'ın *Makâsıdü's-salât- Makâsıdü's-siyâm ve Makâsıdü'l-hac* adlı üç eserinin birleştirilerek *Makâsıdü'l-ibâdât* şeklinde yayımlanması önemlidir.[1866] Yine Kastallânî'nin namaz ibadetini kapsamlı bir şekilde ele aldığı *Merâsıdü's-sılâ fî makâsıdi's-salâ* adlı eseri,[1867] oruç ibadetiyle ilgili yazdığı *Medârikü'l-merâm fî Mesâliki's-sıyâm*[1868] adlı eseri bu konuda yazılmış önemli eserlerdendir. İbn Salâh'ın *Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik*[1869] adlı eseri ve Nevevî'nin kaleme aldığı *el-Îzâh fî menâsiki'l-hac vel-umre*[1870] adlı eseri Şâfiî mezhebine göre hac ve umre ile ilgili hükümleri konu almıştır.

[1864] İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.261;
[1865] Safedî, **Vefeyât,** c.21, s.228; Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.708.
[1866] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.248; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.159.
[1867] İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.261;
[1868] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.323.
[1869] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.208.
[1870] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.156.

Bu dönemde tartışılan bir konu olarak olan ganimet ile ilgili risale ve reddiyeler telif edilmiştir. Tâcüddin Firkâh bu konuda *Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme* adında bir eser kaleme almış, Nevevî Firkâh'a karşı *Mes'eletü'l-ğanîme (Mes'eletü tahmîsi'l-ganâ'im)* [1871] adında bir reddiye yazmıştır. Yine Kastallânî'nin haşhaş kullanımının hükmü konusunda telif ettiği *Tekrîmü'l-ma'îşe fî tahrîmi'l-haşîşe*[1872] adlı eseri, Tâcüddin Firkâh'ın *Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme* adlı eseri,[1873] İbn Abdüsselâm'ın *Ahkâmü'l-cihâd ve fezâ'ilüh*[1874]adlı eseri, Ebû Şâme'nin besmele konusunu kapsamlı bir şekilde ele aldığı *Kitâbu'l-besmele*[1875] ve es-*Sivâk vemâ eşbehe zâlik*[1876] adlı eserleri, Nevevî'nin *el-Usûl ve'z-zavâbıt*[1877] adlı eseri bu dönemde fürû-i fıkhın belli konularında yazılmış önemli eserlerdir.

Ayrıca bu dönemde regâib namazı ve çeşitli bidatlar hakkında risaleler ve reddiyeler kaleme alınmıştır. İbn Abdüsselâm'ın *et-Terğîb 'an salâti'r-reğâ'ibi'l-mevzû'a* adlı eserine İbn Salâh tarafından *er-Red 'ale't-Terğîb 'an salâti'r-reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a"*[1878] adında bir reddiye yazılmıştır. Daha sonra İbn Abdüsselâm İbn Salâh'ın reddiyesine karşı *Tefnîd reddû İbni's-Salâh* adında reddiyeyle cevap vermiştir.[1879] Ebû Şâme'nin *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis* adlı eseri ise o dönemde yaygın olan çeşitli bidatleri konu almıştır.[1880]

[1871] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.34.
[1872] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.299; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.323.
[1873] Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, **el-Mevsûatü'l-fıkhiyye'l-Kuveytiyye I-XLV,** Vizâretü'l-evkâfü'l-Küveytiyye, Küveyt 1427/2006, c.1, s.105.
[1874] dirâse bölümü: İbn Abdisselâm, **Ahkâmü'l-cihâd ve fezâ'ilüh,** s.44.
[1875] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, Tabakât**,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.525.
[1876] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.525.
[1877] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.157.
[1878] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.252.
[1879] Şâvîş ve Elbânî, **Müsâcele 'ilmiyye,** s.3-12.
[1880] Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis,** s.93.

2.2.1.2.3. Fetva ve Kazâ Eserleri

Sözlükte "bir hükmü açıklamak, cevap vermek, şüpheye girdiği bir meselede cevap almak"[1881] anlamına gelen fetva, terim olarak "bir meselenin şer'i çözümü ve beyanı doğrultusunda yöneltilen sorunun cevâbı"[1882] demektir.

Eyyûbîler döneminde birçok örneğine rastladığımız bu tür eserlerin ilk örnekleri İslâm tarihinin ilk dönemine kadar götürülebilmektedir. Hz. Peygamber bir soru ile karşılaştığında ya vahiy gelmesini beklemiş veya bizzat kendisi cevaplandırmıştır. Asr-ı saâdet döneminde fethedilen bölgelerle büyük şehirlere tayin edilen görevliler aynı zamanda gittikleri yerde fetva işlerini de yürütmüşlerdir. Sahâbe arasında en çok fetva vermekle meşhur yedi sahâbînin[1883] her birinden rivâyet edilen fetvalar birer büyük cilt teşkil edecek sayıdadır. Hadîs ehli ve re'y ehli adıyla iki gruba ayrılan tâbiîn müctehidleri ise üstat, muhit ve metot farkına dayalı olarak tebeu't-tâbiîn döneminde mezhep imamlarının yetişmesine vesile olmuşlardır.[1884] İslâm dünyasında daha sonra âlimlerin verdiği fetvaların kitap halinde toplanması bir gelenek haline gelmiştir. Eyyûbîler döneminde bu alanda çeşitli eserler telif edilmiş bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı ise günümüze ulaşmamıştır.

Şâfiî fakihlerden İbn Ebî Asrûn'un *Risâle fî nefyi kazâ'i'l-aʿmâ ve cevâzihî* adlı eseri, İbn Tilimsânî'nin *Risâle fî enne farze'l-kifâye hel yete'ayyenû bi ta'yini'l-İmam* adlı eseri, İbn Mevhûb'un *Fetâvâ'sı,*[1885] Hüseyin en-Necm'in *el-Fetâvâ ve'l-vâkîât*[1886]adlı eseri günümüze ulaşmayan fetva eserlerindendir.

Eyyûbîler döneminde telif edilen fetva eserlerinden dördü günümüze ulaşmıştır. Bu dört kitaptan üçü Şâfiî biri Hanefî fukahâya aittir. Bunlardan biri Şâfiî fakih İbn Abdüsselâm'ın *Kitâbu'l-Fetâvâ (el-Fetâva'l- Mısriyye ve el-Fetâva'l-Mevsıliyye)* adlı eseridir. Diğerleri ise İbn Salâh'ın kaleme aldığı *Fetâvâ ve mesâ'ilü*

[1881] Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.39, s.211.
[1882] Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.142.
[1883] Kaynaklarda fukahâ-i seb'a Hz. Ömer, Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Âişe Cengiz Kallek, "Fukahâ-Yi Seb'a", **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.214.
[1884] Fahrettin Atar, "Fetva", **DİA,** İstanbul 1995, c.12, s.489.
[1885] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.152; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.378.
[1886] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2746.

İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh adlı eseri[1887] ile Nevevî'ın kaleme aldığı *el-Menşûrât ve 'uyûnü'l-mesâ'ili'l-mühimmât (el-Mesâ'ilü'l-menşûre, 'Uyûnü'l-mesâ'ili'l-mühimme, Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî)* adlı eserdir.[1888] Günümüze ulaşan eserlerden biri de Hanefî fakihi el-Hasîrî'nin telif ettiği ve Eyyûbî sultanlarından el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'a ithaf ettiği[1889] *Hayrü'l-matlûb fi'l-'ilmi'l-merğûb* adlı eseridir.

Bu eserler bir taraftan yazarlarının fıkıh anlayışını ortaya koymakta diğer taraftan da dönemin sosyokültürel değerleri ve toplumun yapısını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Eserlerdeki fetvalar, alışılagelen fetva kitaplarında olduğu gibi soru-cevap şeklinde tanzim edilerek genellikle kısa cevaplardan meydana gelmekte, bazen hükümlerin dayandığı deliller oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınarak bunların Kitap ve Sünnetten delillerine yer verilmektedir.

2.2.1.2.4. Ahkâma Dair Olan Eserler

Eyyûbîler döneminde ahkâm alanına yönelik eserler daha ziyade hadis ahkâmına dairdir. Fıkıh konularına dair hadislerin biraraya getirildiği eserlerden oluşan ahkâm hadisleri türü eserler, hadis alanına girdiği gibi fıkıh alanına da girmektedir. IV. (X.) asırda ilk örnekleri verilen ahkâm hadislerine dair eserler sünen ve musanneflere benzemekle birlikte, farklı olarak sadece fıkha dair konuları içermektedir.[1890] Bu dönemde bu tür eserlerin sayısı da çoğalmıştır. Bu dönem ahkâm hadisleri konusunda kaleme alınan eserler açısından en verimli dönemdir. Özellikle bu alanda Şâfiî fakihler tarafından kaleme alınan geniş bir literatür bulunmaktadır. Dönemin fakihleri genellikle ahkam hadislerini kendi mezheplerini destekler mahiyette tefsir veya te'vil etmiş görüşler arasında tercihte bulunmadan mevcut görüşleri aktarmışlardır.[1891]

[1887] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.164; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.
[1888] Nevevî, **Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî,** s.9.
[1889] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.2, s.155; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.405; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.727; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161.
[1890] Ferhat, Gökçe, "Türkiye'de Memlükler Dönemi Hadis Çalışmaları", **TALİD,** cilt: 11, sayı: 21, ss.41-88, 2013, s.63.
[1891] İbni Şeddâd', Ebü'l-Mehâsin Bahâüddin Yûsuf b. Râfi', el-Mevsılî, **Delâ'ilü'l-ahkâm I-II,** (thk. Muhammed b. Yahya), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1991, c.1, s.40.

Bu dönemde ahkâmü'l-hadis sahasında telif edilip günümüze ulaşan altı eser Şâfiî fakihleri, üç eser ise Hanbelî fakihleri tarafından telif edilmiştir.

Şâfiî fakihi İbn Dakîkul'îd'in dört eseri günümüze ulaşmıştır. Bunlar *el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsai'l-ahkâm,* bunun bir muhtasarı olan *el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm* adlı eseri, *el-İlmâm*'ın şerhi *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm* ve *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm* adlı eseridir. Bunların dışında İbn Şeddâd'ın *Delâ'ilü'l-ahkâm* adlı eseri ve Nevevî'nin *el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm* adlı eseri günümüze ulaşmıştır. Yine Abdülganî b. Abdilvâhid el-Cemmâîlî'nin *'Umdetü'l-ahkâm* adlı eseri, Ziyâeddin el-Makdisî'nin *el-Ahkâmü'l-kübrâ* adlı eseri ve Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ* günümüze ulaşan eserlerdir.

Kaynaklarda zikri geçmekle beraber günümüze ulaşmayan eserler ise şunlardır:

- İbn Ebî Asrûn'un *et-Tenbîh fî ma'rifeti'l-ahkâm* [1892]
- İbn Dakîkul'îd'in *el-İmlâ* (İşbîlî'nin *Ahkâmü's-Süğrâ* eserinin şerhi)
- Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muhtasaru'l-lâmi' 'alâ şerhi Muhtasari'l-Câmi'* [1893]
- Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Ahkâmü'l-kübrâ*[1894]

2.2.2. Şerh, Hâşiye ve Benzeri Eserler

Eyyûbîler dönemine kadar gelen süreçte mezhepler kurumsal yapılarını ve doktrinlerini tamamlamışlardır. Yaklaşık miladi XI. asırdan itibaren fıkıh alanındaki yoğun tedvin faliyeti Eyyûbîler döneminde orijinal metinlerin yanında şerh ve hâşiye çalışmalarıyla devam etmiştir. Yine bu dönem literatürünün kendine has karekteristiklerinden biri de manzum türünde fıkıh eserlerinin ilk örnekleri kaleme alınmıştır.

[1892] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1893] Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf,** s.33.
[1894] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.128.

3.1.2.1. Metin ve Muhtasarlar

Metin ve muhtasarlar, yedinci yüzyılın yaygın telif yöntemlerindendir. Sözlükte "sırt, uzak, dağın yamacı, dayanıklı kişi"[1895] anlamlarına gelen metin, "başkalarına ait açıklama ve ekleri içermeyen, sadece şahsî anlayış ve uslûbuyla kendi sözlerinden meydana gelen yazı veya esere" denilmektedir.[1896] Sözlükte "özetlenmiş, kısaltılmış" gibi anlamlara gelen muhtasar kelimesi ise, "bel, kalça" mânasındaki hasr kökünden türemiştir.[1897] Bu dönemde birçok müstakil eser kaleme alındığı gibi muhtasar eserler de kaleme alınmıştır. Okurlar tarafından ilgi gören hacimli kitapların zamanla muhtasarlar şeklinde özetlenmesiyle ortaya çıkan bu tür eserlerin erken dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir.[1898] Ders kitabı olarak okutulan kitaplarda anlaşılmayan veya güçlükle anlaşılan noktaların açık ve gereksiz görülen kısımların çıkarılarak özlü biçimde ifade edilmesine olan ihtiyaç[1899] ihtisar faaliyetlerinin önemli sebepleri arasında sayılmaktadır.

Bu dönemde fıkıh ilminde yaygın olarak kullanılan ihtisar geleneğinin bu dönemden itibaren İslâm âlemi üzerinde etkili olması ve yaygınlaşması, bu gelenekle fıkıh tarihinde müteahhirîn devri olarak isimlendirilen dönem arasında bir bağlantının var olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Binaenaleyh müteahhirîn devrinde gerek İslâm toplumlarındaki ilmihal bilgisi olsun, gerek fıkıh eğitimi metinleri ve fetva faaliyetleri olsun bunların kaynaklarının da muhtasarlar olması, muhtasarları fıkhî faaliyetlerin eksenine koymuştur. Bu durum fıkhî faaliyetlerde muhtasar eserlerle yetinilmesiyle ilgili birtakım endişelerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu nedenle modern dönemde İslâm hukuk tarihine dair yazılan eserlerde, fıkıh sahasında gösterilen gayretlerin azalmasının, aklın donuklaşmasının ve taklîdin başlıca sebebi olarak muhtasar literatörü gösterilmiştir.[1900]

[1895] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.13, s.398; Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.36, s.144.
[1896] Hilal Özay, **Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri,** s.35.
[1897] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.4, s.240.
[1898] İlk muhtasar fıkıh eserleri, III. (IX.) yüzyılda mezhep imamlarının talebeleri tarafından kaleme alınmıştır. İmam Şâfiî'nin ders halkasından Müzenî'nin *Muhtasarü'l-Müzenî*'si buna örnek gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, "Muhtasar", c.31, s.61.
[1899] İsmail Durmuş, "Muhtasar", **DİA,** İstanbul 2006, c.31, s.57.
[1900] Kaya, "Muhtasar", c.31, s.62.

İslâm fıkıh tarihindeki en etkili metinler arasında yer alan ve üzerinde en çok çalışma yapılan metin ve muhtasarlar bu dönemde telif edilmiştir. Öte yandan bu dönemde yazılan cem‘ ve derleme türü eserler önemli bir yekûn tutmaktadır. İlk fıkıh eserlerinin tasnifinden sonra gündeme gelen bu tür eserleri ihtisar çalışmalarından saymak mümkün olsa da bunları ayrı değerlendirmenin daha uygun olacağını düşündük. Bu dönemde fıkıh usûlü alanında pek çok metin ve ihtisar çalışması yapılmıştır. Fıkıh usûlü alanında Şâfiî fakihi Seyfeddin el-Âmidî'nin kendinden önceki Mütekellimîn usûlüne derlemek suretiyle kaleme aldığı *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*[1901]adlı eseri, Mâlikî fakihlerinden İbnü'l-Hâcib'in *Müntehe's-sûl (su‘âl) ve'l-emel fî ‘ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*'i,[1902] yine Mâlikî fakihlerinden Şehâbeddin el-Karâfî'nin *Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-Usûl'ü,*[1903] İbn Reşik'in Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sına *Lübâbül-mahsûl fî ilmi'l-mahsûl* adıyla yazdığı muhtasar, Hanbelî fakihi Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Müsevvede fî usûli'l-fıkh'*ı[1904] Hanbelî fakihi İbn Hamdân'ın *el-Mu‘temed fi'l-Fıkh ‘alâ mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel* adlı eseri[1905] ve Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî usûli'l-fıkh ‘alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*[1906] adlı eserleri, bu dönemin cem ve derleme türü çalışmaları arasında yer almaktadır. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Şâfiî furuî fıkhında kaleme aldığı *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb* adlı eseri İbn Abdüsselâm tarafından *el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye* adıyla ihtisar edilmiştir.

Bu eserler Mütekellimîn fıkıh usûlün birikimini cem‘ ederek yeni bir tertip ve tasnife tâbi tutan önemli eserlerdendir.

Fürû-i fıkıh alanında ise Şâfiî fâkihlerinden İbn Ebî Asrûn'un *el-İntisâr lima cüride fîl'-mezheb mine'l-ahbâr ve'l-ihtiyâr'*ı,[1907] Şâfiî fakihi Kutbuddin Nîsâbûrî'nin fıkıhın başlangıç seviyesi eğitimi için kaleme aldığı muhtasar bir eser olan *el-Hâdî*

[1901] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.140.
[1902] Ömer Rızâ, **Mu‘cemü'l-mü‘ellifîn,** c.6, s.266; Ziriklî, **el-A‘lâm,** c.4, s.211.
[1903] Ahmşed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Karâfî el-Mısrî, **Şerhu Tenkîhi'l-fusûl,** (Taha Abdurrauf Sa‘d), Şirketü't-tibâ‘atü'l-fenniyye'l-müttehide, 1973/1393, yy., s.2.
[1904] İbn Kudâme, **Ravzatü'n-nâzır,** c.2, s.486.
[1905] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.302.
[1906] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100.
[1907] İbnü'l-Mülakkın, **el-‘İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu‘cemü'l-mü‘ellifîn,** c.6, s.144.

fil'l-fıkıh[1908] adlı eseri bu konuda zikredilebilir. Yine Mâlikî fakihlerinden İbn Şâs'ın *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne*'si[1909] ve İbni'l-Hâcib'in *Câmi'u'l-ümmehât'ı*[1910] Karâfî'nin *ez-Zahîre* (*fi'l-fıkh*),[1911] Abdullah eş-Şârımsâhî *Nazmu'd-dür fihtisâri'l-Müdevvene* adlı eseri,[1912] Hanbelî fakihlerinden İbn Hamdân'ın *er-Ri'âyetü'l-kübrâ,*[1913]*el-Îcâz*[1914] ve *el-Câmi'u'l-muttasıl fî mezhebi Ahmed* adlı eserleri[1915] ile Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Mukni'*[1916] ve *el-Kâfî fî fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*[1917] adlı eserleri, Hanefî fakihlerinden Radıyyüddin es-Serahsî'nin *Muhîtu'r-Radâvî* ve bunun kademeli muhtasarı olan *el-Vasît* ile *el-Vecîz*'i, Ahmed el-Gaznevî'nin *el-Havi'l-Kudsî* ve *el-Mukaddimetu'l-Gazneviyye* adlı eserleri Eyyûbîler döneminin fürû-i fıkıh çalışmaları arasında yer almaktadır.

Bu dönemde birçok çalışmaya konu olan fürû-i fıkıh muhtasar eserleri sonraki dönemlerde rağbet görmüş ve üzerinde birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bu dönemde öne çıkan muhtasar eserlerden olan Şâfiî fakihi Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'i,[1918] Şâfiî fakih Râfiî'nin *el-Muharrer*'ine yazılmış önemli muhtasarlardandır. Yine Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*'i[1919] Râfiî'nin *Şerhu'l-kebîr*'ine yazılmış belli başlı muhtasarıdır. Bu dönemden günümüze ulaşan bir diğer muhtasar

---

[1908] İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.5, s.196.
[1909] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.86; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.28.
[1910] Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.211.
[1911] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.147; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.316; İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.1, s.234; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.124.
[1912] Eser, Halid Muhammed Abdulcebbâr tarafından tahkik edilerek Dâru İbn Hazm'de neşredilmiştir (Beyrut 2013).
[1913] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.305; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.4; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.142.
[1914] Ebü'l-Hasen Alâeddin Alî b. Süleymân el-Merdâvî, **Kitâbü'l-Furû' ve meahu Tashîhu'l-furû' I-XI,** (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003, c.1, s.191. Ayrıca bkz. Merkez'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No: 62546.
[1915] Kütüphanede bulunan eserin mahtutu 19 sayfadan teşekkül etmektedir. Bkz. Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.302.
[1916] Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî el-Cemmâîlî, **el-Mukni',** (thk. Mahmut Arnâvût), Mektebetü's-Sevâdî, Cidde 1421/2000, s.21; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.168; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.160.
[1917] Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî el-Cemmâîlî, **el-Kâfî (fî fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel),** (thk. Muhammed Faris ve Mesâd Abdulhamîd es-Sadânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994, c.1, s.14.
[1918] Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn,** s.7. Ayrıca bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Minhâcü't-Tâlibîn", **DİA,** İstanbul 2005, c.30, s.111-112.
[1919] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.929; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.149.

ise İbn Abdüsselâm'ın *el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye'*si[1920] Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb* adlı eserinin bir muhtasarıdır. *Nihâyetü'l-matlab*'ın bir diğer muhtasarı olan *Safvetü'l-mezheb fî Nihâyeti'l-matlab*[1921] adlı eseri ise İbn Ebî Asrûn tarafından telif edilmiştir. Mâlikî fakihi İbnü'l-Hâcib'in *Câmi'u'l-ümmehât'*ı,[1922] İbn Atâullah el-Cüzâmî'nin Şîrâzî'nin *et-Tehzîb* adlı eserine yazdığı muhtasar,[1923] Hanbelî fakihi Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Hâdî (Umdetü'l-hâzım fî mesâili'z-zevâid 'an Muhtasarı ebi'l-Kâsım),*[1924] *el-'Umde fi'l-fikhi'l-Hanbelî*[1925] adlı eserleri, İbn Hamdân'ın *er-Ri'âye fi'l-fıkh (Ri'âyetü's-suğrâ)* adlı eseri,[1926] Fahreddin İbn Teymiyye'nin *Bülğatü's-sâğıb ve buğyetü'r-râğıb'i*[1927] ve Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Muharrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* ve *el-Mahzen fi'l-fıkh* adlı eserleri bu dönemden günümüze ulaşan önemli fürû-i fıkıh muhtasarlarındandır.

Şâfiî fakihlerinden Âmidî'nin fıkıh usûlünde kaleme aldığı *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*'ına kendisinin yazdığı *Müntehe's-sul fî ilmi'l-usûl'*u, Sirâceddin el-Urmevî'nin, Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü üzerine yapılmış ihtisarlardan olan *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*'ü, Alâeddin el-Bâcî'nin *el-Mahsûl*'üne *Gâyetü's-Suû fî ilmi'l-Usûl* adında yazmış olduğu muhtasar,[1928] Ebû Şâme'nin, yine kendi eseri olan *Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel'*in muhtasarı olan *Muhtasaru'l-Müemmel fi'r-red ile'l-emri'l-evvel'*i,[1929] Mâlikî fakihlerden İbni'l-Hâcib'in kendi eseri *Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*'in muhtasarı olan

---

[1920] Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım Ebû Muhammed İzzüddin es-Sülemî, **el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye,** (thk. Hâlid tıbâ'), Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 2016/1437, s.118.

[1921] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.29; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.54; Sübkî**, Tabakât,** c.7, s.132; Ziriklî, **el-A'lâm, c.4**, s.124.

[1922] Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.211.

[1923] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.

[1924] Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî el-Cemâîlî, **El-Hâdî (Umdetü'l-hâzım fî mesâili'z-zevâid 'an Muhtasarı ebi'l-Kâsım),** (thk. Nureddin Tâlib), Vizâretü'l-Evkâf, Katar 1428/2007, s.35-36.

[1925] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.160; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.168.

[1926] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.1, s.99; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.4.

[1927] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.145; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322.

[1928] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.225.

[1929] Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl Şihâbüddin Ebû Şâme el-Makdisî, **Muhtasaru'l-Müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel,** (thk. Salâhaddin Makbûl Ahmed), Mektebetu Sahve'l-İslâmiyye, Küveyt 1983/1403, s.27.

Muhtasaru Müntehe'ş-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel'i[1930] günümüze ulaşan önemli ihtisâr çalışmalarından kabul edilmektedir. Yine İbn Dakîkul'îd'in, kendi eseri olan *el-İmâm* adlı eseri üzerine yapmış olduğu *el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*[1931] adlı ihtisarı ahkâm hadisleri alanında, Şâfiî fakihlerden İbn Abdüsselâm'ın, kendi eseri olan *Kavâ'idü'l-ahkâm'*ın muhtasarı olan *el-Kavâ'idü's-suğrâ*'sı kavâid ve makâsıd alanında önemli çalışmalardan kabul edilmektedir.

Bu dönemde hilâf ve cedel alanında da birçok müstakil eser kaleme alınmıştır. Şâfiî fâkîhi Seyfeddin el-Âmidî'nin *et-T'alîka'l-Kebîre* ve *et-T'alîka's-Sağîre*'si, Hanefî fakihi Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf*'ı *(Îsârü'l-insâf fî mesâili'l-hilâf)*[1932] ve *Vesâilu'l-eslâf ilâ mesâili'l-hilâf*'ı,[1933] İbn Dehhân'ın *Takvîmü'n-nazar fî mesâil hilâfiye zâi'a ve nebzi mezhebîye nâfi*'a adlı eseri hilâf alanında yazılan önemli eserlerdendir. Seyfeddin el-Âmidî'nin *Gâyetü'l-emel fî ilmi'l-cedel*'i[1934] ve başka bir eseri olan *Kitâbü'l-Cedel*'i[1935] cedel alanında, İbn Dehhân'ın, *Kitâbü'l-Minber fi'l-ferâid* adlı eseri İslâm hukukundaki ferâiz (miras) konularını ilk defa minber şeklindeki miras pay tablosuyla ele alan bir eseridir.[1936] Alemüddin Sehâvî'nin *Tuhfetü'l-fürrâd*'ı ve Ca'berî'nin *Nazmü'l-le'âlî (Ca'beriyye)*[1937] ferâiz alanında manzum olarak telif edilmiş önemli çalışmalardan kabul edilmektedir.

Bu eserlerin dışında Şâfiî fakihlerden Nevevî'nin *el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm*'ı,[1938] İbn Şeddâd'ın, *Delâ'ilü'l-ahkâm* ve İbn Dakîkul'îd'in *el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsai'l-ahkâm'*ı, Hanbelî fakihlerden Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ'*sı ahkâmü'l-hadis alanında kaleme alınmış eserlerdir.

Şâfiî fakihlerden İbn Abdüsselâm'ın *Kitâbu'l-Fetâvâ (el-Fetâva'l- Mısriyye ve el-Fetâva'l- Mevsıliyye)* ve *el-Ecvibetü'l-kâti'a li hüceci'l-Husûm li'l-esileti'l-vâki'a*

[1930] Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.266; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.211.
[1931] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.12;
[1932] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246.
[1933] Eser Seyyid Muhammed Mihenî tarafından tahkik edilerek Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1998).
[1934] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.651; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.155.
[1935] Mahtut nüshası için bkz. Merkezu'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No: 32292.
[1936] İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.261;
[1937] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.4; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.190.
[1938] Nevevî, **el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm,** c.1, s.60.

fî küllî'l-Ulûm'u, İbn Salâh'ın *Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh*'ı[1939] Nevevî'nin *el-Menşûrât ve 'uyûnü'l-mesâ'ili'l-mühimmât*'ı *(el-Mesâ'ilü'l-menşûre, 'Uyûnü'l-mesâ'ili'l-mühimme, Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî)*[1940] fetâvâ alanında telif edilmiş eserlerdir. Fetva usûlü alanında ise Şâfiî fakihlerden Seyfeddin el-Âmidî'nin *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*[1941] adlı eseri, İbn Şeddâd'ın *Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm*'ı, İbn Salâh'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*,[1942] *el-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn*[1943]adlı eseri, İbn Ebü'd-Dem'in *Kitâbü Edebi'l-kazâ'* adlı eseri,[1944] Mâlikî fakihlerden Karâfî'nin *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm* ve *tasarrufâti'l-kadî ve'l-imâm*'ı,[1945] Hanefî fakihlerden el-Hasîrî'nin *Hayrü'l-matlûb fi'l-'ilmi'l-merğûb*'u,[1946] İbn Ebi'l-İzz'in *el-Vecîzu'l-câmi' li-mesâili'l-Câmi'*[1947] adlı eseri ve İbn Hamdân'ın *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*[1948] adlı eseri günümüze ulaşan fetva türündeki eserlerdendir.

İbn Abdüsselâm'ın *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*'ı *(el-Kavâ'idü'l-kübrâ)* ve *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm*'i *ve* Mâlikî fakihlerinden Karâfî'nin *el-Furûk'u*[1949] Şemseddin İsbahânî'nin *Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye*'si[1950] makâsıd ve kavâid alanında günümüze ulaşan eserlerdendindir.

İbn Abdüsselâm'ın *Makâsıdü'l-ibâdât*'ı *(Salât-Siyâm-Hac)*, İbn Salâh'ın *Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik*'i,[1951] Muhammed b. Ahmed Kastallânî'nin *Merâsıdü's-sılâ fî makâsıdi's-salâ, Medârikü'l-merâm fî mesâliki's-sıyâm* ve

---

[1939] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.164; Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.
[1940] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.156.
[1941] Nevevî, **Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî,** s.12.
[1942] İbn Salâh, **Edebü'l-müftî,** s.70; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.164; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.43.
[1943] İbn Salâh, **El-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn,** s.15.
[1944] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.143; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.53.
[1945] Karâfî, **el-Furûk,** c.4, s.13.
[1946] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.2, s.155; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.405; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.727; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.161.
[1947] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.269; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.400; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.
[1948] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300.
[1949] Sübkî, **Tabakât,** c.5, s.367; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.124.
[1950] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.201.
[1951] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.208.

Tekrîmü'l-ma'îşe fî tahrîmi'l-haşîşe adlı eserleri, Tâcüddin Firkâh'ın *Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme*'si, Ebû Şâme'nin *Kitâbu'l-besmele*'si,[1952] *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis*'i,[1953] *Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel*'i[1954] ve *es-Sivâk vemâ eşbehe zâlik'i,*[1955] Celâleddin Şeyzerî'nin (v. 589/1193) *Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe, el-Menhecu'l-meslûk (en-Nehcu's-sulûk)* ve *el-İzâh fî esrâri'n-nikâh* adlı eserleri zikredilebilir. Yine Karâfî'nin *el-Ümniyye fî idrâki'n-niyye,*[1956] *el-Beyân fîmâ üşkile mine't-te'âlîk ve'l-eymân*[1957] ve *el-Yevâkît fî 'ilmi'l-mevâkît'i,*[1958] Ziyâeddin el-Kurtubî'nin *Keşfü'l-Kınâ' 'an hükmi'l-vecd ve's-semâ'*[1959]adlı eseri, Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *Ahkâmu Gammu Şehri Ramadân*'ı[1960] fıkhın muhtelif konularında dair kaleme alınmış eserlerdir. Fıkıh usûlünün çeşitli konularına dair Ebû Şâme'nin *el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fîmâ yete'alleku bi-ef'âli'r-Resûl*'u,[1961] Karâfî'nin *el-'İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm*[1962] ile *el-İhtimalâtü'l-mercûhe*[1963] adlı eseri günümüze ulaşan eserler arasındadır.

İbn Salâh'ın *Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye*'si[1964] ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kaleme aldığı *el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh (el-İntisâr li-imâmi e'immeti'l-*

[1952] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, Tabakât**,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.525.

[1953] Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis,** s.93.

[1954] Ebû Şâme el-Makdisî, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.21.

[1955] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.525.

[1956] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.237; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.

[1957] Sagîr b. Abdüsselâm el-Vekîlî, **el-İmâmü'ş-Şihâbü'l-Karâfî: halkatü vaslin beyne'l-meşrık ve'l-mağrib fî mezhebi Mâlik fi'l-karni's-sâbi' I-II,** Vizâretü'l-Evkâf, Fas 1417/1996, c.1, s.330.

[1958] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; Bâbânî, **İzâhu'l-meknûn,** c.4, s.732; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.95. Ayrıca Karâfî *el-Furûk* isimli eserinde bu eserine atıfta bulunmuştur. Bkz. Karâfî, **el-Furûk,** c.3, s.471.

[1959] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.332; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.225; Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.2, s.27.

[1960] Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî, **Mu'cemu musannefâti'l-Hanâbile I-VIII,** Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad, 1422/2001, c.3, s.89.

[1961] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.2, s.367; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.889; Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.269; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.165.

[1962] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.

[1963] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.

[1964] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.

emsâr)[1965] ve *Menâkibu ebî Hânîfe*[1966] adlı eserleri Eyyûbîler döneminde fukahâ tabakatı alanında yazılan ve günümüze ulaşan tabakat eserlerindendir.

Eyyûbîler döneminde fakihlerin telif ettiği metin ve muhtasarlar eserlerden günümüze ulaşmayanlar aşağıda listelenmiştir.

Dönemin Şâfiî fukahâsı tarafından kaleme alınan eserler:

- ✓ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir *Fadlü'l-Cumâ ve el-Erbaûn fi'l-hass 'ale'l-cihâd*[1967](Fürû-i fıkıh)
- ✓ Kutbuddin en-Nîsâbûrî, *el-Hâdî fil'l-fıkh*[1968] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *el-Mürşid* [1969](Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *ez-Zerî'a fî ma'rifeti'ş-şerî'a* [1970](Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *et-Teysîr fi'l-hilâf* (Hilâf)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *Me'hazü'n-nazar* (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *el-İrşâd fî nusreti'l-mezheb* [1971](Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *el-Muvâfık ve'l-muhâlif.*[1972] (Fıkıh usûlü)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *Muhtasarun fi'l-ferâ'iz* (Ferâiz)
- ✓ İbn Ebî Asrûn, *et-Tenbîh fî ma'rifeti'l-ahkâm*[1973] (Ahkâmü'l-Hadis)
- ✓ Necmeddin el-Habûşânî, *Tahkîku'l-Muhît*[1974] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Mecdüddin İbn Cehbel, *Fazlu'l-cihâd*[1975]

[1965] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA,** c.37, 87.
[1966] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246.
[1967] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.40, s.75.
[1968] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.432; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.298.
[1969] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1970] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1971] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1972] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1973] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[1974] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.206; Sübkî, **Tabakât,** c.1, s.379.
[1975] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.103; İbn Kesîr, **Tabâkât,** s.745; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.39.

- ✓ Ebû Muhammed İbn Asâkir, *el-Câmiu'l-mustaksâ fî fezâili'l-Mescidi'l-Aksâ, Kitâbu'l-Cihâd,*[1976] *Kitâbu'l-menâsik*[1977] *Ta'ziyetu'l-müslim 'an ahîhi, Fezâilu'l-Medîne*[1978] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Takıyyüddin el-Mukterah, *Nuketu'l-Burhân* (*Ta'lik 'ale'l-Burhân*) ve *Şerhu'l-Mukterah*[1979] (Fıkıh usûlü)
- ✓ Fahreddin el-Fârisî, *Matıyyetü'n-nakl ve atıyyetü'l-akl* [1980](Fıkıh usûlü)
- ✓ Cemâleddin el-Mısrî, *el-Ümm*'ü ihtisar ettiği nakledilmiştir.[1981] (Muhtasar Furû)
- ✓ Cemâleddin el-Mısrî, Ferâiz ilminde bir eser k telif ettiği aldığı kaydedilir[1982] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Seyfeddin el-Âmidî, *Lübâbü'l-elbâb*[1983] (Fıkıh usûlü)
- ✓ Seyfeddin el-Âmidî, *Müntehe's-sâlik fî rutebi'l-mesâlik*[1984] (Fıkıh usûlü)
- ✓ Şemseddin el-Hûyî, fıkıh usûlü alanında da bir eser kaleme aldığı nakledilmektedir.[1985] (Fıkıh usûlü)
- ✓ Necmeddin el-Makdîsî, *et-Tarîka fi'l-hilâf* (Hilâf)
- ✓ Hüsrevşâhî, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'ini ihtisar ettiği kaydedilir.[1986] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Şerefeddin el-Mursî, *Kitab fî usûli'l-fıkh ve'd-din*[1987]
- ✓ İbn Tilimsânî, *İrşâdu's-sâlik ilâ ebyeni'l-mesâlik* (Hilâf)
- ✓ İbn Abdüsselâm, *el-Cem' beyne'l-Hâvî ve'n-Nihâye* (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Ebû Şâme, *el-Usûl mine'l-usûl*[1988] (Fıkıh usûlü)

[1976] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.24, s.103; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178.
[1977] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178; Sandıkçı, "İbn Asâkir, Ebû Muhammed", c.19, s.320.
[1978] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.106; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.178.
[1979] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.256.
[1980] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.83; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.5, s.296; **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.8, s.191.
[1981] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.114; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.179; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.384.
[1982] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.114; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.179; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.384.
[1983] Âmidî, **Münteha's-Sul fi İlmi'l-Usul**, s.6.
[1984] Âmidî, **el-İhkâm,** c.4, s.280.
[1985] Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.22, s.367; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.4٦, s.316; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.65.
[1986] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.161; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.108.
[1987] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.7, s.3442; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.3, s.162.
[1988] Ebû Şâme, **el-müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.1, s.143, 144.

- ✓ Ebû Şâme, *el-Mezhep fî ilmi'l-mezhep*[1989] (Fıkıh usûlü)
- ✓ İbn Mevhûb, *Fetâvâ*[1990] (Fetâvâ)
- ✓ Salar b. Hasan el-Erbilî, *Muhtasaru'l-Bahr* adlı ihtisarı[1991] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbnu'l-Lebbûdî, *Muhtasaru'l-Mealimeyn fi'l-usûleyn* adlı ihtisarı[1992] (Fıkıh usûlü)
- ✓ Celâleddin ed-Dişnâvî, usûl ilminde bir muhtasar.[1993] (Fıkıh usûlü)
- ✓ Celâleddin ed-Dişnâvî, *Şerhu't-Tenbîh*[1994] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Sirâceddin el-Urmevî, *Tehzîbü'n-nüket* (Muhtasar Hilâf)
- ✓ İbn Ni'me en-Nablusî, Râzî ve Âmidî'nin fıkıh usûlü eserlerini cemeden eseri[1995] (Fıkıh usûlü)
- ✓ İbn Dakîkul'îd, *et-Teşdîd fi'r-red 'alâ gulâti't-taklîd* (Fıkıh usûlü)
- ✓ Alemüddin el-Irâkî, fıkıh usûlü'ne dair eseri [1996](Fıkıh usûlü)
- ✓ İbn Binti'l-Irâkî, fıkıh usulüne dair *Muhtasar'*ı (Fıkıh usûlü)
- ✓ Şemseddin el-Kûrânî, Kaffâl eş-Şâşî'nin *Hilyetü'l-ulemâ* adlı hilâf eserinin muhtasarı[1997] (Hilâf)
- ✓ Abdülmü'min b. Halef, *Kitâbü's-salâti'l-vusta* [1998] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Alâeddin el-Bâcî, Ferâiz'e dair eseri[1999] (Ferâiz)
- ✓ Kemaleddin el-Kalyûbî, *Nehcu'l-vusûl fî ilmi'l-usûl*[2000] (Fıkıh usûlü)

Dönemin Mâlikî fukahâsı tarafından kaleme alınan eserler:

- ✓ Ebyârî, *Sefînetü'n-necât*[2001] (Fürû-i fıkıh)

[1989] Ebû Şâme, **el-müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.1, s.143, 144.
[1990] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.152; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.378.
[1991] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.578; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.4, s.235.
[1992] İbn Ebî Usaybia,**'Uyûnü'l-enbâ,** s.668.
[1993] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.20; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.268; Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere,** c.1, s.239.
[1994] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.20; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.268; Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere,** c.1, s.239.
[1995] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.206; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.161.
[1996] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.340.
[1997] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.25; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.235.
[1998] Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.411; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.160.
[1999] Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.3, s.102.
[2000] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.166
[2001] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122.

- ✓ Ebyârî, *et-Tekmile*[2002](Fıkıh usûlü)
- ✓ İbn Şâs, *Muhtasaru'l-Mustasfâ*[2003] (Fıkıh usûlü)
- ✓ Tifâşî, *Kâdimetu'l-cenâh fî âdâbi'n-nikâh*[2004] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Ali b. Ahmed et-Tecibî, *Futyâ salâhi'l-amel li intizâri'l-ecel*[2005](Fetâvâ) *el-Vâfî fî ilmi'l-ferâid*[2006] (ferâiz)
- ✓ Vezir İbn Şeker, *el-Besâir fi'l-fıkh 'alâ mezhebi Mâlik*[2007] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Risale min usûli'l-fıkh* (Fıkıh usûlü)
- ✓ Abdullah eş-Şârımsâhî, *et-Ta 'lik fî ilmi'l-hilâf*[2008] (Hilâf)
- ✓ Karâfî, *er-Râkid fi'l-ferâiz*[2009](Fürû-i fıkıh)

Dönemin Hanbelî fukahâsı tarafından kaleme alınan eserler:

- ✓ Ruhâvî, *el-Ferâiz ve'l-hisâb*[2010] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Rûyânî el-Halebî, *Sirâciyye* adlı eseri *Şerhu feraizi Mirsâd* adıyla şerh etmiştir.[2011] feraiz
- ✓ İbn Sevdekîn, *Şerhu'l-Umde* (Fürû-i fıkıh), *Şerhu'l-Kâfî* (Fürû-i fıkıh) *Kitâbu's-salât*[2012](Fürû-i fıkıh)
- ✓ Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî, *el-Fusûl fî ilmi'l-usûl* usul, *el-İbane fi'r-red 'alâ men şennea 'alâ Ebî Hanîfe*[2013] (Tabakat)
- ✓ İftihâruddin el-Halebî, *Şerhu'l-Camii'l-Kebîr*[2014] (Fürû-i fıkıh)

[2002] Ebyârî bu eseri, Ebû'l-Hasan Lahmi'nin *et-Tabsîre* isimli eseri ile ibn Yunus'un *el-Cami'* isimli eseri ve Ebû İshak'ın *et-Ta'lika* isimli eserlerinden derlenerek hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239

[2003]Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh el-Mısrî et-Türkî, **el-Bahru'l-muhît I-VIII,** Dâru'l-Kütübî, Kahire 1994/1414, c.1, s.12.

[2004] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hamîrî**, er-Ravdu'l-mi'târ fî Haberi'l-Aktâr,** (thk. İhsan Abbas), Müessesetü'n-Nâsır li's-Sakâfe, Beyrut 1400/1980, s.146.

[2005] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.241.

[2006] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.13.

[2007] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.

[2008] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.71.

[2009] Karâfî, **ez-Zahîre,** c.13, s.7.

[2010] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.69; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.74; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.292; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.40.

[2011] Kütüphanelerde bulunan yazma nüshaları içi bk. Kahire (hangi kütüphane), nr. 1/558; Liden, nr. 1810; Viyana, nr.1797. Eser ile ilgili diğer bilgiler için bkz. Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-arabî,** c.6, s.333.

[2012] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.138.

[2013] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.307.

[2014] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.302; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.19, s.101; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.191; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.154; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.6, s.175.

- ✓ Âli el-Gaznevî, *Meşâri'u 'ş-şerayi'* (Fürû-i fıkıh), *el-Menabi' fî şerhi'l-Meşari'*[2015](Fürû-i fıkıh)
- ✓ Hüseyin en-Necm, *Şerhu'l-Camii's-sağir* (Fürû-i fıkıh), *el-Fetâvâ ve'l-vâkîât*[2016] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Şemseddin İbnu'l-Müneccâ, *el-Mu'temed ve'l-mu'avvel* (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Sâmirî'nin *el-Müstev'ab* adlı eserine *Havâşî 'ale'l-Müstev'ab*[2017] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî, *Şerhu'l-Umde*[2018](Fürû-i fıkıh), *Şerhu'l-Mukni*[2019] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbnü'l-Müşebbek, *Muhtasaru'l-Hidâye* (Fürû-i fıkıh), *el-Vifâk ve'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-erbaa* (Fürû-i fıkıh), *er-Râcih fî usûli'l-fıkh* (Fürû-i fıkıh), *Mesâilu'l-hilâf,* (Fıkıh usûlü), *Usûlü'l-fıkh* (Fıkıh usûlü)
- ✓ İmâd el-Makdisî, *el-Furûk fi'l-mesâili'l-fıkhiyye* (Fürû-i fıkıh), *el-Ahkâm*[2020] (Ahkam)
- ✓ Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye, *ez-Zahîre*[2021] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Hamdân, *el-Mukni'*[2022] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Hamdân, *et-Takrîb*[2023] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Hamdân, *el-İfâdât bi ahkâmi'l-ibâdât*[2024] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Hamdân, *Şerhu'l-Hırakî ve Zübdetü'l-Hidâye*[2025] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Hamdân, *el-Vâfi*[2026] (Fıkıh Usûlü)
- ✓ İbn Hamdân, *Nihâyetü'l-merâm fî mezâhibi'l-enâm* (Hilâf İlmi)
- ✓ Mecdüddin İbn Teymiyye, *el-Ahkâmü'l-kübrâ* (Ahkâm Hadisleri)

[2015] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.16, s.327; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.228; Ednevi, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.201.
[2016] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.6, s.2746.
[2017] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.491; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.254.
[2018] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.78; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.361.
[2019] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.361; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.18, s.57; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.523.
[2020] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.183; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.56; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.200.
[2021] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.74.
[2022] İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.153, 465.
[2023] Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.25. Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300.
[2024] Merdâvî, **el-İnsâf,** c.1, s.16; Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.300.
[2025] İbn Hamdân, (Dirâse Bölümü), **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.49.
[2026] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.748; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.268.

- ✓ Fahreddin İbn Teymiyye, *Telhîsü'l-matlab fî telhîsi'l-mezheb*[2027] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Fahreddin İbn Teymiyye, *Terğîbü'l-kâsıd fî takrîbi'l-makâsıd* [2028] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Fahreddin İbn Teymiyye, *Nihâyetü'l-matlab'ın* Muhtasarı[2029] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Fahreddin İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-menâsik*[2030] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Fahreddin İbn Teymiyye, *el-Muvazzih fi'l-ferâiz*[2031] (Ferâiz)
- ✓ Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ, *el-Hulâsâ fi'l-fıkh* ve *el-Umde fi'l-fıkh*[2032] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Ebi'l-Fehm, *el- Müzhibü'l-mündüd fî Mezhebi Ahmed*[2033] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Ebi'l-Fehm, hac menâsikine dair yazdığı eser[2034] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî, *el-Müntehab fi'l-fıkh*[2035] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbn Temim el-Harrânî, *el-Muhtasar* [2036] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbnü's-Sayrafî, *Nevâdiru'l-mezheb* [2037] (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbnü's-Sayrafî, *Deâimu'l-İslâm fî vucûbi'd-duâ' li'l-imâm* (Fürû-i fıkıh)
- ✓ İbnü's-Sayrafî, *İntihâzu'l-furas fî men effâ bi'r-ruhas*[2038] (Fürû-i fıkıh)

Dönemin Hanefî fukahâsı tarafından kaleme alınan eserler:

- ✓ Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî, *Ravdetu ihtilâfi'l-ulemâ*[2039] (Fıkıh Usûlü)
- ✓ Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî, fıkıh usûlünde bir eser[2040](Fıkıh Usûlü)

[2027] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.145; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.113; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.9, s.280.

[2028] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.145; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.113; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.9, s.280.

[2029] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322.

[2030] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.244.

[2031] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.144.

[2032] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022.

[2033] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159.

[2034] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.159.

[2035] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.115; Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.2, s.55; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.197.

[2036] İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.386; İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.131; İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.417.

[2037] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.152; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.315; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.173.

[2038] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.152; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.315; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.173.

[2039] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1029; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.120; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.104.

[2040] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1029; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.120; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.104.

- ✓ Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî, *Kitâbu'l-bedâi'*[2041] *(Fürû-i fıkıh)*
- ✓ Sadreddin el-Hilâtî, *Telhîsu Câmiu'l-kebîr*[2042] *(Fürû-i fıkıh)*
- ✓ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-Muhtasaru'l-lâmi' 'alâ şerhi Muhtasari'l-Câmi'*[2043] (Ahkâm Hadisleri)
- ✓ Barşâh es-Semerkandî, *Câmiu'l-usûl*[2044] (Fıkıh Usûlü)

3.1.2.2. Şerhler

Eyyûbîler döneminde revaç bulmuş telif yöntemleriden biri de şerhlerdir. "Şerehe" filinin masdarından türetilmiş bir isim olan "şerh" kelimesi sözlükte "eti kesmek; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek; bir şeyi genişletip yaymak" anlamlarına gelmektedir.[2045] Ayrıca metin üzerinde hiçbir atlama yapılmaksızın metnin tümünü açıklayıcı mahiyette yapılan çalışma şeklinde de tarif edilmiştir.[2046] Daha çok bir ilim dalında meşhur olmuş muhtasar metinler üzerine telif edilen şerhlerle, genellikle metinlerin eksik bırakılan hususları tamamlanmış, kapalı ifadeler vuzuha kavuşturulmuş, hatalara işaret edilmiştir. Böylece hem dönemlerine kadar devam edegelen klasik çizgi korumak istenmiş, hem de şarıhın kendi görüş ve yorumları satır aralarına serpiştirme imkânı elde edilmiştir.[2047] Şerhler her ne kadar mevcut bir metnin üzerine yazılmış olsa da şerhlerde yer yer farklı görüşlere de yer verilerek metnin dışına çıkılması, gelişen ve değişen terminolojiye göre metnin yeniden izah edilmesi, metnin tenkit edilmesi, metinde yer alan eksik ifadelerin tamamlanması[2048] yeni telif sayılabilecek bir edebiyat türüdür.

[2041] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.3, s.1029; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudiyye,** c.1, s.120; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.104.

[2042] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.182. Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.125; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.262.

[2043] Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf,** s.33.

[2044] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.121; Bâğdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.463.

[2045] Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, **Tehzîbü'l-Luga I-VIII,** (thk. Muhammed Avd), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 2001, c.4, s.107; Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.6, s.503; İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.2, s.497.

[2046] Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.524.

[2047] Sedat Şensoy, "Şerh", **DİA,** İstanbul 2010, c.38, s.555; Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", c.16, s.6.

[2048] Hilal Özay, **Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri,** İksad yayınları, Ankara 2019, s.42; Hasan Hacak, "İslâm Hukukunun Sistematiği, Literatürü ve Genel Prensipleri", **İslâm Hukukuna Giriş,** (edt. Yunus Apaydın), Anadolu Ünv. Yayınları, Eskişehir 2010, s.164.

Bazı araştırmacılar tarafından İslâm âleminde bir donukluk ve taklîdle ilişkilendirilmek[2049] suretiyle eleştirilen bu geleneğin kutsal kitapların yorumuyla başladığı düşünülmektedir. Kaldı ki ilâhî mesajlar her ne kadar açık ve anlaşılır olsa da muhataplarının bilgi ve kültür seviyeleri farklı olduğundan herkesin onu aynı şekilde anlaması imkânsızdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm "mübîn" (apaçık) sıfatıyla nitelendirildiği halde bir kısım âyetler başka âyetlerle veya Hz. Peygamber'in hadisleriyle tefsir edilmiştir.[2050] Öte yandan kapalı kalmış hususların ve nâdir kelimelerin açıklanması, eserdeki hataların düzeltilmesi, yoruma muhtaç ifadelerin açıklanması, yanlışlık ve eksikliklerin giderilmesi, müellifin ne demek istediğinin açıklanması gibi hususlarla fıkıh şerhleri, mezheplerin teşekkül sürecindeki en önemli gelişmelerden biridir.[2051]

Bu dönemde birçok örneğine rastlanan şerhlerin ortaya çıkış tarihinin başlangıcı kesin bir şekilde bilinmemekle birlikte araştırmacılar III. (IX.) yüzyılın sonu ve IV. (X.) yüzyılın başında ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu gelişme mezhepler bazında düşünüldüğünde Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde bu literatürün IV. (X.) yüzyılın başında, Hanbelî mezhebinde ise aynı yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı, V (XI) ve VI. (XII.) asırlarda fıkıh alanında yazılan şerhlerin düzenli bir şekilde çoğaldığı, VII. (XIII.) asırda üretilen şerh sayısının ise neredeyse bir önceki asrın iki katına ulaştığı kaydedilmektedir.[2052] Genellikle şerh yazarları metnin müellifinden farklı kişiler olmakla birlikte bu dönemde telif edilen bazı şerh yazarlarının kendi metinlerini şerhettiği görülmektedir.[2053] Bazı şerhler gerek metot gerekse muhteva bakımından orijinal çalışmalar olup şerhedilen eserleri aşmıştır. Bu dönemde fıkıh alanında kaleme alınan 60 şerhten 26 tanesi günümüze ulaşmış 37 tanesi ise günümüze ulşamamıştır. Günümüze ulaşan şerhlerden 15'i furû, 11 tanesi ise usul eserleridir.

[2049] Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", c.16, s.11.
[2050] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", **DİA,** İstanbul 1997, c.16, s.420.
[2051] Kaya, "Şerh, fıkıh", c.38, s.561.
[2052] Kaya, "Şerh, fıkıh", İstanbul 2010, c.38, s.560.
[2053] Nitekim İbn Dakîkul'îd *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm* adlı eseri yine kendi eseri olan *el-İlmâm* isimli eserinin kapsamlı bir şerhidir. Yine Karâfî'nin *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl* isimli eseri, yine kendi eseri olan *Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-Usûl* adlı eserin şerhidir.

Fürû-i fıkıh alanında günümüze ulaşan on yedi şerhten beşi Şâfiî, altısı Hanbelî, biri Mâlikî üçü Hanefî fakihlerin telif ettiği çalışmalardır. Şâfiî fakihler tarafından telif edilen şerhler genellikle Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin eserleri üzerine yapılmıştır. Yapılan altı şerhten ikisi Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'ine, biri *et-Tenbîh*'ine yapılan şerhlerdir. Kalan üç şerhten biri el-Cüveynî'nin *el-Burhân*'ı üzerine, diğeri Beyzâvî'nin fıkıh usulüne dair *el-Minhâc* adlı eserine, öteki Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin *et-Takrîb* üzerine yazılmıştır. Hanbelî fakahâsı tarafından üretilen şerhler genellikle yine bu dönemin fakihlerinden olan Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin eserleri üzerine yapılmıştır. Üretilen altı eserden dördü Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Muğnî, el-Mukni'* ve *el-Umde* eserleri üzerine yapılmıştır. Geri kalan iki eserden biri Ebü'l-Kâsım el-Hırakî'nin *Muhtasar*'ına, diğeri Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin *el-Hidâye*'sine yapılmıştır. Hanefî fakihleri tarafından telif edilen üç şerhten ikisi Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr*, biri Alâeddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserine yapılmıştır. Mâlikî fakihleri tarafından telif edilen tek şerh BeRâzîî'nin *et-Tehzîb* isimli eseri üzerine yapılmıştır.

Fıkıh usûlü alanında kaleme alınmış dokuz eserden altısı Şâfiî, dördü ise Mâlikî fakihlerin kaleme aldığı eserlerdendir. Bu eserlerden üçü el-Cüveynî'nin, üçü Fahreddin er-Râzî'nin, biri Kâdî Beyzâvî'nin eserleri üzerine yapılmıştır. Geri kalan iki eserden biri Karâfî'nin, diğeri Mutarrizî'nin eserlerine yapılmış şerhlerdir. Fıkhın furû ve usûlü alanında kaleme alınan şerhlerin genellikle medreselerde okutulan eserleri üzerine yapılmış olması dikkat çekmektedir. Hadis ahkâmı alanında telif edilen iki şerh de Şâfiî fakihlerin kaleme aldığı eserlerdendir.

Eyyûbîler döneminde fürû-i fıkıh alanında öne çıkan en önemli şerhlerden biri Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* adlı eseridir.[2054] Eser Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'i üzerine yazılan önemli şerhlerden biri kabul edilmektedir. Bu dönemde Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'ine yazılmış bir diğer şerh ise İbn Dirbâs'ın çeşitli kütüphanelerde mahtutları bulunan *el-İstiksâ li mezhebi'l-fukahâ* adlı eseridir.[2055] Cüveyni'nin Şâfiî fıkhına dair *el-Burhan*'ına Nevevî' tarafından "Kitâbü'l-Bey'"

[2054] İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.911.
[2055] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242.

bölümüne kadar telif edilen *et-Tahkîk ve'l-beyân fî şerhi'l-Burhân* adlı yarım kalmış eseri ve İbn Ebü'd-dem'in *İzâhu'l-egâlîtü'l-vâride fi'l-Vasît* adlı eseri[2056] bu dönemde öne çıkan şerhlerdendir.[2057] Ayrıca Firkâh tarafından Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbîh*'ine yazılan *el-İklîd li-Der'i't-Taklîd* adlı eseri[2058] ve Ebû Şücâ'nın Şâfiî fıkhını özetleyen muhtasarı *et-Takrîb* adlı eserine İbn Dakîkul'îd tarafından kaleme alınan *Tuhfetü'l-lebîb fî şerhi't-Takrîb* adlı eseri[2059] sözkonusu dönemde fürû-i fıkıh alanında yazılan diğer şerhlerdir. Nefîsüddin Mekkî'nin *Şerh'ut-Tehzîb (el-Avfiyye)*[2060] adlı şerhi, BeRâzîî'nin (v. 430/1039) *et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene*'sine yazılmış önemli şerhlerdendir. Fürû-i fıkıh alanında bu dönemden günümüze ulaşan önemli eserlerden biri de Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*[2061] adlı eseridir. Bu eser Ebü'l-Kâsım el-Hırakî'nin Hanbelî fürû-i fıkhına dair el kitabı niteliğindeki *el-Muhtasar* adlı eserine yazılan en önemli şerhlerden kabul edilmektedir.[2062] Bu dönemin Hanbelî fukahâsından günümüze ulaşan bir diğer şerh ise Ebü'l-Ferec İbn Kudâme'nin *eş-Şerhu'l-kebîr (eş-Şâfî)*[2063] isimli eseridir. Bu eser yukarıda adı geçen *el-Muğni* adlı eserinin şerhidir. Dönemin Hanbelî fakihlerinden Bahâ el-Makdisî'nin Muvaffakuddin İbn kudâme'nin eserlerine yazmış olduğu *el-Udde Şerhu'l-Umde* ve *Şerhu'l-Mukni'* adlı eserleri mezhep fukahâsı tarafından rağbet gören eserlerdir.[2064] Hanbelî fakihlerinden İbn Hamdân'ın *el-Kifâye min şerhi'l-Hidâye* isimli eserin mahtut nüshaları günümüze ulaşan eserler arasındadır.[2065] Yine Hanbelî fakihi Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ'nın *el-Mümti' şerhu'l-Mukni'* adlı eseri, günümüze ulaşan önemli şerhlerdendir.[2066] Ayrıca Hanefî fakihlerinden Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-*

[2056] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.53.
[2057] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.156.
[2058] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.163; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.325; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.176; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.5, s.113.
[2059] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103.
[2060] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.1, s.293.
[2061] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.168; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.100; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.160.
[2062] Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", c.20, s.141.
[2063] Şemsüddin Abdurrahmân b. Muhammed Ebü'l-Ferec İbn Kudâme el-Makdisî, **eş-Şerhu'l-kebîr I-XIII (el-Muğnî ile birlikte neşredilmiştir),** (İşrâf Muhammed Reşid Rıdâ), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ty., c.1, s.4.
[2064] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.271; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.200; Safedî, **Vefeyât,** c.18, s.57; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.193; İbnü'l-Müflih, **el-Maksadü'l-erşed,** c.2, s.78.
[2065] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.302.
[2066] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.52, s.279; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.271; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.335.

fukahâ adlı eserine Alâeddin el-Kâsânî tarafından kaleme alınan *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*[2067] adlı eseri ve Eyyûbî ailesinden el-Melikü'l-Muazzam'ın *Şerhu Câmi'u'l-kebîr* adlı eseri[2068] günümüze ulaşan önemli fıkıh şerhlerindendir.

Eyyûbîler döneminde fürû-i fıkıh şerhleri dışında fıkıh usûlü alanında da önemli şerhler yazılmıştır. Bu dönemde fıkıh usûlüne dair yazılan şerhlerin bir kısmı tüm konularını kapsayan eserlerden oluşmakta diğer bir kısmı ise usûlün belli konularına dair yapılan şerhlerindendir. Fahreddin er-Râzî'nin Mütekellimîn fıkıh usulüne göre yazmış olduğu *el-Mahsûl*'ün önemli şerhlerinden olan Şemseddin İsfahânî'nin *el-Kâşif ani'l-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*[2069] adlı eseri söz konusu dönemde öne çıkan fıkıh usûlü şerhlerdendir. Yine Tâcüddin el-Firkâh'ın el-Cüveynî'nin *el-Varakât'*ına yazdığı *ed-Derekât şerhu'l-Varakât*'ı[2070] bu dönemde telif edilmiş önemli mütekellimîn fıkıh usûlü şerhlerindendir. Râzî'nin mütekellimîn metoduyla yazmış olduğu *el-Me'âlim* adlı eseri ve İbn Tilimsânî tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-Me'âlim*'i de bu alanda yazılan belli başlı eserler arasındadır.[2071] Mutarrizî'nin (v. 610/1213) Mütekellimîn fıkıh usûlüne dair olan *'Unvânü'l-usûl'*üne İbn Dakîkul'îd'in telif ettiği *Şerhu Unvânü'l-usûl (Sebîli'l-vusûl ilâ Unvânü'l-Usûl)* [2072] adlı eseri bu dönemde üretilen belli başlı eserlerdendir. Yukarıda zikredilenler dışında İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Varakât'*ına İbn Salâh tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-Varakât fi'l-usûl*[2073] ve İbnü'l-Haşâş tarafından Kâdî Beyzâvî'nin *el-Minhâc*'ına yazdığı *Mi'râcü'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl ve Şerhu't-Tahsîl*

[2067] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4348; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.371; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.329; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.1, s.89; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.70.

[2068] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47; Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye,** s.152; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267.

[2069] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.101.

[2070] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.163; Selâhaddin, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.263; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.176; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, c.7, s.722; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.5, s.113.

[2071] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1726.

[2072] İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.6, s.283; Özel, "İbn Dakîkul'Îd", c.19, s.409.

[2073] Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-arabî,** c.6, s.211.

mine'l-Mahsûl[2074] adlı eserleri[2075] günümüze ulaşan Mütekellimîn fıkıh usûlü şerhlerine örnek olarak gösterilebilir.

Bu dönemde Mâlikî fakihlerinden Karâfî'ye ait olan Şerh, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl* (Karâfî'nin kendi eseri olan *Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-Usûl* isimli eserin şerhidir)[2076] adlı eseri ve *Şerhu'l-Mahsûl (Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl)*[2077] adlı eseri bu dönemin mütekellimîn metoduna göre yazılmış önemli şerhlerindendir. Yine Mâlikî fakihlerinden Ebyârî'nin Cüveyni'nin *el-Burhan*'ına yazdığı *et-Tahkîk ve'l-beyân*[2078] adlı şerhi, gümümüze ulaşan önemli şerhlerdendir. Hanefî fakihlerinden el-Hasîrî'nin İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Câmi'i'l-kebîr'*ine yazdığı *et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr*[2079] ve *el-Vecîz (el-Muhtasar) fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr*[2080] adlı eserleri, İmam Şeybânî'nin *Câmi'u's-sağîr* adlı eserine *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* adlı eseri günümüze ulaşan şerhlerdendir. Yine Hanefî fıkhında öne çıkan fakihlerden biri Eyyûbîler'in Dımaşk Sultanı Melikü'l-Muazzam'dır. Onun, çevresinin yardımıyla telif ettiği *Şerhu Câmi'u'l-kebîr* adlı eseri mahtut nüshaları günümüze ulaşan eserlerdendir.[2081]

Söz konusu dönemde fıkıh usûlünün belli konularına dair eserler arasında Şâfiî fakihlerinden İbn Dakîkul'îd'in ahkâma dair kendi eseri *İlmâm'a* şerh olarak kaleme aldığı *Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*'ı örnek olarak gösterilebilir. Yine el-Cemmâîlî'nin ahkâm hadislerine dair *el-Umde fi'l-ahkâm*'ına İbn Dakîkul'îd' tarafından telif edilen *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*'ı,[2082] ahkâm hadisleri alanında yazılan ve günümüze ulaşan önemli şerhlerdir.

[2074] Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.128.
[2075] Sübkî**, Tabakât,** c.9, s.275; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.236; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.76.
[2076] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.99; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.
[2077] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.6, s.146; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.95.
[2078] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-mezheb,** c.2, s.122; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.239; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.7, s.37.
[2079] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.359; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155.
[2080] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.2, s.155; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.405.
[2081] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47; Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye,** s.152; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267.
[2082] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.12; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103.

Eyyûbîler döneminde üretilen bazı şerhler günümüze ulaşmamıştır. Şâfiî fakihlerinden İbn Ebî Asrûn'un *Fevâ'idü'l-Mühezzeb*'i[2083] İbn Tilimsânî 'nin *Şerhu't-Tenbîh'i (el-Muğni),*[2084] Alemüddin el-Irâkî'nin *Şerhu't-Tenbîh*'i,[2085] Bahâ el-Kıftî'nin *Şerhu'l-Hâdî fi'l-fıkh*[2086] *ve Şerhu Muhtasari ebî Şucâ'*[2087]adlı eserleri bunlardandır. Yine Ebu'l-Alâ et-Tenûhî'nin *el-Mübhit*'i,[2088] Necîbüddin el-Hilâtî'nin *Şerhu't-Tenbîh*'i,[2089] İmâdüddin ed-Demenhûrî'nin *Kitâbün fi'l-i'tirâd 'ale't-Tenbîh*'i,[2090] İbnu'n-Nefis'in *Şerhü't-Tenbîh ve el-İzâh*'ı,[2091] Kemaleddin el-Kalyûbî'nin *el-İşrâk fî şerhi Tenbîhi Ebî İshak*'ı[2092] Necîbüddin el-Hilâtî'nin *Kavâidu'ş-şer' ve davâbitü'l-asl ve'l-fer' 'ale'l-vecîz*'i[2093] İbnü'l-Üstâz el-Halebî'nin *Şerhu'l-Vasît*'i[2094] Ebu'l-Alâ et-Tenûhî'nin *Münteha'l-ğâyât*'ı[2095] günümüze ulaşmayan şerhlerdendir. İbn Dakîkul'îd'in *Muhtasaru't-Tebrîzî'nin Şerhi*'i ve *Şerhu'l-Umde fî fürû-i'ş-Şâfiî* adlı eseri,[2096] Sirâceddin el-Urmevî Ş*erhu'l-Vecîz'i*[2097] ve İbn Binti'l-Irâkî'nin *Şerhu't-Tenbîh*'i[2098] günümüze ulaşmamıştır. Hanbelî fakihlerden İbn Teymiyye'nin (Mecdüddin) *Münteha'l-ğâye fî şerhi'l-Hidâye*'si,[2099] Mâlikî fakihlerinden İbn Atâullah el-Cüzâmî'nin Şîrâzî'nin *el-Beyân ve't-takrîb fî Şerhi't-Tehzîb*'i,[2100] Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ'nın *en-Nihâye* isimli şerhi,[2101] Ebû

[2083] İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb, s.1**42; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.6, s.144.
[2084] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.107.
[2085] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât**, c.2, s.218.
[2086] Eserin bir mahtut nüshası Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye'de bulunmaktadır (nr. 218/639). Ayrıntılı bilgi için bkz. Merkezu'l-Melik Faysal, **Hizânetü't-turâs-fihrisü mahtûtât,** No:98314.
[2087] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.391.
[2088] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.363; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.82; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.68; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.281.
[2089] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.151; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.80; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.383; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.175.
[2090] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.135.
[2091] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.7, s.58.
[2092] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.166
[2093] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.151; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.80; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.383; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.175.
[2094] İbnü'l-Ğazzî, **Dîvânü'l-İslâm,** c.1, s.201;
[2095] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.132; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.363; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.4, s.82; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.68; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.2, s.281.
[2096] Üdfüvî**, et-Tâli'u's-Saîd,** s.576.
[2097] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.166; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.155.
[2098] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.218.
[2099] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.128.
[2100] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.2, s.43; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.
[2101] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.2022.

İshâk el-Irâkî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb*'i[2102] ve İbn Bâtîş'in *el-Muğnî fî Şerhi ğarîbi'l-Mühezzeb ve lugatihi ve esmâi ricâlihi* [2103]adlı eseri bu dönemde kaleme alınan fürû-i fıkıh şerh çalışmaları arasında yer almakla berabaer günümüze ulaşmayan eserlerdir.

Şâfiî fakihlerinden İbn Dakîkul'îd'in *Şerhu'l-Mahsûl*'ü,[2104] İbn Dakîkul'îd'in *Şerhu kitabi İbn Hâcib*'ı *(Şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib),*[2105] Diyâuddin İbn Dirbâs'ın *İbn Dirbâs Şerhu'l-Lüma*'ı[2106] ise Şâfiî fakihlerin günümüze ulaşmayan fıkıh usûlü eserlerindendir. Seyfeddin el-Âmidî cedel alanında kaleme aldığı *Şerhu Cedeli'ş-Şerîf*'i ve İbn Dakîkul'îd'in *el-İmlâ* (İşbîlî'nin *Ahkâmü's-Süğrâ* eserinin şerhi) [2107] adlı eserleri de Şâfiî fakihlerin günümüze ulaşmayan şerhleri arasındadır. Mâlikî fakihlerinden Karâfî'nin *Şerhu't-Tehzîb*'i *(Kifâyetü'l-lebîb fî keşfi gavâmızı't-Tehzîb),*[2108] *ve el-Mu'în 'ale't-Telkîn*'i[2109] ile *Şerhu'l-Cellâb*'ı,[2110] Fahreddin İbn Teymiyye *Şerhu'l-Hidâye*'si,[2111] Nefîsüddin Mekkî'nin *Şerhü'l-Cellâb*'ı[2112] ve İbn Atâullah el-Cüzâmî'nin *el-Beyân ve't-takrîb fî Şerhi't-Tehzîb*'i[2113] ve Nefîsüddin Mekkî'nin Şerhü'l-Cellâb[2114] adlı şerhleri ise Mâlikî fakihlerin günümüze ulaşmayan fürû-i fıkıh şerhleri arasındadır. Hanefî fakihi Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî tarafından Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına yazılmış olan *Hulâsetü'd-delâil ve tenkîhü'l-mesâil* [2115] adındaki şerh günümüze ulaşmamıştır. Yine Hanefî fakihi İbn Kadıasker'in

[2102] Münzirî, **et-Tekmile,** c.1, s.355; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.529; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.74.
[2103] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.191; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.132; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.287.
[2104] Özel, "İbn Dakîkul'Îd", c.19, s.409
[2105] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.198; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1853.
[2106] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.4, s.212.
[2107] Üdfüvî**, et-Tâli'u's-Saîd,** s.576.
[2108] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.
[2109] Sagîr, **el-İmâmü'ş-Şihâbü'l-Karâfî,** c.1, s.343-344.
[2110] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.
[2111] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.322; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.145.
[2112] İbn ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.293.
[2113] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.240.
[2114] İbn ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzheb,** c.1, s.293.
[2115] Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.2, s.351.

Şerhu Câmiu'l-kebîr[2116] ve İbn Ebi'l-İzz'in *el-Vecîz şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-Kebîr*[2117] isimli şerhleri günümüze ulaşmayan eserlerdir.

3.1.2.3. Hâşiye ve Ta'lîkler

Çoğulu "havâşî" olan "hâşiye" kelimesi sözlükte "etraf, kenar" anlamına gelmektedir.[2118] Fıkıh edebiyatı türü olarak "bir yazıya ilave olunması gereken bir şeyi yazının altına veya kenarına yazma" anlamına gelmektedir.[2119] Daha çok muhtasar bir metnin şerhi üzerine yazılan hâşiyeler, hem metinde hem de şerhte yapılan genellikle kısa açıklamalar mahiyetindedir. Şerh ise eserin bütününe dair daha geniş izahları ihtiva eden kitaplar için kullanılır.[2120] Sözlükte "yapışmak, tutunmak, ilişmek" mânasındaki alaka kökünden türeyen ta'lîk ta'lîka çoğulu olan ta'lîkât[2121] kelimesi "metin üzerine düşülen açıklayıcı notlar"[2122] anlamlarına gelmektedir. Hâşiye ile ta'likayı birbirinden ayırt etmek zaman zaman güç olmaktadır. Bazıları yorum içeren hâşiyelere ya da hâşiyeye göre daha özel ve önemli açıklamalara ta'lik adını verirken[2123] bazıları da ta'likin hâşiyeden daha seyrek rastlanan mülâhazalar olduğunu kaydetmektedir.[2124] Eyyûbîler döneminde telif edilen hâşiye ve talikâ türü eserlerin sayısını göz önüne aldığımızda, bu tür eserlerin sayısının sonraki dönemlere göre az olduğu görülmektedir. Eyyûbîler döneminde fürû-i fıkıh alanındaki hâşiye ve ta'likalar genellikle Gazzâlî'nin ve er-Râzî'nin eğitim kurumlarında okutulan eserleri üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Eyyûbîler dönemi Şâfiî fakihlerinden Nevevî'nin *et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît*[2125] adlı çalışması günümüze ulaşan hâşiye türünün önemli örneklerindendir. Nevevî bu eserde özellikle Gazzâlî'nin Şâfiî fıkıh terimlerini birbirinin yerine kullanması, bazı

[2116] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.57; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.4, s.16; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.400; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.
[2117] İbn Tağrîberdî, **el-Menhelü's-sâfî,** c.6, s.57; Kâtib Çelebi, **Süllemü'l-vüsûl,** c.4, s.16; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.400; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.137.
[2118] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.14, s.178; Mecmau'l-luga, **el-Mu'cemü'l-vasît,** c.1, s.177.
[2119] Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.538.
[2120] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", **DİA,** İstanbul 1997, c.16, s.419.
[2121] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.10, s.261.
[2122] Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü,** s.543.
[2123] Topuzoğlu, "Hâşiye", c.16, s.419.
[2124] Sedat Şensoy, "Ta'lîkât", **DİA,** İstanbul 2010, c.39, s.508.
[2125] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.157.

zayıf görüşlerini ihmal etmesi gibi hata ve noksanları tashih ve ikmal etmeye çalışmaktadır.[2126] Bu dönemin fakihlerinden İmâdüddin İbnü's-Sükkerî'nin *el-Havâşî 'ale'l-Vasît*[2127] adlı eseri, Ahmed b. Keşâsib b. Ali'nin Şîrâzî'nin *et-Tenbîh*'ine yazılan hâşiyelerden olan *Ref'u't-temvîh 'an müşkili't-Tenbîh*'i[2128] ise günümüze ulaşmamıştır.

Dönemin Şâfiî fakihlerinden İbn Salâh'ın *Şerhu müşkili'l-Vasît (İşkâlât 'ale'l-Vasît)* adlı eseri günümüze ulaşan ta'lîka türünün önemli örneklerindendir. İbn Salâh bu eserinde *el-Vasît*'in müşkil ve muğlak yerlerini açıklamış yer yer Gazzâlî'ye bazı itiraz ve tenkitlerde bulunmuştur.[2129] Şâfiî fakihlerinden İbn Tilimsânî'nin fıkıh usûlü alanında kaleme aldığı *et-Ta'lik 'ale'l-Müntehab*[2130] adlı eseri ve Karâfî'nin Mütekellim Metoduyla yazdığı *et-Ta'lîkât 'alel-Müntehab*[2131] adlı eseri ve İbnü'l-Üstâz el-Halebî'nin (v. 662/1264) İbn Salâh'ın fetâvâ adlı eserine yazdığı hâşiye[2132] günümüze ulaşmamıştır.

3.1.2.4. Risâleler

Sözlükte "gönderdi" anlamındaki ersele fiilinden isim olan risâle kelimesi[2133] "bir konuyla ilgili yazılan küçük kitap,[2134] iletilen mesaj, ilâhî mesajın insanlara iletilmesi ve öğrencilerin hazırlayıp savundukları bilimsel eser"[2135] gibi anlamlara gelmektedir. Hicrî II. yüzyıldan itibaren ilim, sanat, edebiyat vb. Arap kültürünün hemen bütün alanlarında tek bir konu üzerinde yapılan çalışmalar için kullanılmıştır.[2136] Eyyûbîler döneminde çeşitli alanlarda olduğu gibi fıkıh alanında da da çok sayıda risale türü eser örneğini bulmak mümkündür.

[2126] Nevevî, **et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît**, c.1, s.107. Eser hakkında geniş bilgi için çalışmamızın fürû-i fıkıh eserleri bölümüne bakınız.
[2127] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.170; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.219.
[2128] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.100; İbnü'l-Ğazzî, **Dîvânü'l-İslâm,** c.2, s.283; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.159.
[2129] Eser hakkında geniş bilgi için çalışmamızın fürû-i fıkıh eserleri bölümüne bakınız.
[2130] Zerkeşî, **el-Bahru'l-muhît,** c.2, s.15.
[2131] Karâfî, **Nefâ'isü'l-usûl**, c.1, s.106.
[2132] İbnü'l-Ğazzî, **Dîvânü'l-İslâm,** c.1, s.201.
[2133] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.11, s.281.
[2134] Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.29, s.77.
[2135] Mecmau'l-luga, **el-Mu'cemü'l-vasît,** c.1, s.344.
[2136] Rahmi Er, "Risâle", **DİA,** İstanbul 2008, c.35, s.112-113.

Bu dönemde risâleleriyle öne çıkan fakihlerden biri Şâfiî fakihlerinden Nevevî'dir. Onun fıkıh usûlü konularına dair kaleme aldığı *el-Usûl ve'z-zavâbıt* adlı eseri[2137] bu türden günümüze ulaşan önemli örneklerdendir. Nevevî'nin geniş bir şekilde hac ve umre ibadetlerini konu alan *el-Îzâh fî menâsiki'l-hac vel-umre*[2138] adlı eseri, yine Nevevî'nin fürû-i fıkıh konularından, *Mes'eletü'l-ganîme (Mes'eletü tahmîsi'l-ganâ'im)*[2139] adlı eseri bu dönemden günümüze ulaşan ve mezhep literatürüne giren önemli eserlerdendir.

Söz konusu dönemde kaleme alınan risâle türü eserlerden bazıları günümüze ulaşmamıştır. Bu dönemde İbn Ebî Asrûn'a ait olan *Risâle fî nefyi kazâ'i'l-aʿmâ ve cevâzihî* isimli risâlesi[2140]günümüze ulaşmayan risâle türü eserlere örnek olarak verilebilir. Günümüze ulaşmayan bir diğer risâle örneği ise İbn Tilimsânî'nin Müslümanlardan bir kısmı tarafından yapılınca diğer Müslümanlardan da sorumluluğu kalkan farz-ı kifaye'nin imam'ın emriyle farz-ı ayn'a dönüşüp dönüşmeyeceği konusunda telif ettiği *Risâle fî enne farze'l-kifâye hel yete'ayyenû bi ta'yini'l-İmam* adlı eseridir.[2141] Sirâceddin el-Urmevî'nin cedel alanında kaleme aldığı *er-Resâ'il fî İlmi'l-Cedel* adlı eseri de günümüze ulaşmamıştır. Yine o dönemde bir hâkimin daha önce başka bir hakim tarafından karara bağlanan bir hükmü feshetmesi üzerine Ebû Şâme'nin yazdığı risale olan *İkâmetü'd-delîli'n-nâsih li cüzi'l-fâsih*[2142] adlı eseri ve çocukların veliler tarafından evlendirilmesi konusunda telif ettiği *Tezvîcü's-sağire*[2143] adlı eseri de günümüze ulaşmayan risalelerdir. Ayrıca Celâleddin ed-Dişnâvî'nin hac menâsikî konusunda kaleme aldığı risalesi[2144] ve Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin şartlı boşama konusuna giren *Kitâb fi'l-fark beyne kavli'l-kâ'il: Tallaktüki in dehalti'd-dâre*

[2137] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.157.
[2138] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.156.
[2139] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.34.
[2140] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.152; İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.378.
[2141] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.114; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.45, s.179; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.2, s.384.
[2142] Ebü'l-Bekâ, **en-Necmü'l-vehhâc**, c.7, s.74; es-Sübkî**, Fetâvâ,** c.2, s.278; Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** c.8, s.353-354.
[2143] Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** *c.*3, s.250.
[2144] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.417; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.20; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.1, s.268; Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere,** c.1, s.239.

ve beyne in dehalti'd-dâre tallaktüki isimli risâlesi[2145] bu dönemde yazılan ancak günümüze ulaşmayan risâlelerdendir.

3.1.2.5. Manzûm Fıkıh Eserleri

Manzum, sözlükte "kafiyeli bir şeklinde yazılmış yazı" anlamına gelmektedir.[2146] Fıkıh tarihinde manzum ilk fıkıh usûlü çalışmalarının IX/XV. yüzyılda yazılmaya başlanmış olduğu, fürû-i fıkha dair yazılmış manzum eserlerin VI./XII. yüzyılda ortaya çıkmış olduğu, müteahhirîn döneminde VIII/XIV. yüzyıl revâç bulduğu kaydedilmektedir.[2147] Buna göre bu dönemde telif edilen manzum eserler, türünün ilk örnekleri arasında sayılmaktadır. Söz konusu dönemde üretilen fürû-i fıkıh eserleri arasında günümüze ulaşanlardan Alemüddin Sehâvî'nin *Tuhfetü'l-fürrâd ve turfetü tehzîbi'l-mürtâd*[2148] ve İbn Abdülkavî'nin *İkdü'l-Ferâid ve kenzü'l-fevâid ve Kitâbü'l-âdâb*[2149] isimli eserleridir. Sehâvî'nin bu eserinden önce ferâiz alanında manzum olarak yazılmış bir esere rastlanmadığından bu eserin alanında türünün ilk örneği olduğu düşünülmektedir. Feraiz alanında manzum olarak telif edilen ilk eser özelliğini taşıyan bu kitap klasik fıkıh sistematiğinin miras konusunu bütün konuları ile ele alan 330 beyitten oluşmaktadır. Bu dönemde İslâm miras hukukuna dair kaleme alınan önemli eserlerden biri de, Ca'berî'nin *Nazmü'l-le'âlî* (*Ca'beriyye*) adlı eseridir. 488 beyitten oluşan eser bu alanda telif edilen kapsamlı eserlerden sayılmaktadır.[2150]

Şâfiî fakihlerden Ebû Şâme'nin fürû-i fıkıh alanında kaleme aldığı *el-Urcûze fi'l-fikh*[2151] adlı eseri ise bu dönemde yazılmış manzum fıkıh çalışmaları arasında yer almakla birlikte günümüze ulaşmamıştır. Yine Şâfiî fakihlerden Dîrînî, Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserini *ve* Gazzâlî'nin *Vecîz*'ini manzum hale getirmiştir. Yazarın ayrıca

---

[2145] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.15, s.34; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.572.
[2146] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.12, s.578.
[2147] Ahmet Aydın, "Manzum Fıkıh Metinleri", **Usul İslam Araştırmaları Dergisi,** Temmuz-Aralık 2016, Sayı: 26, s.137-138.
[2148] Safedî, **Vefeyât,** c.21, s.228; Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.708.
[2149] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.309; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.139.
[2150] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.4; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.190; İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.2, s.356.
[2151] Ebû Şâme, **el-müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.1, s.143, 144.

Gazzâlî'nin *el-Vasît*'ini de nazmettiği ancak bitiremediğini kaydedilmektedir.[2152] Ayrıca İbn Zeccâce olarak tanınan Mekkî b. Ebî Muhammed, Şîrâzî'nin *Mühezzeb*'ini *ez-Zarî'a fî Ahkâmi'ş-Şerî'â* adıyla manzum hale getirdiği kaydedilmektedir.[2153]

Bu dönemde manzûm olarak telif edilen eserlerden biri de İbn Abdülkavî'nin *İkdü'l-Ferâid ve kenzü'l-fevâid* adlı eseridir.[2154] İbn Abdülkavî tarafından kaleme alınan eser, *Muharrer'*in Zevâidi'yle ve İbn Kudâme el-Makdîsî'nin Hanbelî fıkhına dair telif ettiği *el-Mukni'* adlı eserinin manzumudur.[2155] Bu çalışmayı önemli kılan İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* adlı eserinde yer almadığı halde Mecdüddin İbn Teymiyye'nin *el-Muharrer* ve İbn Kudâme'nin *el-Kâfî* adlı eserlerinde yer alan konuları da içermesidir. *Kasidetü'd-dâlî* olarak da bilinen *İkdü'l-Ferâid* beş binden fazla beyitten oluşan kapsamlı bir çalışma olup kafiyesi "Reviyü'd-Dâl" olarak isimlendirilen (د) harfiyle biten bir kâfiyeye sahiptir.[2156] Eser *el-Mukni*'nin tertibine de uygun olarak tahâret konusuyla başlamış ikrâr konusuyla bitmiştir. Eserde özellikle Hanbelî mezhebinin râcih görüşleri de belirtilmiştir.[2157] Eser Ali b. Abdullah'ın katkılarıyla Züheyr Şâviş tarafından tahkik edilmiş ve iki cilt halinde el-Mektebü'l-İslâmî'de neşredilmiştir (Dımaşk 1384/1964). Esere ait bir ihtisar çalışması Abdulaziz b. Hamd b. Nasır tarafından yapılmıştır (Dârul'Beşâiri'l-İslâmiyye 1999).

İbn Abdülkavî'nin manzum olarak telif ettiği eserlerden biri de *Kitâbü'l-âdâb* adlı eseri, başta fıkıh olmak üzere ahlâk, kelâm şerî âdâba dair önemli bilgiler ihtivâ eden manzum bir eserdir.[2158] Bu eserin *el-Manzûmetü'l-kübrâ* ve *el-Manzûmetü's-süğrâ* adlı eserlerinin birleştirilmesinden oluştuğu nakledilmektedir.[2159] Yazarın bu eserini fıkıh alanında kaleme aldığı *İkdü'l-ferâid ve kenzü'l-fevâid* adlı eserini telif ettikten sonra kaleme aldığı, o, fıkıh eserlerinin sonuna bir bölüm eklemek suretiyle bu tür konulara temas eden İbn Hamdân ve Nasîruddin es-Sâmirî gibi dönemin fakihlerine ittiba ettiği kaydedilmektedir.[2160] Yazar eserde helâl ve haram, yeme içme

[2152] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.312; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.785.
[2153] Bâbânî, **İzâhu'l-meknûn,** c.4, s.609.
[2154] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.309; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.139.
[2155] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.309.
[2156] İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.418.
[2157] Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.24.
[2158] İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.460.
[2159] İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.418.
[2160] Türkî, el-**Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.310.

ve muaşeret âdâbı, evlilik, sılâi rahim, kardeşlik; emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, maişet ve giyim kuşam âdâbı ve güzel ahlâk başta olmak üzere bir çok konuya temas etmektedir.

3.1.2.6. Reddiyeler

Sözlükte "reddetmek, geri çevirmek, cevap vermek, vazgeçirmek, karşılık vermek"[2161] anlamındaki redd kökünün sonuna nisbet eki getirilerek türetilmiş bir isim olan reddiye kelimesi "Bir inanç veya düşünceye karşı çıkıp delil ve dayanaklarını çürütmek amacıyla üretilen eserlerin genel adı"[2162] olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Râşid halifeler döneminden itibaren hızlı bir şekilde genişleyen fetihler neticesinde çeşitli inançlara bağlı toplumlar İslâm dünyası içinde yer almaya başlamış, bu toplumların âlimleri birbirlerinin inançlarını eleştirmiş böylece İslâm tarihinde reddiye yazma geleneği ortaya çıkmıştır. Literatürde ilk olarak hicrî II. Yüzyıldan itibaren "*Kitâbü'r-Redd 'alâ ...*" ya da "*Kitâb 'alâ ...*" şeklinde adlandırılmış reddiye türü eserlere rastlanmaktadır.[2163]

Birçok mezhep mensubunun birlikte yaşadığı Eyyûbîler döneminde zaman zaman fakihler birbirlerine reddiyeler yazmışlar. Bu dönemde lehte ve aleyhte farklı görüşlerinden dolayı reddiyelere konu olan fakihlerden biri İbn Abdüsselâm'dır. Örneğin Şâfiî fakihlerden olan İbn Abdüsselâm Recep ayındaki ilk perşembeyi cumaya bağlayan gece kutlanan Reğâ'ib kandilinin bidat olduğuna dair *et-Terğîb 'an salâti'r-Reğâ'ibi'l-mevzû'a* adında bir eser kaleme almıştır. Bunun üzerine İbn Salâh, İbn Abdüsselâm'a *er-Red 'ale't-Terğîb 'an salâti'r-Reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a"*[2164]adlı reddiyesiyle cevap vermiştir. Daha sonra İbn Abdüsselâm *Beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a ve Tefnîd reddû* adlı eseriyle İbn Salah'ın reddiyesine cevap vermiştir. Bu dönemde telif edilen reddiyelerden biri de Melikü'l-Muazzam İsâ'nın kaleme aldığı *es-Sehmü'l-musîb fi'r-red 'ale'l-Hatîb* adlı eseridir. Eser, Hatîb el-Bağdâdî'nin önemli eserlerinden olan

[2161] Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.8, s.89; İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.3, s.172.
[2162] Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", **DİA,** İstaanbul 2007, c.34, s.516.
[2163] Sinanoğlu, "Reddiye", c.34, s.516.
[2164] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.252.

*Târîhu Bağdâd'*ında Ebû Hanîfe ile ilgili yer verilen bazı iddialara karşı Eyyûbî Dımaşk Sultanı Melikü'l-Muazzam tarafından kaleme alınan bir reddiyedir.[2165]

2.2.3. Fıkıh Tabakat ve Menâkib Eserleri

Fıkıh edebiyatı türü olarak "fukahâ tabakatı", fakihlerin belirli türdeki biyografik bilgilerini içeren eserler olup fıkıh mezhepleri tarihi içinde değerlendirilmiştir.[2166] Bu tür eserler tarih kitaplarında bulunmayan önemli bilgiler ihtiva ettikleri için günümüzde birer kaynak eser hüviyeti kazanmıştır. Bu tür eserler, mezhebin sınırlarının oluşumunda önemli roller üstlenmiş fakihleri bir araya getirmek suretiyle mezhep birikimine önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca ele aldıkları mezheplerin tarihini genellikle Hz. Peygamber'den itibaren kesintisiz bir süreç olarak tasvir etmek amacıyla mezheplerin ortaya çıkışından önce yaşamış şahıslara da yer vermişler.[2167] İbn Salâh, fıkıh ilmiyle uğraşanların mutlaka fıkıh tabakatlarını bilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bir âlimi tanımadan, yaşadığı zamanı öğrenmeden doğru bir neticeye ulaşmanın mümkün olmayacağını kaydetmektedir.[2168] Bu dönemde fıkıh tabakat eserleri rağbet görmüş ve bu alanda birçok eser telif edilmiştir. Şam ve Mısır dışında İslâm âleminin başka bölgelerinde de birçok eser kalerme alınmıştır.[2169] Sözlükte "övünç kaynağı, gurur verici davranış"[2170] anlamına gelen menkıbe kelimesinin çoğulu olan menâkıb kelimesi ilk defa, III. (IX.) yüzyıldan sonra telif edilen hadis kaynaklarında sahâbenin faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak kullanılmaya başlanmış, tasavvufun İslâm dünyasında yaygınlaşmasıyla birlikte tasavvuf ehlinin hikmetli sözlerini ve güzel davranışlarını ifade etmek için

---

[2165] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye,** c.1, s.402; Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye,** s.152; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267.

[2166] Eyyüp Said Kaya, "Tabakat, Fıkıh", **DİA,** İstanbul 2010, c.39, s.292.

[2167] Kaya, "Tabakat, Fıkıh", c.39, s.292.

[2168] Osmân b. Salâhiddin Ebû Amr Takıyyüddin İbn Salâh eş-Şehrezûrî, **Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye I-II,** (thk. Muhiddin Ali Necîp), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1992, c.1, s.75.

[2169] ebü'l-Hattâp el-Yemânî'nin (v. 586/1190 sonrası) telif ettiği *Tabakâtü fukahâ'i Cibâli'l-Yemen ve Uyûnün Min Ahbâri Sâdâti Rüesâi'z-Zemen* isimli eser (nşr. Fuâd b. Seyyid 1957), bu dönemde Mısır ve Şam bölgeleri dışında üretilen fukahâ tabakat türü eserlerdendir. İbn Bâtîş'in (v. 655/1257) *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*'si ve Kadı Kemâluddin et-Tiflîsî'nin *et-Tabakât*'ı ve İbn Sâi'nin *Târîhu'l-fukahâ*'sı ise gümüze ulaşmamıştır. Bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.1, s.217; İbn Salâh, **Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** (Mukaddime bölümü) c.1, s.17-18.

[2170] Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs,** c.4, s.301; İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.1, s.769.

kullanılmıştır.[2171] Eyyûbîler döneminde çeşitli ilim dallarında biyografiler telif edildiği gibi fıkıh ilminde de bir çok eser telif edilmiştir.

Bu dönemde tabakât türü eser kaleme alan fakihlerden biri İbn Salâh'tır. Onun Şâfiî fukahâ tabakatına dair telif ettiği *Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye'*si bu türün önemli örneklerindendir. İbn Salâh'ın Şâfiî fukahâ tabakatına dair yazmaya başladığı ancak eser müsvedde halindeyken vefat ettiği, Nevevî ve Mizzî'nin eklemeler yaparak tamamlamış olduğu eseridir.[2172] Eser tamamlanmadan İbn Salâh vefat edince İmam Nevevî, eşsiz olarak nitelendirdiği bu eseri tertip ve eklemeler yapmak suretiyle tamamlamak istemiştir. İmam Nevevî eseri düzenlemiş ve bazı eklemeler yapmış ancak bu çalışmayı bitiremeden hakkın rahmetine kavuşunca eserin geri kalanı öğrencisi Mizzî tarafından tamamlamıştır.[2173] İbn Salâh mukaddimede bu ilmin gerekliliğinden bahsettikten sonra başlangıçta bu eserini on iki tabakat şeklinde tasarladığını daha sonra bunun alfabetik olarak ele alınmasının okuyucuya kolaylık sğlayabileceğinden dolayı ikinci yolu takip ettiğini kaydetmektedir.[2174] Eser mim (م) harfiyle başlamakta sonra elif, ba… (ا،ب...) şeklinde alfabetik sırayla devam etmektedir. Şâfiî tabakat literatürünün temel kaynakları arasında yer alan eser, Kadı Abdullah b. Yusuf el-Cürcânî'nin (v. 479/1086) günümüze ulaşmayan *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye* isimli eserine atıflarda bulunmaktadır.[2175] Eser Muhyiddin Ali Necîb'in tahkikiyle Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye'de iki cilt olarak neşredilmiştir (Beyrut 1992).

Bu dönemin tabakât türü eserleriyle öne çıkan fakihlerinden biri de Sıbt İbnü'l-Cevzî'dir. Onun Hânefî mezhebinin üstünlükleri ve İmâm Ebû Hanîfe'nin faziletleri ve menkıbelerine dair kaleme aldığı *el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh* (*el-İntisâr li-imâmi e'immeti'l-emsâr*) adlı eseri bu türün önemli örneklerinden olmuştur.[2176] Toplam sekiz bölümden (bâb) oluşan eserde: muhaddislerin İmâm Ebû Hanîfe'ye övgüleri, onun menkıbeleri, karşılaşıp rivayette bulunduğu sahâbeler, onun faziletleri, mezhebinin başka mezheplere olan üstünlüğü, onun Kitap ve Sünnet'le

[2171] Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", **DİA,** İstanbul 2004, c.29, s.112.
[2172] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.104.
[2173] İbn Salâh, **Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** (Mukaddime bölümü) c.1, s.55.
[2174] İbn Salâh, **Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** c.1, s.77.
[2175] (Mukaddime bölümü) İbn Salâh, **Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** c.1, s.16.
[2176] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.246; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA,** c.37, 87.

amel etmesi konuları yer almaktadır.[2177] Yaklaşık 30 sayfa olan eser, Mehmet Zahid el-Kevserî'nin (1879–1952) esere yazmış olduğu önsözle birlikte Mektebetü'l-Hâncî'de neşredilmiştir (Kahire 1360/1940).

Sıbt İbnü'l-Cevzî *el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh* adlı eserinin dışında tabakât ve tarih eserlerinde İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin hayatı faziletleri ve menkıbeleri hakkında dağınık biçimde bulunan bilgileri *Menâkibu Ebî Hânîfe* adında müstakil bir eser daha telif etmiştir.[2178] İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin menkıbelerinin ilk defa bu eserle müstakil bir eser olarak telif edildiği düşünülmektedir. Yazar, bu eserinde İmâm-ı Âzam'ın hayatı, hocaları, ibadet ve takvâsı, fıkıhî kişiliği, hadis rivâyeti ve hakkında söylenenenleri ele almıştır. Eserin önceleri müstakil baskıları yapılmış (Lecnetü'l-Meârifi'n-Numâniyye, 1366, 1399),[2179] sonra Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Ebü'l-Vefâ Efgânî'nin talikiyle, Zehebî tarafından kaleme alınan İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin menâkıbı sonuna eklenerek neşredilmiştir. (nşr. Lecnetü meârifi'n-Numâniyye, Hayderabâd 1408). Ayrıca Karâfî'nin de bir tabakât eseri telif ettiği kaydedilmekle birlikte[2180] bu eserin matbu ya da mahtutuna rastlanmamıştır. İbn Hallikân'ın kaleme aldığı *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı tabakât eseri ise ister fakih olsun ister olmasın herhangi bir alanda şöhrete kavuşmuş âlimler, sultanlar, emîrler, vezirler, eşraf vb. kişileri de kapsadığı için genel tabakât eserlerinden sayılmaktadır. Ayrıca İbn Ebi'd-Dem tarafından İslâm mezhepler tarihi alanında *el-Fıraku'l-İslâmiyye* isimli bir eser telif edilmiştir.[2181] Kütüphanelerde mahtut nüshaları[2182] bulunan bu esere daha sonra gelen kaynaklarda atıflar

[2177] Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Bağdâdî, **el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh,** (Mehmet Zahid Kevserî'nin önsözüyle birlikte), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1360/1940, s.5

[2178] Ziriklî, el-A'lâm, c.8, s.246.

[2179] Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Bağdâdî, **Menâkibu ebî Hânîfe,** (Muhammed Zâhid Kevserî ve Ebü'l-Vefâ Efgânî), Lecnetü meârifi'n-Numâniyye, Hayderabâd 1408, s.4.

[2180] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.1, s.237; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270; İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.99.

[2181] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.370.

[2182] *el-Fıraku'l-İslâmiyye*'nin yazma nüshaları, Süleymaniye (Fâtih, nr. 3153), Adana İl Halk Kütüphanesi (nr. 1686) ve Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler (Haraççıoğlu, nr. 1309) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hizmetli, "İbn Ebü'd-Dem", c.19, s.456.

yapılmıştır.[2183] Ayrıca İbn Bâtîş'in *Tabakâtü'l-ashâbi'ş-Şâfiî*[2184] adlı eseri Hanefî fakihlerinden Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî'nin *el-İbane fı'r-red 'alâ men şennea 'alâ Ebî Hanîfe*[2185]adlı eseri, Kemaleddin el-Kalyûbî fukahâ tabakatı[2186] ile ilgili eseri kaynaklarda zikredilmiş ancak günümüze ulaşmamıştır.

2.2.4. Fıkıh İlminde Zevâid Türü Eserler

Eyyûbîler döneminde telif edilen eserler arasında, kaynaklarda çok az bilgi bulunan zevâid türü fıkıh eserlerde yer almaktadır. Meselelerin ayrı ayrı eserlerde tekrarlanmasını önlemek açısından önemli olan Zevâid türü fıkıh kitapları vesilesiyle herhangi bir fıkıh meselesinde bilgi almak isteyen bir kişi onlarca esere başvurmak yerine önce zevâidî çıkarılan esere, daha sonra zevâidine bakmak suretiyle aradığı mesele hakkında rahatlıkla bilgi bulabilir. Zevâid türü fıkıh kitapları klasik fıkıh eserleri konularına göre tasnif edilmiş, bu eserlerdeki konu başlıkları ile zevâidi çıkarılan kaynaklarının konu başlıkları arasında paralellik kurularak zevâidi çıkarılan eserlerin konularına daha kolay ulaşılması sağlanmıştır. Zevâid türü fıkıh eserlerinde, yer yer esas kabul edilen eserlerdeki stile tâbi tutulmadan değerlendirdikleri için bu eserlerden farklı bir değerlendirme ve detaylandırmaya gidilebilmiştir. Zira bu tür eserlerin amacı aynı şekilde değerlendirme ve detaylandırma değil sadece esas alınan eserlerde ele alınmayan konuların belirlenmesidir. Hadis Zevâid türünde kaleme alınan ilk eser Moğultay b. Kılıç'ın (v. 762/1361) *Zevâ'idü İbn Hibbân 'ale's-Sahîhayn* isimli eseri olduğuna göre[2187] fıkıh alanındaki zevâid türü eserlerde hadis alanından en az iki yüzyıl önce telif edildiği anlaşılmaktadır. Zevâid türü eser ifadesi genellikle hadis literatürü [2188] için kullanılmış, fıkıh ilminde de zevâid türü eserler kaleme alınmasına rağmen çok fazla tanınmamıştır.

Bu dönemde telif edilmiş eserler arasında İbn Teymiyye'nin *el-Muharrer* isimli eseri ile Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *el-Kâfî* isimli eserlerinde bulunup İbn

---

[2183] Takiyyüddin Muhammed b. Ahmed Ebü't-Tayyib el-Mekkî el-Fâsî, **Şifâu'l-garâm bi ahbâri'l-beledi'l-harâm I-II,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000, c.1, s.261.
[2184] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.191; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.132; Sıbt İbnü'l-Acemî, **Künûzü'z-zeheb,** c.1, s.287.
[2185] İbn Kutluboğa, **Tâcü't-terâcim,** s.307.
[2186] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.166
[2187] Abdullah Karahan, "Zevâid", **DİA,** İstanbul 2013 c.44, s.303.
[2188] Karahan, "Zevâid", **DİA**, c.44, s.303.

Kudâme'nin el-*Mukni'*isimli eserinde bulunmayan konuları ihtiva eden bir zevâid eseri, Abdurrahman b. Mahmûd b. Ubeydân el-Ba'lî tarafından *Zevâ'idü'l-Kâfî ve'l-Muharrer 'ale'l-Mukni'* adıyla kaleme alınmıştır.[2189] (Dımaşk 1379; Riyad 1401).

Yahyâ b. Yûsuf es-Sarsarî (v. 656/1258) de *Muhtasar Hırâkî*'ye *Vâsıtatü'l-İkdüs's-Semîn ve umdedetû hâfizü'l-emîn* ismiyle manzum türü bir Zevâid telif etmiştir. Bu eserin mahtutları Dımaşk'ta el-Mektebetü'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır. Eserde bahrî tavîl dal revisi vezini kullanılmış, her satırın sonu del (د) ile bitmiştir. Müellif ilk dördüncü ve son beşinci satırda bu manzumenin İbn Kudâme'nin *el-Kâfî* isimli eserinden istifadeyle hazırlandığını ifade etmiştir.

Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin bu konuda kaleme aldığı *el-Hâdî (Umdetü'l-hâzım fî mesâili'z-zevâid 'an Muhtasarı Ebi'l-Kâsım)* isimli eseri Hanbelî fakihlerinden Kelvezânî'nin (v. 510/1116) *el-Hidâye* isimli eserinde yer aldığı halde Hırâkî'nin *Muhtasar'*ında bulunmayan fıkıh meselelerini toplamıştır.[2190]

Bu dönemde manzum olarak telif edilen bazı eserlerin daha kapsamlı olabilmesi için zevâid türü eserlerden istifade etmişlerdir. İbn Abdülkavî'nin *İkdü'l-Ferâid ve kenzü'l-fevâid* adlı eseri bu türden sayılmaktadır. [2191] İbn Kudâme'nin *el-Mukni'* adlı eserinin manzumu olarak telif edilen eser, daha fazla konuyu kapsaması için zevâid türü eserlerden yararlanmıştır. Bu dönemde telif edilen zevâd türü fıkıh eserlerinin genellikle Hanbelî fukahâsının telif ettiği eserler olması bu geleneğin daha çok Hanbelî fukahâsı arasında yaygın olması dikkat çekmektedir.

2.2.5. Cihadla İlgili Eserler

Eyyûbîler döneminde fakihlerin ilgilendiği konulardan biri de cihad konusu olmuştur. Eyyûbîler'in Haçlılar'la mücadele halinde olması ve Haçlılar'ın zaman zaman Müslümanlara saldırıları cihad konusunu her zaman fukahânın göndeminde tutmuştur. Ebû Şâme bu dönemde birçok eser telif edilerek Selâhaddin Eyyûbîye ithaf

[2189] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.336.
[2190] İbn Kudâme, **El-Hâdî**, s.35-36.
[2191] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.4, s.309; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.2, s.139.

edildiğini belirtmektedir.[2192] Bu dönemde cihadla ilgili telif edilen eserler arasında şunları zikretmek mümkündür.

1. Ebû Muhammed İbn Asâkir (v. 600/1203), *Kitâbü'l-cihâd ve el-erbeûne fi'l-hissi âle'l-cihâd*[2193]
2. Abdulganî el-Makdisî el-Cemmâîlî (v. 600/1203), *Tuhfetü't-tâlibîn fi'l-cihâd ve'l-mücâhidîn*[2194]
3. Kadı Bahâeddin İbn Şeddâd (v. 632/1234), *Fezâ'ilü'l-cihâd,*[2195]
4. İbn Abdüsselâm (v. 660/1262), *Ahkâmü'l-cihâd ve fezâilih*[2196]

Bedreddin İbn Cemâa (v. 733/1333), *Muhtasarün fi'l-cihâd*[2197]

[2192] Ebû Şâme, **ravzateyn**, c.4, s.393.
[2193] Eser Abdullah b. Yusuf'un tahkikiyle Dâru'l-Hulefâi'l-İslâmî'de neşredilmiştir (Kuveyt 1404/1984).
[2194] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.447.
[2195] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.87; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.28; Ziriklî, el-A'lâm, c.8, s.230.
[2196] Eser matbu olup çeşitli baskıları bulunmaktadır. İyyâd Hâlid Tibâ' tarafından Tahkik edilerek Dâru'l-Fikr tarafından Dımaşk'ta neşredilmiştir. Eserler daha sonra Nezih Hammad'ın tahkikiyle el-Mektebetu Dâri'l-Vefâ'da Cidde'de neşredilmiştir.
[2197] Eser yazarın bir başka eseri olan *müstenedü'l-ecnâd fî âlâti'l-cihâd* eseriyle birlikte Üsâme Nâsır en-Nakşebendî'nin tahkikiyle Hızânetü'l-Vesâiki't-Târihiyye'de neşredilmiştir (Dımaşk 1428/2008).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EYYÛBÎLER DÖNEMİ FIKIH İLMİNİN ÖZELLİKLERİ VE FIKHÎ TARTIŞMALAR

Bu başlık altında Eyyûbîler dönemi fıkıh ilminin özellikleri ve fıkhî tartışmalar, dolayısıyla Eyyûbî fukahâsının fıkıh ilmine yaptıkları katkılar ve fukahâ arasında tartışılan meseler ele alınacaktır.

3.1. EYYÛBÎLER DÖNEMİ FIKIH İLMİNİN ÖZELLİKLERİ

3.1.1. Mezhep İçi Yakınlaşmaların Sağlanması

Bölge, ilmî birikim, kabiliyet ve yeteneklerinin değişkenlik göstermesi İslâm âlimlerinin faklı anlayış ve ictihadlar ortaya koymasını beraberinde getirmiştir. Bunun neticesinde mezhepler ortaya çıkmıştır. Anlayış ve icthad farklılıkları mezheplerin oluşumuyla sınırlı kalmamış zaman içinde mezhep içi ayrımlara da sebep olmuştur. Genellikle birbirinden uzak coğrafyalarda hoca talebe bağlarından meydana gelen mezhep içi tarikler mezhep fukahâsını rahatsız etmiş, bu fakihler tariklerin birleştirilmesi için çaba sarf etmişlerdir. Buna zamanla ilmi rihlelerin çoğalması, mezhep usûlünün netleşmesi, farklı mezheplerle münasebetler gibi durumlar da etki etmiş olabilir. Bu dönemde Eyyûbî sultan ve yöneticilerinin ilme hizmetlerinin yanında ilim merkezleri olan Bağdat ve Mâverâünnehir'e batıdan gelen Moğol tehdidi, Kudüs'e ve Endülüs'e batıdan gelen haçlı işgal ve tehdidi Eyyûbîler döneminin önemli merkezleri olan Şam ve Mısır'a fıkıh âlimlerinin ve talebelerinin akın etmes sonucunu doğurmuştur. Hanefî ve Şâfiîlerde Horasâniyyûn ve Irâkiyyûn; Mâlikîlerde ise Kayrevîyyûn, Endülüsiyyûn ve Irâkiyyûn fraksiyonları bunun neticesinde ortaya çıkmıştır. Kaynaklarda "ihtilâfu'l-ashâb" başlığı altında değerlendirilen bu fraksiyonlar klasik eserlerde "tarik-turuk" olarak isimlendirilmiştir. Nevevî gibi bazı âlimler ise, "tarik-turuk" yerine "vecîh-vücûh" kavramını kullanmıştır.[2198]

[2198] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.66.

Eyyûbîler döneminde Mısır ve Şam'da görülen ilmî canlılık ve ilmî imkânların çokluğu fakihler ile talebelerinin bölgeye akın etmesine vesile olmuştur. Ortak bir noktadan alınan ilim, mezheplerin de birbirine yaklaşmasına vesile olmuştur. Haçlılar ve Moğolların baskısı sonucu çeşitli bölgelerde ikamet eden âlimlerin Dımaşk ve Kâhire gibi ilim merkezlerine hicret etmeleri de mezhep tariklerinin birleştirilmesinde etkili olmuştur. Tarikleri birleştirme girişiminde bulunan fakihlerin Eyyûbîler döneminde Mısır ve Şam fakihleri arasından çıkması da bunun açık bir göstergesidir.

3.1.1.1. Mâlikî Mezhebi Fraksiyonlarının (Tarik) Yakınlaşması

İmâm Mâlik'in görüşlerini savunan öğrencileri Mısır, Kuzeybatı Afrika ve Bağdat gibi bölgelere yerleşerek hocalarının görüşlerinin yayılmasında etkin rol oynamışlardır. Örneğin Ali b. Ziyâd et-Tûnisî (v. 183/799) ve Behlül b. Râşid'in (v. 183/799) İfrîkıye'de (Kuzeybatı Afrika'da),[2199] Osman b. Hakîm el-Cüzâmî (v. 163/780), Tahhib b. Kâmil el-Lahmî (v. 173/789) ve Abdurrahim b. Hâlid el-Cemhî'nin (v. 163/780) Mısır'da, Abdurrahman b. Mehdî (v. 198/814) ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'nin (v. 220/835) ise Irak'ta hocalarının görüşlerini yaydıkları kaydedilmektedir.[2200] Ancak bu âlimler yerleştikleri bölgelerde Mâlik'in görüşlerini aktarırken zaman zaman ictihadlarda bulunmuş ve mezhep içi farklılıkların ve fraksiyonların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[2201] Uzun bir hayat yaşayan Mâlik'in zamanla mesnedi örf olan veya maslahat olan bazı içtihatlarından dönerek farklı hükümler vermesi, [2202] talebelerinin bulundukları toplumun koşullarına göre yeni ictihadlarda bulunması fraksiyonları belirginleştirmiş ve oluşumunu hızlandırmıştır.[2203] Dolayısıyla İmam Mâlik'in öğrencileriyle birlikte mezhep içi fraksiyonlaşmanın başladığı söylenebilir.

Hicrî III. asrın başlarına gelindiğinde artık Medine çevresinde yaşayan ve aralarında Osman b. Îsâ b. Kinâne, İbnü'l-Mâcişûn (v. 212/827), Ahmed b. Mutarrif

---

[2199] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.91.
[2200] Koca, "Hanbelî Mezhebi", c.15, s.527.
[2201] Ahmed Houbâd, "İhtilâfu'turuk 'inde'l-Mâlikîyye", **Mecelletü'l-Hadâretü'l-İslâmiyye,** Mayıs 2019, Cilt: 20, s.200.
[2202] Abdulaziz Sâlih el-Halîfî, **el-İhtilâfu'l-fıkhî fi'l-mezhebi'l-Mâlikî mustalahâtuhu ve esbâbuhu,** Dârü'l-hadîsi'l-haseniyye, Mağrib 1414/1993, s.238.
[2203] Houbâd, "İhtilâfu'turuk 'inde'l-Mâlikîyye", s.209.

el-Ezdî (v. 229/844), Abdullah b. Nâfi‘ el-Mahzûmî (v. 206/822) ve Muhammed b. Mesleme’nin (v. ?) olduğu Mâlikîler için Medeniyyûn, Mısır çevresinde yaşayan İbnü’l-Kâsım el-Utâkî (v. 191/806), Eşheb el-Kaysî (v. 204/820), İbn Vehb el-Fihrî (v. 197/813), Asbağ b. Ferec el-Ümevî (v. 225/840) ve İbn Abdülhakem gibi Mâlikî âlimler için Mısriyyûn,[2204] Kuzeybatı Afrika çevresinde yaşayan İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî (v. 386/996), Ebü’l-Hasan el-Kâbisî (v. 403/1012), Ebü’l-Velîd el-Bâcî (v. 474/1081), Lahmî (v. ?), İbnü’l-Muharriz (v. 450/1058), İbn Abdülber en-Nemerî (v. 463/1071), İbn Rüşd el-Cedd (v. 520/1126) ve Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (v. 543/1148) gibi Mâlikî fakihler için Mağâribe, Irak çevresinde yaşayan ve aralarında İsmâîl b. İshâk el-Cehdamî (v. 282/896), Ebü’l-Hasan İbnü’l-Kassâr (v. 397/1007), İbnü’l-Cellâb (v. 378/988), Ebû Bekr el-Ebherî (v. 375/986) ve Ebü’l-Ferec eş-Şîrâzî’nin (v. 486/1094) olduğu Mâlikî fakihler için ise Irâkiyyûn fraksiyonu denilmiştir. [2205] Mâlikî mezhep tarikleri arasında Irâkîler’in daha çok ictihad ve kıyasa başvurdukları kaydedilmektedir.[2206] Bazı kaynaklar Batı Afrika fıkıh çevrelerini “Kayrevîyyûn ve Endülüsiyyûn” şeklinde farklı fıkıh çevresi olarak gösterirken yukarıda adı geçtiği gibi özellikle müteahirîn fakihler tarafından her iki grup yerine “Meğâribe” ifadesi de kullanılmıştır.

Medeniyyûn, Kayrevîyyûn, Endülüsiyyûn, Mısriyyûn ve Irâkiyyûn fraksiyonlarının görüşleri temelde aynı olmakla birlikte detaylarda farklılık göstermektedir. Bu anlamda Endülüsiyyûn fraksiyonu namazda burun kanaması, abdestin farzları, ezanın lafızları bitişik ya da ayrık okunması, imamlığa niyet, bayram namazı, zebâih, akîka, nikâh, nuşûz, îlâ, hidâne, buyû, ‘arâya, rehn, teflis, haciz, havale, damân, vekalet, akdiye, şehadet ve velâ hükmü gibi konularda diğer fraksiyonlardan ayrılmaktadır. [2207] Kayreviyyûn fraksiyonu ise abdesti bozan durumlar, namazın şartları, namazın sünnetleri, sehiv secdesi, namazın cemedilmesi, vitir, mîkâtlar, haccın sünnetleri, hedy, avlanma, zebâyih, cizye, zekât, yemin, nezirler, nikâh, ilâ, zihâr, nafakâ, hidâne, alışveriş, selem, rehn, teflis, hicir, damân, şirket,

[2204] Halîfî, **el-İhtilâfu’l-fıkhî fi’l-mezhebi’l-Mâlikî,** s.257.
[2205] Halîfî, **el-İhtilâfu’l-fıkhî fi’l-mezhebi’l-Mâlikî,** s.257.
[2206] Houbâd, “İhtilâfu’turuk ‘inde’l-Mâlikîyye”, s.201.
[2207] el-Cündî, Ziyâüddin Ebü’l-Mevedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ, **et-Tavzîh I-VIII,** (Ahmed b. Abdulkerim Necîb), Merkez Necibveyh li’l-Mahtûtât, 1429/2008 yy., c.1, s.90, c.3, s.254, c.4, s.200, c.6, s.577, c.7, s.187, 527, c.8, s.28.

vekâlet, selem, kırâd, sulamâ, müzâraâ, icâre, hibe, akdiye ve şehâdât gibi konularda diğer fraksiyonların görüşlerinden farklı görüşlere sahiptir.[2208] Irâkiyyûn fraksiyonu suyun çeşitleri, tahâret ve necâset, abdestin farzları, istincâ, abdesti bozan durumlar, namazın vakitleri, namazın sünnetleri, zekât, oruç ve hacla ilgili bazı meseleler, mevâkit, zebâih, mehir, nikâh, ilâ, zihâr, buyû, arayâ, vedîa, gasp, vakıf, diyet ve velâ gibi konularda diğer fraksiyonlardan farklı düşünür.[2209] Medeniyyûn fraksiyonuna gelince onlar da namazın sünnetleri, cihad, ilâ, alışveriş, haciz, vedia, hibe, ıtk ve vasiyet ile ilgili çeşitli konularda diğer fraksiyonlardan ayrılmaktadır.[2210] Karâfî Kayreviyyûn fraksiyonunun yetmiş üç, Irakiyyûn fraksiyonunun yirmi üç, Endülüsiyyûn fraksiyonunun yirmi beş, Medeniyyûn fraksiyonunun yirmi iki konuda farklı görüş beyan ettiğini kaydetmiştir.[2211] Öte yandan Mısriyyûn ile Medeniyyûn arasındaki ihtilâflarda genellikle Mısriyyûn'un görüşleri tercih edilirken, Irâkıyyûn ile Megâribe arasındaki ihtilâflarda ise Megâribe'nin görüşleri tercih edilmiştir.[2212]

Fraksiyonlar arasındaki ihtilâflara işaret etmek için İbn Hâcib muhtasarında fraksiyonların adını zikretmeksizin "fihi kavlün/kavleyni/akvalün"[2213] ifadelerini kullanmıştır. Onun bu uygulaması İbn Haldun tarafından fraksiyonları birleştirme ve mezhep içi farklılıkları listeleme olarak değerlendirilmiştir. Ona göre bu özellik eserlerin Mâlikîler arasında hızla yayılıp kabul görmesini sağlamıştır.[2214] Karâfî ise *ez-Zahîre* adlı eserinde bu fraksiyonların adını zikrederek görüşlerini kendilerine isnad etmiştir. Karâfî'nin bu fraksiyonlardan birine taraf olmayarak sadece görüşleri zikretmekle yetinmesi de fraksiyonları birleştirme ve mezhep içi farklılıkları giderme olarak değerlendirilmelidir.

[2208] el-Cündî, **et-Tavzîh,** c.1, s.163, 313, 349, 411, c.2, s.107, 197, 228, 277, c.3, s.38, 81, 148, 162, 171, 208, c.4, s.4, 5, 34, 88, 106, 241, c.5, s.22, 61, 65, 79, 142, c.6, s.7, 32, 33, 137, 140, 141 c.7, s.20, 33, 63, 111, 132 c.8, s.4, 41, 59.
[2209] Cündî, **et-Tavzîh,** c.1, s.5, 24, 31, 57, 94, 115, c.2, s.173, 426, 482, 483, c.3, s.223, 225, c.4, s.160, 224, 318, 514, c.5, s.290, 446, 559, 591, c.6, s.481, 511, c.7, s.293, c.8, s.56, 163, 281.
[2210] Cündî, **et-Tavzîh,** c.1, s.343, c.3, s.437, c.4, s.434, c.5, s.53, 54, 320, 340, 443, 492, c.6, s.233, 471, c.7, s.331, c.8, s.368.
[2211] Karâfî, **ez-Zahîre,** c.1, s.163-395.
[2212] Halîfî, **el-İhtilâfu'l-fıkhî fi'l-mezhebi'l-Mâlikî,** s.257.
[2213] İbnü'l-Hâcib, **Câmi'u'l-ümmehât,** s.32, 33, 36, 39, 40, 50, 52, 53, vs.
[2214] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.570.

Fâtımî hâkimiyeti sonrasında Mısır'da Mâlikî çevresi canlanmış, İbnü'l-Hâcib ve Karâfî'nin Mâlikî fıkhına dair telif edilen eserleri, Kuzey Afrika ve diğer bölgelerde mezhep fıkhının önemli metinleri haline gelmiştir. Bu sebeple İbnü'l-Hâcib'in fûrû-i fıkıh ile usûl-i fıkıh alanında kaleme aldığı eserler Mâlikî mezhebinde klasik dönemin başlangıcı kabul edilmiştir.[2215] Her iki eser, fraksiyonların yakınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Fraksiyonların yakınlaşmasında etkili olan bir diğer eser de Mâlikî mezhebinin önde gelen fakihlerinden olan İbn Şâs'ın Mâlikî fakihlere ait yaklaşık kırk fürû-i fıkıh eserine dayanarak telif ettiği *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne* adlı eseridir.[2216] İbn Şâs, tarikleri birer rakip olarak görmeyip taraf tutmadan her görüşü sahibine isnad ederek aktarmıştır. Yine İbni'l-Hâcib'in Mâlikî fıkhına dair yazdığı *Câmi'u'l-ümmehât* adlı eserinin de bu tariklerin birleşmesinde büyük katkıları olduğu kaydedilmiştir.[2217]

Bu âlimlerin mezhep tarikleri birleştirme çabaları şu anlama gelmektedir: burada ister İbn Hâcib olsun ister Karâfî olsun ister İbn Şâs olsun yukarıda adı geçen tariklerden birine taraf olmadan onların görüşlerini zikrederek meselelere tarafsız yaklaşmışlardır. Mezhep birikimini değerlendirerek kaleme aldıkları eserler tüm Mâlikî çevreleri tarafından kabul görerek bu girişim ve çabalar semeresini vermiş, bu dönemden sonra Mâlikî mezhebi tek çizgide varlığını sürdürür hale gelmiştir. Nitekim Mâlikî fakihlerinden İbn Şâs *İkdü'l-Cevâhir* adlı eserinin mukkaddimesinde mezhep içindeki fraksiyonlaşmadan kaynaklanan ihtilâfları dağınıklık olarak nitelndirmiş, bunun mezhebe zarar verdiğini ve başka mezheplere geçişlere neden olduğunu belirtmiştir. Bu ihtilâfları birleştirerek mezhebe bütünlük kazandırmak için *İkdü'l-Cevâhir* adlı eserini telif ettiğini kaydetmiştir.[2218] Fraksiyonları birleştirmede adı geçen âlimlerin Mısır Mâlikî fukahâsından olmaları her ne kadar bir fraksiyona mensup olduklarını ihsas ettirmeseler de onların bu çabaları Mâlikî çevreleri arasında Mısır fraksiyonunun öne çıkmasını da beraberinde getirmiştir.

[2215] Koca, "Hanbelî Mezhebi", c.15, s.527.
[2216] Hamit b. Muhammed Lahmer, "Mukaddime", mlf. C**evâhir,** s.132.
[2217] Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", c.21, s.58.
[2218] İbn Şâs, **'İkdü'l-cevâhiri's-semîne,** c.1, s.3.

3.1.1.2. Şâfiî Mezhebi Fraksiyonlarının Yakınlaşması

Şâfiî mezhebi içerisinde hicrî IV. asrın sonlarına doğru Horasan ve Irak fıkıh çevrelerinde mezhep görüşlerinin aktarımı esnasında birtakım farklılıkların ortaya çıktığı ve bu farklılıkların zamanla Horâsâniyyûn/Merveziyyûn[2219] ve Irâkiyyûn adıyla birer fraksiyon haline geldiği kaydedilmektedir.[2220] Daha sonra Irâkiyyûn fraksiyonu içerisinde ihtilâflar baş göstermiş ve Basriyyûn ile Bağdâdîyyûn adıyla iki alt fraksiyona dönüşmüştür. Fıkıh kaynaklarında bu görüş farklılıklarına "ihtilâfu'l-ashâb" ve "tarik-turuk" denilmiş, Nevevî fıkıh kaynaklarında geçen "tarik-turuk" terimlerinin yerine zaman zaman "vecîh-vücûh" terimlerini kullanmıştır.[2221] Mâverdî *el-Hâvi'l-kebîr* adlı eserinde görüşleri aktarırken bu konuya işaret ederek "vehüve kavlü'l-Basriyyîn" "vehüve kavlü'l-Bağdâdîyyîn" ifâdelerini kullanmıştır.[2222]

Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn fakihlerinin kimler olduğu ve sayılarının ne kadar olduğunun tespiti güç olmakla birlikte öne çıkan fakihleri hakkında kaynaklarda bazı bilgiler bulunmaktadır. Söz gelimi Ebû Hâmid el-İsferâyînî (v. 406/1016) Irâkiyyûn fraksiyonunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. Şâfiî fıkıh kaynaklarında "kâle ashâbune'l-Irâkiyyûn" ifadesiyle İsferâyînî ve aralarında talebelerinin de olduğu Selîm er-Râzî (v. 377/987), Ebü'l-Hasan el-Mehâmilî (v. 415/1024), Ebû Alî el-Bendenîcî (v. 425/1034), Ebü'l-Hasan el-Mâverdî (v. 450/1058) ve Kadı Ebü't-Tayyib et-Taberî (v. 450/1058) kastedilmektedir.[2223] Buna karşın "kâle ashâbune'l-Horâsâniyyûn"

[2219] Zaman zaman Horâsâniyyûn yerine Merveziyyûn nisbesi kullanılmaktadır. İbü'l-Mülakkin tabakâtında bu iki terimin aynı anlama geldiğini belirtmektedir (İbnü'l-Mülakkın, **el-'İkdü'l-müzheb,** s.26.). Abdulazim Mahmud ed-Dîb'e göre Merveziyyûn nisbesinin Horâsâniyyûn yerine kullanılmasının nedeni bu grubun başını çeken âlimlerin çoğu Merv kentine nisbet ettiklerinden dolayıdır. Ayrıca bu teriminin ilmî bir nisbet olduğunu, Irak'lı olup Horâsâniyyûn grubunda ya da Horasan'lı olup Irakıyyûn grubunda adı geçen fakihlerin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dirâse bölümü, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî, **Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb,** (thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb), Dârul'l-Minhâc, 2007/1428, c.1, s.132.

[2220] Irâkiyyûn kolunun dayandığı kişi Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Horâsâniyyûn kolunun dayandığı kişi Ebû İshak el-Mervezî olarak kabul edilmektedir. Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin vefâtı 406/1016 senesinde Ebû İshak el-Mervezî'nin vefâtı 340/951 senesinde olduğu göz ününe alındığında bu sonuca varılmaktadır.

[2221] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.66.

[2222] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-kebîr I-XIX,** (Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, c.5, s.51, 219, c.6, s.133, 511, 534, c.7, s.366, c.12, s.118, c.13, s.10, 11, 53, 223, c.12, s.394, c.15, s.130, 426, vd.

[2223] Cüveynî, **Nihâyetü'l-matlab,** c.1, s.141.

ifâdesi kullanıldığında ise bu kolun kurucusu kabul edilen el-Kaffâl es-Sagîr Abdullah b. Ahmed (v. 417/1026) ve talebelerinin de aralarında olduğu Ebû Bekir es-Saydelânî (v. 427/1036), Ebû Ali es-Sincî (v. 430/1039), Ebû Muhammed el-Cüveynî (v. 438/1047),[2224] Ebû'l-Kâsım el-Fûrânî (v. 461/1069) ve Kadı Hüseyin Ebû Ali el-Merverûzî (v. 462/1069) gibi şahsiyetler kastedilmiştir.[2225] Sübkî *el-Mecmû'*un tamamlamasında fraksiyonların mensubu tarafından telif edilen eserler hakkında bilgi vermektedir.[2226]

Şâfiî mezhebinin oluşum sürecinde meydana gelen fraksiyonların farklı ictihadlarda bulunmaları çeşitli sebeplere bağlanmıştır. Söz gelimi Muhammed Ebû Zehra bu durumu çevre ve muhit farklılığına bağlamıştır.[2227] Bazı araştırmacılar fraksiyonu temsil eden imamlarının mizaçlarına bağlamış,[2228] bazı araştırmacılar ise fraksiyonların hadis birikimine ve kullanımına bağlamıştır.[2229] Ancak ihtilâfların sadece çevre ve muhit farklılığına hasredilmesi mümkün olmadığı gibi sadece imamların tabiatlarına ya da hadis birikimine de hasredilmesi mümkün değildir. Aksine çevre ve muhit farklılığının yanında fakihlerin mizaçları, üslûpları, literatüre yaklaşımları ve hadis birikimleri farklı ictihadlarda bulunmalarında etkili olmuştur.

Mezhep içi farklılıklardan rahatsız olan bazı Şâfiî fakihler, her iki fraksiyonu birleştirme girişiminde bulunmuşlardır. Bu anlamda ilk çabayı Ebû Ali es-Sincî göstermiştir.[2230] Ardından İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî , Râfiî, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve Nevevî fraksiyonların birleşmesi için katkıda bulunmuşlardır. İki fraksiyonu karşılaştıran Nevevî, Irak çevresini, muteber görüşleri ve mütekaddimîn

---

[2224] Nevevî, **el-Mecmû',** c.9, s.199. Ebû Ali es-Sincî ve el-Cüveynî her ne kadar Horâsâniyyûn fraksiyonundan sayılmış olsalar da bunlar iki fraksiyonu birleştirme çabaları olduğu kaydedilmektedir. Bkz. İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.2, s.135; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.29, s.366.

[2225] Cüveynî, **Nihâyetü'l-matlab,** c.1, s.142.

[2226] Nevevî (Sübkî Tamamlaması), **el-Mecmû',** c.10, s.5.

[2227] Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, **eş-Şâfiî hayâtuhu ve asruhu (ârâuhü'l-fıkhiyye),** Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1978, s.384-385.

[2228] Muhammed Tarık Muhammed Hâşâm Mağribiyye, **el-Mezhebü'ş-Şâfiî,** Mektebetü'l-Fârûk, Dımaşk 1432/2011, s.156.

[2229] Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", **DİA,** İstanbul 2010, c.38, s.236.

[2230] Kaynaklarda onun Horasan fraksiyonunun kurucusu kabul edilen el-Kaffâl es-Sagîr ve Irak fraksiyonunun kurucusu Ebû Hâmid el-İsferâyînîden ders aldıktan sonra Irak ve Horasan fraksiyonlarını birleştirmeye çalışan ilk kişi olduğu kaydedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.2, s.135; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.57; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.29, s.366.

fukahâsının vecihlerini aktarma konusunda Horasan çevresinden daha başarılı bulmuşken Horasan çevresini de metinleri araştırma, işleme, gruplandırma ve tasnif etmede daha başarılı bulmuştur.[2231] Buradan hareket eden Nevevî her iki özelliği barındıran bir orta yol ortaya koymuştur. Sonraki asırlarda Şâfiî mezhebi varlığını bu orta yolda sürdürmüş ve artık Râfiî ile Nevevî mezhep içinde belirleyici bir konuma gelmiştir.[2232] Kendilerinden önce dağınık bir halde bulunan ve büyük bir yekûn tutan birikimi ayıklayarak Şâfiî mezhebine ciddi katkıda bulunan Râfiî ve Nevevî'nin tercihleri, sonraki âlimler tarafından beğenilmiş ve kabul görmüştür. Bu sebeple kendilerine "Şeyhayn/Şeyhân" lakabı verilmiştir.[2233]

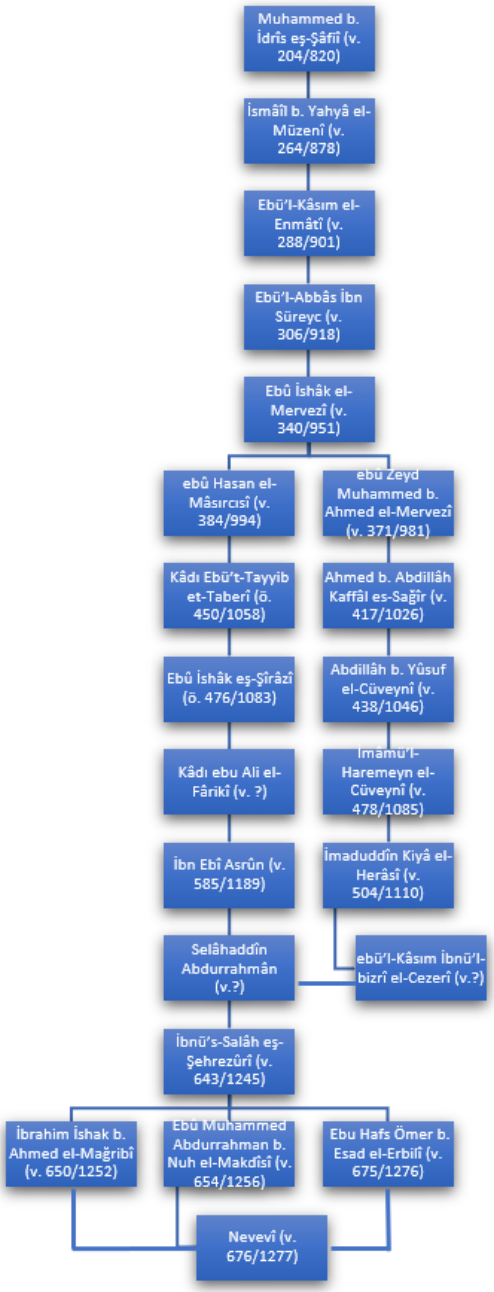
Nevevî'nin iki fraksiyonlardan beslendiğinin göstergelerinden biri onun fıkıh ilmini aldığı silsileleridir. Bu anlamda Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâʾ ve'l-luğât* adlı eserinde fıkıh ilmini aldığı silsileleri zikretmekte ve böylece her iki fraksiyonu birleştirdiğini belirtmektedir. Ders aldığı hocalarının silsilesi İbrahim İshak b. Ahmed el-Mağribî (v. 650/1252), Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nuh el-Makdisî (v. 654/1256), Ebû Hafs Ömer b. Esad b. Ebî Ğâlib er-Rib'i el-Erbilî'dir (v. 675/1276). Bu hocalarının üçü de İbn Salâh eş-Şehrezûrî'den ders almışlardır. İbn Salâh'da babası Selâhaddin Abdurrahman'dan (v.?) her iki silsileyi aldığını kaydetmektedir. İbn Salâh'ın babasının ders aldığı Irâkıyyûn silsilesi sırasıyla İbn Sâd Abdullah İbn Ebî Asrûn (v. 585/1189), Kadı Ebû Ali el-Fârikî (v. 528/1134), Ebû İshâk eş-Şîrâzî (v. 476/1083), Kadı Ebü't-Tayyib et-Taberî (v. 450/1058), Muhammed b. Ali ebû Hasan el-Mâsırcısî (v. 384/994), Ebû İshâk el-Mervezî (v. 340/951), Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc el-Bağdâdî (v. 306/918), Ebü'l-Kâsım Osman b. Saîd el-Enmâtî (v. 288/901), İsmâîl b. Yahyâ el-Müzenî (v. 264/878), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (v. 204/820) gelmektedir.[2234] Irâkiyyûn'un eserleri arasında Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin *et-Ta'lika'*sı, Ebû Alî el-Bendenîcî'nin *ez-Zahîre* ve *et-Ta'lika'sı*, Ebü'l-Hasan el-Mehâmilî'nin *el-Mukni', el-Lübâb, el-Mecmû'* ve *el-Evsat'*ı, Kadı Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin *et-Ta'lika'sı*, ebü'l-Hasan el-Mâverdî'nin *el-İknâ'* ve *el-Hâvî* adlı eserleri bulunmaktadır. Yine bu eserler arasında Ebü'l-Hasan b. Hayrân'ın *el-Latîf* adlı eseri,

[2231] Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.69.
[2232] Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", c.38, s.239.
[2233] Nevevî, **Ravzatü't-tâlibîn,** c.1, s.5.
[2234] Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât,** c.1, s.18.

Selîm b. Eyyûb er-Râzî'nin *el-Kifâye, et-Takrîb* ve *el-Mücerred*'i, Nasr el-Makdisî'nin *el-Kâfî, Şerhu'l-İşâre* ve *et-Tehzîb*'i, Zebîdî'nin *el-Kâfî*'si, İbnü'l-Lekkân'ın *el-Mutârehât* adlı eseri, Cürcânî'nin *eş-Şâfî* ve *et-Tecrîd*'i Irakıyyûn fraksiyonunda yer alan eserlerdendir.[2235]

Horâsâniyyûn tariki ise yine babası Ebü'l-Kâsım İbnü'l-bizrî el-Cezerî (v.?), İmaduddin Kiyâ el-Herâsî (v. 504/1110), Ebü'l-Meâlî İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, babası Ebû Muhammed Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî (v. 438/1046), Ahmed b. Abdillâh Kaffâl es-Sağîr (v. 417/1026), Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Mervezî (v. 371/981), Ebû İshâk el-Mervezî (v. 340/951), Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc (v. 306/918) buradan itibaren yukarıda geçtiği gibi İmâm Şâfiî'ye kadar gitmektedir.[2236] Horâsâniyyûn önde gelen fıkıh eserleri arasında Kadı Hüseyin Merverûzî'nin *el-Fetâvâ* ve *et-Ta'lika'*sı, Rüknülislâm el-Cüveynî'nin *es-Silsile, el-Cem' ve'l-fark,* İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *en-Nihâye*'si, Begavî'nin *et-Tehzîb*'i, Ebû'l-Kâsım el-Fûrânî'nin *el-Umde*'si, Abdurrahman b. Me'mûn el-Mütevellî'nin *Tetimmetü'l-İbâne*'si, Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin *el-Vecîz, el-Vasît ve el-Basît'*i başta olmak üzere birçok eser yer almaktadır.[2237] Bu silsileler şema üzerinde şu şekilde gösterilebilir.

[2235] Geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdulvahhâb Ali Cuma, **El-Medhal ila diraseti'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** Daru's-Selâm, Kahire 1422/2001, s.40.
[2236] Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât,** c.1, s.19.
[2237] Ali Cuma, **El-Medhal ila diraseti'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.38.

Şema 1: Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn Fraksiyonların Nevevî'ye Kadar Gelen Silsilesini Güsterir Şema

Nevevî'den sonra Şeyhayn'in ittifak ettiği görüşler mezhebin muteber görüşü haline gelmiştir. İhtilâf ettikleri görüşlerde ise Nevevî'nin görüşü tercih edilmiştir.[2238] Mezhep literatürü ise genellikle Nevevî'nin eserlerine yazılan şerh, muhtasar, hâşiye

[2238] Bilal Aybakan, "Râfiî, Abdülkerîm b. Muhammed", **DİA,** İstanbul 2007, c.34, s.394-396.

ve hâmiş türü eserlerle gelişimini sürdürmüştür. Nevevî aynı zamanda günümüz Şâfiîliği açısından da önemini korumaktadır.[2239]

Eyyûbîler dönemi Şâfiî mezhebi açısından etkisi günümüze kadar süren gelişmelere sahne olduğu için önemli bir dönemi teşkil etmektedir. Önceki dönemlerde Irâkiyyûn ve Horâsâniyyûn tariklerini birleştirme çabalarına rastlamak mümkün olsa da bu çabaların sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Eyyûbîler döneminde fakihlerin bu konudaki çabaları artarak devam etmiş ve semeresini vermiştir.

3.1.2. Fıkıh Eserlerinde Mukaddime ve Muahhiralar

Eyyûbîler döneminde fakihlerin ilim alanına katkılarından biri de mukaddimelerde yapılan değişiklikler ile eserlerine muahhira eklemeleri olmuştur. Burada önce mukaddimelerdeki değişikliklerden bahsedilecek ardından muahhiraların vasıflarına değinilecektir.

3.1.2.1. Mukaddime

İslâm ilim tarihinde önemli bir yer tutan mukaddime geleneği Eyyûbîler döneminde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Daha önceki dönemlerde yazılmış olan mukaddimeler, genellikle müellifin telif ettiği kitabın muhtevasına ve eseri yazma nedeni hakkında bilgi verirken bu dönemde yazılan mukaddimelerde ayrıca usûl bilgilerine de yer verilmiştir. Nitekim İbnü's-Salâh, *Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh* isimli eserinin mukaddimesinde eserin telif nedeni ve içerik bilgisi yanında fetva veren kişide bulunması gereken vasıflar gibi usûl konuları hakkında da faydalı bilgiler vermiştir.[2240]

Fürû-i fıkıh eserlerinin mukaddimelerinde usûl bilgileri verilmesinin yanında bazı usûl-i fıkıh eserlerinin mukaddimelerinde de konuya hazırlık amacıyla usûl veya kelâm bilgilerine yer verilmiştir. Ebû Şâme el-Makdisî'nin *el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fîmâ yete'alleku bi-ef'âli'r-Resûl* adlı eseri buna örnek gösterilebilir. Ebû Şâme, usûl-i fıkha dair olan bu eserinin mukaddimesinde fıkıh usûlünün temel konularıyla

[2239] Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", c.38, s.240.
[2240] İbnü's-Salâh, **Fetâvâ,** s.7-20.

kelâm ve dil konularına temas etmiştir. Yine İbnü'l-Hâcib *Muhtasaru Müntehe's-sûl* adlı eserin mukaddimesinde benzer konuları ele almıştır.[2241] Ayrıca bu dönemde Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü bölgelerde olmasa da aynı dönemde yaşamış olan meşhur İslâm fakihi ve filozofu İbn Rüşd'ün (v. 595/1198) Mâlikî fıkhına dair yazdığı *Bidâyetü'l-müctehid* isimli eserin mukaddimesinde de fıkıh usûlüyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.[2242]

Bazı mukaddimelerde eserin konularından birine yer verilmiştir. Söz gelimi Bahâeddin İbn Şeddâd, yargılama hukukuyla ilgili telif ettiği *Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm* isimli eserin mukaddimesinde şahitlikle amel etmeyi gerektiren deliller hakkında kapsamlı bilgiler vermiştir.[2243]

Bu dönemde yazılan mukaddimeler arasında kapsamının genişletilerek mukaddimenin başlı başına bir eser haline getirildiği olmuştur. Şehâbeddin el-Karâfî'nin fürû-i fıkıh alanında yazdığı *ez-Zahîre* adlı eserinin mukaddimesi bunlardan biridir. Karâfî'nin *Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-usûl* ismini[2244] verdiği mukaddime rağbet görmüş ve kendisi tarafından *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*[2245] adıyla şerhedilmiştir. Yine dönemin fakihlerinden Kastallânî, *Merâsıdü's-sılâ fî makâsıdi's-salâ* adlı eserine beş bölümden oluşan geniş bir mukaddime yazmıştır. *er-Ri'âye* adlı eserin müellifi olan Hanbelî fakihi İbn Hamdân da geniş mukaddime yazanlardandır. Mukaddimesinde eserin yazılış sebebi, amacı, önemi hakkında bilgi verdikten sonra eserde geçen ifade ve terimler hakkında geniş bir bilgi vermiştir. Burada imamdan iki görüş geldiği takdirde hangisiyle amel edileceği, essah, sahih, fasid, cevaz ve tahrim vb. fıkıh terimleri, mükellefin öğrenmesi gereken ilimler gibi önemli bilgilere yer vermektedir.[2246]

[2241] İbnü'l-Hâcib, **Muhtasaru Müntehe's-sûl,** c.1, s.85.
[2242] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Hafîd el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid I-IV,** Dâru'l-Hadis, Kahire 1425/2004, c.1, s.9-12.
[2243] Bu konuda detaylı bilgi için eserimizin İbn Şeddâd'ın *Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm* isimli eser bölüne müracaat ediniz.
[2244] Karâfî, **Şerhu Tenkîhi'l-fusûl,** s.2; Karâffî, **ez-Zahîre**, c.1, s.55.
[2245] Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.99; Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.
[2246] İbn Hamdân, **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.79-106.

Yine dönemin fakihlerinden Kastallânî, *Merâsıdü's-sılâ fî makâsıdi's-salâ* adlı eserinde beş bölümden oluşan geniş bir mukaddime yazmıştır. Mukaddimesinde kulları rablerine yaklaştırmak, nefsi tezkiye etmek, dereceleri yükseltmek ve iç huzura ermek gibi ibadetlerin hikmeti üzerinde durmaktadır. Yazar, bunun ayrıca ibadetlerle makâsıd ilişkisi ve bazı kelâmî konular üzerinde durmaktadır.[2247]

3.1.2.2. Muahhira

Bu dönemde bazı fıkıh eserlerinin sonunda fıkıh eserlerindeki ibadat ve muamelat kategorilerinde yer almayan ancak fıkıh ilmiyle alakalı görülen bazı meselelere yer verilmiştir. Genellikle Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin eserlerinde rastlanan bu ekler, muahhira olarak isimlendirilebilir. Muahhira yazımının hangi mezhep âlimlerine ait olduğu konusunda farklı iddialar ortaya atılmıştır. Bu anlamda Karâfî, muahhira yazımının Mâlikî fakihlerine,[2248] et-Türkî ise Hanbelî fakihlerine has olduğunu iddia etmiştir.[2249] Öte yandan aynı başlıkla olmasa da dördüncü yüzyılda da fıkıh kitaplarının sonunda fıkıh usûlü bilgilerine yer veren eserler bulunmaktadır. Nitekim İbn Sureyc *Kitâbu'l-vedâi'* adlı eserinin sonunda usûlî konulara yer vermiştir.[2250] Ancak burada ihtilâfın bakış açısından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Çünkü her iki mezhep fakihlerinin muahhiraları içerik ve isimlendirme bakımından farklılık arz etmektedir. Söz gelimi Mâlikî fakihlerinin muahhiraları fürû-i fıkıh konularını içeriyorken Hanbelî fakihlerinin usûl-i fıkıh konularını içermektedir. Öte yandan bu uygulama başka ilimlerde de görülmektedir. Nitekim İbn Haldun İslâm tarihine dair yazdığı eserine *el-Muahhira* adında bir bölüm eklemiştir. Bu durum Muahhira uygulamasının herhangi bir mezhebe ya da ilme has olmadığını göstermektedir.

Mâlikî fakihleri, eserlerine ekledikleri bu bölümlere genellikle "Kitâbu'l-cami'" adını vermiş ve bu bölümü akâid, müminin sözleri ve müminin fiilleri şeklinde

---

[2247] Kastallânî, **Merâsıdü's-sılât fî makâsîdi's-salât,** s.25-31.
[2248] Karâfî, **ez-Zahîre,** c.13, s.231.
[2249] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.298.
[2250] Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Umer el-Bağdâdî İbn Süreyc (v. 306/918), **Kitâbu'l-vedâi' li mansûsi'ş-şerâi',** Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr: 1502.

üç başlık altında işlemişlerdir. Söz konusu dönemde yaşayan İbn Şâs *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne* adlı eserinde,[2251] İbnü'l-Hâcib *Câmi'u'l-ümmehât*[2252] adlı eserinde ve Karâfî *ez-Zahîre*[2253] adlı eserinde böyle bir uygulamaya gitmiştir.

Mâlikî fakihlerin "Kitâbü'l-câmî'" adındaki bölümlerine karşın Hanbelî fakihleri, fıkıh usûlüne dair bilgiler eklemişlerdir. Dönemin Hanbelî fakihlerinden İbn Hamdân *er-Ri'âyetü'l-kübrâ* adlı eserinin sonuna Mâlikî fakihlerden farklı olarak İslâm muhâkeme usûlüne dair bir bölüm eklemiştir.[2254] Aynı dönemde yaşayan Nasîruddin Muhammed b. Abdullah es-Sâmirî (v. 616/1219) ise, Hanbelî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Müstev'ab* adlı eserinin sonunda aynı şekilde bir bölüm eklemiştir.

Muahhiralarda ele alınan konulara gelince, Mâlikî fakihlerinin eserlerinde genellikle İslâm inanç esasları ile müminin sözleri ve fiilleri ele alınmıştır. Bu anlamda kelime-i şehadet, zikir, dua, Kur'ân okuma, hayra teşvik gibi yapılması gereken ve faydalı olan sözlü uygulamalar ile yalan, iftira, gıybet gibi sakınılması gereken kötü sözlerden bahsedilmiştir. Aynı şekilde ihlas, yakin, takvâ, sabır, tevekkül, güzel ahlak, yeme içme adabına riayet gibi yapılması gereken fiiller ile haset, kibir, riya, cimrilik, haram yeme gibi sakınılması gereken fiiller işlenmiştir. Ayrıca giyim kuşam, fıtrattan gelen hasletler, sefer ile ilgili konular, haram veya mekruh olan oyunlar, selam vermenin adabı da özet bir şekilde ele alınmıştır.[2255] Hanbelî fakihi İbn Hamdân'ın *er-Ri'âye* adlı eserine eklediği "Bâbu âdâbi'ş-şer'iyye ve'l-mesâlihi'l-mer'iyye" gibi isimler ile muahhira ekleyen Hanbelî fakihler, genellikle müminin yapması veya sakınması gereken fiilleri, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmanın nasıl olması gerektiği, Müslümanın görev ve sorumlulukları, zimmîlerle ilgili bazı hükümleri, selam vermenin hükmünü, görgü kurallarını, takvanın fazileti ve yararlarını kısa ve öz bir şeklde işlemişlerdir.[2256]

[2251] İbn Şâs, **Cevâhir,** c.3, s.1283-1312.
[2252] Ebû Amr Cemâlüddin Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, **Câmi'u'l-ümmehât,** (thk. Ebû Abdurrahman el-Ahdar el-Ahdarî), el-Yemâme li't-tibâ'ati ven n-neşri ve'tevzî', Beyrut 1998/1419, s.145, 151, 161, 197, 219, 228, 235, 236, 239, 293, 345, 358.
[2253] Karâfî, **ez-Zahîre,** c.13, s.231-366.
[2254] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.2, s.301.
[2255] İbnü'l-Hâcib, **Câmi'u'l-ümmehât,** s.560-576; İbn Şâs, **Cevâhir,** c.3, s.1283-1312.
[2256] İbn Hamdân, **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.1304-1314.

Hanbelî fakihleri fürû-i fıkıh eserlerin sonuna "Kitâbü'l-Âdâb" adındaki bölümde fıkıh başta olmak üzere kelâm ve ahlâk konularından birçok konuya temas etmişlerdir. Fıkıh kitaplarına eklenen bu bölümde temas edilen konular arasında nasihat, ilim, mubikat-ı sebâ, müzik dinlemenin hükmü, Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker, selâm verme, tokalaşma, tecessüs, sılâi rahim, güzel ahlak, birri'l-vâlideyn ve kına yapma gibi konular yer almaktadır. Yine haramla tedavi, havf ve reca, hasta ziyareti, zimmileri çalıştırmanın hükmü, kadının erkek doktora erkeğin kadın doktora gitmesi, muska, dağlama, zarar veren hayvanların öldürülmesi, ikrah, erkeğin kadına kadının erkeğe benzemesi konuları ele alınmıştır. Ayrıca altın ve gümüş eşya kullanımı, giyim kuşam, tövbe, borç ayakkabıyla namaz kılmak, mescitlerle ilgili bazı konular, nikâhla ilgili bazı meseleler, uyku, yeme içme, misafirlik, kuran okuma ve dua etmenin adabına temas edilmiştir. Hanbelî fakihleri İbn Abdülkavî'nin *Kitâbü'l-Âdâb*'ı, ile İbn Hamdân'ın *er-Ri'âyetü'l-kübrâ* isimli eserinin sonunda yer alan "Bâbu âdâbi'ş-Şeriyye ve'l-mesâlihi'l-meriyye"[2257] adındaki bölümler buna örnek olarak gösterilebilir. Yine Eyyûbî fakihlerinden sayılmasa da aynı dönemde yaşamış olması hasebiyle benzer bir şekilde Nasîruddin Muhammed b. Abdullah es-Sâmirî'nin *el-Müstev'ab* adlı eserinin sonunda yer alan bölüm buna örnek gösterilebilir.[2258]

3.1.3. Fıkıh Otoritelerinin Ortaya Çıkması

Fıkıh ilmi açısından Eyyûbîler döneminin katkılarından birisi de Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde otorite kabul edilen ve "Şeyhayn" olarak isimlendirilen âlimlerin ilim dünyasına kazandırılmasıdır. Sözlükte "iki üstat" anlamına gelen[2259] "Şeyhayn/Şeyhân" kavramı, çeşitli alanlarda öne çıkan, büyük katkı sunan ilk iki kişi için kullanılmıştır. Bu anlamda İslâm tarihi, kelâm ve mezhepler tarihinde şeyhayn kavramıyla ilk iki halife Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer kastedilir. Hadis ilminde Buhârî (v. 256/870) ile Müslim (v. 261/875), Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf, Mâlikî mezhebinde İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî ile İbnü'l-Kâbisî, Şâfiî Mezhebinde Râfiî ile Nevevî, Hanbelî Mezhebinde ise Abdüsselâm İbn Teymiyye ile İbn Kudâme

[2257] İbn Hamdân, **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** s.1304.
[2258] Nasîruddin Muhammed b. Abdullah es-Sâmirî, **el-Müstev'ab,** (Abdulmelik b. Abdullah b. Dehiş), el-Mektebetü'l-Esedî, Mekke 1424/2003, c.2, s.328.
[2259] Burada ilgili sözlükleri kaynak göstermen gerekiyor.

el-Makdisî kastedilmektedir.[2260] Şeyhayn kavramının yerine zaman zaman "imâmeyn" kavramının da kullanıldığı olmuştur.[2261] Yukarıda ismi geçen önemli kişiler için uygun görülen bu vasıflar İslâm âlimleri tarafından verilmiş ve daha sonra yaygınlaşmıştır. Bazen bu kapsama kimlerin gireceği hususunda ihtilâf edilmiştir.

Şâfiî mezhebinde şeyhayn olarak tavsif edilen Râfiî ve Nevevî, Hanbelî mezhebinde Muvaffakuddin İbn Kudâme ve Mecdüddin İbn Teymiyye [2262] Eyyûbîler döneminde yetişen otoritelerdir. Bu fakihler, mezhepleri içerisinde ortaya çıkan fraksiyonların farklı görüşlerini derleyerek aralarında tercihlerde bulunmuşlardır. Mezhep içi yakınlaşmaya hatta birleşmeye vesile olan çabaları daha sonra gelenler için kolaylık sağlamış ve takdir edilmiştir. Mezheplerinin gelişimine yaptıkları büyük katkı, tasnif ettikleri değerli eserler ve tercihleri ile mezhep müntesiplerine sağladıkları kolaylıklar sebebiyle şeyhayn olarak tavsif edilmiş ve büyük itibar görmüşlerdir. Hanbelî ve Şâfiî mezhebinde bu nisbeyi alan fakihler Eyyûbîler dönemi fukahâsındandır.

Bahsi geçen fakihlerden Şâfiî mezhebinde "Şeyhayn" olarak vasıflandırılan Râfiî ve Nevevî, Şâfiî'den kendi dönemlerine kadar mezhebe ait birikimi ve ortaya çıkan farklı görüşleri gözden geçirerek, sahîh ve zayıfını birbirinden ayırmış, delil ve ta'lîllerini tespit etmişlerdir. Onları otorite kılan bu çabalar Şâfiî mezhebinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Ortaya koydukları eserler ise mezhebin dayanağı olmuştur. Böylece Şâfiî fakihleri arasında farklı görüşlerin olduğu meselerde Râfiî ile Nevevî'nin ittifak ettikleri görüşler tercih edilmiştir. Bu arada hemen belirtelim ki Râfiî ile Nevevî'nin ihtilâf ettikleri meseleler de ise genellikle Nevevî'nin görüşleri

[2260] Muhammed Revvâs Kal'acî, **Mu'cemu lugati'l-fukahâ,** (terc. Ayhan Ak), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012, s.187; Süleyman b. eş-Şeyh Abdullah el-Hâlidî el-İs'irdî, **Kitâbu'n-nuri's-sabâh fî ahkâmi'n-nikâh,** nşr. Mollâ Ahmed ez-Zivingî, Kamışlo ty, s.93. Mahsum Aslan, "Hanbelîlerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları", **I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu,** Şanlıurfa Mayıs-2017, ss.294-319, s.313; Mehmet Efendioğlu, "Şeyhayn", **DİA,** İstanbul 2010, c.39, s.80.

[2261] Salim Öğüt, "İmâmeyn", **DİA,** İstanbul 2000, c.22, s.207.

[2262] Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.17; İbn Bedrân Abdülkâdir b. Ahmed ed-Dûmî ed-Dımaşkî, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** (thk. Muhammed Emin Danâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996, s.216.

tercih edilmiştir.[2263] Öte yandan bazı araştırmacılar Râfiî ile Nevevî'yi Şâfiî'den sonra mezhebin ikinci kurucuları olarak görmüştür.

Hanbelî mezhebinde "Şeyhayn" olarak vasıflandırılan Mecdüddin İbn Teymiyye ve Muvaffakuddin İbn Kudâme[2264] Hanbelî fıkhını tedvin ederek mezhebe önemli katkılar sunmuştur. Râfiî ve Nevevî'de olduğu gibi mezhepleri içerisinde ortaya çıkan farklı görüşleri derleyerek sahîh olanlarını tercih etmiş ve onları delillendirmiştir. Yaptıkları çalışmalar ile mezhep içerisinde otorite kabul edilmiş ve ihtilâf edilen meselelerde görüşleri tercih edilen iki fakih olarak yer edinmiştir.[2265]

3.1.4. Şâfiî Mezhebinde Birinci Tenkîh Döneminin Gerçekleşmesi

Şâfiî mezhebi, zamanla geniş coğrafyalara yayılıp farklı görüşlere sahip fraksiyonlara ayrılınca hangi fraksiyonun görüşünün doğru olduğu ya da hangisinin takip edilmesi gerektiği problemi ortaya çıkmıştır. Fraksiyonların görüşlerine dair yazılan eser sayısı da artınca mezhebin mutemet, güvenilir görüşünü bulmak zorlaşmış ve adeta imkânsız hale gelmiştir. Bu durum hicrî yedinci asra, Eyyûbîler dönemi fakihlerinden Râfiî ve Nevevî'nin zamanına kadar sürmüştür. Mezhep içi ihtilâfların çoğalarak içinden çıkılmaz bir hal aldığını ve müntesiplerin tercih konusunda zorlandığını gören Râfiî, farklı fraksiyonlara ait ciddi bir yekûn tutan görüşleri derleyip ayıklamış ve tercih edilmesi gereken görüşleri belirtmiştir. Ayrıca eksik bırakılan noktaları da tamamlamaya çalışarak *el-Muharrer fî fürû'i'ş-Şâfi'iyye*, *Fethu'l-'azîz fî şerhi'l-Vecîz* ile *eş-Şerhu's-Sağîr* adlı eserleri yazmış ve mezhep içerisinde bir tenkîh hareketini başlatmıştır.[2266] Daha sonra gelen Nevevî, Râfiî'nin bazı noktaları eksik bıraktığını fark etmiştir. Bunun üzerine *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn, Minhâcu't-tâlibîn ve umdetu'l-müftîn, el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* ve *et-Tahkîk* gibi eserleri kaleme alarak bu eksiklikleri gidermeye çalışmıştır.[2267] Böylece mezhep içi farlılıklar çözüme kavuşturularak yakınlaşma sağlanmış ve bir düzene oturtulmuştur.

[2263] Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.39. Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, **el-Fevâidü'l-Medeniyye,** Dâru'l-Cefân ve Dâru'n-Nûrü's-Sabâh, Kıbrıs, Dımaşk, 2011, s.42.

[2264] Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf,** c.1, s.17; İbn Bedrân Abdülkâdir b. Ahmed ed-Dûmî ed-Dımaşkî, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** (thk. Muhammed Emin Danâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996, s.216.

[2265] İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.216.

[2266] Nevevî, **Ravzatü't-tâlibîn,** c.1, s.4-5; Kavâsimî, **el-Medhal ilâ mezhebi'ş-Şâfiî,** s.377.

[2267] Kavâsimî, **el-Medhal ilâ mezhebi'ş-Şâfiî,** s.378-380.

Mezhebin gelişim seyri açısından en önemli evrelerinden birini oluşturan bu dönem birinci tenkîh dönemi olarak adlandırılmıştır.[2268]

3.1.5. Mezheplerin Ağırlık Merkezlerinin Değişmesi

İslâm tarihinde farklı zamanlarda ortaya çıkan sosyal ve siyasî gelişmeler ilmî faaliyetlerin ilim merkezlerinden farklı bölgelere kaymasına yol açmıştır. Eyyûbîler döneminde Moğol tehlikesi ve Haçlı istilası gibi gelişmeler ilmi hareketliliğe yol açmıştır. Ayrıca Eyyûbîler'in izlediği siyaset, mezheplerin ağırlık merkezlerinin bu bölgeye kaymasına sebebiyet vermiştir. Eyyûbîler fıkıh ilmî hareketliliğinin yönünü sınırları içerisine çekerek burada ciddi çalışmaların yapılmasını sağlamışlardır. Şam ve Mısır bölgelerini ele geçiren Eyyûbîler öncelikle burada siyasî istikrarı sağlamış, ardından bölgede eğitim kurumları açıp maddi olarak destekleyerek uygun zemini hazırlamışlardır. Ayrıca âlimlere önem vererek ve maaş bağlamışlar ve bölgede kalmayı özendirmişlerdir. Böylece Şam ve Mısır ilim açısından birer cazibe merkezine dönüşmüştür. Bu gelişmeler sonucunda ilim, ulema ve mezhep coğrafyalarında hareketlilik ve canlılık meydana gelmiş ve bazı mezheplerin merkezleri bu bölgeye kaymıştır.

Eyyûbîler döneminde ilim hareketliliği Bağdat, Horasan, Mâverâunnehir, Endülüs bölgelerinden Şam ve Mısır'a doğru olmuştur. Kısa sürede de buralar İslâm coğrafyasının en önde gelen ilim merkezleri haline gelmiştir. Hicrî VI. asrın sonlarına gelindiğinde dönemin en iyi eğitim kurumlarının burada faaliyet gösterdiği, en iyi hocaların burada eğitim verdiği, en iyi eserlerin burada kaleme alındığı görülmüştür. Bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi fıkıh ilmi de bu gelişmelerden nasibini almıştır. Fıkıh ilmindeki hareketliliğe bakıldığında bunun farklı açılardan değerlendirilmesi mümkündür. Mezheplerin yoğunlaştığı bölgeler açısından incelenince bu dönemde Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin yoğunlaştıkları bölgelerde bir değişikliğin gerçekleştiği görülmüştür. Söz gelimi Eyyûbîlerden önce V/XI. yüzyılda Şâfiî mezhebinin ağırlık merkezi incelendiğinde bu dönemde mezhebin önde gelen temsilcilerinin Horasan-Mâverâunnehir bölgesinde olduğu görülmektedir. Yazdıkları eserler ve yetiştirdikleri talebeler ile bu döneme damga vuran el-Cüveynî, Gazzâlî ve

[2268] Kavâsimî, **el-Medhal ilâ mezhebi'ş-Şâfiî,** s.221.

Kaffâl'î Sağîr gibi fakihler Horasan-Mâverâunnehir bölgesinde yaşamış ve buralarda çalışmalarını sürdürmüştür. Eyyûbîler dönemine gelince bu yoğunluk merkezinin Şam ve Mısır'a kaydığını görmekteyiz. Nitekim Eyyûbîler döneminde Râfiî ile Abdülgaffâr el-Kazvînî'yi dışarda bırakırsak İbn Ebî Asrûn, Nevevî, İbn Salâh, İbn Tilimsânî, İbn Abdüsselâm, Tâcüddin el-Firkâh, İbn Dakîkul'îd, Bedreddin İbn Cemâa ve daha birçok fakih Şam ile Mısır bölgelerinde yetişmiştir.[2269] Bu durum mezhebin yoğunluk merkezinin Şam ve Mısır'a kaydığını açık bir şekilde göstermektedir.

Eyyûbîlerden önce Mâlikî mezhebinin yoğunluk merkezi Endülüs çevresidir. Çünkü Mâlikî mezhebi V/XI. yüzyılın ikinci yarısında Hicaz'da, Irak ve çevresinde yok olmaya yüz tutmuş Mısır ve Kuzey Afrika çevrelerinde de ise Fâtımîler'in baskılarından dolayı yok olmanın eşiğine gelmiştir. Ancak Eyyûbîler döneminde, Endülüs'te Müslüman hâkimiyetinin zayıflamasının da etkisiyle birlikte, birçok Mâlikî fakihi Mısır'a yerleşmiş ve çalışmalarını burada sürdürmüştür. Eyyûbî sultanlarının Mâlikî âlimlere eğitim kurumları tahsis etmeleri[2270] ve farklı bölgelerden gelen fakihleri bu kurumlarda istihdam etmeleri Mısır'ın Mâlikî mezhebi çalışmaları açısından canlandırmıştır.[2271] Bu gelişmeler mezhebin yoğunluk merkezinin Endülüs'ten Mısır'a kaymasını sağlamıştır.[2272] Nitekim Eyyûbîler döneminde Mısır'da inşa edilen 39 medreseden 11'i Mâlikî mezhebine tahsis edilmiştir.[2273] İbn Şâs, İbnü'l-Hâcib, Şehâbeddin el-Karâfî, İbn Avf olarak bilinen Nefîsüddin el-Mekkî ve Ziyâeddin el-Kurtubî gibi Mâlikî mezhebinin önde gelen âlimlerinin Mısır'da yaşayıp burada çalışmalarını sürdürmeleri bu değişimi göstermektedir. İsmi geçen fakihlerden özellikle İbn Şâs, İbnü'l-Hâcib ve Karâfî'nin çabaları ve yazdıkları eserler

[2269] Eyyûbîler dönemi Şâfiî fakihleri için çalışmamızın İkinci bölümüne bakınız.

[2270] Başta Selâhaddin olmak üzere Eyyûbî sultanları Mâlikîlere pek çok eğitim kurumu tahsis etmiştir. Söz gelimi Mısır'ı ele geçiren Selâhaddin Şâfiîlere olduğu gibi Mâlikîlere de medrese yaptırmıştır ve bu medreseye vakıflar tahsis etmiştir (İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.263.). Eyyûbîler döneminde Mısır'da inşa edilen 39 medreseden 11'inin Mâlikî mezhebine tahsis edildiği ifade edilmiştir. Bkz. Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.8.

[2271] Kaya, "Mâlikî Mezhebi", c.27, s.532.

[2272] Selâhaddin Mısır'a hâkim olunca Şâfiîler'e medrese yaptırdığı gibi Mâlikîler'e de medrese yaptırmış ve bu medreselere vakfiyeler tahsis etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.12, s.263. Eyyûbîler'in diğer sultanları da Mâlikî âlimlere değer vererek onlara birçok medrese inşa etmişlerdir. Bkz. Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.9.

[2273] Şahin, **el-Medârisü'l-İslâmiyye,** s.8.

Mâlikî mezhebinde istikrar dönemini başlatmıştır.[2274] Bu dönemde Mâlikî mezhebi Mısır'da Şâfiî mezhebinden sonra ikinci büyük mezhep konumuna gelmiştir.

Eyyûbîlerden önce Hanbelî mezhebinin yoğunluk merkezine gelince bunun Bağdat olduğu[2275] anlaşılmaktadır. Ancak Eyyûbîler döneminde Hanbelî mezhebinin yoğunluk merkezi Şam ve Harran'a[2276] kaymıştır. Hanbelî mezhebinin yoğunluk merkezinin Şam bölgesine kaymasında üç ailenin büyük etkisi olmuştur. Bunlar İbnü'l-Hanbelî ailesi[2277] İbn Kudâme ailesi ve İbn Teymiyye ailesidir. Nâsihüddin İbnü'l-Hanbeli, Muvaffakuddin İbn Kudâme, Abdulğani el-Makdisî,[2278] Mecdüddin İbn Teymiyye ve Takıyyüddin İbn Teymiyye bu ailelere mensup önemli âlimlerdir. Eyyûbîllerin Dımaşk'ta Hanbelîlerin eğitim-öğretimi için ona yakın[2279] medrese tahsis etmesi de bölgenin Hanbeli merkezi haline gelmesini hızlandırmıştır. Nitekim İbn Kudâme usûl alanında Ferrâ'nın öncülüğünü yaptığı Mutezilî ve Eş'arî ulema yöntemini eleştirerek onun kelam alanındaki etki gücünü kırmak suretiyle mezhebi yeni evreye geçirmiştir. Öte yandan Ferrâ ve ashabı mezhebin fürû çalışmalarını etkileme konusunda usûl ve kelam kadar etkili olamadıklarını, füru' alanında dönüşümün İbn Kudâme ile gerçekleştiği kaydedilmektedir.[2280]

V/XI. yüzyılın başlarında yoğunluk merkezi Bağdat'tan Eyyûbîler'in sınırlarının dışında bir bölgeleye Mâverâunnehire kayan Hanefî mezhebinin âlimleri de zaman zaman Şam ve Mısır bölgelerine doğru ilmi hareketlilik oluşturmuştur. Ancak bu hareketlilik sınırlı sayıdadır. Bu dönemde mezhebin klasiklerini oluşturan ve günümüze kadar etkili olan eserlerin çoğunluğu Buhara-Semerkand ilim

---

[2274] Kaya, "Mâlikî Mezhebi", c.27, s.533.

[2275] Bu dönemde vezir Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre, büyük sûfîlerden Abdülkadir-i Geylânî, Berbehârî, İbn Batta ve Şerîf Ebû Ca'fer el-Hâşimî gibi âlim ve yetkililer Bağdat'ta etkili olmuşlardır. Koca, "Hanbelî Mezhebi", c.15, s.527. yine Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve talebelerinin Bağdatta mezhebin gelişimine büyük katkıları olmuştur. İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.2, s.461.

[2276] Daha fazla bilgi için bk. Aslan, **Hanbelîlerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları**, s.310-320.

[2277] Türkî, **el-Mezhebü'l-Hanbelî,** c.1, s.259.

[2278] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.1, s.160.

[2279] Eyyûbîler'in Dımaşk'ta Hanbelilere tahsis ettiği medreseler arasında Ziyâiyye, Muhammediyye, Ömeriyye, Mehâsiniyye, Sadriyye, Sâhibiyye, Cevziyye ve Âlime Hanbelîyye Şerîfe medreseleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Şeddâd, **el-A'lâku'l-hatîre (Dımaşk Bölümü),** s.253-257; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.3-94.

[2280] Muhammed Usame Onuş, **"VI.-VII. asırlarda Dımaşk Hanbelîliği",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ünv. SBE, İstanbul 2020, s.197.

çevrelerinin ürünüdür.[2281] es-Semerkandî (v. 539/1144), Kâdîhan (v. 592/1196), Burhâneddin el-Mergînânî (v. 593/1197), Şemsüleimme el-Kerderî (v. 642/1244), Tâcüşşerîa (v. 709/1309) ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî (v. 710/1310) gibi dönemin önde gelen Hanefî fakihleri Mâverâünnehir'de yaşayan fakihlerdir. Öte yandan Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü bölgelerdeki Hanefî fakihlerden Alâeddin el-Kâsânî ile el-Hasîrî Mâverâünnehir'den bu bölgeye gelen fakihlerdir. Hanefî fakihlerinden Şam ve Mısır'a yerleşenler olmuşsa da mezhebin yoğunluk merkezi VIII/XIV. yüzyılın başlarına kadar Maveraünnehirde kalmaya devam etmiştir.

Fıkıh ilmi açısından Eyyûbîler dönemindeki hareketliliklerden biri de eserlerin bölge dağılımında görülmüştür. Söz gelimi V/XI. yüzyılda mütekellimin fıkıh usûlü alanında telif edilen en önemli eserler Bağdat ile Horasan-Mâverâunnehir bölgesinde kaleme alınırken Eyyûbîler döneminde Şam ve Mısır'da kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu anlamda Eyyûbîler'den önce önemli eserler telif eden el-Cüveynî, Gazzâlî ve Râzî gibi mütekellimin usulünde söz sahibi fakihler Bağdat, Horasan-Mâverâunnehir bölgesinde yetişirken Eyyûbîler döneminde önemli eserler telif eden Âmidî, İbn Hâcib, İbn Abdüsselâm, Muvaffakuddin İbn Kudâme ve Mecdüddin İbn Teymiyye gibi mütekellimin usulcüleri Şam ve Mısır bölgesinde yetişmiştir.

3.1.6. Usûl-i Fıkıh Alanındaki Gelişmeler

3.1.6.1. Usûl İlminde Siyak

Siyak kavramının ilk defa Şâfiî tarafından tanımı yapılmış ve *er-Risâle*[2282] ile *el-Ümm*[2283] adlı eserlerinde "dizgisel bağlam" anlamında kullanılmıştır. el-Cüveynî'ye kadar geçen zaman içerisinde çok az kullanılan siyak kavramı, onunla birlikte hâl

[2281] Murtaza Bedir, "Hanefî Mezhebinin Abbası Bağdat'ında Yükselişi ve Zaylflaması", **İslam Medeniyyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu,** Kasım 2008, s.627.

[2282] Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, **er-Risâle**, (thk. Ahmed Şâkir), Mektebetu'l-Halebî, Kahire 1940, s.50, 62, 578. Eserde genellikle âyetin sıyakından veya kelâmın sıyakından şu anlam çıkmaktadır" şekline ifadeler geçmektedir.

[2283] Şâfiî**, el-Ümm,** c.1, s.62, 87, 155, 232, 257, c.3, s.89, vs.

karinesi[2284] anlamını almaya başlamıştır. Gazzâlî'de ise bu anlam iyice yerleşmiştir.[2285]

Eyyûbîler dönemi fakihleri siyak kavramının kullanımını başka bir noktaya taşımıştır. Bu konuda İbn Abdüsselâm ve öğrencisi İbn Dakîkül'îd başrol oynamıştır. İbn Abdüsselâm, ilk defa siyak kavramını müstakil bir başlık altında ele almış ve fıkıh ilminde icra ettiği fonksiyonu açıklamıştır. Bu anlamda o siyakın, mücmel ifâdelerdeki kapalılığı gidermede, belirgin olan ifadeleri kesinleştirmede ve muhtemel anlamlar arasında tercih yapmada rehberlik etme fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir.[2286] Dolayısıyla ona göre övgü bağlamındaki her nitelik övgü, yergi bağlamındaki her nitelik yergi anlamını taşımaktadır.[2287]

Eyyûbîler döneminde siyak kavramıyla yakından ilgilenen bir diğer kişi ise İbn Dakîkü'l'îd'dir. O, siyak kavramından "usûl kaidesi" olarak söz eden ilk kişidir. Siyâkın önemine dikkat çeken İbn Dakîkül'îd, birkaç hocası dışında fıkıh usûlü âlimlerinin bu konuya gerekli ehemmiyeti göstermediğinden yakınmıştır.[2288] Kendisi siyak kuralına sıkça başvurmuş, nassların yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde anahtar bir kavram olarak görmüştür. Siyakın başlıca işlevleri arasında ise, mücmel lafızları beyan etme, muhtemel anlamları bulunan lafızla hangi anlamın kastedildiğini tayin etme ve konuşanın kastettiği anlamı ortaya çıkarma gibi hususları saymıştır. Böylece İbn Dakîkül'îd, fıkıh usûlü literatürüne "siyakın delâleti" adında bir bölüm kazandırmıştır.[2289]

Netice olarak, Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinde ilk olarak adı geçen siyak terimi, Şâfiî'den el-Cüveynî ve Gazzâlî'ye kadarki süreç içerisinde "sözün akışından çıkan

---

[2284] Hâl karinesi, Dinleyiciye konuşmacının mecaz kastettiğini gösteren işarettir. Karâfî, **Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl,** c.2, s.875.

[2285] Osman Güman, "Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi: İbn Dakîkul'Îd Örneği", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,** Nisan 2013, Sayı: 21, s.34.

[2286] İbn Abdüsselâm, **el-İmâm,** s.159.

[2287] İbn Abdüsselâm, **el-İmâm,** s.159. İbn Abdüsselâm'ın verdiği örneklerden bazıları şunlardır: "Tat bakalim! Hani çok üstün, çok şerefli bir kimse idin" (Duhan 44/49), "…Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!" (Hud 11/87). Bu âyetlerdeki ifadeler olumlu gürünmelerine rağmen sıyakına baktığımızda olumsuz bir içeriğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili daha fazla örnek için İbn Abdüsselâm, el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm isimli eserine müracaat edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Abdüsselâm, **el-İmâm,** s.196.

[2288] İbn Dakîkul'îd, **İhkâmü'l-ahkâm,** c.2, s.21.

[2289] Güman, "**Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi: İbn Dakîkul'Îd Örneği",** s.51-52.

delâlet" anlamıyla kullanılmış, el-Cüveynî ve Gazzâlî bunu geliştirerek hâl karinesi anlamına yakın bir anlamda kullanmışlardır. Siyakın geçirdiği aşamalar açısından önemli bir şahsiyet olduğu kaydedilen İbn Abdüsselâm ise ilk kez siyak için bir başlık açmış ve hâl karinesi anlamı daha da netlik kazanmış ve birçok örnekle bunu zenginleştirmiştir. Öğrencisi İbn Dakîkül'îd ise siyaktan "usûl kaidesi" olarak söz etmekle muhtevasının genişlemesine büyük katkı sağlamıştır. Böylelikle siyak terimi Eyyûbî âlimlerinin katkılarıyla son şeklini almıştır.

3.1.6.2. Usûl İlminde Takdîri Durum

Terim olarak "var olmayan bir şeye var olanın veya var olan bir şeye var olmayanın hükmünü verme"[2290] anlamına gelen takdîr kavramı, fıkıh eserlerinde VII. yüzyılın başlarında görülmüştür. Eyyûbîler döneminde literatürde son şeklini alan bu kavramı, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa Şâfiî fakihlerinden İbn Abdüsselâm tarafından *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm* adlı eserinde kullanılmış ve "mevcudun hükmünü maduma, madumun hükmünü mevcuda vermek"[2291] şeklinde tarif edilmiştir. İbn Abdüsselâm tanımda geçen iki durumu, madumun hükmünü mevcuda verme; mevcudun hükmünü maduma verme şeklinde ayrı başlıklar altında işlemiştir. Ayrıca daha önce bulunan bir vasıf nedeniyle verilen hükmün vasfın kaybolması halinde aynı hükmün baki kalmasını da takdir konusunda ele almıştır.[2292] İbn Abdüsselâm bu konularda çok sayıda örnek vermiştir. İbn Abdüsselam, mevcudun hükmünü maduma verme konusunda; adalet veya fısk vasfına sahip olan kişinin uyku ya da bayılma ile şuurunu kaybetmesi durumunda daha önce var olan bu vasıflarını kaybetmeyeceğini örnek vermiştir.[2293] Madumun hükmünü mevcuda verme konusunda; yolcunun içecek ya da zarûri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar suyu kaldığında, o suyla abdest almayıp teyemmüm alacağını örnek olarak zikretmiştir.[2294]

[2290] İbn Abdüsselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.112; İbnü'l-Cevzî Ebû Muhammed Muhyiddin Yûsuf b. Abdirrahmân b. Alî et-Teymî el-Bekrî, **el-Îzâh li kavânîni'l-ıstılâh,** (thk. Muhammed b. Muhammed es-Seyyid ed-Dugaym), Mektebetü Medbûlî, Kahire 1995, s.121.
[2291] İbn Abdüsselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.112.
[2292] İbn Abdüsselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.115-116.
[2293] İbn Abdüsselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.113.
[2294] İbn Abdüsselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.115.

Vasfa binaen verilen hükmün baki kalması durumuna ise; Oku hedefe ulaşmadan ölen kişinin bu atışıyla verdiği zarardan sorumlu tutulmasını örnek vermiştir.[2295]

Takdiri tanımlayanlardan biri de İbn Abdüsselâm'ın muasırı Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'dir. İbnü'l-Cevzî, konunun detayına girmeden sadece takdîrin tanımını vermekle yetinmiştir.[2296] İbn Abdüsselâm ile aynı tanımı zikreden İbnü'l-Cevzî'nin takdir kavramını ilk defa kullanan ve tanımını yapan fakih olduğu bazı araştırmacılar tarafından iddia edilse de[2297] İbn Abdüsselâm'ın[2298] ve İbnü'l-Cevzî'nin[2299] doğum tarihleri ve konuyla ilgili verdiği detaylar göz önünde bulundurulduğunda onun daha önce konuyu işlemiş olabileceği ihtimali güçlenmektedir.

Eyyûbîler döneminde takdir konusunu ele alanlardan biri de İbn Abdüsselâm'ın öğrencisi Şehâbeddin el-Karâfî'dir. O, birçok eserinde takdir konusu üzerinde durmuştur. Karâfî takdîri durum çerçevesinde, var olmakla birlikte yok hükmünde sayılan takdîri duruma: zarûret durumunda necasetin ve zararın yok hükmünde sayılması örneğini vermiştir. Karâfî, yok olmakla birlikte var hükmünde sayılan takdîri duruma ise, kölenin daha azâd edilmeden önce azâdlığıyla taalluk eden bazı hükümlerini örnek olarak vermiştir.[2300] Karâfî, bazı eklemeler yaparak konunun gelişimine katkı sağlamıştır. Karâfî, aksine illet ya da delil bulunduğunda hükmün takdir edilmeyeceğini, çünkü takdirin fer', delilin ise asıl olduğunu kaydetmiştir.[2301] Ayrıca İslâm hukukunun hemen hemen her konusunda takdîri hüküm örneklerinin bulunduğunu belirterek farklı başlıklar altında birçok örnek vermiştir.[2302]

Teorik olarak Hanefî usûlünde ele alınmayan bu konu, günümüzde bazı arştırmacılar tarafından kimi Hanefî fıkıh eserleri özelinde çalışılmıştır. Bu anlamda *Kâsânî'nin Fıkıh Düşüncesinde Takdîrî Durum* adıyla ülkemizde yapılan bir doktora

---

[2295] İbn Abdüsselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.115.
[2296] İbnü'l-Cevzî Muhyiddîn, **el-Îzâh li kavânîni'l-ıstılâh**, s.121.
[2297] Ferit Dinler, "Kâsânî'nin Fıkıh Düşüncesinde Takdîrî Durum", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **Sakarya ÜSBE,** Sakarya 2018, s.18.
[2298] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; Ebû Şâme, **el-Müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.2, s.54; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235.
[2299] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.332; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.142.
[2300] Karâfî, **ez-Zahîre**, c.1, s.55.
[2301] Karâfî, **ez-Zahîre**, c.1, s.137.
[2302] Karâfî, **el-Ümniyye,** s.213.

çalışmasında Hanefî fakihlerinden Kâsânî'nin *Bedâ'i'u's-sanâ'i'* adlı eseri, takdir konusu çerçevesinde incelenmiştir.[2303] Çalışmanın sonunda takdirin, teorik olarak Hanefî usulünde bulunmasa da uygulamalı olarak fürû-i fıkıh kitaplarında yer aldığı sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı eseri, takdir çerçevesinde incelendiğinde aynı sonuçlara varıldığı görülmüştür.[2304]Her iki çalışma teorik olarak Hanefî usûlünde yer almayan takdir konusunun pratikte Hanefî fakihleri tarafından Şafiî fakihlerinden önce kullanıldığını göstermektedir. Benzer şekilde başka fıkıh eserleri de takdir konusu çerçevesinde incelenebilir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere takdir konusu, fıkhın birçok konusunu temellendirmiş ve fıkıh usûlü ilminin gelişimine katkıda bulunmuştur.

3.1.6.3. Usûl İlminde Zarûretler

İlleti nasslarda belirtilmeyen hükmünün illetini tespit için yapılan ictihad anlamında kullanılan "tahrîcü'l-menât" için bazı metotlar geliştirilmiştir. Bu metotlardan biri olan "münâsebet", İbn Tilimsânî, tarafından zarûriyâtın korunması, hâciyyâtın sağlanması ve tezyîniyâtın diğer bir, ifadeyle tahsîniyyâtın gerçekleştirilmesi şeklinde üçe ayrılmıştır.[2305] Münâsebet metodunda dikkat edilecek hususlardan biri olan zarûriyyât, kaynaklarda "zarûriyyât-ı hamse" olarak geçen ve dinî, nefsi/canı, nesebi, aklı ve malı koruma şeklinde bilinen zarûrât-ı diniyedir.[2306] Önceki usûlcüler[2307] tarafından beş madde olarak zikredilen bu zarûrât, İbn Tilimsânî tarafından altıya çıkarılmıştır. İbn Tilimsânî yukarıda saydığımız beş zarûrâta ırzı korumayı da eklemiştir. Bu husus Eyyûbîler döneminde fıkıh usûlü alanındaki gelişmelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

[2303] Dinler, **Kâsânî'nin Fıkıh Düşüncesinde Takdîrî Durum**, s.13-259.

[2304] Soner Duman, "Serahsî'nin *el-Mebsût* Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Takdîrî Hüküm Olgusu," **Sakarya Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2012 Cilt: 14, sayı: 26, s.26.

[2305] İbn Tilimsânî Tahrîcü'l-menât terimini, Kanun koyucu tarafından illeti belirlenmeyen hükmün müctehid tarafından uygun İlleti tespit edilmesi şeklinde tarif etmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Tilimsânî, **Şerhu'l-Me'alim,** c.2, s.337.

[2306] İbn Tilimsânî, **Şerhu'l-Me'alim**, c.2, s.339.

[2307] Muhammed b. Muhammed Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî et-Tûsî, **el-Mustasfâ,** (thk. Muhammed Abdüsselâm Abduşşâfî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993/1413, s.174.

3.1.7. Furû-i Fıkıh Alanındaki Gelişmeler

3.1.7.1. Ferâiz İlmindeki Gelişmeler

Eyyûbîler dönemde ferâiz ilminde önemli gelişmeler olmuştur. Fakihler bu alana yoğunlaşmış, eserler kaleme almış[2308] ve ferâiz hesaplamalarını kolaylaştıran cetvel ve tablolar hazırlamışlardır. Ferâiz alanındaki ilk manzum eser de yine bu dönemde yazılmıştır.[2309] Alemüddin Sehâvî'nin ferâiz konularını manzum olarak ele alan *Tuhfetü'l-fürrâd* isimli eseri bu dönemde yazılmıştır. Bu eserin alanında yazılan ilk manzum eser olduğu düşünülmektedir. Yine Ca'berî'nin *Nazmü'l-le'âlî* (*Ca'beriyye*) adlı eseri bu alanda manzum olarak kaleme alınan kapsamlı eserlerdendir.[2310]

Bilindiği gibi mirasçılara düşen payların belirlenip hesaplanması için fıkıh ilminin yanında matematik ve neseb bilgisi de gerekmektedir. Kesirli hesaplamaların olduğu miras dağıtımı bu işle ilgilenenleri ciddi anlamda zorlamıştır. Bu durum daha kolay bir hesaplama metodunu icat etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Miras paylarının daha kolay hesaplanmasını sağlayan ilk cetvel Eyyûbî fakihlerinden Ebû Şücâ' İbn Dehhân tarafından oluşturulmuştur. İbn Dehhân, mirasçıların terikedeki/mirastaki paylarını minber basamakları şeklinde ifade eden bir tablo ile göstermiştir. Günümüzde de kullanılan bu cetvel, mirasçılara düşen payların hesaplanmasında büyük kolaylık getirmiştir. Bu eserler hakkında geniş bilgi için çalışmamızın "Fürû-i fıkhın belli konularında kaleme alınan eserler" bölümüne müracaat edilebilir.

Üst tarafta mirasçıların isimlerini kaydeden İbn Dehhân, mirasçıların adlarının bulunduğu çapraz sütunlar takip edilerek başka bir mirasçıyla kesiştiği kutucukta birlikte alacakları payları yazmıştır. Böylece hangi mirasçının hangi mirasçıyla ne kadar pay alacağı çizelgedeki sütunlar takip edilerek kolaylıkla bulunabilmektedir. İbn

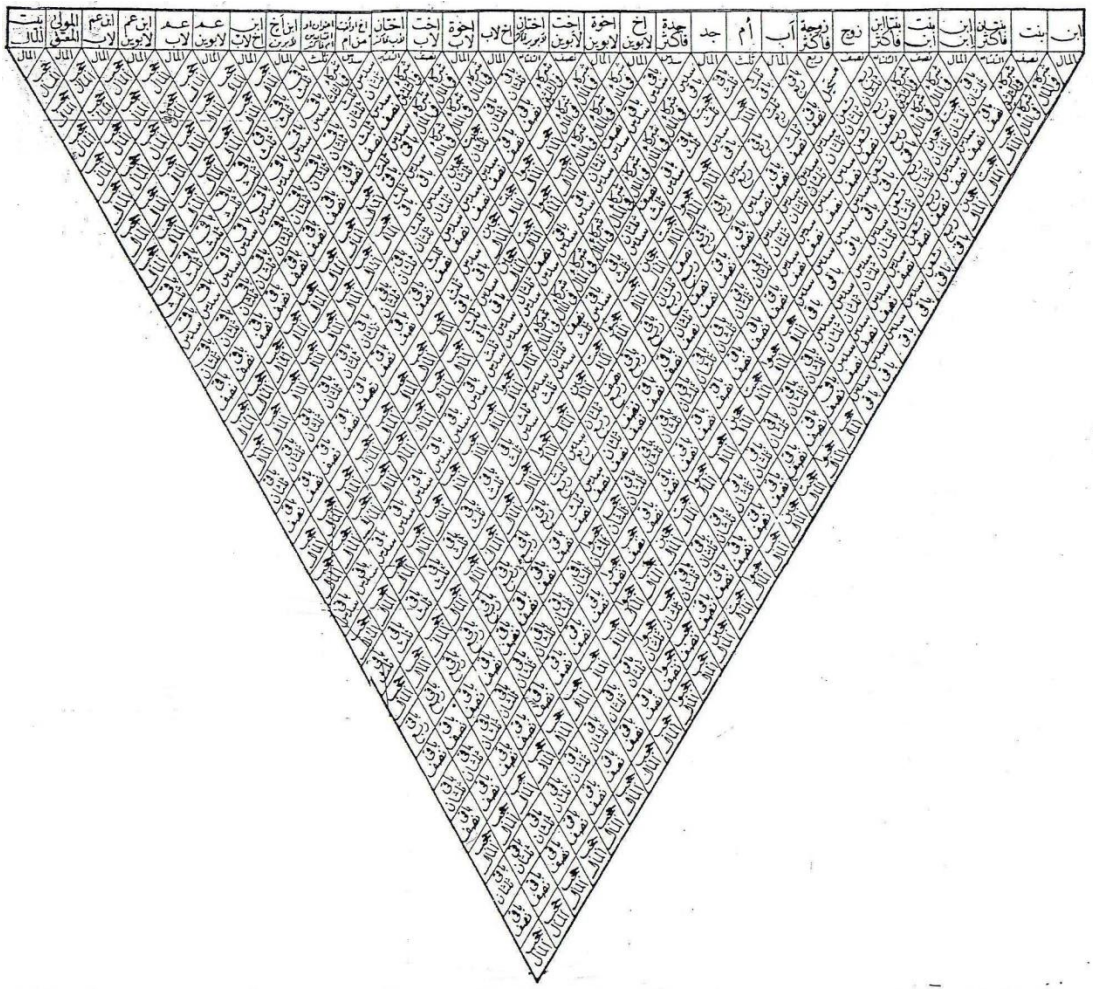

[2308] Tezimizin "Fürû-i Fıkhın Belli Konularına Dair Eserler" bölümünde bu dönemde erâiz alanında telif edilen eserler hakkında detaylı bilgi bulunmaktadır.

[2309] Bu eser, Alemüddin es-Sehâvî'in, *Tuhfetü'l-fürrâd* isimli eseridir.

[2310] İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-kâmine,** c.2, s.356; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.5, s.4; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.3, s.190.

Dehhân'ın pay bulma metodunun daha iyi anlaşılması için burada tablosunu paylaşmayı uygun gördük.

Şekil-1: İbn Dehhân'ın Miras Paylarını Gösteren Cetveli.[2311]

3.1.7.2. Fıkıh Terimleriyle İlgili Gelişmeler

Eyyûbîler dönemi fıkıh ilminde yaşanan gelişmelerden biri de terimler konusunda olmuştur. Her ilmin kendine has anlamlarını ifade etmek için kullanılan terimler, mana ve kullanım bakımından gelişmeye müsait sözcüklerdir. Bu gelişim anlam kayması şeklinde olabilirken yeni bir terim ile yer değiştirme, anlam genişlemesi ya da daralması şeklinde de olabilmektedir. Fıkıh ilminde mezhep

[2311] Kaynak: Ebû Şücâ' Fahreddin Muhammed b. Ali b. Şuayb b. Dehhân, **Takvîmü'n-nâzar fî mesâil hilâfiye zâi'a ve nebzi mezhebîye nâfi'a ve yelîhi kitâbü'l-Minber fi'l-Ferâid I-IV,** (thk. Salih b. Nâsır b. Sâlih el-Huzeym), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001/1422, c.5, s.374.

görüşleriyle ilgili bazı kavramlar da bu gelişmeden nasibini almıştır. Söz gelimi Şâfiî mezhebinde bir görüşün bizzat mezhep imamına ya da onun rahle-i tedrisatında bulunan öğrencilerine veya sonraki dönem mezhep fukahâsına aidiyetini ifade etmek için bir takım kavramlar geliştirilmiştir. Tarîk, vecih, sahîh, zâhir ve meşhur kavramları bunlardan bir kaçıdır. Bahsi geçen kavramlar ile diğer birçok kavram, Şâfiî mezhebinin literatür ve terminolojisine büyük katkı sağlayan Râfiî ve Nevevî'nin katkılarıyla Eyyûbîler döneminde son şekilini almıştır. Hemen belirtelim ki önceki nesillerin katkısı çok olsa da Şâfiî mezhebiyle ilgili pek çok kavramın nihâî tanımı Nevevî tarafından yapılmıştır.[2312]

Nevevî, fıkıh eserlerinde tarîk, vecih, esah-sahîh, azhar-zâhir ve meşhûr gibi mezhep görüşlerini ifade eden terimleri sistematik bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Klasik fıkıh eserleriyle ilgilenen araştırmacıların yanlış anlama ihtimallerinin ortadan kalkması için bu terimlerin anlamlarının doğru bilinmesi elzemdir. Her mezhepin farklı sözcüklerle ifade ettiği bu terimler, Eyyûbîler döneminde son şeklini aldığı için burada değerlendirme ihtiyacı duyulmuştur.

Tarîk–Vecih: Şâfiî mezhebinde zaman zaman birbirinin yerine kullanılan tarîk ile vecih kavramları, Nevevî gibi bazı âlimler tarafından farklı tanımlanmış ve iki ayrı durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Buna göre Şâfiî fakihlerinin gerek Şâfiî'den gerekse ashab-ı vücuh olan âlimlerden görüş aktarırken ihtilâf etmeleri durumunda aktarılan her bir görüş için tarik -çoğulu turuk- denir.[2313] Nevevî'ye göre, bir âlimin "Bu meselede iki kavil vardır" derken diğerinin aynı meselede "Tek kavil vardır" diyerek ihtilâf etmesi durumunun her birisinin görüşü buna örnektir. Ayrıca Nevevî, özellikle mütekaddimin eserlerinde fakihler tarafından tarîk-turuk ve vecih-vucûh terimlerinin bazen birbirlerinin yerine kullanıldığını belirtmektedir.[2314]

[2312] Muhittin Özdemir, **"Şâfiî Fürû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi"**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ünv. SBE, İstanbul 2010, s.13.

[2313] Gazzâlî, **el-Vasît,** c.1, s.29; Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.66; Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.48; Muhammed Vehbe ez-Zühaylî, **el-Mu'temed fil'fıkhi'ş-Şâfiî,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1432/2011, c1, s.23.

[2314] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.66. Nevevî tarikler arasında el-mezheb ifadesiyle tercihlerde bulunur. (Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn,** s.8.) el-mezheb ifadesi tarikler ve vecihler gibi tartışmalı meselelerde kullanıldığı gibi mezhep içinde ihtilâflı olmayan kesin görüşlerde de kullanılmaktadır. Bkz. Hatîb eş-Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc,** c.1, 105.

Fıkıh kitaplarında sıklıkla kullanılan vecih –çoğulu vucûh-kavramı ise, ashab-ı vücuh olarak da bilinen müctehidlerin Şâfiî'nin usûlünü kullanmak suretiyle ulaştıkları ictihad ve tahrîcler için kullanılır.[2315] Bu sebepledir ki müctehidler bir konuda aynı ya da farklı ictihadlara ulaşabileceği gibi, bir müctehidin aynı konuda farklı ictihadlara da ulaşabileceği kaydedilmiştir.[2316] Kaynaklarda bir mesele hakkında fîhi vecheyn ya da vucûh ifadesinin kullanılması o meselenin tartışmalı olduğu ve hakkında birden fazla görüş beyan edildiği anlamına gelmektedir. Vecih zayıf görüş olduğu için karşısındaki görüşün sahîh ya da esahh olduğu kaydedilmektedir.[2317] Mütekaddimin eserlerde fakihler tarafından tarîk ile vecih terimlerinin aynı anlamda kullanıldığını belirten Nevevî, yukarıdaki tanımlar ile onları ayırmıştır.[2318]

Esah-Sahîh Esah terimi, Şâfiî fakihler tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Söz gelimi Gazzâlî, Şâfiî veya ashâbü'l-vücûh'un aynı mesele hakkındaki birden fazla görüşü arasında tercihe şayan olanı için esah terimini kullanmışken[2319] Nevevî, ashâbü'l-vücûh'un bir mesele ile ilgili kuvvetli delillere sahip birden fazla vecihleri arasında delili en kuvvetli olanı ifade etmek için kullanmıştır.[2320] Beyzâvî ise, Şâfiî'nin bir mesele ile ilgili birden fazla sahîh görüşü söz konusu olduğunda en sahîh olanını belirtmek üzere kullanmıştır.[2321]

Esah teriminde olduğu gibi sahîh terimine de farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamda Nevevî, ashâbü'l-vücûhun bir mesele ile ilgili asah olan görüşlerinin mukabili olan görüşleri belirtmek için sahîh kavramını kullanırken,[2322] Beyzâvî fıkıh eserlerinde bu terimle, İmam Şâfiî'ye nispet edilen birden fazla görüş arasında delil bakımından güçlü olanı kastetiği belirtlmektedir.[2323] Nevevî *et-Tahkîk* isimli eserinde ashab-ı

[2315] Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.65-66; Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.48; Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.267.

[2316] Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.66-68. Nevevî aynı yerde, Şâfiî'nin usûlüne dayanarak ulaşılan bu görüşlerin Şâfiî'ye nispet edilmemesi aksine görüşü savunan müctehide isnad edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

[2317] Özdemir, **"Şâfiî Fürû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili avramların Gelişimi"**, s.158.

[2318] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.66.

[2319] Gazzâlî, **el-Vasît,** c.1, s.296; Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.273.

[2320] Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn,** s.8.

[2321] Muhiddin Ali el-Karadâğî, "Mukaddime", mlf. **el-Gâyetü'l-kusvâ, ,** c.1, s.147.

[2322] Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn,** s.8; Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.273.

[2323] Muhiddin Ali el-Karadâğî, "Mukaddime", mlf. **el-Gâyetü'l-kusvâ, ,** c.1, s.147.

vücuh'tan olan âlimlerin bir mesele ile ilgili görüşleri değerlendirirken, karşısındaki görüş zayıf ise "sahih", karşısındaki görüş çok zayıf ise "sevâp" lafzını tercih ettiğini kaydetmektedir.[2324]

Essah ve sahîh arasındaki fark ise essah'ta karşı görüşün de delili güçlü olurken sahih'te karşı görüşün delili zayıf olduğu anlaşılmasıdır. Nevevî bu konuda eserlerinde bir mesele ile ilgili esah ya da sahih terimlerini kullandığı yerde, birden fazla vecihler arasında sahih olanı kasdettiğini, karşısındaki görüş zayıf değilse bu durumda esah (daha doğru) terimini kullandığını belirtmektedir. [2325] Essah'ın karşıtı sahih olurken Sahîh'in karşıtı ise fasit'tir. İmâm Şâfiî'ye saygıdan dolayı onun görüşleri için fasit ifadesinin kullanılması Şâfiî fakihler tarafından hoş karşılanmamıştır.[2326]

Azhar-Zâhir: Azhar terimine yüklenen anlam konusunda da ihtilâf bulunmaktadır. Nevevî, azhar kavramını Şâfiî'ye atfedilen birden fazla güçlü olan görüş şeklinde ele almıştır.[2327] Remlî (v. 844/1441) bu konuya açıklık getirerek Şâfiî'nin sözkonusu görüşlerinin her ikisinin cedîd, veya kadîm ya da biri cedîd öteki kadîm görüşlerinden olabileceğini, yine her iki görüşün farklı veya aynı vakitte olabileceğini kaydetmektedir.[2328]

Beyzâvi, Şâfiî ashâbının birden fazla görüşleri arasında kuvvetli ihtilâf bulunduğunda bu görüşlerden daha doğru olanını belirtmek üzere söz konusu ifadeyi kullandığını kaydetmektedir.[2329] Gazzâlî ise bu terimi İmâm Şâfiî veya ashâbına atfedilen birden fazla güçlü görüşler arasında daha güçlü olanını tercih için kullanmaktadır. Ayrıca İbn Hacer el-Heytemî Şâfiî'nin görüşleri arasında daha doğru olanını tercih için "Azhar" teriminin yerine "el-Mu'temed" terimini kullanmıştır.[2330]

[2324] Yahyâ b. Şeref b. Mürî Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî, **Kitâbu't-tahkîk,** (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Mu'avved), Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992/1413, s.29-30.
[2325] Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn,** s.8.
[2326] Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc,** c.1, s.105.
[2327] Nevevî, **Kitâbu't-tahkîk,** s.29; Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn,** s.8. Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.263; Zühaylî, **el-Mu'temed fil'fıkhi'ş-Şâfiî,** c1, s.23.
[2328] Ahmed b. Hüseyn Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin er-Remlî el-Makdisî, **Nihâyetü'l-Muhtâc İlâ Şerhi'l-Minhâc I-VIII,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984/1404, c.1, s.48.
[2329] Beyzâvî, **el-Gâyetü'l-kusvâ,** c.1, s.147.
[2330] Gazzâlî, **el-Vasît,** c.1, s.291; İbn Abdüsselâm, **el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye,** s.118; Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye,** s.270.

Zâhir: Azhar teriminde olduğu gibi bu terimde de Şâfiî fakihleri arasında ihtilâf bulunmaktadır. Nevevî bu terimi, bir meselede İmam Şâfiî'ye nispet edilen birden fazla görüşü bulunur ve görüşlerden biri zayıf diğeri güçlü ise, zayıf olan görüşün karşısındaki görüşü "zahir" terimiyle ifade ederken[2331] Beyzâvi ise bu terimle Şâfiî ashâbına ait bu konudaki görüşleri kastetmiştir.[2332] Gazzâlî ise azhar teriminde olduğu gibi burada da İmam Şâfiî veya ashâb'ın aynı mesele hakkındaki zayıf ve güçlü görüşler arasında güçlü olan görüşün tercihi için kullanmıştır.[2333]

Nass – Mansus: Sözlükte "sahibine götürülen söz veya tek anlama gelen, tevil kabul etmeyen, başka ihtimale açık olmayan lafız "[2334] gibi anlamlara gelen nas kelimesiyle genellikle Kur'ân ve Sünnet lafızları kastedilmiştir. Şâfiî fürû-i fıkıh eserlerinde ise İmam Şâfiî'nin bir mesele hakkında *el-Ümm* veya diğer eserlerinde geçen kendi ifadeleri için kullanılmıştır. Nevevî, nass'ın karşısında genellikle zayıf bir görüş bulunduğunu kaydetmektedir.[2335]

Meşhûr: Nevevîye göre bu terim, bir meselede İmam Şâfiî'ye nispet edilen görüşlerden biri güçlü diğeri/diğerleri çok zayıf (vâhî) olduğunda, aralarında güçlü olan görüşün tercihi için kullanılmaktadır.[2336] Beyzâvi de bu terimi aynı anlamda kullanmıştır.[2337] Gazzâlî ise bu terimi karşısındaki zayıflığı herkesçe bilinen Şâfiî veya Şâfiî'nin ashabına ait görüşlerin tercihi için kullanmıştır.[2338]

Nevevî *Kitâbu't-Tahkîk* isimli eserinde bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

> "Daha güçlü görüşe göre (fi'l-azhar) veya güçlü görüşe göre (fi'z-zâhir) ya da "meşhur görüşe göre (fi'l-meşhûr)" dediğimde iki veya ikiden fazla kavil arasından (daha güçlü, güçlü ve meşhur olanını kastederim). Şayet

---

[2331] Nevevî, **Kitâbu't-tahkîk,** s.29.
[2332] Beyzâvî, **el-Gâyetü'l-kusvâ,** c.1, s.147-148.
[2333] Gazzâlî, **el-Vasît,** c.1, s.293.
[2334] Mecmau'l-luga, **el-Mu'cemü'l-vasît,** c.2, s.926.
[2335] Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Ebû Abdillâh eş-Şâfiî**, el-Ümm I-VIII,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990/1410, c.1, s.154; Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin el-Heytemî es-Sa'dî, **Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc I-X,** (Sayfalarda çizgiyle ayrılmış Şirvânî ve Ubbâdî'nin hâşiyeleri bulunmaktadır.), el-Mektebetü't-Ticâriyetü'l-Kübrâ, Kahire 1983/1357, c.1, s.48.
[2336] Nevevî, **Minhâcü't-tâlibîn,** s.8; Nevevî, **Kitâbu't-tahkîk,** s.29; Zafîrî, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye, s.2**63.
[2337] Beyzâvî, **el-Gâyetü'l-kusvâ,** c.1, s.148.
[2338] Gazzâlî, **el-Vasît,** c.1, s.292.

daha güçlü görülen görüşün karşısındaki görüş de güçlü ise "azhar", karşısındaki görüş zayıf ise "zâhîr", karşısındaki görüş çok zayıfsa "meşhur" derim".[2339]

Sonuçta Nevevî, azhar, zâhir ve meşhûr terimlerini bir mesele hakkında İmam Şâfiî'ye ait olan görüşler arasında güçlü olanını tercih etemek için kullanmıştır. Beyzâvi meşhûr terimini Nevevî'nin kullandığı anlamda kullanmış ancak azhar ve zâhir terimlerini bir mesele hakkında Şâfiî'nin ashabına ait olan görüşler arasındaki tercihler için kullanmıştır. Gazzâlî ise ister İmam Şâfiî'ye ister Şâfiî'nin ashabına ait görüşler olsun aralarında fark gözetmeksizin bir mesele hakkında görüşlerinin tercihi için kullanmıştır.

3.1.8. Yargı Alanındaki Gelişmeler

İslâm muhâkeme hukuk tarihi incelendiğinde Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde valiler, idarî işlerinin yanında yargı davalarına da bakmışlardır.[2340] Hz. Ömer devrinde ise idarî ve kazâî işlerin çoğalmasının ardından valiler bu davaların bir kısmına bakmamaya başladılar ve onların bu görevlerini yerine getirmek üzere kadılar tayin edildi. Bu dönemdeki kadılar sadece medenî davalarla ta'zîr cezası gerektiren davalara bakmış, valiler ise had ve cinayet davalarına bakmışlardır. Bu uygulama Emevîler dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir. Emevîler ve sonrasında halife ve valiler yargı yetkilerini tayin ettikleri kadılara devrederek sadece idari işlere bakmışlardır.[2341] Eyyûbîler dönemi öncesinde sadece akitler veya miras davaları gibi belirli konularda hüküm yetkisini üstlenen hakimlerin atandığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Söz konusu dönemin fakihleri araştırılırken kadı görevini üstlenen bazı fakihlerin akit veya miras davaları gibi belirli konularda bu görevi üstlendiklerini tespit ettik.

Bu dönemde belirli konularda kadılık görevini üstlenen fakihler şunlardır: Dımaşk yakınında bir belde olan Vâdî Berdî kadılığı yapan Şâfiî fakih Bedreddin el-Merâğî (v. 654/1256) bunlardan biridir. el-Merâğî'nin bir süre akitler ile ilgili davalara

[2339] Nevevî, **Kitâbu't-tahkîk,** s.29.
[2340] Ebû Ca'fer et-Taberî, **Târîhu't-Taberî,** c.3, s.426.
[2341] Fahrettin Atar, "Kadı", **DİA,** İstanbul 2001, c.24, s.66.

kadı olarak atandığı bilinmektedir.[2342] Şâfiî fakihlerinden İmâdüddin ed-Demenhûrî (v. 674/1276) ukûd (akitler) ve furûd (miras) davalarında kadı olarak atanan diğer bir isimdir.[2343] Şâfiî fakih Şemseddin İbn Behrâm ed-Dımaşkî (v. 705/1305) Mısır'da ilk başta akitler, daha sonra miras davalarını üstlenmiştir.[2344] Bunların yanı sıra İbn Dakîkul'îd ve Şerefeddin Ebû Muhammed Dimyâtî'den (v. 705/1305) ders alan Cemâleddin b. Sedîd el-Esnâî (v. 737/1337 sonrası) de Mısır'da akitlerle ilgili davalarda bu görevi yapmıştır.[2345]

Kârâfî, *el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm* adlı eserinde cüzî kadılık olarak nitelendirdiği bu tür kadılığın yetki ve sorumlulukları hakkında bilgi vermektedir. Ona göre kadılığın bir şubesi olan bu göreve getirilen kişiler, belirlenen konularla icma edilen hükümleri uygulama ve ihtilâflı meselelerde içtihad etme yetkisine sahiptir.[2346] Kaynaklarda böyle bir uygulamanın detayları ve neden bu şekilde yapıldığı hakkında detaylı bilgi bulunmasa da bir fakihin vâkıf olduğu konulara dair hüküm yetkisi verilerek onun bir mesele hakkında daha hızlı ve isabetli bir karara ulaşması amaçlanmış olabilir. Bu uygulamanın Mısır gibi nüfusun yoğun olduğu bir merkezde olması bunu desteklemektedir. Dolayısıyla Eyyûbîler döneminde oluşan bu uygulamayı bir tür branşlaşma olarak da değerlendirmek mümkündür.

3.1.9. Günümüze Ulaşmayan Eserlere Yapılan Atıflar

Eyyûbîler'in son çeyreğinde yaşanan ve İslâm âlemini derinden etkileyen Moğol istilasıyla yüz yılların birikimi olan çok sayıda eserin de yok olduğu bilinmektedir. Eserlerin yok olmasıyla, ne yazık ki yazarlarının görüş ve tercihleri de tarihe karışmıştır. Ancak eserleri yok olan yazarlara ait fikirler günümüze ulaşan eserlerde kendilerine yapılan atıflar ve o atıflarda aktarılan bilgiler sayesinde az da olsa bilinebilmiştir. Eyyûbîler döneminde yazılan fıkıh eserleri bu anlamda bir boşluğu kapatmaktadır. Çünkü istila öncesine de şahitlik eden bu dönemde kaleme alınan eserlerde istiladan sonra yok edilen ya da yok edilmese de günümüze ulaştığına dair bilgi bulunamayan birçok eserden alıntı yapılmıştır. Yapılan alıntılar, bugün elimizde

[2342] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.165.
[2343] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.135.
[2344] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.118.
[2345] Safedî, **A'yânü'l-'asr,** c.4, s.558; Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.4, s.57.
[2346] el-Karâfî , **el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm,** s.172.

bulunmayan eserlerden ve bir nebze de olsa müelliflerinin görüş ve tercihlerinden haberdar olmamızı sağlamıştır. Ayrıca alıntılarda aktarılan bilgiler eserlerin içerikleri ve yazarlarının yetkinlikleri hakkında yorum yapmamıza imkân tanımıştır.

Eyyûbîler döneminde yapılan atıflara bakıldığında bunların bir kısmının müelliflerin kendi eserlerine bir kısmının ise başka müellifleri eserlerine yapıldığı görülmektedir. Günümüze ulaşmayan eserine atıf yapan müelliflerin başında Seyfeddin el-Âmidî gelmektedir. Âmidî, *el-İhkâm* isimli eserinde "Tercîhât" bölümünde "Geniş bilgi için *Müntehe's-sâlik fî rutebi'l-mesâlik* isimli eserime bakınız"[2347] demek suretiyle günümüze ulaşmayan *Müntehe's-sâlik* adlı eserine atıfta bulunmuştur.[2348]

Başka müelliflerin günümüze ulaşmayan eserine atıf yapanlara gelince bunların sayısı bir hayli fazladır. Bu anlamda mesela Nevevî, İbnü's-Salâh'ın günümüze ulaşmayan *Nüket 'ale'l-Mühezzeb li-Ebî İshâk eş-Şîrâzî* adlı eseri[2349] ile Müzenî'nin (v. 264/878) *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserine atıflarda bulunmuştur.[2350] Aynı şekilde İbn Dakîkül'îd, İbn Mende'nin (v. 396/1006) *Kitâbu't-Tahâre* adlı eseri[2351] ile Ebû Na'im'in (v. 430/1039) *Fadlu'l-istiyâki ve âdâbihi* adlı eserinden, İbn Bedrân, Hanbelî fakihi İbn Hamdân'ın günümüze ulaşmayan *el-Mukni'* adlı eserinden [2352] alıntılar yapmıştır.[2353] Hanefî fakih el-Hasîrî ise Şeybânî'nin Hanefî fıkhına dair eseri *el-Câmi'u'l-kebîr*'e yazdığı *et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı şerhinde Kerhî'nin aynı eser üzerine yazdığı şerhe atıflarda bulunmuştur.[2354]

Günümüze ulaşmayan eserlere en çok atıf yapanlardan biri de İbn Şeddâd'dır. O yargılama hukukuna dair kaleme aldığı *Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm* adlı çalışmasında bu eserlerden çokça atıfta bulunmuştur. Atıf yapılan eserler arasında Müzenî'nin (v. 264/878) *el-Câmiu'l-kebîr*, Kadı Ebû Ali'nin (v. 345/956) *et-Talîku'l-*

[2347] Âmidî, **el-İhkâm,** c.4, s.280.
[2348] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.651.
[2349] Yahyâ b. Şeref Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât I-IV,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., c.3, s.106.
[2350] Nevevî, **el-Mecmû',** c.1, s.107, 333, 176, 518, vs.
[2351] İbn Dakîkul'îd, el-**İmâm,** c.1, s.98.
[2352] İbn Bedrân, **el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed,** s.153, 465.
[2353] İbn Dakîkul'îd, el-**İmâm,** c.1, s.346.
[2354] Nedvî **el-Kavâ'id ve'd-davâbitü'l-müstahlasa mine't-Tahrîr,** s.64, 90.

kebir, Ebû Ali et-Taberî'nin (v. 350/961) *el-İfsâh*, Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin (v. 450/1058) *el-Mücerred,* Ebü'l-Kâsım el-Fûrânî'nin (v. 461/1069) *el-İbâne*, İbnü's-Sabbâğ el-Bağdâdî'nin (v. 477/1084) *eş-Şâmil* Ebü'l-Meâlî el-Mahzûmî'nin (v. 549/1154) *ez-Zehâir* ve Yahya b. Ebülhayr'ın (v. 558/1163) *el-Beyân şerhu'l-Mühezzeb* adlı eserleri yer almaktadır.[2355] İbn Şeddâd gibi Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ da günümüze ulaşmayan pek çok esere atıfta bulunmuştur. Onun *el-Mümti' şerhu'l-Mukni'* adlı eserinde atıfta bulunduğu eserler arasında Ebû Bekir Esrem et-Tâî'nin (v. 261/874) *es-Sünen*,[2356] Amr b. Şübeh'in (v. 262/876) *Ahbâru kudâti'l-Basra*[2357] ile İbn Ebî Mûsâ'nın (v. 428/1037) *el-İrşâd fi'l-furû'i'l-Hanbelîyye* isimli eserleri yer almaktadır.[2358] Bu dönem öncesinde telif edilen eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bu eserlere yapılan atıflardan yola çıkarak eserler ve yazarların fıkhî görüşlerine ulaşılabileceği düşünülmektedir.

3.1.10. Mısır-Şam Etkileşimi

Tarih boyunca Mısır ile Şam siyasî, sosyal ve kültürel olarak etkileşim içerisinde olmuştur. Her iki bölge arasındaki etkileşim tarih kaynaklarında açıkça görülmektedir. Ancak İslâm tarihinde Fâtımîlerin Mısır hakimiyetiyle birlikte etkileşim azalmış ve kopma noktasına gelmiştir. Bu durum Eyyûbîler'in Fâtımî yönetimine son verip Mısır'ı ele geçirdiği zamana kadar sürmüştür. Eyyûbîler'le birlikte yaklaşık 270 sene boyunca durgun seyreden Mısır-Şam etkileşimi yeniden artmıştır. Eyyûbîler eğitim faaliyetlerinin azaldığı Mısır'a Şam bölgesinden âlimleri özellikle fakihleri görevlendirerek Mısır'a yerleştirmiş ve burada eğitim-öğretimin canlanmasını sağlamıştır. Nitekim Esedüddin Şirkuh'la beraber Mısır seferlerine iştirak eden Şâfiî âlimlerden İsâ el-Hekkârî,[2359] Sirâceddin el-Urmevî,[2360] İbn

[2355] İbn Şeddâd (Dirâse bölümü), **Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm,** c.2, s.66-76.
[2356] Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ, **el-Mümti' şerhu'l-Mukni',** c.1, s.158, 180, 258, 265, 367, 387, 427, 483 501.
[2357] Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ, **el-Mümti' şerhu'l-Mukni',** c.4, s.439.
[2358] Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ, **el-Mümti' şerhu'l-Mukni',** c.2, s.440, 445, 485, 570, 722, c.3, s.241 448.
[2359] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.143; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.375.
[2360] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.391; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.4, s.247; Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.451.

Hallikân,[2361] Sadrüddin el-Hamevî,[2362] Necmeddin el-Kudsî,[2363] Hanbelî âlimlerden Ebü'l-Hasan İbn Nüceyye[2364] ve Şemseddin b. İmâd el-Makdisî[2365] seferden sonra Mısır'a yerleşmiş ve burada eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Selâhaddin Eyyûbî ise Şam'ın büyük fakihlerinden İbn Ebî Asrûn'u Mısır'a kâdılkudât olarak atamış ve sağladığı imkânlar ile onun Mısır'a giderek burada birçok talebe yetiştirmesine vesile olmuştur.[2366]

Selâhaddin Eyyûbî gibi Eyyûbî emîrleri de medreseler açıp giderleri için vakfiyeler tahsis etmiş ve fakihleri bu medreselerde eğitim-öğretim faaliyeti icra etmeleri için davet etmişlerdir. Söz gelimi Eyyûbî emîrlerinden Cemâluddin Huştırîn el-Hekkârî, Kahire'nin Kasr denilen mahallesinde medrese yaptırmış ve müderrisliğine Şâfiî fakihlerinden Diyâuddin İbn Dirbâs'ı getirerek vefatına kadar burada ders vermesini sağlamıştır.[2367]

Eyyûbî sultanlarının âlimlere karşı hoşgörülü olmaları başka bölgede sorun yaşayan âlimlerin kendi bölgelerine göç edip yerleşerek burada ders vermelerini beraberinde getirmiştir. Bu anlamda dönemin önde gelen Şâfiî fakihlerinden İbn Abdüsselâm, Dımaşk emîri Ebü'l-Ceyş Melikü's-Sâlih ile arası bozulunca Mısır'a hicret edip burada ders vermeye başlamıştır.[2368]

Şam bölgesinden Mısır'a gelip yerleşen âlimlerden birisi de Şâfiî fakihlerinden Şemseddin İsbahânî'dir. Şam'da bir süre kadı olarak görev yapan İsbahânî, daha sonra

---

[2361] İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.354; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, c.13, s.301; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.145; Zehebî, **el-'İber,** c.3, s.347; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.4, s.149; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.647.

[2362] Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir Ebü'l-Abbas Takıyyüddin, **Mukaffa'l-kebîr,** (thk. Muhammed el-Ya'lâvî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2006/1427, c.6, s.224; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.96.

[2363] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.46, s.363; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.831.

[2364] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.554; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.398; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c.1, s.391; İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile I-V,** (thk. Abdurrahman b. Süleyman), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 2005/1425, c.2, s.528.

[2365] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.5, s.62; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.50, s.241.

[2366] Sakkâr, "İbn Ebî Asrûn", c.19, s.423.

[2367] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.16, s.39; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242.

[2368] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.161; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235.

Mısır'a giderek el-vechü'l-kıblî mahallesine yerleşmiş ve burada kadılık görevine devam etmiştir. Ayrıca Kahire'de bulunan Sâlihiyye, Bahâiyye ve Meşhedü'l-Hüseyn medreselerinde de ders vermiştir.[2369] Yukarıda adı geçen fakihler bu dönemde Şam'dan Mısır'a giderek siyasî, idarî işlerinin yürütülmesinden fetva ve eğitim-öğretime kadar toplumsal faaliyetlerin yürütülmesinde önemli görevler ifa etmişlerdir.

[2369] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.349.

3.2. FUKAHÂNIN BİRBİRİYLE İLİŞKİLERİ

Bu dönemde oluşan ilmî canlılıkla Şam ve Mısır'da pek çok fakih biraraya gelmiştir. Bu durum karşılıklı bir etkileşimi de beraberinde getirmiş ve fukahâ arasında çeşitli yollarla oluşan bir etkileşim meydana gelmiştir. Bu kapsamda fıkhî konulardaki yazışmalar, fakihlerin birbirleriyle kurdukları dostluklar, evlilik yoluyla oluşturdukları akrabalıklar ve hoca-talebe ilişkileri, fakihler arasında ilişkinin mahiyetini göstermektedir.

Tarih boyunca yazışmalar ilmî ve kültürel bağlantının kurulmasında önemli bir role sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) tebliğ için civar hükümdarlara mektuplar göndermesi, sahâbe, tabiin ve sonraki dönemlerde âlimlerin bu yolla iletişim kurması bu tür iletişimin önemini göstermektedir.[2370] Nitekim Hazret-i Ömer, hilâfeti döneminde Şam, Kûfe ve Basra kadılarına İslâm muhakeme usulünün esasını teşkil eden talimatname vasfında mektuplar göndermiştir. Bu mektuplar dünyada günümüze intikal etmiş ilk muhakeme usulü eserleri niteliğini taşımaktadır.[2371]

Bu dönemde Mısır ve Şam fukahâsı, fıkhî meselelerin çözümünde, fıkhî münakaşalarda ve fıkıhla ilgili görüş alışverişinde genellikle mektup aracılığıyla haberleşmişler, bu durum fıkıh ilminin geşimine de etki etmiştir. Aynı şekilde fukahâ ile dönemin sultanları arasında genellikle siyasî ve sosyal meselelere dair çeşitli konuları muhtevi mektuplaşmalar olmuştur. Kaynaklarda buna dair örnekler bulunmaktadır. Fakihler bu tür yazışmalarla fıkhî meseleleri çözmeye çalışmış, bazı fıkhî meselelere cevap vermiş, birtakım kazâî meseleleri halletmiş ve bu yolla çeşitli konuları tartışmışlardır. Bu yazışmalar çoğunlukla o dönemdeki posta teşkilatıyla alıcılarına ulaştırılmaktaydı.[2372] Bunun yanı sıra yolcular, hacılar ve tacirler vasıtasıyla da bu ilişki ağı kuruluyordu.[2373]

[2370] Ekrem Buğra Ekinci, **İslâm Hukuku Tarihi,** Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2015, s.13, 30.

[2371] Ekinci, **İslâm Hukuku Tarihi,** s.30.

[2372] Nitekim Eyyûbîler döneminde posta teşkilâtı develeri kullanmak suretiyle genellikle kara yoluyla, ıslah edilmiş güvercinlerle ve gemi aracılığıyla yapılmaktaydı. Bkz. İbrahim Harekât, "Berîd", **DİA,** İstanbul 1992, c.5, s.499.

[2373] 'Ulyâ Hâşim Zenûb Muhammed el-Meşhedânî, **Fukahâu'l-Mâlikîyye: Dirâse fî alâkâtihimi'l-ilmiyye fi'l-Endülüs ve'l-Mağrib,** (Basılmamış Doktora Tezi), Câmiatü'l-Musul, Külliyyetü't-terbiyye, 1424/2003, s.22.

Eyyûbî Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan fakihlerin kendi aralarında ve İslâm dünyasının farklı bölgelerinde yaşayanlarla mektuplaşmaları söz konusu dönemin ilişki ve etkileşim ağını göstermesi açısından İslâm hukuk tarihi için önem arz etmektedir. Bu dönemde Şam ve Mısır fukahâsının yüz yüze görüşme imkânı bulamadıkları âlimlerle mektuplaşmak suretiyle irtibat kurduklarına dair örnekler mevcuttur.

Bunlardan biri 'İzz b. Abisselâm'ın *el-Fetâva'l-Mevsıliyye* adlı eseridir. Eser, Musul hatibi Şemseddin Abdurrahim et-Tûsî'nin göndermiş olduğu mektubunda sorduğu doksan dokuz soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır.[2374] Bu eser *el-Esiletü'l-Mevsıliyye (el-Fetâva'l- Mevsıliyye)* adıyla kitap haline getirilmiştir. Benzer bir şekilde Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin Fahruddin İbn Teymiyye el-Harrânî ile bazı konularda mektuplaştığı bilinmektedir. İbn Kudâme'nin mektuplarının birinde Fahruddin İbn Teymiyye'ye İslâm miras hukukunda yer alan zevi'l-erhâm konusuyla ilgili bir meseleyi sorduğu nakledilmektedir. Soru-cevap şeklindeki mektuplardan farklı olarak zaman zaman aralarındaki görüş ayrılıklarını kapsayan tartışmaları da mektuplaşma yoluyla yaptıkları aktarılmıştır.[2375]

Eyyûbîler döneminde fukahânın birbirleriyle zaman zaman mektuplarla siyasî ve sosyal konulara dair gelişmeleri de paylaştıklarına dair örnekler bulunmaktadır. Bağdat'taki bazı âlimlerin Dımaşk'ta bulunan İmâdüddin el-İsfahânî'ye yazdıkları mektuplar bunun bir örneği sayılır.[2376] Aynı şekilde Mısır ile Hamâ arasında karşılıklı gidip gelen mektuplaşmalar[2377] Eyyûbî fukahâsının İslâm dünyasının farklı bölgeleriyle olan ilişkilerinde mektuplaşmaların rolünü göstermesi açısından önemlidir.

İstisnai durumlar olsa da genellikle fakihler arasında sıkı dostluklar ve sıcak ilişkiler hep ön planda olmuştur. Örneğin bir yerden ayrılacağı vakit dostları kendilerini ziyaret ederler, yaşça büyük olan fakihler ziyaret edilir ve onlardan dua

---

[2374] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.248; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.111; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** s.320; Ömer b. Alî b. Ahmed Sirâcüddin Ebû Hafs el-Ensârî el-Mısrî, **el-'İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417, s.159.
[2375] İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.326.
[2376] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.6, s.2561.
[2377] Safedî, **Vefeyât**, c.21, s.226; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293.

istenirdi. Nevevî vefatından kısa bir süre önce Dımaşk'tan ayrılacağı vakit Şeyh Yusûf el-Kıfâî, Şeyh Muhammed el-İhmîmî ve Şeyh Şemseddin Ebû Amr gibi dostlarını ziyaret ettikten sonra şehirden ayrılmıştır.[2378] Yine Dımaşk'ta talebelik yıllarında Nevevî ve Alâeddin el-Bâcî arasında sıkı dostluk olduğu kaydedilmektedir.[2379] Eyyûbîler döneminde gerek hoca-talebe olarak gerekse arkadaş olarak birbirini desteklemek olağan durumlardandı. Buna örnek olarak zor zamanda birbirlerinin yanlarında olan İbn Hâcib ve İbn Abdüsselâm gibi fakihler arasındaki sıkı ilişki gösterilebilir. İbn Abdüsselâm bazı kaleleri anlaşmayla Haçlılar'a teslim eden Melikü's-Sâlih İsmâil'e bu davranışından dolayı şiddetli tepki göstermiş bunun neticesinde hapse atılmış ve Dımaşk'ı terketmek zorunda kalmıştır. İbn Abdüsselâm'la yakın arkadaş olan İbn Hâcib, bu zor zamanda dostuna destek olmuş ve onu yalnız bırakmamıştır. Baskılar sonucunda İbn Abdüsselâm Dımaşk'tan ayrılınca İbn Hâcib de onunla birlikte ayrılmış ve Kahire'ye giderek orada Fâdıliyye Medresesi müderrisliği yapmıştır.[2380]

İlim talebeleri ders aldıkları hocalarına saygıda kusur etmez, anne ve babalarına verdikleri hürmeti hocalarına da gösterirlerdi. Hocaları hastalandığında ziyaretine gider hayır dualarını alırlardı. Nitekim Nevevî'nin öğrencilerinden olan İbnü'l-Attâr hocasının Nevâ'da hastalandığını duyunca Dımaşk'tan hocasının ziyaretine gitmiş, bu ziyarete hocası da sevinmiştir.[2381]

Büyük fakihler bir yere intikal ettiklerinde zaman zaman önemli mevkilerde olan âlimler bu âlimlere duydukları saygıdan dolayı görevlerinden istifa etmişler. "Şam Müftüsü" lakabını alan İbn Abdüsselâm, Dımaşk'tan Kahire'ye gittiğinde Mısır baş kadısı Hâfız Münzirî, kendisine saygıdan dolayı bu görevden çekilmiştir.[2382]

[2378] İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.43; Suyûtî, **el-Minhâcü's-sevî**, s.79; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.156.
[2379] Sübkî, **Tabakât,** c.10, s.341.
[2380] el-Uleymî, **el-Ünsü'l-celîl,** c.2, s.6; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.264; el-Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ',** c.1, s.509.
[2381] Bir süre hocasının yanında kaldıktan sonra hocası kendisine "ailene dön" diyerek Dımaşk'a dönmesine izin vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-tâlibîn,** s.97.
[2382] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.162.

Eyyûbîler döneminde ulemâ aileleri arasındaki evliliklerin diğer sıradan evliliklerden farklı bir mahiyet taşıyıp taşımadığı konusunda Şam bölgesinin önemli şehirlerinden olan Dımaşk medreseleri üzerine bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada Eyyûbîler döneminde ulemâ aileleriyle gerçekleştirilen evliliklerin ilmiye sınıfına katılmada önemli bir yer tuttuğu ortaya konulmuştur. Böylece bazı âlimlerin şehirdeki ilmî ve siyasî hayattaki nüfuzlarının şekillenmesinde evliliklerin de etkili bir unsur olduğu görülmüştür.[2383]

Bu dönemde fakihler arasında dikkat çeken evliliklerden biri Ebû Mansûr İbn Asâkir'in (v. 620/1223) Dımaşk'ta fıkıh eğitimini aldığı hocalarından olan Kutbuddin en-Nîsâbûrî'nin iki kızından biriyle evlenmesidir.[2384] Nisâbur ve Merv'de aralarında Ebû İshâk el-Mervezî'nin de bulunduğu pek çok âlimden faydalanmış olan Nîsâbûrî, Eyyûbîler'in ilk dönemlerinde Dımaşk'a yerleşmiş,[2385] Nisâbur'daki Nizâmiyye Medresesi, Dımaşk'ta Mücâhidiyye Medresesi ve Gazzâlîyye Zâviyesi'nde ders vermiş[2386] dönemin önde gelen fakihleri arasındadır.[2387] Kutbuddin en-Nîsâbûrî'nin diğer kızıyla Sadreddin b. Hammûye evlenmiştir.[2388] Sadreddin b. Hammûye daha sonra Şerefeddin b. Ebî Asrûn'un kızıyla evlenmiş bu ikinci evlilikten İmâdüddin Ömer, Kemâleddin Ahmed, Fahreddin Yusuf ve Muînuddin Hasan adında dört erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.[2389] Sadreddin b. Hammûye'nin bu çocukları daha sonra önemli medreselerde görev yapmışlardır. Ayrıca bu dönemde Halebe yerleşen Hanefî fakihlerden Ebû Bekir el-Kâsânî de hocası Alâuddin es-Semerkandî'nin kızıyla evlenmiştir. [2390]

3.3. FAKİHLERİN YER DEĞİŞTİRMELERİNİN NEDENLERİ

Bu dönemde fakihlerin bir yerden başka bir yere intikal ettikleri de görülmektedir. O dönemde yaşayan âlimlerin hal tercümelerinde gerek öğrencilik dönemlerinde gerekse hocalık dönemlerinde gerçekleşen bu ilmî yolculuklar, ilmin

[2383] Yılmaz, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Medrese**, s.215-218.
[2384] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.501.
[2385] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196.
[2386] Ayrıca onun akâid ilmine dair kaleme aldığı eseri, Selâhaddin Eyyûbî çocuklarına ezberletmiştir. Bkz.İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.196.
[2387] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.4, s.271.
[2388] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166; Bâ Mahreme, **Kılâdetü'n-nahr,** c.5, s.68.
[2389] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166.
[2390] Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", **DİA,** İstanbul 2009, c.36, s.470.

gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. İntikal sebeplerine baktığımızda birçok neden bulunmaktadır.

Fakihlerin bir yerden başka bir yere intikallerinin sebeplerinden en önemlisi siyasî kaynaklıdır. Dımaşk sultanı Melik Salih'in Mısır sultanı olan kardeşi Necmeddin Eyyûb'a karşı Haçlılar'la ittifak kurmasına gösterdiği tepkiden sonra 'İzz b. Abdisselâm'ın hapse atılması ardından da sürgün edilmesi[2391] buna örnektir. İbn Hâcib da aynı nedenden dolayı Dımaşk'tan ayrılarak Kahire'ye gitmiştir.[2392] Benzer bir durum Ebû Abdullah Muhammed en-Nûkânî (v. 637/1239) ile Ustadar Nâsır li dinillah Ahmed b. Mustadi Billah arasında meydana gelmiştir. Aralarında bir rivayet hakkında çıkan tartışma sonrası Nûkânî, Bağdat'tan hac niyetiyle ayrılmış ve hac yaptıktan sonra Bağdat'a dönmeyerek Kahire'ye yerleşmiştir. [2393] Yine hanefî fakihlerinden Alâeddin Kâsânî, Konya'da Şa'rânî nisbesiyle anılan bir âlimle aralarında geçen bu tartışmada dozu kaçırınca Selçuklu Sultanı I. Mesud onu uzaklaştırmak amacıyla Haleb'e göndermiştir.[2394]

Fukahâ ve ulemâ o dönemde genellikle Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü yerlere gitmişlerdir. Bunun en önemli nedenlerinden biri -Ebû Şâme'nin de ifade ettiği üzere- Eyyûbîler'in âlimlere önem vermeleri ve onlara geniş imkânlar sağlamalarıdır.[2395] Bir başka neden ise Fâtımî Devleti'ne son verildikten sonra Fâtımîlerin Mısır'da bıraktıkları tahribatı ortadan kaldırmaya yönelik atılan adımlardır. Bu vesileyle birçok fakih bölgeye giderek ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Eyyûbîler'in hâkim oldukları bölgelerde birçok medrese inşa etmeleri de ilmi etkileşimin ve yoğunluğun başka bir sebebi olarak görülmektedir. Bilhassa Mısır'da kadılık ve diğer önemli vazifelerde görev alanların çoğu dışarıdan gelen fakihlerdir. Mısır'a giden Necmeddin Habûşânî, Selâhaddin Eyyûbî'nin inşa ettirdiği Salâhiyye Medresesi'ne atamıştır.[2396] Yine ilk

[2391] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.161; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235.
[2392] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.23, s.264; el-Cezerî, **Gâyetü'n-nihâye,** c.1, s.509.
[2393] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.69.
[2394] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefîyye,** c.2, s.244; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4348.
[2395] Ebû Şâme, **Ravzateyn** c.2, s.69.
[2396] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.126; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.401; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.204.

Şâfiî kâdılkudât Sadreddin İbn Dirbâs Mısır'a dışarıdan gelmiştir.[2397] Kadıasker olarak görev yapan Bahâeddin İbn Şeddâd Musul'dan gelmiştir.[2398] Bu dönemde askeriyede olduğu gibi ilmiye sınıfında da etkili simalardan olan Îsâ el-Hekkârî Hakkârî'den,[2399] İbn Ebî Asrûn Musul'dan,[2400] İzzeddin b. Abdüsselâm Dımaşk'tan,[2401] İbn Tilimsânî Cezayir'den,[2402] Sirâceddin el-Urmevî İran'ın Urmiye[2403] şehrinden Mısır'a gelmişlerdir. Aynı şekilde Şemseddin İsfahânî bugünkü İran'ın İsfahân kentinden[2404] ve Ziyâeddin el-Kurtubî Endülüs'ten[2405] Mısır'a gelen âlimlerden birkaçıdır.

Eyyûbîler döneminin ilim merkezi olan Şam'da da durum Mısır'dan farklı değildir. Âmid (Diyarbakır) doğumlu olan Seyfeddin el-Âmidî, doğduğu yerden ayrılarak Dımaşk'a yerleşmiştir.[2406] Şâfiî fakihlerden Takiyyüddin İbn Salâh Şehrezur'dan,[2407] Hanefî fakihlerinden Sıbt İbnü'l-Cevzî Bağdat'tan[2408] Dımaşk'a yerleşen âlimlerdendir. Fakihlerin göç etme nedenlerinden biri de Haçlılar'ın halka yönelik yaptıkları zulümdür. Nitekim Nablus vilayetinin el-Cemmâ'îl köyünden olan İbn Kudâme ailesi 551 (1156) yılında Frenklerin zulmünden Dımaşk'a göç etmişlerdir.[2409]

Bu dönemde felsefi ilimler fakihler tarafından hoşgürülmediği için bu ilimle uğraşan âlimler bulundukları yerden başka bir yere göç etmek zorunda kalmışlardır.

[2397] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.43, s.179; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.408; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.773.
[2398] Ebû Şâme, **Kitâbü'r-ravzateyn,** c.4, s.347.
[2399] Uleymî, **Ünsü'l-celîl,** c.2, s.143; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât,** c.21, s.375.
[2400] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.127; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.53; Sübkî**, Tabakât,** c.7, s.132; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât, c.2**1, s.373.
[2401] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.84; İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.873.
[2402] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.48; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.413; el-İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.152.
[2403] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.371; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.202; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.80.
[2404] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.7, s.79; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.51, s.349; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.101; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.710.
[2405] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.1, s.332; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.225; Safedî, **Vefeyât,** c.7, s.173; Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.95.
[2406] İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.14; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.242; İsnevî, **Tabakât,** c.1, s.70; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.1, s.408; Safedî, **Vefeyât,** c.19, s.231.
[2407] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.44, s.404; İbn Vâsıl, **Müferrec,** c.4, s.142; Sübkî**, Tabakât,** c 8, s.326; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.243;
[2408] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.183; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.39; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.194; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.367.
[2409] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.166; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.99; İbn el-Cevzî, **Mir'âtü'z-zamân,** c.22, s.265; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.7, s.155; İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile,** c.3, s.281.

Örneğin Âmidî felsefi ilimlerle uğraştığı suçlamasıyla Dımaşk'tan Kahire'ye daha sonra Kahire'deki âlimler tarafından aleyhine imza toplanınca Hama'ya gitmek zorunda kalmıştır.[2410]

3.4. EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE MEZHEPLER ARASI GEÇİŞ

İslâm hukuk tarihinde fukahânın genellikle bir mezhebe tabi oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte fukahânın bağlı olduğu mezhebi bırakarak başka bir mezhebe geçmesi durumu da yaşanmıştır. İslâm fıkıh tarihinde Ebû Cafer et-Tahâvî, Esed b. Furat, Seyfeddin el-Âmidî, İbn Âbidin ve Molla Güranî gibi büyük âlimlerin de çeşitli sebeplerle mezhep değiştirdiği görülmüştür. Eyyûbîler döneminde mezhepler arasında geçiş sık rastlanan bir durum olmasa da örneklerini görmek mümkündür. Mezhepler arasında en çok geçiş Şâfiî mezhebine yapılmıştır.[2411] En çok geçişin Şâfiî mezhebine olmasının nedeni Eyyûbî sutanların mezhebinin olması, Şam ve Mısır'da en çok müntesbi olan mezhep olması gibi nedenler sayılabilir.

Eyyûbîler döneminde mezhep değiştiren fakihler arasında fıkıh tarihinde önemli izler bırakmış olan Seyfuddin el-Âmidî gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Hanbelî mezhebine mensup olan Âmidî, Bağdat'ta Şâfiî fakihi Ebü'l-Kâsım b. Fadlân'dan Şâfiî fıkhını okumuş,[2412] talebeliği sırasında etkilendiği Şâfiî mezhebine geçmiştir.[2413] Eyyûbîler döneminin hadis otoritelerinden olan Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî (v. 656/1258) de mezhebini değiştirmiştir. Münzirî önceleri Hanbelî iken Şâfiî fakihlerden fıkıh eğitimini aldıktan sonra mezhebini değiştirmiş ve Şâfiî mezhebini tercih etmiştir.[2414]

Bu dönemde mezhep değiştiren önemli şahsiyetlerden diğer bir isim İbn Dakîkul'îd'dir. Mâlikî mezhebine mensup olan İbn Dakîkul'îd, Şâfiî fakihi İbn Abdüsselâm ve Bahâ el-Kıftî (v. 697/1297) gibi Mısır'daki Şâfiî fakihlerinden Şâfiî

[2410] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, c.21, s.226; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293.

[2411] Murat Nergis, **İslam Hukuk Tarihinde Fukahânın Mezhep Değiştirmesi,** (Y. Lisans Tezi) DÜSBE, Diyarbakır 2019, s.111.

[2412] İbn Fadlân, Cemalüddin Ebü'l-Kâsım yahya ya da vasık b. Ali b. Fadl b. Hibetullâh el-Bağdâdî, 517/1123 tarihinde bağdatta doğdu. 595/1199 Tarihinde Bağdatta vefat etti. Verdiyye mezarlığına defnedildi. Detaylı bilgi için bkz. el-Münzirî, **et-Tekmile li vefeyâti'n-nakale,** c.1, s.330.

[2413] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.364; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, c.7, s.253.

[2414] İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.875; İbn Dokmak, **Nüzhetü'l-enâm fî târîhi'l-İslâm**, s.247.

fıkhını öğrendikten sonra Şâfiî mezhebine geçmiştir.[2415] Bazı kaynaklarda onun her iki mezhepte fetva verdiği de kaydedilmektedir.[2416] Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen fakihlerden biri İbn Ferah el-İşbîlî'dir (v. 699/1300). Hac seferinde Mısır'da bir süre kaldıktan sonra Dımaşk'a yerleşmiş, buraya yerleştikten sonra Şâfiî mezhebine geçmiştir.[2417] Söz konusu dönemde Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen fakihlerden biri de fıkıh ilminin özellikle hilâf alanında öne çıkan âlimlerinden olan Necmeddin el-Makdîsî'dir (v. 638/1241). [2418] Bu dönemde Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen âlimlerden biri de Arap dili ve belagatı alanında dönemin otorite âlimlerinden olan Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî'dir (v. 672/1274).[2419] Arap dili alanında *Elfiye* gibi önemli eserler telif eden İbn Mâlik hayatının erken dönemlerinde mezhebini değiştirerek Şâfiî mezhebini tercih etmiştir.[2420] Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen fakihlerden biri de Alemüddin Sehâvî'dir.[2421] Dımaşk fakihlerinden Takiyyüddin Ebû Tâhir İbnü'l-Enmâtî (v. 619/1222), Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçmiştir.[2422] Mâlikî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen fakihlerden biri de Mısır kâdılkudâtlarından Şerefeddin Muhammed b. Abdullah el-İskenderânî'dir.[2423] (Kaynaklarda İbn Aynüddevle olarak bilinmektedir.) Ezher Camii'nde namaz kıldırırken besmeleyi Şâfiîlerde olduğu gibi sesli okumuş, bunu görenler kendisine besmeleyi sesli okumakla mezhebine muhalefet ettiğini hatırlatınca O da kendilerine Mütenebbî'nin (v. 354/965) bir beytiyle cevap vermiştir, bu cevabıyla el-İskenderânî her iki mezhep mensuplarının da gönlünü almıştır:

"*Ayrılıktır bu, ayrıldığım yerilen bir kişi olmasa da*

[2415] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân, c.1**0, s.340.
[2416] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.12; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.102.
[2417] Ebûbekir Sifil, "İbn Ferah", **DİA,** İstanbul, 1999, c.19, s.490.
[2418] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.71.
[2419] Endülüs doğumlu olan İbn Mâlik Endülüs'teki siyasî ve sosyal istikrarsızlık sebebiyle daha otuz yaşlarında Kuzey Afrika'ya göç etmiş oradan da hacca gitmiş dönüşünde Dımaşk, Halep, Hama'da bulunan dil âlimlerinden ders almış, sonra Dımaşk'a yerleşmiş vefatına kadar Dımaşk'ta kalmıştır. Bkz. İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.7, s.244; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.312; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.130; Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.10, s.234.
[2420] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.5, s.338.
[2421] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.3, s.340.
[2422] İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.4, s.1668.
[2423] Askalânî, **Refu'l-isr,** s.369.

Sığındığım kimse de sığınanların en hayırlısıdır."[2424]

Sıbt İbnü'l-Cevzî de Eyyûbîler devrinde mezhep değiştirenlerdendir. O başta Hanbelî mezhebine mensup iken Dımaşk'a geldikten sonra Hanefî mezhebine geçmiştir.[2425] Kaynaklarda onun Hanefî mezhebine intisab etmesinde Eyyûbî Dımaşk Sultanı Melikü'l-Muazzam Şerefüddin Îsâ'nın etkisi olduğu belirtilmektedir.[2426] Bu dönemde Hanbelî mezhebinden Hanefî mezhebine geçen fakihlerden biri Şemseddin Serûcî'dir (v. 710/1310).[2427] Arap dili, kıraat ve hadis ilimlerinde öne çıkan fıkıh alanında eserleri olan âlimlerden olan Tâcüddin Zeyd b. el-Hasen el-Kindî (v. 613/1217)[2428] Hanbelî mezhebine mensup iken Dımaşk'a gelmiş akabinde de Hanefî mezhebine girmiştir.[2429]

Eyyûbî yöneticilerinin de mezhep değiştirdiği bilinmektedir. Bunun bir örneği Dımaşk melikî olan ve fakih olduğu aktarılan el-Melikü'l-Muazzam Şerefüddin Îsâ'dır. Diğer Eyyûbî meliklerinden farklı olarak ilmiyle öne çıkan Melikü'l-Muazzam, ailesinin aksine Şafiî mezhebini bırakarak Hanefî mezhebine intisap etmiştir. Mutaassıp bir Hanefî olan Şerefüddin,[2430] Mescid-i Aksâ'nın Şâfiî imamını görevden almış yerine Hanefî bir imam tayin etmiştir.[2431] Bazı araştırmacılara göre Hanefî mezhebini seçmesinde Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin etkisi vardır.[2432] Yuneynî'nin verdiği bilgiler ise bunun doğru olmadığını göstermektedir.[2433] Mezhep değişiminde

---

[2424] Beytin aslı şu şekildedir: فراقٌ ومن فارقتُ غير مُذمَّم - وأَمّمْ ومن يممت خير ميمِ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.9, s.361.

[2425] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.41.

[2426] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.41. Ayrıca Eyyûbî hânedanının tamamı Şâfiî mezhebine mensup iken el-Melikü'l-Muazzam Hanefî mezhebine geçmiş öyle ki Mescid-i Aksâ'nın Şâfiî olan imamını görevden alarak yerine Hanefî imam tayin edecek kadear mutaassıp bir Hanefî olmuştur. Bkz. Cengiz Tomar, "El-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** İstanbul 2004, c.29, s.73.

[2427] Ziriklî, **el-A'lâm,** c.1, s.86.

[2428] Arap dili, kıraat ve hadis alanında kaleme aldığı eserleri yanında fıkıh alanında kedisine sorulan bir soru üzerine *Kitâb fi'l-fark beyne kavli'l-kâ'il: Tallaktüki in dehalti'd-dâre ve beyne in dehalti'd-dâre tallaktüki* adında bir risale telif etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.15, s.34; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.572.

[2429] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân,** c.3, s.1332.

[2430] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.121; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.494; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.5, s.115; Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.58.

[2431] Tomar, "el-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** c.29, s.72.

[2432] Tomar, "el-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** c.29, s.72.

[2433] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.1, s.41.

Hanefî fıkhını tahsil etmiş olduğu Mahmûd b. Ahmed Hasîrî'nin[2434] Melikü'l-Muazzam'ın kararında etkisi olduğu iddası daha makul görünmektedir. Şâfiî mezhebine geçen fakihlerden biri de Zâhirî mezhebine mensup fakihlerden Esîrüddin Ebû Hayyân'dır (v.745/1344).[2435]

Bazı araştırmacılar Eyyûbîler ailesinden mezhep değiştirenlerden diğer bir ismin Selâhaddin Eyyûbî'nin kız kardeşi Rabia Hatun (v. 643/1245) olduğunu belirtmişlerdir. Şâfiî mezhebinden Hanbelî mezhebine geçtiği iddia edilen Rabia Hatun'un mezhep değiştirmesinde Hanbelî âlimelerinden olan Emetü Latîf'in (Abdurrahman b. Necm en-Nâsıh el-Hanbelî'nin (v. 634/1237) kızı) etkisi olduğu ifade edilmiştir.[2436] Kaynaklarda bu iddiayı destekleyecek bir veriye rastlayamadık. Bunun aksine Emetü Latîf'in Rabia Hatun'un hizmetinde bulunduğu ve bu vesileyle büyük bir servete kavuştuğu bilinmektedir. Ayrıca Dımaşk'ın önde gelen Hanbelî fukahâsı olan -Emetü Latîf'in babası- Abdurrahman b. Necm en-Nâsıh'e Sâhibiyye Medresesi'ni vakfettiği kaydedilmektedir.[2437] Hanbelî mezhebine geçtiğini iddia eden araştırmacıların Rabia Hatun'un medreseyi Hanbelî fukahâsına vakfetmesinden dolayı böyle bir sonuca varmış olmaları muhtemeldir.

Hanefî mezhebine geçen fakihlerden biri de önceleri Hanbelî iken daha sonra Hanefî mezhebine intisab eden Sadreddin Ali el-Busrâvî'dir. Abdullah Osman b. Ca'fer el-Yuneynî'nin tavsiyesiyle Hanefî fıkhını okumuş, Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından olan *Kudûri*'yi ezberlemiştir. Hanefî mezhebine dair eğitiminden sonra bu mezhebe intisap etmiştir. Busrâvî, Dımaşk'ta bulunan Mürşidiyye ve Hâtûniyye medreselerinde ders vermiştir.[2438] Bu dönemde Bağdat, İskenderiye ve Dımaşk gibi ilim merkezlerinde kalan İbn Şeyhi'l-Hazâmiyyîn, Şâfiî mezhebinden Hanbelî mezhebine geçmiştir.[2439]

[2434] Hanefî fakihi Mahmûd b. Ahmed Hasîrî'den Hanefî mezhebinin ana kaynakları arasında olan *el-Câmiu'l-Kebîr* adlı eseri başta olmak üzere Hanefî fıkıh eserlerini okumuştur. İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.313.
[2435] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.299.
[2436] Yılmaz, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Medrese**, s.86.
[2437] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.14, s.67; Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.2, s.63.
[2438] Nu'aymî, **ed-Dâris,** c.1, s.443.
[2439] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.4, s.381.

Bir mezhebe mensup iken başka bir mezhebe geçen fakihlerin bu değişikliği ne zaman ve hangi gerekçelerle yaptıklarını kesin olarak tespit etmek zordur. Tabakat kitaplarında yer alan bilgilerden hareketle bazı nedenler ortaya koymak mümkündür. Tabakat kitaplarında fakihlerin hayatına dair bilgiler araştırıldığında mezhep değiştirmelerinin tek bir nedene bağlı olmadığı birçok sebebi olduğu görülmektedir. Mâlikî fakihlerinden İbn Şâs mezhep değiştirmenin sistemli bir fıkıh literatürünün olmamasından kaynaklandığını savunur. *İkdü'l-Cevâhir* adlı eserinin mukkaddimesinde Mâlikî mezhebine mensup fakihlerin bu mezhebin fıkıh eserlerindeki dağınıklıktan, tekrarlardan ve fikhî görüşleri düzenlemenin mümkün görünmemesinden dolayı mezhep değiştirdiklerini belirtir.[2440] İbn Şâs'ın bu iddiasının dışında da başka nedenler bulunmaktadır. Mezhep değiştirmede ders aldıkları hocalarının, sultanın ve devlet yöneticilerinin etkisi bunlardan biridir. Fakihlerin gittikleri bölgede yaşayanların farklı bir mezhebe mensup olmaları da mezhep değiştirmelerine etki etmiştir. Bunlar yanısıra sosyal çevre, ilmi tartışmalar, resmi ve idari görevlere nail olma gibi nedenlerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Mezhep değiştiren fakihlerin yanı sıra birden fazla mezhep fıkhı ile fetva verenler de olmuştur. Bunlardan biri de Mâlikî mezhebine mensup iken Şâfiî mezhebine geçen İbn Dakîkul'îd'dir. Çalışmaları genellikle Şâfiî mezhep fıkhına dair olmakla birlikte, Mâlikî mezhebine dair *Şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib* adında bir şerh kaleme almıştır.[2441] Şâfiî tabakatlarında adı geçtiği gibi Mâlikî tabakatlarında da yer alan yazarın[2442] her iki mezhepte fetva verdiği de nakledilir.[2443] Benzer bir durumda olan diğer bir isim ise Muhammed b. İmran Şerîf el-Kerekî'dir (v. 688/1289). Şehâbeddin Karâfî başta olmak üzere birçok fakihe ders veren el-Kerekî, hem Şâfiî hem Mâlikî fakihlerden sayılmıştır.[2444]

Tablo 1: Mezhep Değiştiren Eyyûbî Fakihleri

[2440] İbn Şâs, **'İkdü'l-cevâhiri's-semîne,** c.1, s.3.
[2441] Makrîzî, **Mukaffa'l-kebîr**, c.6, s.198; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.103; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.2, s.1853.
[2442] Mahlûf, **Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye,** c.1, s.270.
[2443] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.8, s.12; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.102.
[2444] İbn Ferhûn, **ed-Dîbâc,** c.2, s.326.

	Fakihler	Önceki Mezhep	Sonraki Mezhep
1	Seyfuddin el-Âmidî (v. 631/1233)	Hanbelî	Şâfiî
2	Zekiyyüddin el-Münzirî (v. 656/1258)	Hanbelî	Şâfiî
3	İbn Dakîkul'îd (v. 702/1302)	Mâlikî	Şâfiî
4	İbn Ferah el-İşbîlî (v. 699/1300).	Mâlikî	Şâfiî
5	Necmeddin el-Makdîsî (v. 638/1241)	Mâlikî	Şâfiî
6	Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî (v. 672/1274)	Mâlikî	Şâfiî
7	Alemüddin Sehâvî (v. 643/1245)	Mâlikî	Şâfiî
8	Şerefeddin el-İskenderânî (v. 639 1241)	Mâlikî	Şâfiî
9	Muhammed b. İmran Şerîf el-Kerekî (v. 688/1289)	Mâlikî	Şâfiî
10	Esîrüddin Ebû Hayyân (v.745/1344)	Zâhirî	Şâfiî
11	Sıbt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256)	Hanbelî	Hanefî
12	Melikü'l-Muazzam Şerefüddin Îsâ (v. 624/1227)	Şâfiî	Hanefî
13	Şemseddin Serûcî (v. 710/1310)	Hanbelî	Hanefî
14	Tâcüddin Zeyd b. el-Hasen el-Kindî (v. 613/1217)	Hanbelî	Hanefî
15	Sadreddin Ali el-Busrâvî (v. 728/1328)	Hanbelî	Hanefî
16	İbn Şeyhi'l-Hazâmiyyîn (v. 711/1311)	Şâfiî	Hanbelî

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Eyyûbîler döneminde on altı fakih, mezhep değiştirmiştir. Dört sünnî mezhep içerisinde fakihlerin en çok Şâfiî mezhebine geçtiği tespit edilmiştir. Şafiî mezhebinden sonra Hanefî mezhebi geçiş yapılan ikinci mezhep olmuştur. Bu dönemde mezhep değiştiren fakihlere yönetim veya halktan ciddi bir tepkinin olmaması bu sayının önceki dönemlere göre fazla olmasında etkili olmuştur. Bu durum aynı zamanda Eyyûbîler döneminde ciddi bir mezhep taassubunun olmadığını veya bu konuda aşırılıkların bulunmadığını da göstermektedir. Bir sonraki

başlıkta bu konu detaylı işlenecek Eyyûbîler'de mezhep taassubunun olup olmadığı konusuyla ilgili olarak ortaya atılan iddialar ele alınacaktır.

3.5. MEZHEBE AŞIRI BAĞLILIK (MEZHEP TAASSUBU)

Başka görüşlere tahammül etmek şartıyla bir fıkıh mezhebine bağlanmaya ve savunmaya olumlu taraftan bakmak gerekir. Bu durumun olumsuz kabul edilerek ifade edilmesi doğru değildir. Bir insanın delilini bilmek suretiyle doğru olduğuna inandığı bir şeye bağlanması ve mezhebini müdafaa etmesini taassup olarak görmemek gerekir. Ancak bir görüşün yanlış olduğu ispat edildiği halde o yanlışı savunmak, başkasını kabul etmemek şeklindeki bir anlayış olumsuz anlamda taassup olabilir. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Müslümanların zihinlerinde olumlu çağrışımlara sahip olan mezheplerin anlaşılması İslâm tarihinin anlaşılmasının anahtarlarından biri olarak telakki edilmiştir. Bu tarihten itibaren mezhep konusu daha ziyade taklit, taassup gibi olumsuz çağrışımlarla anılmaya başlanmıştır. Halbuki mezhepleri İslâm toplumunun meşru kurumlarından biri olarak değerlendirmek gerekir.[2445]

Bu dönemde özellikle Haçlı saldırıları ve ilmi imkânlar sebebiyle değişik coğrafyalardan ve farklı mezhepten pek çok fakih Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü Şam ve Mısır'a göç ederek çok renkli bir toplumsal yapı oluşturmuştur. Doğal olarak mezhep fukahâsı arasında ihtilâf ve tartışmalar meydana gelmiştir. Genel olarak bu ihtilâflar olumlu bir çerçevede seyrederken zaman zaman mezhep müntesipleri arasındaki aşırı kutuplaşmalar da meydana gelmiştir. Bu tarz münferit durumlar dışında Eyyûbîler döneminde ciddi bir mezhep taassubu olmamıştır. Bu münferit durumlardan öne çıkanlara burada değinmekte fayda vardır. Bazı araştırmacılar Eyyûbîler'in itikâdî olarak Eş'arî, fıkhî olarak Şâfiî mezhebini desteklediklerini, devlet imkânlarını bu mezhepler lehine kullanarak başka mezheplere imkân tanımadığı ve aşırı mezep taassubu yaptıklarını iddia etmişlerdir.[2446] Buna karşın bazı araştırmacılar Eyyûbîler döneminin sultanlar ve idareciler tarafından mezheplere yönelik esnekliğin ve müsamahanın olduğu bir dönem olduğunu, bu dönemde mezhep taaasubunun ve

[2445] Abdullah Kahraman, **İslam Hukukuna Giriş,** Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2019, s.287.
[2446] Hâlid Kebîr 'Allâl, **et-Ta'assubu'l-mezhebî fi't-târîhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Muhteseb, Cezair 1429/2008, s.132.

çekişmelerin zayıflamış olduğunu ileri sürmüşlerdir.[2447] Eyyûbî sultanlarının Şâfiî mezhebi dışında başka mezhep mensuplarına medreseler inşa etmeleri, farklı mezhep mensuplarının aynı camilerde ders halkalarının olması, fukahânın mezhep intikallerinden hareketle bu iddianın aceleye gelmiş bir bilgi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Irak, Horasan[2448] Eyyûbîler öncesi Şam ve Mısır[2449] gibi bölgere kıyaslandığında Eyyûbîler'in hüküm sürdüğü bölgelerde taassubun çok daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde mezhep taassuplarına ve fitnelere sebep olan olaylardan biri Selâhaddin Eyyûbî'nin saygı duyduğu âlimlerden olan Necmeddin el-Habûşânî'nin İmâm Şâfiî'nin yanında medfun olan Zâhirîler'den Ebû Abdullah İbnü'l-Kizani'nin (v. 562/1167) mezarını açarak başka bir yere taşımak istemesiyle ortaya çıkmıştır. Bu olay Hanbelîler ve Şâfiîler arasında büyük bir fitneye neden olmuştur.[2450] Siyasî iktidarın zaman zaman nüfuzunu sadece bir görüşün lehinde kullanması diğer görüşlerin bütünüyle öğretilmesini engellemeye çalışmaları da bu tür taassupların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Buna örnek vermek gerekirse 595 (1199) yılında Selâhaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Azîz İmâdüddin (v. 595/1199) Hâfız Abdulğanî el-Makdisî ile Eş'arîlerin Allâh'ın sıfatları konusunda tartıştıklarını duyunca Hanbelîleri Şam ve Mısır'dan tamamen çıkarma kararı almıştır. Ancak bundan kısa bir süre sonra bu kararını uygulayamadan ani bir şekilde vefat etmesi bu fitnenin önüne geçmiştir.[2451] Eyyûbî sultanlarından Melikü'l-Muazzam İsâ'nın da mezhep taassubu yaptığı kaydedilmektedir. Onun Mescid-i Aksâ'nın Şâfiî olan

---

[2447] Tarîfe Ahmed Osmân el-Berzencî, **İshâmâtu'l-ulemâi'l-Ekrâd fî binâi'l-hadâreti'l-İslâmiyye, hilâle'l-karneyn es-sâbi' ve's-sâmin el-hicrîyyeyn,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s.222.

[2448] Allâl, **et-Ta'assubu'l-mezhebî fi't-târîhi'l-İslâmî**, s.13. Eyyûbî dönemi öncesi Büyük Selçuklular döneminde Şâfiî ve Hanefi mezep mensupları arasında özellikle Bağdat – Semerkand hattında mezhep çatışmaları yaşanmıştır. Bunların mücadele sebepleri arasında yöneticilerin benimsedikleri mezhebi yaymak gayretleri, kadılık, müderrislik gibi çeşitli görevlere atanma için varolan rekabet ve âlimlerin tartışmacı tavırları gibi hususların yanında itikadi farklılaşmanın da büyük etkisi olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Seyfullah Kara, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları,** İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.230- 258.

[2449] Eyyûbî dönemi öncesinde Ebû Abdullah Muhammed b. Musa el-Belâsâğunî el-Hanefî'nin (v. 506/1112) mezhep taassubu yaptığı kaydedilmektedir. Onun "Elimde olsaydı Şâfiî'lerden cizye alırdım" sözünü söylediği kaydedilmektedir. Aynı kişi Kudüs kadılığına atanmış ancak hakkında şikayetler gelince azledilmiştir. Bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.35, s.148.

[2450] İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.473.

[2451] İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.18.

imamını görevden alarak yerine bir Hanefî imam tayin etmesi[2452] ve tüm ailesi Şâfiî iken neden bu mezhebi bırakıp Hanefî mezhebine geçtiği sorulduğunda "aranızda bir Müslüman olmasını istemez misiniz" cevabını vermesi bunun örneklerindendir.[2453]

İbn Asâkir'in yer verdiği diğer bir taassub örneği Şam bölgesinde meydana gelmiştir. Eyyûbîler döneminde Emevî Camii'ne atanan Hanefî imamın arkasında namaz kılmayan bir kesim Dâru'l-Hayl denilen yerde Cuma namazlarını kılmışlardır.[2454] Bu dönemde taassub örneklerinden biri de "Hanbelî fitnesi" diye bilinen olaydır. Dımaşk'ta Emevî Camii'nde provakatif bir eylem sununda Hanbelî vaaz kürsüsünün kaldırılması ve bu olay sonrasında Mısır'a giden Hâfız Abdulğanî el-Makdîsî'nin bir süre sonra Mısır'da tutuklanması mezhep taassubuna örnek olarak gösterilebilir.[2455]

Bu dönemde taassuba karşı çıkan ve mezhepler arasındaki ihtilâfları çözmeye çalışan fakihler de olmuştur. Şâfiî mezhebine mensup fakihlerden olan Ebû Şâme el-Makdisî'nin mezhepler arasında tartışılan bazı konularda içtihadlarda bulunduğu, kendi mezhep görüşlerini tercih etmek yerine delile bağlı kaldığı ve mezhep taassubunu eleştirdiği kaydedilmektedir.[2456] İbn Abdüsselâm mezhep taassubuna karşı çıkmış, fakihin bir meselede mezhep imamının kullandığı delilin zayıf olduğunu gördükten sonra bunu savunmanın doğru olmadığını belirtmiş, bu itibarla doğrunun sadece kendi mezhep görüşlerine münhasır olduğunu zannetmenin hiçbir gerekçesinin

---

[2452] Tomar, "El-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** c.29, s.72.
[2453] İbn Vâsıl, **Müferrec,** c.4, s.211.
[2454] Nu'aymî, **ed-Dâris**, c.1, s.132.
[2455] Meşhur Benî Asâkir'den bir kişi Emevî caminde bir kürsüye sahip olan Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî'nin (v. 634/1236) halkasına giderek kendisini yalancılıkla itham eder. Bunun üzerine orada bulunanlar kendisini darp ettiler ve bu provakatif eylem sonucuna ulaştı. Bu eylemi planlayanlar valiye giderek Hanbelileri şikâyet ettiler, Hanbeliler'in fitne istediklerini ve farklı inançlara sahip olduklarını belirterek Hanbeliler'le bir münazara talep ettiler. Hanbelî'ler adına münazaraya katılan Hâfız Abdulğanî el-Makdîsî ile girdikleri münazarada inançla ilgili bir şey yazarak imzaladılar ve onun da o konuda görüşlerini yazmasını istediler, Abdulğanî görüşünü yazmayınca valiye bütün fıkıhçıların bir konuda anlaştığını ve onun kendileriyle çeliştiğini belirttiler. Bu olaydan sonra Abdulganî Mısır'a gitmiştir. Dönemin mısır melik El-Melikü'l-Efdal kendisine ikramda bulundu. Bir süre sonra el-Melikü'l-Adil Mısır'a hakim olunca oğlunu el-Melikü'l-Kâmil'i Mısır emirliğine atadı. El-Melikü'l-Kâmil muhaliflerin şikayetlerden etkilenerek bir süre Abdulganî'yi hapsetmiş daha sonra haksız yere onu hapsettiğini anlayınca onu salıvererek "biz Hâfız'ın emrindeyiz" ifadesini kullanmıştır. Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.460-462; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.42, s.454.
[2456] Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.21.

olmadığına dikkat çekmiştir.[2457] Şâfiî'nin usûlünü esas almakla birlikte zaman zaman mezhep görüşünün dışına çıkarak farklı ictihadlarda bulunması onun mezhep taassubuna kapılmadığının açık bir göstergesidir. Bir fetvasının yanlışlığını anladıktan sonra söz konusu fetva ile amel edilemeyeceğini ilân ettirmesi, kendi görüşlerine dahi taassupla sarılmadığını göstermektedir.[2458] Muasır müelliflerden Muhammed Zuhayli, İbn Abdüsselâm'ın ilminin eserlerinden daha fazla olduğunu belirtmiştir.[2459]

İslâm tarihi ve ilimler tarihi incelendiğinde hemen her toplumda âlimler, düşünceleri yüzünden eziyete, psikolojik baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. Karşıt gruplar bu yolla kendi görüşlerine muhalif olanları saf dışı ederek fikirlerini yaymalarına engel olmak istemişlerdir. Bu dönemde bu tür mezhep taassuplarına örnek teşkil edecek bir olay ise, Dımaşk'ta meydana gelmiştir. Melikü'l-Eşref Musa'nın çevresindeki Hanbelîlerin etkisiyle İbn Abdüsselâm'la arasının bozulması bu durumda örnek olarak gösterilebilir. Melikü'l-Eşref'in İbn Abdüsselâm'dan övgüyle bahsetmesi, küçüklüğünden beri etrafında olan bidat ehli Hanbelîlerin kıskançlığına neden olmuştur. Bunlar Kur'ân-ı Kerim'in harf ve seslerin kıdemine inanmayanların dinden çıktığına inanmış, sultanı da buna inandırmışlardı. Bunlar sultanın İbn Abdüsselâm'a ilgi duymalarından rahatsız olmuş ve sultana İbn Abdüsselâm'ın Eş'ârî düşüncesinde olduğunu, Kur'ân'daki harf ve seslerin Allah'ın kelamı olduğuna inananları bidat saydığını, suyun susamışlığı gidermediğine, ekmeğin doyurmadığına, ateşin yakmadığına inandığını belirtmişlerdir. Sultan onların İbn Abdüsselâm hakkında iyi niyet beslemediklerini belirtmesi üzerine onlar bu konuda İbn Abdüsselâm'dan fetva istenmesini önermişlerdir. Onlar bu durumda sultanın yanında İbn Abdüsselâm'ın değerinin düşeceğini ümit etmişlerdir. Meseleden haberdar olan İbn Abdüsselâm bu konuda fetva talebi gelince bunun bir imtihan olduğunu ve burada sadece hakkı yazacağını söyleyerek akâide dair risalesini yazmıştır.[2460] Muhalifleri bu risâleyi âlimlerin bulunduğu bir mecliste -Ramazan ayında bir iftar vaktinde- sultana ulaştırmışlardır. Melikü'l-Eşref risâlenin içeriğini

[2457] Abdülazîz b. Abdisselâm Ebû Muhammed İzzüddin es-Sülemî, **Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm I-II,** (Ta'lik Taha Abdurrauf Sa'd), Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Kahire 1414/1991, c.2, s.159.
[2458] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.214.
[2459] Muhammed Vehbe ez-Zühaylî, **el-İzz b. Abdüsselâm,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412/1992, s.206.
[2460] Sübkî, İbn Abdüsselâm'ın bu risalesinin bir bölümünü tabakâtında zikretmiştir. Bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.218-229.

görünce öfkelenmiş ve ilim ve takvasına güvendiği adamın imtihanı geçemediğini belirtmiştir. İbn Abdüsselâm'ın bu durum neticesinde füccardan hatta küffardan olduğunun ortaya çıktığını ve onun hakkında kendisine söylenenlerin doğru olduğunu belirtmiştir. Sultanın huzurunda bulunan âlimlerin çoğundan ses çıkmamış, bazıları ise "bu mübarek ayda sultana af yaraşır" diyebilmiştir. Netice itibariyle sultan onun fetva vermesini ve insanlarla görüşmesini yasaklamıştır.[2461] Bu olay yayılınca Mâlikî fakihlerinden İbnü'l-Hâcib sultanın bu meclisinde bulunan âlimlerlerle görüşerek onlara sitemde bulunmuştur. O görüştüklerine neden bu mecliste bulunan bunca alimden biri kalkıp hakkı söylememiş, neden sukut etmişlerdir. Konuşanların ise "sultana yarışan bu mübarek ayda affetmektir" sözünü söyleyerek onu bir suçlu olarak gösterdiklerini eleştirmiştir. İbnü'l-Hâcib orada bulunan âlimlerin sultanın huzurunda kalkıp İbn Abdüsselâm'ın bu görüşlerinin bütün selef ve halefin görüşü olduğunu söylemeleri gerektiğini belirtmiş ve orada bulunanların hepsinin vebal altında olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Hâcib daha sonra o mecliste bulunan bütün âlimlerle görüşmüş ve bu âlimlerden İbn Abdüsselâm'ın görüşünde olduklarına dair imza almıştır.[2462] Daha sonra Hanefî fakihlerinden Cemâleddin el-Hasîrî bu konuda sultanla görüşmüş, sultan İbn Abdüsselâm'ın yazdıklarını kendisine gösterince o da bu yazdıklarının doğru olduğunu Müslümanların görüşünün bu olduğunu, bu görüşün dışına çıkarak harf ve seslerin kıdemini iddia etmenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Sonrasında İbn Abdüsselâm'ı serbest bırakarak akâid konularında tartışmayı yasaklamıştır.[2463]

Düşünceleri yüzünden psikolojik baskı ve eziyete maruz kalanlara bir başka örnek ise felsefe ve kelamla uğraşması bahane edilerek sapkınlıkla suçlanan ve ölüm fermanı için Mısır'da imza toplanan Eş'arî kelamcı Seyfeddin el-Âmidî'dir. Âmidî hakkındaki bu iddia ve ölüm fermanından haberdar olunca gizlice Mısır'ı terkederek Hamâ'ya gitmiş ve bu fitneyi engellemiştir. [2464] Fikirleri yüzünden baskıya maruz kalan ve sonunda idam edilen düşünürlerden biri de İşrâkî felsefe akımının kurucusu Sühreverdî el-Maktûl'dür (v. 587/1191). Sühreverdî çevresindeki âlimlerle yaptığı tartışmalarda fikrî ve ilmî üstünlüğüyle el-Melikü'z-Zâhir'in takdirini kazanmış ancak

[2461] Dâvûdî, **Tabakâtü'l-müfessirîn,** c., s.327.
[2462] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.218-229.
[2463] Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb,** c.30, s.74.
[2464] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, c.21, s.226; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.293.

âlimler kıskançlıklarından dolayı onu küfürle itham etmişlerdir. Ulemâdan bir kısmı Selâhaddin'e bir mektup yazarak Sühreverdî'nin, insanların itikadını bozduğunu, böyle giderse oğlu el-Melikü'z-Zâhir'in da itikadını bozacağını belirtmişlerdir. Selâhaddin ise el-Melikü'z-Zâhir'e bir mektup yollayarak kesin bir dille öldürülmesini emretmiştir. Kaynakların aktardığına göre el-Melikü'z-Zâhir Sühreverdî'yi bu mektup üzerine hapsetmiştir. Sühreverdî'nin kendi talebiyle de aç bırakılarak ölüme terkedilmiştir.[2465]

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Şam ve Mısır'da, taassubun izlerini görmek mümkün olsa da bunları istisnai durumlar olarak değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca yukarıda geçen örnekte Hanefî fakihlerinden Cemâleddin el-Hasîrî ve Mâlikî fakihlerinden İbnü'l-Hâcib gibi farklı mezhebe mensub fakihlerin Şâfiî fakihlerden İbn Abdüsselâm için devreye girmeleri mezhepler arasında ciddi bir taassubun olmadığını varolan durumların kişisel hesaplardan kaynaklandığını ve nadir olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

3.6. EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE FIKIH-SİYASET İLİŞKİSİ

Eyyûbî Devleti, Mısır'da Sünnî İslâm düşüncesini yeniden ihya ederek birçok değişimi gerçekleştirmiştir. Bu değişimin başında mezhep ve siyasî konular gelmektedir. İslâm âleminin birliğini esas alarak yapılan bu değişiklikler olumlu neticeler doğurmuştur. Bu başarının arkasında birçok neden sayılabilir. Bunun perde arkasında ilmiye sınıfı ve bunların başında da fakihler gelmektedir. Bu kesimin halk üzerindeki nüfuzlarının toplumsal bilinç ve direncin oluşmasında büyük katkıları olmuştur. İslâm tarihinde önemli bir yere sahip olan fıkıh âlimleri, gerektiği durumlarda idarecilerin halkla irtibata geçmeleri için bir araç fonksiyonunu görmüş, fakihler de ilmî faaliyetlerini güvenle ve etkin bir biçimde sürdürmek için sultan ve yöneticilerden istifade etmişlerdir.

Eyyûbî döneminde yönetim ile fukahâ arasında sıkı bir bağ söz konusu olmuştur. Bu bağ, devletin tehlike ve krizlerle başa çıkmada kuvvet kaynağı olmuştur. Selâhaddin-i Eyyûbî askerî, siyasî ve idarî görevlerde güvendiği bazı fakihlere görev

[2465] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.283; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.2, s.207; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb,** c.6, s.476.

vermiştir. Bu çerçevede itimat ettiği fakihleri devletin en yüksek makamları olan kadı, ordu kumandanı, muhtesip, müderris ve hatiplik gibi önemli görevlere getirmiştir.[2466] O içte ve dışta düşmanlarıyla mücadele ederken; fakihler kaza meclislerinde, medreselerde, cami ve tekkelerde kalemleriyle ve konuşmalarıyla devlete destek olmuşlardır. Ayrıca Fâtımîler'in yıllarca desteklemiş olduğu Şiî düşüncenin yerine Sünnî düşüncenin ikame edilmesinde ve halkın vicdanındaki cihad ruhunun yeniden canlandırılmasında, dıştan gelen en büyük tehlike olan Haçlılar'a karşı birliğin oluşturulmasında fakihler büyük rol oynamışlardır.[2467] Burada fakihlerin Haçlılar'a karşı yapılan savaşlara katılmaları, yöneticileri uyarması, devlet adına görevler üstlenerek devleti temsil etmesi, elçilik yapmaları, Eyyûbî sultanların ilme ve fukahâya gösterdikleri ihtimam gibi konuları üzerinde durulmaktadır.

Eyyûbîlerde fakihler, sadece fıkıh eğitimi, vaaz-irşad ve insanların azmini güçlendirmekle kalmamışlar bununla birlikte İslâm'ı savunma uğruna gönüllü olarak silahı alıp ön saflarda savaşmışlardır. Eyyûbîler'in Haçlılar'a karşı elde ettiği başarılarda fakihlerin çok önemli katkıları vardır. Nitekim Mısır'da Mâlikî mezhebinin önemli fakihlerinden biri olan Ebû Muhammed Celâleddin İbn Şâs, (v. 616/1219) Haçlılar Dimyat'ı muhasara ettiklerinde savaşa iştirak etmiş, savaş esnasında şehid olmuştur.[2468] Yine Muhammed b. Abdülhâdî Şemsuddin el-Makdisî (v. 658/1260) yüz yaşlarındayken Nablus yakınlarında Moğollar tarafından şehit edilmiştir.[2469] Dımaşk Hanbelî fakihlerinden olan Muvaffakuddin İbn Kudâme, (v. 620/1223) Haçlılar'ın bozguna uğratıldığı ünlü Hittîn Savaşı'na (583/1187) katılmış, Selâhaddin Eyyûbî sefere katılan İbn Kudâme'ye müstakil bir çadır vermiştir.[2470] Şâfiî fakihlerinden İsâ el-Hekkârî, Selâhaddin Eyyûbî'nin seferlerinde komutanlık yapmış ve hem fakih hem de komutan unvanını almıştır. Haçlılar tarafından esir edilen İsa el-Hekkârî, Selâhaddin Eyyûbî'nin altmış bin dinar fidye ödemesi üzerine esaretten kurtulmuştur.

[2466] Fatiha Bozbaş, **Fetihden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi,** Kitaparası Yayınları, İstanbul 2019, s.309.

[2467] Muhammed er-Râhil Guraybe, "Cuhûdu Salâhaddin el-Eyyûbî fî İhyâi fî İhyâi'l-Mezhebi's-Sünnî fî Mısr ve'ş-Şâm", **Mecelletü Mu'te lil-buhûsi ve'd-dirâsât,** Cilt 10 (sayı 3, 1995), s.18-37.

[2468] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.22, s.98; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.61; Muhammed El-Hâdî Ebü'l-Ecfân, "İbn Şâs", **DİA,** c.20, s.369.

[2469] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.48, s.365.

[2470] Ferhat Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.139.

İsâ el-Hekkârî yine savaş esnasında Akkâ Muhasarası'nda çadırında vefat etmiştir.[2471] Eyyûbîler'in son döneminde Memlükler'in ilk döneminde yaşan İbn Abdüsselâm hutbelerde insanları cihada teşvik etmiş ve Ayn Calut savaşına bizzat iştirak etmiştir.[2472]

Eyyûbî ve Memlükler dönemini gören İbn Cemâa yaklaşan savaş tehlikesi durumunda halkın, âlimlerle öğrencilerle beraber savaşa hazırlanması gerektiğini belirtmiş, askerlik eğitimi için medreselerin birer eğitim merkezine dönüştürülmesine dair bir hüküm çıkarmıştır.[2473] Ayrıca fukahâ cihadın faziletiyle ilgili eserler telif etmiştir. Bu konuda eser kaleme alan fakihlerden biri Bahâeddin İbn Şeddâd *Fezâ'ilü'l-cihâd* adlı eserini yazıp Selâhaddin Eyyûbî'ye ithaf etmiştir.[2474]

Eyyûbî sultanları âlimlere saygı göstermede kusur etmeyen, onlara değer veren, âlimleri meclislerine davet eden ve ilme teşvik eden yöneticilerdendi. Önemli meselelerde kendileriyle istişare ediyor, fakihler de yeri geldiğinde devlet başkanı ve idarecilerin yanlış uygulamalarına karşı çıkarak, onları adalet ve hakkaniyete çağırıp hakkın teminatı oluyorlardı.[2475] Bu konuda birçok örnek gösterilebilir. Savaşa çıkmadan âlimlerin duasını alan Selâhaddin Eyyûbî, bir seferinde Haçlılar'a karşı savaşa çıkarken çok sevdiği ve kendisine saygı duyduğu Necmeddin el-Habûşânî'yi (v. 587/1191) ziyaret ederek zafer kazanması için kendisinden duâ talep etmiştir. el-Habûşânî ise halktan alınan vergileri kaldırmasını istemiştir. Selâhaddin onun bu talebini karşılamayınca elindeki asasıyla onu dürtüp tacını düşürmüş ve ona beddua etmiştir. Selâhaddin ise onun bu tepkisine herhangi bir karşılık vermemiş, hazırlığını yapmış olduğu savaşa çıkmış ve yenilerek kayıplar vermiştir. Hatasını anlayan sultan sefer dönüşünde Habûşânî'nin elini öperek kendisinden özür dilemiştir.[2476] Yine Habûşânî, Selâhaddin'in kardeşinin oğlu Takiyyuddin Ömer'e ait bir yerde içki satıldığı haberini alınca bunu bir mektupla ona iletmiş, Selâhaddin durumu Takiyyuddin Ömer'e bildirerek Habûşânî'ye gitmesini emretmiştir. Takiyyuddin

[2471] Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.256.
[2472] Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.507; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250.
[2473] Cemil Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.390.
[2474] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.7, s.87; İsnevî, **Tabakât,** c.2, s.28; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.8, s.230.
[2475] Abdulğalip Aslan, "Fakihlerin Yöneticilere Yönelik Da'vet Dili: İbn Abdüsselâm Örneği", **Davet Dili, (**Editörler: Mehmet Nurullah Aktaş, Şükrü Aydın, Fethullah Atsız, Muhammed Sadık Subaşı), Batman 2021, s.335-352.
[2476] Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.21, s.206; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.16.

kâhyası İbn Salar'la beraber Habûşânî'nin evine gitmişler. Takiyyuddin kapıda bekleyerek selâmını ve özrünü iletmek üzere kâhyayı içeri göndermiş, kâhya Takiyyuddin Ömer'in selamını ve özrünü ileterek onun böyle bir şey yapmadığını söyleyince; Habûşânî "Allâh'ın selamı onun üzerine olmasın, o Takiyyuddin değil Şakiyuddin'dir, o yalan söylüyor" demiş ve kâhyayı tokatlamaya başlamıştır. Yanındakiler kâhyayı şeyhin elinden zor kurtarmıştır.[2477]

Dımaşk yöneticilerinden Melikü'l-Eşref Musa'nın, Hanbelîler ile Şâfiîler arasında daha önce tartışmalara neden olan "Allah'ın kelâmının mahiyeti" ile ilgili bir meseleyi İbn Abdüsselâm'a sorması ve İbn Abdüsselâm'ın bu sorulara uzun bir mektupla cevap vermesi, fakih ve yöneticiler arasındaki mektuplaşmaya güzel bir örnek teşkil eder.[2478] Yahyâ en-Nevevî'nin ve ulemanın, dönemin sultanlarına yazdıkları uyarı mektupları da fakih-yönetici mektupları arasında değerlendirilebilir.[2479]

Eyyûbîler'in Dımaşk kolu emîrlerinden Ebü'l-Ceyş künyesiyle bilinen el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil'in başka emîrler arasındaki iktidar çekişmesi sırasında Safed şehrini ve Şakîf Kalesi'ni Haçlılar'a vererek onların Dımaşk'tan silâh satın almalarına imkân tanıması Müslümanları üzmüştür. Bu duruma İbn Abdüsselâm tepki göstermiştir. Gerek Haçlılar'la anlaşması gerekse kaleyi anlaşmayla Haçlılar'a teslim etmesi ve Dımaşk'a girerek alışveriş yapması üzerine İbn Abdüsselâm, el-Melikü's-Sâlih İsmâil'in adını hutbeden çıkararak tepki göstermiştir. Buna karşın emîr onu hapsetmiş, gelen tepkiler üzerine İbn Abdüsselâm'ı salıvermek zorunda kalmış ve onu şehirden sürmüştür. Emîr'in elçisi İbn Abdüsselâm'a yetişerek emîre boyun eğip elini öptüğü takdirde emîrin kendisini kabul edeceğini söylemiş bunun üzerine İbn Abdüsselâm şu tarihi cevabı vermiştir: "Allah'a yemin olsun ki bırak onun elini öpmeyi elimi ona öptürmem, ben sizi anlamıyorum siz bir vadide ben başka bir vadideyim, sizin müptela olduğunuz şeyle beni müptela kılmadığı için Allah'a

---

[2477] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.41, s.281; Sübkî, **Tabakât,** c.7, s.16-17.

[2478] Bu mektup ilk başta ev hapsine alınmasına sebep olmuş daha sonra haklılığı ortaya çıkınca salıverilmiştir. Bu mektubun detayı Sübkî'nin *Tabakat'*ında mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.218.

[2479] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.176; İbn Fazlullah, Şihâbüddin Ahmed b. Yahyâ el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr I-XXVII,** Mecma'u's-Sakâfî, Ebuzabî 1423/2002, c.5, s.686.

şükrediyorum".[2480] Bunun üzerine o sırada Kudüs'te bulunan Ebü'l-Ceyş Melikü's-Sâlih onu tekrar tutuklatmış ve çadırının yanındaki bir çadırda bir süre hapsetmiş, ardından da salıvermiştir. Kudüs'ten ayrılarak Kahire'ye giden İbn Abdüsselâm, Mısır meliki el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından büyük saygı gösterilerek Sâlihiyye Medresesi'nin müderrisliği, Amr b. Âs Camii'nin hatipliği ve Mısır kadılığıyla görevlendirilmiştir.[2481] Bu konuda İbn Abdüsselâm'ın Memlük emîr ve vezirlerini satışa çıkarması,[2482] bir bayram gününde Mısır meliki Necmeddin Eyyûb'u uyarması,[2483] Sultan ve emîrlerin bütün servetlerini ortaya koymadıkça halktan vergi almalarına fetva vermemesi[2484] de örnek olarak gösterilebilir.

[2480] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.162.

[2481] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.209; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.235; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.161.

[2482] Eyyûbîler Mısır sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb devrinde ordu başta olmak üzere Devleti'in çeşitli hizmetlerde kullanılmak üzere Türk kökenli Memlükler satın alınmış bu memlükler arasında yetenekli olanlar Devletin üst kademelerine kadar yükselmişler. Mısır kâdılkudâtı olan İbn Abdüsselâm, Devletin hazinesi ile satın alınan bu emîrlerinin köle olduklarından dolayı pazarda satılarak âzat edilmeleri ve bedellerinin de kamu yararına harcanması gerektiğine inanıyordu. O, kâdılığı döneminde bu emîrlerin satılması gerektiğine dair bir fetva çıkararak bu emîrlerin satılmaması durumunda yaptıkları alım-satımlar, nikâh vs. akitleri geçersiz olduğuna dair bir fetva vermiştir. Devletin üst kademelerinde olan bu emîrler sultana şikayet etmişler fayda vermemiş, tehdit etmişler nafile, sonuçta fetvasının gereğini yerine getirmek zorunda kalmışlar. İbn Abdüsselâm bu emîrleri satarak parayı Müslümanların maslatlarına sarfetmiştir. Bkz. İbn Kesîr, **Tabakâtü fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** c.1, s.874; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.163.

[2483] Mısır Meliki Necmeddin Eyyûb heybetli bir kişiliğe sahipti, insanlar onun yanında sadece sorularına cevap mahiyetinde konuşurdu, onun cezalandırıp hapse attığı kişiye kimse şefaat etmeye cesaret edemezdi. Bir bayram gününde Necmeddin Eyyûb ihtişamıyla etrafındaki korumalarıya giderken ümera onun ününde yere kapılıyordu. İbn Abdüsselâm, bu manzarayı görünce sultana şöyle seslendi: "Ey Eyyûb, Mısır'ın nimetlerinden yararlanıyorsun ve şu birahanede içkilerin satılmasını yasaklamıyorsun. Bunun için yarın Allah'ın huzurunda ne cevap vereceksin?" Melik: "Mısır'da böyle bir şey oldu mu?" İbn Abdüsselâm "Evet, sen Allâh'ın nimetleri içinde yüzerken falan yerde içki ve başka münkerler işleniyor" dedi. Bunun üzerine Melik: "ben bunu yapmadım bu babamın zamanından beri vardı" İbn Abdüsselâm: " o halde sen 'Babalarımızı bir din üzerinde bulduk'[2483] söyleyenlerdensin" Melik: "Hayır ben Allâh'a sığınırım" dedi ve o yerin kapatılmasını emretti. Bkz. Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.212.

[2484] Memlük Sultanı Emir Kutuz, İslam âlemini yakıp yıkarak ilerliyen Moğol istilasını durdurmak ve ordunun teçhizatı tamamlamak için halkın yardımına ihtiyaç duyuyordu. Bu vesileyle İbn Abdüsselâm'dan fetva istedi. İbn Abdüsselâm ise halktan yardım almak için önce Memlük emîrlerinin at ve silahları dışında bütün mal ve mücevherlerini ortaya koyması gerektiğini söylemiştir. Memlük emîrleri halkın seviyesine geldikten sonra bu konuda fetva verebileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Emir Kutuz, İbn Abdüsselâm'ın dediğini yapmış sultan ve emîrler servetlerini ortaya koymuştur. İbn Abdüsselâm Cuma hutbesinde insanları cihada teşvik etmiş, kendisi de orduyla bu savaşa iştirak etmiştir. Ayn Calut adı verilen bu savaşta Moğollara karşı büyük bir zafer elde edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.507; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye,** c.13, s.250. İbn Abdüsselâm'la Eyyûbîler'in Dımaşk kolu hükümdarlarından el-Melikü'l-Eşref Mûsâ arasında Allah'ın kelâmının mahiyeti konusunda geçen tartışmadır. Sonunda el-Melikü'l-Eşref hatalı olduğunu anlamış ve kendisinden özür dilemiştir. Bu tartışmayı oğlu Şerefeddin Muhammed Abdüllatîf, *İzâhu'l-kelâm fîmâ cerâ li'l-'İzz b. 'Abdisselâm fî*

Bu dönemde sultanlar, yanlış uygulamalarına karşı kendilerini ikaz etmekten korkmayan ve halk nezdinde belirli bir ağırlığı olan saygın âlimlerden çekinmişlerdir. Başta Eyyûbîler'in komutanı daha sonra Memlük sultanı olan Baybars, hakkı söylemedeki kararlılığından dolayı Nevevî'den korktuğunu itiraf etmiştir.[2485] Mısır'da toprak sahiplerinin ellerinde bulunan toprakları ellerinden alarak beytülmale devretmek isteyen el-Melik Zahir Baybars'a Nevevî karşı çıkmış ve böyle bir hakkının olmadığını ifade etmiştir. Nevevî bir kişinin elinde olan mülkün aksi isbat edilmediği sürece kendisine ait olduğunu, kişinin elinde olan bir taşınmazın onun mülkü sayıldığını, bunu şahitle ispat etmek zorunda olmadığını belirtmiştir.[2486] Yine Baybars, İbn Abdüsselâm'ın cenazesinde toplanan büyük kitleyi görünce etrafındakilere "Allah'ın takdiri ki, 'İzz b. Abdüsselâm'ın vefatı benim yönetimim sırasında oldu. Bugün benim iktidarımın temelleri sağlamlaştı. Çünkü bu âlim bir işaretle tacımı ve tahtımı devirebilirdi. O'nun vefatından sonra artık saltanatıma güven duyabilirim"[2487] dediği nakledilmektedir.

İslâm devletlerinin diplomatik faaliyetlerinde, müzakere ve görüşmelerde bulunan elçilerde özellikle ahlâk ve yüz güzelliği, idrak kabiliyeti, ikna gücü, dürüstlük, bilgi, hitabet yeteneği gibi birtakım vasıflar aranmıştır.[2488] Eyyûbîler döneminde elçiler zaman zaman bu vasıflara haiz olan fukahâdan seçilmiştir. Elçilik görevini üstlenen fakihlerden biri Sirâceddin el-Urmevî'dir. O Mısır'da kadı olarak görev yaptığı sırada el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından 9. Fransa Kralı İmparator Saint Louis'e elçi olarak gönderilmiştir.[2489] Elçilik görevini üstlenen fakihlerden biri de İbn Şeddâd'tır. Selâhaddin Eyûbî'nin vefatından sonra ihtilâfa düşen oğullarını bir araya getirmek amacıyla birçok kez Kahire'ye gitmiştir.[2490] Elçilik yapan bir diğer fakih, dönemin Şâfiî fukahâsından İbn Dehhân'dır. Mahmut Zengî'nin

---

mes'eleti'l-kelâm adlı eserde kaleme almıştır. Bkz Muhammed b. Abdulaziz b. 'İzz b. Abdüsselâm, **Îzâhu'l-kelâm fîmâ cerâ li'l-'İzz b. 'Abdisselâm fî mes'eleti'l-kelâm**, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, Kahire 2006.

[2485] Yûnînî, **Zeylü Mir'âti'z-zamân,** c.3, s.283.

[2486] Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, **Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412/1992, c.4, s.181.

[2487] Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye,** c.8, s.211; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** c.2, s.95.

[2488] Mehmet İpşirli, Elçi", **DİA**, İstanbul, 1995, c.15, s.4.

[2489] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.391; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.4, s.247; Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.451.

[2490] Avcı, "İbn Şeddâd, Bahâeddin", c.20, s.373.

oğulları ile Selâhaddin Eyyûbî'nin arasını bulmak için birçok kez elçilik görevinde bulunmuştur.[2491] Şeyhü'ş-şüyûh Sadrüddin el-Hamevî elçilik görevini üstlenen fakihlerdendir. 617 (1220) senesinde Eyyûbî meliklerinden el-Melikü'l-Kâmil tarafından elçilik görevi için Kahire'den Bağdat'a gittiğinde Musul'da hastalanarak vefât etmiştir.[2492] Dımaşk kâdılkudâtlarından Muhyiddin İbn Zekî el-Kureşî[2493] ve Hanefî fakihlerinden Alâuddin Kâsânî[2494] de elçilik görevini üstlenen fakihler arasındandır.

Eyyûbî idarecileri sadece ilme ve âlimlere değer vermemiş aynı zamanda kendileri de bizzat ilimle iştigal etmişlerdir. Başta Selâhaddin Eyyûbî olmak üzere pek çok idareci ilimle meşgul olmuş kendi çocuklarını da ilim meclislerine göndermek suretiyle onların ilimden uzak kalmamalarını sağlamışlardır. Nitekim Selâhaddin Eyyûbî çocuklarıyla beraber İskenderiye'de bulunan Hâfız İskendarânî'nin derslerine sık sık giderek iştirak etmiştir.[2495] Selâhaddin Eyyûbî fakihlere çok değer vermiş, âlimleri el üstünde tutmuş, onların aldığı kararları uygulamıştır. Eyyûbî sultanları önemli ilmi toplantılara iştirak etmiş, âlimlerin fikirlerine saygı göstermişlerdir. Nitekim Eyyûbî meliklerinden el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah aralarında İbn Abdüsselâm ve Sirâceddin el-Urmevî gibi fakihlerin bulunduğu ilim meclisleri kurmuş ve kendisi de bizzat iştirak etmiştir.[2496] İbn Abdüsselâm'ın Eyyûbî hükümdarı Necmeddin Eyyûb'u uyarması üzerine sultanın içki satılan yeri kapatması da sultanların âlimlere gösterdiği ihtimamı ortaya koyan bir başka örnektir.[2497] Eyyûbî sultanları arasında el-Melikü'l-Muazzam İsâ gibi eser kaleme alan fakihler de bulunmaktadır.[2498] Sultanlar çocuklarının eğitimiyle genellikle fakihleri

---

[2491] Safedî, **Vefeyât,** c.4, s.119; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.2, s.94.

[2492] Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir Ebü'l-Abbas Takıyyüddin, **Mukaffa'l-kebîr,** (thk. Muhammed el-Ya'lâvî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2006/1427, c.6, s.224; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.96.

[2493] Ebü'l-Fazl Muhammed b. Alî Şemsüddin İbn Tolun ed-Dımaşkî, **Kudâtu Dımaşk (es-Suğrü'l-bessâm fî zikri men veliye kadâi'ş-Şâm),** (Salâhaddin el-Müncid), Matbûâtu Mecmeü'l-İlmî, Dımaşk 1956, s.52-55.

[2494] Kureşî, **el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefîyye,** c.2, s.244; İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb,** c.10, s.4348.

[2495] İbn Şeddâd, **en-Nevâdiru's-sultâniyye,** s.36.

[2496] Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.47, s.391; İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.4, s.247; Makrîzî, **Kitâbü's-sülûk,** c.1, s.451.

[2497] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.212.

[2498] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.47; Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-behiyye,** s.152; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.267;

görevlendirmişlerdir. Ferruhşâh'â ve oğlu Behramşah'a Ebü'l-Yümn el-Kindî tarafından eğitim verilmiştir.[2499] el-Melikü'l-Muazzam Şerefeddin Îsâ'nın davetiyle Dımaşk'ta bulunan Aziziye[2500] Medresesi'ne atanan Seyfeddin el-Âmidî'nin Âmid (Diyarbakır) emîriyle mektuplaşması da bu örneklerdendir.[2501]

Rivayete göre Hanbeliler Dımaşk'ı elinde tutan el-Melikü'l-Âdil'e karşı şehri kuşatmaya gelen el-Melikü'l-Efdal'i desteklemiştir. Kuşatma esnasında Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî ve beraberindeki Hanbeliler içerden Ferâdis kapısının kilidini kırmışlar. Böylelikle açık bir şekilde el-Melikü'l-Efdal'i desteklemişlerdir.[2502] el-Melikü'l-Efdal şehri almadan Mısır'a dönünce el-Melikü'l-Âdil, Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî ve beraberindekileri çağırmış ve "hakkımda fakihleri idam etti söylenmesinden korkmasaydım hepinizi idam ederdim" diyerek kendilerini Haleb'e sürgün etmiştir.[2503]

3.7. EYYÛBÎ DÖNEMİ FUKAHÂSININ TARTIŞMA KONULARINDAN ÖRNEKLER

İslâm hukukunda âlimler arasında hükümlerle ilgili farklı görüşlerin bulunması kötü karşılanmamış, bilakis bunun Müslümanlar için bir rahmet olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Ayrıca ameli anlamda ihtilâfın varlığı bir kolaylık vesilesi olmuş ve aynı zamanda dinin yaşanabilirliğini sağlamıştır. Fıkhî manada ihtilâf Peygamber Efendimiz'in vefatından günümüze kadar devam etmiştir. Her asırda olduğu gibi Eyyûbîler dönemi fakihleri arasında da bazen bu tarz ihtilâflar öne çıkmıştır. Bu ihtilâflar bazen aynı mezhebe mensup iki âlim arasında vuku bulurken bazen de farklı mezheplere mensup fakihler arasında cereyan etmiştir. Döneme ait tartışılın fıkıh konlarının tümünü ele almak çalışmamızın kapsam ve sınırını aşacağından dolayı daha çok karşılıklı reddiyeleşmeye varan tartışmaları ele aldık.

[2499] Kıftî**, İnbâhu'r-ruvât,** c.2, s.11.

[2500] en-Nu'aymî, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dımaşkî, **ed-Dâris fî târîhi'l-medâris I-II,** (thk. İbrahim Şemsüddin), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1988, c.1, s.295.

[2501] Bu mektuplaşmayı haber alan el-Melikü'l-Muazzam onu müderrislikten azletmiştir. Bkz. Cemâluddin Ebü'l-Hasan el-Kıftî, **İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ**, (thk. İbrahim Şemsü'd-Dîn) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s.185; Hasan eş-Şâfiî, **el-Âmidî ve ârâuhu'l-kelâmiyye**, Dâru's-Selâm, 1998, s.44.

[2502] İbn Vâsıl, **Müferricü'l-kurûb,** c.3, s.96; İbn el-Cevzî, **Mirâtu'z-zemân,** c.22, s.70; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire,** c.6, s.148.

[2503] İbn el-Cevzî, **Mirât**, c.22, s.80.

Bu dönem fukahâsının ihtilâf ettikleri meseleler arasında; içtihâd ve taklîd, mantık ve cedel ilmi, hâkimin mezhep görüşünün aksine hüküm verme meselesi, semâ' hakkındaki görüşler, regâip namazı, definden sonra kabrin başında telkin okutulması, İslâm savaş hukukunda ganimet, boşamayla ilgili tartışmalar, ölülere kur'ân-ı kerîm okuma meselesi konuları yer almaktadır. Yine cami avlusunun dışında imama ittibâ etmek, icâre akdi, aynı anda Kur'ân'ı Kerîm'in farklı sûrelerini birlikte okuma konuları tartışılmıştır.

3.7.1. İçtihâd ve Taklîd

Eyyûbîler döneminde taklîd etrafında gelişen tartışmalar genellikle avamdan ziyade fıkıh âlimlerinin kendi mezheplerine olan aşırı bağlılıkları üzerinde yoğunlaşmıştır. İctihad seviyesine ulaşmış olan bir fakihin içtihadî bir meselede ictihad etmeyip aynı meselede kendisinden farklı bir sonuca varmış olan bir fakihin ictihadına göre amel ederek taklit etmesi bu dönemde geniş tartışmalara konu olmuştur. Nitekim dönemin önde gelen fakihlerinden olan İbn Abdüsselâm, devrin fakihlerini mezhep taassubu ve kör taklit konusunda eleştirmiştir. Bir meselede mezhep imamının görüşü zayıf olup, karşı görüşün delili kuvvetli olduğunda kuvvetli olan görüş ile hükmetmek gerekir. İbn Abdüsselâm bu durumu gördükten sonra bile sırf imamın görüşüdür diye zayıf delile dayanan görüşü savunanlara hayret ettiğini belirtmiştir. Hakikatin sadece imamlarında olduğunu sanan bu insanların, tâbi oldukları mezhebi savunmak adına Kitap ve Sünnet'in açık delillerini uzak tevillerle yorumlamaya çalıştıklarını kaydetmiştir.[2504] İbn Abdüsselâm, Şâfiî mezhebine mensup olmasına rağmen bazı meselelerde mezhep görüşünün dışına çıkmış ve farklı ictihadlarda bulunmuştur.[2505] İbn Abdüsselâm, ictihad sözcüğünün fıkıh usûlündeki terim anlamını geniş bir şekilde ele alıp inceleyerek bu konuda değerli bilgiler vermektedir. Ona göre, insanın içinde bulunduğu zaman ve mekânın özelliklerinin bilinmesi, her şeyin yerli yerine oturtulması, büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede genel bir bakış açısıyla iki tür ictihad devreye girmektedir. Bunlar, hükmün somut duruma uygulanması ictihadı ve hükmün şer'î delillerden çıkarılması ictihadıdır.

[2504] İbn Abdüsselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.159.
[2505] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.214.

Birincisi furu' ilmiyle ilgilenirken, ikincisi usûl ilmiyle ilgilenmektedir. Buna göre bir bütün olarak ictihad, "müslümanı yükümlü tutulduğu varlık âleminden haberdar kılma ve onu olayların öznesi haline getirmedir"[2506]. İbn Dakîkul'îd (v. 702/1302) o dönemin taklîd problemine dair *et-Teşdîd fi'r-red 'alâ gulâti't-taklîd* isimli aşırı taklitçiliği eleştiren bir eser kaleme almış ancak eser günümüze ulaşmamıştır.[2507]

Eyyûbîler döneminin önemli âlimlerinden Ebû Şâme, *Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel* isimli eserinde fıkıh alanında eser yazan fakihlerin fıkhî görüşlerini karşılaştırdığında delili zayıf da olsa kendi mezheplerinin görüşleri çerçevesinde tercihlerde bulunduklarını ve delili güçlü de olsa mezhep görüşlerinin dışına çıkmadıklarını belirtmektedir. Ebû Şâme, ister kendi mezhebi olsun ister başka bir mezhep olsun delil bakımından güçlü olan görüşün tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır.[2508] Ona göre sahih hadise rağmen İmâm Şâfiî'nin görüşlerine taassub derecesinde bağlananlar, aslında İmâm Şâfiî'nin yöntemine aykırı davranmışlardır. Zira İmâm Şâfiî, Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünnetine aykırı bir şey bulunduğunda görüşünün bir kenara bırakılmasını istemiştir. Ayrıca Kitap ve Sünnet'in zahirine muhalefet ettikleri için de Allâh'a isyan etmiş olduklarını kaydetmiştir.[2509] Fürû-i fıkıhla ilgilenen âlimlerin bir mezhebin fıkhıyla iktifa etmemesi gerektiğini belirten Ebû Şâme'ye göre, bir fakih, tüm mezheplerin görüşlerini delilleriyle birlikte bilmeli ve bu görüşler arasında Kur'an ve Sünnet'e en yakın olan görüşün doğruluğuna inanmalıdır. Ayrıca Ebû Şâme, değerli vaktin heba olmasına, saf ve temiz düşüncenin bulanıklaşmasına sebep olan hilâf ilminden ve taassuptan uzak durmayı tavsiye etmektedir. [2510] Ebû Şâme, bazı fakihlerin Şâfiî fıkhı alanında faydalı eserler kaleme alan Ebû İshâk eş-Şîrâzî (v. 476/1083) ve Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin (v. 505/1111) görüşlerine Kur'an ve Sünnet gibi değişmez sayarak taassubla sarıldıklarını, halbuki bunların görüşleri arasında bazen sahih sünnete aykırı

[2506] Soner Duman, "İzzeddin bin Abdüsselâm'ın *el-Kavâidü'l-kübrâ* adlı eserinde içtihâdın anlam, kapsam ve sonuçları", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2009, Cilt:14, s.182.
[2507] İbn Dakîkul'îd**, el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsai'l-ahkâm,** c.1, s.16; Özel, **"İbn Dakîkul'Îd",** c.19, s.409
[2508] Ebû Şâme el-Makdisî, **Hutbetü'l-kitâbi'l-Müemmel,** s.21.
[2509] Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.131.
[2510] Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.35.

olanların, bazen de başka mezheplere isnad ettikleri hatalı görüşler bulunduğunu kaydetmektedir.[2511]

Bu taklit eleştirilerinin hedefindeki âlimler belirtilmemekle birlikte İbn Salâh gibi selefi düşünceyi savunan âlimleri kastettikleri düşünülmektedir. Nitekim Zehebî, İbn Salâh'ın derine dalmaksızın nasların zâhirine inanan, kelâm ehlinin te'villerinden kaçınan itikadı sağlam bir selefî olduğunu belirtmektedir.[2512] Yine onun "mantık ve cedel ilmi hakkında yapılan tartışmalar" bölümünde ele alınacağı üzere onun aklî ilimlerden olan mantık ve cedel ilmine de şiddetle karşı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan İbn Salâh *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eserinde mutlak içtihadın kapısının uzun süre önce kapanmış olduğunu kaydetmektedir.[2513]

Bu dönemde taklîd karşıtı anlayış ve eleştiriler daha çok âlimlerin fıkıh imamlarının düşünce ve uygulamalarına şuursuzca teslim olup onlara körü körüne bağlamalarını engellemek ve içtihadın önünü açmak gibi konulara yoğunlaşmıştır.

3.7.2. Mantık ve Cedel İlmi

Mantık ilmi Yunan felsefesiyle birlikte İslâm dünyasına girmeye başladığında Yunan felsefesinin izlerini taşıdığı için şüpheyle karşılanmıştır. İslâm'ın fikrî ve imânî yapısına aykırı olduğu düşüncesiyle bazı âlimler felsefeye karşı çıkmışlardır. Gazzâlî gibi âlimler ise mantık ilminin önemini kavrayarak onu gerekli ilmî yetkinlikten saymışlardır. Onlar İslâm düşüncesine uygun olan mantık ilmini İslâm düşüncesine uygun olmayanından ayırmak suretiyle bu sorunu çözmeye çalışmışlardır.[2514] Gazzâlî, mantık ilmini İslâmî ilimlerden olan kelâm ilminden sayarak[2515] bu ilme meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Gazzâlî'nin dinî ilimlere dâhil etmesiyle mantık, artık İslâm dünyasında bilginin ölçütü kabul edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra Müslüman bilginler mantık ilmindeki esasları İslâm kriterlerine uygun olanı kabul, uygun olmayanı reddetmek suretiyle İslâm süzgecinden geçirerek kabul etmeye

[2511] Ebû Şâme, **Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel,** s.140.
[2512] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz,** c.4, s.149.
[2513] Osmân b. Salâhiddin Ebû Amr Takıyyüddin İbn Salâh eş-Şehrezûrî, **Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî,** (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkadir), 'Âlemu'l-Kütüp, Beyrut 1407/1986, s.91, 94.
[2514] Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **el-Kıstâsü'l-müstakîm,** el-Matbaatü'l-Âlemiyye, Dımaşk 1413/1993, s.5.
[2515] Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn,** Dâru'l-Marife, Beyrut ty., c.1, s.22.

başlamışlardır. Bununla birlikte özellikle muhaddis kimliğiyle öne çıkan âlimlerin felsefeyle birlikte mantık ilmine de tavır aldıkları görülmektedir.

Eyyûbîler dönemindeki fakihler arasında özellikle İbn Salâh ve öğrencisi Nevevî'nin aklî ilimlere karşı olumsuz bir tavır gösterdikleri bilinmektedir. İbn Salâh daha talebelik yıllarında Musul'dayken mantık ilmine ilgi duymuş, bir süre gizlice Ebü'l-Feth Kemâleddin b. Yûnus'tan mantık dersleri almıştır. Bir süre sonra hocası bu ilimle ilgilenenlerin halk tarafından itikadı bozuk sayıldığını hatırlatarak İbn Salâh'a bu ilimle uğraşmayı bırakması tavsiyesinde bulunmuş, o da hocasının tavsiyesine uyarak mantık ilmiyle uğraşmayı bırakmıştır.[2516]

İbn Salâh, daha sonra telif ettiği *Fetâva* adlı eserinde felsefenin kuruntu ve yozlaşma olduğunu, sapkınlığa neden olduğunu, felsefenin basireti körelttiğini, felsefeyle uğraşanların şeytanın tasallutu altına girdiğini ve kişiyi Hz. Peygamberin nübüvvetini inkâra götürdüğünü belirtmiştir. Mantık ilmi ile ilgili ise felsefenin giriş kapısı olduğunu, kötülüğün kapısının da kötü olduğunu, mantık ilmini felsefeden soyutlamanın mümkün olmadığını, dolayısıyla onunla meşgul olmanın câiz olmadığını belirtmiştir. Ayrıca İbn Salâh, mantıkî terimlerin şer'î delillerin isbatında kullanılmasını çirkin bidatlerden saymış, mantıkçıların iddialarının aksine şer'î delillerin mantık ilmine ihtiyacının olmadığını belirtmiştir. Yine sultanın bu ilimle uğraşanları medreselerden çıkarıp uzaklaştırmaları gerektiğine vurgu yapmıştır.[2517] İbn Salâh, selefi düşüncesinden olsa gerek genel olarak aklî ilimlere karşı olumsuz bir tavır sergilemiştir. İbn Sinâ'nın eserlerini mütalaa edip okuyanların âlim olduğuna inanmanın caiz olup olmadığı konusunda kendisine sorulan soruya, bu ilimlerle meşgul olanları âlim saymanın caiz olmadığını belirtmiştir. Buna ek olarak İbn Salâh böyle davrananların dine ihanet etmiş sayılacağını, bu ilimle uğraşacakların insanî şeytanlardan olacaklarını belirtmiştir.[2518] Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere İbn

[2516] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.314; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.382; Ömer b. el-Muzaffer Ebû Hafs Zeynüddin el-Bekrî el-Maarrî el-Kureşî, **Târihu İbnü'l-Verdî I-II,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996/1417, c.2, s.167.

[2517] İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh,** (thk. Muvaffık Abdullah Abdulkadir), Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Beyrut 1407, s.210; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,** c.23, s.143.

[2518] İbn Salâh, **Fetâvâ,** s.209.

Salâh, başta bu ilme ilgi göstermiş daha sonra bu ilmle uğraşmayı bırakmakla kalmamış, bu ilimle uğraşanlara karşı mücadele etmiştir. Kaynaklarda Nevevî'nin de bu ilme karşı olduğu İbn Salâh'la aynı görüşte olduğu belirtilmiştir.[2519]

Mantık ve cedel ilminine karşı olan fukahâ arasında Selâhaddin Eyyûbî döneminde Dımaşk başkadılığı yapan Muhyiddin Muhammed İbnü'z-Zekî bulunmaktadır. İbnü'z-Zekî'nin bu ilimlerle uğraşmayı şiddetle mennettiği ve meclisinde bu ilimlere dair kitapları yırttığı nakledilmektedir.[2520] Öte yandan İbn Hallikân dönemin çok yönlü âlimlerden olan Ebü'l-Feth (Ebû İmrân) Kemâlüddin Mûsâ b. Yûnus el-Mevsılî'nin (v. 639/1242) ilmi kabiliyetinden bahsettikten sonra mantık ve felsefe ilimleriyle uğraştığından dolayı bazı âlimler tarafından inancı bozuk olmakla itham edildiğini belirtmektedir.[2521] Yine yukarıda ifade edildiği gibi bu dönemin belli başlı âlimlerinden olan Âmidî, felsefî ilimlerle uğraşması bahane edilerek canına kastedilmiş ve Mısır'ı terketmek zorunda bırakılmıştır.[2522] Âmidî Dımaşk'ta da aynı nedenden dolayı benzer sorunlarla karşılaşmış, el-Melikü'l-Eşref yönetimi devraldığında medreselerde felsefe ilimlerinin okutulmasını yasaklatmış ve onu müderrislikten azletmiştir.[2523] Bu dönemde Mısır kâdılkudâtı olan İbn Abdüsselâm'ın yerine felsefe ve mantık ilmiyle tanınan Efdalüddin el-Hûnecî'nin (v. 646/1248) kâdılkudât olarak atanması âlimler tarafından hoş görülmemiştir.[2524] Ayrıca felsefî görüşleri nedeniyle Şihabeddin Sühreverdî'nin idam edilmesi[2525] bu dönemde felsefî ilimlere karşı olan tutumu göstermesi açısından önemlidir.

Bu dönemde mantık ilmine karşı olan fakihlerden biri de Mâlikî fukahâsından Ebyârî'dir. O, Aristo mantık düşünce sisteminin usûl-i fıkha olan tesirine karşı çıkmış mantık önerme ve çıkarımlarını fıkıh usulüne uygulayan âlimleri eleştirmiştir. Ebyârî kaleme aldığı eserlerinde, reddiye ve cevaplarında genellikle Cüveynî ve Gazzâlî'yi takip etmesine rağmen bu iki ismin mantıkla ilişkili bazı fıkıh usûlü görüşlerini

[2519] Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.178.
[2520] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.39.
[2521] İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân,** c.5, s.316.
[2522] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.21, s.226; İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-a'yân,** c.3, s.293.
[2523] el-Kıftî, **İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ**, s.185; Hasan eş-Şâfiî, **el-Âmidî ve ârâuhu'l-kelâmiyye**, s.44.
[2524] Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** *c.*1, s.541.
[2525] İbn Ebî Usaybia, **'Uyûnü'l-enbâ,** s.642; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** c.13, s.5.

eleştirmiştir. O, fıkıh usûlü konularından olan "hasr"[2526] ile ilgili bazı konularda Aristo mantığının etkili olduğunu iddia ederek bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Ona göre bazı fakihler tarafından hasrin yollarından biri olarak kabul edilen haberin mübtedanın önüne geçmesinde hasr[2527] meydana gelmez, ihtisâs meydana gelir. Buna göre haberin mübtedanın önüne geçmesiyle hasrin meydana gelip gelmemesi konusunda fakihler iki gruba ayrılmışlardır.[2528] Cüveynî, Gâzzâlî Âmidî gibi bazı fakihler bu durumda hasrin meydana geldiğini savunurken İbn Hâcib ve Ebyârî gibi bazı fakihler ise haberin mübtedanın önüne geçmesiyle sadece ihtisâs'ın meydana geldiğini hasr meydana gelmediğini iddia etmişlerdir.[2529] Ebyârî, Cüveyni'nin "namaz tekbirle başlar, selamla son bulur" [تحريم الصلاة التكبير وتحليلها التسليم] hadisinde haberin mübtedanın önüne geçmesinden dolayı hasr meydana geldiği görüşüne katılmadığını ifade etmiştir. Ebyârî, bu görüşün Arap dilini bilmeyen mantıkçıların çıkarımlarından meydana geldiğini, Gazzâlî ve onu takip eden âlimlerin de bu hatayı tekrarladıklarını savunur.[2530] Yine dönemin fakihlerinden olan İbn Reşik, *el-Mustasfâ*'nın muhtasarı olan *Lübâbü'l-mahsûl* adlı eserinde *el-Mustasfâ*'nın mantıkla ilgili kısmını almamıştır. Onun bu durumu o dönemde mantık ilmine olan tepkiden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Abdulhamit eş-Şirvânî -Şeyh Süleyman el-Kürdi'den nakille- Nevevî ve İbn Salâh'ın bu ilimleri tehlikeli görmelerinin asıl sebebinin kendi dönemlerinde mantık kitaplarında şeriata aykırı birçok felsefi kaidelerin bulunmasına bağlar. Kürdî'ye göre artık mantık ilminde şeriata aykırı felsefî kaideler bulunmamakta, dolayısıyla bu ilim

[2526] Hasr: sınırlamak, çevrelemek, engellemek kuşatmak gibi anlamlara gelir. İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mekâyîsu'l-luğa,** I-VI, (thk. Abduselâm M. Harun), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, c.2, s.72.

[2527] Muhtemelen yazar İbn Hâcib'in görüşünü takib etmektedir. Çünkü İbn Hâcib haberin mübtedaya takdimini hasrdan saymamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celâlüddin es-Süyûtî, **Mu'tereku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân,** I-III, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, c.1, s.143; Zerkeşî, **el-Bahru'l-muhît,** c.3, s.140-141.

[2528] Zerkeşî, **el-Bahru'l-muhît,** c.3, s.140-141.

[2529] İhtisâs ile hasr arasında farka gelince ihtisas'ta hüküm isnad edilmekle birlikte, hükmün başkasına isnâd edilip edilmeyeceğine değinilmezken hasr'da ise hüküm isnad edildiğine sınırlandığından başkasına isnad edilemez. Zerkeşî, **el-Bahru'l-muhît,** c.3, s.141.

[2530] Ebyârî, **et-Tahkîk ve'l-beyân,** c.2, s.361-367.

farz-ı kifaye hatta inançta meydana gelen bir şüpheyi defediyorsa farz-ı ayn olmaktadır.[2531]

Mantık ilmine yönelik baskıcı bir ortam olmasına rağmen bu dönemde mantık ilmine dair önemli eserler de kaleme alınmıştır. Dönemin fakih ve mantık âlimlerinden olan Kadı Sirâceddin el-Urmevî, *el-Menâhic fi'l-mantık ve'l-hikme, Metali'u'l-envâr fi'l-mantık, Gâyâtü'l-Âyât Şerhu Âyâti'l-beyyinât fi'l-mantık* ve *Şerhu'l-Mûcez fi'l-mantık* adlı eserleri bu alanda yazılmış önemli eserlerdendir.[2532] Âmidî mantık alanında *Dekâ'iku'l-hakâ'ik fi'l-mantık, el-Mübîn fî me'ânî elfâzı'l-hukemâ ve'l-mütekellimîn* ve *Rumûzü'l-künûz* adlı eserleri telif etmiştir.[2533] Şemseddin İsbahânî mantık alanında *Gâyetü'l-Matlab* isimli eserini,[2534] Ebû Abdullâh Efdalüddin el-Hûnecî (v. 646/1248) de *Keşfü'l-esrâr* ve *Kitâbü'l-Mûcez fi'l-mantık* isimli eserlerini bu dönemde yazmıştır.[2535]

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak bu dönemde genel olarak felsefî düşünceye özel olarak da mantık ilmine bir tepki ve baskı olduğu iddia edilebilir. İslâm düşüncesine intikali tartışmalı ve sancılı olan mantık ilmi, Gazzâlî'nin otoritesi sayesinde fıkıh ilmi başta olmak üzere İslâmî ilimlere intikal etmiştir. Her ne kadar kabul gören bir ilim olsa da bu ilme yönelik eleştiriler ve reddiyeler var olmaya devam etmiştir. Eyyûbîler öncesinde mantık ilmine tepkiler sınırlı olsa da bu dönemde tepkilerin tekrar yoğunlaştığı görülmüştür. Eyyûbî fakihleri arasında sayılan ve muhaddis kimlikleriyle öne çıkan iki karizmatik alim İbn Salâh ve Nevevî'nin tenkitleri bu dönemde etkili olmuştur. Her ne kadar Eyyûbîler dönemi mantık ilmine eleştirilerin yoğunlaştığı bir dönem olsa da mantık ilmiyle ilgili bu dönemde yazılan eserlerin nitelik açısından oldukça yüksek olduğu da dikkat çeken bir durumdur.

[2531] Heytemî, **Tuhfetü'l-muhtâc,** c.1, s.178.

[2532] Kehhâle, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** s.12, s.155; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.166; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.1, 81, 281, 848, 902, c.2, s.1615, 1715, 1846.

[2533] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.307; İbn Hallikân, **Vefeyât,** c.3, s.294; Bağdatlı İsmâil Paşa, **Hediyyetü'l-'ârifîn,** c.1, s.707.

[2534] İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.201; **Mu'cemü'l-mü'ellifîn,** c.12, s.7.

[2535] İbn Haldûn, **et-Târih,** c.1, s.647; Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara,** *c*.1, s.541; Ziriklî, **el-A'lâm,** c.7, s.122;

3.7.3. Mezhep Görüşünün Aksine Hüküm Verme Meselesi

İslâm hukukçularına göre bir hâkim başka bir hâkimin vermiş olduğu bir hükmü geçersiz kılamaz. Eyyûbîler dönemi Dımaşk kadılarından Kemâleddin et-Tiflisî (v. 672/1274), birtakım gerekçeler ileri sürerek İbn Seniyüddevle'nin görevlendirmiş olduğu Hanefî fakihlerinden Tâceddin Abdurrahman b. Abdulbaki'nin mahkeme hükmününün geçersizliğine hükmetmiştir. Bu durum fakihler arasında karşılıklı reddiyelerin yazılmasına neden olmuştur.[2536]

Tartışılan mesele şudur: Şâfiî mezhebine göre mücbir veli bulunmadığı takdirde çocuk buluğ çağına kadar evlendirilemez, Hanefî mezhebine göre ise mücbir velisi bulunmayan bir çocuk ancak sultanın izniyle evlendirilebilir. Eyyûbîler döneminde Dımaşk kadıları Şâfiî olduğu için böyle bir durumda bir Hanefî kadıya izin vererek nikâh kıydırılmıştır. O dönemin Dımaşk kadısı kâdılkudât Sadreddin İbn Seniyüddevle'ye arz edilen böyle bir davada İbn Seniyüddevle, Hanefî fakihlerinden Tâceddin Abdurrahman b. Abdulbaki'yi görevlendirmiş, o da buluğ çağına ermemiş bir kız çocuğunu evlendirmiştir. Aynı dava daha sonra İbn Seniyüddevle'nin nâibi Kemâleddin et-Tiflisî'ye arz edilince Tiflisî bu nikâhın geçersizliğine hükmetmiştir. Bu olay, bir kadının kendi mezhebinde caiz olmayan ancak başka bir mezhepte caiz olan bir meseleyi o mezhebe mensup bir kadı görevlendirerek çözüme bağlayıp bağlayamayacağı ve eğer bağlarsa bu hükmün mesuliyetinin olup olmayacağı bağlamında fukahâ arasında tartışmalara konu olmuştur.[2537]

Kemâleddin et-Tiflisî bu konuda kendi uygulamasını savunan bir risale kaleme almıştır. Bu tartışmaya taraf olan Ebû Şâme, İbn Seniyüddevle'nin nâibi Kemâleddin et-Tiflisî'nin uygulamasına karşı *İkâmetü'd-delîli'n-nâsih li cüzi'l-fâsih* isimli reddiyeyi kaleme almıştır.[2538] Eseri günümüze ulaşmasa da eserin isminden yola çıkarak bu hükmün geçersiz sayılmaması taraftarı olduğu görülmektedir.

[2536] Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** *c.8*, s.353-354.
[2537] Ebü'l-Bekâ Kemâlüddin Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî el-Kâhirî eş-Şâfiî, **en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc I-X,** (thk. Heyet), Dâru'l-Minhâc, Cidde 2004/1425, c.7, s.74.
[2538] Ebû Şâme, **el-Müzîl 'ale'r-Ravzateyn,** c.2, s.171.

Kemâleddin et-Tiflisî ve bu görüşte olanlar, Şâfiî sultanın bağlı bulunduğu mezhep görüşünün aksine Hanefî bir fakihe, mücbir velisi olmayan bir çocuğu nikâhlama emrini veremeyeceğini, bu durumda kabul etmediği bir görüşü emretmiş olacağını iddia etmişlerdir.[2539] Öte yandan İbn Abdüsselâm ve Ebû Şâme gibi fakihler, bu durumda sultan veya izin verdiği kadının başka bir mezhebe mensup olan bir fakihe izin verebileceğini savunmuşlardır.[2540] İbn Abdüsselâm *Fetâvâ* isimli kitabında isim vermeden bu tartışmaya katılmaktadır. İbn Abdüsselâm fıkıh kitaplarında içtihadi bir meselede şartlarına uygun bir şekilde verilen bir hükümün nakzedilemeyeceğini, dolayısıyla bu akdi fesheden hükmün geçersiz olduğunu belirtmektedir. Aksi takdirde bir hâkime daha önce karara bağlanan bir hükmü feshetme yolu açılırsa başka bir hâkim de gelip bir başka hükmü feshedebilir. Bu durum, sonu gelmeyen karmaşaya ve yargı istikrarının sarsılmasına sebebiyet verebilir.[2541]

3.7.4. Semâ'

İnsanın haz aldığı nağmeler[2542] olarak tarif edilen semâ', İslâm'ın ilk dönemlerinden beri her asır birçok yönüyle tartışmalara konu olmuştur. Bu konuyu araştıran İslâm âlimleri mûsikînin hükmü hakkında farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu konu Eyyûbîler dönemi fakihleri arasında da tartışılmış ve konuyla ilgili birçok risâle ve reddiye yazılmıştır. Bu risâle ve reddiyelerde özellikle nağmeleri dinlemek, raks anlamındaki semâın meşruiyeti konusunda lehte ve aleyhte hükümler değerlendirilerek tartışılmıştır.

Firkâh nağme (semâ') dinlemenin fıkhî hükmü hakkında *Keşfu'l-kinâ' fî halli's-Semâ'*[2543]adında bir eser yazmıştır. Ancak günümüze ulaşmadığı için eserde bu konuyu nasıl değerlendirdiği bilinmemektedir. Bununla birlikte kitabın adından semayı helal gördüğü tahmin edilmektedir. Öte yandan dönemin önde gelen fakihlerinden Muvaffakuddin İbn Kudâme semâ' ve raks hakkında *Zemmü mâ 'aleyhi*

[2539] Takıyyüddin es-Sübkî**, Fetâvâ's-Sübkî,** c.2, s.278.
[2540] Ebü'l-Bekâ, **en-Necmü'l-vehhâc**, c.7, s.74; es-Sübkî**, Fetâvâ,** c.2, s.278; Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît,** c.8, s.353-354.
[2541] İbn Abdüsselâm, **Kitâbü'l-Fetâvâ,** s.74-75.
[2542] Muhammed Amimü'l-İhsân el-Bereketî, **et-Ta'rifâtü'l-fıkhıyye,** Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s.115.
[2543] Şâkir el-Kütübî, **Fevâtü'l-vefeyât,** c.2, s.263; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn,** c.1, s.109.

mu'âni't-tasavvuf mine'l-ğınâ ve'r-raks adında bir risâle kaleme almıştır. *Fütyâ fî zemmi'ş-şebbâbe ve'r-raks ve's-semâ'*[2544] ve *Zemmü mâ 'aleyhi müdde'u't-tasavvuf*[2545] adlarıyla da yayımlanan risâlede İbn Kudâme def ve ney eşliğinde nağmeler dinleyen, zaman zaman etkilenerek raks eden ve bunu Allah için yaptığını düşünenlerin hata ettiklerini böylece olgunluk vasıflarının düştüğünü, bunu sürekli yapan kişilerin şehadetinin kabul edilmeyeceğini kaydetmektedir.[2546] Bu dönemin fakihlerinden olan İbn Şeyhi'l-Hazâmiyyîn'e (v.711/1311) göre bir kısım âlimler müziğin kalpte Allah'ın muhabbetini ve güzel duyguları ortaya çıkardığını ve bu maslahattan dolayı mubah kabul ettiklerini ancak mefsedetinin maslahatından fazla olması için ve Hz Peygamber ve sahâbe döneminde bulunmayan sonradan ortaya çıkan bir bidat olması sebebiyle müziğe cevaz vermemişlerdir.[2547]

Eyyûbîler dönemi fakihlerinden bu alanda eser telif eden âlimlerden biri de Seyfeddin Ebülabbâs İsa b. Abdullah el-Makdisî'dir (v. 643/1245). Makdisî, İbnü'l-Kayserânî olarak tanınan Muhammed b. Ebû Tâhir el-Makdisî'nin (v. 507/1113) *Kitâbü's-Semâ'*[2548] adlı eserindeki semâ'ın cevazına dair görüşlerine *er-Red âle'l-Hâfız Muhammed b. Tâhir el-Makdisî* adında bir reddiye yazmıştır.[2549] Bu eserin yazma nüshalarından biri Câmiatü'l-İslâmiyye'de bulunmaktadır.[2550]

Bazı âlimler ise semâ ve raksı ayrı ayrı değerlendirmişlerdir. Nitekim İbn Abdüsselâm raks ve semânın hükmü konusunda kendisine sorulan bir soruya verdiği cevapta raksın bidat olduğunu aklı kıt kişiler tarafından yapıldığını, ama dinî duyguları

[2544] Eser *Fütyâ fî zemmi'ş-şebbâbe ve'r-raks ve's-semâ* adıyla Muhammed b. Ömer b. Abdurrahman b. Akîl tarafından neşredilmiştir (Kahire 1976).

[2545] Eser *Zemmü mâ 'aleyhi müdde'u't-tasavvuf* adıyla Züheyr eş-Şâvîş tarafından neşredilmiştir (Beyrut-Dımaşk 1404/1984).

[2546] Fakkî Muhammed Hamid, **Min defâ'ini'l-kunûz,** Matbaatü'l-Menâr, Kahire 1931, s.38.

[2547] Ahmed b. İbrahim el-Vâsıtî el-Hızamî el-Hanbelî İbn Şeyhi'l-Hazâmiyyîn, **El-Bulğa ve'l-iknâ' fî halli şübheti meseleti's-simâ',** (thk. Velid b. Muhammed), Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, s.41-62.

[2548] Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, **Kitâbu's-semâ,** (thk. Ebü'l-Vefâ el-Merâgi), Vizâretü'l-Evkâf, Kahire ty., s.30. İbnü'l-Kayserânî (v. 507/1113) *Kitâbü's-semâ'* adlı eserinde müziğin haram olduğuna dair sahih delillerin bulunmadığını belirtir. İbnü'l-Kayserânî bu konuyu savunanların istidlal ettikleri deliller arasında Müslim ve Buhârî sahihleri dışında başka hadis eserlerinde yer alan rivayetlerin de bulunduğunu, bir kısmının da sahîhaynde bulunmakla birlikte konuyla ilgili olmayan rivâyetler olduğunu, buna karşın kendi eserinde sadece sahîhayndeki ilgili rivayetlere yer verdiğini belirtmiştir.

[2549] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.524.

[2550] Ebû Zeyd Bekir b. Abdullah, **Kitâbu medhali'l-mufassal li mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel I-II,** Dâru'l-Âsime, Cidde 1996, c.2, s.884. (Medine 3/7926-56 K).

harekete geçiren semânın bir sakıncasının olmadığını, aksine dinî duyguların zayıfladığı durumlarda müstehab olabileceğini ifade etmiştir.[2551]

3.7.5. Regâip Namazı

Bu dönemde tartışılan konulardan biri de Regâip namazının meşruiyetidir. Bu konuyla ilgili tartışmaların başlaması şu olaya dayandırılmaktadır: İbn Abdüsselâm, Dımaşk'ta bulunan Emevî Cami imam-hatipliği görevine getirildiğinde halk arasında yaygın olan ancak İslâm'da asıs ve esasının bulunmadığını düşündüğü bidat ve hurafeleri kaldırmaya çaba sarfetmiştir. Onun mücadele ettiği bidatlerden biri de Recep ayının ilk perşembe gecesinde kılınan regaib namazıdır.[2552] On iki rekât olarak kılınan bu namaza dair İmam-ı Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserinde bilgiler vermektedir. Gazzâlî, Kudüs ehlinin bu namazı hiç kaçırmadığını, bayram ve teravih namazları seviyesinde olmasa da bize ahâd rivayetle ulaşan bu namazın müstahab namazlardan olduğunu belirtmektedir.[2553] Kaynaklarda bu hadisin mevzu hadislerden olduğu kaydedilmektedir.[2554]

İzz b. Abdüsselâm bu konuda istidlal edilen hadisin mevzu hadislerden olması ve başka bir takım gerekçelerle bu namazın bidat olduğuna ve ortadan kaldırılması gerektiğine dair düşüncesini *et-Terğîb 'an salâti'r-reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a* adlı risâlesinde dile getirmiştir.[2555] Öte yandan İbn Salâh *er-Red 'ale't-Terğîb 'an salâti'r-reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a* adıyla İbn Abdüsselâm'ın risâlesine bir reddiye kaleme almıştır. İbn Salâh reddiyesinde hadisin zayıf olduğunu kabul etmekle birlikte çeşitli deliller ileri sürerek bu namazın meşru olduğunu savunmuştur. [2556]

Tabakât eserlerinde de[2557] adı geçen bu risalede İbn Abdüsselâm öncelikle mübah, hasen ve haram olmak üzere üç tür bidat olduğunu, regaib namazının da haram olan bidatlerden olduğunu iddia etmekte ve regaip namazı adıyla bilinen namazın

[2551] İbn Abdisselâm, **Kitâbü'l-fetâvâ,** s.163-166; İbn Abdisselâm, **Kavâ'idü'l-ahkâm,** c.2, s.220.
[2552] İbn Kesîr, **Tabakât,** c.1, s.873; İbn Kâdî Şühbe, **Tabakât,** c.2, s.109.
[2553] Gazzâlî, **İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn,** c.1, s.202.
[2554] İbn el-Cevzî, **el-Muntazam,** c.18, s.313.
[2555] Şâvîş-Elbânî, **Müsâcele 'ilmiyye,** s.3-12.
[2556] Şâvîş ve Elbânî, **Müsâcele 'ilmiyye,** s.14-28; Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.252.
[2557] Sübkî, **Tabakât,** c.8, s.252.

fazileti hakkında varit olan rivayetlerin asılsız olduğunu belirtmektedir. İbn Abdisselâm, birçok yönden sünnete aykırı bir bidat olan bu namazın kılınması durumunda Hz. Peygamber'in yapmadığı bir ibadetin meşruiyet kazanacağını, yine Kitap ve Sünnet konusunda hassas oldukları bilinen sahâbe, tâbiîn, tebe'î tâbiîn ve İslâm âlimlerinin regâib namazı'nın meşruiyeti hakkında kendilerinden bize bir bilgi ulaşmadığını kaydetmektedir. Sonuç olarak İbn Abdüsselâm bu risâlede yukarıda zikredilen gerekçeleri dikkate alarak regâib namazı kılmanın dinen sakıncalı olan bidatlerdan olduğunu ispatlamaya çalışmış ve bunu Hz. Peygamber'in bidatlere karşı hassasiyeti hakkında varit olan rivayetlerle temellendirmiştir.[2558]

Bu risaleye Takıyyüddin İbn Salâh tarafından bir reddiye yazılmıştır. İbn Salâh, reddiyesinde regâib namazı hadisinin mevzu olduğunu kabul etmekle birlikte İbn Abdüsselâm'ın bu konuda aşırı gittiğini, hadisin zayıf olmasının bu namazın terkedilmesi gereken bidatlerden olmasını gerektirmediğini belirtmektedir. Diğer taraftan âyet ve hadislerde genel anlamda mutlak namaz kılmanın faziletinin tavsiye edilmiş olduğunu, hadislerde akşam namazından sonra nâfile namaz kılmanın fazileti hakkında rivayetler bulunduğunu kaydetmektedir. Regâib günü ve gecesinde Regâib namazı hakkında hiçbir rivayet varit olmasa da yukarıda zikredilen nedenlerden dolayı dinen bir sakıncası olmayacağını ifade etmiştir.[2559] İbn Abdüsselâm daha sonra İbn Salâh'ın bu reddiyesine *Tefnîdu reddi İbn Salâh* isminde bir risaleyle cevap yazmıştır. Bu risalesinde İbn Salâh'ın itirazlarına tek tek cevaplar vermekte, bu namazı inkâr etmesinin bir kısmı haram bir kısmı sünnete muhalefet gibi gerekçelere dayandırdığını savunmaktadır.[2560] Dönemin fakihlerinden Ebû Şâme el-Makdisî de İbn Abdüsselâm'ın görüşünü savunarak *el-İnsâf fîmâ vekaa fî salaâti'r-regâib mine'l-ihtilâf* adında bir reddiye kaleme almıştır.[2561]

Daha sonra bu tartışmaya dönemin fakihlerinden İbn Salâh'ın öğrencisi Nevevî de katılmıştır. Nevevî regâip namazının meşruiyeti hakkında sorulan soruya verdiği cevapta bu namazın kötü bidatlerden olduğunu, yöneticilerin bunu yasaklamaları

[2558] Şâvîş ve Elbânî, **Müsâcele 'ilmiyye,** s.3-12.
[2559] Şâvîş ve Elbânî, **Müsâcele 'ilmiyye,** s.14-28.
[2560] Şâvîş ve Elbânî, **Müsâcele 'ilmiyye**, s.29-39.
[2561] Ebû Şâme, **el-Bâ'is,** s.10.

gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu namazın kötü bidatlerden olduğuna dair âlimler tarafından eserler telif edildiğini, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* ve *Kûtü'l-kulûb* gibi eserlerdeki bilgilere ve bu namazı kılanların sayısının fazlalığına aldanılmaması gerektiğini kaydetmiştir.[2562]

Ebû Şâme el-Makdisî de *el-İnsâf fîmâ vekaa fî salaâti'r-regâib mine'l-ihtilâf* isimli bir eser kaleme alarak bu tartışmaya katılmıştır. Ebû Şâme'nin günümüze ulaşmayan bu eserinin içeriği hakkında yazarın başka bir eseri olan *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis* isimli eserinde bilgi bulmak mümkündür. Ebû Şâme bu eserinde bidat saydığı regaib namazını kılmanın dinen sakıncalı olduğu sonucuna varmaktadır.[2563] Eyyûbîler sonrası âlimlerin de bu konuda İbn Abdusselam'ı desteklediklerini görüyoruz. Nitekim Yâfiî (v. 768/1367) *Mir'âtü'l-cenân* isimli eserinde İbn Salâh ve İbn Abdüsselâm arasında regâib namazı hakkında birbirlerine karşılıklı reddiyeler yazdıklarını belirtmiş, âlimler'in birçoğunun İbn Abdüsselâm'ın bu konudaki görüşlerini desteklediğini belirtmiştir.[2564]

3.7.6. Telkin Uygulaması

İslâm âlimleri definden sonra kabrin başında okutulan telkin uygulamasının meşruiyeti hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâf nasların farklı yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Eyyûbîler dönemi fakihleri arasında da bu ihtilâf devam etmiştir. Bu dönemdeki fakihlerden bir kısmı bu uygulamanın bidat olduğunu savunurken diğer bir kısımı da onun cevazını savunmuşlardır.

Telkin uygulamasının dayanağı olan delil Said b. Abdullah el-Evdî'nin rivayetidir. Rivayete göre o ölüm döşeğindeyken Hz. Peygamberin emrettiği gibi kendisini teçhiz etmelerini vasiyet etmiştir. Bu konuda Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu söylemiştir:

> "Ölen kardeşlerinizin kabrini düzelttiğiniz zaman aranızdan biri onun mezarının başında durarak şöyle desin: 'Ey falan (kadının) oğlu filân!' O muhakkak sizi duyar, fakat cevap veremez. Sonra tekrar, 'Ey falan (kadının) oğlu filân!' desin. Ölü, 'Bize yol göster,

[2562] Nevevî, **Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî,** s.57.
[2563] Ebû Şâme, **el-Bâ'is,** s.10, 60.
[2564] Yâfiî, **Mir'âtü'l-cenân,** c.4, s.118.

> Allah'ın rahmeti üzerine olsun' der, fakat siz onu duyamazsınız. Sonra şöyle desin: Dünyadan ayrılıncaya kadar üzerinde bulunduğun ahid olan; Allah'tan başka ilâh olmadığı ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve Resûlü olduğu, Allah Teâlâ'yı Rab, İslâm'ı din, Hz. Muhammed'i Peygamber, Kur'ân'ı imam olarak kabul ettiğini hatırla".[2565]

Hadisin bundan sonraki kısmında münker ve nekir meleklerinin bunun üzerine onun sorgusunu Yüce Allah'â bırakarak oradan ayrılacakları, böylece sorgusunun iyi geçeceği ifade edilmektedir. Eyyûbî fukahâsından İbn Abdüsselâm kabrin başında okutulan telkinin sahih olmadığını, bunun bidat olduğunu iddia etmektedir. İbn Abdüsselâm, Sahih-i Müslim'de geçen *"Ölülerinize lâ ilâhe illallah demeyi telkin edin"*[2566] meâlindeki hadisin ise ölüm döşeğindeki kişi şeklinde anlaşılması gerektiğini kaydetmektedir.[2567] Muhtemelen zayıf rivayetlerden saydığı için Ebû Ümâme'nin rivayetini değerlendirmeye gerek görmemiştir.

Öte yandan Nevevî ve İbn Salâh kabrin başında okutulan telkinin meşrûiyetini savunmuşlardır. Nevevî *el-Mecmû'* isimli eserinde Kadı Hüseyin (v. 462/1070), Mütevelli (v. 478/1086), Şeyh Nasru'l-Makdisi (v. 490/1097) ve Rafiî (v. 623/1226) gibi fakihlerin bu uygulamayı müstehab olarak gördüklerini belirtir. Telkinin delili olarak bilinen Ebû Ümâme'nin rivayeti zayıf olsa dahi muhaddislerin fazilet, terğib ve terhib konusunda zayıf rivayetlerle amel edilebileceğinde ittifak ettiklerini belirtmiştir.[2568] Öte yandan *"Kardeşiniz için Yüce Allâh'tan mağfiret ve sebat dileyin, o şimdi sorguya çekilmektedir"*[2569] rivayetinin, Amr b. Âs'ın vasiyetinin[2570] ve uygulamanın Şam bölgesinde öteden beri devam ede gelmesinin bu rivayeti desteklediğini kaydetmektedir.[2571] Benzer bir şekilde İbn Salâh da Ebû Ümâme'den

---

[2565] Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî Ebü'l-Kâsım, **el-Mu'cemü'l-kebîr I-XXV,** (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Silefî), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire ty., c.8, s.298 (7979).

[2566] Müslim, **"Cenâiz"**, 1-2.

[2567] İzzüddin Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî, **el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye I-VIII,** (İyyâd Hâlid Tibâ'), Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 1437/2016, c.1, s.90; İbn Abdüsselâm, **Kitâbu'l-fetâva,** s.95-97.

[2568] Nevevî, **el-Mecmû',** c.5, s.304. Ayrıca bkz. Nevevî, **Fetâvâ'l-imâm en-Nevevî,** s.74.

[2569] Süleymân b. el-Eş'as Ebû Dâvûd es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen I-IV,** (thk. Muhammed Muhittin Abdulhamit), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut Ty., Cenâiz, 73, (3221). Hâkim en-Nîsâbûrî, bu rivâyetin hem Buhârî hem Müslim'in isnad şartlarına uyduğunu belirtmektedir. Bkz. Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek I-IV,** (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990/1411, c.1, s.526.

[2570] Abdürrezzâk b. Hemmâm Ebû Bekr el-Himyerî el-Yemânî, **el-Musannef fi'l-hadîs I-XI** (thk. Habiburrahman el-Â'zamî), el-Meclisi'l-İlmî, Hindistan 1403/1983, c.10, 377, (19418).

[2571] Nevevî, **el-Mecmû',** c.5, s.304.

gelen rivayetin zayıflığını kabul etmekle birlikte, Şam ehlinin ameli olması ve başka delillerle desteklenmesi gibi sebeplerle meşru olduğunu savunmaktadır.[2572]

Sonuç olarak Ebû Ümâme'nin rivayeti zayıf olsa da fakihler terğib, terhib ve fezâil konusunda bu gibi rivayetlerle amel edilebileceği yönünde görüş beyan etmişlerdir. Bununla birlikte telkin uygulamasının, Sahih-î Müslim'de geçen *"Kardeşiniz için sebat dileyin"* rivayeti, Bedir kuyusu rivâyetlerinde geçen *"onlar söylediklerimi duyuyorlar"*[2573] rivayeti ve *"Hatırlat, zira hatırlatma müminlere fayda verir"*[2574] âyeti gibi deliller göz önünde bulundurulduğunda bu uygulamanın vacip veya mekruh olmayıp müstehab olduğu kanaati hasıl olmaktadır.

3.7.7. Ganimet

Sözlükte "bir şeyi elde etmek, bir şeye zahmetsiz sahip olmak"[2575] anlamına gelen ganimet, terim olarak Müslümanların savaş yoluyla gayri müslimlerden ele geçirdikleri her türlü malı ifade eder.[2576]

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre ganimetin beşte dördü savaşçılara, kalan beşte biri de Enfâl sûresinde zikredildiği gibi[2577] "*Allah'a, Resulü'ne, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara*" aittir.[2578] Ancak Eyyûbîler dönemi fakihlerinden Tâcüddin Firkâh, İslâm savaş hukukunda beşte bir hissenin Enfâl sûresinde adı geçen yerlere,[2579] beşte dört hissenin ise savaşçılara dağıtılacağı kaydedilen ganimetin tasarrufu konusunda imamın maslahata binaen farklı bir şekilde taksim edebileceğini iddia etmektedir. Ona göre maslahat gözetilerek savaşçılara dağıtılmayan beşte dört hissenin imam tarafından yapılan farklı tassarrufu caizdir.[2580] Firkâh kitabın başında bu görüşüyle nassa ve icmâ'a karşı çıkmadığını, bu konunun

---

[2572] İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh,** (thk. Muvaffık Abdullah Abdulkadir), Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Beyrut 1407/1986, s.261, (105).
[2573] Buhârî, **"Magâzî",** 8; Müslim, **"Cenâiz"**, 9.
[2574] Zâriyât, 51/55.
[2575] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab,** c.12, s.445; Mecmau'l-luga, **el-Mu'cemü'l-vasît,** c.2, s.664.
[2576] Cürcânî, **et-Taʿrîfât**, s.209.
[2577] Enfâl, 8/41.
[2578] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** c.6, s.455.
[2579] "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir". Enfâl, 8/41.
[2580] Firkâh, **Meseletü'l-ğanâim,** s.27.

ihtilâflı olduğunu belirtmekte, iddiasını Hz. Peygamber ve halifelerin uygulamalarından örnekler vererek desteklemektedir.[2581] Firkâh, Hz. Peygamber'in Bedir'de elde ettiği ganimetten, savaşa bilfiil katılmayan bazı sahâbelere hisse verdiğini, bazılarına fazla verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Şâfiî fukahâsına göre Mekke'yi kuvvet kullanarak fethetmesine rağmen ganimet hükümlerini uygulanmadığını belirtir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in Huneyn ganimetlerini eşit dağıtmadığını ve diğer savaşlarda da farklı uygulamalar yaptığını kaydetmektedir. Firkâh adalet timsali Hz. Peygamber'in tüm bu durumlarda maslahatla amel ettiğini kaydetmektedir.[2582] Ayrıca Reşid Halifeler döneminde de maslahatlara binaen farklı uygulamaların devam ettiğini, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında fethedilen toprakların yerli halkın elinde bırakılıp karşılığında haraç tahsil edildiğini belirtmektedir. Bunun dışında, savaşa atıyla katılana yaya olarak katılandan farklı hisse verilmesinin, Hayber'in fethine katılan kadınlara ve savaşa katılmayanlara da pay verilmesinin hususu da maslahata binaen yapıldığını kaydetmektedir.[2583] Ayrıca Firkâh, Sahih-i Müslim'de geçen İbn Abbâs'ın *"Humus (beşte bir pay) bize ait olduğunu söylüyorduk ama kavmimiz bunu bize vermedi"*[2584] rivayetinden yola çıkarak dört halife döneminde bu payın kendilerine verilmeğini iddia etmektedir.[2585]

Öte yandan öğrencisi Nevevî *Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme* adında bir reddiye yazarak isim vermeden hocasına cevap vermiştir. Nevevî bu şekilde fetva vermenin fahiş bir hata olduğunu, bu fetvayı veren kişinin, hakkında kitap, sünnet ve icmâ olan bir konuyu delmede cesur davrandığını belirtmektedir.[2586] Nevevî, Firkâh'ın iddialarına tek tek cevap vermiştir. Bu konuyla ilgili ihtilâfın olmasının, İslâm âlimlerinin icma etiği taksimatı engellemediğini savunmaktadır. Firkâh'ın imam tarafından farklı taksim uygalanabileceği görüşünün hadis ve icmaya muhalif olduğunu belirtmektedir. Nevevî, ganimetin beşte bir hissesinin Kur'ân'da adı geçen yerlere, kalan beşte dördünün de savaşçılara dağıtılması konusunda açık nasların bulunduğunu ifade etmiştir.

[2581] Firkâh, **Meseletü'l-ğanâim,** s.26.
[2582] Firkâh, **Meseletü'l-ğanâim,** s.27-30.
[2583] Firkâh, **Meseletü'l-ğanâim,** s.30-33.
[2584] Müslim, **"Cihâd",** 48.
[2585] Firkâh, **Meseletü'l-ğanâim,** s.36.
[2586] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.34.

Nevevî, Bedir ganimetinin taksimatını Hz. Peygamber'e has bir durum olarak görmeyenler için şunları hatırlatmaktadır: Ona göre Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'na katılmayan Hz. Osman'a pay ayırması ve bazılarına fazla pay vermesinde Hz. Peygamber'in bu payları kendi payından vermesi veya teşvik amacıyla vermesi (Tenfîl)[2587] ihtimali de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durumun özel bir durum olduğunu bunun üzerine bir genelleme yapılamayacağını savunmaktadır.[2588]

Şâfiî fukahâsına göre -Nevevî ve Gazzâlî haricinde- Mekke kuvvet kullanılarak değil sulh ile fethedilmiştir. Nevevî, Firkâh'ın Mekke'nin kuvvet kullanılarak fethedildiği görüşünü istisnasız Şâfiî mezhep görüşü olarak göstermesinin doğruyu yansıtmadığını kaydetmektedir. Huneyn ganimetinin taksimatında Hz. Peygamberin bazı kişilere fazladan pay vermesi, kabile reisi konumunda olan kişilerin kendi adamlarına pay dağıtması için olmuş olabilir, Hz. Peygamber bu payı kendi payından da vermiş olabilir veyahut bu durum Hz. Peygamber'e özgü münferit bir uygulama da olabilir.[2589] Nevevî bazı sahih rivayetlerde geçen Hz. Peygamber'in Ensar'â pay vermediği konusunu ise onlara beşte bir hisseden Hz. Peygamber'e düşen kendi payından pay vermediğine hamledilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hz. Ömer döneminde aşağı Irak bölgesi olan Sevâd topraklarının askerlere ganimet olarak dağıtılmaması konusu ise Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğu gibi toprağın mülkiyet hakkının savaşçılarda olmak suretiyle yerlilerin elinde bırakılarak toprağın işlendiğini belirtmektedir.[2590] Hz. Peygamber'in Hayber savaşında erkeklere verdiği gibi kadınlara da pay verdiği ile ilgili rivayetin ise Hattâbi tarafından isnadı zayıf kabul edildiğini belirtmiştir. Bu rivayeti sahih kabul etsek de bunun radh[2591] olabileceğine dikkat çekmektedir. Yine Habeşistan'dan dönen Hz. Cafer ve arkadaşlarına savaşa katılmamalarına rağmen Hayber'in ganimetinden pay ayırdığı hususunda Nevevî, başka bir rivayette belirtildiği gibi Hz. Cafer ve arkadaşlarına ganimetten pay konusunda savaşa katılanların rızasını aldığını ya da bunun münferit istisnai

[2587] Veliyyü'l-emrin veya emirin savaşta gördüğü lüzum üzerine teşvik amacıyla askere ganimetteki olağan paya ilâve olarak bir atiye, bir pay vermesidir. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,** s.567.

[2588] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.37.

[2589] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.39-41.

[2590] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.39-41.

[2591] Savaşlarda birtakım hizmet görevlerinde bulunan kadın, çocuk, köle ve zimmilere ganimetten verilen bir miktar maldır. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,** s.673.

durumlardan sayıldığını ve buna kıyas edilemeyeceğini savunmaktadır. Nevevî, Firkâh'ın İbn Abbâs'ın *"kavmimiz bize ait olan beşte bir payımızı bize vermedi"* rivâyetinde dört halifenin kastedildiğine dair bir karinenin bulunmadığını, sonraki dönemleri kastetmiş olabileceğini belirtmektedir.[2592]

Daha sonra Takıyyüddin İbn Teymiyye (v. 728/1328) imamın savaşçıların payı olan dörtte bir nefel almasının hükmü konusunda İmam Ebû Hanîfe'nin, Ahmed b. Hanbel'in ve hadis ehlinin bunu caiz gördüklerini belirtir. İmam Mâlik sadece beşte bir paydan, Şâfiî ise sadece imamın kendi payı olan onda bir kısımdan nefel vermesinin caiz olabileceğine işaret ettiklerini kaydeder. İbn Teymiyye aynı şekilde maslahata binaen savaşçılara birbirinden fazla vermesi konusunda da iki görüş arasında esah olan görüşün cevaz yönünde olduğunu belirtir. Selçukluların ve diğer Müslümanların Şam ve Mısır çevresindeki Hıristiyanlarla yapılan savaşlarda elde ettikleri ganimetlerde yaptıkları gibi ganimet paylaşılmadan imamın pay almasının İmam Ahmed'e göre caiz olduğunu, İmâm Şâfiî'ye göre caiz olmadığını hatırlatır.

Cüveynî ve Nevevî gibi bazı âlimler de ganimetin şartlarına göre taksim edilmeyen bu ganimetlerden bir şey satın almalarının caiz olmadığını, mülkiyetin gerçekleşmediğini belirtmişlerdir. Bundan farklı olarak Tâcüddin Firkâh ise ganimetin dağıtımında imamın hiçbir kurala bağlı kalması gerekmediğini kaydetmiştir. İbn Teymiyye bu durumda Firkâh'ın icmaya muhalefet ettiğini, öte yandan Cüveynî ve Nevevî'nin de doğruluktan saptığını kaydetmektedir. İbn Teymiyye'ye göre bu konudaki isabetli görüş, böyle bir durumda imam ganimetten bir şey almalarına izin vermişse savaşçının aldığının temlik olarak kabul edilmesi gerekir. Şayet imam izin vermemişse, ganimet aralarında müşterek olduğu için bu durumda savaşçılar kendi payına düşecek miktar kadarını almış kabul edilirler.[2593]

[2592] Nevevî, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** c.1, s.49.
[2593] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, **Mecmû'u'l-fetâvâ I-XXXVII,** (thk. Envâr el-Bâz ve Âmir el-Cezzâr), Dâru'l-Vefâ, 1426/2005, c.29, s.316-318.

3.7.8. Şartlı Boşama Lafızları

Bu dönemde tartışma konusu olan meselelerden biri de Hanefî fakihlerinden Ebü'l-Yümn el-Kindî ile Zâhirî mezhebine mensup olduğu kaydedilen İbn Dihye el-Kelbî arasında şartlı boşama lafızları konusunda meydana gelen tartışmadır.

Ebü'l-Yümn el-Kindî bu konuda *Kitâb fi'l-fark beyne kavli'l-kâ'il: Tallaktüki in dehalti'd-dâre ve beyne in dehalti'd-dâre tallaktüki* adında bir risale kaleme almıştır.[2594] Kindî'nin bu risalesinde görüşlerine katılmayan İbn Dihye el-Kelbî ise buna reddiye olarak es-*Sârimü'l-Hindî fi'r-red 'ale'l-Kindî*[2595] adlı eseri telif etmiştir. Kindî, İbn Dihye'nin bu reddiyesine daha sonra cevap olarak kaleme aldığı *Netfü'l-lihye min İbni Dihye*[2596] eseriyle kendisini savunmuştur. Günümüze ulaşmadıkları düşünülen bu eserlere konu olan tartışma, şartlı boşamayla ilgilidir. Ebü'l-Yümn el-Kindî'nin bu eserine ulaşamasak da eserin adında geçen "in dehalti'd-dâre tallaktüki" [إن دخلت الدار طلقتك] "eve girersen boşsun" ve "tallaktüki in dehalti'd-dâre" [طلقتك إن دخلت الدار] "boşsun eve girdiğinde" cümlelerinden yola çıkarak eserin boşama sigaları arasındaki farkı ele aldığı anlaşılmaktadır.[2597] Ta'lîkin bu örneklerinde birinci örnekte şart cümlesinin cevâbı şart cümlesinin önüne alınmıştır. İkinci örnekte ise şart cümlesinin kuralına uygun olarak önce şart edatı sonra fiil-u şart sonra da cevâb-ı şart gelmiştir. Şartın meşruttan sonra gelmesi asıl olsa da fakihler her iki durumda şartlar tahakkuk ettiğinde boşamanın gerçekleşeceğini kaydetmişlerdir.[2598] Fahreddin Râzî, şartın öne alınması ya da arkaya alınması ile ilgili Ferrâ'nın dışında herhangi bir anlaşmazlık olmadığını kaydederken,[2599] Ferrâ'ya göre cevâb-ı şart öne alındığında buna mukkaddem cevap denilmeyeceğini bunun "sedde mesedde'l-cevâb"[2600] olduğunu kaydetmektedir. Karâfî, Ferrâ'nın meful öne alındığında mefulün takdîmini

---

[2594] Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât,** c.15, s.34; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.572.

[2595] Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.3, s.1332; Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.2, s.218; Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn,** c.1, s.786.

[2596] Süyûtî, **Buğyetü'l-vu'ât,** c.1, s.572; Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ,** c.3, s.1332.

[2597] Şart edatları birinci kısmı fiil-i şart ikinci kısmı cevâb-ı şart ya da cezâ-ı şart olarak adlandırılan iki cümle gerektirmektedir bkz. Bahâuddin Abdullah b. Ukayl el-Mısrî el-Hemedânî, **Şerhu İbn Ukayl I-IV,** Dâru'l-Fikr, (thk. Muhammed Muhyiddîn), Dımaşk 1985, c.4, s.27.

[2598] Bedrüddin Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh,** c.4, s.443.

[2599] Fahrüddin Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî, **el-Mahsûl I-VI,** (thk. Tahâ Câbir Ulvânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997, c.3, s.63.

[2600] Arap dili ve edebiyatında herhangi bir öğenin başka bir öğenin yerini alması durumunda bu terim kullanılmaktadır. Ancak terimler birbirinin yerini aldıklarında kendi yapılarını korudukları için yerini devraldıkları terimin özelliklerini tamamıyla almış sayılmazlar.

kabul etmekle beraber burada cevâb-ı şartın takdimini kabul etmemelerini eleştirmiştir.[2601] Öte yandan nahiv fraksiyonlarından olan Basriyyûn, şartın cevabının fiil-i şartın önüne geçemeyeceğini iddia eder. Kûfiyyûn fraksiyonu ise cevâbın öne alınmasında bir sakınca olmadığını savunur.[2602] Kindî'nin bu eseri bize ulaşmasa da muhtemelen Kindî, Basrîler tarafından savunulan "şartın cevabının fiil-i şartın önüne geçemeyeceği" görüşünü ileri sürerek şartın cevabı önüne alındığında talakın gerçekleşmeyeceğini iddia etmektedir. Buna karşın İbn Dihye el-Kelbî ise bunun aksini yani her iki durumda da talakın gerçekleştiğini savunmaktadır. Tahmin derecesinde olan bu çıkarımlarımız bu eserlerin gün yüzüne çıkmasıyla ayrıntılı olarak açığa çıkacaktır.

3.7.9. Ölülere Kur'ân-ı Kerîm Okunması

Kişinin okuduğu Kur'ân-ı Kerim'in sevabını başkasına bağışlama konusu fıkıh âlimleri arasında ihtilâflı bir meseledir. Söz konusu mesele ile ilgili ihtilâf hemen hemen her asır güncelliğini korumuştur. Eyyûbîler döneminde de fakihler arasında bu mesele tartışılmış, âlimlerin bir kısmı okunan Kur'ân'ın sevabının ölülere bağışlanabileceğini savunurken diğer bir kısmı ise bunu reddetmiştir.

Bu hususla ilgili dönemin fakihlerinden İbn Salâh, okunan Kur'ân'ın sevabının anne-babaya, yakınlara veya ölmüş Müslümanlara hediye edilmesinin cevazıyla ilgili fakihler arasında bir ittifakın olmadığını belirtmiştir. Ancak ona göre âlimlerin çoğu bunu caiz görmüştür. Bu bağışın da şu şekilde yapılmasını uygun bulmuştur: "Allahım okumuş olduğum Kur'ân-ı Kerim'in sevabını …'ya ulaştır".[2603] İbn Ebî Asrûn'un da bu görüşte olduğu nakledilmiştir.[2604] Bu görüşte olanlardan diğer bir isim Hanbelî fakihi Muvaffakuddin İbn Kudâme'dir. İbn Kudâme, İslâm âleminin bütün dönemlerinde ölülere Kur'ân okunduğunu ve uygulamanın bir nevi icmâ derecesinde olduğunu belirtmiştir.[2605]

[2601] Karâfî, **Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl**, c.5, s.2059.
[2602] Bedrüddin Zerkeşî, **el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh,** c.4, s.443.
[2603] İbn Salâh, **Fetâvâ,** c.1, s.193.
[2604] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc I-XVIII,** Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1972, c.1, s.90.
[2605] İbn Kudâme, **el-Muğnî,** c.2, s.424.

Kur'ân-ı Kerim'in sevabının başkasına hediye edilebileceği görüşünde olan fakihler delillerini şu hadisten getirmişlerdir:

> "*Resulullah iki kabre uğradığında şunları söyledi: Onlar azab görüyorlar, azab görmelerinin sebebi de büyük bir şey değildir. Onlardan biri idrarından sakınmaz diğeri ise koğuculuk yapardı. Sonra yaprakları soyulmuş yaş bir hurma dalı istedi, dalı iki parçaya ayırdı. Bir parçasını kabirlerinden birine, diğerini öbürünün üzerine dikti. Bu dallar kurumadıkça onlardan azabın hafifletilmesini umarım buyurdu."*[2606]

Yaş bir hurma dalının kabir sahibine istiğfar ederek azaplarının hafiflemesine vesile olacağı umuluyorsa, bir kişinin Kur'ân okuyarak sevabını ona hibe ya da hediye etmesinin de azaplarının hafiflemesine vesile olacağı kabul edilmiş, hatta bunun daha uygun olacağı belirtilmiştir.[2607] Nevevî kıyas delilini kullanarak buna cevaz verenlerin bu hadiste geçen hurma dalından başka dua ve sadakaya da kıyas ederek böyle bir neticeye vardıklarını ifade etmiştir.[2608]

İbn Abdüsselâm ise Kur'ân-ı Kerim'in sevâbını sadece okuyan kişiyle sınırlı tutmuştur. Ona göre amellerin sevabı hediye edilmediği gibi hibe de edilmez.[2609] İbn Abdüsselâm görüşünü şu ayet ve hadislerlerle delillendirmektedir: "*...ve insan için, çalışmasından başka bir şey yoktur."*,[2610] *"...Herkesin kazandığı (sevab) kendinedir ..."*,[2611] *"Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş olursunuz, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz..."*[2612] ayetleri ile *"Kim Kur'ân-ı Kerîm'den bir harf okursa, onun için bir iyilik sevabı vardır. Her bir iyiliğin karşılığı da on sevaptır. Ben, elif lâm mîm bir harftir demiyorum; bilâkis elif bir harf, lâm bir harf, mîm de bir harftir."*[2613] Ayrıca *"İnsan öldüğünde üç şey dışında ameli kesilir. Sadaka-i câriye, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat."*[2614] İbn

---

[2606] Buhârî, **"Vudû"**, 53.
[2607] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim,** c.3, s.202.
[2608] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim,** c.1, s.90.
[2609] İbn Abdisselâm, **Kitâbü'l-fetâvâ,** s.96-97.
[2610] Necm, 53/39.
[2611] Bakarâ, 2/286.
[2612] İsrâ, 17/7.
[2613] Tirmizî, **"Fezâilü'l-Kur'ân"**, 16.
[2614] Müslim, **"Vasiyye"**, 14.

Abdüsselâm karşı görüşte olanların menamattan (rüyalardan)[2615] delil getirdiğini iddia etmiş, rüyanın da bir hüküm kaynağı olamayacağını belirtmiştir.[2616]

Dönemin fakihlerinden Nevevî ise Şâfiî mezhebinde mezhep fakihlerinden bazılarının Kur'ân-ı Kerim'in sevâbının başkasına hibe ya da hediye edilebileceği yönünde görüş belirttiklerini ifade etmiştir. Nevevî bunun yanı sıra -İmâm Şâfiî'nin de aralarında olduğu- meşhur olan görüşe göre sevâbın okurdan başkasına ulaşmayacağını belirtir.[2617] Nevevî burada kendi görüşünü açık bir şekilde belirtmemekle birlikte İmâm Şâfiî'nin görüşünü tasvip ettiğini ihsas ettirmektedir.

3.7.10. Cami Avlusunun Dışında İmama İttibâ Etme

Fakihler caminin içinde olmak şartıyla caminin herhangi bir yerinde imama tabii olarak kılınan namazın caiz olduğuna ittifak etmişlerdir. İmamın içinde bulunduğu mekânın kapısı açık olmak şartıyla caminin dışında bulunanların imama tabi olması da caiz görülmüş ve üzerinde ittifak edilmiştir. Aynı şekilde caminin kapısı açık olduğunda avludan içerideki imama tabi olarak kılınan namazın cevazında da ittifak edilmiştir.[2618] Ancak cami avlusunun dışında imâma uymanın cevazında fukahâ arasında ihtilâf bulunmaktadır. Fakihlerden bir kısmı, avlunun dışında imama uymanın cevazına hüküm verirken bir kısmı da caiz olmadığını savunmuştur. İbn Salâh, Emevî Camii avlusunun doğu kapısının dış tarafında camideki imama tabi olarak cemaatle namaz kılınamayacağını iddia etmiştir. İbn Abdüsselâm, İbn Salâh'a itiraz ederek söz konusu yerde camideki imama uyarak cemaatle namaz kılmanın bir mahzuru olmadığını belirtmiştir.[2619] İbn Abdüsselâm *el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye* isimli

[2615] İbn Abdüsselâm muhtemelen Mâlik b. Dinâr'a isnad edilen rüyayı kastetmektedir. Rivayete göre Mâlik b. Dinâr bir cuma günü kabristana girmiş kabristanı aydınlatan bir nur görmüş, içinden "Allâh'tan başka ilah yoktur, öyle görünüyor ki Yüce Allâh ölüleri affetmiş" o anda birden "Ey Mâlik b. Dinar bu gördüklerin müminlerin ölü kardeşlerine hediyesidir." diye uzaktan bir ses duymuş, Mâlik b. Dinar "sizi konuşturanın hatırına söylermisiniz nedir bu hediye?" deyince o ses şöyle cevap vermiştir: müminlerden biri gece yarısı uyanarak abdest almış, iki rekât namaz kılmış, namazda Fatiha, Kafirûn ve İhlâs sürelerini okuyarak bunun sevabını müminlerin ölülerine bahşetmiş, Yüce Allah bu vesileyle kabirlerimizi genişletmiş, nurlandırmış ve bizi sevindirmiştir. Bkz. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Hekkârî, **Hediyetü'l-ihyâi li'l-emvât,** (thk. Ebû Abdurrahman Şevket), Dâru'l-Eseriyye, Amman, 1430/2009, s.183.

[2616] İbn Abdisselâm, **Kitâbü'l-fetâvâ,** s.96-97.

[2617] Nevevî, **Şerhu Sahîhi Müslim,** c.1, s.90.

[2618] Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc,** c.1, s.497.

[2619] İbn Salâh, **Fetâvâ,** c.1, s.109.

kitabında bu konuda iki farklı görüş bulunduğunu belirtmiş, Cüveynî'nin görüşünün bunun cevazı yönünde olduğunu ifade etmiştir.[2620] İbn Salâh ise *Fetâvâ* adlı eserinde bu konuda kendi görüşünü savunmakta, isim vermeden İbn Abdüsselâm'ı eleştirmektedir.[2621]

3.7.11. İcâre Akdi

Mecdüddin İbn Teymiyye ile Nâsıhuddin İbnü'l-Hanbelî (v. 634/1236) arasında icâre ile ilgili meselelerden olan, kişinin bir ev icâre edip daha sonra kira sözleşmesinin ilk döneminde kiracı, kiralanan mülkü teslim etmesini talep edince mal sahibi bunu bir gün sonra teslim edebileceğini söylediğinde kiracıyı buna şahit tutarak feshedip edemeyeceği meselesinde ihtilâf meydana gelmiştir. İbn Teymiyye bu durumda adet gereği malı teslim etmesi için mal sahibine malın devrini gerçekleştirmesi için zaman tanınması gerektiğini gerekçe göstererek bu süre aşılmadığı takdirde icârenin feshedilmeyeceğini savunmuştur. Nâsıhuddin ise icareyi zamanında teslim etmediğinden fesih hakkının meydana geldiğini savunmuştur.[2622]

[2620] İbn Abdisselâm, **el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye,** c.2, s.139, 139-141.
[2621] İbn Salâh, **Fetâvâ,** c.1, s.109-110.
[2622] İbn Receb, **ez-Zeyl,** c.3, s.443.

SONUÇ

Haçlılar'ın Filistin ile Suriye'nin batısını işgal ettiği ve İslâm dünyasının siyasî anlamda kriz yaşadığı bir dönemde Haçlılar'a karşı verdikleri başarılı mücadeleyle İslâm tarihinde önemli izler bırakan Eyyûbî Devleti, benzer başarıyı başta fıkıh olmak üzere diğer İslâmî ilimlerin gelişiminde de göstermişlerdir. Hüküm sürdükleri VI/XI-VII/XII. asırlarda İslâm dünyasında temel eğitim kurumlarını oluşturan medreselerin inşasına önem vermişler, bu sayede İslâm medeniyetine çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Daha önceleri üç medresenin bulunduğu Kahire'de medrese sayısının Eyyûbîler döneminde otuz dokuza, Dımaşk'ta ise otuz yediden doksan ikiye çıkması bu durumun rakamsal ifadesidir. Medreselerdeki eğitim-öğretim müfredatlarında sünni bir çizgi takip edilmiş, başta Şâfiî mezhebi olmak üzere Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî mezhebine mensup fakihler için hususi eğitim kurumları açılmıştır. Bu eğitim kurumlarının devamlılığının sağlanabilmesi için çeşitli vakıflar kurulmuş, bu vakıflarla bir yandan medreselerin bütün giderleri karşılanmış diğer yandan da müderrislere maaş, öğrencilere de burs bağlanarak eğitim-öğretim cazip hale getirilmiştir. Eğitimle uğraşanlar arasında üsten alta doğru müderris, muîd, nâzır, tâlib gibi unvanlar geliştirilerek eğitim daha sistemli hale getirilmiş ve kurumsallaştırılmıştır.

Eyyûbîler döneminde eğitim-öğretimin kurumsallaşmasında büyük bir ilerleme sağlanmakla birlikte fıkıh eğitim ve öğretim metotlarında büyük bir farklılık meydana gelmemiştir. Fıkıh eğitiminde bu döneme has bir müfredat takip edilmemiş, müderrisler kendi eserlerini veya daha önce eğitimini aldıkları eserleri ders vermişlerdir. Şâfiî fıkhının okutulduğu medreselerde genellikle Ebû İshâk eş-Şîrâzî ile Gazzâlî'nin eserleri, Hanbelî fıkhının okutulduğu medreselerde Hırakî ile Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin eserleri, Hanefî fıkhının okutulduğu medreselerde Şeybânî, Kudûrî ve Mergînânî'nin eserleri ve Mâlikî fıkhının okutulduğu medreselerde ise İbn Şâs, İbn Hâcib ve Ebü'l-Hasan el-Ebyârî'nin eserleri ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde her ne kadar fıkıh eğitim ve öğretim metotlarında büyük bir farklılık meydana gelmemişse de fıkıh tarihinde iz bırakmış pek çok önemli isim bu dönemde yaşamış ve yazdıkları eserler günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir. Bu yönüyle Eyyûbîler dönemi fıkıh tarihi açısından oldukça mebzul bir dönemdir. Dönemin önde gelen fukahası arasında Şâfiî mezhebinden Seyfeddin el-Âmidî, İbn Şeddâd, İbn Salâh, Nevevî ve İbn Abdüsselâm; Mâlikîlerden İbn Şâs, İbnü'l-Hâcib ve Karâfî; Hanefîlerden Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Alâeddin el-Kâsânî; Hanbelîlerden İbn Hamdân el-Harrânî, Muvaffakuddin İbn Kudâme ve Ebü'l-Ferec İbn Kudâme gibi isimleri saymak mümkündür.

İsimlerini yukarıda zikrettiğimiz âlimler başta olmak üzere bu dönemin fukahasının fıkıh literatürünün gelişimine çok önemli katkıları olmuştur. Fıkıh ilmi açısından en etkili metinlerin bir kısmı bu dönemde kaleme alınmıştır. Müteahhirîn devri olarak adlandırılan bu dönemde çok değerli orijinal eserlerin yanında ihtisar ve şerh çalışmaları da yapılmıştır. Çalışmada, bu döneme ait Şâfiî, Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerine mensup 112 fakih ve bu fakihlere ait 302 civarında fıkıh eseri tespit edilmiştir. Eserlerin 76'sı usûl-i fıkıh, 219'u fürû-i fıkıh, 7'si fıkıh tabakâtı alanında kaleme alınmıştır. Bu eserlerden 136'sı günümüze ulaşmış, 166'sı ise ulaşmamıştır. Bunlardan usûl-i fıkıh alanında muhtasar, şerh ve hâşiye olarak kaleme alınanlar genellikle Şîrâzî, Cüveynî, Gazzâlî, Râzî, Âmidî ve İbn Hâcib'in eğitim kurumlarında ders olarak okutulan eserleri üzerine yazılmıştır. Fürû-i fıkıh alanında kaleme alınanlar ise Şîrâzî, Cüveynî ve Gazzâlînin yanında Râfiî, İbn Kudâme, Hırâkî, Kelvezânî, Fahreddin İbn Teymiyye, BeRâzîî, Sahnûn, İbn Şâs, Şeybânî ve Kudûrî'nin eserleri üzerine telif edilmiştir.

Bu dönemin telifatı çoğunlukla fürû-i fıkıh alanında yazılan eserlerden oluşmuştur. Bunu sırasıyla usûl-i fıkıh, hilâf, ahkâm, fetva, fetva usûlü ve makâsıd alanında yazılan eserler takip etmiştir. Usul ve furû ilmine dair yazılan eserler genellikle derleme, muhtasar, risâle ve reddiye tarzında kaleme alınmıştır. Hâşiye ve ta'likatların sayısı az iken müstakil eserlerin daha çok olduğu görülmektedir. Dönemin usulcülerinin eser telifinde takip ettikleri metot genellikle mütekellimin metodu olmuştur. Bu metoda göre yazılan eserlerde metafizik ve mantık esaslı bir ilim anlayışı öne çıkmış, bu anlamda fıkıh usulü konuları küllî-cüzî esasına göre sıralanmış ve

mantıkî ispatlama metodu kullanılarak nazarî bir çerçevede işlenmiştir. Bu anlayış, daha sonra yazılan eserlerin tasnif ve işleyişine damga vurmuştur. Seyfeddin el-Âmidî, Fahreddin er-Râzî ve İbnü'l-Hâcib bu metotla eser yazanların başında gelmiştir. Nitekim Âmidî'nin *el-İhkâm,* Râzî'nin *el-Mahsûl* ve İbnü'l-Hâcib'in *Müntehe's-sûl* adlı eserleri, mütekellimîn usûl eserlerinin olgunluk dönemini temsil etmiştir. Bundan sonraki süreçte usul alanındaki çalışmalar müstakil eserlerden ziyade bu üç eser üzerine yapılan şerh ve hâşiye türü çalışmalar şeklinde olmuştur.

Bu dönem fıkıh literatüründe fıkıh usûlünün gelişimine büyük katkı sağlayan makâsıd, maslahât ve küllî kâideler şeklinde çeşitli yazın türlerine ait eserler de telif edilmiştir. Seyfeddin el-Âmidî, İzz b. İbn Abdüsselâm ve Şehâbeddin el-Karâfî'nin maslahat ve makâsıd ile ilgili eserleri, etkileri sonraki dönemlerde de hissedilen eserler konumundadır. Özellikle İzz b. Abdüsselâm ile öğrencisi Karâfî'nin makâsıdı fıkhın çeşitli alanlarına uygulamak suretiyle makâsıd-fıkıh ilişkisini güçlü bir şekilde ortaya koymaları bu dönemin orijinal fıkıh telifatlarındandır. Umûm-husûs, içtihat-taklit ve Hz. Peygamberin fiilleri gibi usulün müstakil konularını içeren kitaplar ve fürû-i fıkhın belli konularına dair müstakil eserler yine aynı şekilde bu dönemin önemli telifatlarındandır. Hilaf olarak da bilinen mukayeseli hukuka dair Şâfiî fakihlerden İbn Dehhân ve Hanefî fakihlerden Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin dört mezhebin hilâfını ve Şâfiî fakihlerden Âmidî ile Hasîrî'nin Şâfiî-Hanefî hilâfını ele alan eserleri hilaf türünün önemli örneklerindendir. Cedel alanında el-Âmidî'nin, İslâm muhakeme hukuku alanında ise İbnü's-Salâh, Nevevî, İbn Hamdân ve Şehâbeddin el-Karâfî'nin eserleri, fıkhın farklı yazın türlerinde öne çıkan eserler kapsamındadır.

Son dönemlerde yazılan fıkıh tarihi eserleri genellikle fıkıh tarihini içtihat merkezli bir okumaya tabi tuttuklarından Eyyûbîler'in de içinde bulundukları dönem daha ziyade müstakil içtihatların sona erdiği ve fıkhın gerilemeye başladığı bir dönem olarak tavsif edilmektedir. Ancak araştırmamız sonucunda bu tarz bir değerlendirmenin çok da sağlıklı olmadığı kanaatine ulaşılmıştır. Özellikle Eyyûbî dönemi fakihlerinin devraldıkları mirası her yönüyle ayrıntılı olarak tartışıp tahlil ettikleri, yazmış oldukları çok ve çeşitli eserlerle fıkıh literatürüne önemli katkılarda bulundukları, hilâf ve cedel türü eserlerle mezhepler arası ve mezhep içi görüşlerin zayıf ve güçlü olanlarını tespit ettikleri, farklı fraksiyonları (tarikleri) bir araya

getirerek görüşler arasında tercihte bulundukları görülmüştür. Özellikle Şâfiî ve Mâlikî mezhebinde zamanla oluşan fraksiyonlar (mezhep içi tarikler) Eyyûbî fakihlerinin çabalarıyla birleştirilmiş ve mezhep bütünlüğü sağlanmıştır. Bu anlamda Mâlikî mezhebinde Kayrevîyyûn, Endülüsiyyûn ve Irâkiyyûn fraksiyonları (tarikleri), İbnü'l-Hâcib, Karâfî ve İbn Şâs gibi fakihlerin gayretleriyle birleştirilmiştir. Şâfiî mezhebinin Irâkiyyûn ve Horasâniyyûn fraksiyonları ise Nevevî, Râfiî ve İbnü's-Salâh'ın gayretleriyle birleştirilmiştir. Bu durum mezheplerin kendi içinde bölünmesini engellemiştir.

Diğer taraftan Şâfiî ve Hanbelîler'de mezhebin gelişimine katkıları, tasnif ettikleri değerli eserleri ve mezhep müntesiplerine kolaylık sağlayan tercihleri sebebiyle "Şeyhayn" olarak tavsif edilen otoriteler de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Şâfiî mezhebinde özellikle Nevevî'nin, eserleri ve görüşleri ayıklamadaki büyük başarısı, Şâfiî literatüründe tenkîh dönemi olarak isimlendirilen yeni bir dönemi başlatmıştır. Öte yandan bu dönemde ulema hareketliliği artmış ve mezheplerin ağırlık merkezlerinin değiştiği görülmüştür. Bu anlamda Mâlikî mezhebinin ağırlık merkezi Endülüs'ten Mısır'a kayarken, Şâfiî mezhebinin ise Mâverâunnehir ve Horasan'dan Şam ve Mısır'a kaymıştır.

KAYNAKÇA

ABBÂDÎ, Şehâbeddin Ahmed b. Kâsım es-Sebbâğ el-Mısrî, **Hâşiye 'alâ şerhi'l-Varakât,** (thk. Muhammed Hasan İsmâil), Dâaru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003/1424.

ABBÂS, İhsan, **Şezerat Min Kütüb Mefkûde fi't-Tarih, Dâru Ğarbi'l-İslâmî,** Beyrut 1988.

ABDUDLLATİF HAMZA, **el-hareketü'l-fikriyye fî Mısr fi'l-'asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûki'l-evvel,** Dâru Fikri'l-Garbi, ty, yy.

ABDULLAH EŞ-ŞÂRIMSÂHÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman el-İskenderî, **Nazmu'd-dür fihtisâri'l-Müdevvene,** (thk. Halid Muhammed Abdulcebbâr), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2013.

ABDÜRREZZÂK es-SAN'ÂNÎ, Abdürrezzâk b. Hemmâm Ebû Bekr el-Himyerî el-Yemânî, **el-Musannef fi'l-hadîsI-XI,** (thk. Habiburrahman el-Â'zamî), el-Meclisi'l-İlmî, Hindistan 1403.

ANTÂKÎ, Ebü'l-Ferec Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ, **Târîhu'l-Antâkî (Kitâbü Zeyli't-târîh),** (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî), Curus Bers, Trablus 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Fürû", **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.249.

AKPINAR, Cemil, "İbn Cemâa, Bedreddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s. 390.

ÂLÂÎ, Halîl b. Keykeldî Ebû Saîd Salâhuddin, **el-Mecmûu'l-müzehheb fî kavâidi'l-mezheb,** (thk. Dirâse Muhammed b. Abdulgaffâr), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmîyye, Kuveyt 1414/1994.

ÂMİDÎ, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfeddin Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, **Müntehe's-sul fî ilmi'l-usûl**, (talik: Ahmed Ferit Mezîdî) Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003/1424.

APAYDIN, H. Yunus, "Karâfî, Şehâbeddin", **DİA,** İstanbul 2001.

ARÛSÎ, Halid muhammed, **ârâu İbn Dakîkul'id el-usûliyye fî İhkâmi'l-Ahkâm,** "Yayınlanmamış Mastır Tezi" Câmiatu ümmi'l-Kurâ, Mekke 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "İrsâdî Vakıf", **DİA,** İstanbul, 2000, c.22, s.448.

EL-ASKALÂNÎ, İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî, **ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine I-VI,** (Muhammed Abdulmuîd), Meclissu Dâireti'l-Meârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1392/1972.

ASLAN, Abdulğalip, "Fakihlerin Yöneticilere Yönelik Da'vet Dili: İbn Abdüsselâm Örneği", **Davet Dili,** (Editörler: Mehmet Nurullah Aktaş, Şükrü Aydın, Fethullah Atsız, Muhammed Sadık Subaşı), Batman 2021, s. 335-352.

ASLAN, Nasi, **İslâm Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hâl" Jüri Osmanlı Uygulaması,** Karahan Kitapevi, Adana 2018.

ASLAN, Mahsum "Hanbelî'lerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları", **İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran**, ed. Kasım Şulul vd., Berikan Yayınları 2019, Ankara, s. 294-319.

____, "Diyarbakır'da Hanbelî Mezhebinin İzleri", **Batman Ünv. İslamî İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi,** Temmuz-Aralık 2019, Cilt: 3, Sayı: 2, s.1-14.

AYBAKAN, Bilal**,** "Şâfiî Mezhebi", **DİA,** İstanbul 2010 c.38, s.233-247.

____, "Şâfiî", **DİA,** İstanbul 2010.

AYDIN, Ahmet, "Manzum Fıkıh Metinleri", **Usul İslâm Araştırmaları Dergisi,** Temmuz-Aralık 2016, Sayı: 26, s.137-138.

AYNÎ, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedrüddin, **'İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân I-IV,** (thk. Muhammed Muhammed Emin), Merkezu Tahkîki't-Turâs (el-Heyetü'l-Mısriyye'l-âmme li'l-Küttâb), 1987/1407.

'ALLÂL, Hâlid Kebîr, **et-Ta'assubu'l-mezhebî fi't-târîhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Muhteseb, Cezair 1429/2008.

BÂ MAHREME, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî, **Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yâni'd-dehr I-VI,** (talik Ebû Cuma Mukrî ve Halit Zevârî), Dâru'l-Minhâc, Cidde 1428/2008.

BÂBÂNÎ, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî, el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn I-II,** Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ty.

____, **Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn** (tashih: Muhammed Şerefeddin vd.), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

BAĞDÂDÎ, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî, **Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musanifîn I-II,** Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

BAHÂ EL-MAKDİSÎ, Abdurrahman b. İbrahim b. Ahmed el-Makdisi, **el-Udde Şerhu'l-Umde,** (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2000.

BAKTIR, Mustafa, "Kaide", **DİA,** İstanbul 2001, c.24, s.208.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hanefî Mezhebi", **DİA,** İstanbul 1997 c.16, s.6.

BASUĞUY, Bedrettin, **Selâhaddin -i Eyyûbî devrinde ilmî faaliyetler,** Hîvda Yayınları, İstanbul 2009.

BAŞOĞLU, Tuncay, "Eyyûbîler ve Memlükler Dönemi Fıkıh Yazımı", **İslâm Tetkikleri Dergisi,** 2020, cilt: 10, Sayı: 1, s. 229-232.

____, "Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi" **İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin Er-Râzî (Editörler Ömer Türker - Osman Demir),** İsam Yayınları, İstanbul 2013.

BAYAR, Mesut, "Selâhaddin Eyyûbî'nin Haçlılar'la Mücadelesinde Şam Fukahâsının Rolü", **Uluslararası Selâhaddin Eyyubî Sempozyumu,** Beyan Yayınları, Siirt 23-25 Eylül 2016, c.2, s.393-406.

BEDEVÎ, Ahmed, **El-hayâtü'l-akliyye fî asri hurûbi's-salîbîyye,** Dâru Nehdetü Mısr, Kahire 1972, s.182.

____, **Salâhuddîn el-Eyyûbî beyne şu'arâ'i 'asrih ve kuttâbih,** Dâru'l-Kalem, Kahire 1960.

BEDİR, Murtaza "Hanefî Mezhebinin Abbâsı Bağdat'ında Yükselişi ve Zaylflaması", **İslâm Medeniyyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu,** Kasım 2008, s.627.

BERÂZİÎ, Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım b. Süleymân el-Ezdî el-Kayrevânî, **et-Tehzîb fi'htisâri'l-Müdevvene I-IV,** (thk. Muhammed Emin), Dârü'l-buhus li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-buhûs, Dubai 2002/1423.

BERZENCÎ, Tarîfe Ahmed Osman, **İshâmâtu'l-ulemâi'l-Ekrâd fî binâi'l-hadâreti'l-İslâmiyye, hilâle'l-karneyn es-sâbi' ve's-sâmin el-hicrîyyeyn,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

BEREKETÎ, Muhammed Amimü'l-İhsân el-Muceddidî, **et-Ta'rifâtü'l-Fıkhıyye,** Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

BEYZÂVÎ, Abdullah b. Ömer Nâsırüddin Ebû Muhammed, **el-Gayetü'l-kusvâ I-II,** (thk. Muhiddin Ali el-Karadâğî), Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, Lübnan 2008/1429.

BEZER, Gülay Öğün, "Zengîler", **DİA,** İstanbul 2013, c.44, s.268-280.

BİLEN Mehmet, **"**Seyfuddin el-Amidi'nin *el-İhkâm fİ Usûli'l-ahkam* Adlı Eserinin "Es-Sünne" Bölümünde Kullandığı Rivayetler", **Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu,** Ensar Neşriyat, Ekim 2009, s.549-560.

BOYNUKALIN, Ertuğrul, "Makâsıdü'ş-Şerîa", **DİA,** İstanbul 2003, c.27, s.423.

BOZBAŞ, Fatiha, **Fetihden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi,** Kitaparası Yayınları, İstanbul 2019.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, **el-Câmiu's-sahîh I-IX,** (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır), Dâru Tûkü'n-Necât, Beyrut 1422.

BROCKELMANN, Karl, **Târîhu'l-edebi'l-arabî I-VI,** Dâru'l-Me'ârif, Kahire ty.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, **ed-Dîn ve'd-devle ve tatbîku'ş-şerî'a,** Merkezü'd-dirâsâti'l-vahdeti'l-ârabiyye, Beyrut 1996.

CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ' I-III,** Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire ty.

COŞAR, Hakan **"Keşfü't-Temvîhât'ta Seyfeddin el-Âmidî'nin Felsefî Görüşleri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2009.

COŞKUN, Muhammed, "Câbirî, Muhammed Âbid", **DİA,** İstanbul 2016, c. Ek-1, s.237-240.

CÜRCÂNÎ SEYYİD ŞERÎF, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, **et-Ta'rîfât,** (tsh. Bir grup âlim), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdillâh et-Tâî en-Nîsâbûrî, **Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb,** (thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb), Dârul'l-Minhâc, Beyrut 2007/1428.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Sirâceddin El-Urmevî", **DİA,** İstanbul 2009.

ÇOLAK, Abdullah, **İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2018.

DÂVÛDÎ, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemseddin, **Tabakâtü'l-müfessirîn I-II,** (thr. Heyet), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403.

DEMÎRÎ, Ebü'l-Bekâ Kemâlüddin Muhammed b. Mûsâ b. Îsâ el-Kâhirî eş-Şâfiî, **en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc I-X,** (thk. Heyet), Dâru'l-Minhâc, Cidde 2004/1425.

DİNLER, Ferit, "**Kâsânî'nin Fıkıh Düşüncesinde Takdîrî Durum",** (yayınlanmamış doktora tezi), Sakarya Ünv. SBE, Sakarya 2018.

DUMAN, Soner, "İzzeddin bin Abdüsselâm'ın el-Kavâidü'l-kübrâ Adlı Eserinde İctikadın Anlam, Kapsam ve Sonuçları", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi,** 2009, c.14, s.157-184.

____, "Serahsî'nin *el-Mebsût* Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Takdîrî Hüküm Olgusu", **Sakarya Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2012, Cilt: 14, sayı: 26, s.26.

DURMUŞ, İsmail, "Muhtasar", **DİA,** İstanbul 2006, c.31, s.61.

DÜNDAR, Mahmut, **Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,** Çıra Akademi Yayınları, İstanbul 2017.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen I-IV,** (thk. Muhammed Muhittin Abdulhamit), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut Ty.

EBÛ DEM‘A, Emin, **el-Hayâtu’l-İktisâdiye fî bilâdi’ş-Şam fi’l-asri’l-Eyyûbî,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatü Dımaşk, Külliyyetü’t-terbiyye, 1988.

EBÛ ŞÂME, Ebü’l-Kâsım Abdurrahman b. İsmâîl Şehâbeddin Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Bâ‘is ‘alâ inkâri’l-bida‘ ve’l-havâdis,** (thk. Osaman Ahmet Anber), Dâru’l-Hüdâ, Kahire 1978/1398.

____, **el-Mürşidü’l-vecîz ilâ ‘ulûm tete‘alleku bi’l-Kitâbi’l-‘Azîz,** (thk. Tayyar Altıkulaç), Dâru Sâdır, Beyrut 1975/1395.

____, **el-müzîl ‘ale’r-Ravzateyn I-II,** (thk. İbrahim Zeybek), Müessesetü'l-Âlemiyye, Beyrut 2010, c.2, s. 223.

____, **Hutbetü’l-kitâbi’l-müemmel li’r-red ile’l-emri’l-evvel,** (ta‘lik Cemâl Azvûn), Mektebetu Advâu’s-Silef, Riyâd 2003/1424.

____, **Kitâbü’r-Ravzateyn fî ahbâri’d-devleteyn en-Nûriyye ve’s-Salâhiyye I-V**, (thk. İbrahim Şemseddin), Beyrut 2002.

____, **Terâcimü ricâli’l-karneyni’s-sâdis ve’s-sâbi‘,** (thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, nşr. İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Kahire 1947/1366.

EBÛ CA‘FER ET-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr el-Âmülî el-Bağdâdî, **Târîhu’t-Taberî (Târîhu’r-rüsül ve’l-mülûk ve Sılatu Târîhu’t-Taberî I-XI),** Dâru’t-Turâs, Beyrut 1387/1967.

EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ, **eş-Şâfiî hayâtuhu ve asruhu (Arâuhü’l-fıkhiyye),** Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Beyrut 1978.

EBYÂRÎ, Ebü’l-Hasan Şemseddin Ali b. İsmâil b. Ali es-Sunhâcî, **et-Tahkîk ve’l-beyân fî şerhi’l-Burhân I-VI,** (tahk. Ali b. Abdurrahman Bessâm el-Cezâiri), Dârü’z-Ziya, Kuveyt 2011/1432.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Şeyhayn”, **DİA,** İstanbul 2010, c.39, s.80.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, **İslâm Hukuku Tarihi,** Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2015.

HÛŞÂNÎ, Şerîfe bint Ali, "el-Hudûd ve'l-elfâzi'l-cedeliyye fî bâbi'l-kıyâsi tesîsen 'alâ'ş-Şerîf el-Merâgî ve'n-Nîlî ve'l-Âmidî", **Mecelletü Câmiâtü'l-Melik Suûd 'Ulûmü't-türbeviyye ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye,** s.608-673, Sayı 20, 1429/2008.

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÜSÎ, Muhammed b. Yûsuf, **el-Bahrü'l-muhît I-XV,** (thk. Sıdkı Muhammed Cemil), Dâru'l-fikr, Beyrut 1420/1999.

EDNEVİ, Ahmet b. Muhammed, **Tabakatül-müfessirin**, (thk. Süleyman b. Salih el-hezî), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1417/1997, yy.

EL-MÂHÎ, Kunduz Muhammed, **Kavâidü'l-maslaha ve'l-mefsede (İnde Şehâbeddin el-Karâfî min hilâli kitabihi'l-Furuk),** Dâru İbn Hazm, 2006/1427.

EL-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî, **el-Hâvi'l-kebîr I-XIX,** (thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.

EL-MECME'İ'L-MELİKÎ Lİ BUHÛSİ'L-HADÂRETİ'L-İSLÂMİYYE**, el-fehresi'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabî I-XII,** Müessese âli'l-beyt li'l-fikri'l-İslâmî, Ürdün/Amman 2004/1425.

EL-UDÎ, İbrahim Ali, **Devri'l-kütüb ve'l-mektebât fi'l-hadâreti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye,** el-Ma'hedi'l-Âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, Ammân 1417/1996

EL-VEKÎLÎ, Sagîr b. Abdüsselâm, el-İmâmü'ş-Şihâbü'l-Karâfî: **Halkatü vaslin beyne'l-meşrık ve'l-mağrib fî mezhebi Mâlik fi'l-karni's-sâbi' I-II,** Vizâretü'l-Evkâf, Fas 1417/1996.

ER, Rahmi, "Risâle", **DİA,** İstanbul 2008, c.35, s.112-113.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,** Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.

ETMÂN, Abdurrahman, **Âmidî'nin *Et-Tarîkatu's-Sağîra* Adlı Eserinin Tahkiki (tahâret'ten nikâh'a kadar), (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ünv. SSBE, İstanbul 2014.

EYMEN FUÂD, Seyyid, "Fâtımîler", **DİA,** İstanbul 1995.

EYMEN, Şahin Selâm, **el-Medârisi'l-İslâmiyye fî Mısr fî asri'l-Eyyûbî,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmiatu Tanta, Tanta 1420/1999.

EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, **Tehzîbü'l-luga I-VIII,** (thk. Muhammed Avd), Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, Beyrut 2001.

FÂDÂNÎ, M. Yâsin, **el-Fevâ'idü'l-ceniyye hâşiyetü'l-Mevâhibi's-seniyye şerhi'l-Ferâ'idi'l-behiyye fî nazmi'l-kavâ'idi'l-fıkhiyye**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996/1417.

FERRÂ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn, **el-Ahkâmü's-sultâniyye,** (thk. Muhammed Hâmid el-Fakkî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.

FİRKÂH, Ebû Muhammed Tâcüddin Abdurrahman b. İbrâhîm b. Sibâ', **ed-Derekât şerhu'l-Varakât,** (thk. Sâre Şâfî el-hâcirî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997/1418.

____, M**eseletü'l-ğanâim,** (thk. Abdüssettâr Ebû Gudde), Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2006/1427.

FULÛSÎ, Mesûd b. Musâ, **el-Cedel 'inde'l-usûliyîn,** Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003/1424.

GAZZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid et-Tûsî, **el-Mustasfâ,** (thk. Muhammed Abdüsselâm Abduşşâfî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993/1413.

____, **el-Vecîz I-II,** (thk. Ali Mu'avvad ve Adil Abdulmevcûd), Dârul-Erkam, Beyrut, 1997/1418.

____, **el-Vasît I-IX,** (thk. Ali Muhittîn el-Karadâğî), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 1993/1403.

____, **el-Kıstâsü'l-müstakîm,** el-Matbaatü'l-Âlemiyye, Dımaşk 1413/1993.

____, **İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn I-IV,** Dâru'l-Marife, Beyrut ty.

GİLBERT, Joan E., "**The Ulama of Medieval Damascus and The International World of Islamic Scholarship",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of California, Berkeley 1977.

GÖKÇE, Ferhat, "Türkiye'de Memlükler Dönemi Hadis Çalışmaları", **TALİD,** cilt: 11, sayı: 21, ss. 41-88, 2013.

GÖZÜBENLİ, Beşir, "Firkâh", **DİA,** İstanbul 1996, c.13, s.135.

____, **el-Menhûl,** Dâru'l-Fikri'l-muâsır, Beyrut 1998/1418.

GURAYBE, Muhammed er-Râhil, "Cuhûdu Salâhuddin el-Eyyûbî fî İhyâi'l-Mezhebi's-Sünnî fî Mısr ve'ş-Şâm", **Mecelletü Mu'te lil-buhûsi ve'd-dirâsât,** (sayı 3), 1995, c.10, s.18-37.

GÜMAN, Osman, "Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi: İbn Dakîkul'Îd Örneği", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi,** Nisan 2013, Sayı: 21, s.29-52.

GÜNAY, Hacı Mehmet, "Semerkandî, Alâeddin", **DİA,** İstanbul 2009, c.36, s.470.

HACAK, Hasan, "İslâm Hukukunun Sistematiği, Literatürü ve Genel Prensipleri", **İslâm Hukukuna Giriş,** edt. Yunus Apaydın Anadolu Ünv. Yayınları, Eskişehir 2010.

HAÇKALI, Abdurrahman, "**İzzüddin b. Abdisselam'da maslahat nazariyesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs ÜSBE, Samsun 1999.

HAKKÂRÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Hekkârî, **Hediyetü'l-İhyâi li'l-Emvât,** (thk. Ebû Abdurrahman Şevket), Dâru'l-Eseriyye, Amman 1430/2009.

HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek I-IV,** (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990/141.

HALÎFÎ, Abdulaziz Sâlih, **el-İhtilâfu'l-fıkhî fi'l-mezhebi'l-Mâlikî mustalahâtuhu ve esbâbuhu,** Dârü'l-hadîsi'l-haseniyye, Mağrib 1414/1993.

HALLÂF, Abdülvehhâp, **Târîhu't-teşrî'il-İslâmî,** el-Matbaatü'l-Medenî, Kahire ty.

HAMMÂD, Nezîh, **Mu'cemü'l-mustalahât'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fî luğeti'l-fukahâ,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1429/2008.

HAREKÂT, İbrahim, "Berîd", **DİA,** İstanbul 1992, c.5, s.499.

HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Târîhu Bağdâd ve zuyûluh I-XXIV,** (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.

HATTÂB, Muhammed b. Muhammed Şemseddin el-Mâlikî, **Mevâhibü'l-celîl fî şerhi muhtasari'l-halîl I-VI,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992/1412.

HÂZİMÎ, Nâsır Muhammed Ali, "**el-Hayâtü'l-İlmiyye fî Dımaşk fî asri'l-Eyyûbî",** (yayınlanmamış doktora tezi) Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1421/2000.

HEYTEMÎ, Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin es-Sa'dî, **Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc I-X,** el-Mektebetü't-Ticâriyetü'l-Kübrâ, Kahire 1983/1357.

HİCÂVÎ, Ebü'n-Necâ Şerefeddin, **el-İknâ' fi'l-fıkhi Ahmed b. Hanbel,** (thk. Abdullatif Muhammed Musa), Dâru'l-Marife, Beyrut ty.

IŞIKDOĞAN, Davut - KORUKÇU, Adem, "Geçmişten Günümüze Eğitim Yeri Olarak Cami-Mescid", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD),** 2015, sayı: 26, c.8, s.125-141.

İBN ABDİLHÂDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî, **Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs I-IV,** (thk. Ekrem el-Bûşî ve İbrahim Zeybek), Müessese'r-Risâle, Beyrut 1417/1996.

İBN ABDÜSSELÂM, Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım Ebû Muhammed İzzüddin es-Sülemî, **Ahkâmü'l-cihâd ve fezâ'ilüh,** (thk. Nezih Hammad), Mektebetu Dâri'l-Vefâ, Cidde 1986/1406.

____, **el-Fetâva'l-Mevsılıyye,** (thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ'), Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1999/1419.

____, **el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye I-VIII,** (İyyâd Hâlid Tibâ'), Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 2016/1437.

____, **el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm,** (thk. Rıvan Muhtar b. Garbiyye), Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987/1407.

____, **Kavâ‘idü’l-ahkâm fî mesâlihi’l-enâm I-II,** (thk. Taha Abdurrauf Sa’d), Mektebetü’l-Külliyâtü’l-Ezheriyye, Kahire 1991/1414.

____, **Kitâbü’l-fetâvâ,** (thk. Abdurrahman b. Abdülfettâh), Dâru’l-Marife, Beyrut 1406/1986.

____, **Makâsıdü’l-ibâdât (Salât-Siyâm-Hac),** (thk. Abdurrahim Ahmed Kamhiyye), Matbaatü’l-Yemâme, Humus 1995.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, **Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr,** Dâru’l-Fikr, Beyrut 1412/1992.

İBN ASÂKİR, Ebû Mansûr (Ebü’l-Kâsım) Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Târîhu medîneti Dımaşk I-LXXX,** (thk. Amr b. Garâme), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1415/1995.

İBN BEDRÂN, Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî, **el-Medhal ilâ mezhebi’l-İmâm Ahmed,** (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessese’r-Risâle, Beyrut 1401/1981.

İBN CEMÂA, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî, **Tezkiretü’s-sâmi‘ ve’l-mütekellim fî edebi’l-‘âlim ve’l-müte‘allim,** (talik Muhammed Mehdî el-Âcemî), Dâru Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1433/2016.

İBN CÜBEYR, Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr Ebü’l-Hüseyn el-Kinânî el-Belensî, **er-Rihle,** Dâru Beyrut, Beyrut ty.

İBN DAKÎKUL’ÎD, Muhammed b. Alî Ebü’l-Feth Takıyyüddin el-Kuşeyrî el-Kûsî, **el-İmâm fî ma‘rifeti ehâdîsai’l-ahkâm I-IV,** (thk. Sad b. Abdullah âlu Humeyid), Dâru’l-Muhakkik, Riyad 1998/1419.

____, **İhkâmü’l-ahkâm şerhu ‘Umdeti’l-ahkâm I-II,** (thk. Ahmeh Muhammed Şakir), Dârü’l-Kütübi’s-Selefiyye, Kahire 1987/1407.

____, **Şerhu’l-İlmâm bi ehâdîsi’l-ahkâm I-V,** (thk. Muhammed Halûf), Dâru’n-nevâdir, Dımaşk 2009/1430.

İBN DEHHÂN, Ebû Şücâ’ Fahreddin Muhammed b. Ali b. Şuayb, **Takvîmü’n-nazar fî mesâil hilâfiye zâi‘a ve nebzi mezhebîye nâfi‘a ve yelîhi kitâbü’l-Minber fi’l-**

Ferâid I-IV, (thk. Salih b. Nâsır b. Sâlih el-Huzeym), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001/1422.

İBN DOKMAK, Sârimüddin İbrâhîm b. Muhammed el-Alâî el-Mısrî, **Kitâbü'l-İntisâr li-vâsıtati 'ikdi'l-emsâr I-II,** el-Mektebü't-Ticârî, Beyrut 1993.

____, **Nüzhetü'l-enâm fî târîhi'l-İslâm,** (thk. Semîr Tabâre), Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999.

İBN EBÎ ASRÛN, Ebû Sa'd Abdullah b. Muhammed Şerefüddin et-Temîmî el-Mevsılî, **Safvetü'l-mezheb fî Nihâyeti'l-matlab I-V,** Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine (Kitâbü'l-Buyû'dan Şufa konusuna kadar, thk. Abdullah b. Sa 'd ed-Dûserî 1435/2014), (Kitâbü'l-Hudûd'dan Kitâbü'l-İkrar'a kadar, thk. Şeyheyn Muhammed Kerdem el-Abderî 1436/2015), (Ridâ bölümünden Cizye bölümüne kadar, thk. Abdulaziz b. Ali b. Süleyman er-Rûmî 1431/2010), (Sıdâk bölümünden İdde bölümüne kadar, thk. Sultan b. Salih b. Musa1435/2014), (Kırâd bölümünden Nikâh bölümüne kadar, Sâlim Süveylih Fâlihü'l-hücle1435/2014).

İBN EBÜ'D-DEM, Ebû İshâk Şihâbeddin İbrâhîm b. Abdullah el-Hamevî, **Kitâbü edebi'l-kazâ' I-II,** (thk. Muhyî Hilâl Serhân), Matbaatü'l-İrşâd, Bağdât 1404/1984.

İBN EBÎ USAYBİA, Muvafıkuddin Ebû Abbâs Ahmed b. Kasım es-Sa'di el-Hazrecî, **'Uyunü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ,** (thk. Nezâr Rıdâ), Dâru Mektebetil-Hayat, Beyrut, ty.

İBN CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **el-Muntazam fî tarihi'l-mulûki ve'l-ümem I-IXX,** (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ ve Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1412/1992.

_____, **el-Mevzû'ât I-III,** (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), el-Mektebetü's-Selefiyye, 1 ve 2. Cilt 1386/1966, 3. Cilt 1388/1968.

____, **Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf,** Dâru's-Selâm, 1407/1987, yy.

____, **Menâkibu Ebî Hânîfe,** (thk. Muhammed Zâhid Kevserî ve Ebü'l-Vefâ Efgânî), Lecnetü meârifi'n-Numâniyye, Hayderabâd 1408.

____, **Mirâtu'z-zemân fî tarihi'l-a'yân I-XXIII,** (thk. İbrahim ez-Zeybak), Daru'r-Risaletu'l-âlemîyye, Beyrut 2013.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mekâyîsu'l-luğa I-VI,** (thk. Abduselâm M. Harun), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979-1399.

İBN FAZLULLAH, Şehâbeddin Ahmed b. Yahyâ el-Ömerî, **Mesâlikü'l-ebsâr fî memâliki'l-emsâr I-XXVII,** Mecma'u's-Sakâfî, Abu Dabî 1423/2002.

İBN FERHÛN, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhâneddin İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, **Keşfü'n-nikâbi'l-hâcib min mustalahi İbni'l-Hâcib,** (thk. Hamza Ebû Fâris ve Abdüsselâm eş-Şerîf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1990.

____, **ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezheb I-II,** (thk. Muhammed ahmed Ebû nûr), Dâru't-Turas, Kahire ty.

İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Alî El-Askalânî, **ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine I-VI**, (thk. Muhammed Abdulmuin Dân), Meclisu Dâireti'l-Me'ârifi'l-Osâniye, Saydarâbâd 1972/1432.

____, **et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîssi'ş-şerhi'l-Vecîzi'l-kebîr I-IV**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1989, c.4, s.209.

____, **Lisânu'l-mîzân I-VII,** Müessesetü'l-â'lemî, Beyrut 1390/1971.

____, **Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısr,** (thk. Ali Muhammed Ömer), el-Mektebetü'l-Hancî Kahire 1998/1418.

İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, **Târihu İbn Haldûn (Kitâbü'l-'İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi's-sultâni'l-ekber) I-VIII,** (thk. Halil Şahâde), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988/1408.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân I-VII,** (thk. İhsan Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1949.

İBN HAMDÂN, Ebû Abdillâh Necmeddin Ahmed b. Hamdân el-Harrânî, **er-Ri'âye fi'l-fıkh,** (thk. Ali b. Abdullah eş-Şehrî), Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 1428.

____, **Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî,** (thrc. Nâsiruddin Elbânî), Menşûrâtu Mektebi'l-İslâmî, Dımaşk 1380/2002.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, **Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel I-L,** thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/1999-2001.

İBN İYÂS, Ebü'l-Berekât Zeynüddin Muhammed b. Ahmed, **Bedâi'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr I-V,** (thk. Muhammed Mustafa), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1972-1984.

İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Ebü's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dımaşkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye I-IV**, (thk. Hâfız Abdulâlîm Han), Dâru âlemi'l-kütüb, Beyrut, 1407.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî eş-Şâfiî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XV,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1986/1407.

____, **Tabakâtü fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye,** (thk. Ahmed Ömer Haşim vd.) Mektebetu Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993/1413, yy.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî el-Cemmâîlî, **El-Hâdî Umdetü'l-hâzım fî mesâili'z-zevâid 'an Muhtasarı ebi'l-Kâsım,** (thk. Nureddin Tâlib), Vizâretü'l-Evkâf, Katar 1428/2007.

____, **el-Kâfî (fî fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel),** (thk. Muhammed Faris ve Mesâd Abdulhamîd es-Sadânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.

____, **el-Muğnî I-X,** el-Mektebetü'l-Kahire, Kahire 1388/1968.

____, **el-Mukni',** (thk. Mahmut Arnâvût), Mektebetü's-Sevâdî, Cidde 2000/1421.

____, **Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî usûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed I-II,** (thk. Şaban Muhammed İsmail), Mektebetü'l-Mekkîyye (Mekke), Mektebetü't-Tedmiriyye (Riyad), Müessesetü'r-Reyyân (Beyrut), 1418/1998.

İBN KUDÂME, Ebü'l-Ferec Şemseddin Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî, **eş-Şerhu'l-kebîr I-XIII,** (İşrâf Muhammed Reşid Rıdâ), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ty.

İBN KUTLUBOĞA, Ebü'l-Fidâ Kâsım b. Kutluboğa Zeynüddin es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî, **Tâcü't-terâcim,** (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Dâru'l-Kalem Dımaşk, 1413/1992.

İBN MANZÛR, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrem, **Lisanü'l-'Arab I-XV,** Dâru Sâdır, Beyrut 1993/1414.

İBN MEMMÂTÎ, Ebü'l-Mekârim Es'ad b. Mühezzeb b. Mînâ, **Kitâbu Kavânînü'd-devâvîn,** (thk. Aziz Suryâl Âtiyye), Mektebetu Medbulî, Kahire 1411/1991.

İBN NUKTA, Ebû Bekr Muînüddin (Muhibbüddin) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî, **Tekmiletü'l-ikmâl I-VI,** (thk. Abdulkayyum Abdurrebinnebi), Camiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1408/1987.

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed Zeynüddin el-Bağdâdî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile I-V,** (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn), Mektebetü'l-Abîkân, Riyad 1425/2005.

İBN RÜŞD EL-HAFÎD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid I-IV,** Dâru'l-Hadis, Kahire 1425/2004.

İBN RÜŞEYD, Muhammed b. Ömer Ebû Abdillâh Muhibbüddin el-Fihrî es-Sebtî, **Milʾü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-gaybe fi'l-vicheti'l-vecîhe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe I-III,** (thk. Muhammed Habib İbnül-Hoce), Dâru't-Tûnisiye li'n-neşr, Tunus 1982/1402.

İBN SÂÎ, Ebû Tâlib Tâcüddin Alî b. Enceb el-Hâzin el-Bağdâdî, **ed-Dürrü's-semîn fî esmâi'l-Musannefîn,** (thk. Ahmed Şevkî Benîn ve Muhammeh Said Henşî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 1430/2009.

İBN SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh,** (thk. Muvâfık Abdullah Abdulkadir), Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-hikem, Beyrut 1407.

____, **Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik I-II,** (thk. Abdulkerim b. Sanîtan el-Ömerî) Câmi 'atul'İslâmiyye, 2011/1432.

____, **Şerhu müşkili'l-Vasît I-IV,** (thk. Abdülmün'im Halîfe), Dâru Künûzi İşbiliyâ, Riyâd 2011/1432.

____, **Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî,** (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkadir), 'Âlemu'l-Kütüp, Beyrut 1986/1407.

____, **Mukaddimetü İbni's-Salâh,** (thk. Nureddin Itır), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1406/1986.

İBN ŞÂS, Ebû Muhammed Celâleddin Abdullah b. Necm b. Şâs es-Sa'dî, **'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne I-III,** (thk. Hamit b. Muhammed Lahmer), Dâru Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2003.

İBN ŞEDDÂD, Ebû Abdillâh İzzüddin Muhammed b. Alî el-Halebî, **el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i'ş-Şâm ve'l-Cezîre Kısmu Dımaşk,** (thk. Samî ed-Dehhân), el-Ma'hadü'l-firensî lid'd-dirâsâti'l-arabiyye, Dımaşk 1375/1956.

____, **el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâ'i'ş-Şâm ve'l-Cezîre Kısmu Halep,** (thk. Yahya Zekeriyyâ Abâre), Menşûrât Vizâretü's-sekâfe, Dımaşk 1411/1991.

İBN ŞEDDÂD, Ebü'l-Mehâsin Bahâeddin Yûsuf b. Râfi' el-Mevsılî, **en-Nevâdiru's-sultâniyye ve'l-mehâsinu'l-Yûsûfîyye,** (thk. Cemâleddin Şeyyâl), Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1994.

İBN TAĞRÎBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf el-Atabekî, **el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî I-VII,** (thk. Mumammed Muhammed Emin), el-heyetü'l-mısriyye'l-âmme lil-kütâb, Kahire 1984/1404.

____, **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kahire I-XVI,** Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, Kahire t.y.

İBN TÂVÛS, Radıyyüddin Alî b. Mûsâ b. Ca'fer, **Ferecü'l-mehmûm fî târîhi 'ulemâ'i'n-nücûm,** Menşûrâtü'r-Redî, Beyrut 1363.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Berekât Mecdüddin Abdüsselâm b. Abdillâh el-Harrânî, **el-Muharrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-II,** el-Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1404/1984.

____, **el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ,** (talik, Muhammed Hâmid el-Fakî), Matbaatü'r-Rahmaniyye, Kahire 1350/1931.

İBN TEYMİYYE, Takiyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî **Mecmû'u'l-Fetâvâ I-XXXVII,** Mecmau'l-Melik Fehd, Medine 2009.

İBN TİLİMSÂNÎ, Şerefüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali el-fehrî el-Mısrî, **Şerhu'l-Me'âlim I-II**, (thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud ve Şeyh Ali Muhammed Mu'avved), Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1999/1419.

İBN TOLUN, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Alî Şemseddin ed-Dımaşkî, **Kudâtu Dımaşk (es-Suğrü'l-bessâm fî zikri men veliye kadâi'ş-Şâm),** (thk. Salâhuddin el-Müncid), Matbûâtu Mecmeü'l-İlmî, Dımaşk 1956.

İBN UKAYL, Bahâuddin Abdullah b. Ukayl el-Mısrî el-Hemedânî, **Şerhu İbn Ukayl I-IV,** (thk. Muhammed Muhyiddin), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985.

İBN VÂSIL, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Sâlim el-Mâzinî et-Temîmî el-Hamevî eş-Şâfiî, **Müferricü'l-kürûb fî ahbâri benî Eyyûb I-V,** (thk. Cemâleddin Şeyyal vd.), Kahire 1972-1977.

İBNU'L-İMÂD, Ebü'l-Felâh 'Abdulhay el-Hanbelî**, Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb I-XI,** (thk. Mahmud Arnâût), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1991/1416.

İBNÜ'L-ADÎM, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed el-Ukaylî el-Halebî, **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb I-XII,** (thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.

İBNÜ'L-ATTAR, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim Alâeddin, **Tuhfetü't-tâlibîn fî tercemeti şeyhine'l-imâm Muhyiddin,** (thk. Ebû Ubeyde Meşhûr), Dâru'ı-Eseriyye, Ammân 2007/1428.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû Muhammed Muhyiddin Yûsuf b. Abdirrahmân b. Alî et-Teymî el-Bekrî, **el-Îzâh li kavânîni'l-ıstılâh,** (thk. Muhammed b. Muhammed es-Seyyid ed-Dugaym), Mektebetü Medbûlî, Kahire 1995.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fî t-târîh I-XI,** (thk. Ebü'l-Fîdâ Abdullah el-Kâdî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.

____, **el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb I-III**, Dâru Sâdır, Beyrut 1980/1400.

İBNÜ'L-ĞAZZÎ, Şemseddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman, **Dîvânü'l-İslâm I-IV,** (thk. Seyyid Küsrevî Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

İBNÜ'L-HÂC EL-ABDERÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed**, el-Medhal I-IV,** Dâru't-Türâs, Kahire ty.

İBNÜ'L-HÂCİB, Ebû Amr Cemâleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, **Muhtasaru Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel I-II,** (thk. Nezîr Hamâd), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006/1427.

____, **Câmi'u'l-ümmehât,** (thk. Ebû Abdurrahman el-Ahdar el-Ahdarî), el-Yemâme li't-tibâ'ati ven n-neşri ve'tevzî', Beyrut 1998/1419.

İBNÜ'L-KAYSERÂNÎ, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, **Kitâbu's-Semâ,** (thk. Ebü'l-Vefâ el-Merâgi), Vizâretü'l-Evkâf, Kahire ty.

İBNÜ'L-MÜFLİH, Ebû İshâk Burhâneddin İbrâhîm b. Muhammed er-Râmînî ed-Dımaşkî, **el-Maksadü'l-erşed fî zikri ashâbi'l-İmâm Ahmed I-III,** (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymîn), Mektebetü'r-Reşîd, Riyad 1410/1990.

İBNÜ'l-MÜLAKKIN, Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Alî el-Ensârî el-Mısrî, **el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi'ş-Şerhi'l-kebîr I-IX,** (thk. Eymen Nasr el-Ezheri ve Seyyid el-Mihenî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417.

____, **el-'İkdü'l-müzheb fî tabakâti hameleti'l-mezheb,** (thk. Eymen Nasr el-Ezherî), Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417.

İBNÜ'L-UHUVVE, Ziyâeddin Muhammed b. Muhammed, **Me'âlimü'l-kurbe fî ahkâmi'l-hisbe,** Matba'atü Dâri'l-fünûn, Cambridge 1938.

İBNÜ'L-VERDÎ, Ömer b. el-Muzaffer Ebû Hafs Zeynüddin el-Bekrî el-Maarrî el-Kureşî, **Târihu İbnü'l-Verdî I-II,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417.

İBNÜ'S-SÂBÛNÎ, Ebû Hâmid Cemâleddin Muhammed b. Alî el-Mahmûdî, **Tekmileti İkmâli'l-İkmâl fi'l-ensâbi ve'l-esmâi ve'l-elkâb,** Dâru kutübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

İLTAŞ, Davut, "Tenkîhu'l-Fusûl", **DİA,** İstanbul 2011, c.40, s.453.

İMÂDÜDDİN el-İSFAHÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Safiyyiddin İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî**, el-Berku'ş-Şâmî I-IV,** (thk. Fâlih Hüseyyin), Müessesetu Abdulhamîd Şûmân, Ammân 1407/1987.

İSFÂHÂNÎ, Muhammed b. Mahmud ebû Abdullah Şemsuddin el-'İclî, **Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye,** (thk. Mansûr Koçinkağ ve Bilal Taşkın), TDV Yayınları, İstanbul 2017.

İSNEVÎ, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdurrahim b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî, **Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-usûl,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999/1420.

____, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye I-II,** (thk. Kemal yusufu'l-hût), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İZGİ, Cevat, "İbnü'l-Lebbûdî", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.122.

KAHRAMAN, Abdullah, **İslâm Hukukuna Giriş,** Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2019.

KALKAŞANDÎ, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Ali, **Subhu'l-a'şâ fî sınâati'l-inşâ I-XV,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

KANDEMİR, M. Yaşar, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.198.

____, "Münzirî", **DİA,** İstanbul 2006, c.32, s.35.

KARA, Seyfullah, **Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları,** İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

KARADAĞ, Bekir, "Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fıkıh Mezhepleri Karşısındaki Tutumu ve Sünnî Fıkıh Mezheplerin Mısır'da İstikrar Bulmasındaki Rolü", **Uluslararası Selâhaddin Eyyubî Sempozyumu Bildirileri,** Siirt Ünv. İlâhiyat Fakültesi, (21-23 Eylül 2016), 2017, c.1, s.609-625.

____, **Mısır Hanefîliği Memlükler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi,** Astana Yayınları, Ankara 2020.

KARÂFÎ, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî, **el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm,** (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995/1416.

____, **el-'İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm I-II,** (thk. Ahmed el-Hatm Abdullah), Dâru'l-Kütübî Kahire 1999/1420.

____, **el-Ümniyye fî idrâki'n-niyye,** (thk. Müsâid b. Kasım el-Fâlih), Mektebetü'l-Haremeyn, Riyâd 1988/1408.

____, **ez-Zahîre (fi'l-fıkh) I-XIV,** (thk. M. Hiccî vd.), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.

____, **Min hızâneti'l-mezhebi'l-Mâlikî (el-İhtimâlâtü'l-Mercûha),** (Yayına Hazırlayan: Celâleddin Ali Âmir el-Cihânî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006/1427.

____, **Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl I-IX,** (thk. Adil ahmed Abdulmevcûd Ali muhammed Mu'avved), Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1965/1416.

____, **Şerhu'l-Mahsûl I-IX,** (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz), Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995.

____, **el-ikdü'l-manzûm I-II,** (thk. Ahmedü'l-Hatem Abdullah), Dâru'l-Kütübî, Kahire 1999/1420.

____, **Şerhu Tenkîhi'l-fusûl,** (thk. Abdurrauf Sâd), Şirketu't-tıbââtü'l-fenniyye'l-Müttahide, 1973/ 1393.

KARAHAN, Abdullah, "Zevâid", **DİA**, İstanbul 2013, c.44, s.303.

KÂSÂNÎ, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, **Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi',** Dâru'l-Kütübi'I-İlmiyye, Beyrut 1986/1406.

KASTALLÂNÎ, Ebû Bekr Kutbuddin Muhammed b. Ahmed b. Alî, **Merâsıdü's-sılât fî makâsıdi's-salât,** (talik. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Dâru'l-Fadîle, Kahire 1995.

KÂTİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah Hac Halife, **Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl I-VI,** (thk. Mahmut Abdulkadir Arnavut), IRCICA Kütüphanesi Yay., İstanbul 2010.

____, **Keşfü'z-zunûn 'an üsâmi'l-kütübi ve'l-fünûn I-VI,** Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941.

KATTÂN, Mennâ' Halîl, **Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî,** Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad 1422/2001.

KAVÂSİMÎ, Ekrem Yusuf Ömer, **el-Medhal ilâ mezhebi'ş-Şâfiî,** Dârü'n-Nefâis, Ürdün 1423/2003.

KAYA, Eyyüp Said, "Muhtasar", **DİA,** İstanbul 2006, c.31, s.61.

____, "Tabakat", **DİA,** İstanbul 2010, c.39, s.292.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifîn Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'arabiyye I-XV,** Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

KIFTÎ, Cemaluddin Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf, **İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ**, (thk. İbrahim Şemsü'd-Dîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005-1426.

____, **İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât I-IV,** (thk. Muhammed Ebü'l-fadl), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1982/1406.

KILIÇ, Muhammed Tayyib "Fıkıh Tarihinin İçtihad Merkezli Yazılması Proplemi", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD),** 2016, cilt: 14, sayı: 27, s.127-143.

KIZILKAYA, Necmettin, "el-Varakât", **DİA,** İstanbul 2012, c.42, s.518.

KOCA, Ferhat, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.141.

____, "Ravzatü'n-Nâzır", **DİA,** İstanbul 2007, c.34, s.476.

____, “el-Muhtasar”, **DİA,** İstanbul 2006, c.31, s.67-70.

____, “Hanbelî Mezhebi”, **DİA,** İstanbul 1997, c.15, s.541.

____, “İbn Kudâme, Ebü’l-Ferec”, **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.138.

____, “İbn Kudâme, Muvaffakuddin”, **DİA,** İstanbul 1999.

____, “Tahsis”, **DİA,** İstanbul 2010.

____, “İbn Teymiyye, Fahreddin”, **DİA,** İstanbul 1999 c.20, s.389.

KOSEI, Morimoto, “İbn Haldûn’un Tespitlerine Göre Memlük Devleti Yargı Sistemi”, (Çev. Muhammed Tayyib Kılıç), **İSTEM,** Aralık 2013.

KUREŞÎ, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, **el-Cevâhirü’l-mudıyye fî tabakâti’l-Hanefîyye I-II,** Mîr Muhammed kütübhâne, Karaçi ty.

KURTUBÎ, Ahmed b. Ömer Ebü’l-Abbâs Ziyâeddin el-Ensârî, **el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim I-VII,** (thk. Muhyiddin Dib vd.), Dâru İbn Kesîr, Dımaşk 1996/1417.

____, **Keşfü’l-kınâ‘ ‘an hükmi’l-vecd ve’s-semâ‘,** (thk. Heyet), Dâru’s-Sahâbe li't-Türâs, Tantâ 1992/1412.

KÜRDÎ, Muhammed b. Süleyman, **el-Fevâidü’l-Medeniyye,** Dâru’l-Cefân ve Dâru’n-Nûrü’s-Sabâh, Kıbrıs, Dımaşk, 2011.

el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye’l-Kuveytiyye I-XLV, Vizâretü’l-evkâfü’l-Küveytiyye, Küveyt 1427/2006.

LEKNEVÎ, Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm es-Sihâlevî el-Leknevî, **el-Fevâ‘idü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefîyye,** (tashih Muhammed Bedreddin Ebü’l-firâs), Dârü’s-Seâdet, Kahire 1324/1920.

MAHLÛF, Muhammed b. Muhammed b. Ömer, **Şeceretü’n-nûri’z-zekiyye fî tabakâti’l-Mâlikîyye I-II,** (Talik Abdulmecid Hayâlî), Dâru’l-Kitâbi’l-İlmîyye. Beyrut 2003/1424.

MAKDİSİ, George, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası Hıristiyan Batı,** (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2018.

MAKDİSÎ, Ebû Nasr Mutahhar b. Tahir, **el-Bed‘ ve't-târîh I-VI,** Mektebetu Sekâfeti'd-dîniyye, Port Said ty.

MAKRİZİ, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir, **el-Mevâiz ve'l-i‘tibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr (el-Hitatu'l-Makriziyye),** Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418.

____, **Kitûbü's-sülûk lima‘rifeti düveli'l-mülûk,** (nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

____, **Mukaffa'l-kebîr,** (thk. Muhammed el-Ya'lâvî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2006/1427.

MECMAU'L-LUGATİ'L-ARABİYYE, (İbrahim Mustafa, Ahmed Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Neccâr), **el-Mu‘cemü'l-Vasît I-II,** Dâru'd-Dâvâ, Kahire ty.

MEMDUHOĞLU, Adnan, "Çağını İyi Okuyan Bir Fakih Olarak Âmidî ve Sahâbe İçtihadı Konusundaki Yaklaşımı" **Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu,** Ensar Neşriyat, Ekim 2009.

MERÂGÎ, Abdullah Mustafa, **el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn I-II,** Matba ‘atu Ensâri's-sünneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1947/1366.

MERDÂVÎ, Ebü'l-Hasen Alâeddin Alî b. Süleymân, **el-İnsâf fî ma‘rifeti'r-râcih mine'l-hilâf I-XII,** Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

____, **Kitâbü'l-Furû‘ ve meahu Tashîhu'l-furû‘ I-XI,** (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.

Hizânetü't-turâs: Fihrisü'l-mahtûtât, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-buhûs ve'ddirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad, ts.

MUHAMMED ARÛS, Abdulkadir, **Ârâ‘ü İbn Dakîkul'îd el-usûliyye fî kitâbihi İhkâmü'l-ahkâm şerhu ‘Umdeti'l-ahkâm ve eseru zâlike fî istinbâtihi âhkâmü'l-furû ‘il-fıkhiyye,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü Ümmü'l-Kurâ Külliyetü'ş-Şerîa, Mekke 1412/1991.

MUHAMMED b. Abdulaziz b. ‘İzz b. Abdüsselâm, **İzâhu’l-kelâm fîmâ cerâ li’l-‘İzz b. ‘Abdisselâm fî meseleti’l-kelâm**, el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-türâs, Kahire 2006.

MUHAMMED El-HÂDÎ Ebü’l-Ecfân, “İbn Şâs”, **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.369.

MUHAMMED EMİN, Muhammed, **El-Evkâf ve’l-hayâtü’l-ictimâiyye fî Mısr 648/1250-923/1517 Dirâse Târihiyye Vesâikiyye,** Câmiatu Kahire, Kahire 1400/1980.

MUHAMMED HÂŞÂM, Muhammed Tarık Mağribiyye, **el-Mezhebü’ş-Şâfiî,** Mektebetü’l-Fârûk, Dımaşk 1432/2011.

____, el-Fehresi’ş-Şâmil li’t-Türâsi’l-Arabi’l-İslâmî el-Mahtûtu’l-Fıkıh ve Usûluhu, I-XII, Müessesetü Âli’l-Beyt li’l-Fikri’l-İslâmî, Umman 2003/1424.

MÜNZİRÎ, Zekiyyuddîn Ebû Muhammed ‘Abdul‘azîm b. Abdulkuva, **et-Tekmile li vefeyâti’n-nakale I-IV,** (thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf), Müessese’r-Risâle, Beyrut 1988.

____, **et-Terğîb ve’t-terhîb I-IV,** (Talik Mustafa Muhammed İmâre), Mektebetu Mustafa el-bâbî el-Haleb’î Dâru İhyâ’i-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1388/1968.

NEDVÎ, Ali Ahmed, **el-Kavâ‘id ve’d-davâbitü’l-müstahlasa mine’t-Tahrîr,** Matbaatü’l-Medenî, Kahire 1411/1991.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **Âdâbü’l-fetvâ ve’l-müftî ve’l-müsteftî,** (thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî), Dâru’l-Fikr, Dımaşk 1987/1408.

____, **el-Îzâh fî menâsiki’l-hac vel-umre,** (thk. Abdülfettâh Hüseyin Râveh el-Mekkî’nin el-İfsâh ‘alâ mesâ‘ili’l-îzâh ‘alâ mezâhibi’l-e‘immeti’l-erba’a ve gayrihim isili şerhiyle beraber), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye vd., Beyrut 1414/1994.

____, **el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb I-XX,** Dâru’l-Fikr, Beyrut ty.

____, **el-Usûl ve’z-zavâbıt,** (thk. Muhammed Hasan Heyto), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1986.

____, **Kitâbu't-Tahkîk,** (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Mu'avved), Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992/1413.

____, **Mes'eletü vucûbu tahmîsi'l-ğanîme,** (thk. Abdurrauf b. Muhammed b. Ahmed el-Kemâlî), Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2009/1430.

____, **Minhâcü't-tâlibîn,** (thk. Avd Kasım Ahmed), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2005/1425.

____, **Ravzatü't-tâlibîn ve 'Umdetü'l-müttakîn I-XII,** (thk. Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, Dımaşk, Ummân 1991/1412.

____, **Tehzîbü'l-esmâʾ ve'l-luğât I-IV,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

____, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc I-XVIII,** Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1972.

____, **Dekâiku'l-Minhâc,** (thk.İyâd Ahmed Gûc), Dâru İbn Hazm, Beyrut ty.

NU'AYMÎ, Ebü'l-Mefâhir Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dımaşkî, **ed-Dâris fî târîhi'l-medâris I-II,** (thk. İbrahim Şemseddin), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1410/1990.

NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhâb, **Nihâyetü'l-Ereb fî fünûni'l-edeb I-XXXIII,** Dârü'l-Kütübi'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire 2002/1423.

ÖĞÜT, Sâlim, "Edebü'l-Kâdî", **DİA,** İstanbul 1994, c.10, s.408.

____, "İmâmeyn", **DİA,** İstanbul 2000, c.22, s.207.

____,"el-İhkâm", **DİA,** İstanbul 2000, c.21, s.534-535.

ÖMER B. SALİH, b. ömer, **Makâsidu'ş-şerî'a înde'l-İmâm 'İzz bin Abdisselâm**, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 2003/1423.

ÖZAY, Hilal, **Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri,** İksad yayınları, Ankara 2019.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Kitâbü'r-Ravzateyn", **DİA,** İstanbul 2002, c.26, s.112.

ÖZDEMİR, Muhittin, **"Şâfiî Fürû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi"**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara ÜSBE, İstanbul 2010.

ÖZEL, Ahmet, "İbn Dakîkul'Îd", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.409.

____, "Mâlik B. Enes", **DİA,** İstanbul 2003, c.27, s.507.

ÖZEN, Şükrü, "Hilâf", **DİA,** İstanbul 1998, c.17, s.527.

____, "Kâdılkudât", **DİA,** İstanbul 2002, c.24, s.77.

ÖZTOPRAK, Mustafa, "Târîhu Bağdâd'da Ebû Hanîfe ile İlgili Müspet ve Menfi Rivayetlerin Değerlendirilmesi", **Diyanet İlmî Dergi,** Cilt: 49, Sayı: 4, s.105-130.

RADİYUDDİN, Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Gazzî, Behcetü'n-nâzirîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine'ş-Şâfi'iyeti'l-bâri'în, (talîk Ebû Yahyâ Abdullâh el-Kündürî), Dâru İbn Hâzm, Beyrut 1421/2000.

RAYSÛNÎ, Ahmed, **Nazariyyetü'l-makâsıd 'inde'ş-Şâtıbî,** (takdim Câbir Ulvânî), el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, Virginya1416/1995.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî, **el-Mahsûl I-VI,** (thk. Tahâ Câbir Ulvânî), Müessese'r-Risâle, Beyrut 1418/1997.

REMLÎ, Ahmed b. Hüseyn Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin el-Makdisî, **Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc I-VIII,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984/1404.

SAFEDÎ, Ebü's-Safâ Salâhuddin Halîl b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh, **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr I-V,** (thk. Ali Ebû Yezîd vd.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998/1418.

_____, **el-Vâfî bi'l-vefeyât I-XXIX,** (thk. Şuayb Arnavut ve Türkî Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000/1420.

SAKKÂR, Sâmî, "İbn Ebî Asrûn", **DİA,** İstanbul 1999, c.19, s.423.

SALLÂBÎ, Ali Muhammed, **Selâhaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi,** (Terc. Şerâfettin Şenaslan), Ravza Yayınları, İstanbul 2016.

ES-SÂMİRÎ, Nasîruddin Muhammed b. Abdullah, **el-Müstev'ab,** (Abdulmelik b. Abdullah b. Dehiş), el-Mektebetü'l-Esedî, Mekke 1424/2003.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hasen Alemüddin Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, **Tuhfetü'l-fürrâd ve turfetü tehzîbi'l-mürtâd,** (thk. Muhammed b. Muhammed Âl-Rihâb), Şebeketü'l-Âlûka, ty., yy.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân Şemseddin**, ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi' I-XII,** Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ty.

SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'îd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, **el-Ensâb I-XIII,** (thk. Abdurrahman b. Yahya), Matbaatu Meclisi Daireti'l-Osmaniyye, Haydarabad 1977/1397.

SEVİM, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **DİA,** İstanbul 2009, c.37, 87-38.

SIBT İBNÜ'L-ACEMÎ, Ahmed b. İbrâhîm Muvaffakuddin ebû Zer el-Halebî, **Künûzü'z-zeheb fî târihi Halep I-II,** Dâru'l-Kalem, Halep 1997/1417.

SIBT İBNÜL-CEVZÎ, Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Bağdâdî, **el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh,** (Mehmet Zahid Kevserî'nin önsözüyle birlikte), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1360/1940.

_____, Mir'âtü'z-Zemân fî Tarihi'l-A'yân I-XXIII, (thk. İbrahim ez-Zeybak vd.), Daru'r-Risaletu'l-Âlemîyye, Beyrut 2013.

SİFİL, Ebûbekir, "İbn Ferah", **DİA,** İstanbul, 1999, c.19, s.490.

SİRÂCUDDİN BULKÎNÎ, Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî, **et-Tedrîb fi'l-fıkhi'ş-Şâfiî I-IV,** (thk. Ebû Yakup Neşet b. Kemâl el-Mısrî), Dâru'l-Kıbleteyn, 1433/2012.

SUÂD MAHİR, Muhammed, **Mesâcidu Mısır ve evliyâuhe's-sâlihûn I-V,** Metâbiu'l-Ehrâmi't-Ticâriyye, Kahire 1976.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl el-Hafız Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr el-Hudayrî eş-Şâfiî, **Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât I-II,** (thk. Muhammed ebi'l-Fadl İbrahim), Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan 1965/1384.

____, **el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahvi I-IV,** Mecme'u'l-luğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1978/1407.

____, **el-Minhâcü's-sevî fî tercemeti'l-İmâm en-Nevevî,** (thk. Ahmed Şefik), Dâru İbn Hazm, 1988/1408.

____, **Hüsnü'l-mühâdere fî tarihi'l-Mısrı ve'l-Kahire I-II,** (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1967.

____, **Mu'tereku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân I-III,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988-1408.

____, **el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir,** Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

SÜBKÎ TÂCEDDİN, Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî Ebû Nasr, **el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir I-II,** (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Mu'avved), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991/1411.

ŞAFAK, Ali, "BeRâzîî", **DİA,** İstanbul 1992 c.5, 476.

ŞÂFİÎ, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, **el-Ümm I-VIII,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990/1410.

____, **er-Risâle**, (thk. Ahmed Şâkir), Mektebetu'l-Halebî, Kahire 1940.

ŞAHİN, Haşim "Menâkıbnâme", **DİA,** İstanbul 2004, c.29, s.112.

ŞÂKİR EL-KÜTÜBÎ, Selâhaddin Muhammed b. Şâkir, **Fevâtu'l-vefeyât I-IV,** (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1974.

ŞEMSUDDİN İSBAHÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmud el-'İclî eş-Şâfiî, **Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye fî cümletin mine'l-funûni'l-ilmiyye,** (thk. Bilal Taşkın vd.) Türkiye Diyânet vakfı, İstanbul ty.

ŞENEL, Abdülkadir "Kastallânî Muhammed b. Ahmed", **DİA,** İstanbul 2001, c.24, s.585.

ŞENSOY, Sedat, "Şerh", **DİA,** İstanbul 2010, c.38, s.555.

ŞEŞEN, Ramazan, **Selâhaddin Eyyûbî ve Eyyûbî Devleti,** Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1983.

____, **Selâhaddin Eyyûbî ve devlet,** Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

___, **Selâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti,** Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1983, s.133.

____, "Eyyûbîler", **DİA**, İsam Yay, İstanbul 1995, c.12, s.28.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, **Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr,** (thk. Üsâmeddin Sebâbtî), Dâru'l-Hadis, Kahire 1413/1993.

____, **İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl I-II,** (thk. Ahmed Azu İnâye), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Dımaşk 1999/1419.

____, **el-Bahsi'l-müsfir 'an tahrîmi külli müskir ve müftir,** (thk. Abdulkerim el-Ömerî), Dâru'l-Buhârî, medine 1415.

TABERÂNÎ, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî Ebü'l-Kâsım, **el-Muʿcemü'l-kebîr I-XXV,** (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Silefî), Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire ty.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, **Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân I-XXVI,** (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru Hecer, Kahire 2001/1422.

____, **Mu'îdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam,** Müessesetü Kütübi's-Sekâfe, Beyrut 1407/1986.

____, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ I-X,** thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru Hecer, Kahire, 1413/1992.

TAKIYYÜDDİN ES-SÜBKÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdilkâfî b. Alî**, Fetâvâ's-Sübkî I-II,** Dâru'l-Meârif, Beyrut ty.

TAKIYYÜDDİN İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, **Mecmû'u'l-fetâvâ I-XXXVII,** 3. Bsaskı, (thk. Envâr el-Bâz ve Âmir el-Cezzâr), Dâru'l-Vefâ, 1426/2005.

TAKİYYÜDDİN EL-FÂSİ, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed, **el-İkdü's-semîn fî târihi'l-Beledi'l-Emîn I-VII,** (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1418.

TARÎKÎ, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî, **Mu'cemu musannefâti'l-Hanâbile I-VIII,** Mektebetü'l-Melik Fehd el-vataniyye, Riyad, 1422/2001.

TAŞ, Aydın, "Gazzâlî ve Âmidî'nin Nesih Problemine Yaklaşlmı", **F.Ü. İlahıyat Fakültesi Dergisi,** 2010, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 91-126.

___, "Selâhaddin Eyyûbî Döneminde Fakih Bir Devlet Adamı : Bahaûddin İbn Şeddâd (539-632/1145-1234)", **I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı,** Elazığ 13-14-15 Ekim 2016, s.2510.

TOMAR, Cengiz, "el-Melikü'l-Muazzam", **DİA,** İstanbul 2004, c.29, s. 73.

___, "Nâzır", **DİA,** İstanbul 2006, c.32 s.449.

TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Hâşiye", **DİA,** İstanbul 1997, c.16, s.420.

TÜRKÎ, Abdullah b. Abdulmuhsin, **el-Mezhebü'l-Hanbelî "dirâsetün fî târîhihi ve simâtihi ve eşheru a'lâmihi ve müellifâtihi",** Müessesetü'r-Risâle, 1423/2002.

ULEYMÎ, Ebü'l-Yümn Mücîrüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Makdisî, **el-Ünsü'l-celîl fî târihi'l-Kuds ve'l-Halîl** (thk. Adnan Yunus Abdulmecid Nebâte), Mektebetu Dendîs, Amman ty.

____, **ed-Dürrü'l-mündad fî ashâbi'l-İmâm Ahmed I-II,** (Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), el-Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1412/1992.

URMEVÎ, Mahmûd b. Ebî Bekr Ebü's-Senâ Sirâceddin, **et-Tahsîl mine'l-Mahsûl,** (thk. Abdulhamit Ali Ebû Zeyd), Müessese'r-Risâle, Beyrut 1988/1408.

ÜDFÜVÎ, Kemâluddin Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer, **et-Tâliu's-Saîd el-câmiu li esmâi'l-fudalâi ve'r-ruvât bi's-Saîd,** (thk. Sad Muhammed Hüseyn), ed-Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1966.

ÜNAL, Halit, "Bedâiu's-Sanâi'", **DİA,** İstanbul 1992, c.5, s.294.

ÜNVER, Ahmet Numan, **Fıkıh İlmînde Cedel,** Akademisyen Kitabevi, Ankara 2019.

Velid b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî vd., **el-Mevsûatü'l-müyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikra ve'n-nahv ve'l-luga** I-III, Mecelletu'l-Hikme, Manchester 2003/1424.

YÂFİÎ, Abdullâh b. Es'ad Ebû Muhammed Afîfüddin el-Yemenî, **Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân I-IV,** (Hâşiye: Halîl Mansûr), Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1997/1417.

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şehâbeddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-büldân I-VII,** Dâru Sâdır, Beyrut 1995.

___, **Mu'cemü'l-üdebâ I-VII,** (thk. İhsan Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993.

YAŞAR, Mehmet Aziz, **Memlûkler Döneminde Fıkıh Siyaset İlişkisi,** İlahiyat Yayınevi 2020.

YAŞAROĞLU, M. Kâmil, "Minhâcü't-Tâlibîn", **DİA,** İstanbul 2005, c.30, s.111.

____, "İbn Hamdân", **DİA,** İstanbul 1999, c.20, s.19.

YILDIRIM, Ahmet, "Âmidî'nin Eserlerinde Hadis Bilgisi ve Hadis Kullanımı", **Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu,** Ensar Neşriyat, Ekim 2009, s. 547.

YILDIRIM, Enbiya, "Hadislerin Tearuzunda Âmidî'nin Takip Ettiği Tercih Yöntemleri", **Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu,** Ensar Neşriyat, Ekim 2009, s. 534.

YILMAZ, Harun, **Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese,** Klasik Yayınları, İstanbul 2017.

YİĞİT, İsmail, "Ribât", **DİA,** İstanbul 2008, c.35, s.77.

YUNEYNÎ, Ebü'l-Fetih Kutbuddin Musa b. Muhammed**, Zeyl-ü Mirâtu'z-zemân I-IV,** Dâru Kütübi'l-İslâmî, Kahire 1992/1413.

ZAFÎRÎ, Meryem Muhammed sâlih, **Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-Fıkhiyye ve esrâri'l-fıkhi'l-mermûzi fi'l-a'lâmi ve'l-kütübi ve'l-ârâi ve'tercîhât,** Dâru İbn Hazm, 2002/1422.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, **Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs I-XL,** (thk. Heyet), Dâru'l-Hidâye, 1993/1413.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Fârikî ed-Dımaşkî, **el-'İber fî haberi men gaber I-IV,** (thk. ebû Hâcer Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985.

___, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ I-XXV,** (thk. Şuayb Arnâût vd.), Müessesetü'r- Risâle, Beyrut 1405/1985.

____, **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm,** (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî) Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1993/1413.

___, **Tezkiretü'l-huffâz I-IV,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1419.

____, **el-Muʿcemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn,** (thk. Muhammed Habib Heyle), el-Mektebetü's-Sıddîk, Tâif 1408/1988.

ZENKÎ, Necmeddin Kâdir Kerim, **Nazâriyyetu's-siyâk: Dirâsetun Usûliyye,** Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2006.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır Bedrüddin et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, **el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh I-VIII,** Dâru'l-Kütübî, Kahire 1994/1414.

ZİRİKLÎ, Ebû Gays Muhammed Hayrüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, **el-A'lâm I-VIII,** Dâru'l-Alem li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

ZÜHAYLÎ, Muhammed Vehbe, **el-İzz b. Abdüsselâm,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1992/1412.

____, **el-Mu'temed fil'fıkhi'ş-Şâfiî,** Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1432/2011.

EKLER

EK 1:Eyyûbîler Döneminde Fıkıh Alanında Eser Kaleme Alan Şam ve Mısır Âlimleri

	Şâfiî Fakihleri						
	Fakihler	Günümüze Ulaşan Eserleri			Günümüze Ulaşmayan Eserleri		
		Usûl	Furû	Fıkıh Tabakât vs.	Usûl	Furû	Fıkıh Tabakât vs
1	Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176)					2	
2	İbn Ebî Asrûn (v. 585/1189)		2		3	7	
3	Celâleddin Şeyzerî (v. 589/1193)		3				
4	İbn Dehhân (v. 590/1194)	1	1				
	Ebû İshâk el-Irâkî (v. 596/1200)					1	
5	Mecdüddin İbn Cehbel (v. 596/1200)					1	
6	Ebû Muhammed İbn Asâkir (v. 600/1203)					6	
7	Diyâuddin İbn Dirbâs (v. 602/1206)		1			2	
8	Takıyyüddin el-Mukterah (v.612/1215)				2		
9	Fahreddin el-Fârisî (v. 622/1225)				2		
10	Seyfeddin el-Âmidî (v. 631/1233)	5			5		
11	Bahâeddin İbn Şeddâd (v. 632/1234)	1	1			1	
12	Alemüddin Sehâvî (v. 643/1245)		1			1	
13	İbn Salâh, eş-Şehrezûrî (v. 643/1245)	2	5			1	
14	Ahmed b. Keşâsib b. Ali (v. 643/1245)				1	1	
15	Şerefeddin el-Mursî (v. 655/1257)				1		
16	İbn Bâtîş (v. 655/1257)					1	1
17	İbn Tilimsânî (v. 658/1260)	1			1	3	
18	İzzeddin b. Abdüsselâm (v. 660/1262)	4	4			1	
19	Ebû Şâme el-Makdisî (v. 665/1267)	1	6		2	6	
20	Nevevî (v. 676/1277)		12				
21	Kastallânî, (Muhammed b. Ahmed) (v. 686/1287)		4				

22	Sirâceddin el-Urmevî (v. 682/1283)	1			1	1	
23	İsbahânî Şemseddin (v. 688/1289)	2					
24	Firkâh (v. 690/1291)		2			4	
25	İbn Dakîkul'îd (v. 702/1302)		4		2	4	
26	Celâleddin ed-Dişnâvî (615/1218-677/1278)				1	2	
27	Ebû Mansûr İbn Asâkir (v. 620/1223)					1	
28	Hüsrevşâhî (v. 652/1254)					1	
29	Kutbuddin en-Nîsâbûrî (v. 578/1182)					1	
30	Şemseddin El-Hûyî (v. 637/1240)				1		
31	İmâdüddin İbnü's-Sükkerî (v. 624/1227)					1	
32	İbn Mevhûb (v. 665/1267)					1	
33	Cemâleddin el-Mısrî (v. 623/1226)					2	
34	Necmeddin el-Habûşânî (v. 587/1191)					1	
35	Abdüllatîf El-Bağdâdî (v. 629/1231)				2		
36	Muhammed b. Hibetullâh (v. 577 /1181'den sonra)					1	
37	Abdüllatîf el-Bağdâdî (v. 629/1231)					2	
38	Münzirî (v. 656/1258)				1	1	
39	Dîrînî (v. 694/1295)					3	
40	İbn Zeccâce (v. 615/1218)					1	
41	Necmeddin el-Kudsî (v. 638/1240)				1		
42	Es'ad b. Memmâtî (v. 544/1149)					1	
43	Ca'berî (v. 706/1306)		1				
44	Alâeddin el-Bâcî(v. 714/1315)	1				2	
45	İbnü'l-Haşâş (v.711/1312)	1			2		
46	İbn Ebü'd-Dem	1	1	1			
47	Necmeddin el-Makdîsî (v. 638/1241)				2		
48	Alemüddin el-Irâkî (v. 704/1304)				1	1	
49	Şemseddin el-Kûrânî (v. 705/1306)				1		
50	Abdülmü'min b. Halef (v. 705/1306)					1	
51	İbn Binti'l-Irâkî (v. 704/1304)				1	1	
52	Bahâ el-Kıftî (v. 697/1297)					3	
53	Ebu'l-Alâ et-Tenûhî (v. 670/1271)				1	1	1
54	İmâdüddin ed-Demenhûrî (v. 674/1276)					1	
55	Necîbüddin el-Hilâtî (v. 675/1275)					2	
56	İbnu'n-Nefis(v. 687/1288)					2	

57	Kemaleddin el-Kalyûbî (v. 689/1290)						
58	Ebu'l-Alâ et-Tenûhî(v. 670/1271)					2	
59	İbnü'l-Üstâz el-Halebî(v. 662/1264)					2	
60	Salar b. Hasan el-Erbilî (v. 670/1271)					1	
61	İbnu'l-Lebbûdî, (v. 670/1272)					1	
	Toplam:						
	Mâlikî Fakihleri						
	Fakihler	**Günümüze Ulaşan Fıkıh Eserleri**			**Günümüze Ulaşmayan Fıkıh Eserleri**		
		Usûl	**Furû**	**Fıkıh Tabakât vs.**	**Usûl**	**Furû**	**Fıkıh Tabakât vs**
1	İbn Şâs (v. 616/1219)		1		2		
2	Ebyârî Ebü'l-Hasan (v. 616/1219)	1				2	
3	Vezir İbn Şeker (v. 622/1225)					1	
4	Ziyâeddin el-Kurtubî (v. 626/1229)		1				
5	İbn Reşik (v. 632/1234)	1					
6	Ali b. Ahmed et-Tecibî (v. 638/1240)					2	
7	Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 638/1240)				1		
8	İbnü'l-Hâcib (v. 646/1249)	2	1				
9	Tifâşî (v. 651/1253)					1	
10	Abdullah eş-Şârımsâhî (v. 669/1270)		1		2	1	
11	Şehâbeddin Karâfî (v. 684/1285)	7	4		1	5	
12	Nefîsüddin Mekkî (İbn Avf) (v. 684/1285 öncesi)	1			1		
13	İbnü'l-Münîr (620/1223-683/1284)					1	
14	İbn Atâullah el-Cüzâmî (v. 612/1215)					2	
	Toplam:						
	Hanbelî Fakihleri						
1	Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye (v. 603/1207)					1	
2	İmâd el-Makdisî (v. 614/1217)				1	1	
3	Muvaffakuddin İbni Kudâme (v. 620/1223)	1	6		1	7	
4	İbnü'l-Müşebbek (v. 620/1223 sonrası)				2	3	
5	Fahreddin İbn Teymiyye (v. 622/1225)		1			6	
6	Bahâ el-Makdisî (v. 624/1226)		2				
7	Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî (v. 624/1227)					2	
8	Şemseddin İbnu'l-Müneccâ (v. 641/1243)					2	

9	Mecdüddin İbn Teymiyye (v. 652/1254)	1	3			2	
10	Ebü'l-Ferec İbn Kudâme (v. 682/1283)		1			1	
11	Ruhâvî (v. 612/1215)					1	
12	İbn Hamdân el-Harrânî (v. 695/1295)	1	9		2	5	
13	Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ (v. 695/1296)		1			1	
14	Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ (v. 606/1209)					3	
15	Ruhâvî (v. 612/1215)					1	
16	İbn Ebi'l-Fehm el-Harrânî (v. 634/1236):					2	
17	Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî (v. 634/1236)					1	
	İbn Abdülkavî **(v.699/1299)**	1	1				
	Toplam:						
	Hanefî Fakihleri						
1	Radıyyüddin es-Serahsî (v. 571/1176)		3				
2	Hüseyin en-Necm (v. 580/1184)					2	
3	Âli el-Gaznevî (v. 582/1186)					2	
4	Alâeddin el-Kâsânî (587/1191)		1				
5	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (v.593/1197)		1		2	1	
6	Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (v. 594/1198)		2				
7	Zâhir en-Nu'mânî (v. 598/1202)					1	
8	Bürhâneddin Mesûd b. Şucâ' el-Emevî (v. 599/1203)		1				
9	Ebü'l-Yümn el-Kindî (v. 613/1217)					1	
10	İftihâruddin el-Halebî (v. 616/1219)					1	
11	Melikü'l-Muazzam İsâ (v. 624/1227)		1	1			
12	Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî (v. 634/1236)					1	1
13	Mahmûd b. Ahmed Hasîrî (v. 636/1238)	1	5				
14	İbn Sevdekîn (v. 646/1248)					3	
15	İbn Kadıasker (v. 651/1253)					1	
16	Sadreddin El-Hilâtî (v. 652/1254)					1	
17	Sıbt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256)	1		2		1	
18	İbn Rûyânî el-Halebî (v. 658/1260)					1	
19	İbn Ebi'l-İzz (v. 677/1278)					1	
20	İbn Ebi'l-İzz (v. 677/1278)					1	
21	el-Menbicî (v. 686/1287)	1					
22	İbnü'l-Adîm el-Halebî (v. 694/1295)					1	
23	Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî (v. 698/1201)					2	

24	Barşâh es-Semerkandî (v. 701/1301)				1		
	Toplam:						
	Diğer Mezhepler						
1	İbn Zühre (Şerîfu't-Tâhir) (v. 585/1189) (İmâmî)		1				
2	Ressâs (Husâmeddin Hasan b. Muhammed) (584/1188) (İmâmî)					1	1
3	Tâcu'l-Ûlâ Eşref b. Eğarr el-Remlî (v. 610/1213) (İmâmî)		1	1			
4	Muhammed b. Tâhir el-Hârisî (v. 584/1188) (İsmâilî)			1			
5	Hâtim b. İbrahim el-Hâmidî (v. 596/1200). (İsmâilî)			1			
6	Ali b. Velide d-Dâî (v. 612/1215) (İsmâilî)			1			
7	İbn Dihye el-Kelbî Ebü'l-Hattâb Mecdüddin ed-Dânî (v. 633/1235) (fıkıh mezhebi bilinmiyor)		1			1	
	Toplam:						
	Genel Toplam:						

EK 2: Fıkıh Usulü Yazım Türleri

Günümüze Ulaşan Mütekellimin Metoduyla Yazılan Eserler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
2	*Müntehe's-Su'l fî İlmi'l-Usûl*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
3	*Şerhu'l-Me'âlim*	İbn Tilimsânî	x			
4	*ed-Derekât şerhu'l-Varakât*	Tâcüddin el-Firkâh	x			
5	*et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*	Sirâceddin el-Urmevî	x			
6	*Şerhu Unvânü'l-Usûl (Sebîli'l-vusûl ilâ Unvânü'l-Usûl)*	İbn Dakîkul'îd	x			
7	*Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye*	Şemsuddin İsbahânî	x			
8	*el-Kâşif ani'l-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*	Şemsuddin İsbahânî	x			
9	*Şerhu'l-Varakât fi'l-usûl*	İbn Salâh	x			
10	*el-Mahsûl'üne Gâyetü's-Suû fî ilmi'l-Usûl*	Alâeddin el-Bâcî	x			
11	*Mi'râcü'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*	İbnü'l-Haşâş	x			
12	*et-Tahkîk ve'l-beyân*	Ebyârî		x		
13	*Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*	İbnü'l-Hâcib		x		

14	*Muhtasaru Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*	İbnü'l-Hâcib		x		
15	*Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*	Şehâbeddin Karâfî		x		
16	*Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-Usûl*	Şehâbeddin Karâfî		x		
17	*Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*	Şehâbeddin Karâfî		x		
18	*Lübâbül-mahsûl fî ilmi'l-mahsûl*	İbn Reşik		x		
19	*Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Mütekellimin Metoduyla Yazılan Eserler						
1	*Lübâbü'l-elbâb*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
2	*Müntehe's-sâlik fî rutebi'l-mesâlik*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
3	*Et-Ta'lik 'ale'l-Müntehab*	İbn Tilimsânî	x			
4	*Şerhu'l-Mahsûl*	İbn Dakîkul'îd	x			
5	*Şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib*	İbn Dakîkul'îd	x			
6	*el-Mezhep fî ilmi'l-mezhep*	Ebû Şâme	x			
7	*el-Usûl mine'l-usûl*	Ebû Şâme	x			
8	*Şerhu'l-Lüma'*	Diyâuddin İbn Dirbâs	x			
9	*fıkıh usulü ilminde bir muhtasar*	Celâleddin ed-Dişnâvî	x			
10	*fıkıh usulü alanında da bir eser kaleme aldığı nakledilmektedir*	El-Hûyî	x			
11	*Şerhu't-Tahsîl mine'l-Mahsûl*	İbnü'l-Haşâş	x			
12	*fıkıh usûlü alanında bir muhtasarı*	Alemüddin el-Irâkî	x			
13	*fıkıh usûlünde bir muhtasar*	İbn Binti'l-Irâkî	x			
14	*Nehcu'l-vusûl fî ilmi'l-usûl*	Kemaleddin el-Kalyûbî	x			
15	*Nuketu'l-Burhân (Ta'lik 'ale'l-Burhân)*	Takıyyüddin el-Mukterah	x			
16	*Şerhu'l-Mukterah*	Takıyyüddin el-Mukterah	x			
18	*Kitab fî usûli'l-fıkh ve'd-din*	Şerefeddin el-Mursî	x			
19	*Matıyyetü'n-nakl ve atıyyetü'l-akl*	Fahreddin el-Fârisî	x			
20	*Muhtsaru'l-Mustasfâ*	İbn Şâs		x		
21	*et-Ta'lîkât 'alel-Müntehab*	Karâfî		x		
22	*Risale min usûli'l-fıkh*	Muhyiddin İbnü'l-Arabî		x		
23	*el-Vâfî*	İbn Hamdân			x	
24	*er-Râcih fî usûli'l-fıkh*	İbnü'l-Müşebbek			x	
25	*Usûlü'l-fıkh*	İbnü'l-Müşebbek			x	

26	*Câmiu'l-usûl*	Barşâh es-Semerkandî				x
27	*el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb*	el-Menbicî				x
28	*fıkıh usûlünde bir eser*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
29	*el-Fusûl fi ilmi'l-usûl*	Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî				x
	Toplam:					
Müstakil Usûl Konularına dair Günümüze Ulaşan Eserler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm*	İbn Şeddâd	x			
2	*el-İmâm fi beyâni edilleti'l-ahkâm*	İbn Abdüsselâm	x			
3	*Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel*	Ebû Şâme	x			
4	*el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fîmâ yete'alleku bi-ef'âli'r-Resûl*	Ebû Şâme	x			
5	*el-'İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm*	Şehâbeddin Karâfî		x		
6	*el-İhtimalâtü'l-mercûhe*	Şehâbeddin Karâfî		x		
7	*Kitâbü'l-âdâb*	İbn Abdülkavî			x	
	Toplam:					
Müstakil Usûl Konularına dair Günümüze Ulaşmayan Eserler						
1	*et-Teşdîd fi'r-red 'alâ gulâti't-taklîd*	İbn Dakîkul'îd	x			
2	*el-Muvâfık ve'l-muhâlif*	İbn Ebî Asrûn	x			
3	*el-İlmü'l-câmi 'beyne'l-fıkhi ve'l-eser*	*Ebû Şâme*	x			
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Makâsıd ve Kavâid Türü eserler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*	İbn Abdüsselâm	x			
2	*el-Kavâ'idü's-suğrâ*	İbn Abdüsselâm	x			
3	*el-Furûk*	Şehâbeddin Karâfî		x		
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Makâsıd ve Kavâid Türü eserler						
1	*el-Fusûl ve'l-furûk*	Necmeddin el-Makdîsî	x			
Fetva Usûlüne Dair Günümüze Ulaşan Eserler						
1	*Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*	İbn Salâh	x			
2	*el-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn*	İbn Salâh	x			
3	*Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*	Nevevî	x			
4	*Kitâbü Edebi'l-kazâ'*	İbn Ebü'd-Dem	x			
5	*el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve*	Şehâbeddin Karâfî		x		

	tasarrufâti'l-kadî ve'l-imâm					
6	*Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*	İbn Hamdân			x	
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Hilâf İlmi Eserleri						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Takvîmü'n-nazar*	İbn Dehhân	x			
2	*et-Tarîkatü's-Sağîra ya da et-Ta'likatü's-Sağira*	Seyfuddin Âmidî	x			
3	*Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf (Îsârü'l-insâf fî mesâili'l-hilâf)*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
4	*Vesâilu'l-eslâf ilâ mesâili'l-hilâf*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
5	*et-Tarîkatü'l-Hasîriyye fî 'ilmi'l-hilâf beyne'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye*	Hasîrî				x
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Hilâf İlmi Eserleri						
1	*et-Teysîr fi'l-hilâf*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*Kitâbu't-Tercîhât*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
3	*et-T'alîka'l-Kebîre ve et-T'alîka's-Sağîre*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
4	*İrşâdu's-sâlik ilâ ebyeni'l-mesâlik*	İbn Tilimsânî	x			
5	*Tehzîbü'n-nüket*	Sirâceddin el-Urmevî	x			
6	*el-Hilâfiyyât ve mezâhibü's-selef*	Zekiyyüddin el-Münzîri	x			
8	*el-Fusûl ve'l-Furûk*	Necmeddin el-Kudsî	x			
8	*et-Tarîka fi'l-hilâf (Hilâf)*	*Necmeddin el-Makdîsî,*	x			
9	*Hilyetü'l-ulemâ* adlı hilâf eserinin muhtasarı	Şemseddin el-Kûrânî	x			
10	*et-Ta 'lik fî ilmi'l-hilâf*	Abdullah eş-Şârımsâhî		x		
11	*el-Furûk fi'l-mesâili'l-fıkhiyye*	İmâd el-Makdisî			x	
12	*nihâyetü'l-merâm fî mezâhibi'l-enâm*	İbn Hamdân			x	
13	*Mesâilu'l-hilâf*	İbnü'l-Müşebbek			x	
14	*el-Vifâk ve'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-erbaa*	İbnü'l-Müşebbek			x	
15	*ihtilâfu's-Sahâbe ve't-Tâbiin ve fukahâî'l-emsâr*	Zâhir en-Nu'mânî				x
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Cedel İlmi Eserleri						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Gâyetü'l-emel fî ilmi'l-cedel*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
2	*Kitâbü'l-Cedel*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Cedel İlmi Eserleri						

1	*Şerhu Cedeli'ş-Şerîf*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
2	*er-Resâ'il fî İlmi'l-Cedel*	Sirâceddin el-Urmevî	x			
	Toplam:					
	Genel Topiam:					

EK 3: Fürû-i fıkıh Yazım Türleri

Günümüze Ulaşan Fürû-i fıkıh'ın Tüm Konularını İçeren Yazım Türleri						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*el-İntisâr lima cüride fîl'-mezheb mine'l-ahbâr ve'l-ihtiyâr*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*Safvetü'l-mezheb fî Nihâyeti'l-matlab*	İbn Ebî Asrûn	x			
3	*el-İklîd li-Der'i't-Taklîd*	Firkâh	x			
4	*el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye*	İbn Abdüsselâm	x			
5	*Tuhfetü'l-lebîb fî şerhi't-Takrîb*	İbn Dakîkul'îd	x			
6	*Şerhu müşkili'l-Vasît*	İbn Salâh	x			
7	*Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*	Nevevî	x			
8	*Minhâcü't-tâlibîn*	Nevevî	x			
9	*el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*	Nevevî	x			
10	*Tashîhu't-Tenbîh*	Nevevî	x			
11	*et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît*	Nevevî	x			
12	*et-Tahkîk*	Nevevî	x			
13	*El-İstiksâ li mezhebi'l-fukahâ*	Diyâuddin İbn Dirbâs	x			
14	*İzâhu'l-egâlîtü'l-vâride fi'l-Vasît*	İbn Ebü'd-dem	x			
15	*Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe,*	Celâleddin Şeyzerî	x			
16	*el-Menhecu'l-meslûk (en-Nehcu's-sulûk),*	Celâleddin Şeyzerî	x			
17	*el-İzâh fî esrâri'n-nikâh*	Celâleddin Şeyzerî	x			
18	*'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne*	İbn Şâs		x		
19	*Câmi'u'l-ümmehât*	İbni'l-Hâcib		x		
20	*ez-Zahîre (fi'l-fıkh)*	Karâfî		x		
21	*Nazmu'd-dür fihtisâri'l-Müdevvene*	Abdullah eş-Şârımsâhî		x		
22	*Şerh'ut-Tehzîb (El-Avfiyye)*	Nefîsüddin Mekkî		x		
23	*el-Muğnî*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	

34	*el-'Umde fi'l-fıkhi'l-Hanbelî*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
35	*el-Mukni'*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
36	*el-Kâfî fî fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
37	*eş-Şerhu'l-kebîr*	Ebü'l-Ferec İbn Kudâme			x	
38	*el-Udde Şerhu'l-Umde*	Bahâ el-Makdisî			x	
39	*Şerhu'l-Mukni'*	Bahâ el-Makdisî			x	
40	*el-Muharrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*	Mecdüddin İbn Teymiyye			x	
41	*Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*	İbn Hamdân			x	
42	*er-Ri'âyetü'l-kübrâ'*	İbn Hamdân			x	
43	*el-Îcâz*	İbn Hamdân			x	
44	*el-Câmi'u'l-muttasıl fî mezhebi Ahmed*	İbn Hamdân			x	
45	*er-Ri'âye fi'l-fıkh (Ri'âyetü's-suğrâ)*	İbn Hamdân			x	
46	*el-Mu'temed fi'l-Fıkh 'alâ mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel*	İbn Hamdân			x	
47	*Bülğatü's-sâğıb ve buğyetü'r-râğıb*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
48	*El-Kifâye min şerhi'l-Hidâye*	İbn Hamdân			x	
49	*el-Mümti' şerhu'l-Mukni'*	Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ			x	
50	*İkdü'l-Ferâid ve kenzü'l-fevâid*	İbn Abdülkavî			x	
51	*Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*	Alâeddin Kâsânî				x
52	*et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr*	Mahmûd b. Ahmed Hasîrî				x
53	*Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*	Mahmûd b. Ahmed Hasîrî				x
54	*el-Vecîz (el-Muhtasar) fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr*	Mahmûd b. Ahmed Hasîrî				x
55	*Şerhu Câmi'u'l-kebîr*	Melikü'l-Muazzam				x
56	*el-Mültakatât fî Mesâili'l-vâkîât*	Bürhâneddin Mesûd b. Şucâ' el-Emevî				x
57	*el-Vecîzu'l-câmi' li-mesâili'l-Câmi'*	İbn Ebi'l-İzz				x
58	*Muhîtu'r-Radavî*	Radıyyüddin es-Serahsî				x
59	*el-Vasît*	Radıyyüddin es-Serahsî				x
60	*el-Vecîz*	Radıyyüddin es-Serahsî				x
61	*el-Havi'l-Kudsî*	Ahmed el-Gaznevî				x
	Toplam:					

Günümüze Ulaşmayan Fürû-i fıkıh'ın Tüm Konularını İçeren Yazım Türleri						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Fevâ'idü'l-Mühezzeb*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*el-Mürşid*	İbn Ebî Asrûn	x			
3	*ez-Zerî'a fî ma'rifeti'ş-şerî'a*	İbn Ebî Asrûn	x			
4	*Me'hazü'n-nazar*	İbn Ebî Asrûn	x			
5	*el-İrşâd fî nusreti'l-mezheb*	İbn Ebî Asrûn	x			
6	*el-Mûcezü'l-bâhir*	İbn Şeddâd	x			
7	*el-Mecmu'fi'l-fıkh*	İbn Tilimsânî	x			
8	*Şerhu't-Tenbîh (el-Muğni)*	İbn Tilimsânî	x			
9	*el-Cem' beyne'l-Hâvî ve'n-Nihâye*	İbn Abdüsselâm	x			
10	*Muhtasaru't-Tebrîzî'nin Şerhi*	İbn Dakîkul'îd	x			
11	*Şerhu'l-Umde fî fürû-i'ş-Şâfiî*	İbn Dakîkul'îd	x			
12	*Şerhu lübâbü't-Tehzîb*	Ebû Şâme	x			
13	*el-Urcûze fi'l-fıkh*	Ebû Şâme	x			
14	*Nüket 'ale'l-Mühezzeb li-Ebî İshâk eş-Şîrâzî*	İbn Salâh	x			
15	*ŞiRâzî'nin et-Tenbîh isimli eserin şerhi*	Diyâuddin İbn Dirbâs	x			
16	*Şerhu't-Tenbîh*	Celâleddin ed-Dişnâvî	x			
17	*Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin el-Mühezzeb'ini ihtisar ettiği kaydedilir.*	Hüsrevşâhî	x			
18	*el-Hâdî fil'l-fıkıh*	Kutbuddin Nîsâbûrî	x			
19	*el-Havâşî 'ale'l-Vasît*	İmâdüddin İbnü's-Sükkerî	x			
20	*el-Ümm'ü ihtisar ettiği nakledilmiştir.*	Cemâleddin el-Mısrî	x			
21	*Tahkîku'l-Muhît*	Necmeddin el-Habûşânî	x			
22	*Nazmü't-Tenbîh*	Dîrînî (v. 694/1295)	x			
23	*Nazmü'l-Vecîz*	Dîrînî (v. 694/1295)	x			
24	*Nazmü'l-Vasît*	Dîrînî (v. 694/1295)	x			
25	*ez-Zarî'a fî Ahkâmi'ş-Şerî'â*	İbn Zeccâce (v. 615/1218)	x			
26	*Delâilü'l-Enyuka*	Necmeddin el-Kudsî	x			
27	*Şerhu'l-Vecîz*	Sirâceddin el-Urmevî	x			
28	*Kitâbü't-Tahrîr*	Alâeddin El-Bâcî	x			
29	*Şerhu't-Tenbîh*	Alemüddin el-Irâkî	x			
30	*Şerhu't-Tenbîh*	İbn Binti'l-Irâkî	x			
31	*Şerhu'l-Hâdî fi'l-fıkh (5 cilt)*	Bahâ el-Kıftî	x			
32	*Şerhu Muhtasar ebî Şucâ'*	*Bahâ el-Kıftî*	x			
33	*el-Mübhit*	Ebu'l-Alâ et-Tenûhî	x			
34	*Kitâbün fi'l-i'tirâd 'ale't-Tenbîh*	İmâdüddin ed-Demenhûrî	x			

35	*Şerhu't-Tenbîh*	Necîbüddin el-Hilâtî	x			
36	*Şerhü't-Tenbîh*	İbnu'n-Nefis	x			
37	*el-İzâh*	İbnu'n-Nefis	x			
38	*el-İşrâk fî şerhi Tenbîhi Ebî İshak*	Kemaleddin el-Kalyûbî	x			
39	*Kavâidu'ş-şer' ve davâbitü'l-asl ve'l-fer' 'ale'l-vecîz*	*Necîbüddin el-Hilâtî*	x			
40	*Münteha'l-ğâyât*	Ebu'l-Alâ et-Tenûhî	x			
41	*Şerhu'l-Vasît*	İbnü'l-Üstâz el-Halebî	x			
42	*Muhtasaru'l-Bahr*	Salar b. Hasan el-Erbilî	x			
43	*İbn Salâh'ın fetâvâ adlı eserine bir Hâşiye yazmıştır.*	İbnü'l-Üstâz el-Halebî	x			
44	*Muhtasaru'l-Mealimeyn fi'l-usûleyn*	İbnu'l-Lebbûdî	x			
45	*Ref'u't-temvîh 'an müşkili't-Tenbîh*	*Ahmed b. Keşâsib*	x			
46	*el-Muğnî fî Şerhi ğarîbi'l-Mühezzeb*	*İbn Bâtîş*	x			
	Şerhu'l-Mühezzeb	*Ebû İshâk el-Irâkî, el-Mısrî*	x			
47	*Sefînetü'n-necât*	Ebyârî		x		
48	*et-Tekmile*	Ebyârî		x		
49	*Şerhu't-Tehzîb (Kifâyetü'l-lebîb fî keşfi gavâmızı't-Tehzîb)*	Karâfî		x		
50	*el-Mu'în 'ale't-Telkîn*	Karâfî		x		
51	*Şerhu'l-Cellâb*	Karâfî		x		
52	*Şerhü'l-Cellâb*	Nefîsüddin Mekkî		x		
53	*El-Beyân ve't-takrîb fî Şerhi't-Tehzîb*	İbn Atâullah el-Cüzâmî (v. 612/1215)		x		
54	*İhtisâru't-Tehzîb*	İbn Atâullah el-Cüzâmî (v. 612/1215)		x		
55	*Şerhü'l-Cellâb*	Abdullah eş-Şârımsâhî		x		
	el-Besâir fi'l-fıkh 'alâ mezhebi Mâlik	Vezir İbn Şeker		x		
56	*en-Nihâye (Hidâye'nin şerhi)*	Vecîhuddin İbn Müneccâ			x	
57	*el-Hulâsâ fi'l-fıkh*	Vecîhuddin İbn Müneccâ			x	
58	*el-Umde fi'l-fıkh*	Vecîhuddin İbn Müneccâ			x	
59	*Münteha'l-ğâye fî şerhi'l-Hidâye*	Mecdüddin İbn Teymiyye			x	
60	*el-Mukni'*	İbn Hamdân			x	
61	*et-Takrîb*	İbn Hamdân			x	

62	*el-İfâdât bi ahkâmi'l-ibâdât*	İbn Hamdân			x	
63	*Zübdetü'l-Hidâye*	İbn Hamdân			x	
64	*Şerhu'l-Hırakî*	İbn Hamdân			x	
65	*Telhîsü'l-matlab fî telhîsi'l-mezheb*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
66	*Terğîbü'l-kâsıd fî takrîbi'l-makâsıd*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
67	*el-Hidâye Şerhi Kelvezânî'in (v. 510/1116)*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
68	*Nihâyetü'l-matlab* muhtasarı	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
69	*el- Müzhibü'l-mündüd fî Mezhebi Ahmed*	İbn Ebi'l-Fehm el-Harrânî			x	
70	*el-Müntehab fi'l-fıkh*	Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî			x	
71	*Sâmirî'nin el-Müstev'ab adlı eserine Havâşî 'ale'l-müstev'ab*	Şemseddin İbnu'l-Müneccâ			x	
72	*Şerhu'l-Umde*	Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî			x	
73	*Şerhu'l-Mukni*	Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî			x	
74	*Muhtasaru'l-Hidâye*	İbnü'l-Müşebbek			x	
75	*Hulâsetü'd-delâil ve tenkîhü'l-mesâil*	Hüsâmüddin Ali b. Ahmed er-Râzî				x
76	*Tekmiletü'l-Kudûrî*	Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî				x
77	*Şerhu Câmiu'l-kebîr*	İbn Kadıasker				x
78	*Ravdetu ihtilâfi'l-ulemâ*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
79	*kitâbu'l-bedâi'*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
80	*Telhîsu Câmiu'l-kebîr*	Sadreddin El-Hilâtî				x
81	*el-Vecîz şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-Kebîr*	İbn Ebi'l-İzz				x
82	*Şerhu'l-Umde*	İbn Sevdekîn				x
83	*Şerhu'l-Camii'l-Kebîr*	İftihâruddin el-Halebî				x
84	*Meşâri'u 'ş-şerayi'*	Âli el-Gaznevî				x
85	*el-Menabi' fî şerhi'l-Meşari'*	Âli el-Gaznevî				x
86	*Şerhu'l-Camii's-sağir*	Hüseyin en-Necm				x
87	*Şerhu'l-Kâfî*	İbn Sevdekîn				x
	Toplam:					
Fürû-i fıkıh'ın Belli Konularına Dair Günümüze Ulaşan Eserler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Kitâbü'l-Minber fi'l-Ferâid*	İbn Dehhân	x			

2	*Tuhfetü'l-fürrâd*	Alemüddin Sehâvî	x			
3	*Merâsıdü's-sılâ fî makâsıdi's-salâ*	Kastallânî	x			
4	*Medârikü'l-merâm fî mesâliki's-sıyâm*	Kastallânî	x			
5	*Tekrîmü'l-ma'îşe fî tahrîmi'l-haşîşe*	Kastallânî	x			
6	*Mes'eletü vucûbu Tahmîsi'l-Ğanîme*	Tâcüddin Firkâh	x			
7	*et-Terğîb 'an salâti'r-Reğâ'ibi'l-mevzû'a*	İbn Abdüsselâm	x			
8	*Makâsıdü'l-ibâdât (Salât-Siyâm-Hac)*	İbn Abdüsselâm	x			
9	*Ahkâmü'l-cihâd ve fezâ'ilüh*	İbn Abdüsselâm	x			
10	*el-bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis*	Ebû Şâme	x			
11	*Kitâbu'l-besmele*	Ebû Şâme	x			
12	*es-Sivâk vemâ eşbehe zâlik*	Ebû Şâme	x			
13	*Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik*	İbn Salâh	x			
14	*er-Red 'ale't-Terğîb 'an salâti'r-Reğâ'ibi'l-mevzû'a*	İbn Salâh	x			
15	*el-Usûl ve'z-zavâbıt*	Nevevî	x			
16	*el-Îzâh fî menâsiki'l-hac vel-umre*	Nevevî	x			
17	*Mes'eletü'l-ganîme (Mes'eletü tahmîsi'l-ganâ'im)*	Nevevî	x			
18	*Nazmü'l-le'âlî (Ca'beriyye)*	Ca'berî	x			
19	*Fadlü'l-Cumâ*	Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir	x			
20	*el-Erbaûn fi'l-hass 'ale'l-cihâd adlı eserleri,*	Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir	x			
21	*Kitâbu'l-Cihâd,*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
22	*el-Câmiu'l-mustaksâ fî fezâili'l-Mescidi'l-Aksâ,*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
23	*Fezâilu'l-Medîne,*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
24	*Ta'ziyetu'l-müslim 'an ahîhi,*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
25	*Kitâbu'l-menâsik ve Fezâilu'l-Harem*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
26	*Fazlu'l-cihâd*	Mecdüddin İbn Cehbel	x			
27	*Keşfü'l-Kınâ' 'an hükmi'l-vecd ve's-semâ'*	Ziyâeddin el-Kurtubî'		x		

28	*el-Ümniyye fî idrâki'n-niyye*	Karâfî		x		
29	*el-Beyân fîmâ üşkile mine't-te'âlîk ve'l-eymân*	Karâfî		x		
30	*el-Yevâkît fî 'ilmi'l-mevâkît*	Karâfî		x		
31	*El-Hâdî (Umdetü'l-hâzım fî mesâili'z-zevâid 'an Muhtasarı ebi'l-Kâsım*	Muvaffakuddin İbni Kudâme		x		
32	*Ahkâmu Gammu Şehri Ramadân*	Muvaffakuddin İbni Kudâme		x		
33	*es-Sehmü'l-musîb fi'r-red 'ale'l-Hatîb*	Melikü'l-Muazzam İsâ				x
34	*Mukkadimetü'l-Gaznevîyye*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
	Toplam:					
Fürû-i fıkıh'ın Belli Konularına dair Günümüze Ulaşmayan Eserler						
1	*Muhtasarun fi'l-ferâ'iz*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*Tuhfetü'n-nâsik fî ma'rifeti'l-menâsik*	Alemüddin Sehâvî	x			
3	*Risâle fî enne farze'l-kifâye hel yete'ayenû bi ta'yini'l-İmam*	İbn Tilimsânî	x			
4	*İkâmetü'd-delîli'n-nâsih li cüzi'l-fâsih*	Ebû Şâme	x			
5	*el-insâf fîmâ vekaa fî salaâti'r-regâib mine'l-ihtilâf*	Ebû Şâme	x			
6	*tezvîcü's-sağire*	Ebû Şâme	x			
7	*Ferâiz ilminde bir eser kaleme aldığı kaydedilir.*	Cemâleddin el-Mısrî	x			
8	*Ravdetü'l-Murtâd ve Nüzhetü'l-Furrâd*	Muhammed b. Hibetullâh	x			
9	*Ferâiz'e dair eseri*	Alâeddin El-Bâcî	x			
10	*Kitâbü's-salâti'l-vusta*	Abdülmü'min b. Halef	x			
11	*ferâize dair eseri*	Bahâ el-Kıftî	x			
12	*Sefînetü'n-necât*	Karâfî		x		
13	*el-Vâfî fî ilmi'l-ferâid*	Ali b. Ahmed et-Tecibî		x		
14	*Kâdimetu'l-cenâh fî âdâbi'n-nikâh*	Tifâşî		x		
15	*el-Ferâiz ve'l-hisâb*	Ruhâvî			x	
16	*el-Muvazzih fi'l-ferâiz*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
17	*Kitâbu'l-menâsik*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
18	*hac menâsiki*	İbn Ebi'l-Fehm'			x	
19	*El-İbâdât*	İbnü'l-Müşebbek			x	

20	*el-Mu'temed ve'l-mu'avvel*	Şemseddin İbnu'l-Müneccâ			x	
21	*er-Râiz fî ilmi'l-feraiz*	İbnü'l-Adîm el-Halebî				x
22	*Kitâbu's-salât*	İbn Sevdekîn				x
23	*Şerhu feraizi Mirsâd*	İbn Rûyânî el-Halebî				x
	Toplam:					
Fetvaya Dair Günümüze Ulaşan eserler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*itâbu'l-Fetâvâ (el-Fetâva'l- Mısriyye ve el-Fetâva'l-Mevsılıyye)*	İbn Abdüsselâm	x			
2	*el-Ecvibetü'l-kâti'a li hüceci'l-Husûm li'l-esileti'l-vâki'a fî külli'l-Ulûm*	İbn Abdüsselâm	x			
3	*Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh*	İbn Salâh	x			
4	*el-Menşûrât ve 'uyûnü'l-mesâ'ili'l-mühimmât*	Nevevî	x			
	Toplam:					
Fetvaya Dair Günümüze Ulaşmayan eserler						
1	*Risâle fî nefyi kazâ'i'l-aʿmâ ve cevâzihî*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*Risâle fî enne farze'l-kifâye hel yete'ayenû bi ta'yini'l-İmam*	İbn Tilimsânî	x			
3	*Fetâvâ*	İbn Mevhûb	x			
	Futyâ salâhi'l-amel li intizâri'l-ecel	Ali b. Ahmed et-Tecibî		x		
4	*Hayrü'l-matlûb fi'l-'ilmi'l-merğûb*	*Hasîrî*				x
5	*el-Fetâvâ ve'l-vâkîât*	Hüseyin en-Necm				x
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Ahkâm Eserleri						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Delâ'ilü'l-ahkâm*	İbn Şeddâd	x			
2	*el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsai'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
3	*el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
4	*Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
5	*İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
6	*el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm*	Nevevî	x			
7	*'Umdetü'l-ahkâm*	Cemmâîlî			x	
8	*el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ*	*İbn Teymiyye*			x	
	Toplam:					

Günümüze Ulaşmayan Ahkâm Eserleri						
1	*et-Tenbîh fî ma'rifeti'l-ahkâm*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*el-İmlâ (İşbîlî'nin Ahkâmü's-Süğrâ eserinin şerhi)*	İbn Dakîkul'îd	x			
3	*el-Muhtasaru'l-lâmi' 'alâ şerhi Muhtasari'l-Câmi'*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
4	*el-Ahkâmü'l-kübrâ*	Mecdüddin İbn Teymiyye			x	
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Fıkıh Tabakat ve Menâkib Eserleri						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye*	İbn Salâh	x			
2	*el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
3	*Menâkibu ebî Hânîfe*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
	Toplam:					
	Genel Topiam:					

EK 4:Eserlerin Şerh, Hâşiye vd. Türlerine Göre Tasnifi

Günümüze Ulaşan Metin Derleme ve Muhtasar türü Eserler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Takvîmü'n-nazar fî mesâil hilâfiye zâi'a ve nebzi mezhebîye nâfi'a*	İbn Dehhân	x			
2	*Kitâbü'l-Minber fi'l-Ferâid*	İbn Dehhân	x			
3	*el-İntisâr lima cüride fil'-mezheb mine'l-ahbâr ve'l-ihtiyâr*	İbn Ebî Asrûn	x			
4	*Safvetü'l-mezheb fî Nihâyeti'l-matlab*	İbn Ebî Asrûn	x			
5	*Delâ'ilü'l-ahkâm*	İbn Şeddâd	x			
6	*Melce'ü'l-hükkâm 'inde iltibâsi'l-ahkâm*	İbn Şeddâd	x			
7	*el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
8	*Gâyetü'l-emel fî ilmi'l-cedel*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
9	*Kitâbü'l-Cedel*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
10	*et-T'alîka'l-Kebîre ve et-T'alîka's-Sağîre*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
11	*Müntehe's-sâlik fî rutebi'l-mesâlik*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
12	*Tuhfetü'l-fürrâd*	Alemüddin Sehâvî	x			
13	*Nazmü'l-le'âlî (Ca'beriyye)*	Ca'berî	x			
14	*Merâsıdü's-sılâ fî makâsıdi's-salâ*	Kastallânî	x			

15	*Medârikü'l-Merâm fî Mesâliki's-Sıyâm*	Kastallânî	x			
16	*Tekrîmü'l-ma'îşe fî tahrîmi'l-haşîşe*	Kastallânî	x			
17	*Mes'eletü vucûbu Tahmîsi'l-Ğanîme*	Tâcüddin Firkâh	x			
18	*Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*	İbn Abdüsselâm	x			
19	*el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm*	İbn Abdüsselâm	x			
20	*Kitâbu'l-Fetâvâ (el-Fetâva'l- Mısriyye ve el-Fetâva'l- Mevsılıyye)*	İbn Abdüsselâm	x			
21	*el-Ecvibetü'l-kâti'a li hüceci'l-Husûm li'l-esileti'l-vâki'a fî külli'l-Ulûm*	İbn Abdüsselâm	x			
22	*Makâsıdü'l-ibâdât (Salât-Siyâm-Hac)*	İbn Abdüsselâm	x			
23	*el-İmâm fî ma'rifeti ehâdîsai'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
24	*el-bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis*	Ebû Şâme	x			
25	*Kitâbu'l-besmele*	Ebû Şâme	x			
26	*Hutbetü'l-kitâbi'l-müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel*	Ebû Şâme	x			
27	*Kitâbu'l-besmele*	Ebû Şâme	x			
28	*es-Sivâk vemâ eşbehe zâlik*	Ebû Şâme	x			
29	*el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fîmâ yete'alleku bi-ef'âli'r-Resûl*	Ebû Şâme	x			
30	*Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyye*	Şemseddin İsbahânî	x			
31	*Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*	İbn Salâh	x			
32	*El-Fetvâ ve ihtilâfu'l-kavleyn*	İbn Salâh	x			
33	*Fetâvâ ve mesâ'ilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh*	İbn Salâh	x			
34	*Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik*	İbn Salâh	x			
35	*Tabakâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye*	İbn Salâh	x			
36	*el-Menşûrât ve 'uyûnü'l-mesâ'ili'l-mühimmât*	Nevevî	x			
37	*Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*	Nevevî	x			
38	*el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm*	Nevevî	x			
39	*Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*	Nevevî	x			

40	*Safvetü'l-mezheb fî Nihâyeti'l-matlab*	İbn Ebî Asrûn	x			
41	*Müntehe's-Su'l fî İlmi'l-Usûl*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
42	*el-Kavâ'idü's-suğrâ*	İbn Abdüsselâm	x			
43	*el-Ğâye fi'htisâri'n-Nihâye*	İbn Abdüsselâm	x			
44	*et-Tahsîl mine'l-Mahsûl.*	Sirâceddin el-Urmevî	x			
45	*el-Mahsûl'üne Gâyetü's-Suû fî ilmi'l-Usûl*	Alâeddin el-Bâcî	x			
46	*el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
47	*muhtasaru'l-Müemmel fi'r-red ile'l-emri'l-evvel*	Ebû Şâme	x			
48	*Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*	Nevevî	x			
49	*Minhâcü't-tâlibîn*	Nevevî	x			
50	*Kitâbü Edebi'l-kazâ'*	İbn Ebü'd-Dem	x			
51	*el-Fıraku'l-İslâmiyye*	*İbn Ebi'd-Dem*	x			
52	*Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe,*	Celâleddin Şeyzerî	x			
53	*el-Menhecu'l-meslûk (en-Nehcu's-sulûk),*	Celâleddin Şeyzerî	x			
54	*el-İzâh fî esrâri'n-nikâh*	Celâleddin Şeyzerî	x			
55	*Fadlü'l-Cumâ*	Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir	x			
56	*el-Erbaûn fi'l-hass 'ale'l-cihâd*	Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir	x			
57	*Kitâbu'l-Cihâd,*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
58	*el-Câmiu'l-mustaksâ fî fezâili'l-Mescidi'l-Aksâ*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
59	*Fezâilu'l-Medîne,*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
60	*Ta'ziyetu'l-müslim 'an ahîhi,*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
61	*Kitâbu'l-menâsik ve Fezâilu'l-Harem*	Ebû Muhammed İbn Asâkir	x			
62	*Fazlu'l-cihâd*	Mecdüddin İbn Cehbel	x			
63	*Muhtasaru Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*	İbni'l-Hâcib		x		
64	*'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebî 'âlimi'l-Medîne*	İbn Şâs		x		
65	*Keşfü'l-Kınâ' 'an hükmi'l-vecd ve's-semâ'*	Ziyâeddin el-Kurtubî		x		
66	*Câmi'u'l-ümmehât*	İbni'l-Hâcib		x		
67	*Müntehe's-sûl (su'âl) ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*	İbni'l-Hâcib		x		
68	*Tenkîhu'l-fusûl fî İlmi'l-Usûl*	Şehâbeddin Karâfî		x		

69	*el-'İkdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm*	Şehâbeddin Karâfî		x		
70	*el-Furûk*	Şehâbeddin Karâfî		x		
71	*el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kadî ve'l-imâm*	Şehâbeddin Karâfî		x		
72	*el-İhtimalâtü'l-mercûhe*	Şehâbeddin Karâfî		x		
73	*ez-Zahîre*	Şehâbeddin Karâfî		x		
74	*el-Ümniyye fi idrâki'n-niyye*	Şehâbeddin Karâfî		x		
79	*el-Beyân fimâ üşkile mine't-te'âlîk ve'l-eymân*	Şehâbeddin Karâfî		x		
80	*el-Yevâkît fi 'ilmi'l-mevâkît*	Şehâbeddin Karâfî		x		
81	*Nazmu'd-dür fihtisâri'l-Müdevvene*	Abdullah eş-Şârımsâhî		x		
82	*Lübâbül-mahsûl fi ilmi'l-mahsûl*	İbn Reşik		x		
83	*el-Mukni'*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
84	*el-Kâfi fi fikhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
85	*El-Hâdî*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
86	*Ahkâmu Gammu Şehri Ramadân*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
87	*el-'Umde fi'l-fikhi'l-Hanbelî*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
88	*el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ*	*Mecdüddin İbn Teymiyye*			x	
89	*el-Muharrer fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*	Mecdüddin İbn Teymiyye			x	
90	*'Umdetü'l-ahkâm*	Cemmâîlî			x	
91	*er-Ri'âyetü'l-kübrâ*	*İbn Hamdân*			x	
92	*el-Îcâz*	İbn Hamdân			x	
93	*el-Câmi'u'l-muttasıl fi mezhebi Ahmed*	İbn Hamdân			x	
94	*er-Ri'âye fi'l-fikh (Ri'âyetü's-suğrâ)*	İbn Hamdân			x	
95	*el-Mu'temed fi'l-Fıkh 'alâ mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel*	İbn Hamdân			x	
96	*Bülğatü's-sâğıb ve buğyetü'r-râğıb*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
97	*el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
98	*Menâkibu ebî Hânîfe*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
99	*Îsârü'l-insâf fi âsâri'l-hilâf*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
100	*Vesâilu'l-eslâf ilâ mesâili'l-hilâf*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x

101	*et-Tarîkatü'l-Hasîriyye fî 'ilmi'l-hilâf beyne'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye*	Hasîrî				x
102	*Hayrü'l-matlûb fi'l-'ilmi'l-merğûb*	Hasîrî				x
103	*el-Vecîz (el-Muhtasar) fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr*	Mahmûd b. Ahmed Hasîrî				x
104	*el-Mültakatât fî Mesâili'l-vâkîât*	Bürhâneddin Mesûd b. Şucâ' el-Emevî				x
105	*el-Vecîzu'l-câmi' li-mesâili'l-Câmi'*	İbn Ebi'l-İzz				x
106	*Ravdetu ihtilâfi'l-ulemâ*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
107	*kitâbu'l-bedâi'*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
108	*Telhîsu Câmiu'l-kebîr*	Sadreddin El-Hilâtî				x
109	*el-Vecîz şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-Kebîr*	İbn Ebi'l-İzz				x
110	*Câmiu'l-usûl*	Barşâh es-Semerkandî				x
111	*el-Lubâb fi'l-cem' beyne's-sünneti ve'l-kitâb*	el-Menbicî				x
112	*Mukkadimetü'l-Gaznevîyye*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
113	*Muhîtu'r-Radavî*	Radıyyüddin es-Serahsî				x
114	*el-Vasît*	Radıyyüddin es-Serahsî				x
115	*el-Vecîz*	Radıyyüddin es-Serahsî				x
116	*el-Havi'l-Kudsî*	Ahmed el-Gaznevî				x
117	*el-Mukaddimetu'l-Gazneviyye*	Ahmed el-Gaznevî				x
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Metin, Derleme ve Muhtasar Türü Eserler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Lübâbü'l-elbâb*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
2	*et-Tenbîh fî ma'rifeti'l-ahkâm*	İbn Ebî Asrûn	x			
3	*et-Tenbîh fî ma'rifeti'l-ahkâm*	İbn Ebî Asrûn	x			
4	*el-Mürşid*	İbn Ebî Asrûn	x			
5	*ez-Zerî'a fî ma'rifeti'ş-şerî'a*	İbn Ebî Asrûn	x			
6	*et-Teysîr fi'l-hilâf*	İbn Ebî Asrûn	x			
7	*Me'hazü'n-nazar*	İbn Ebî Asrûn	x			
8	*el-İrşâd fî nusreti'l-mezheb*	İbn Ebî Asrûn	x			
9	*el-Muvâfik ve'l-muhâlif*	İbn Ebî Asrûn	x			
10	*İrşâdu's-sâlik ilâ ebyeni'l-mesâlik*	İbn Tilimsânî	x			

11	*el-Cem‘ beyne’l-Hâvî ve’n-Nihâye*	İbn Abdüsselâm	x			
12	*et-Teşdîd fi’r-red ‘alâ gulâti’t-taklîd*	İbn Dakîkul’îd	x			
13	*el-Mezhep fî ilmi’l-mezhep*	Ebû Şâme	x			
14	*el-Usûl mine’l-usûl*	Ebû Şâme	x			
15	*Şerhu't-Tenbîh*	Celâleddin ed-Dişnâvî	x			
16	*fıkıh usulü alanında da bir eser kaleme aldığı nakledilmektedir.*	El-Hûyî	x			
17	*Fetâvâ*	İbn Mevhûb	x			
18	*el-Ümm’ü ihtisar ettiği nakledilmiştir*	Cemâleddin el-Mısrî	x			
19	*Ferâiz ilminde bir eser kaleme aldığı kaydedilir.*	Cemâleddin el-Mısrî	x			
20	*Tahkîku’l-Muhît*	Necmeddin el-Habûşânî	x			
21	*Muhtasarun fi’l-ferâ‘iz*	İbn Ebî Asrûn	x			
22	*Tehzîbü’n-nüket*	Sirâceddin el-Urmevî	x			
23	*fıkıh usul ilminde bir muhtasar*	Celâleddin ed-Dişnâvî	x			
24	*Ebû İshak eş-Şîrâzî’nin el-Mühezzeb’ini ihtisar ettiği kaydedilir.*	Hüsrevşâhî	x			
25	*Ravdetü’l-Murtâd ve Nüzhetü’l-Furrâd*	Muhammed b. Hibetullâh	x			
26	*el-Hilâfiyyât ve mezâhibü’s-selef*	Zekiyyüddin el-Münzîri	x			
27	*Ferâiz’e dair eseri*	Alâeddin El-Bâcî	x			
28	*Kitâbü’t-Tahrîr*	Alâeddin El-Bâcî	x			
29	*et-Tarîka fi'l-hilâf (Hilâf)*	Necmeddin el-Makdîsî	x			
30	*fıkıh usûlü alanında bir muhtasarı*	Alemüddin el-Irâkî	x			
31	*Hilyetü’l-ulemâ adlı hilâf eserinin muhtasarı*	Şemseddin el-Kûrânî	x			
32	*Kitâbü’s-salâti’l-vusta*	Abdülmü'min b. Halef	x			
33	*fıkıh usûlünde bir muhtasar*	İbn Binti’l-Irâkî	x			
34	*ferâiz alanında eser*	Bahâ el-Kıftî	x			
35	*Muhtasaru’l-Bahr*	Salar b. Hasan el-Erbilî	x			
36	*Nehcu’l-vusûl fî ilmi’l-usûl*	Kemaleddin el-Kalyûbî	x			
37	*Nuketu’l-Burhân (Ta’lik ‘ale’l-Burhân)*	Takıyyüddin el-Mukterah	x			
38	*Kitab fî usûli’l-fıkh ve’d-din*	Şerefeddin el-Mursî	x			
39	*Matıyyetü’n-nakl ve atıyyetü’l-akl*	Fahreddin el-Fârisî	x			
40	*Tabakâtü’l-ashâbi’ş-Şâfiî*	İbn Bâtîş	x			

41	*Muhtsaru'l-Mustasfâ*	İbn Şâs		x		
42	*Sefînetü'n-necât*	Ebyârî		x		
43	*et-Tekmile*	Ebyârî		x		
44	*Sefînetü'n-necât*	Ebyârî		x		
45	*İhtisâru't-Tehzîb*	İbn Atâullah el-Cüzâmî		x		
46	*et-Ta 'lik fî ilmi'l-hilâf*	Abdullah eş-Şârımsâhî		x		
47	*Kâdimetu'l-cenâh fi âdâbi'n-nikâh*	Tifâşî		x		
48	*Futyâ salâhi'l-amel li intizâri'l-ecel*	Ali b. Ahmed et-Tecibî		x		
49	*el-Vâfi fî ilmi'l-ferâid*	Ali b. Ahmed et-Tecibî		x		
50	*el-Besâir fi'l-fıkh 'alâ mezhebi Mâlik*	Vezir İbn Şeker		x		
51	*Risale min usûli'l-fıkh*	Muhyiddin İbnü'l-Arabî		x		
52	*el-Ferâiz ve'l-hisâb*	Ruhâvî			x	
53	*el-Mukni'*	İbn Hamdân			x	
54	*et-Takrîb*	İbn Hamdân			x	
55	*el-İfâdât bi ahkâmi'l-ibâdât*	İbn Hamdân			x	
56	*Zübdetü'l-Hidâye*	İbn Hamdân			x	
57	*Şerhu'l-Hırakî*	İbn Hamdân			x	
58	*el-Vâfî*	İbn Hamdân			x	
59	*nihâyetü'l-merâm fî mezâhibi'l-enâm*	İbn Hamdân			x	
60	*Telhîsü'l-matlab fî telhîsi'l-mezheb*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
61	*Terğîbü'l-kâsıd fî takrîbi'l-makâsıd*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
62	*Nihâyetü'l-matlab* Muhtasarı	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
63	*el-Muvazzih fi'l-ferâiz*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
64	*Kitâbu'l-menâsik*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
65	*el-Hulâsâ fi'l-fıkh*	Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ			x	
66	*el-Umde fi'l-fıkh*	Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ			x	
67	*el- Müzhibü'l-mündüd fî Mezhebi Ahmed*	İbn Ebi'l-Fehm el-Harrânî			x	
68	*hac menâsiki*	İbn Ebi'l-Fehm'			x	
69	*el-Müntehab fi'l-fıkh*	Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî			x	
70	*el-Mu'temed ve'l-mu'avvel*	Şemseddin İbnu'l-Müneccâ			x	
71	*Sâmirî'nin el-Müstev'ab adlı eserine Havâşî 'ale'l-müstev'ab*	Şemseddin İbnu'l-Müneccâ			x	
72	*Şerhu'l-Umde*	Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî			x	

73	*Şerhu'l-Mukni*	Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî			x	
74	*Muhtasaru'l-Hidâye*	İbnü'l-Müşebbek			x	
75	*el-Vifâk ve'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-erbaa*	İbnü'l-Müşebbek			x	
76	*er-Râcih fî usûli'l-fıkh*	İbnü'l-Müşebbek			x	
77	*Mesâilu'l-hilâf*	İbnü'l-Müşebbek			x	
78	*El-İbâdât*	İbnü'l-Müşebbek			x	
79	*Usûlü'l-fıkh*	İbnü'l-Müşebbek			x	
80	*el-Furûk fı'l-mesâili'l-fıkhiyye*	İmâd el-Makdisî			x	
81	*el-Ahkâm*	İmâd el-Makdisî			x	
82	*ez-Zahîre*	Ebü'l-Kâsım İbn Teymiyye			x	
83	*el-Muhtasaru'l-lâmi' 'alâ şerhi Muhtasari'l-Câmi'*	Sıbt İbnü'l-Cevzî				x
84	*Hulâsetü'd-delâil ve tenkîhü'l-mesâil*	Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî				x
85	*Tekmiletü'l-Kudûrî*	Hüsâmeddin Ali b. Ahmed er-Râzî				x
86	*er-Râiz fî ilmi'l-feraiz*	İbnü'l-Adîm el-Halebî				x
87	*fıkıh usûlünde bir eser*	Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî				x
88	*Şerhu feraizi Mirsâd*	İbn Rûyânî el-Halebî				x
89	*Şerhu'l-Umde*	İbn Sevdekîn				x
90	*Şerhu'l-Kâfî*	İbn Sevdekîn				x
91	*Kitâbu's-salât*	İbn Sevdekîn				x
92	*el-Fusûl fî ilmi'l-usûl*	Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî				x
93	*el-İbane fı'r-red 'alâ men şennea 'alâ Ebî Hanîfe*	Muvaffak el-Hassî el-Hârizmî				x
94	*Şerhu'l-Camii'l-Kebîr*	İftihâruddin el-Halebî				x
95	*Meşâri'u 'ş-şerayi'*	Âli el-Gaznevî				x
96	*el-Menabi' fî şerhi'l-Meşari'*	Âli el-Gaznevî				x
97	*Şerhu'l-Camii's-sağir*	Hüseyin en-Necm				x
98	*el-Fetâvâ ve'l-vâkîât*	Hüseyin en-Necm				x
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Şerhler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Şerhu'l-Me'âlim*	İbn Tilimsânî	x			
2	*ed-Derekât şerhu'l-Varakât*	Tâcüddin el-Firkâh	x			
3	*el-İklîd li-Der'i't-Taklîd*	Tâcüddin el-Firkâh	x			
4	*Şerhu'l-İlmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
5	*İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*	İbn Dakîkul'îd	x			
6	*Şerhu Unvânü'l-Usûl (Sebîli'l-vusûl ilâ Unvânü'l-Usûl)*	İbn Dakîkul'îd	x			

7	*Tuhfetü'l-lebîb fî şerhi't-Takrîb*	İbn Dakîkul'îd	x			
8	*el-Kâşif ani'l-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*	Şemseddin İsfahânî	x			
9	*Şerhu'l-Varakât fi'l-usûl*	İbn Salâh	x			
11	*el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*	Nevevî	x			
12	*et-Tahkîk*	Nevevî	x			
13	*El-İstiksâ li mezhebi'l-fukahâ*	İbn Dirbâs	x			
14	*Mi'râcü'l-Minhâc Şerhu Minhâci'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*	İbnü'l-Haşâş	x			
15	*İzâhu'l-egâlîtü'l-vâride fi'l-Vasît*	İbn Ebü'd-dem	x			
16	*et-Tahkîk ve'l-beyân*	Ebyârî		x		
17	*Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*	Karâfî		x		
18	*Şerhu'l-Mahsûl (Nefâ'isü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl)*	Karâfî		x		
19	*Şerh'ut-Tehzîb (El-Avfiyye)*	Nefîsüddin Mekkî		x		
20	*el-Muğnî*	Muvaffakuddin İbn Kudâme			x	
21	*eş-Şerhu'l-kebîr*	Ebü'l-Ferec İbn Kudâme			x	
22	*el-Udde Şerhu'l-Umde*	Bahâ el-Makdisî			x	
23	*Şerhu'l-Mukni'*	Bahâ el-Makdisî			x	
24	*El-Kifâye min şerhi'l-Hidâye*	İbn Hamdân			x	
25	*el-Mümti' şerhu'l-Mukni'*	Zeynüddin İbnü'l-Müneccâ			x	
26	*Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*	Alâeddin el-Kâsânî				x
27	*et-Tahrîr fî şerhi'l-Câmi'i'l-kebîr*	Mahmûd b. Ahmed Hasîrî				x
28	*Şerhu Câmi'u'l-kebîr*	Melikü'l-Muazzam				x
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Şerhler						
1	*Fevâ'idü'l-Mühezzeb*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*Cedeli'ş-Şerîf*	Seyfeddin el-Âmidî	x			
3	*Şerhu't-Tenbîh (el-Muğni)*	İbn Tilimsânî	x			
4	*Muhtasaru't-Tebrîzî'nin Şerhi*	İbn Dakîkul'îd	x			
5	*, el-İmlâ (İşbîlî'nin Ahkâmü's-Süğrâ eserinin şerhi)*	İbn Dakîkul'îd	x			
6	*Şerhu'l-Umde fî fürû-i'ş-Şâfiî*	İbn Dakîkul'îd	x			
7	*Şerhu'l-Mahsûl*	İbn Dakîkul'îd	x			
8	*Şerhu kitabi İbn Hâcib (Şerhu Muhtasaru İbni'l-Hâcib)*	İbn Dakîkul'îd	x			

9	*Şerhu'l-Lüma'*	Diyâuddin İbn Dirbâs	x			
10	*Şerhu'l-Vecîz*	Şerhu'l-Vecîz	x			
11	*Şerhu't-Tahsîl mine'l-Mahsûl*	İbnü'l-Haşâş	x			
12	*Şerhu't-Tenbîh*	*Alemüddin el-Irâkî*	x			
13	*Şerhu't-Tenbîh*	*İbn Binti'l-Irâkî*	x			
14	*Şerhu'l-Hâdî fi'l-fikh (5 cilt)*	Bahâ el-Kıftî	x			
15	*Şerhu Muhtasar ebî Şucâ'*	Bahâ el-Kıftî	x			
16	*el-Mübhit*	Ebu'l-Alâ et-Tenûhî	x			
17	*Kitâbün fi'l-i'tirâd 'ale't-Tenbîh*	İmâdüddin ed-Demenhûrî	x			
18	*Şerhu't-Tenbîh*	Necîbüddin el-Hilâtî	x			
19	*Şerhü't-Tenbîh*	İbnu'n-Nefis'in	x			
20	*el-İşrâk fî şerhi Tenbîhi Ebî İshak*	Kemaleddin el-Kalyûbî	x			
21	*Kavâidu'ş-şer' ve davâbitü'l-asl ve'l-fer' 'ale'l-vecîz*	Necîbüddin el-Hilâtî	x			
22	*Münteha'l-ğâyât*	Ebu'l-Alâ et-Tenûhî	x			
23	*Şerhu'l-Vasît*	İbnü'l-Üstâz el-Halebî	x			
24	*Şerhu'l-Mukterah*	Takıyyüddin el-Mukterah	x			
25	*Ref'u't-temvîh 'an müşkili't-Tenbîh*	Ahmed b. Keşâsib	x			
26	*el-Muğnî fî Şerhi ğarîbi'l-Mühezzeb*	İbn Bâtîş	x			
27	*Şerhu'l-Mühezzeb*	Ebû İshâk el-Irâkî, el-Mısrî	x			
28	*Şerhu't-Tehzîb (Kifâyetü'l-lebîb fî keşfi gavâmızı't-Tehzîb)*	Karâfî		x		
29	*el-Mu'în 'ale't-Telkîn*	Karâfî		x		
30	*Şerhu'l-Cellâb*	Karâfî		x		
31	*Şerhü'l-Cellâb*	Nefîsüddin Mekkî		x		
31	*El-Beyân ve't-takrîb fî Şerhi't-Tehzîb*	İbn Atâullah el-Cüzâmî (v. 612/1215)		x		
33	*Şerhü'l-Cellâb*	Abdullah eş-Şârımsâhî		x		
34	*Münteha'l-ğâye fî şerhi'l-Hidâye*	Mecdüddin İbn Teymiyye			x	
35	*el-Hidâye Şerhi Kelvezânî'in (v. 510/1116)*	Fahreddin İbn Teymiyye			x	
36	*en-Nihâye*	Vecîhuddin İbnü'l-Müneccâ'nın			x	
37	*el-Vecîz şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-Kebîr*	İbn Ebi'l-İzz (v. 677/1278)				x
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Hâşiyeler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**

1	*et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît*	Nevevî	x			
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Hâşiyeler						
1	*el-Havâşî 'ale'l-Vasît*	İmâdüddin İbnü's-Sükkerî	x			
2	*İbn Salâh'ın fetâvâ adlı eserine bir Hâşiye yazmıştır.*	İbnü'l-Üstâz el-Halebî	x			
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Ta'lîka ve Nüketler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*Şerhu müşkili'l-Vasît (İşkâlât 'ale'l-Vasît)*	İbn Salâh	x			
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Ta'lîka ve Nüketler						
1	*Et-Ta'lik 'ale'l-Müntehab*	İbn Tilimsânî	x			
2	*et-Ta'lîkât 'alel-Müntehab*	Karâfî		x		
	Toplam:					
Günümüze Ulaşan Risâleler						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*el-Usûl ve'z-zavâbıt*	Nevevî	x			
2	*el-Îzâh fî menâsiki'l-hac vel-umre*	Nevevî	x			
3	*Mes'eletü'l-ganîme (Mes'eletü tahmîsi'l-ganâ'im)*	Nevevî	x			
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Risâleler						
1	*Risâle fî nefyi kazâ'i'l-a'mâ ve cevâzihî*	İbn Ebî Asrûn	x			
2	*Risâle fî enne farze'l-kifâye hel yete'ayenû bi ta'yini'l-İmam*	İbn Tilimsânî	x			
3	*er-Resâ'il fî İlmi'l-Cedel*	Sirâceddin el-Urmevî	x			
4	*İkâmetü'd-delîli'n-nâsih li cüzi'l-fâsih*	Ebû Şâme	x			
5	*Tezvîcü's-sağire*	Ebû Şâme	x			
6	*Hac menasiki ile ile ilgili bir Risale*	Celâleddin ed-Dişnâvî	x			
7	*Kitâb fi'l-fark beyne kavli'l-kâ'il: Tallaktüki in dehalti'd-dâre ve beyne in dehalti'd-dâre tallaktüki*	Ebü'l-Yümn el-Kindî				x
Günümüze Ulaşan Manzûm Fıkıh Eserleri						
1	*Tuhfetü'l-fürrâd ve turfetü tehzîbi'l-mürtâd*	Alemüddin Sehâvî	x			
2	*İkdü'l-Ferâid ve kenzü'l-fevâid*	İbn Abdülkavî			x	
3	*Kitâbü'l-âdâb*	İbn Abdülkavî			x	
	Toplam:					
Günümüze Ulaşmayan Manzûm Fıkıh Eserleri						
1	*el-Urcûze fi'l-fikh*	Ebû Şâme	x			

2	*Nazmü't-Tenbîh*	Dîrînî	x			
3	*Nazmü'l-Vecîz*	Dîrînî	x			
4	*Nazmü'l-Vasît*	Dîrînî	x			
5	*ez-Zarî'a fî Ahkâmi'ş-Şerî'â*	İbn Zeccâce	x			
Günümüze Ulaşmayan Reddiye Türü Fıkıh Eserleri						
	Eserin Adı	**Yazar**	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**	**Hanefî**
1	*et-Terğîb 'an salâti'r-Reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a ve Tefnîd reddû İbni's-Salâh*	İbn Abdüsselâm	x			
2	*er-Red 'ale't-Terğîb 'an salâti'r-Reğâ'ibi'l-mevzû'a ve beyânü mâ fîhâ min muhâlefeti's-süneni'l-meşrû'a"*	İbn Salâh	x			
3	*es-Sehmü'l-musîb fi'r-red 'ale'l-Hatîb*	Melikü'l-Muazzam İsâ				x
4	*Netfü'l-lihye min İbni Dihye*	Ebü'l-Yümn el-Kindî				x
5	*es-Sârimü'l-Hindî fi'r-red 'ale'l-Kindî*	İbn Dihye el-Kelbî (mezhebi bilinmiyor)				
	Genel Toplam:					